

พระธรรมมุนี

๐
๒๙๔.๓
๖๑๕๑๒๓๒
ร.๒

ห้องสมุดของนายชอ สุขพานิช
10 ถนนเย็นอากาศ ซอย 3 พระนคร

20 ก.ย. 2521

พระมหาสมณนิพนธ์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

พระธรรมเทศนา

สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
จุฬารัต ๔๖ พระโขนง กรุงเทพมหานคร โทร. ๓๑๒๑๖๗๕, ๓๑๑๕๐๔๔

มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์

พิมพ์ในงานมหามกุฏราชวิทยาลัย ๕๐ ปี เฉลิมวันสิ้นพระชนม์

แห่ง

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

วันที่ ๑-๗ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๑๔

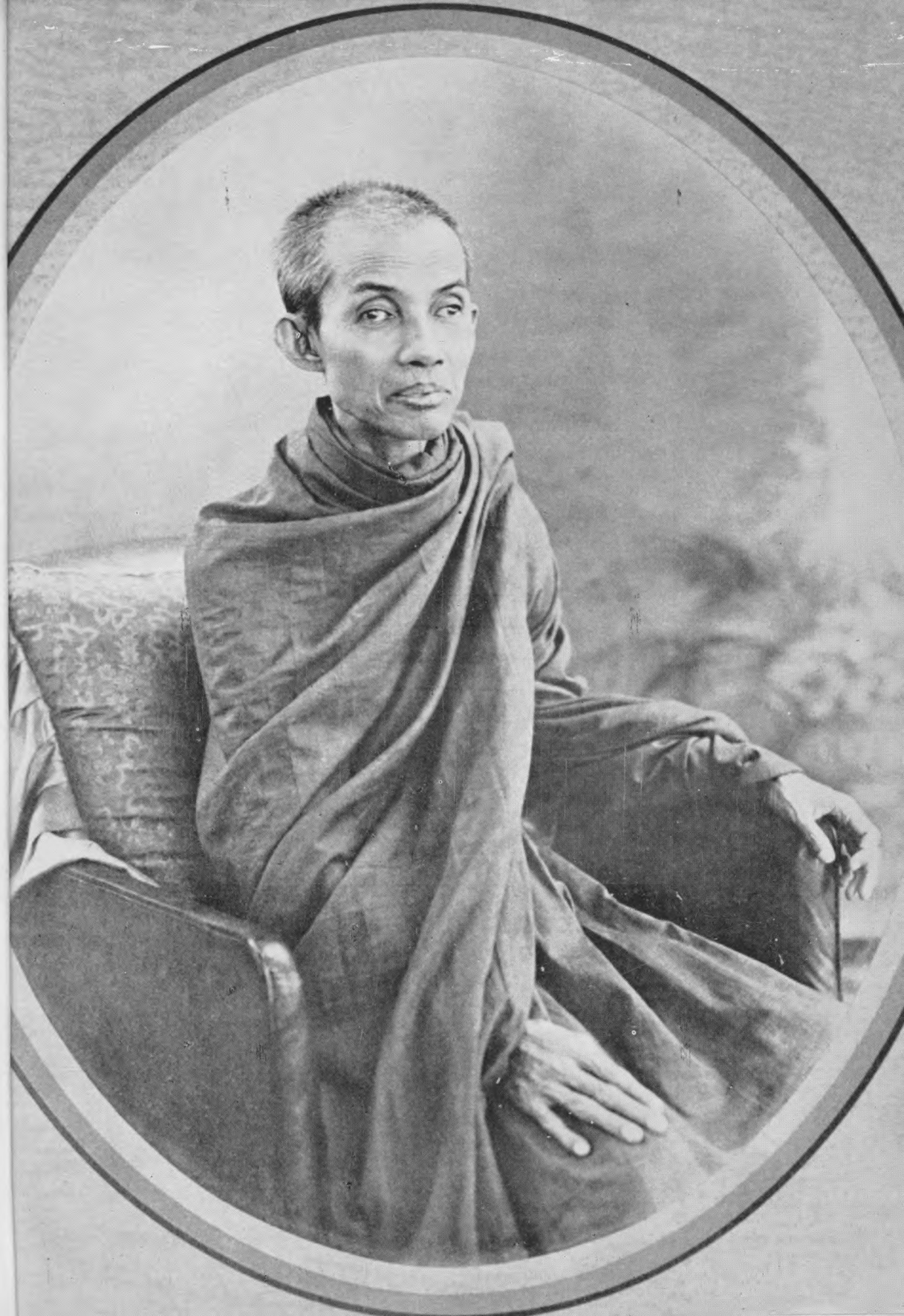
* 106 428

70951

S 198823 9.3

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

คำปรารภ

วันที่ ๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๔ นี้ เป็นวันครบ ๕๐ ปี นับ
แต่วันสิ้นพระชนม์ แห่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณ-
วโรรส พระผู้ทรงประสิทธิ์ประสาทความเจริญรุ่งเรืองให้แก่พระพุทธ
ศาสนาและแก่ประเทศชาติ เป็นอเนกประการ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า พระองค์นั้นทรงเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ
ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดาแพ ประสูติ
เมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๑๒ เมษายน ๒๔๐๓ ในพระบรมมหาราชวัง ทรง
ศึกษาอักษรสมัยเบื้องต้นในสำนักของท่านนิก ขิธาพระศรีวิโรจน์ ทรง
ศึกษาวิชาเลขในสำนักกรมหลวงวรเสฐสุตยา พระราชธิดาในพระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และทรงศึกษาภาษาบาลีและอักษรขอมกับ
พระยาปริยัติธรรมธาดา (เปี่ยม) นอกจากนั้นก็ทรงศึกษาภาษาอังกฤษ
และวิชาการสมัยใหม่ต่าง ๆ ตามพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมชนกนาถของพระองค์ เมื่อพระชนมายุได้
๑๔ พรรษา ทรงผนวชเป็นสามเณรประทับ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร เป็น
เวลา ๗๘ วัน ก็ทรงลาผนวช เมื่อพระชนมายุ ๑๘ พรรษา ทรงรับ
ราชการในกรมราชเลขา ตำแหน่งเจ้าพนักงานสารบบฎีกา พอพระชน
มายุ ๒๐ พรรษาบริบูรณ์ ทรงผนวชเป็นพระภิกษุ สมเด็จพระมหา-
สมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ เป็นพระอุปัชฌาย์ เจ้าคุณ
พระจันทร์โคจรคุณ (จันทร์สี ยิ้ม) เป็นพระกรรมวาจาจารย์ และ
เสด็จประทับ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อทรงผนวชได้ ๓ พรรษา ทรง
เข้าแปลพระปริยัติธรรมสนามหลวงได้ ๕ ประโยค - พระองค์ทรงพอ

พระฤทัยเพียงเท่านั้น เพราะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเคยแปลพระปริยัติธรรมได้ ๕ ประโยคมาก่อน หลังจากแปลพระปริยัติธรรมแล้ว ก็ทรงได้รับสถาปนาพระอิสริยยศเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส พระราชาคณะเจ้าคณะรองคณะธรรมยุติกนิกาย ต่อมา พ.ศ. ๒๔๔๔ ทรงรับสถาปนาเลื่อนพระอิสริยยศเป็น กรมหลวงวชิรญาณวโรรส มาถึงในรัชกาลที่ ๖ พ.ศ. ๒๔๕๓ ทรงรับมหาสมณุตมาภิเษก คือทรงรับสถาปนาขึ้นเป็นองค์สกกลมหาสังฆปริณายก ที่เรียกทั่วไปว่าสมเด็จพระสังฆราช แต่โดยที่ทรงเป็นพระราชโอรส เป็นเจ้านายผู้ใหญ่ จึงทรงสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระมหาสมณะ ซึ่งเป็นคำพิเศษ (นับเป็นสมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ ๑๐ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์) และทรงได้รับสถาปนาเลื่อนพระอิสริยยศเป็น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ต่อมา พ.ศ. ๒๔๖๔ ได้รับสถาปนาเปลี่ยนคำนำหน้าพระนามเป็น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ทรงเป็นพระราชอุปัธยาจารย์ของพระมหากษัตริย์ ๒ พระองค์ คือ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖ และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ นอกนั้นยังทรงเป็นพระอุปัธยาจารย์ ของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้า และพระเจ้าลูกยาเธอในรัชกาลที่ ๕ อีกหลายพระองค์ พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญพระกรณียะเป็นนิตานุทิศประโยชน์แก่พระศาสนาและประเทศชาติเป็นอเนกประการ ได้สิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ ๒ สิงหาคม ๒๔๖๔ ณ พระตำหนักเดิม วัดบวรนิเวศวิหาร สิริรวมพระชนมายุได้ ๖๒ พรรษา

[๓]

ย่อมเป็นที่ทราบกันอยู่แล้ว ในรัชสมัยแห่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ นั้น พระองค์ได้ทรงพยายามเร่งรัดปรับปรุงประเทศชาติ เพื่อให้เจริญก้าวหน้าเทียบทันนานาประเทศในทุก ๆ ด้าน ทรงดำเนินตามรัฐประศาสน์นโยบายที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ พระบรมชนกนาถได้ทรงวางไว้ แต่มิทันได้ดำเนินการให้สำเร็จครบถ้วนตามพระบรมราโชบาย ก็พอสิ้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้ทรงดำเนินสืบต่อพระบรมราโชบายนั้น และทรงพระราชดำริกว้างขวางออกไปอีก จนสำเร็จเป็นความเจริญรุ่งเรืองของประเทศชาติดังปรากฏแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปรับปรุงการปกครองประเทศ เช่น ตั้งกระทรวงทบวงกรมตามที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน ทรงปรับปรุงกฎหมายทั้งทางบ้านเมือง ทั้งทางคณะสงฆ์ ทรงปรับปรุงการศึกษาของชาติ เพื่อให้การศึกษาแพร่หลายไปสู่อาณาประชาราษฎร ทรงส่งเสริมการติดต่อทั้งภายในทั้งภายนอก เช่น การค้าขายกับชาวต่างประเทศ ทรงส่งเสริมการประเพณีปฏิบัติพระธรรมวินัยและการศึกษาของคณะสงฆ์ และอื่น ๆ อีกรอบคอบ ในการดำเนินการเพื่อให้การพัฒนาในด้านต่าง ๆ ของประเทศชาติดำเนินและก้าวหน้าไปจนบรรลุถึงจุดหมายนั้น จำต้องมีบุคคลผู้มีความสามารถในท่านั้น ๆ มาเป็นผู้ช่วยกันบริหารและดำเนินงาน

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงเป็นพระองค์หนึ่งที่ได้ทรงร่วมสร้างสรรค์ความเจริญก้าวหน้าให้แก่ประเทศ

ชาติในสมัยแห่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในด้านการศึกษา ทั้งทางการศึกษาของคณะสงฆ์ทั้งทางการศึกษาของชาติ พระองค์ได้ทรงดำเนินการตั้งมหาวิทยาลัย ซึ่งได้มีการประกาศตั้งขึ้นโดยพระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ร.ศ. ๑๑๒ ได้ทรงนำวิธีการและวิชาการแบบใหม่เข้ามาทดลองสอนและสอบในมหาวิทยาลัย เป็นการแรกเริ่ม ทรงให้นักเรียนในมหาวิทยาลัย เรียนทั้งภาษาไทย ภาษาบาลี ภาษาสันสกฤต และภาษาอังกฤษ ให้เรียนคณิตศาสตร์เบื้องต้นและวิชาการอย่างใหม่อื่น ๆ ทรงพระนิพนธ์ตำราสำหรับเรียนภาษาอังกฤษและตำราคณิตศาสตร์เบื้องต้นสำหรับใช้สอนในมหาวิทยาลัย ทรงนำระบบการสอบแบบใหม่เข้ามาทดลองใช้กับนักเรียนมหาวิทยาลัย คือ ให้มีการสอบด้วยการเขียน มีการคิดคะแนนในการสอบเป็นเครื่องตัดสินการสอบว่าได้หรือตก และเป็นเครื่องวัดผลการศึกษาและความรู้ความสามารถของนักเรียน โดยพระองค์ทรงเป็นผู้วางกฎเกณฑ์ในการคิดคะแนนลงเป็นแบบแผนสำหรับใช้ในมหาวิทยาลัยด้วยพระองค์เอง ทรงทดลองใช้วิธีการแบบใหม่เหล่านี้ในโรงเรียนของมหาวิทยาลัยจนเป็นที่นิยมแพร่หลายออกไปอย่างรวดเร็ว และได้รับผลสำเร็จเป็นอย่างดี เป็นที่ต้องพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และทรงสนับสนุนและสรรเสริญวิธีการเหล่านี้ว่าเป็นวิธีการที่ดี ประจวบกับในเวลานั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริในอันที่จะขยายการศึกษาออกไปยังหัวเมืองทั่วพระราชอาณาจักร

และมีพระราชประสงค์ให้วัด ซึ่งเป็นแหล่งศึกษาของกุลบุตรมาแต่โบราณกาลแล้ว เป็นที่ตั้งโรงเรียนสอนเด็กตามแบบและหลักสูตรที่ปรับปรุงขึ้นใหม่ให้เป็นแบบเดียวกัน เป็นการตั้งต้นการศึกษาแบบปัจจุบัน และให้พระภิกษุเป็นผู้ช่วยรับภาระต่าง ๆ จึงได้ทรงอาราธนา สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ให้ทรงรับภาระอำนวยการให้พระภิกษุสงฆ์สั่งสอนกุลบุตร และบังคับการพระอารามในหัวเมืองตลอดพระราชอาณาจักร สมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์นี้ก็ได้ทรงรับสนองพระราชประสงค์ในการนี้ และพระองค์ก็ได้ทรงนำเอาวิธีการและแบบอย่างต่าง ๆ ที่ทรงเคยใช้ในโรงเรียนของมหามกุฏราชวิทยาลัยมาก่อน และได้รับผลสำเร็จเป็นอย่างดีแล้วนั่นเอง มาเลือกใช้และจัดปรับปรุงให้เหมาะสมในการจัดการศึกษาในหัวเมือง สอนพระราชประสงค์ในการพัฒนาประเทศชาติในด้านการศึกษาให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี และประโยชน์อันสำคัญอีกประการหนึ่งของมหามกุฏราชวิทยาลัย ก็คือ เป็นที่ฝึกอบรมพระภิกษุทั้งในกรุงเทพฯ และจากหัวเมืองเพื่อให้เป็นครู สำหรับส่งออกไปสอนตามโรงเรียนต่าง ๆ ในหัวเมืองทั่วพระราชอาณาจักร ในการนี้พระองค์ท่านต้องทรงทุ่มเทกำลังพระปรีชาสามารถและพระวิริยะอุตสาหะอย่างมากมาย เพราะต้องทรงดำริจัดการทุกอย่างด้วยพระองค์เอง เพื่อให้การศึกษาเจริญรุ่งเรืองตามพระราชประสงค์ เช่น ทรงพระดำริจัดหาและสร้างหลักสูตรสำหรับการเล่าเรียนของกุลบุตรในหัวเมืองทั่วพระราชอาณาจักร ทรงแนะนำชักชวนกุลบุตรทั้งหลายให้นิยมยินดีในการศึกษา ทรงชักนำประชาชนให้เห็นประโยชน์

ของการศึกษาและช่วยกันสร้างโรงเรียน เพื่อเป็นที่เล่าเรียนของบุตรหลานของพวกเขาเอง ทรงจัดฝึกอบรมพระสงฆ์ผู้มีความรู้ความสามารถให้เข้าใจในการศึกษาแล้ว ตั้งให้เป็นผู้อำนวยการจัดการศึกษาในหัวเมืองประจำมณฑลต่าง ๆ และทรงเป็นผู้ที่จะต้องคอยช่วยเหลือแก้ไขปัญหาคับข้องต่าง ๆ ให้ลุล่วงไป ด้วยพระปรีชาสามารถอันสุขุมคัมภีรภาพ เนื่องมาจากพระดำริและการจัดการของพระองค์เป็นการแรกเริ่มขึ้นเอง จึงได้มีโรงเรียนประถมศึกษาและมัธยมศึกษาเกิดขึ้น ทั้งที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันนี้ ทั้งนี้ จึงอาจกล่าวได้ว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเป็นบุคคลสำคัญพระองค์หนึ่งของชาติไทยในด้านการวางรากฐานการศึกษาสมัยใหม่ ซึ่งได้ค่อย ๆ พัฒนามาเป็นการศึกษาในระบบที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้ พระปรีชาสามารถต่าง ๆ ในด้านการวางแผนและทำให้การศึกษาของชาติเจริญแพร่หลายออกไปทั่วพระราชอาณาจักนั้น จะพบหลักฐานได้จากเอกสารต่าง ๆ เกี่ยวกับการจัดการศึกษาของชาติในสมัยนั้น

ในด้านการศึกษาคณะสงฆ์นั้น กล่าวได้ว่า พระองค์ท่านทรงเป็นผู้ให้กำเนิดการศึกษาแบบใหม่ของคณะสงฆ์ พระองค์ทรงเปลี่ยนระบบต่าง ๆ เกี่ยวกับการศึกษาของคณะสงฆ์ จากระบบโบราณซึ่งยากแก่การเล่าเรียน ต้องใช้เวลามาก และไม่แพร่หลายทั่วไปแก่พระสงฆ์ มาเป็นระบบการเล่าเรียนแบบใหม่ ซึ่งทำให้การเล่าเรียนง่ายขึ้นได้ผลรวดเร็วขึ้น และแพร่หลายออกไปสู่พระภิกษุสามเณรทั่วพระราชอาณาจักร พระองค์ได้ทรงนำหลักสูตรและวิธีการแบบใหม่ที่พระองค์ทรงพระดำริ

ขึ้นมาทดลองใช้ในสำนักเรียนของวัดบวรนิเวศวิหารก่อน พระองค์ทรงใช้ตำราที่พระองค์ทรงพระนิพนธ์ขึ้นใหม่สอนพระนวกะวัดบวรนิเวศวิหาร และทรงใช้วิธีการสอบแบบใหม่คือการสอบโดยการเขียนแก่พระนวกะ ในสำนักวัดบวรนิเวศวิหารเช่นเดียวกัน เริ่มแต่ ร.ศ. ๑๒๒ (๒๔๔๖) (ตามหลักฐานเอกสาร) เป็นต้นมาจนเป็นที่ตระหนักแก่พระหฤทัยว่า เป็นวิธีการที่ดีและให้ประโยชน์ในการศึกษาเป็นอย่างยิ่ง ต่อมาพระองค์จึงได้ทรงนำการศึกษาแบบใหม่ที่พระองค์ทรงพระดำริขึ้น และทดลองจนเป็นที่ได้ผล^{๕๗} มาตั้งเป็นแบบการศึกษาสำหรับคณะสงฆ์ พระองค์ได้เปิดการสอบ “องค์ของสามเณรธรรม” ขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อเดือนตุลาคม ร.ศ. ๑๓๐ เพื่อเป็นหลักเกณฑ์สำหรับสามเณรผู้ที่ควรจะได้รับยกเว้นจากการถูกเรียกเป็นทหาร ตามพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร ร.ศ. ๑๒๔ และการศึกษาแบบใหม่นี้ก็ได้เจริญสืบมาจนปัจจุบันนี้ ดังที่ทราบกันทั่วไปในขณะนี้ว่า “นักธรรม” ซึ่งมี ๓ ชั้นคือ นักธรรมชั้นตรี นักธรรมชั้นโท และนักธรรมชั้นเอก อันเป็นการศึกษาชั้นมูลฐานของคณะสงฆ์ทั่วพระราชอาณาจักรอยู่ในบัดนี้ ทรงรจนาหลักสูตรสำหรับนักธรรมชั้นตรี-โท-เอกขึ้นใช้ เป็นเหตุทำให้พระภิกษุสามเณรมีความรู้ความเข้าใจ และประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องตามพระธรรมวินัยดีขึ้นโดยทั่วไป ทรงเปลี่ยนระบบการสอบพระปริยัติธรรมภาษาบาลีแบบแปลปาก มาเป็นแบบแปลโดยวิธีเขียน ซึ่งเป็นวิธีที่พระองค์ได้ทรงทดลองใช้ในโรงเรียนของมหามกุฏราชวิทยาลัยมาก่อนเช่นเดียวกัน พระองค์ได้นำวิธีแปลโดยวิธีเขียน มาใช้ในการสอบสนามหลวงเป็นครั้งแรก

แรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ ในการสอบแปลประโยค ๑-๒ เมื่อทรงเห็นว่าเป็นการสะดวกและเป็นผลดีต่อการศึกษา จึงได้ประกาศใช้เป็นทางราชการสำหรับการสอบทุกประโยคเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ ๒๔๕๘ ซึ่งเป็นผลทำให้พระภิกษุสามเณรมีความรู้ความชำนาญในอักษรวิธี และการเขียนอ่านภาษาไทยดีขึ้นกว่าแต่ก่อน ทรงปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงหลักสูตรสำหรับบาลีประโยคต่าง ๆ ให้เหมาะสมและเป็นประโยชน์แก่ผู้ที่ได้เล่าเรียนไปแล้ว ทรงชำระคัมภีร์ปกรณ์ต่าง ๆ สำหรับใช้เป็นหลักสูตรบาลีประโยคนั้น ๆ ทรงรจนบาลีไวยากรณ์ขึ้น สำหรับเป็นหลักสูตรในการศึกษาภาษาบาลี และทำให้การศึกษาภาษาบาลีง่ายขึ้นกว่าแต่ก่อน ตำราและหลักสูตรทั้งหลายเหล่านี้ ได้ใช้สำหรับการศึกษาของคณะสงฆ์ตลอดมาตั้งแต่สมัยเริ่มแรก ในยุคของพระองค์จนปัจจุบันนี้ หลักสูตรนักธรรมและบาลีที่พระองค์ทรงรจนาและชำระนี้ นอกจากจะใช้อยู่ในพระราชอาณาจักรไทยแล้ว ประเทศใกล้เคียงบางประเทศก็ได้นำไปใช้เป็นหลักสูตรบ้าง เป็นหนังสือประกอบบ้าง สำหรับการศึกษาของพระสงฆ์ในประเทศนั้น ๆ อีกด้วย พระเกียรติคุณของพระองค์ ในด้านการรจนาทำรับตำราทางพระพุทธศาสนานั้น จึงมิใช่จะปรากฏอยู่เพียงภายในประเทศไทยเท่านั้น แต่ได้แพร่หลายไปในนานาประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา หรือที่สนใจในการศึกษาพระพุทธศาสนา พระนิพนธ์ของพระองค์ที่เป็นหลักสูตรในการศึกษาทางพระพุทธศาสนา หลายเรื่องได้แปลออกเป็นภาษาต่างประเทศ เช่น นวโกวาท วินัยมุข เล่ม ๑-๒ ธรรมวิภาค ธรรมวิจารณ์และอุปสมบทวิธี เป็นต้น พระ

เกียรติคุณของพระองค์ท่าน จึงเป็นที่รู้จักในกลุ่มผู้รู้และนักศึกษาว
ต่างประเทศมากยิ่งขึ้น

ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนานี้ พระองค์ทรงตระหนักดีว่า
การศึกษาและปฏิบัติธรรมนั้นเจริญแพร่หลายอยู่ในหมู่ของพระสงฆ์ และ
ในวงของนักปราชญ์บางเหล่าเท่านั้น ไม่แพร่หลายไปในหมู่ประชาชน
ส่วนมาก ซึ่งเป็นส่วนสำคัญ ก็เท่ากับการเผยแผ่และการปฏิบัติธรรม
ไม่สำเร็จประโยชน์แก่มหาชนตามความมุ่งหมายของพระพุทธศาสนา
พระองค์จึงได้ทรงวางแผนแห่งการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และจัดระดับ
ธรรมต่าง ๆ สำหรับสั่งสอนพุทธศาสนิกชนให้เหมาะสมกับบุคคลใน
ระดับชั้นนั้น ๆ ที่จะศึกษาให้รู้ให้เข้าใจ และนำไปประพฤติปฏิบัติได้
ถูกต้อง เพื่อให้สำเร็จความมุ่งหมายดังกล่าวนี้ พระองค์จึงได้ทรงรจนา
หนังสือเบญจศีลเบญจธรรม และธรรมวิภาคภาคคิหิปฏิบัติแสดงคำสอน
เบื้องต้นของพระพุทธศาสนาสำหรับสามัญชนทั่วไปจะได้ศึกษาและนำไป
ปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ทรงรจนารวดศาสนา แสดงประโยชน์อัน
บุคคลจะพึงได้ในชาตินี้ และชาติหน้าตามคติทางพระพุทธศาสนา อัน
เป็นคำสอนที่สูงขึ้นมาอีกชั้นหนึ่งเป็นชั้นกลาง และทรงรจนารวม
วิจารณ์ แสดงคำสอนชั้นสูงทางพระพุทธศาสนาเพื่อประโยชน์แก่บุคคล
ผู้สนใจในการปฏิบัติธรรมชั้นสูง จะได้ศึกษาและนำไปเป็นแนวทางแห่ง
การประพฤติปฏิบัติเป็นต้น นอกจากนี้พระองค์ได้ทรงเป็นผู้ริเริ่มในการ
รจนาหนังสือธรรม แสดงคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนาอย่างง่าย ๆ
เช่น ทรงรจนาเทศนาด้วยถ้อยคำและสำนวนแบบธรรมดา เหมาะแก่

กาลและสมัย เป็นแบบอย่างสืบมาจนบัดนี้ พระดำริริเริ่มในการนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงเห็นประโยชน์ และเป็นที่ต้องพระราชประสงค์ในการที่จะทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา จึงได้ทรงอาราธนาให้พระองค์ทรงรจนาพระธรรมเทศนาส่งไปแจกตาม วัดต่าง ๆ ในหัวเมือง เพื่อพระภิกษุสามเณรจะได้ศึกษาและใช้เทศนา สอนประชาชน

การคณะสงฆ์ พระองค์ก็ได้ทรงจัดการปกครองคณะสงฆ์ให้เข้าระเบียบอันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการที่ทรงจัดการศึกษาหัวเมือง ซึ่งอาศัยผู้อำนวยการศึกษามณฑลต่าง ๆ และพระสงฆ์ทั่วพระราชอาณาจักร รายงานความเป็นไปของคณะสงฆ์ให้ทรงทราบ จึงได้เกิดมีพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ ขึ้นเป็นครั้งแรก ตามพระราชบัญญัตินี้ จัดแบ่งส่วนการปกครองเป็นส่วนกลางและส่วนภูมิภาค มีมหาเถรสมาคม เจ้าคณะตามลำดับชั้น จนถึงเจ้าอาวาส ปกครองบังคับบัญชากันเป็นชั้น ๆ ตามลำดับ พระองค์ประทับเป็นประธานในเถรสมาคม ทรงประชุมปรึกษาและประทานพระมหาสมณวินิจฉัย ทรงวางระเบียบต่าง ๆ อันเป็นการส่งเสริมให้พระภิกษุสามเณรประพฤติปฏิบัติ พระธรรมวินัยด้วยความเรียบร้อย ทรงสอดส่องดูแลให้พระภิกษุสามเณรประพฤติอยู่ในสมณวิสัย และข้อสำคัญที่สุดคือ พระสงฆ์ได้ปกครองกันเอง เพราะก่อนแต่สมัยของพระองค์ขึ้นไป คณะสงฆ์ไม่ได้มีอำนาจปกครองกันเอง จึงทำให้เกิดการอาณัติหลายอย่าง แต่เมื่อทรงจัดการปกครองคณะสงฆ์ให้มาอยู่กับพระเถระตามลำดับชั้น ก็ทำให้การปกครอง

คณะสงฆ์เป็นระเบียบเรียบร้อยและเป็นสัดส่วน ดังที่เห็นอยู่ในปัจจุบันนี้

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส แม้ว่าพระองค์จะทรงเป็นเจ้านายสุษุมลชาติ แต่ในสมัยที่พระองค์ทรงบริหารการคณะสงฆ์ และทรงจัดการศึกษาของชาติในส่วนหัวเมืองทั่วพระราชอาณาจักร พระองค์ก็ได้เสด็จออกไปตรวจการณ์การคณะสงฆ์และการศึกษาในหัวเมืองมณฑลต่าง ๆ ทั่วพระราชอาณาจักรเท่าที่พระองค์จะสามารถเสด็จไปถึง เป็นครั้งคราวอยู่เสมอ บางแห่งที่พระองค์เสด็จไป ต้องทรงลำบากพระวรกายเป็นอย่างมาก บางครั้งพระองค์ต้องเสด็จจำเริญไปด้วยพระบาทเปล่า จากตำบลหนึ่งไปสู่อีกตำบลหนึ่ง แต่พระองค์ก็ทรงมีพระขันติและวิริยะอุตสาหะ เพื่อความเจริญรุ่งเรืองของพระศาสนาและการศึกษาของชาติ โดยมีเคยทรงนำพาถึงความทุกข์ยากส่วนพระองค์

พระจริยาวัตรต่าง ๆ ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า พระองค์นั้น แม้ดังกล่าวนำแล้ว ย่อมแสดงให้เห็นว่า พระองค์ทรงพระปรีชาสามารถเพียงไหน ทรงบำเพ็ญประโยชน์อันเป็นพระคุณูปการแก่ประเทศชาติและพระศาสนาเพียงไร พระองค์ทรงดำรงพระชนมชีพอยู่เพื่อความเจริญวัฒนาถาวรของชาติและพระศาสนาโดยแท้ สมเป็นปราชญ์บุคคลที่ควรเคารพบูชาของชาติไทย เป็นผู้ที่อนุชนจะพึงเคารพบูชาและถือเป็นเนติคติแบบอย่างในการบำเพ็ญประโยชน์แก่พระศาสนาและประเทศชาติสืบไป

คณะสงฆ์ได้มาระลึกถึงพระคุณูปการเป็นอเนกประการของสมเด็จพระ

พระมหาสมณเจ้า พระองค์นั้น มหาเถรสมาคม จึงได้ประชุมและตกลงกันเป็นเอกฉันท์ ให้จัดงานมหาสมณานุสรณ์ในโอกาสที่ครบ ๕๐ ปี นับแต่วันสิ้นพระชนม์แห่งพระองค์

ความมุ่งหมายในการจัดงานมหาสมณานุสรณ์นี้ ก็คือ :

เพื่อเฉลิมพระเกียรติและประกาศพระเกียรติคุณ

เพื่อเผยแผ่พระอัจฉริยภาพ พระกรณียกิจ และผลงานที่ทรงกระทำไว้

เพื่อเป็นเนติแบบอย่างแก่นุชน

เพื่อแสดงความสำนึกในพระคุณและถวายพระกุศล

เพื่อจัดพิมพ์พระนิพนธ์ และหนังสือที่มีความสำคัญทางพระศาสนา เช่น อรรถกถา ฎีกา เป็นต้น

เพื่อให้ประชาชนเห็นความสำคัญของพระพุทธศาสนายิ่งขึ้น

งานมหาสมณานุสรณ์ ๕๐ ปี ครองนี้ มหาเถรสมาคมได้ตกลงกำหนดวันที่ ๑-๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๔ มีรายการบำเพ็ญกุศลถวาย การแสดงนิทรรศการ การพิมพ์หนังสือ การสร้างวัตถุนุสรณ์ การบำเพ็ญกุศล ได้อาราธนาเจ้าคณะภาค เจ้าคณะจังหวัดทั่วพระราชอาณาจักร มาสวคมนต์สดับปกรณ์พร้อมทั้งคณะสงฆ์จีน ญวน และมีการประชุมสวคมนต์ถวายในพระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร และในวัดทั้งปวงทั่วพระราชอาณาจักร ในวันที่ ๒ สิงหาคม ๒๕๑๔

จัดนิทรรศการ แสดงพระประวัติและผลงานต่าง ๆ ของพระองค์ คือ เปิดสถานที่ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระองค์ เช่น ตำหนักเพชร

ซึ่งเป็นท้องพระโรง และที่ประชุมมหาเถรสมาคม ตำแหน่งเดิมที่ประทับตลอดถึงวันที่สิ้นพระชนม์ ตำแหน่งจันทร์เป็นต้น ให้ประชาชนชม เปิดโบสถ์ วิหาร และปูชนียสถานสำคัญ ให้ประชาชนเข้านมัสการ เปิดพิพิธภัณฑ์ของวัดบวรนิเวศวิหาร ณ อาคาร ภ.ป.ร. ซึ่งเป็นที่แสดงพัสดุสำคัญน่าศึกษาของวัดบวรนิเวศวิหาร แสดงพระบริวารของพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ที่ทรงผนวชและเสด็จประทับ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร พระบริวารของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ๒ พระองค์ และของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า พัดยศ พัดเปรียญ นักษัตรและพัตรองต่างๆ ที่น่าศึกษา พร้อมด้วยพิพิธภัณฑ์กรรมฐานเป็นต้น แสดงกิจกรรมต่าง ๆ เกี่ยวกับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ณ ตึกสภาการศึกษาามหามกุฏราชวิทยาลัย คือ จัดแสดงนิทรรศการทางภาพ ทางความคิด และทางปฏิบัติในทางพระพุทธศาสนา แสดงวิวัฒนาการ พุทธศิลป์ สถิติ ผังทางการศึกษาและการปกครอง และรายการละเอียดอื่น ๆ ทางพระพุทธศาสนาและคณะสงฆ์ แสดงปาฐกถาอภิปราย และแสดงพระธรรมเทศนา ประกาดเรียงความเกี่ยวกับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ และการเขียนภาพ และการแสดงนิทรรศการของโรงเรียนมัธยมวัดบวรนิเวศ ณ ตึกมนุษยนาควิทยาทาน

จัดพิมพ์ประมวลพระนิพนธ์เรื่องต่าง ๆ ของพระองค์ท่านโดยจัดแบ่งออกเป็นหมวดหมู่ตามประเภท เพื่อเป็นประโยชน์ในการศึกษาและเป็นการเทิดพระเกียรติคุณของพระองค์ท่านในด้านการงานให้ปรากฏประมวลพระนิพนธ์ต่าง ๆ ที่รวมพิมพ์ในงานคราวนี้รวม ๑๔ เล่ม คือ

๑. หมวดธรรมคติ ๒. หมวดวรรณนาพระสูตร ๓. หมวดพระ
 ธรรมเทศนา ๔. หมวดศราทธพรตเทศนา ๕. หมวดการศึกษา
 ๖. หมวดการพระศาสนา ๗. หมวดประวัติศาสตร์และโบราณคดี
 ๘. หมวดศาสนคติ-อนุศาสน์ ๙. หมวดพระนิพนธ์ต่างเรื่อง ๑๐.
 หมวดพระมหาสมณศาสน์เกี่ยวกับการศึกษา ๑๑. พระราชหัตถเลขา
 รัชกาลที่ ๕ ที่ทรงมีไปมากับพระองค์ท่าน ๑๒. กาถาชาดกและแบบ
 อักษรอริยกะ ๑๓. ประมวลพระมหาสมณวินิจฉัย ๑๔. พระประวัติ ฯ
 หนังสือประมวลพระนิพนธ์ต่าง ๆ เหล่านี้ องค์การ สถาบันและบุคคล
 ต่าง ๆ ร่วมกันบริจาคเงินจัดพิมพ์ขึ้น พระนิพนธ์ต่าง ๆ ที่จัดพิมพ์ใน
 คราวนี้ ได้รวบรวมเฉพาะเรื่องที่ไม่ได้ใช้เป็นหลักสูตรหรือแบบเรียน
 และยังมีพระนิพนธ์เรื่องต่าง ๆ อีกมาก ซึ่งจะได้จัดพิมพ์ในโอกาส
 ต่อ ๆ ไป

จัดสร้างพระรูปหล่อโลหะ แบบประทับนั่งขนาดพระเพล ๖ นิ้ว
 เปิดโอกาสให้วัด สถาบัน องค์การ และบุคคลทั่วไป ผู้ประสงค์รับไป
 ประดิษฐานไว้เป็นที่เคารพสักการะ

สร้างเหรียญพระรูป ๒ แบบ คือ แบบพระรูปเสี้ยว รูปกลม
 ขนาด ๗ ซม. และ ๒ ซม. ครึ่ง และแบบประทับนั่งในสมาธิมองค
 ขนาด ๗ ซม. และ ๒ ซม. ครึ่ง เปิดโอกาสให้ประชาชนทั่วไปผู้
 ประสงค์รับไปเป็นที่สักการะบูชา

ในงานมหาสมณานุสรณ์ครั้งนี้ ปรากฏเป็นการเกิดพระเกียรติ
 สมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์นั้นเต็มที ก็เพราะสมเด็จพระบรมพิตร

พระราชสมภารเจ้า เสด็จพระราชดำเนินมาทรงเปิดงาน ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลถวายเป็นการพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์ มหาเถรสมาคมพร้อมทั้งคณะสงฆ์ ขอถวายพระพรชัยมงคล แก่สมเด็จพระบวรมหิศรพระราชสมภารเจ้า องค์เอกอัครศาสนูปถัมภก พร้อมทั้งสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ และพระราชโอรสธิดาทุกพระองค์ ให้ทรงพระเกษมสำราญ เสด็จสถิตในพระสิริราชสมบัติตลอดจักรกาล

อนึ่ง งานนี้ได้รับความอุปถัมภ์จากคณะรัฐบาล องค์การ สถาบัน บุคคลต่าง ๆ และประชาชนทั่วไป ตลอดจนได้รับความร่วมมือจาก สื่อสารมวลชนต่าง ๆ ช่วยประกาศให้แพร่หลายเป็นอันมาก ทำให้การจัดดำเนินงานเป็นไปด้วยความสะดวกเรียบร้อย

ในนามแห่งคณะสงฆ์ ขออนุโมทนาอำนวยพรแก่คณะรัฐบาล องค์การ สถาบันต่าง ๆ และบุคคลทุกท่านให้ปราศจากทุกข์ ภัย โรค อุบัติวันตราย เจริญอายุ วรรณะ สุขะ พละ ปฏิภาณ ธนสารสมบัติทุกประการ

ขอพระคุณูปการเป็นอเนก ที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระองค์นั้นได้ทรงบำเพ็ญแก่พระศาสนาและประเทศชาติ ซึ่งเป็นการสืบต่อบ้าง ปรับปรุงแก้ไขบ้าง เริ่มต้นบ้าง อันเป็นมูลฐานแห่งความเจริญในปัจจุบัน และส่วนใหญ่อีกยังอำนวยประโยชน์อยู่ในปัจจุบัน จงดำรงอยู่เพื่อประโยชน์แก่คณะสงฆ์และบุคคลทั่วไป และขอให้ผู้ได้รับประโยชน์ได้ระลึกไว้ในพระคุณและตั้งใจปฏิบัติชอบเป็นการปฏิบัติเทิดพระเกียรติ และขอให้พร้อมกันตั้งใจระลึกถึงพระคุณและ

[๑๖]

ถวายพระกุศลแด่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส
พร้อมกันอธิษฐานใจขอให้งานของพระองค์สถิตอยู่เป็นอมตะ เพื่อ
ประโยชน์สุขตลอดกาลนาน.

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ
(อัมพรคุณ)

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
ประธานกรรมการมหาเถรสมาคม
นายกรัฐมนตรีมหาวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์

คำนำ

แต่เดิมมา มักถือกันว่า การแสดงเทศนาและการฟังเทศน์นั้น เป็น
กิจยาบุญ คือเป็นการกระทำที่เป็นบุญหรือได้บุญ ทั้งผู้เทศน์และผู้ฟัง
มิได้คำนึงถึงความเข้าใจหรือเนื้อหาสาระของธรรมที่เทศน์หรือฟังนั้น ผู้
เทศน์ก็ถือว่าการเทศน์เป็นธรรมทาน ซึ่งมีผลมากกว่าทานอย่างอื่น ย่อม
เป็นบุญกุศลแก่ตนเอง จึงมักจะเทศน์ตามใจตนเอง ไม่เลือกหัวข้อธรรม
ที่จะแสดงให้เหมาะสมแก่สมาคม ส่วนผู้ฟังก็ถือว่า การฟังเทศน์หรือการ
ฟังธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธรูปเจ้านั้นเป็นบุญ ไม่จำเป็นต้องรู้เนื้อหา
แห่งเทศน์นั้นก็ได้ เพราะเพียงแต่การฟังก็เป็นบุญกุศลมากอยู่แล้ว จึงไม่
ใคร่ใส่ใจในเนื้อหาสาระอันเป็นธรรมในเทศนานั้น เมื่อเป็นเช่นนั้น การ
แสดงธรรมในสมัยก่อนจึงมักเป็นไปใน ๓ ลักษณะ คือ ๑. เมื่อจะแสดง
ธรรม ก็แสดงธรรมชั้นสูงชั้นปรมาตม ซึ่งเกินระดับความรู้ความเข้าใจ
ของคนทั่วไป ๒. แสดงอานิสงส์ของการประพฤติธรรม โดยการ
พรรณนาคุณานิสงส์ในภพหน้า เช่น โลกสวรรค์เสียเลิศลอย กลายเป็น
เพื่อไป ๓. เมื่อต้องการจะแสดงธรรมพิน ๆ สำหรับชาวบ้านทั่วไป ก็
มักจะมีแต่เนืทานหรือชาดก เพื่อฟังสนุกสนานเพลิดเพลินมากกว่าอย่าง
อื่น ด้วยเหตุนี้ การเผยแผ่พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธรูปจึงไม่ใคร่
สำเร็จประโยชน์ ไม่เป็นการส่งเสริมความรู้ความเข้าใจและการประพฤติ
ปฏิบัติของคนทั่วไปให้ดีขึ้น ความข้อนี้จะเห็นได้จากพระราชปราชญ์ของ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในพระราชหัตถเลขา ทูล

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ตอนหนึ่งว่า “ได้
ฟังเทศน์ที่พระครูสังฆปาโมกข์เทศน์ มีเนื้อความเป็นนิทานมาก ข้อ
ปฏิบัติมีแต่เล็กน้อยไม่เป็นที่เลื่อมใส เห็นว่าการพระศาสนาในหัวเมือง
อยู่ข้างจะเหลวไหลเสื่อมทรามมาก เพราะไม่มีหนังสือแสดงข้อปฏิบัติที่
จริงแท้สำหรับเล่าเรียน มีแต่หนังสือเหลวๆไหลๆ หรือหนังสือที่ลึกล
เกินไป ผู้อ่านเข้าใจบ้างไม่เข้าใจบ้าง...” (พระราชหัตถเลขา ลงวัน
๑๕ ๑๑ ค่ำ ปีกุน นพศก ศักราช ๑๒๔๔) และในพระราชหัตถเลขา
ฉบับเดียวกันนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้อาราธนา
สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ให้ทรงรจนา
เทศนาอย่างง่าย ๆ ที่สามัญชนทั่วไปจะสามารถรู้สามารถเข้าใจได้ แล้ว
ส่งออกไปตามวัดต่าง ๆ ในหัวเมือง

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเป็นผู้
ริเริ่มการเทศนาแบบใหม่ ซึ่งได้ใช้เป็นแบบอย่างมาจนบัดนี้ คือ ทรง
เลือกหัวข้อธรรมชั้นแสดงให้เหมาะสมแก่กาลและสมาคมนั้น ๆ และ
ถ้อยคำสำนวนที่ทรงใช้ก็เป็นไปตามระดับชั้นแห่งสมาคมนั้น ๆ ซึ่งข้อนี้
จะเห็นได้จากพระนิพนธ์เทศนาต่าง ๆ ที่ประมวลมาพิมพ์ไว้ในหนังสือ
เล่มนี้ คือ เมื่อทรงเทศนาในหมู่เด็กปราชญ์ผู้รู้ทั้งหลาย พระองค์ก็จะ
ทรงใช้ถ้อยคำสำนวนที่มีลักษณะเป็นคำประพันธ์ไพเราะด้วยถ้อยคำ
สำนวนที่มีอรตลลึงซึ่ง เทศนาในลักษณะนี้ มักจะเป็นเทศนาสำหรับ
งานพระราชพิธีในโอกาสต่าง ๆ อีกลักษณะหนึ่ง ได้แก่เทศนาสำหรับ
งานทั่ว ๆ ไป ทรงเลือกหัวข้อธรรมที่ง่าย ๆ เป็นธรรมคาทั่วไปสำหรับ

สามัญชนจะรู้จะเข้าใจได้ ทรงใช้ถ้อยคำสำนวนง่าย ๆ ทรงใช้คำอุปมาเปรียบเทียบให้เห็นจริงในชีวิตประจำวัน และเนื่องมาจากการทรงริเริ่มของพระองค์ประการหลังนี้เอง ทำให้เกิดมีการเทศนาด้วยถ้อยคำธรรมคาสที่ใช้อยู่ในปัจจุบันนี้ และเป็นทางดำริให้มหามกุฏราชวิทยาลัย จัดพิมพ์เทศนาคัมภีร์ไทยฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัยขึ้น สำหรับให้ภิกษุสามเณรใช้เทศนาตามวัดต่าง ๆ ซึ่งยังคงใช้อยู่ในปัจจุบันนี้ นอกจากนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ยังได้ทรงวางระเบียบแบบแผนเกี่ยวกับการเทศนา ทั้งสำหรับงานราชพิธีและงานราษฎร์ จนเป็นที่ยุติและใช้เป็นแบบอย่างสืบมาจนทุกวันนี้

พระนิพนธ์เทศนาต่าง ๆ ที่รวมพิมพ์ในเล่มนี้ เป็นเทศนาเกี่ยวกับงานมงคลต่าง ๆ ทั้งงานหลวงและงานราษฎร์ บางเรื่องเคยพิมพ์เผยแพร่มาแล้ว บางเรื่องก็ยังไม่เคยพิมพ์มาก่อน แต่ทุกเรื่องล้วนน่ารู้ น่าศึกษา และเป็นแบบฉบับได้เป็นอย่างดีทั้งในด้านการอธิบายธรรมและถ้อยคำสำนวน การเรียงลำดับเรื่องสำหรับการพิมพ์ครั้งนี้ ไม่ได้เรียงตามปีที่ทรงพระนิพนธ์ แต่เรียงตามลำดับความสำคัญของงาน เริ่มแต่งานพระราชพิธีสำคัญ ลงไปจนถึงงานสามัญทั่วไป ซึ่งประกอบด้วย เทศนาในโอกาสต่าง ๆ รวม ๒๘ กัณฑ์ คือ :-

๑. จตุรงคธรรมสมาคมกถา เทศนาพิเศษ ทรงถวายในรัชกาลที่ ๕ ในพระราชพิธีจุฑาธุชราชพิธีภิเษก เมื่อวันที่ ๑๗ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๒ แสดงพระราชประวัติและพระราชกิจในรัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕ โดยสังเขป เรื่องนี้พิมพ์ครั้งแรกในธรรมจักร เล่ม ๑๓

ตอนที่ ๑ เดือนตุลาคม ร.ศ. ต่อจากนั้นก็ได้พิมพ์ในโอกาสต่าง ๆ อีกหลายครั้ง

๒. ทศพิธราชธรรมจรรยาทีกถา แสดงคุณธรรมสำหรับผู้ปกครอง ๑๐ ประการ สังคหัตถ์ ๕ ประการ และคุณสมบัติของพระเจ้าจักรพรรดิ ๑๒ ประการ ทรงแสดงในพระราชพิธีรัชดาภิเษก ฉลองการเสด็จครองราชสมบัติมาได้ครบ ๒๕ ปี ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันที่ ๗ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖) เรื่องนี้พิมพ์ครั้งแรกในธรรมจักษุ เล่ม ๔ ตอนที่ ๑ เดือนตุลาคม ร.ศ. ๑๑๖ ต่อมาก็ได้พิมพ์ในโอกาสต่าง ๆ อีกหลายครั้ง

๓. พระราชโองการโปรดเกล้าฯ ประกาศ ทรงแสดงในพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก ในโอกาสที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเสวยราชสมบัติมาได้ ๔๐ ปี เมื่อ ร.ศ. ๑๒๗ เป็นเทศนาแสดงพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่เริ่มตั้งบรมราชวงศ์จักรีจนถึงรัชกาลที่ ๕ เรื่องนี้พิมพ์ครั้งแรกในธรรมจักษุ เล่ม ๑๖ ตอนที่ ๔ เดือนกรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๙ (พ.ศ. ๒๔๕๓) พระนิพนธ์เรื่องนี้ กองวิชาการ กระทรวงธรรมการ ได้เคยใช้เป็นหลักสูตรสำหรับเรียนประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ โดยพิมพ์รวมกับเทศนาพระราชประวัติ ๕ รัชกาล คือรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๕ ซึ่งพระเถระถวายในพระราชพิธีสำคัญต่าง ๆ ในโอกาสต่าง ๆ กัน หนังสือชุดนี้ กระทรวงธรรมการ ได้ใช้เป็นหลักสูตรมาจนถึงปี พ.ศ. ๒๔๘๔ ซึ่งเป็นปีที่กระทรวงธรรมการเปลี่ยนชื่อใหม่เป็นกระทรวงศึกษาธิการ และเป็นปีที่คณะรัฐบาลได้มีมติ

ให้ปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงหลักสูตรและโครงการศึกษาของชาติใหม่
จึงนับว่าเป็นพระนิพนธ์เรื่องสำคัญเรื่องหนึ่ง และพิมพ์ในโอกาสต่าง ๆ
มากกว่า ๑๐ ครั้ง

๔. หังสชาดกเทศนา เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระ-
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในพระราชกุศลพระชนมายุสมมงคลครบ ๕๖
พรรษา เมื่อวันที่ ๙ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๘ (๒๔๕๒) ซึ่งเป็นปีที่ทรง
เจริญพระชนมายุเท่ากับสมเด็จพระบรมอัยกาธิราช พระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ และเป็นปีที่เสวยราชสมบัติมาได้ ๔๒ ปี
ด้วยเทศนาเรื่องนี้ ทรงแสดงพระราชจริยาคุณสมบัติเทียบด้วยเรื่องราว
ในหังสชาดกซึ่งมาในวิสตินิบาต ขุททกนิกาย สุตตันตปิฎก (เล่ม ๒๗)
เรื่องนี้เข้าใจว่าพิมพ์ครั้งแรกในงาน ๑๐๐ วันศพเจ้าจอมมารดาเส ใน
รัชกาลที่ ๕ เมื่อวันที่ ๒๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๘ เพราะฉบับที่พิมพ์ใน
งานดังกล่าวนี้เป็นฉบับที่เก่าที่สุดเท่าที่สามารถหาได้สำหรับเป็นต้นฉบับ
ในการพิมพ์ครั้ง^๕

๕. ทศพิธราชธรรมจรรยาทิกถา ทรงถวายในงานพระราชพิธี
บรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ ๑๑
พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๙ (๒๔๕๓) แสดงทศพิธราชธรรม อันเป็นธรรม
สำหรับผู้ปกครอง ๑๐ ประการ และสังคหวัตถุธรรม อันเป็นธรรม
เครื่องสนับสนุนการปกครองให้ได้ผลดียิ่งขึ้นอีก ๕ ประการ การพรรณนา
ความก็คล้ายคลึงกับเมื่อครั้งทรงถวายในงานพระราชพิธีราชาภิเษกใน
รัชกาลที่ ๕ ต่างแต่ในรัชกาลที่ ๕ มีพรรณนาถึงจักรวัตติวัตรเป็นพิเศษ

ออกไป พระนิพนธ์เรื่องพิมพ์ครั้งแรกในธรรมจักร เล่ม ๑๗ ตอนที่ ๓ เดือนพฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๙ แล้วก็ไม่มีปรากฏว่าได้พิมพ์อีก ครั้งหนึ่งจึงเป็นการพิมพ์ครั้งที่ ๒

๖. คุณานุสสติกา ทรงแสดงในงานอภิสิทธิ์สมัยพระประสูติมงคล เฉลิมพระชนมายุครบ ๖๐ พรรษาแห่งสมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช เมื่อพ.ศ. ๒๔๖๓ ได้พิมพ์แจกในงานประจำปีวันที่ ๒ สิงหาคม ๒๔๗๖ ซึ่งเป็นปีที่ ๑๓ นับแต่สิ้นพระชนม์แห่งพระองค์ท่าน เป็นครั้งแรก และไม่ปรากฏว่าได้พิมพ์อีก พิมพ์ครั้งหนึ่งจึงเป็นครั้งที่ ๒

๗. วังสธรรมสมาทานกถา แสดงเรื่องบุตร ๓ ประเภท คือ อธิชาตบุตร อนุชาตบุตร และอวชาตบุตร ในการพระชนมายุสมมงคลแห่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ์ ทรงมีพระชนมายุ ๖๔ พรรษาเสมอด้วยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ สมเด็จพระบรมชนกนาถ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๒ พระนิพนธ์เรื่องพิมพ์ครั้งแรกในงานพระราชทานเพลิงพระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ์ และพระราชทานเพลิงศพเจ้าจอมมารดากลิ่น ในรัชกาลที่ ๔ พร้อมกัน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔ พิมพ์ครั้งหนึ่งเป็นครั้งที่ ๒

๘. วังสธรรมสมาทานกถา พระนิพนธ์เรื่องนี้ชื่อซ้ำกับพระนิพนธ์เรื่องที่ ๗ ยกพระพุทธภาษิตอันเดียวกัน แต่การพรรณนาความแตกต่างกันไปบ้าง และมีเรื่องหังสชาดกโดยย่อประกอบด้วย พระนิพนธ์เรื่องนี้ไม่ปรากฏว่าทรงปรารภงานอะไร และไม่ปรากฏว่าพิมพ์ครั้งแรกเมื่อไร

ต้นฉบับที่ได้มาสำหรับพิมพ์ครั้งนี้ พิมพ์ในการพระราชทานเพลิงศพ
อำมาตย์โท หม่อมเจ้าคำงอก ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพ-
ศาสตร์ศุภกิจ ณ เมรุเชิงบรมบรรพต วัดสระเกศ พ.ศ. ๒๔๗๑

๙. สารานุกรมธรรมเทศนา แสดงอริยาวัตรนิพนธ์ ๕ ประการ คือ
ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ และปัญญา ทรงแสดงในวันประสูติของ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอริไทยเทพกัญญา เมื่อวันที่ ๒๙ กันยายน
ร.ศ. ๑๒๔ (๒๔๔๘) และได้พิมพ์เป็นครั้งแรก สำหรับแจกในงาน
ประจำปี วันที่ ๒ สิงหาคม ๒๔๗๓ ซึ่งเป็นปีที่ ๑๐ แด่วันสิ้นพระชนม์
แห่งพระองค์ท่าน พิมพ์ครั้งนี้เป็นครั้งที่ ๒

๑๐. เทศนาพิเศษจักรวัตติวัตรสูตร แสดงจักรวัตติวัตร ข้อที่
พระเจ้าจักรพรรดิจะพึงประพฤติ ๑๒ ข้อ อันมาในทีฆนิกาย ปาฏิการก
แห่งพระสุตตันตปิฎก (พระไตรปิฎก เล่ม ๑๑) อันที่จริง พระนิพนธ์
เรื่องนี้เป็นตอนสุดท้ายของทศพิธราชธรรมจรรยาทิกถา ที่ทรงถวายใน
พระราชพิธีรัชดาภิเษก ในรัชกาลที่ ๕ ซึ่งแสดงธรรม ๓ ประเภท คือ
ทศพิธราชธรรม ๑๐ ประการ ประเภทหนึ่ง สังคหวัตถุธรรม ๕ ประการ
ประเภทหนึ่ง และจักรวัตติวัตร ๑๒ ประการ ประเภทหนึ่ง แต่เนื่อง
จากเกิดความสับสนในเวลารวบรวมต้นฉบับลงพิมพ์ จึงทำให้พิมพ์แยก
กันเป็นคนละกัณฑ์ไป เรื่องจักรวัตติวัตรสูตรนี้พิมพ์ครั้งแรกในหนังสือ
ธรรมจักร เล่ม ๔ ตอนที่ ๓ เดือนธันวาคม ร.ศ. ๑๑๖ พิมพ์ครั้งนี้
เป็นครั้งที่ ๒

๑๑. มงคลารัมภกถา ปราบกสิ่งอันเป็นมงคลในพระพุทธศาสนา

และกล่าวถึงเนื้อความแห่งมงคล ๓๘ ประการในมงคลสูตรโดยย่อ เป็นพระธรรมเทศนาถ้อยคำสำหรับพระธรรมเทศนาชุดมงคลสูตร ซึ่งพระเถระต่างๆ ได้ช่วยกันรจนาถวายหลวง ในสมัยรัชกาลที่ ๕ รวม ๑๐ กัณฑ์ ปรากฏในสมุทบันทึกส่วนพระองค์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ว่า ได้มีธรรมเนียมแต่งเทศนาถวายหลวงประจำปี ละ ๑๒ กัณฑ์ อันเป็นผลเนื่องมาจากพระราชปรารภถึงการพระศาสนาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และได้ทรงอาราธนาให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงรจนาเทศนาแจกไปตามหัวเมืองดังกล่าวมาแล้ว เริ่มแต่ปี ร.ศ. ๑๐๖ (พ.ศ. ๒๔๓๐ ปีที่ ๒๐ ในรัชกาลที่ ๕) สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ จึงได้ทรงขอให้พระเถระต่างๆ ช่วยกันแต่ง และมักแต่งเป็นเทศนาชุด เช่น ชุดพระสูตรต่างๆ ชุดมงคลสูตร เป็นต้น แต่ปรากฏในสมุทบันทึกส่วนพระองค์ดังกล่าวนี้เพียง ๓ ศก คือ ศก ๑๐๖-๑๐๘ ธรรมเนียมอันนี้จะมีสืบไปในศกต่อๆ มาอีกหรือไม่ ไม่ปรากฏ เรื่องมงคลารัมภกถา^๕ อยู่ในชุดเทศนาถวายหลวงประจำปี ร.ศ. ๑๐๗ ลงพิมพ์ครั้งแรกในหนังสือธรรมจักร เล่ม ๑ ตอนที่ ๔ เดือนมกราคม ร.ศ. ๑๑๓ จากนั้นก็เคยพิมพ์ในโอกาสอื่นๆ อีกหลายครั้ง

๑๒. มงคลคาถาที่ ๑ แสดงมงคลในพระพุทธศาสนา ๓ ประการ คือ ไม่คบคนพาล คบบัณฑิต และบูชาคนที่ควรบูชา เรื่องนี้ทรงพระนิพนธ์ถวายหลวง ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ ร.ศ. ๑๐๘ (พ.ศ. ๒๔๓๒) ในชุดเทศนามงคลสูตร ๑๐ กัณฑ์ ได้ลงพิมพ์ครั้งแรกในธรรมจักร เล่ม ๑

ตอนที่ ๕ เดือนกุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๓ จากนั้นก็ได้เคยพิมพ์ในโอกาสอื่น ๆ อีกหลายครั้ง

๑๓. มงคลคาถาที่ ๔ แสดงมงคลในพระพุทธศาสนา ๓ ประการ คือ การบำรุงมารดาบิดา การสงเคราะห์บุตรภรรยา และการงานอันไม่อาภูล เป็นพระนิพนธ์ในชุดเทศนามงคลสูตรที่ทรงพระนิพนธ์ถวายหลวง ประจำปี ร.ศ. ๑๐๘ ลงพิมพ์ครั้งแรกในธรรมจักร เล่ม ๑ ตอนที่ ๘ เดือนพฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๔ และเคยพิมพ์ในโอกาสต่าง ๆ อีกหลายครั้ง

๑๔. มงคลคาถาที่ ๖ แสดงมงคลในพระพุทธศาสนา ๓ ประการ คือ การเว้นจากบาป สรรวมจากการตั้งน้ำเมา และความไม่ประมาทในธรรม เป็นพระนิพนธ์ในชุดเทศนามงคลสูตรที่ทรงพระนิพนธ์ถวายหลวง ประจำปี ร.ศ. ๑๐๘ ลงพิมพ์ครั้งแรกในธรรมจักร เล่ม ๑ ตอนที่ ๑๑ เดือนสิงหาคม ร.ศ. ๑๑๔ และเคยพิมพ์ในโอกาสต่าง ๆ อีกหลายครั้ง

๑๕. มงคลคาถาที่ ๑๐ แสดงมงคลในพระพุทธศาสนา ๔ ประการ สุกท้าย คือ จิตไม่หวนไหว จิตไม่โศก จิตปราศจากราคะ และจิตเกษม เป็นพระนิพนธ์ในชุดเทศนามงคลสูตร ที่ทรงพระนิพนธ์ถวายหลวง ประจำปี ร.ศ. ๑๐๘ ลงพิมพ์ครั้งแรกในธรรมจักร เล่ม ๒ ตอนที่ ๓ เดือนธันวาคม ร.ศ. ๑๑๔ จากนั้นก็ได้เคยพิมพ์ในโอกาสต่าง ๆ อีกหลายครั้ง

๑๖. ทานมัยบุญกิริยาวัตถุที่ ๑ แสดงกิริยาถือการกระทำอันให้สำเร็จเป็นบุญโดยการให้ทาน อันเป็นประการที่ ๑ ทรงถวายในอภิธัมม-

กาลสมัยตรงกับวันประสูติแห่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ไม่ปรากฏว่าทรงถวายในปีไหน แต่เข้าใจว่าในปี ร.ศ. ๑๑๗ (พ.ศ. ๒๔๔๑) อันเป็นปีที่ ๓๑ ในรัชกาลที่ ๕ เพราะพระนิพนธ์เรื่องนี้ได้ลงพิมพ์ครั้งแรกในธรรมจักร เล่ม ๕ ตอนที่ ๒ เดือนพฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๗ ซึ่งโดยมากพระนิพนธ์เรื่องต่างๆ ที่ทรงพระนิพนธ์ขึ้นในระยะนั้น มักจะทรงโปรดให้นำลงในธรรมจักรก่อนเสมอ พระนิพนธ์เรื่องนี้เคยพิมพ์ในโอกาสต่างๆ มาหลายครั้ง

๑๗. กรรมกิเลสกา แสดงกรรมเครื่องเศร้าหมอง ๔ อย่าง อันบุคคลไม่ควรกระทำทั้งทางกายและทางวาจา คือ การฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ การผิดประเวณี และการพูดปด พระนิพนธ์เรื่องนี้อยู่ในชุดเทศนาถวายหลวงซุกที่ ๑ ประจำปี ร.ศ. ๑๐๖ และลงพิมพ์ครั้งแรกในธรรมจักร เล่ม ๔ ตอนที่ ๔ เดือนมกราคม ร.ศ. ๑๑๖ จากนั้นก็ได้พิมพ์ในโอกาสต่างๆ อีกหลายครั้ง และพิมพ์อยู่ในชุดเทศนาคัมภีร์ไทยของมหาหมกุฏราชวิทยาลัยด้วย

๑๘. สังคหัตถกถา แสดงสังคหธรรม ๔ ประการ คือ ทาน การให้ปัน เปยยวัชชะ การกล่าวถ้อยคำอ่อนหวาน อรรถจริยา การประพฤติเป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น และสมานัตตตา ความเป็นผู้เสมอต้นเสมอปลายต่อผู้อื่น พระนิพนธ์เรื่องนี้ปรากฏตามพระนิพนธ์คํานำว่าทรงรณนาขึ้นเพื่อถวายในงานเฉลิมพระชนมพรรษาปีที่ ๕๕ ของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๑ และโปรดให้พิมพ์ขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๒ เนื่องด้วยทรงพระ

ปรารภทำทักษิณานุทานถวายสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระองค์นั้น ต่อจากนั้นก็ไม่มีปรากฏว่าได้พิมพ์อีก พิมพ์ครั้งนั้นจึงเป็นครั้งที่ ๒

๑๙. สัปปริสธรรมกถา แสดงสัปปริสธรรม ๗ ประการ คือ สัทธา หิริ โอตตปปะ พาหุสัจจะ วิริยะ สติ ปัญญา เรื่องนี้ไม่มีปรากฏปีที่ทรงพระนิพนธ์ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ญาณวโรเถระ) วัดเทพศิรินทราวาส ได้ตรวจชำระและพิมพ์เผยแพร่เป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕ และพิมพ์ในโอกาสต่าง ๆ ต่อมาอีกหลายครั้ง

๒๐. เสขปฏิปทาสูตรนิทานกถา แสดงเสขปฏิปทา ๔ ข้อ คือ ปาฏิโมกขสังวร อินทริยสังวร โภชนมัตตัญญูตา ชาคริยานุโยค ซึ่งเป็นภาษิตของพระอานนทเถระเจ้า อันมาในมัชฌิมปัณณาสก์ มัชฌิมนิกาย แห่งสุตตันตปิฎก (พระไตรปิฎก เล่ม ๑๓) ไม่มีปรากฏปีที่ทรงพระนิพนธ์ ได้พิมพ์ครั้งแรกสำหรับแจกในงานวันที่ ๒ สิงหาคม ๒๔๘๓ อันเป็นปีที่ ๑๙ แลวันสิ้นพระชนม์ของพระองค์ท่าน และพิมพ์ในโอกาสอื่น ๆ อีกหลายครั้ง

๒๑. สังเวชนิบาตกถา แสดงอุบายเป็นเครื่องให้เกิดสังเวชสลดจิต ซึ่งเป็นเหตุให้คิดถึงตนแล้วบำเพ็ญกุศลสมาปฏิบัติให้บริบูรณ์ พระนิพนธ์เรื่องนี้ปรากฏอยู่ในชุดเทศนาถวายหลวงศุขที่ ๒ ประจำปี ร.ศ. ๑๐๗ พิมพ์ครั้งแรกในธรรมจักร เล่ม ๒ ตอนที่ ๖ เดือนมีนาคม ร.ศ. ๑๑๔ จากนั้นก็เคยพิมพ์ในโอกาสต่าง ๆ อีกหลายครั้ง

๒๒. อนาถปิณฑิกสูตรเทศนา แสดงเนื้อความแห่งอนาถปิณฑิกสูตร อันมาในปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกาย แห่งสุตตันตปิฎก เรื่องนี้

ไม่ปรากฏปีที่ทรงพระนิพนธ์ แต่มีข้อความปรากฏตอนท้ายของพระนิพนธ์เรื่องนี้ว่า “ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส รับพระราชทานเรียงอนาถปิณฑิกสูตร ถวายฉลองพระเดชพระคุณตามสติปัญญา ” เข้าใจว่าคงจะเป็นพระนิพนธ์ในชุด เทศนาถวายเป็นหลวง ชุดใดชุดหนึ่ง แต่มิได้ทรงทำบัญชีไว้ถึงชุดก่อน ๆ ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น พระนิพนธ์เรื่องนี้พิมพ์ครั้งแรก ในงานคล้ายวันสิ้นพระชนม์แห่งพระองค์ เมื่อวันที่ ๒ สิงหาคม ๒๔๘๒ จากนั้นมาไม่ปรากฏว่าได้เคยพิมพ์อีกหรือไม่

๒๓. ชราสุตตกถา แสดงความแห่งชราสูตร แห่งอวัฐฐวักคิก ในสุตตนิบาต ขุททกนิกาย แห่งสุตตันตปิฎก และอรรถกถาของพระสูตรนี้ เรื่องนี้ไม่ปรากฏปีที่ทรงพระนิพนธ์เช่นกัน แต่ความตอนต้นแห่งพระนิพนธ์นี้บ่งว่าเป็นเทศนาถวายเป็นหลวง ซึ่งก็คงจะอยู่ในชุดเทศนาถวายเป็นหลวงประจำปีใดปีหนึ่งเช่นเดียวกัน เรื่องนี้เคยพิมพ์มาหลายครั้งแล้ว

๒๔. หิตธรรมปฏิบัติกถา ทรงถวายในพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาครบ ๕๐ พรรษา แห่งสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ พระนิพนธ์เรื่องนี้ได้พิมพ์ในโอกาสต่าง ๆ หลายครั้ง

๒๕. ขรรวาสธรรม แสดงธรรมสำหรับฆราวาส ๔ ประการ คือ สัจจะ ความสัตย์ ทมะ ความข่มใจ วัฐิ ความอดกลั้น และ จาคะ ความให้ ทรงอธิบายเหตุที่ทรงพระนิพนธ์เรื่องนี้ไว้ในพระนิพนธ์คำนำว่า ต้องการจะให้เป็นแนวทางสำหรับการปฏิบัติของคนทั้งหลาย เพื่อ

ให้คนทั้งหลายปฏิบัติธรรมเป็นลำดับขึ้นไปจากเบื้องต่ำ จนถึงเบื้องสูง เพราะการบรรลุประโยชน์เบื้องสูงได้ ก็ต้องมีการปฏิบัติเบื้องต้นเป็นพื้นฐานอันดีก่อน เรื่องนี้ทรงพระนิพนธ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ และทรงพิมพ์แจกในปีนั้น แต่ไม่ปรากฏว่าเนื่องในงานอะไร จากนั้นก็ได้พิมพ์ในโอกาสต่าง ๆ อีกกว่า ๑๐ ครั้ง

๒๖. พระกถาอนุโมทนาโชติกสวสค์มูลนิธิ ทรงแสดงในงานศพ คุณหญิงส่น โชฎีกราชเศรษฐี บรรณาการบริจาคเงินบำรุงมหามกุฏราชวิทยาลัยจำนวน ๑๐,๐๐๐ บาท เมื่อ วันที่ ๒๐ กรกฎาคม ๒๔๖๒ พระนิพนธ์เรื่องพิมพ์ครั้งแรกในแถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม ๗ พ.ศ. ๒๔๖๒ และพิมพ์สำหรับแจกในงานประจำปี วันที่ ๒ สิงหาคม ๒๔๗๗ อันเป็นปีที่ ๑๓ แก้ววันสิ้นพระชนม์ของพระองค์ เป็นครั้งที่สอง

๒๗. พระธรรมเทศนาอนุโมทนาบริจาคของมหาชน ในการสร้างโรงเรียนนักรัชมคณะกรุงเก่า เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ ซึ่งพระองค์เสด็จไปทรงประกอบพิธีเปิดโรงเรียนนี้ และทรงประทานพระธรรมเทศนาในการฉลอง เมื่อวันที่ ๒๒-๒๓ มีนาคม ๒๔๕๘ และเปิดสอบองค์นักรัชมประจำศกนั้น ณ โรงเรียนหลังใหม่นี้ด้วย พระนิพนธ์เรื่องนี้พิมพ์ครั้งแรกในแถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม ๔ พ.ศ. ๒๔๕๘

๒๘. พระรัฐประศาสน์ ปุริมภาค เป็นเทศนาพิเศษ แสดงพงศาวดารประเทศไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงกรุงธนบุรี ทรงถวายในพระราชกุศลรัชมงคลเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติอย่างเข้าปีที่ ๔๐ แห่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสมอด้วยรัชสมัยแห่งสมเด็จพระ

พระรามาริบัติที่ ๒ แห่งกรุงศรีอยุธยา ทรงถวาย ณ พระราชวังโบราณ
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เมื่อ ร.ศ. ๑๒๖ อันที่จริงพระนิพนธ์เรื่องนี้เป็น
ตอนต้นของเทศนาพิเศษ พระรัฐประศาสน์ บัณฑิตภาค ที่ทรง
ถวายในพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ ร.ศ. ๑๒๗ นำ
จะเรียงลำดับไว้เป็นอันดับแรกในประมวลพระนิพนธ์ หมวดพระธรรม
เทศนา แต่เนื่องจากในเวลารวบรวมต้นฉบับเรื่องต่างๆ นั้น ค้นไม่
พบพระนิพนธ์เรื่องนี้ ต่อเมื่อการพิมพ์ประมวลพระนิพนธ์ชุดนี้ได้ดำเนิน
ไปจนจะเสร็จแล้ว จึงได้พบต้นฉบับ จึงจำต้องนำมาพิมพ์ต่อไว้ท้ายเล่ม
เพื่อให้รวมอยู่ในเล่มเดียวกัน แม้จะไม่ต่อเนื่องตามลำดับกันก็ตาม
เรื่องพิมพ์ครั้งแรกในธรรมจักร เล่ม ๑๖ ตอนที่ ๓ เดือนเมษายน
ร.ศ. ๑๒๙ ต่อจากนั้นไม่ปรากฏว่าได้พิมพ์อีกหรือไม่

พระนิพนธ์เรื่องต่างๆ ที่ได้ประมวลพิมพ์ไว้ในเล่มนี้ นอกจากจะ
เป็นการช่วยรักษาค้นฉบับไว้มิให้สูญหายแล้ว ก็คงจะยังอำนวยประโยชน์
แก่ผู้ที่สนใจในการศึกษาและปฏิบัติธรรมตลอดไป และยังให้ความรู้ใน
ทางประวัติศาสตร์บางตอนของชาติไทยอีกด้วย.

วัดบวรนิเวศวิหาร

สิงหาคม ๒๕๑๔

สารบัญ

คำปรารภ	(๑)
คำนำ	(๑๗)
จตุรงคธรรมสมาคมกถา	๑
ทศพิธราชธรรมจรรยาติกถา (ในรัชกาลที่ ๕)	๓๒
พระรัฐประศาสน์ บัณฑิตภาค	๔๗
หังสชาติกบรยาย	๘๓
ทศพิธราชธรรมจรรยาติกถา (ในรัชกาลที่ ๖)	๑๐๗
คุณานุสสติกถา	๑๓๑
วังสธรรมสมาทานกถา (๑)	๑๔๕
วังสธรรมสมาทานกถา (๒)	๑๖๑
สาราทานธรรมกถา	๑๗๓
เทศนาพิเศษ จักรวัตติวตฺตรสูตร	๑๙๑
มั่งคณารัมภกถา	๒๐๕
มั่งคณคาถาที่ ๑	๒๒๗
มั่งคณคาถาที่ ๔	๒๕๕
มั่งคณคาถาที่ ๖	๒๗๑
มั่งคณคาถาที่ ๑๐	๒๘๗
ทานมัยบุญกิริยาวัตถุที่ ๑	๓๐๓
กรรมกิเลสกถา	๓๑๓

สังคหัตถกถา	๓๒๙
สัปปริสธรรมกถา	๓๔๕
พระเสขปฏิปทาสูตรนิทาน	๓๕๓
สังเวชโนบายกถา	๓๖๗
อนาถปิณฑิกสูตรเทศนา	๓๗๙
พระธรรมเทศนาชราสูตร	๓๙๑
หิตธรรมปฏิบัติกถา	๔๐๙
ฆราวาสธรรมกถา	๔๒๓
พระกถาอนุโมทนาโชติกส์วัสตีบุญนิธิ	๔๓๗
พระธรรมเทศนา อนุโมทนาบริจาคทานของมหาชน	
ในการสร้างโรงเรียนนักรัทธิมคณะกรงเก่า	๔๔๗
พระรัฐประศาสน์ ปุริมภาค	๔๕๗

จตุรงคธรรมส์มาคมกถา

และ

ทศพิศราชธรรมจรรยาติกถา

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

ถวาย

ในพระราชพิธีอัญเชิญพระบรมอัฐิ และพระราชพิธีรับศพ

ในรัชกาลที่ ๕

จดทรงธรรมสมาคมกถา

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

ทรงยังดำรงพระยศเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ถวาย

ในพระราชพิธีจุติตรัชนวาทิก

วันที่ ๑๗ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๒

นมตฺถํ สุตตํ

สทุธิธ วิตฺตํ ปุริสสฺส เสฏฺฐํ

ธมฺโม สจฺฉิโน สุขมาวหาติ

สจฺฉํ หเว สาทฺธฺรํ รตนํ

ปณฺณาสํ วิชิตมาหุ เสฏฺฐนฺติ

บัดนี้ข้าพระพุทธเจ้าทูลถวายวิสัชนา ในจดทรงธรรมสมาคมกถา
ฉลองพระเดชพระคุณประทับพระปณฺณาบารมี โดยอนุรูปแก่อภิลักขิต-
กาล กำหนดนวารจำเริญแต่เสด็จผ่านพิภพดำรงสยามราชอาณาจักรเมื่อ
วัน ๕ ๑๕ ๑๑ ค่ำ ปีมะโรง สัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๒๓๐ หรือ
วันที่ ๑ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๘๗ เพียงวันที่ ๓ ตุลาคม ร.ศ.
๑๒๒ บรรจบสองเท่ารัชกาลแห่งสมเด็จพระบรมชนกนาถราช พระบาท
สมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฏ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นมหามงคล

สมัย สมเด็จพระบพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงพระอนุสรณ์ถึงสมเด็จพระบรมชนกนาถเป็นเหตุ ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลพิเศษส่วนทักษิณานุประทาน ทรงพระราชอุทิศถวายฉลองพระเศวตพระคุณ ทวีพระกตัญญูทเวทิตาคุณให้ไพบุลย์ยิ่งขึ้นไปส่วนหนึ่งแล้ว

ในวาระนี้ ทรงพระปรารภสิริราชมไหศวรยศสมบัติที่ได้เป็นมาโดยสวัสดิ์ และในศกนี้สมเด็จพระบพิตรพระราชสมภารเจ้า มีพระชนม์ได้ ๕๐ รอบปีบริบูรณ์ เป็นประเพณีที่นิยมนับถือกันมาว่า ผู้มีอายุยืนในขั้นต้น เป็นผลที่ควรยินดี แต่วาระคติแห่งวันบรมราชาภิเษกครั้งที่สองในปีนี้ เวียนมาตรงกัน ทั้งจันทร์คติ และสุริยโคจร รวมลงในวัน ๒ ๖ ๑๒ ค่ำ หรือวันที่ ๑๖ พฤศจิกายน เป็นมหุติมงคลอัน

อุดม จึงตรัสสั่งให้ตั้งการพระราชพิธีทวธาภิเษก สมโภชสิริราชสมบัติครบสองเท่าจตุตถรัชกาลในวันนั้น ให้เป็นงานเนื่องกันกับการเฉลิมพระชนมพรรษาพิเศษนั้น และพระราชพิธีเฉลิมฉัตรประจำปีในส่วนนี้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ทรงบริจาคไตรจีวรและเครื่องไทยธรรมมีจำนวนเท่าพระชนมพรรษาโดยลำดับปี ๕๑ ส่วน จำนวนหนึ่งเป็นพิเศษเท่าปีรัชกาล ๓๖ ภาค นอกจากนั้นเป็นสามัญอีก ๑๕ ภาค ทรงพระราชอุทิศส่วนพระราชกุศลแด่อารักขเทวดา วัตถุเทวดา ผู้อภิบาลรักษาสมาเด็จพระบพิตรพระราชสมภารเจ้า ให้ได้เสด็จสถิตมาในสิริราชสมบัติยืนนานถึงเท่านี้ เป็นปัจจุการธรรมบรรณาการเพื่อให้อนุโมทนา สำเร็จสุขสมบัติตามเทวประสงค์แล้ว จะได้ตั้งไมตรีจิตอภิบาลรักษา สมเด็จพระบพิตรพระราชสมภารเจ้า ให้ทรงพระเจริญ

ภียโยภาพสืบ ๆ ไป

และสมเด็จพระบรมชนกนาถราช พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ บรมราชาภิเษกเมื่อปีพุทธศักราช จุลศักราช ๑๒๑๓ หรือ ร.ศ. ๗๐ นับเป็นที่สี่ในมหากับริบรมราชวงศ์ ได้ทรงตั้งพระราชหฤทัยปกครองรัชสมัยกับทั้งประชาราษฎรให้อยู่เย็นเป็นสุขปราศจากภัยอันตราย ทรงตั้งอยู่ในอุบายสมบัติจักราษฎรณียกิจให้ชอบแก่สมัย และเวลาที่พระองค์เสด็จดำรงโศศวรรยาธิปัตย์นั้น จัดเป็นกลียุคของปาจิโนโลกธาตุ ต้องทรงพระราชดำริราชการ ด้วยพระปรีชาญาณสุขุมคัมภีรภาพรักษาความสงบราบคาบให้เป็นตลอดมา มีพระราชจรรยาปรากฏ พระเกียรติคุณเป็นอเนกประการ ในที่นี้จะรับพระราชทานพรพรรณนาแต่โดยเอกเทศเฉพาะข้อที่เป็นสำคัญ พอเป็นอุทาหรณ์แห่งกระบวนราชการในครั้งนั้น เพื่อเป็นเครื่องทวิพระกตัญญูกตเวทิตาคุณ โดยควรแก่สมัย

ในรัชกาลแห่งสมเด็จพระบรมชนกนาถเจ้านั้น หาได้มีศึกสงครามที่ซับซ้อน เหมือนในรัชกาลก่อน ๆ ไม่ เป็นแต่คราวหนึ่งได้ทรงแต่งกองทัพให้ยกขึ้นไป เพื่อตัดกำลังพม่าข้าศึก อย่าให้กล้ากำเริบมาเบียดเบียนชายพระราชอาณาเขต และโปรดให้จัดกองทัพออกไปปราบปรามพวกขบถเมืองเขมร ซึ่งเป็นศัตรูต่อองค์สมเด็จพระนโรดมให้ราบคาบเรียบร้อยแล้ว พระราชทานอภิเษกให้เป็นเจ้ากรุงกัมพูชาสืบมาจนบัดนี้

ส่วนการป้องกันพระนคร ทรงพระราชดำริเห็นว่า ที่ร่วมใน

กำแพงพระนครเดิมแคบ ทั้งคับคั่งด้วยบ้านเรือน ถ้ามีศึกศัตรูมาจะจัดการป้องกันรักษาไม่สะดวก และพระปรางค์ใหญ่เกือบรပ်รพตเดียว ซึ่งสร้างค้างไว้ทั่วสระเกษแต่ในรัชกาลก่อน ก็อยู่นอกคูพระนคร จึงโปรดให้ขุดคลองผดุงกรุงเกษมเป็นคูพระนครชั้นนอกแล้ว ให้สร้างป้อมรายเป็นระยะตามฝั่งคลองด้านใน เหลือก็มีราชการศึกสงครามมาถึงพระนคร จะได้เอาเป็นที่มั่นสำหรับป้องกันศัตรูได้ถนัด และโปรดให้ฝึกหัดทหารตามแบบอย่างของชาวยุโรป และได้ใช้เป็นทหารรักษาพระองค์ ทั้งได้ทรงสร้างเรือใบเรือกลไฟเป็นเรือรบเรือลาดตระเวน โดยลำดับกาล มีนายเรือและทหารปืนประจำเป็นหลายลำ ไว้สำหรับป้องกันรักษาพระราชอาณาเขต ให้เดินตรวจการทางทะเลคอยจับสลัดโจรผู้ร้ายอยู่เสมอมิได้ขาด

ส่วนการบำรุง ได้ทรงพระมหากรุณายกย่องพระราชวงศานุวงศ์ ให้ได้ดำรงราชอิสริยยศซึ่งเป็นวิสัยของราชตระกูล โดยสมควรแก่พระราชประเพณี ทรงนับถือสนิทนพระประยูรญาติ โปรดให้รับราชการต่างพระเนตรพระกรรณ ในกระทรวงและกรมนั้น ๆ ตามสมควรแก่ความสามารถเป็นส่วนญาติสงเคราะห์ และห้ามมิให้ใช้อำนาจในทางที่ผิด เป็นการไม่ถูกทำนองคลองธรรมของเจ้า ให้รู้จักนับถืออิสริยยศของผู้อื่นที่เขาควรมี เป็นธรรมสมาทาน และได้ทรงชุบเลี้ยงข้าราชการให้ตั้งอยู่ในฐานะนัครคักดิ์ ตามสมควรแก่ตระกูลและความชอบ ทรงทำนุบำรุงให้ได้ตั้งและสืบตระกูลวงศ์ต่อมา และทรงสร้างเครื่องราชอิสริยาภรณ์ไว้สำหรับพระราชทานแก่พระราชวงศานุวงศ์และข้าทูล-

ละอองธุลีพระบาท เพื่อเป็นเครื่องปรากฏความชอบในราชการ

พระองค์ทรงพระเมตตากรุณาแก่ราษฎรยิ่งนัก เป็นพระราชธุระในกิจทุกข์สุข ป้องกันไม่ให้ผู้ใหญ่ใช้อำนาจข่มเหงผู้น้อย คอยระงับความเดือดร้อน เปิดช่องให้ราษฎรได้โอกาสสวดยฎีกา ทรงพระราชอุตสาหะเสด็จออกรับ และทรงพระราชวินิจฉัยด้วยพระองค์เอง ทรงเลิกถอนแก้ไขเพิ่มเติมพระราชกำหนดกฎหมายเป็นหลายประการ เพื่อให้ได้รับยุติธรรม ทรงบำรุงให้ถึงความผาสุกสมบูรณ์ ทรงอุทิศทุนในการเลี้ยงชีพ ลดหย่อนค่านาฟางลอยให้เบาขึ้นกว่าก่อน ชักนำให้ราษฎรทำนามากขึ้น ทำที่รกร้างว่างเปล่าให้เป็นประโยชน์ และโปรดให้ตั้งพิทักษ์รักษาอาณาการลงเป็นหลักฐาน พอकरแก้กำลังราษฎรจะเสียได้ เลิกข้อบังคับห้ามสินค้าไม่ให้บรรทุกไปต่างประเทศ จำหน่ายได้เป็นพิเศษเฉพาะของหลวงอย่างเดียวกันเสีย เปิดให้ราษฎรจำหน่ายออกไปต่างประเทศได้ทั่วกัน เป็นแต่ตั้งพิทักษ์เก็บเป็นภาษีในสินค้าเหล่านั้นพอประมาณ ให้ราษฎรได้มีทางประกอบการหาเลี้ยงชีพกว้างขวางออกไป และโปรดให้ตั้งโรงกาปณสิทธิการ ทำเงินตราให้เป็นเงินเหรียญ และทำกะเปาะทองแดงบ้างคืบบ้าง สำหรับจ่ายย่อยแทนหอยเบี้ย และตั้งอัตราเงินต่างประเทศเทียบกับเงินไทยเพื่อสะดวกแก่การค้าขาย และโปรดให้ตัดถนนและขุดคลองทั้งในกรุงนอกกรุงเป็นหลายสาย เพื่อสะดวกแก่ความสัญจรของมหาชน และเพื่อเปิดท้องที่ล้นเกินไม่เจริญผลให้เป็นทำเลอันดี ราษฎรทั้งปวงได้รับพระมหากรุณาประกอบการทำมาหากินตามภูมิลำเนา เจริญด้วยผลมั่งคั่งสมบูรณ์ได้

ความสุขยิ่งขึ้น ในการที่ทรงพระปราณีแก่ราษฎรยิ่งนัก ทรงพระราช
 อุตสาหะเสด็จประพาส ณ หัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือ เพื่อตรวจตราทุกข์
 สุขของประชาชนด้วยพระองค์เองเนือง ๆ มา เมื่อเวลาเสด็จพระราช
 ดำเนินช้างไนน์ ก็เปิดช่องให้ราษฎรเฝ้าได้ในที่ใกล้ ชมพระบรมโพธิ
 สมภารได้ฉันทศรัทสปฏิสันถาร และพระราชทานเงินแจกด้วยพระหัตถ์
 ไม่ทรงรังเกียจ

ฝ่ายราชการที่เกี่ยวกับต่างประเทศ ครั้นรัชกาลก่อนอังกฤษได้เข้า
 มาขอทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี มีความหมองหมองกันขึ้นหา
 เป็นการตกลงได้ไม่ ในรัชกาลนี้ อังกฤษเข้ามาขอทำสัญญาอีก สมเด็จ
 พระบรมชนกนาถเจ้าทรงพระวิจารณ์ด้วยพระปรีชาญาณอันสุขุมว่า การ
 จะรักษาพระราชอาณาจักรให้ถาวร ต้องอาศัยผ่อนปรนโดยควรแก่เหตุ
 ถือเอาแต่ความสวัสดิเป็นใหญ่ การที่อังกฤษมาขอทำหนังสือสัญญาทาง
 พระราชไมตรีดังนี้ ก็มีประสงค์จะได้ค้าขายให้เป็นผลประโยชน์แก่ชาติ
 ของตนเป็นข้ออ้าง ในชั้นต้นก็ไม่ได้คิดร้ายอย่างพม่าเข้าศึก ถ้าจะขึ้น
 ตึงกันเกินไปก็จะเกิดความหมองหมองกันหนักเข้า เมื่อรับทำไมตรี ต่าง
 จะมีการค้าขายแก่กัน เป็นอันได้ประโยชน์ด้วยกันทั้งสองฝ่าย เป็นมิตร
 ไว้ดีกว่าเป็นอริ พระราชวงศานุวงศ์และท่านเสนาบดี ก็เห็นตาม
 กระแสพระราชดำรินั้น ได้ทรงทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี
 กับกรุงเกรตบริเตนเป็นครั้งแรก ภายหลังต่อมา ได้มีพระราชไมตรี
 กับประเทศยูไนเตตสเตตอเมริกา และนานา ประเทศในยุโรปอีกหลาย
 ประเทศ มีฝรั่งเศสเป็นอาทิ ทรงจัดการทั้งปวงให้ถูกต้องตามสัญญา

อนุญาตให้นำสินค้าต่างประเทศเข้ามาขาย เลิกค่าธรรมเนียมต่าง ๆ ทั้ง
 เป็นภาษีร้อยชักสาม เก็บสินค้าขาเข้า และเปิดสินค้าให้ออกจากพระ
 นครโดยสะดวก ทั้งเป็นภาษีเข้าและภาษีเบ็ดเสร็จ เก็บสินค้าขาออก
 เจริญผลแก่ชาติและบ้านเมืองขึ้นอีกเป็นอันมาก ทรงตั้งศาลต่างประเทศ
 สำหรับระงับบรรดคดีที่คนต่างประเทศโจทก์หาคนไทย ทั้งกองโปลิส
 ให้คอยป้องกันอันตราย รักษาตัวและทรัพย์สินสมบัติของชาวต่างประเทศ
 ในครั้งนั้น จะหาผู้เข้าใจในราชการที่เกี่ยวกับต่างประเทศได้เป็นอันยาก
 แต่เพียงผู้รู้ภาษาอังกฤษพอใช้การได้ก็ยังไม่ได้ง่าย ต้องทรงพระราช
 ธุระด้วยพระองค์เองทั้งกลางวันกลางคืน ได้ความลำบากพระกายและ
 พระราชหฤทัยไม่น้อยเลย ได้ทรงตั้งราชทูตและกงสุลประจำไว้ใน
 ยุโรป ตามประเทศหรือหัวเมืองที่มีไมตรีแก่กัน เพื่อปฏิบัติราชการ
 และตรวจตราการค้าขายในเวลานั้น ข้าราชการฝ่ายไทย ผู้เข้าใจ
 ราชการต่างประเทศและควรแก่ตำแหน่งเช่นนั้น ยังหาไม่มี จึงได้
 ทรงตั้งชาวยุโรปที่ทรงรู้จักคุ้นเคย หรือที่ทรงเห็นสมควรให้เป็นใน
 ตำแหน่งเหล่านั้น แต่ก็ยังทรงแต่งตั้งราชทูตไทยเป็นพิเศษ ให้ออกไป
 เจริญทางพระราชไมตรี ณ กรุงอังกฤษและกรุงฝรั่งเศส และทรงแต่งตั้ง
 ข้าราชการของออกไปตั้งในการแสดงพิพิธภัณฑ์สากล ณ กรุงปารีส
 อีก ภายหลังทรงแต่งตั้งราชทูตให้ออกไปเจรจาความเมือง เป็นคราวแรก
 ที่ราชทูตไทยได้ไปด้วยราชการแผ่นดิน ถึงประเทศที่มีทางพระราช
 ไมตรีในยุโรป แม้พระเกียรติยศไปในนานาประเทศคำอวยชูยิ่ง
 กว่าที่เคยมีมาในหนหลัง และยังได้ทรงรับความยกย่องนับถือพิเศษ

แต่พระเจ้าแผ่นดินและสมาคมนักปราชญ์ชาติยุโรป ในส่วนราชการบ้าง
ในส่วนพระองค์ เพราะทรงพระปรีชารอบรู้วิทยาต่างประเทศบางอย่าง
มีอักษรศาสตร์โบราณคดีและโหราศาสตร์เป็นอาทิบ้าง

ข้างการพระศาสนา ก่อนแต่เสด็จเถลิงราชสมบัติ ทรง
ประพาศพระมหากษัตริย์บำเพ็ญสมณปฏิบัติ พระองค์ได้ทรงศึกษาได้ความ
แตกฉานในพระปริยัติธรรม ได้สอบสวนค้นคว้าหาจริงในพระธรรม
วินัย ทรงสมาทานเอง และชักนำสงฆ์บริบทให้ปฏิบัติด้วยความจริงใจ
ครั้นเสด็จเถลิงราชสมบัติแล้ว ได้ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ด้วย
บักคหะคือความยกย่อง และนิกคหะคือความปราบปรามตามพระราช
ประเพณีของพระมหากษัตริย์เจ้าผู้เป็นพุทธศาสนูปถัมภก ส่วนบักคหะ
นั้น ทรงยกย่องพระสงฆ์ผู้ใหญ่ให้ดำรงที่สมณศักดิ์โดยคุณานุรูป เพื่อ
เป็นภาระธุระแก่พระศาสนาและบริหารสังฆมณฑล ทรงสร้างและ
ปฏิสังขรณ์พระสถูปและพระอารามทั้งหลายตำบล มีพระปฐมเจดีย์ และ
วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมารามเป็นอาทิ ทรงสร้างพระไตรปิฎก
และอุทิศทุนในการศึกษาพระปริยัติธรรมของภิกษุสามเณรอันเป็นสำคัญ
สืบอายุพระพุทธศาสนา เมื่อถึงกำหนดก็โปรดให้ประชุมพระราชา
คณะผู้ทรงพระปริยัติธรรม เปิดโอกาสให้ภิกษุสามเณรผู้มีความรู้
และมีความสมัครเข้าแปลเป็นเปรียญ และทรงบริจาคพระราชทรัพย์
บำรุงพระพุทธศาสนาในปี ๆ มีประมาณเป็นอันมาก ส่วนนิกคหะนั้น
ทรงปราบปรามพวกอลัชชีผู้ไม่มีละอาย ไม่ปล่อยให้กำเริบล่วงพระ
บัญญัติที่เป็นมูลเหตุและประพฤติกุราจารผิดสมณวินัย มีข้อใหญ่ที่ควร

ยกย่องเป็นพิเศษในหมวดนี้ ได้พระราชทานเสรีภาพ คือความเป็นอิสระ
แก่ตน ให้ศาสนิกชนทุกจำพวกได้ถือศาสนาตามใจสมัคร ไม่หาญหัก
ให้จำถือสิ่งที่ตนเห็นว่าไม่ถูกผิดศรัทธา ข้อนี้นับว่าเป็นการอุดหนุน
มนุษยนิกรให้ตั้งอยู่ในสัจย์ เป็นธรรมสมาทาน ถึงศาสนาอื่นที่ไม่ได้
ทรงนับถือก็ทรงพระอนุเคราะห์ โดยฐานแสดงพระเมตตาอารีแก่หมู่
ชนผู้ถือศาสนานั้น ได้พระราชทานที่ดินให้เป็นถิ่นสำหรับการศาสนา
บ้างก็มี ทรงจัดธรรมการรักษ บำรุงรักษาให้ปราศจากภัยอันตราย
ได้ชวนชวายุในศาสนปฏิบัติโดยคล่องใจ จัดว่าเป็นผู้อุปถัมภ์แท้จริง
ของศาสนาทางปวง

ส่วนพระราชประเพณีที่พระมหากษัตริย์เจ้าในปางก่อนทรงไว้
อย่างไร พระองค์ก็ทรงพระราชหฤทัยรักษา ไม่เลิกถอนหรือลดทอน
เสียทีเดียว มีแต่ได้ทรงแก้ไขเพิ่มเติมให้ดีขึ้นสมแก่สมัย เป็นหลาย
ประการ เป็นต้นว่า พระราชพิธีศรีสัจปานกาล แต่ก่อนมา พระเจ้า
แผ่นดินหาได้เสด็จออกวัดพระศรีรัตนศาสดารามไม่ เป็นแต่เสด็จออก
ในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ให้พระราชวงศานุวงศ์รับพระราชทาน
นำพระพิพัฒน์สัตยาเนพาหน้าพระที่นั่ง และให้ข้าราชการผู้ถืออำนาจ
พระศรีรัตนศาสดารามแล้วเข้าเฝ้ากราบถวายบังคม ครั้นถึงรัชกาล
สมเด็จพระบรมชนกนาถเจ้า พระองค์เสด็จออก ณ วัดพระศรีรัตน-
ศาสดาราม พระราชวงศานุวงศ์และข้าราชการได้รับนำพระพิพัฒน์สัตยา
ในที่นั้น พร้อมกันเป็นสามัคคีธรรม

ยังราชกิจที่ได้ทรงพระราชดำริไว้ หรือได้เริ่มขึ้นแต่ยังไม่สำเร็จ

สมพระราชประสงค์ ก็มีอีกเป็นหลายอย่าง แต่ก็ยังเป็นทางให้จัดขึ้นได้ในภายหลัง

นอกจากนี้ยังได้ทรงจัดสรรเครื่องสำหรับประทับพระบรมราช-
อิสริยยศของพระเจ้าแผ่นดินไว้อีก ได้ทรงสถาปนาพระราชวัง พระที่นั่ง
ที่ประทับ เครื่องราชวราลังการ เครื่องราชูปโภค ราชยาน
ราชพาหนะ เรือพระที่นั่ง เครื่องสรรพาวุธยุทโธปกรณ์ และอื่น ๆ
โดยสมควรแก่กาลนิยม ๆ

สมเด็จพระบรมชนกมหาราชาราชเจ้านั้น เสด็จเถลิงถวัลยราช
สมบัติสืบราชสันตติวงศ์ ทรงจัดราชการณกิจเพื่อहितานุทิศประโยชน์
แก่รัชมณฑลและประชาราษฎร วางไว้เป็นแบบอย่างสำหรับสมเด็จพระ
บรมบพิตรราชสมภารเจ้าผู้รัชทายาท มีนัยคั่งพรพรรณมา และพระราช
ทานพระบรมราโชวาทประสาธน์สอน ให้เข้าพระราชหฤทัยในกระบวน
ราชการและราชประเพณี ทรงฝึกหัดให้ทรงชำนาญในวิธีดำเนินราช
การ พระราชทานกระแสพระราชดำริให้เชิญไปปรึกษาท่านอรรค-
มหาเสนาบดี และรับมติของท่านมากราบบังคมทูลพระกรุณาเนื่อง ๆ
มา พระองค์ทรงดำรงสิริรัตนราชไศศวรรย์ได้ ๑๗ ปีเศษ เสด็จสวรรคต
มีกำหนดพระชนมายุ ๖๕ พรรษา เมื่อปีมะโรง สัมฤทธิศก จุลศักราช
๑๒๓๐ พระองค์มีพระราชจรรยาเป็นเครื่องปรากฏพระเกียรติคุณควร
สรรเสริญ เข้าในพระพุทธรูปนิคมคณาแห่งมหานามลิจนวิสูตรใน
ปัญจกนิบาตอังกุตรนิกายว่า มาตาปีตุกิจจกโร ปุตตทหารหิโต สทา
สาธุชนผู้บังเกิดย่อมเป็นผู้ทำกิจของมารดาบิดา ประพฤติประโยชน์

เกือกกุลแก่บุตรภรรยาเป็นนิตยกาล อนฺโตชนสฺส อตุถาย เย จสฺส
 อนฺชิวโน ได้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์แก่ชนภายในผู้อยู่ใกล้ชิด และชนผู้
 ฟังบันทึกนั้นเลี้ยงชีพอยู่ภายนอก อภิณฺณณฺเณว อตุถาย ได้ประพฤติ
 เพื่อประโยชน์แก่ชนภายในภายนอกเหล่านั้นครบทั้งสองจำพวก วทณฺณ
 โหติ สัลลา เป็นผู้ฉลาดรอบรู้ถ้อยคำของผู้มีความต้องการด้วยอย่างใด
 อย่างหนึ่ง ซึ่งตนควรถือเอาเป็นธุระ ไม่ทำเพิกเฉยเสีย มีศีลคือปกติ
 กายวาจา เป็นสุจริตรรรรมปราศจากโทษ ฌาตึนํ ปุพฺพเปตานิ
 ทิฏฺฐเช ฐมฺเม จ ชีวิตํ สมณานิ พฺราหฺมณานิ เทวตานญฺช ปณฺธิโต
 บัณฑิตนั้นย่อมประพฤติกิเลสแก่ญาติทั้งหลาย ทั้งผู้ที่วายชนม์ไปก่อน
 แล้ว ทั้งผู้ที่ยังทรงชีพอยู่ในบัดนั้น และเกือกกุลแก่สมณพราหมณ์และ
 เทวาททั้งหลาย วิตุตฺติสณฺขโน โหติ ฐมฺเมน ฆรมาวสํ สํปฺปริส-
 สาธุชนนั้นอยู่ครอบครองฆราวาสวิสัยโดยธรรมสุจริต ยังความปลื้มจิต
 นิยมยินดีให้เกิดแก่ชนทั้งหลายทั่วไป โส กริฏฺวาน กลฺยาณํ ปุชฺช
 โหติ ปลื้มใจ บัณฑิตนั้นครั้งได้ทำความดีความงามไว้เช่นนั้นแล้ว ก็
 ย่อมเป็นที่นับถือบูชาและสรรเสริญของชนทั้งหลาย อิธว นํ ปลฺสันติ
 เมื่อยังดำรงชีพอยู่ในโลกนี้ก็มีผู้สรรเสริญเกียรติคุณ เปจฺจ สกฺเข
 ปโมหติ ครั้นละโลกนี้ไปแล้วก็ย่อมอภิมรณอยู่ในสวรรค์ทิพยาลัย บัณฑิต
 ผู้ประพฤติกิเลสแก่ประชุมชนทั่วไปทุกเหล่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
 ตรัสสรรเสริญไว้ด้วยประการฉะนี้

สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ผู้รัชทายาท ได้เสด็จเถลิง
 ถวัลยราชสิบสันตติวงศ์ แต่คืนวัน ๕ ๑๕ ๑๑ ค่ำ ปีมะโรง สัมฤทธิศก

จุลศักราช ๑๒๓๐ หรือวันที่ ๑ ตุลาคม ร.ศ. ๘๗ ๕ การพระราช
พิธีบรมราชาภิเษกครั้งแรก ณ วัน ๔ ๖ ๑๒ ค่ำ หรือวันที่ ๑๑
๑๒

พฤศจิกายนในปีนั้น ๕ ครั้งที่สองเมื่อทรงลาผนวชจากภิกษุภาวะแล้ว
ณ วัน ๑ ๖ ๑๒ ค่ำ ปีระกาเบญจศก จุลศักราช ๑๒๓๕ หรือวันที่
๑๒

๑๖ พฤศจิกายน ร.ศ. ๘๒ นับเป็นคำรบห้าในพระบรมราชวงศ์ปัจจุบัน
นี้ ทรงตั้งพระราชหฤทัยปกครองรักษาพระราชอาณาจักร อนุวัติโดย
วิถีแห่งสมเด็จพระบรมชนกนาถราชเจ้า ราชกิจใด ๆ ที่พระองค์ทรง
พระราชดำริทรงไว้แต่ยังไม่ได้โอกาสที่จะให้เป็นไปสมพระราชประสงค์
สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงจัดขึ้นให้สำเร็จได้ก็มี ที่
พระองค์ทรงไว้เป็นแก้้มูล สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า
ได้ทรงเพิ่มพูนขยายให้กว้างขวางแพร่หลายออกไปก็มี เป็นหลายประ
การ และยังราชกิจที่ได้ทรงจัดขึ้นใหม่ตามเวลาที่ต้องการเปลี่ยนแปลง
ก็มีอีกเป็นอันมาก แล่พระเกียรติยศเดชาานุภาพให้ไพศาลออกไป
ทำนุบำรุงพระราชอาณาจักร ให้มั่นคงสมบูรณ์ด้วยรัฐสมบัติเกษมสวัสดิ
สถาพร พัทธกะประชากรข้าขอบขัณฑสีมาให้อยู่เย็นเป็นสุขนิรทุกข์นिरภัย
บำบัตอนันตรายภายในภายนอกไม่ให้ได้ช่องที่จะเบียดา รักษาความสงบ
ให้เป็นไปโดยสามารถ มีพระราชจรรยาเป็นเครื่องปรากฏพระเกียรติ
คุณโดยอเนกนัย เหลือวิสัยที่จะพรรณนาให้ถ้วนถี่ได้ในกลามรรคกณฑ์
เดียวนี้ จะรับพระราชทานบรรยายเฉพาะข้อที่สำคัญ และไม่ซ้ำกันกับ
ราชกิจครั้งรัชกาลที่สี่ พอเป็นเครื่องบำรุงพระปิตุปราชัยโดยควรแก่
สมัย เมื่อทรงพระปัจเจกชนด้วยโยนิโสมนสิการ ก็จะมีพระราชหฤทัย

เบิกบานเกิดพระราชอุตสาหะบำเพ็ญให้ภยโย แม้โบราณบัณฑิตก็เห็น
อำนาจประโยชน์เช่นนั้น จึงได้ปลั่งวชิรเมทกราบทูลพระมหากษัตริย์เจ้า
ให้ทรงพิจารณาพิชิตราชธรรมจรรยาในพระองค์ ทั้งนี้ว่า อธิเบต
กุศล ธรรม จิต ปรสหาหิ อตุตนิ ขอพระองค์ทรงพระวิจารณ์กุศล
ธรรมทั้งนั้น ๆ อันตั้งอยู่ในพระองค์เกิด ตโต เต ขายเต ปติ
โสมนสุตถจนปุปกั แท่นั้น พระปติโสมนัสจะเกิดมีแต่พระองค์ไม่น้อย
เลยทั้งนี้

ในรัชกาลปัจจุบันนี้ มีราชการซับซ้อนยิ่งกว่าก่อนเป็นอันมาก
อาศัยเหตุภายในบ้าง อาศัยเหตุภายนอกบ้าง เมื่อสมเด็จพระบรมพิตร
พระราชสมภารเจ้า เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติขึ้น มีพระชนมายุเพียงจะ
หยั่งเข้า ๑๖ พรรษา เมื่อต้องทรงราชการแผ่นดินในเวลาเช่นนั้น ก็จะต้อง
หนักพระราชหฤทัยอยู่เองเป็นธรรมดา ทั้งต้องฝ่าอุปสรรคนั้น ๆ อัน
เกิดขึ้นในระหว่าง ๆ แต่แรกมา แต่หากสมเด็จพระบรมพิตรพระราชสม-
ภารเจ้า ทรงพระปรีชาลึกซึ้งยังเห็นเหตุการณ์หนักเบาได้แจ้งชัด ทรง
พระราชดำริรอบคอบด้วยพระสติสัมปชัญญะ มีพระวิริยภาพบากบั่น
ไม่ท้อแท้ ตั้งอยู่ในพระขันติ มั่นคงในพระราโชบาย ก็ลุล่วงอุปสรรค
ทั้งหลายนั้นเสียได้โดยลำดับมา เสมือนดวงทิวากรชำแรกจากกลีบเมฆ
ส่องแสงไฟโรจน์ ยังประโยชน์ให้สำเร็จแก่โลกจะนั้น แต่ปรีณายกรัตน์
พระเชษฐาเฮอร์สแห่งบรมจักรพรรดิราช ยังไม่วายลำบากพระทัยไปได้
เมื่อพระชนกเสด็จทรงผนวช หรือเสด็จทิวักตแล้วได้ ๗ วัน จักรรัตน์
ที่เป็นตัวอำนาจก็อันตรธาน ทุเหมือนสรรพสิ่งอื่น ๆ ก็พลอยเสื่อมสูญ

ไปตามกัน แต่อาศัยการที่สถิตมั่นในพระชนโกวาททรงบำเพ็ญจักร-
พรรตวัตร ให้ไพบุลย์ จักรรัตน์ก็กลับเกิดปรากฏเพิ่มพูนพระบารมีใหม่
ได้พระเตชานุภาพคืบมาดังในหนหลัง ยังการภายนอก ในชั้นแรก
ก็ต้องส่งกองทัพให้ยกขึ้นไปปราบพวกโจรช้อ อันรบกวนปลายพระ
ราชอาณาจักรข้างทิศเหนือทั้งหลายคราว ภายหลังการเปลี่ยนแปลงไป
อังกฤษมีอำนาจแผ่มาตลอดทางแหลมมลายู เมืองมอญ เมืองพม่า
มีพรมแดนติดต่อกับรัชสีมา ตั้งแต่ทิศเหนือขึ้นไปถึงทิศอุดร และ
ฝรั่งเศสได้เมืองญวนเมืองเขมร และเมืองตังเกี๋ยไว้ให้อำนาจ แผ่
อาณาเขตมาจากตั้งแต่ทิศอาคเนย์ขึ้นไปหาทิศอุดร แม้สองชาติเป็นสัม-
พันธมิตรกับกรุงสยามมาแต่ก่อน หาได้เป็นศัตรูซึ่งหน้าดังพม่าข้าศึก
ไม่ ก็จริงอยู่ ถึงอย่างนั้น จะว่าเป็นการง่ายขึ้นก็ไม่ได้ ความระวัง
รักษาก็ต่างกันไปข้างละทาง เมื่ออยู่ใกล้ข้าศึกก็ต้องคอยป้องกัน อย่า
ให้กล้ำมาเบียดเบียนได้ เมื่ออยู่ใกล้สัมพันธมิตร ก็ต้องคอยรักษาน้ำใจ
โดยฉันท์ไมตรี แต่อาศัยอุบายโกศล คือพระปรีชาฉลาดในอุบายรู้จัก
ผ่อนหนักผ่อนเบา ถือเอาแต่สาระประโยชน์เป็นใหญ่ ก็ทรงสามารถ
ระงับเหตุการณ์อันเกิดขึ้นในระหว่าง ๆ อย่างสุภาพพิถีพิถันกระทบ
พินเสียได้ รักษามิตรภาพให้สืบต่อยั่งยืนมา

ส่วนการป้องกันรักษาพระราชอาณาจักรในบัดนี้ ก็ต้องทวีกำลัง
ให้มั่นคงแข็งแรงขึ้นตามสมัย การที่จัดมาแต่ครั้งหลังที่ล่วงเวลาก็ต้อง
เปลี่ยนแปลงไป ที่ยังไม่พอเพียงก็ต้องเพิ่มเติมขยายให้กว้างขวางออกไป
ที่ยังไม่ได้เริ่มไว้ก็ต้องจัดขึ้นเป็นหลายประการ ในแผ่นดินก่อน การ

ฝึกหัดทหารตามแบบอย่างของชาวยุโรป ฟังจัดชั้นยังไม่แพร่หลาย ครั้งนี้โปรดให้ขยายการนั้นออกไป ได้คนรับฝึกหัดตามวิธีนั้นมากขึ้น รวบรวมตั้งเป็นกรมทหารบกทหารเรือขึ้นได้ และแก้ไขหน้าที่ข้าราชการฝ่ายทหารตามแบบเก่าให้เข้าหากัน เป็นธรรมเนียมมั่นคงสำหรับแผ่นดินสืบไป ในบัดนี้โปรดให้จัดกองทหารบก ตั้งขึ้นได้ในมณฑลหัวเมืองนั้น ๆ เป็นหลายตำบล เพื่อป้องกันข้าศึกศัตรูและพวกเหล่าร้ายอันจะก่อจลาจล เบียดเบียนราษฎรให้ได้ความยากเข็ญ ส่วนในทางน้ำตามระยะทาง ตั้งแต่ปากน้ำเจ้าพระยาเข้ามาทรงสร้างบ่อมพระจุลจอมเกล้าขึ้นใหม่ที่แหลมฟ้าผ่า และแต่งบ่อมรายทางของเดิม ให้เป็นหน้าที่ของกรมทหารเรือรักษาที่หัวเมืองท่าชายทะเล ก็มีกองทหารเรือตั้งประจำ ทรงสร้างเรือรบเรือลาดตระเวนขึ้นใหม่เป็นหลายลำ ใช้เงินตรวจราชการ อยู่เสมอเป็นนิตย์

แผนการบำรุง ได้ทรงพระมหากรุณาแก่พระราชวงศานุวงศ์และข้าราชการ นอกจากพระราชทานยศศักดิ์ ยังได้พระราชทานเงินเดือนแทนเบี้ยหวัดเพิ่มมากกว่าเก่าเป็นหลายเท่า เพื่อเป็นกำลังรักษาพระเกียรติยศและรับราชการ และผู้มีความดีความชอบยังได้รับพระราชทานเบี้ยบำนาญเป็นเครื่องเลี้ยงชีวิต ในเวลาที่รับราชการไม่ได้แล้ว ทรงพระปราณีไม่ถือพระองค์ ทรงแสดงพระอาการสนิหุสนมเป็นอย่างมาก นอกจากนั้นยังได้ทรงพระเมตตาให้บุตรหลานได้รับความศึกษาฝึกหัดจัดส่งออกไปเรียนที่ยุโรปก็มีมาก เพื่อได้ความรู้ความสามารถจะได้รับราชการให้ได้ชื่อเสียงเชิดชูวงศ์สกุลสืบไป

ส่วนราษฎรนั้น ก็ได้รับพระเมตตาการุณาโดยอเนกประการในส่วนตุลาการ โปรดให้รวมศาลสำหรับพิจารณารรคดี ทั้งเป็นกระทรวงยุติธรรม พระราชทานอำนาจพอแก่หน้าที่ และทรงตั้งแต่งแก้ไขดัดแปลงพระราชกำหนดกฎหมาย ให้ราษฎรได้รับยุติธรรมเสมอหน้า และจัดกระบวนการพิจารณาให้แล้วโดยเร็วไม่เห็นช้า เพื่อตัดความลำบาก ทรงเห็นความทุกข์ยากของจำเลยผู้ต้องความอาญา โปรดให้เลิกวิธีพิจารณาโดยจารีตนครบาลเสียให้ใช้วิธีชักฟอกพยาน ให้เป็นการขึ้นตา และเลิกการลงโทษที่เป็นการน่าสมเพช ด้วยประการต่าง ๆ เสีย ในส่วนบำรุงการหาเลี้ยงชีพ โปรดให้ตัดถนนและขุดคลองเพิ่มเติมขึ้นอีกมากมาย จนถึงได้ทรงสร้างรถไฟสายนครราชสีมา สายเพชรบุรีสำเร็จบริบูรณ์ และกำลังเริ่มสายเหนืออยู่อีก และได้พระราชทานพระราชทรัพย์อุดหนุนแก่บริษัทให้จัดการเดินเรือเมล์ตามท่าหัวเมืองชายทะเล เพื่อสะดวกแก่ความสัญจรและเปิดเผยชักโยงทำเลค้าขายให้เนื่องถึงกัน สร้างสายโทรเลขสำหรับส่งข่าวไต่ฉบับไว ทั้งกรมไปรษณีย์ขึ้นสำหรับส่งจดหมายไปมา ทั้งในพระราชอาณาเขตและต่างประเทศ โปรดให้กระทรวงพระคลังออกธนบัตรตัวสำหรับใช้เป็นหลักทรัพย์ เพื่อส่งทรัพย์ถึงกันได้สะดวกและระวางอันตรายง่าย และทรงสอดส่องอยู่ในการเก็บภาษีอากรคอยลดหย่อนผ่อนปรน ให้ราษฎรได้รับผลในการหาเงิน โปรดให้จัดการที่ดินทำแผนที่ให้แน่นอนและออกโฉนดให้ถือเป็นสำคัญ และจัดการหมายการทำตัวรูปพรรณสัตว์พาหนะที่ใช้เป็นกำลังในการทำนาค้าขาย โปรดให้ขยายการไปรษณีย์ออกไป ทั้งเป็นกรมกอง

ตระเวนและกรมตำรวจ มีหน้าที่รักษาท้องดิน ป้องกันชีวิตและทรัพย์สินสมบัติของประชาชน ในส่วนบำรุงให้เป็นพลเมืองผู้สามารถทรงตั้งพระราชบัญญัติเกี่ยยณอายุลูกทาสปลดให้เป็นไทย เมื่อถึงกำหนดเป็นวิญญูชน ให้ไต่ความไต่ตักทั่ว ทรงตั้งกรมศึกษา มีหน้าที่จัดการเล่าเรียน จ่ายพระราชทรัพย์ ตั้งโรงเรียนทั้งในกรุงและในหัวเมืองเป็นที่ฝึกสอนบุตรหลานของราษฎร ในส่วนบริหารความผาสุกสบาย ทรงตั้งโรงพยาบาลเป็นที่รักษาโรคภัยไข้เจ็บ และส่งแพทย์ไปตามหัวเมือง ให้ปลูกฝีและจำหน่ายยาแก้โรคต่าง ๆ และการอื่นที่เป็นตัวอย่างแห่งพระมหากรุณาธิคุณก็ยังมี เช่นแจกข้าวในเวลาที่เกิดทุพภิกขภัย พระราชทานของแจก ในสมัยพิเศษ และในเวลาเสด็จประพาสหัวเมืองนั้น ๆ ทุกคราวไป บางสมัยก็ทรงพระกรุณาโปรดนักโทษที่ต้องเวรจำอยู่ในพันธนาการให้พ้นโทษ สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงพระเมตตาโปรดเกล้าราษฎรเป็นอันมากจะขึ้น

ส่วนราชการต่างประเทศ ได้ทรงทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีขึ้นใหม่กับบางประเทศ ได้ทรงรักษาความสัมพันธ์มิตรกับประเทศที่มีไมตรีกันมาแต่ก่อนแล้วให้ยืนยงคงที่ ต่างมีการค้าขายแก่กันมากขึ้น ในปีแรกเสด็จผ่านพิภพ มีเรือค้าขายเข้าออกประมาณ ๓๐๐ ลำเศษ ในระหว่าง ๓๕ ปี มีจำนวนถึง ๗๐๐ ลำเศษ เป็นอันมากกว่าเก่าเกินสองเท่าโดยนับลำ เมื่อคิดถว้ระวางเรือที่จุสินค้าโดยน้ำหนักให้เสมอภาคกัน ครึ่งก่อนลำหนึ่งจุเพียง ๔๐๐ ตันเศษ ในบัดนี้ลำหนึ่งจุถึง ๘๐๐ ตันเศษ คงเป็นเรือใหญ่กว่าแต่ก่อนขึ้นสองเท่า

ราคาสินค้าเข้ามาน้อยกว่าราคาสินค้าออกไป มีเงินเข้าในพระราชอาณาจักรเจริญโดยลำดับมา แต่แรกสองล้านบาทเศษ ในบัดนี้ ๒๔ ล้าน บาทเศษมากกว่าเก่าเป็นหลายเท่า ส่วนราชการเล่า ต่างก็มีไปมาถึงกันมากขึ้น ต่างก็แต่งราชทูตให้อยู่ประจำณ สำนักของกันและกัน และให้ไปมาเป็นพิเศษด้วยราชการบ้างก็มี ในครั้งนี้ ได้ทรงแต่งราชทูตที่เป็นไทยให้ออกไปราชการ ไม่ต้องใช้คนต่างประเทศเหมือนในหนหลัง เว้นไว้แต่เฉพาะราชการบางอย่าง แม้จะมีความหมองหมางกับบางประเทศด้วยสาเหตุต่างๆจะรักษาประโยชน์ของตน ต่างก็ยังหวังผลแห่งความประนีประนอมให้อยอมตกลงกันโดยฉันทไมตรี มีพระเกียรติยศแผ่กว้างขวางออกไป เมื่อมีการประชุมนานาชาติ ณ ที่ไหน ๆ ด้วยกิจอย่างหนึ่งอย่างใด ประเทศนี้ก็ได้รับเชิญเนื่อง ๆ มา เป็นต้นว่า การประชุมเรื่องสากลไพบรณีย์ ณ เมืองเบนินครหลวงแห่งประเทศสวิสเซอร์แลนด์ และการประชุมเรื่องกิจการรักษาความสงบในระหว่างประเทศ ณ กรุงเฮกพระนครหลวงแห่งประเทศฮอลแลนด์ ที่สมเด็จพระเจ้ากรุงรัสเซียทรงชักนำขึ้น และในรัชกาลก่อน ๆ ยังไม่เคยมีเจ้านายต่างประเทศ เสด็จเข้ามาเยี่ยมเยียนถึงพระราชธานี หรือมีพระเจ้าแผ่นดิน เสด็จถึงต่างประเทศ นอกจากงานพระราชสงคราม ในรัชกาลนี้ สมเด็จพระเจ้านิกอลาสที่สอง พระเจ้ากรุงรัสเซีย แต่ครั้งยังดำรงพระราชอิสริยยศ เป็นสมเด็จพระบรมโอรสรัชทายาท และเจ้านายพระองค์อื่น เสด็จประพาสมาทางทิวประเทศทิศบูรพา ก็ได้เสด็จเข้ามาเยี่ยมเยียนสมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าถึงพระนครนี้ สมเด็จพระบรมพิตร

พระราชสมภารเจ้า มีพระราชอัธยาศัยแผ่แผ่ทรงจัดการต้อนรับสมแก่
พระเกียรติยศ ต่างพระองค์มีวิสาสะแก่กันสนิทสนม และสมเด็จพระ
บรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ก็ได้เสด็จพระราชดำเนินประพาสต่าง
ประเทศถึงยุโรป ทรงเยี่ยมเยือนพระเจ้าแผ่นดินและประชาธิบดีผู้
ครองประเทศนั้น ๆ แต่บรรดาที่เป็นราชสัมพันธ์มิตร ต่างก็ต้อนรับ
ด้วยอาการสนิทคุ้นเคยกัน ได้ทรงรับความยกย่องนับถือของประเทศ
นั้น ๆ เป็นพระเกียรติยศ ได้โปรดให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช และ
เจ้านายพระองค์อื่นเสด็จเยี่ยมเยือนแทนพระองค์บ้างบางสมัย ทรงรักษา
พระราชสัมพันธ์ไมตรี กับนานาประเทศให้เป็นมาด้วยประการฉะนี้

ส่วนการพระศาสนา ก็ได้ทรงทำนุบำรุงตามพระราชประเพณี
มีข้อที่ควรยกขึ้นพรรณนาเป็นพิเศษ คือเมื่อปีระกาเบญจศก จุลศักราช
๑๒๓๕^๑ หรือ ร.ศ. ๙๒ ทรงพระราชศรัทธา กอบด้วยพระราชอุตสาหะ
เสด็จออกอุปสมบทเป็นพระภิกษุ บำเพ็ญสมณธรรมเพียงอยู่กาล ปลูก
ความขึ้นบานแห่งพุทธศาสนิกชนทุกจำพวก ให้นิยมในพระบารมี ได้
ทรงสร้างพระบาลีไตรปิฎกพิมพ์ถึงพันจบ โปรดให้จัดการสอบไล่พระ
ปริยัติธรรม เป็นการประจำทุกปีไป จัดการปกครองสงฆมณฑลใน
พระราชอาณาจักรให้เป็นระเบียบอันดี

ส่วนพระราชประเพณี ขนบธรรมเนียมที่ยังไม่ล่วงเวลาก็ได้ทรง
รักษาให้คงอยู่ตามที่ไม่เลิกลอน ที่ล่วงเวลาเสียแล้วได้ทรงผ่อนปรน
แก้ไขเปลี่ยนแปลงไปตามควร และตั้งแต่งขึ้นใหม่ให้ต้องแก่เวลา ข้อที่

๑. พ.ศ. ๒๔๑๖ ปีที่ ๖ ในรัชกาลที่ ๕

การยกขึ้นพรรณนาในส่วนนี้ ก็ทรงตั้งพระราชประเพณี มีมกุฎราช-
กุมารเป็นรัชทายาทแทนตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคล เพื่อ
กันความสับสนไม่เรียบร้อย ซึ่งเป็นเหตุก่อการหยกหยิกในพระบรมราช-
วงศ์ดังที่เคยมีมาในปางหลังเสีย ก่อนแต่นี้ พระบรมวงศานุวงศ์และ
ข้าราชการ ต้องหมอบเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ทรงพระราชดำริ
เห็นเป็นความยากแก่ผู้ที่เฝ้าอยู่นาน เป็นการกรากกว่าในอันใช้ที่ ธรรมเนียม
เคารพอย่างอื่นก็ยังมี ซึ่งสมควรจะใช้แทนได้ ไม่ต้องให้ต่ำต้อย
เป็นที่น่าอศุสแก่ชาติที่ไม่ได้ใช้หมอบกราบ ในเวลาที่เข้าสมาคมด้วย
กัน จึงพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้พระบรมวงศานุวงศ์และ
ข้าราชการยืนเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท และพระราชทานเก้าอี้ให้นั่ง
ไม่ต้องหมอบเฝ้าตั้งในกาลก่อน และทรงจัดเครื่องราชอิสริยาภรณ์ที่ได้
สร้างขึ้นในแผ่นดินก่อนให้เป็นระเบียบดีขึ้น และทรงสร้างเพิ่มเติมขึ้น
ใหม่ด้วย ทั้งเครื่องราชอิสริยาภรณ์ทั้งเหรียญต่าง ๆ ใช้เป็นของพระ
ราชทานสำหรับประดับเป็นเกียรติยศในราชการ อนึ่งแต่ครั้งโบราณ
มายังใช้สุภมาตรนับปีเดือนวันคืน โดยจันทรคติในหนังสือเอกสารและ
บันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ ยังหาเป็นระเบียบแน่นอนมั่นคงไม่ ยากที่จะ
คำนวณกาลในปางหลังได้ถ้วนถี่ ในเวลาที่ไม่เหมาะแก่ฐานะของมหาชน
จึงโปรดให้ใช้วิธีกำหนดนับสุภมาตรโดยสุริยคติในราชการทั่วไป เว้นไว้
แต่กำหนดวันพระราชพิธี ซึ่งควรทำตามคติจันทรคติโดยโบราณจารีต
อันยังไม่กิดแก่เวลา

อนึ่ง การเก็บผลประโยชน์ภาษีอากรของแผ่นดิน แต่ก่อนเป็นวิธี

อันเสื่อมทรามอย่างยิ่ง ด้วยเป็นภาษีผูกขาดขึ้นในกระทรวงและกรม
ต่าง ๆ ย่อมค้างค้ำและบ่าไปโดยทางอ้อมบ้างตรงบ้าง ผู้ซึ่งกำหนดจะได้
รับพระราชทานก็หาได้เต็มจำนวนไม่ เงินแผ่นดินไม่ใคร่พอใช้ราชการ
ได้ทรงเริ่มจัดการแก้จุดศักราช ๑๒๓๔ มา ทรงพระราชดำริแต่เดี๋ยวนั้น
มิได้โปรดให้เป็นไปในอำนาจของผู้ซึ่งเป็นอันเตปฐิกชน เป็นตัวอย่าง
และทรงจัดการวางแผนไปโดยลำดับ ในเวลานั้นไม่เป็นการง่าย
รวมพระราชทรัพย์มาจับจ่าย ในพระราชวงศ์และราชการแผ่นดิน ทวี
ขึ้นโดยลำดับปี ภายหลังได้โปรดให้เลิกภาษีภายในอันเป็นความลำบาก
แก่ราษฎร และยกเลิกบ่อนเบี้ยซึ่งเป็นทางให้คนประพฤติชั่วลบลงทุกปี
เลิกวิธีผูกขาดทำเป็นของรัฐบาลเก็บเองก็มาก ตั้งแบบอย่างวิธีเก็บรับ
จ่ายเป็นหลักฐานมั่นคง เงินแผ่นดินเจริญขึ้น ด้วยอาศัยความรอบคอบ
และด้วยผลแห่งความบำรุงบ้านเมืองเจริญขึ้น หาได้เป็นเพราะขึ้นภาษี
อากรอย่างใดไม่

และยังทรงพระดำริขึ้นโดยลำพังพระองค์เอง ในที่จะทำให้เป็น
เยี่ยงอย่างไว้ในภายหน้า ได้ทรงสละพระบรมราชานุภาพ อันจะเรียก
เงินแผ่นดินใช้ราชการส่วนพระองค์ได้ไม่มีประมาณ ทรงจำกัดเงินที่
สำหรับจะใช้ราชการในพระองค์ และที่จะพระราชทานพระราชวงศา-
นวงศ์ และใช้ราชการในกระทรวงวัง เป็นประมาณขึ้น ไม่ทวีขึ้นตาม
ส่วนร้อยละแต่ก่อน เงินนอกจากนั้นใช้จ่ายในราชการแผ่นดินส่วน
เดี๋ยวนั้น จึงได้มีเงินแผ่นดินสำหรับจับจ่ายราชการ อันต้องจัดเพิ่ม
ทวีขึ้นทุกปีเป็นอันมาก การพระคลังนับว่าถึงความมั่งคั่ง สมบูรณ์เป็น

อย่างยิ่ง ไม่เคยมีมาแต่หลัง

อนึ่ง ทรงจัดตำแหน่งเสนาบดีเจ้ากระทรวงกับทั้งหน้าที่เพิ่มเติมขึ้น
อีกให้พอแก่ราชการ ทั้งเก่าใหม่ในบัดนี้มี ๑๐ ตำแหน่ง มีบรรดาศักดิ์
เสมอกัน (๑) กระทรวงกลาโหม ว่าการทหาร แยกสาขาเป็น
กรมยุทธนาธิการ บัญชาการทหารบก และเป็นกรมทหารเรือ
(๒) กระทรวงต่างประเทศ มีหน้าที่ปฏิบัติราชการที่เกี่ยวกับนานา
ประเทศ (๓) กระทรวงมหาดไทย ว่าการในหัวเมืองและเมือง
ประเทศราช ฝ่ายธุรการตามหน้าที่ที่บำรุงความสุขสำราญและดับทุกข์
ร้อนของราษฎรพลเมือง รักษาความสงบในจังหวัดและจัดการอื่นแทน
เจ้ากระทรวงบ้างก็มี เช่นในบัดนี้ ยังจัดการสรรพากร การรักษาป่าไม้
และการทำเหมืองแร่ เป็นต้น (๔) กระทรวงเมือง มีหน้าที่อย่าง
เดียวกับกระทรวงมหาดไทย แต่ว่าเป็นการเฉพาะในกรุงเทพ ฯ และ
ในหัวเมืองมณฑลอื่น (๕) กระทรวงวัง ว่าการในพระราชนิเวศน์
และการที่เกี่ยวกับพระราชนิเวศน์ (๖) กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ
ว่า การที่เกี่ยวกับพระราชทรัพย์สำหรับราชการแผ่นดิน (๗) กระทรวง
เกษตรา มีหน้าที่ดูแลการนา ขุดคลองไขน้ำ รักษาโนนดสำหรับที่ดิน
และการทำมาหากินอย่างอื่นของราษฎรซึ่งเกิดในท้องที่ (๘) กระทรวง
ยุติธรรม มีหน้าที่รักษาพระอัยการ จัดการศาลวินิจจยอรรถคดีลงโทษ
แก่ผู้ล่วงพระราชอาญาแผ่นดิน และระงับพิพาทของราษฎร ให้ได้รับ
ยุติธรรมเสมอหน้า (๙) กระทรวงธรรมการ มีหน้าที่ปฏิบัติราชการ
ที่เกี่ยวกับการพระศาสนา บัญชาการกรมสังฆมิกจารี จัดการศึกษาการ

พยาบาลและพิพิธภัณฑ์ (๑๐) กระทรวงโยธาธิการ ทูการนวรรรมคือ การก่อสร้างต่างๆ ทำทางรถไฟ และจัดไปรษณีย์โทรเลข อนึ่งได้ทรงเลือกพระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาท ผู้มีปรีชาสามารถตั้งเป็นองคมนตรีมีหน้าที่ไว้รับราชการบางอย่างที่โปรดให้ทำ และเป็นรัฐมนตรีมีหน้าที่ไว้ประชุมทำกฎหมาย แต่สองพวกนี้ต้องเรียกเข้าประชุมเฉพาะแต่เมื่อมีราชการที่โปรดให้ปรึกษา อนึ่งได้ทรงแก้ไขวิธีจัดหัวเมืองในพระราชอาณาจักร รวมหลายหัวเมืองเข้าเป็นมณฑลหนึ่ง ทรงตั้งข้าหลวงเทศาภิบาล ให้เป็นผู้สำเร็จราชการมณฑล มีหน้าที่เป็นผู้ต่างตัวเสนาบดีเจ้ากระทรวง ดูแลบังคับบัญชาหัวเมืองที่รวมอยู่ในมณฑลทั่วไป ในหัวเมืองหนึ่ง ๆ ก็มีผู้ว่าราชการเมืองเป็นผู้ดูแลรับผิดชอบ และแบ่งอาณาเขตเมืองออกเป็นอำเภอ ตำบลและหมู่บ้าน ตามสมควรแก่ความสะดวกในการปกครอง มีเจ้าหน้าที่รักษาราชการทั่วทุกแห่ง สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ได้ทรงแต่งตั้งแก้ไขพระราชประเพณี มีนัยดังรับพระราชทานพรรณนามาฉะนี้

ยังมีพระราชจรรยารายอย่างอื่น ๆ อีกเป็นอันมาก ยากที่จะวิพรรณให้สิ้นสุด เมื่อกล่าวโดยยุดิกนัย ก็เสด็จดำเนินในราชวิถีแห่งสมเด็จพระบรมชนกนาถิราชเจ้าแทบทุกประการ เมื่อประมวลความทั้งปวงลงสันนิษฐานแล้ว สมเด็จพระบรมชนกนาถเจ้า เป็นผู้เริ่ม สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า เป็นผู้เสริมให้สำเร็จ และขยายให้ไพบูรณ์เพิ่มพูนพระบารมีกฤษฎาภินิหาร และพระเกียรติยศเทษานุภาพแห่งพระบรมราชวงศ์ ดำรงพระราชอาณาจักรให้เกษมสถาพร ทำนุบำรุง

ประชากรข้าขอบขัณฑสีมาให้อยู่เย็นเป็นสุข ปราศจากทุกข์ภัยโดย
สามารถ

ด้วยอำนาจพระราชกุศลสมภารส่วนรัฐจรรยา สำเร็จเป็นประโยชน์
สมบัติ สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า เสด็จสถิตยังยืนในสิริ
รัตนราชศวรรย์โดยสวัสดิภาพ ในบัดนี้ได้เกินกว่าสองเท่ารัชสมัยแห่ง
สมเด็จพระบรมชนกนาถิมาแล้ว กุศลบุญราศีย่อมอุปถัมภ์มนุษย์นิกร
ให้เจริญชนมายุสถาพรล้าบรรพบุรุษ แสดงไว้ในจักรวตีสูตรในที่ฌณิกาย-
ปาฎิกวรรค โดยวาระพระบาลีว่า เต มตฺเตยฺยา ภวิสฺสนฺติ
เปตฺเตยฺยา เป็นต้น ความว่ามนุษย์ทั้งหลายนั้น จักเป็นผู้ประพตติ
เกิดกุลแก่มารดาบิดาและสมณพราหมณ์ และประพตติอ่อนน้อมแก่
ท่านผู้ใหญ่ในตระกูล จักสมาทานกุศลธรรมข้อนี้ประพตติเป็นอาจิณ-
วัตร เตสิ กุสฺลานิ ธมฺมานิ สมาทานเหตุ เพราะเหตุสมาทานกุศล
ธรรมเหล่านั้น ก็จักเจริญด้วยอายุบ้าง ด้วยวรรณผิวกายบ้าง เตสิ อายุนา
วทุพฺพมานานิ เมื่อเจริญด้วยอายุบ้าง ด้วยวรรณบ้างทั้งนี้ บุตรของ
มนุษย์ผู้มีอายุเพียงยี่สิบปี จักมีอายุทวีขึ้นไปถึงสี่สิบปี บุตรของมนุษย์
ผู้มีอายุสี่สิบปี จักมีอายุขึ้นถึงแปดสิบปี ทั้งนี้เป็นอาทิ กระแสความใน
จักรวตีสูตรนี้ เป็นเครื่องสาธกให้เห็นสมแก่สมัยได้โดยบรรยาย ด้วย
ประการฉะนี้

ท่านผู้ดำรงชนมชีพอยู่ด้วยปัญญา ได้ประพตติเพื่อหิตานุหิตประ-
โยชน์แก่กัน ย่อมเป็นที่สรรเสริญของหมู่บัณฑิตว่ามีชีวิตอันประเสริฐ
ไม่เป็นอยู่เสียเปล่า ต้องด้วยพระพุทธานิพนธ์ที่สมเด็จพระโลกนาถเจ้า

ทรัพย์สินากรณปัญหาแห่งอาพวกัยกัษ ชักธรรมสมาคมที่ประการมาแสดง
โดยคุณสมบัติ จัดเป็นแผนก มีอาคตสถานที่มาในอาพวกสูตรใน
สุดตนิบาต ทั้งนี้ สทฐิธ วิตติ ปริสสสุ เสฏฐิ ศรัทธา
ได้ชื่อว่าเป็นทรัพย์อันประเสริฐของบุรุษในโลกนี้ ธมฺโม สัจฉิณ
สุขมาวหาติ ธรรมที่บุคคลประพฤติกิแล้วย่อมนำมาซึ่งสุข สจฺฉิ หเว
สาธูตริ รสานํ ความสัตย์แท้จริง ได้ชื่อว่าเป็นรสอันดี ยังประโยชน์ให้
สำเร็จกว่ารสทั้งหลาย ปญฺญาชีวิติวิตมาหุ เสฏฐิ นักปราชญ์ทั้งหลายได้
กล่าวซึ่งชีวิตของบุคคล ผู้มีปกติเป็นอยู่ด้วยปัญญา ว่าประเสริฐสุด ทั้งนี้
รับพระราชทานสังวรณนารรณแห่งพระคาถานี้โดยประสงค์

ข้อค้นว่า สทฐิธ วิตติ ปริสสสุ เสฏฐิ ศรัทธาได้ชื่อว่าเป็น
ทรัพย์อันประเสริฐของบุรุษในโลกนี้ ทั้งนี้ มีอธิบายว่า ความเชื่อ
ในพระศาสนา กอบด้วยปรีชาเป็นญาณสัมปยุต นิมนับถือความบริสุทธิ์
เป็นที่ตั้ง แสดงในนิเทศแห่งพระสูตรนั้น ๆ โดยมีขคือตถาคตโพธิสัทธา
ความเชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคตเจ้า ชื่อว่าศรัทธาโดยบรรยาย
อันอกุณญ์ ศรัทธาได้ชื่อว่าเป็นทรัพย์อันประเสริฐของบุรุษในโลก
นี้ เพราะเป็นอริยทรัพย์หรือคุณสมบัติอันเป็นกำไร ให้ประพฤติ
ความดีมีแก่บุคคลแล้วก็พาให้มันจิต กิตฺตบถันแต่ในที่ที่จะประพฤติข้อ
ที่ตนเห็นว่าเป็นการชอบ ไม่ทอดยหรือหวาดหวั่นภัยอันตราย มุ่งหมาย
แต่ความชอบธรรมเป็นใหญ่ ไม่นิยมในลาภผลอันจะเกิดมีด้วยประการ
อื่น เป็นเพื่อนสอง กันความเปลี่ยวใจ ชักพาให้ประพฤติธรรมสุจริต
ที่แสดงในลำดับไป

ข้อ ๒ ว่า ธมโม สุจิณฺโณ สุขมาวหาติ ธรรมที่บุคคลประ-
 พุติดีแล้ว ย่อมนำมาซึ่งสุขทั้งนั้น มีความว่า คุณความดีที่คุ้มเกรง
 รักษาปฏิบัติไว้มิให้ตกไปในที่ชั่ว ได้ชื่อว่าธรรม แสงโดยนิทศน-
 ย์ได้แก่หิริโอตตปปะ ความละอายแก่ใจ ไม่กล้าทำกิจที่ตนเห็นว่า
 ผิดไม่สมควรชื่อว่าหิริ มีลักษณะให้เยียนแต่อกุศลทุจริต ดังชายหรือหญิง
 สาวผู้รักงาม อาบน้ำชำระกายและตกแต่งให้สะอาด ไม่ฟังปรารภของ
 โสโครกให้มาเบือนเป็นมลทินติดอยู่ฉะนั้น ความกลัวเกรงจะเป็นผิด
 ไม่กล้าทำกิจที่ตนเห็นว่าไม่ถูกชื่อว่าโอตตปปะ มีลักษณะให้สะอึกสะ-
 บาบ ดังคนขลาดหวาดต่ออสรพิษฉะนั้น หิริโอตตปปะทั้งสองนี้ ย่อม
 คุ้มเกรงรักษาบุคคลไว้ มิให้ตกเป็นผู้เลวทราม ห้ามไม่ให้ประพฤติ
 ลามกไม่ต้องตกทุกข์ได้ยาก ทั้งในปัจจุบัน ทั้งในอนาคตและเป็นธรรม
 เลี้ยงรักษาโลกให้คงอยู่ได้ เป็นกำลังช่วยบ้านเมือง ในกิจที่พันอำนาจ
 พระราชกำหนดกฎหมาย และแบ่งเบาหน้าที่ตุลาการ ธรรมนี้ได้ชื่อว่า
 บุคคลประพุติดีแล้ว ด้วยอาการ คือมีเคารพนับถือจริง ๆ ดังฉัตร
 แก้วกัณณัตถราย ประพุติด้วยเต็มฉันทอธยาศัย คงที่ทั้งในที่แจ้งและ
 ที่ลับเป็นนิตยนิรันดรไม่ล้าถ่น มีความมั่นไม่ย่อท้อต่อเหตุการณ์ต่าง ๆ
 ธรรมที่บุคคลประพุติดีด้วยอาการอย่างพรรณนามานี้ ย่อมนำมา
 ซึ่งสุขกายสุขใจแก่ผู้ประพุติ ตลอดทั่วถึงแม้แก่ผู้อื่น ถึงยังไม่มี
 โอกาสก็ยังอาจได้ความชื่นบานที่เกิดแต่ความรู้สึกว่า ได้ทำกรอัน
 ปราศจากโทษ เมื่อเป็นโอกาสก็ยังให้ได้บรรลुประโยชน์สุขอย่างอื่น ๆ
 อีกเป็นผลานิสงส์ ธรรมนี้ย่อมนำบุคคลให้คงอยู่ในความสัตย์ซึ่งตรัสต่อ

ไปในลำคับ

ข้อ ๓ ว่า สจฺจํ หเว สาธุตฺรํ รัตนํ ความสัตย์แท้จริง ได้ชื่อว่าเป็นรัตนอันดี ยังประโยชน์ให้สำเร็จ กว่าสทั้งหลาย ดังนั้นมีพรรณนาว่าความประพฤติดะไรด้วยน้ำใจจริง ชื่อว่าความสัตย์ มีนิทศนุทาหารณ์ที่จะพึงแสดง คือความประพฤดิเที่ยงธรรมในหน้าที่ความซื่อตรงต่อมิตรความสวามิภักดิ์ในเจ้าของตน และความกตัญญูในท่านผู้มีอุปการะ ความสัตย์นี้ได้ชื่อว่าเป็นรัตนอันดี ยังประโยชน์ให้สำเร็จ กว่าสทั้งหลายนั้น เพราะเป็นรสให้เกิดความชื่นบานเป็นที่จับใจของคนทั้งปวง ล่วงเสียซึ่งสรรพรส ที่จะพึงรู้แจ้งด้วยชีวหาวิญญานก็ดี ด้วยทวารอื่นก็ดี ยังบุคคลให้สามัคคีพร้อมเพรียงเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ช่วยประกอบกิจนั้น ๆ ให้สำเร็จ เป็นประโยชน์แก่ตนและผู้อื่นด้วยกันทั้งสองฝ่าย จัดว่าเป็นยอดแห่งรสทั้งหลายทั้งปวง ความสัตย์นี้ย่อมชักนำให้บุคคลใช้ความบริสุทธิ์ในที่จะประกอบกิจ ให้หลีกจากสรรพโทษที่เป็นอสังขยธรรม เป็นทางไต่ปัญญาซึ่งแสดงในวาระเป็นอวสาน

ข้อ ๔ ว่า ปญฺญาชีวีชีวิตมาหุ เสฏฺฐํ นักปราชญ์ทั้งหลายได้กล่าวซึ่งชีวิตของบุคคลผู้มีปรกติเป็นอยู่ด้วยปัญญาว่าประเสริฐสุดดังนี้ นั้น มีอรรถว่า ปรีชาญาณรู้จักหลักเลียงเหตุแห่งหายนะ และประกอบเหตุแห่งวัฒนะ นี้ชื่อว่าปัญญา เป็นที่นิยมนับถือของหมู่บัณฑิต มีภาษิตสรรเสริญว่า เป็นดวงแก้วของนรชนสำหรับส่องกันสุขุมมรรถอันลึกลับไม่ประจักษ์แจ้ง ไม่มีแสงอื่นจะเสมอเหมือน เป็นผู้นำให้

ดำเนินในกิจที่ชอบเป็นส่วนสุจริต บุคคลผู้ดำรงชีวิตอยู่ด้วยปัญญานั้น
ย่อมประกอบสรรพกิจการที่ปราศจากโทษ เพื่อहितานุติประโยชน์แก่
ตนและผู้อื่นทั้งสองฝ่าย ไม่ประพฤติก้งายเห็นแก่ประโยชน์ตนโดยส่วน
เดียว ด้วยบรรยายนี้ นักปราชญ์ทั้งหลาย จึงได้สรรเสริญชีวิตของ
บุคคลนั้นว่า ประเสริฐสุด

ในพระภาษิตนี้ ได้คุณสมบัติเป็น ๔ ประการ คือศรัทธา ๑
ธรรม ๑ ความสัตย์ ๑ ปัญญา ๑ ต่างเป็นปัจจัยอุดหนุนกันต่อ ๆ
ไปโดยลำดับ ศรัทธาให้คนรับธรรมไว้เป็นข้อประพฤติ ธรรมยึด
ให้คงอยู่ในความสัตย์ และความสัตย์เป็นปัจจัยให้ได้ปัญญา ส่วน
ปัญญาเล่า ก็ชักพาให้คนเข้าใจตามที่เป็นอย่างจริงอย่างไร เกิดศรัทธา
เชื่อถือในความบริสุทธิ์ ประมวลกันเข้าเป็นธรรมสมาคมอันอุดมเอก
เมื่อนรชนผู้เนื่องในหมู่ ตั้งแต่คนสามัญขึ้นไปถึงพระมหากษัตริย์เจ้า
ผู้ได้มูรธาภิเษกแล้วก็ดี มาตั้งอยู่ในธรรมสมาคมนี้มั่นคงแล้วความงาม
ความดีก็จะเกิดมีแก่มหาชนหมู่นั้นเป็นนิตยกาล เหตุทั้งนั้น สมเด็จพระ
บรมศาสตราจารย์ จึงทรงชักมา ตรัสพยากรณ์ปัญหาอาพวกยักษ์
ด้วยประการฉะนี้

พระราชกุศลบุญราศีซึ่งสมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทรง
บำเพ็ญในอภิลักขิตสมัยพิเศษ ทรงพระราชอุทิศแต่อารักขเทวดาและ
วัตถุเทวดาเป็นปัจจุการกิจ ขอเทพเจ้าทั้งหลายจงมีไมตรีจิต รับอนุ-
โมทนาให้สำเร็จสุขสมบัติตามเทวาทิบายแล้ว จงอภิบาลด้วยเทวฤทธิ์
ให้สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงพระเจริญด้วยพระบรม

เทศานุภาพมีชัยทั่วทุกทิศ ขอหมู่โยธีพลกายจงมีจิต ร่วมสามัคคีน้ำ
หนึ่งใจเดียวกัน มั่นคงในความสวามิภักดิ์ เป็นกำลังรักษาพระราช
อาณาจักรให้สงบราบคาบ ขอสรรพวัตถุอันเป็นเครื่องเจริญพระบรม
เทศานุภาพ จงเกิดมีพร้อมบริบูรณ์ ขอเสียนศัตร์ภายในภายนอกจง
สาบสูญ กลับร้ายเป็นดี ท้ายเดชพระบารมีบันดาล

อนึ่งขออำนาจพระราชกุศลสมภารส่วนรัฐจรรยา ที่ได้ทรงบำเพ็ญ
มาในสมัยนั้น ๆ จงอุปถัมภ์ด้วยบุญฤทธิ์ ให้สมเด็จพระบรมพิตรพระ-
ราชสมภารเจ้า ทรงพระเจริญด้วยศิริโสภาคย์ จำริญด้วยราชอิสริยยศ
เกียรติคุณบุญญาธิการ ขอหมู่พระราชวงศานุวงศ์และเสวกามาตย์ราช
บริพาร จงพรักพร้อมร่วมสมานฉันท์ ช่วยกันรับราชการฉลองพระ-
เดชพระคุณ ด้วยความจงรักภักดีซื่อสัตย์สุจริต เป็นกำลังทำนุบำรุง
พระราชอาณาจักรให้มั่นคงสมบูรณ์ ขอพระราชทรัพย์จงเกิดมีมากมุล
ไหลหลั่งลงมาทั่วทิศานุทิศ ทั้งภายนอกภายในไม่มีที่สิ้นสุดลง ให้ได้ดำรง
ความเป็นชาติยมหาศาลอยู่รู้เสื่อมทราม ขอประเทศที่เป็นราชสัมพันธ์
มิตร จงมีน้ำใจอันงามไกลจากวิหิงสา มีความอารีเปรมนันทพลอย
บันเทิงจิตด้วย ช่วยนำราชอาณาจักรมาเพิ่มพูนพระบรมโพธิสมภาร

อนึ่ง ขออนุภาพพระรัตนตรัยจงคุ้มครองรักษาด้วยอิทธิฤทธิ์ ให้
สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงพระเจริญด้วยพระพร ๔
ประการ คือ อายุ ทรงพระชนม์ยืนยาว วรรณ มีพระฉวีวรรณ
ผุดผ่องสดใสเป็นรูปสมบัติ สุข ใต้ความผาสุกพระกรรกาย สบาย
พระราชหฤทัย พลั ประกอบด้วยกำลังเข้มแข็ง และพระปฏิภาณ

แคล้วคล่องว่องไว จงเสด็จสถิตเนืองน่านในบรมราชสมบัติโดยสวัสดิ-
ภาพ ขอพระราชกุศลอันเป็นบัจจัยแห่งพระชนมสุขสถาพรจงมาสมเฝ้า
ร่วมเป็นกำลังสกัดกั้นสรรพอุปัทวันตราย อย่าให้มีมากล้ากลายสมเด็จ
บรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าได้ ขอสรรพอิฏฐารมณ์ภายในภายนอก
อันจะก่อเกิดแก่ความเกษมสำราญจงเกิดมีเนืองนิตย์ ขอสรรพโรคาพาธ
อันร้ายกาจเรื้อรังและจุลกิก จงอย่าได้ช่อ่งที่จะเกิดขึ้นปีศาให้ระส่ำ-
ระสาย ขอผลแห่งสัจยาริษฐานซึ่งอภิปรายนี้ จงประสิทธิ์แก่สมเด็จ
บรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทุกประการ

อรหิ สมฺมาสมพุทฺโธ อุตฺตมํ ธมฺมมชฺฌคมา มหาสงฺขมํ ปโปเธสิ
อิจะตํ รตนตฺตยํ พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ธรรมอันสูง
สุดแล้ว ยังสงฆ์หมู่ใหญ่ให้ตรัสรู้ เบิกบานตื่นจากกิเลสสินทรา นี้จัดว่า
พระรัตนตรัย คืออัตตูประเสริฐให้เกิดความยินดีสามประการ แม้ถึง
จะต่างกันโดยวัตถุว่า พุทฺโธ ธมฺโม สงฺโฆ ทั้งนี้ก็จริงอยู่ ถึงอย่าง
นั้น ก็ชื่อว่าเป็นอันเดียวกันโดยอรรถ เพราะไม่แยกจากกันไปได้
พระพุทฺธเจ้าตรัสรู้พระธรรมก่อน แล้วสอนให้ผู้อื่นตรัสรู้ตาม พระ-
ธรรมนั้น พระสงฆ์ได้ทรงไว้ และพระสงฆ์เล่าก็เป็นสาวกของพระ-
พุทฺธเจ้า เนื่องเป็นอันเดียวกันฉะนั้น พระรัตนตรัยนี้ บริสุทธิ์อุดม
ประเสริฐในโลก ย่อมเป็นไปด้วยความบริสุทธิ์อย่างยิ่งแก่ผู้เลื่อมใสแล้ว
ใคร่ความบริสุทธิ์แก่ตน ปฏิบัติอยู่โดยชอบ ความบริสุทธิ์จาก
กิเลสทั้งปวง เป็นความดับทุกข์ทั้งปวง พระนิพพานเป็นธรรมชาติ
สูงอย่างยิ่ง คือว่างจากกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวงนั้น ได้ชื่อว่าเป็น

บรมสุข ด้วยสัจจาภาษิตนี้ ขอความสวัสดิ์จึงเกิดมีในกาลทุกเมื่อ
 ด้วยเดชานุภาพพระรัตนตรัยเป็นปฏิพาหนะในบายทางกัน ขออุบ้ทวันตราย
 และอุปสรรคคือข้อขัดขัดทั้งหลาย จงอย่าได้ถูกต้องพ้องพานซึ่งสยาม
 รัชมหาชเนบทนี้ ในกาลไหน ๆ จงบำราศไกลด้วยประการทั้งปวง
 ขอความเป็นผู้ไม่มีโรค สุขสำราญ ความเป็นผู้มีอายุยืนนาน
 และความบริบูรณ์แห่งวัตถุทั้งหลาย อันเป็นที่ตั้งแห่งวิบูลย์ผลนั้น ทั้ง
 สุขโสมนัสสวัสดิ์ในที่ทุกสถาน จงเกิดมี จงเป็นไป แต่สมเด็จพระบรมบพิตร
 พระราชสมภารเจ้า กับพระบรมราชวงศ์ผู้ทรงอภิบาลสยามรัชมาหา
 ชเนบทนี้ ขอเทพเจ้าผู้สถิตในสยามรัฐมณฑล ตั้งขึ้นแต่พระราช
 นิเวศน์ตลอดเขตรัชสีมา ที่สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าได้บูชา
 แล้ว ด้วยธรรมพลีและอามิสพลี จงตั้งไมตรีจิตอภิบาลรักษา สมเด็จพระ
 บรมบพิตรพระราชสมภารเจ้ากับรัฐมณฑล ด้วยนำเข้าไปใกล้ซึ่งอิฏฐ
 วิบูลย์ผล อันเป็นหิตานุหิตประโยชน์ และคอยป้องกันซึ่งสรรพโทษ
 อันไม่เกื้อกูลแก่ความเจริญอย่าให้เกิดมี สิทธิมตฺต สิทธิมตฺต สิทธิมตฺต
 อิทิ ผลํ เอตสุมิ รตนตฺยสุมิ สมฺปทาทนเจตโส ขอผลที่กล่าวนี้
 จงเป็นผลสัมฤทธิ์ จงเป็นผลสัมฤทธิ์ จงเป็นผลสัมฤทธิ์ แต่สมเด็จพระ
 บรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าผู้มีพระราชหฤทัยเลื่อมใสในพระรัตนตรัย
 นี้ สมพระบรมราชประสงค์ทุกประการเทอญ

ทศพิธราชธรรมจรรยาทิกถา

ถวายในงานพระราชพิธีรัชดาภิเษก

เมื่อวันที่ ๗ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๒

ทานํ สลํ ปริจุจํ   อาหุขํ มหุทํ ตปํ
อกุโกธํ อวิหสณฺจ   ขนฺติณฺจ อวิโรธนํ
อิจฺเจเต กุสเล ธมฺเม   จิเต ปสฺสหา อุตฺตนิ
ตโต เต ชายเต ปิตี   โสมนสฺสณฺจนปฺปกนฺติ.

บัดนี้ จะรับพระราชทานถวายวิสัชนา ในทศพิธราชธรรมจรรยา-
ทิกถา พรรณนาราชจรรยาอนุวัตร อันพระมหากษัตริยาธิราชเจ้าผู้ดำรง
เอกราชศวรรยารัษฎีเป็นพระเจ้าปฐพีมณฑล จะพึงบำเพ็ญให้ต้อง
ตามขัตติยราชประเพณี มีทศพิธราชธรรมเป็นอาทิ จลองค์พระเดชพระ
คุณประทับพระปณฺญาบารมี เพิ่มพูนพระปิตีปราโมทย์ ในมหามงคล
สมัยสมโภช พระศิริราชสมบัติรัชดาภิเษก ณ ครองนี้ ด้วยสมเด็จพระ
บรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า เมื่อถึงทวาทสัติดีการบักชกติกมาส นับ
แต่กาลที่ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติบรมราชาภิเษกมา บรรจบครบ
ยี่สิบห้าปีบริบูรณ์ เเท่าถึงจุตฤทศภาคแห่งศตพรรษกาล เป็นมหามงคล
วารอันอุดม จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่ง ให้ตั้งพระราชพิธีสมโภช
ศิริราชสมบัติรัชดาภิเษกเป็นมโหฬาราดิเรกไพศาล ในพระที่นั่งซึ่ง
เป็นสถานที่ได้บรมราชาภิเษกนั้น อนุวัตรในสรณียฐานอันสำคัญควร

ระลึก ของพระมหากษัตริยาราชเจ้าที่เป็นสำคัญนั้นสามประการ ปราภ
 ในพระพุทธรูปที่บรรพชาที่ตรัสสาธก ยกสรณียฐานของภิกษุขึ้นเปรียบ
 ด้วยสรณียฐานของพระมหากษัตริยาราชเจ้า มีใจความว่า ประเทศ
 สถานที่บรมราชสมภพ ๑ ประเทศสถานที่บรมราชาภิเศก ๑ ประเทศ
 สถานที่มีชัยชนะสงครามปราบปรามหมู่ปัจจามิตรให้ปราชัย ๑ ควรเป็น
 สรณียฐานที่ระลึกของพระมหากษัตริยาราชเจ้า ผู้ได้มูรธาภิเศกแล้ว
 ครอบงำถึงที่สุดพระชนม์ชีพอสานกาล จึงได้สันนิษฐานตามนัยนี้ว่า
 สถานที่และสมัยบรมราชาภิเศก ควรเป็นที่ระลึกของพระมหากษัตริยา-
 ราชเจ้านั้น เพราะเป็นที่หมายอันสำคัญ ดุจเป็นที่พระราชทาน
 ปฏิญญาว่า พระองค์จะทรงดำรงรัฐสีมาณฑลสกลราชอาณาจักร
 พัทธกษัตริย์ประชาชนโดยยุติธรรม เมื่อพระมหากษัตริยาราชเจ้า มาทรง
 ราฟถึงสถานที่และสมัยบรมราชาภิเศกอยู่เป็นนิตย์ ก็จะทรงประกอบ
 พระราชกรณียกิจนั้น ๆ ให้เสร็จสมพระบรมราชปฏิญญา เสด็จพระ
 เกียรติยศเดชาานุภาพให้แผ่ไพศาล แต่นั่นก็จะทรงเบิกบานพระราช
 หฤทัยด้วยพระปิติโสมนัส ด้วยได้ทรงบำเพ็ญราชจรรยาอนุวัตรไพบูลย์
 เต็มที่ทุกสิ่งทุกประการไม่บกพร่อง ต้องตามขัตติยราชจรรยาอนุวัตรนั้น
 อันปรากฏมาในคัมภีร์พุทธศาสนา ก็คือทศพิธราชธรรมสังคหวัตถุ
 จักรวตัตวัตร สามธรรมบรรยาย

บัดนี้ จะรับพระราชทานถวายเป็นวิสัชนา ในราชจรรยาอนุวัตรสาม
 ธรรมบรรยายนั้นโดยลำดับ จับเติมแต่ทศพิธราชธรรมเป็นต้นไป โดย
 นัยที่มาในพระบาลีและคัมภีร์อรรถกถา กับทั้งยุตยาธิบายตามสมควร

ทศพิธราชธรรมนั้น มีอาศตสถานที่มาในคัมภีร์ชาตก เป็นคำ
โคลงที่บันทึกต่อกันกล่าวถวายเป็นโองาทานุศาสน์ แก่พระมหากษัตริ-
ยาราชเจ้า ในอดีตกาลดังนี้ว่า ทาน์ สี่ลั ปริจาค์ อาชว
มทวํ ตปํ อกฺโข อวิหีสณฺจ ขนฺติณฺจ อวิโรธนํ อจิเจต กุสเล
ธมฺเม จิตํ ปสฺสหาสิ อตฺตนิ ตโต เต ชยาเขตํ ปิตํ โสมนสฺสณฺจ
นปฺปกั

แสดงความเป็นสุยามพากย์ว่า ขอพระองค์ผู้เป็นบรมกษัตริยาราชเจ้า จงทรงพระปรีชาสามารถพิจารณาเห็นราชธรรม ที่เป็นกุศล
ส่วนชอบ ๑๐ ประการให้ดำรงในพระบรมราชสันดานเป็นนิตย์ดังนี้ ทาน์
การที่พระราชทานวัตถุแก่ผู้ที่ควรได้รับพระราชทาน ๑ สี่ลั การที่ทรง
ตั้งสังวรระวังรักษาพระอาการกายวาจาให้สะอาดงามปราศจากโทษควร
กระทำ ๑ ปริจาค์ การที่ทรงพระราชบริจาคนิไทยธรรม บรรเทา
มัจฉริยะโลกเสียได้ ๑ อาชว ความสำเร็จพระอริยาศัยประกอบด้วยความ
ซื่อตรง ดำรงในสัตย์สุจริต ๑ มทวํ ความสำเร็จพระอริยาศัยอันอ่อนละ
มุน ไม่ถือถือพระองค์ด้วยอำนาจดัมมะและมานะ ๑ ตปํ การที่ทรง
สมาทานกุศลวัตรเผผลลาภก้ำจืดกุศลวิตกบาปธรรมให้เสื่อมสูญไม่ตั้ง
อยู่ได้ ๑ อกฺโข การที่ไม่ทรงพระพิโรธ โดยวิสัยใช้เหตุที่ควรจะทรง
พระพิโรธ ๑ อวิหีสณฺจ การที่ไม่ทรงเบียดเบียนประชาชนให้ได้ทุกชัฏก
ด้วยเหตุอันไม่ควรกระทำ ๑ ขนฺติณฺจ มีพระหฤทัยดำรงมั่นในขันติ
มีความอดทนในสิ่งที่ควรอดทนเป็นเบื้องต้น ๑ อวิโรธนํ ทรงรักษา
ยุติธรรมไม่ให้แปรผันผิดจากสิ่งที่ตรง แลดำรงพระอาการคงที่ไม่แสดง

ให้การช่วยยินดียินร้าย ๑ บรรจบเป็นส่วนกุศล ๑๐ ประการ ลำดับ
นั้น พระปิตุเลโสมนัสมีประมาณไม่น้อยจะเกิดมีแต่พระองค์ เพราะ
ได้ทรงพิจารณาเห็นทศพิธราชธรรมนี้ ดำรงมั่นในพระบรมราชสันดาน
เป็นนิตย์

ก็แลสุภาวชิโสโลกแสดงธรรม ๑๐ ประการ ซึ่งโบราณบัณฑิต
ได้กล่าวถวายเป็นโอวาทานุศาสน์ แต่พระมหากษัตริยาธิราชเจ้า ผู้ดำรง
รัฐชนบท ได้ปรากฏมาในคัมภีร์ชาดกนี้ แสดงให้เห็นว่า เป็นภาวชิ
ของบัณฑิตผู้เกิดนอกพุทธอุปาทมย์มาก่อน ภายหลัง จึงนำมาร้อย
กรอง เป็นคำสอนในคัมภีร์พระพุทธานุศาสน์ควมมีอรรถาธิบาย ดังนี้
กิริยาที่ให้ไม่คิดเอาคืนกลับมา กล่าวโดยสามัญวาหารว่า **ทาน** เมื่อ
กล่าวความแห่งทานะศัพท์ที่มาในพระพุทธานุศาสนา ถ้ามีแต่ทานะศัพท์
อย่างเดียว ประสงค์ความว่า กิริยาที่ให้พัสดุสิ่งของด้วยกุศลเจตนา ด้วย
จิตจะอนุเคราะห์หัตถิ ชื่อว่า **ทาน** ถ้ามีปริจาคะศัพท์มาด้วยเป็นคู่กัน
ควรแสดงอรรถแห่งสองศัพท์นั้นอย่างละเอียดกว่า กิริยาที่ให้ด้วยเจตนา
หวังผลในภพนี้ภพหน้า ซึ่งยังมีตัณหาและโสภากำกับอยู่ด้วย เพื่อจะ
ช่วยอนุเคราะห์ หรือบูชาแต่จำเพาะให้เป็นปาฏิบุคลิกภาพ ชื่อว่า
ทาน ในที่นี้ กิริยาที่สละให้ด้วยตั้งใจจะบรรเทาภัยจรรโลง เป็น
เบื้องต้น ไม่จำเพาะเป็นปาฏิบุคลิกภาพ บริจาคให้เป็นสาธารณะ
ชื่อว่า **ปริจาค** ในที่นี้ โดยนัยนี้ ได้สันนิษฐานว่าข้อที่พระมหา
กษัตริยาธิราชเจ้า ทรงชุบเลี้ยงพระราชวงศานุวงศ์และข้าทูลละออง
ธุลีพระบาทด้วยพระราชทานพระราชทรัพย์เครื่องอุปโภคบริโภค

ภคทั์ ตามฐานานุรูปของบุคคลนั้น ๆ อันได้รับราชการฉลองพระเดช
พระคุณ ด้วยกิจจะทรงเกื้อกูลอุปถัมภ์ค้ำชู พระราชทานพัสดุมิข้าวหน้าผ้า
นุ่งห่มเป็นต้น แก่ประชาชนอันมิได้ประกอบราชกิจ ด้วยพระหฤทัยกิจจะ
อนุเคราะห์ให้เป็นประโยชน์แก่ผู้ได้รับ หรือจ่ายพระราชทรัพย์ตั้งโรง
ทาน เพื่อผู้ตกยากจะได้อาศัยเลี้ยงชีวิตในนิตยสมัยหรือกาลสมัย หรือ
พระราชทานจุบจิบจายแก่บรรพชิตผู้ประกอบกิจศาสนา นับเป็นการบูชา
ธรรมปฏิบัติที่ดี ดังนั้น นับว่า ทาน เป็นบพที่ต้น

เจตนาระวังรักษากายกรรมวจีกรรมให้ตั้งเป็นปกติดี ชื่อว่า สัณ
เมื่อแสดงความตามประสงค์ในที่นี้ เบญจเวรวิรติเจตนาอันงดเว้นจาก
เวร ๕ คือ ปาณาติบาต อทินนาทาน กามมิฉาจาร มุสาวาท
สุราเมรัยมีชขปมาทฐานของผู้ได้สมาทานก็ดี ไม่ได้สมาทานก็ดี ชื่อว่า
สัณ ในที่นี้ ทั้งภายในภายนอกพุทธกาล โดยนัยที่ได้สันนิษฐานว่า
ข้อที่พระมหากษัตริยาธิราชเจ้า ทรงประพฤติพระกิริยาพร้อมทั้งพระ
กายพระวาจาให้สะอาดงาม ต้องตามชัตติยราชประเพณี ดำรงด้วยดีใน
เบญจเวรวิรติ ให้เป็นคุณสมบัติในพระองค์ ดังนั้น นับว่า สัณ เป็น
บพที่ ๒

กิริยาที่สละให้ด้วยตั้งใจจะบรรเทาแม้จักรยะโลกเป็นเบื้องหน้า ไม่
จำเพาะเป็นปาฏิบุคคลิกภาค บริจาคเป็นสาธารณะ ชื่อว่า ปริจาคโค
โดยนัยนี้ ได้สันนิษฐานว่า ข้อที่พระมหากษัตริยาธิราชเจ้า ทรงสละ
พระราชทรัพย์อันจะนับคณนามิได้ ที่น่าจะตระหนี่และอาลัยสร้างถาวร
วัตถุให้เป็นทานทั่วไป เช่นสร้างที่พักอาศัย สร้างถนนสะพานชุกคลอง

เป็นต้น ให้เป็นประโยชน์แก่ประชาชนทั้งกฤหัสถ์บรรพชิตไม่นิยมว่าชนิก
ไหน จะเป็นผู้ใหญ่หรือผู้น้อยไม่เลือกหน้ากิติ ทรงสละพระราชทรัพย์
สร้างเจดีย์ฐานสังฆาวาส ทรงอุทิศไว้ในพระพุทธานุภาพกิติ ดังนั้น นับว่า
ปริจาโก เป็นบทที่ ๓

ความเป็นผู้มีอริยาศัยตรง ชื่อว่า **อาชฺขว** โดยนัยนี้ ได้สันนิษ-
ฐานว่า ข้อที่พระมหากษัตริยาราชเจ้ามีพระอริยาศัยก่อปรด้วยความตรง
ปราศจากมารยาสาโดย ดำรงในสัตย์สุจริตเชื่อตรงต่อพระราชสัมพันธ-
มิตร และพระราชวงศานุวงศ์ข้าทูลละอองธุลีพระบาททั้งปวงไม่ทรงคิด
ล่วงประทุษร้าย โดยอุบายผิยอุทธรณ์ทั้งนี้ นับว่า **อาชฺขว** เป็นบทที่ ๔

ความเป็นผู้มีอริยาศัยอ่อนละมุน ชื่อว่า **มทุทว** โดยนัยนี้ ได้สันนิษ-
ฐานว่า ข้อที่พระมหากษัตริยาราชเจ้ามีพระอริยาศัยอ่อนละมุน ไม่ถือ
ด้วยอำนาจถัมมะ คือ เมื่อมีผู้มากราบทูลตักเตือนด้วยข้อธรรมที่ประกอบ
ด้วยเหตุผล ซึ่งเป็นนิสัยของบัณฑิตชนจะเห็นชอบแล้วประพฤติตาม
มิได้ทรงห้ามปรามคัดค้าน ทรงพิจารณาโดยถ้วนถี่ ถ้าดีชอบก็ทรงอนุ-
โมทนาแล้วอนุวัตรตามกิติ ไม่ทรงถือพระองค์ด้วยอำนาจมานะ ทรง
สัมาคารวะอ่อนน้อมต่อท่านผู้เจริญโดยวัย และเจริญโดยคุณ ไม่ทรง
ดูหมิ่น ดังนั้นกิติ นับว่า **มทุทว** เป็นบทที่ครบ ๕

กุศลสมาทาน อันแผดผายก้าวจักกุศลวิทกบาปธรรม แม้โดย
อย่างต่ำเพียงอุโบสถกรรมคือการสมาทานวัตร ตามแบบบัญญัติในพุทธ
กาลกิติ นอกพุทธกาลกิติ เป็นกาลยุตตกุศล วิธีที่จะบำเพ็ญเพียงกาลซึ่ง
เป็นอุบายอันจะสังหารอกุศลวิทกบาปธรรมให้ระงับไปเพียงขณะหนึ่งสมัย

หนึ่ง ชื่อว่า ตโป ทั้งภายในภายนอกพุทธกาล แต่ในพราหมณสมัย แสดงตปะศัพท์ โดยบุคคลาธิษฐานอีกแผนกหนึ่งว่า การปกครองประชาชนเป็นตปะของพระมหากษัตริย์ ดังนี้ ส่วนตปะศัพท์ที่มาในพระพุทธศาสนานั้น ก็หลายอย่างต่าง ๆ กัน แต่ยื่นให้สั้นลงก็ประสงค์แต่เพียงกุศลสมาทาน อันแผนผลัญญูกุศลวิทกบาปธรรมในสันดานอย่างเดียว ตโป โดยนัยนี้ ได้สันนิษฐานว่า ข้อที่พระมหากษัตริยาราชเจ้า ทรงพระวิริยะอุตสาหะเอาพระหฤทัยใส่สวดส้องในการปกครองพระราชอาณาเขตแลประชาชนให้เกษมสุขปราศจากภัยอันตราย ปราบปรามโจรผู้ร้าย และศัตรูให้สงบราบคาบเป็นอันดี ดังนี้ นับว่า ตโป ในพราหมณสมัย นอกพุทธกาลอย่างเดียว ข้อที่พระมหากษัตริยาราชเจ้าทรงพระวิริยะอุตสาหะอันแรงกล้า ในกุศลสมาทานเครื่องทรมานพระกายกมลเพื่อจะระวังบาปอกุศลที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้น เพื่อจะกำจัดบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้เสื่อมสูญ ไม่ตั้งอยู่ได้ในพระสันดาน แม้เพียงทรงสมาทานอุโบสถกรรมเดือนละ ๔ ครั้ง เป็นกาลยุตปฏิบัติก็ดี ดังนี้ นับว่า ตโป ได้ทั้งภายในภายนอกพุทธกาล เป็นบทที่ครบ ๖

กิริยาที่ไม่โกรธ โดยวิสัยใช้เหตุควรจะโกรธชื่อว่า อุกโกธ อีกนัยหนึ่ง ธรรมเป็นเบื้องต้นของเมตตา เป็นข้าศึกแก่ความโกรธ คือ ความปรารถนาไม่มีภัยไม่มีเวรในผู้หนึ่งผู้ใด ชื่อว่า อุกโกธ โดยนัยนี้ ได้สันนิษฐานว่า ข้อที่พระมหากษัตริยาราชเจ้ามีพระอัธยาศัยประกอบด้วยพระเมตตา ไม่ทรงปรารถนาจะก่อภัยก่อเวรในผู้หนึ่งผู้ใด ไม่ทรงพระพิโรธโดยเหตุที่ไม่ควรจะทรงพระพิโรธก็ดี แม้มีเหตุที่ให้ทรงพระ

พิโรธ แต่ทรงข่มเสียด้วยโยนิโสมนสิการ ให้อันตรธานสงบระงับไปก็
ดังนี้ นับว่า อุกโกธ เป็นบทที่ ๗

กิริยาที่ไม่เบียดเบียนให้ลำบาก ชื่อว่า อวิหีสา อีกนัยหนึ่ง ธรรม
เป็นเบื้องต้นของกรุณา เป็นข้าศึกแก่ วิหีสา คือความไม่ปรารธนาจะก่อ
ทุกข์แก่ผู้หนึ่งผู้ใด ชื่อว่า อวิหีสา โดยนัยนี้ ได้สันนิษฐานว่า ข้อที่
พระมหากษัตริยาราชเจ้า มีพระอริยาศัຍ์ประกอบด้วยพระกรุณาไม่ทรง
ปรารธนาจะก่อทุกข์แก่ผู้หนึ่งผู้ใดไม่ทรงเบียดเบียนพระราชวงศานุวงศ์
ข้าทูลละอองธุลีพระบาทแลอาณาประชาราษฎร์ให้ลำบากด้วยเหตุอันไม่
ควรกระทำ คือด้วยพระราชทัณฑ์อันไม่ควรก่ิ ตัวยุติพิภักดิ์เก็บภาษี
อากรเกินขนาดก่ิ ตัดังนี้ นับว่า อวิหีสา เป็นบทที่ ๘

กิริยาที่อดทนให้สิ่งที่ควรอดทนอยู่ทับในสันดานชื่อว่า ขนฺติ โดย
นัยนี้ ได้สันนิษฐานว่า ข้อที่พระมหากษัตริยาราชเจ้า มีพระหฤทัย
กล้าหาญ อดทนต่อทุกข์เป็นที่ตั้งของโลภโกรธหลง คือทรงอดทนต่อ
เย็นร้อน เป็นต้น ทรงอดทนต่อถ้อยคำที่ผู้กล่าวชั่วไม่ชอบพระอริยาศัຍ์
มาในโสทวาร โดยการอันชั่วร้ายทรงอดทนต่อเวทนาอันเกิดขึ้นใน
พระกาย เป็นทุกข์กล้าแสบเผ็ดไม่สนิใจไม่เป็นที่พ้อพระหฤทัย อาจ
นำพระชนม์ชีพเสียได้ก่ิ เมื่อพระราชวงศานุวงศ์ ข้าทูลละอองธุลี
พระบาท มีความประมาทกระทำผิดล่วงพระราชอาญา ควรจะลงทัณฑ์
แต่อาศัยพระขันติเมตตากรุณาธิคุณ ทรงอดโทษนั้นไว้ก่ิ ทรงอดทน
ต่อกำลังอกุศลวิบากที่เกิดขึ้น ไม่ปล่อยพระอริยาศัຍ์ให้ลุอำนาจน้อมไป
ตามก่ิ ตั ดังนั้น นับว่า ขนฺติ เป็นบทที่ ๙

พระอรรถกถาจารย์เจ้าแสดงไวพจน์แห่งบทที่ ๑๐ ไว้ว่า อวิโรธ
ชื่อว่า อวิโรธนี้ ดังนี้ โดยที่มาวิโรธศัพท์มีความสองอย่าง คือ
วิโรธ แปลว่าผิดจากสิ่งที่ตรง เช่นคำว่า อณฺณตา อญฺจกถาจนํ
อณฺณมณฺณวิโรธํ อาปชฺชติ โดยอย่างอื่น คำในอรรถกถา ย่อมถึง
ความผิดจากกันและกันดังนี้อย่าง ๑ วิโรธ แปลว่าความยินร้าย เช่น
คำว่า อนฺนุโรธวิโรธสมาปนฺโน ปุณฺณชนคนไม่ไต่สุดแล้ว ต้องถึงพร้อม
ด้วยความยินดียินร้าย ดังนี้ อย่าง ๑ เมื่อมีอะกัษรนำหน้าก็แปลความ
ว่า ไม่ผิดจากสิ่งที่ตรงอย่าง ๑ ไม่ยินดียินร้ายอย่าง ๑ โดยนัยนี้ ได้
สันนิษฐานว่าข้อที่พระมหาภิกษุทริยาราชเจ้า ทรงตั้งอยู่ในชาติติยราช
ประเพณี ไม่ทรงประพฤติผิดจากราชจรรยาวัตรนิติศาสตร์ ราชศาสตร์
ไม่ทรงประพฤติให้คลาจากยุกติธรรม ทรงอุปถัมภ์ยกย่องคนมีคุณความ
ชอบควรอุปถัมภ์ยกย่อง ทรงบารอบคนมีความผิดควรบารอบโดยทางที่
เป็นธรรม ไม่ทรงอุปถัมภ์ยกย่อง และบารอบบุคคลนั้น ๆ ด้วยอำนาจ
อกติ ๔ ประการ มีฉันทาคติเป็นต้นก็ดี เมื่อมีลาภยศสรรเสริญสุขซึ่ง
เป็นที่พอพระหฤทัยมาถึงพระองค์ ก็ไม่ทรงแสดงความยินดี ซึ่งเป็นที่
ให้ผู้อื่นดูหมิ่นได้ว่า ทรงมีมาอยู่ในสิ่งนั้น ๆ ให้ปรากฏ เมื่อมีความ
เสื่อมลาภยศต้องนินทา ได้ความทุกข์ร้อนประการใด ซึ่งไม่เป็นที่พอ
พระหฤทัยมาถึงพระองค์ ก็ไม่ทรงแสดงความยินร้ายเสียพระหฤทัยตก
พระหฤทัย ซึ่งเป็นที่ให้ผู้อื่นดูหมิ่นได้ว่าทรงหาขันติคุณมิได้ หรือ
เป็นที่ให้ผู้น้อยซึ่งอยู่ในพระบรมเชษานุภาพพลอยตกใจแตกตื่นอลหม่าน
ทรงรักษาพระอาการคงที่อยู่เป็นนิตย์ ไม่แสดงให้ผิดจากปกติเดิมก็ดี

ดังนั้น นับว่า **อวิโรธน** เป็นบทที่ครบ ๑๐

เมื่อพระมหากษัตริยาธิราชเจ้า ดำรงทศพิธราชธรรมนี้ ให้ตั้ง
บริบูรณ์ด้วยดีในพระองค์ พระราชวงศานุวงศ์ ข้าทูลละอองธุลีพระ
บาท และอาณาประชาราษฎร์ข้าขอบขัณฑสีมา ย่อมมีความสวามิภักดิ์
นับถือรักใคร่ตั้งใจจะประกอบราชกิจฉลองพระเดชพระคุณ โดยเต็ม
กำลังกาย และเต็มกำลังความคิด โดยซื่อสัตย์สุจริตมิได้คิดทรยศ ช่วย
บำรุงรัฐชนบทให้สมบูรณ์มั่งคั่งสมดังพระราชประสงค์ทุกประการ เบื้อง
หน้าเท่านั้น เมื่อทรงพิจารณาด้วยพระปรีชาญาณถึงวิมุติศุภผล ก็จะทรง
เห็นกุศลธรรมส่วนชอบ ๑๐ อย่างนี้ ซึ่งตั้งบริบูรณ์เต็มที่ในพระองค์
ว่าเป็นเหตุมีกำลังกล้าสามารถให้เกิดผลได้ถึงเพียงนี้ ก็จะทรงพระปิติ
โสมนัสมีประมาณไม่น้อยเลย

เหตุนี้ โบราณบัณฑิต จึงได้ประพันธ์ผูกคำโคลกแสดงทศพิ
ธราชธรรมจรรยา ถวายเป็นโอวาทานุศาสน์แก่พระมหากษัตริยาธิราช
เจ้าในปางหลัง ดังรับพระราชทานถวายวิสัชนามา ดังนี้

ลำดับนี้ จะรับพระราชทานถวายวิสัชนาในสังคหัตถ์ต่อไป แล
สังคหัตถ์ อันเนื่องในราชจรรยานุวัตรนั้น ๔ ประการ โบราณ
บัณฑิตได้บัญญัติตั้งไว้เป็นแบบอย่าง ดังนี้ว่า **สสุสมธ** ความที่
ทรงพระปรีชาในการบำรุงธัญญาหารให้บริบูรณ์ในพระราชอาณาเขต ๑
ปฐสมธ ความที่ทรงปรีชาในความสงเคราะห์บุรุษ ๑ **สมุมาปาส**
อุปายเครื่องผูกคล้องน้ำใจมนุษย์ให้นิยมยินดี ๑ **วาจาเปยุ** ตรัสพระ
วาจาอ่อนหวานควรดื่มไว้ในใจทำความเป็นที่รักให้เกิด ๑ สี่สังคหัตถ์นี้

เป็นอุบายให้เกิดรัฐสมบัติ ซึ่งได้นำมัญญัตติว่า **นิรกุลล์** สถานทีราบ
คาบปราศจากโจรภัย จนถึงมีทวารเรือนไม่ต้องลงกลอน เป็นที่ครบ ๕

พรรณนาความโดยอรรถถาณัยว่า การเก็บค่านาตามธัญญาหาร
ที่สำเร็จผล สิบส่วนเก็บไว้เป็นของหลวงส่วนหนึ่ง นับว่า **สสุลเมธ**
เป็นบทที่ต้น

การพระราชทานพระราชทรัพย์เป็นเบี้ยเลี้ยง และเป็นบำเหน็จ
แก้หายหาญหกเดือนต่อครั้ง นับว่า **ปรีติเมธ** เป็นบทที่ ๒

การเรียกหนังสือสารกรมธรรม์กู้แถมมณุษย์ผู้ขัดสนแล้ว พระ
ราชทานพระราชทรัพย์ให้กู้มีประมาณพันกษาปณ์บ้าง สองพันกษาปณ์
บ้าง ไม่เรียกดอกเบี้ยค่าบ่วยการสามปี นับว่า **สมุมาปาส** เป็นบทที่ ๓

การตรัสพระวาจาละเอียดอ่อนหวาน คำรัสเรียกบุคคลนั้น ๆ ตาม
สมควรแก่วัย โดยนัยว่า “**ดาต มาตุล**” เป็นต้น นับว่า **วาจาเปยุ**
เป็นบทที่ ๔

รัฐชนบท ที่พระมหากษัตริยาราชเจ้าทรงสงเคราะห์ด้วยสังคห-
วัตถุ ๔ ประการนี้แล้ว ย่อมมั่งคั่งสมบูรณ์ไพศาล มีโภชนาหารและ
น้ำควรดื่มเป็นอันมาก ปราศจากโจรอันจะทำให้จลาจล มนุษย์ชาว
ราษฎรต่างคนบันเทิงใจ อยู่ไม่ต้องมีทวารเรือนลงลิ้มกลอนระวังภัย จึง
ได้กล่าวรัฐสมบัตินี้ว่า **นิรกุลล์** เพราะไม่มีลิ้มกลอนในทวารเรือนดังนี้
ข้อนี้เป็นประเพณีเก่าแสดงไว้ในคัมภีร์อรรถถา พรรณนาความโดย
วิถถาณัยว่า การอุดหนุนบำรุงเกษตรพาณิชย์กรรม คือการทำนาทำสวน
ให้เจริญโดยอุบายนั้น ๆ อย่างในปัจจุบัณกาล สมเด็จพระบรมพิตรพระราช

สมภารเจ้า ไต่ทรงสละพระราชทรัพย์เป็นอันมาก โปรดเกล้าฯ ให้
ชุกคลองในภูมิภาคอันจะให้ผลดีแก่การทำนา แต่หากว่าเป็นที่รกร้าง
เพราะห่างจากน้ำ เพื่อเหล่านายกรจะไต่เหยียบย่ำทำใบจองเป็นของตน
แล้วชวนชาวยกก่อสร้างสถานที่รกร้างนั้นให้ควรแก่การสักการะ เมื่อผู้ใด
เริ่มลงมือทำในสถานที่ซึ่งต้องก่อสร้างใหม่ โปรดเกล้าฯ ให้ยกค่านา
ซึ่งควรจะเรียกไว้เป็นส่วนของหลวงช่วยบำรุงแผ่นดิน พระราชทานให้
สามปี ส่วนค่านาที่เก็บแล้ว ก็ลดหย่อนผ่อนเบาลงมากกว่าสิบหยิบหนึ่ง
เก็บแต่เพียงร้อยละสิบของเท่านั้น และทรงตั้งพระราชบัญญัติ เพื่อจะ
จัดสักการะให้เจริญ ในเวลาเสด็จพระราชดำเนินประพาสหัวเมืองนั้น ๆ
ครั้งใด ก็เอาพระหฤทัยสอดส่องในการนา และได้พระราชทานพาหนะ
และเครื่องอุปโภคต่าง ๆ แก่นายกรเป็นการอุดหนุนการสักการะ แม้ใน
สวนแล้ว ก็ได้ทรงบำรุงเพื่อให้เจริญดีโปรดเกล้าฯ ให้มีพิกัดเก็บอากร
สมพัศกรเป็นส่วนหลวงช่วยบำรุงแผ่นดินไว้เป็นหลักฐาน เพื่อนายกร
จะได้ไม่เก็บจากรายกรให้เกินประมาณไปได้ และทรงตั้งพระราช
บัญญัติไว้เพื่อจะกันวิวาทก่อคดี ด้วยให้มีโฉนดตราสารเป็นหลักฐานนั้น
คง คงนี้เป็นตัวอย่าง นับว่า สดุดเมธี เป็นสังคหวัตถุที่ต้น

การสละเคราะห์พระราชวงศานุวงศ์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาท ผู้
ประกอบราชกิจฉลองพระเดชพระคุณ ยึดหน่วงน้ำใจให้นิยมยินดีด้วย
อุบายนั้น ๆ อย่างปัจจุบันกาล สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า
ทรงชุบเลี้ยงพระราชวงศานุวงศ์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาททั้งฝ่ายใน
ฝ่ายหน้า ตามสมควรแก่วงศ์สกุลวิทยา ความชอบในราชการ ด้วยพระ

ราชทานอิสริยยศฐานันดร และพระราชทานพระราชทรัพย์ให้เป็นเครื่อง
เลี้ยงมากกว่าเมื่อก่อนๆ ถึงหลายเท่า การแจกเล้าก็เร็วกว่าโบราณประ
เพณีในปีหนึ่งทรงแจกสี่ครั้งบ้าง สิบสองครั้งบ้าง ไซ้แต่จะพระราชทานแก่
ผู้อยู่ในราชการอย่างเดียวกันหรือไม่ แม้ผู้เคยรับราชการมานาน แต่อาศัย
ชราพิการจะประกอบราชกิจต่อไปไม่ได้ ก็พระราชทานพระราชทรัพย์
ให้เป็นเครื่องเลี้ยงตลอดชีพตามสมควรแก่ความชอบความดีซึ่งมีในปาง
ก่อน ทรงสร้างเครื่องราชอิสริยาภรณ์สำหรับพระราชทาน เพื่อเป็น
การบำรุงวงศ์สกุลและประกาศความชอบให้ปรากฏ และทรงตั้งพระราช
บัญญัติให้ลดค่าตัวทาสที่เกิดในรัชกาลปัจจุบันตามเกษียณอายุกว่าจะ
หลุดเป็นไท และตั้งพระหฤทัยจะเลิกทาสทั้งหมดในแผ่นดินสยาม ตั้ง
นี้เป็นตัวอย่าง นับว่า **ปรีตเมธ** เป็นสังคหวัตถุที่สอง

การผูกคล้องน้ำใจมนุษยนิกร ให้นิยมยินดีด้วยอุปนิสัยนั้นๆ อย่าง
ในปัจจุบัณกาล สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงอุทิศ
สรรพพณิขกรรม อันจะนำประโยชน์เกิดแก่แผ่นดิน ทรงพระบรมราชา
นุญาตให้เปิดสินค้าในพระราชอาณาเขต ให้พาณิชย์ต่างประเทศบรรทุก
ไปจำหน่ายขายในเมืองอื่นตามปรารถนา ให้นำสินค้าต่างประเทศเข้ามา
จำหน่ายขายในพระราชอาณาเขตนี้ เก็บภาษีเป็นส่วนหลวง สำหรับบำรุง
แผ่นดินแต่พอสมควรผู้ค้าจะได้กำไร เมื่อผู้ใดคิดจะประกอบกิจอย่างใด
ที่เจริญผลแก่แผ่นดิน แต่ไม่มีสินทรัพย์พอจะทำกิจนั้นได้ ก็พระราช
ทานพระราชทรัพย์ให้กู้ไปประกอบการ ยกดอกเบี้ยพระราชทานให้บ้าง
เสียแต่เพียงเล็กน้อยบ้าง ถ้ามีทุนทรัพย์พอเป็นทางประกอบกิจนั้นได้

ก็โปรดเกล้าฯ ให้จัดการเก็บภาษีในสิ่งที่เริ่มขึ้นใหม่นั้นก่อน กับการ
นั้นจะมีผลพอช่วยบำรุงแผ่นดิน และทรงตั้งพระราชบัญญัติเรื่องการกุ
หนัสมสิน ให้เจ้าทรัพย์เรียกดอกเบี้ยแก่ผู้กู้พอสมควรไม่ให้มาก และ
ยอมให้ลูกหนี้ผู้ถึงยากไม่มีทรัพย์พอจะใช้ ล้มละลายหลุดชั่วคราวหนึ่ง
กว่าจะมีทรัพย์มาใช้คืน ดังนั้น นับว่า สมมาปาสี เป็นสังคหวัตถุที่สาม

การตรัสพระวาจาละเอียดอ่อนหวานควรดื่มไว้ในใจทำความเป็น
ที่รักให้เกิดแก่บุคคลนั้น ๆ ตามควรแก่ชาติสกุลแล้ว อย่างในปัจจุบัน
กาล สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ตรัสกับพระราชโอรสและพระ
ราชธิดา พระราชวงศานุวงศ์ และข้าทูลละอองธุลีพระบาทด้วยพระ
วาทะที่อ่อนหวาน เว้นจากการตู่หมิ่น แม้ในผู้น้อยซึ่งอยู่ในพระบรม
เดชานุภาพด้วยพระวาทะ และทรงพระราชปฏิสันถารปราศรัยแก่ราษฎร
สามัญ ในเวลาเสด็จพระราชดำเนินประพาสหัวเมืองนั้น ๆ ด้วยพระ-
วาทะอันไพเราะควรจับใจไม่ถือพระองค์ และทรงพระกรุณาโปรดพระ
ราชทานพระบรมราโชวาท แก่พระราชโอรสพระราชธิดาพระราชวงศานุ-
วงศ์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาท แลราษฎรทั้งหลาย บรรยายประโยชน์
คุณโดยย่อเนกนัย เป็นถ้อยคำที่ควรดื่มไว้ในใจและกระทำตาม ดังนั้น
เป็นตัวอย่าง นับว่า วาจาเปย์ เป็นสังคหวัตถุที่ครบสี่

นिरुक्लिं บทที่ห้า นั้น แสดงอัฐวิสมบัติ ของพระมหากษัตริ-
ยาราชเจ้า ซึ่งทรงสงเคราะห์ยึดเหนี่ยวนำใจประชาชน ด้วยสังคหวัตถุ
สี่ประการนี้ ให้มีความยินดีเบิกบาน ตั้งใจรับราชการด้วยสวามิภักดิ์
ซื่อสัตย์กตัญญูทศเวทีเป็นเบื้องหน้า ประกอบการค้าขายแสวงหาเลี้ยง

ชีพโดยธรรม ไม่ต้องกระทำโจรกรรม แย่งชิงทรัพย์สิ่งของ ๆ ผู้
 มาเลี้ยงชีวิตตน ซึ่งจะก่อการจลาจลให้เกิดในรัฐชนบท เรียบร้อยราบคาบ
 ทั่วทุกสถาน จนทวารเรือนไม่ต้องลงลิ้มกลอนเพื่อจะระวัง
 โจรภัย สังคหัตถ์มีตั้งพระราชทานถวายวิสัยนามา ฉะนี้.

พระราชประสงค์นัย บังนิมภาค

เทศนาพิเศษ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

ถวาย

ในการพระราชพิธีรับมัจฉาภิเษก

เสด็จเฉลิมฉัตรราชสมบัติครบ ๕๐ ปี

แห่ง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕

ร.ศ. ๑๒๗

พระรัฐประศาสน์ นัย บัณฑิต
หมัดดี สักดัส
ธัมม นว ภักดี ธัมมจา
ธัมม สัจจโม โธ สัจจโม
ธอส นิสัย ธัมม สัจจโม
น ทศคต ติริคต ธัมมจา

ข้าพเจ้าจะขอพระพร
จากพระบรมมหาราชวัง
รัฐประศาสน์ นัย บัณฑิต
ฉิลพระเดชพระคุณพระ
พระปฐมาภรณ์ โดยสมเด็จ
แม่พระบรมมหาราช ๑ ด้วย
เดชะพระบพิตรพระบาทสมเด็จพระ
เจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าฯ พระราชทาน
ยศ ปกครองสยามรัฐมณฑล
ยังมาโดยสวัสดิ์ ได้ ๕๐ ปี

บงบง มัธยม ยี่สิบ
ของพระมหากษัตริย์เจ้า
พระองค์ ผู้ทรงพระบารมี
จักพิทักษ์ ในกรมทหาร
แลในกรมตำรวจ
จัดให้เป็นมณฑลสมยศ
ตามแม่ใน ยากที่จะ
เป็นใจกษัตริย์พระบาท
สมเด็จพระเจ้าแม่ใน
ซึ่งเสด็จลงมาแล้ว มี
เมื่อสักวัน ได้ทูลบอ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
จากสมเด็จพระเจ้าแม่ใน
ดั่งกรมทหารกอง
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ดั่งมี ได้ทูลบอ
กรมพระพรหม

ลายพระหัตถ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส
ต้นฉบับพระธรรมเทศนา พระรัฐประศาสน์ นัย บัณฑิต

พระรฐปรัศนัย บังนิมภาค

นมตฤ สุกตสุต

ธมโม หเว รกฺขติ ธมฺมจารี

ธมฺโม สฺจฺฉินฺโน สุขมาวหาติ

เอตานิ ลो โส ธมฺเม สฺจฺฉินฺเน

น ทฺวคฺคํ กจฺฉติ ธมฺมจารีติ

บัดนี้ จะรับพระราชทานถวายพระธรรมเทศนา พรรณนารัฐประ-
ศาสนนัย บังนิมภาค ฉลองพระเดชพระคุณประทับพระบัญชาบารมีโดย
สมควรแก่ราชอารัมภกิจ ถวายสมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า
เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ปกครองสยามรัฐมณฑลขึ้นมาโดยสวัสดิ-
ไถ่ ๔๐ ปีบริบูรณ์ มีรัชสมัยยาวกว่าของพระมหากษัตริย์เจ้าทุกพระ
องค์ ผู้ดำรงพระราชอาณาจักรนี้มา ทั้งในกรุงทวารวดีและในกรุง
รัตนโกสินทร์ จักว่าเป็นมหามงคลสมัยสำคัญของแผ่นดิน ยากที่จะมี
เป็นโอกาสที่ทรงพระคำนิ่งถึงสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งเสด็จล่วงลับไป
แล้วนั้น เมื่อศกหลัง ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอุทิศกัลปนาผลถวาย
สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินครั้งกรุงทวารวดี และครั้งกรุงธนบุรีคราว
หนึ่งแล้ว ในครั้งนี้ ได้ทรงบำเพ็ญทักษิณานุปทานถวายฉลอง
พระเดชพระคุณแด่สมเด็จพระบรมบุรพบุรุษ ๔ พระองค์ ซึ่งได้ดำรง
กรุงรัตนโกสินทร์นี้ อีกคราวหนึ่ง เป็นบุรพกิจเสร็จแล้ว ทรงบำเพ็ญ

พระราชกุศลเพื่อเป็นสิริมงคลแก่แผ่นดินอีกแผนกหนึ่ง ทรงบริจาค
ไทยธรรมมีส่วนเท่าจำนวนปีรัชกาลทุกคราวมา ทรงพระราชอุทิศส่วน
พระราชกุศลวาระหลัง แต่อาวัธเทวตา วัตถุเทวตา ผู้อภิบาลรักษา
พระองค์และรัฐมนตรี เป็นเทพพลีบำเพ็ญการกิจ ข้อนี้อาศัยตาม
ประเพณีของบัณฑิตผู้ปฏิบัติถือประโยชน์แห่งโลกทรัพย์ และได้ความ
อิมใจเป็นผล ดังแสดงไว้ในนิคมคาถาแห่งอาทิสสูตรว่า ภุตตา โภคา
ภญา ภจา วิธินา อาปทาสุ เม เป็นต้น ความว่า นรชนผู้
ระลึกอยู่ได้ว่า สมบัติตนก็ได้บริโภคแล้ว บุคคลควรเลี้ยง ตนก็ได้เลี้ยง
แล้ว อันตราย ตนก็ได้ข้ามล่วงมาแล้ว ทักษณามีผลในเบื้องสูง ตนก็
ได้บริจาคแล้ว พลีทั้งห้า ตนก็ได้ทำแล้ว ท่านผู้มีศีลสำรวมเป็นพรหม-
จารี ตนก็ได้บำรุงแล้ว บัณฑิตผู้อยู่ครองฆราวาสจะพึงปรารถนาโลก
ทรัพย์เพื่อประโยชน์ใด ประโยชน์นั้น ตนก็ได้บรรลุมารแล้วโดยลำดับ
กิจการอันจะไม่ให้ต้องเดือดร้อนในภายหลัง ตนก็ได้ทำไว้แล้วดังนี้ ก็
คือนรชนผู้ตั้งอยู่ในอริยธรรม บำเพ็ญกิจทั้งปวงนั้นบริบูรณ์ อิธว นั
ปัสสนติ ผู้นั้นทรงชีพอยู่ในโลกนี้ ก็มีคนสรรเสริญ เปจจ สกฺเข
ปโมทติ ครั้นละภพไปแล้ว ก็จะอมรอยู่ในเทวโลก บัณฑิตย่อม
ปฏิบัติถือประโยชน์แห่งโลกสมบัติ โดยนัยอันสมเด็จพระโลกนารถเจ้า
ได้ตรัสไว้ ด้วยประการฉะนี้.

บัดนี้ จะรับพระราชทานพรธนาอนุப்புพิกตาแห่งสยามรัฐมณฑล
สืบอนุสนธิ์ดำเนินความแต่ยุคกรุงเทพมหานคร อมรรัตนโกสินทร์
มหินทราธิราชบรมราชธานีนี้ ดังพระบรมราชวงศ์จักรีนี้มา ในส่วน

อดีตภาค ๑ ในส่วนปัจจุบันภาค ๑ เมื่อทรงพระวิจารณ์ถึงในส่วนที่เป็นอดีต ก็จะทรงได้พระปสาทะในสมเด็จพระบรมบุรพบุรุษทุกพระองค์ ที่ได้ทรงปกครองแผ่นดินต่อกันมา ต้องทรงราชมาระ ด้วยพระวิริยะพระสติพระปัญญาสักเพียงไร มิได้ทรงรำพึงถึงพระชนมชีพ และทุกข์ยากส่วนพระองค์ มีพระราชประสงค์แต่จะให้ประชาชนอยู่เย็นเป็นสุขเป็นเบื้องหน้า ก็จะเพิ่มพูนพระกตัญญูตา ทรงระลึกถึงพระเดชพระคุณเจริญขึ้นแล้ว และทรงบำเพ็ญพระราชกรณียาส่วนรัฐาภิบาลโนบายให้ไพบุลย์ เป็นส่วนพระกตเวทิตา จลองพระเดชพระคุณสมเด็จพระบรมบุรพบุรุษเจ้านั้น เป็นอันได้ทรงสักการบูชาพระองค์ ด้วยปฏิบัติบูชาเป็นอย่างประเสริฐสุด เช่นกันกับพระภิกษุพุทธชินโรสมาปรารภสมเด็จพระสุคตผู้พระศาสดา ที่ได้ตรัสรู้พระอนตรสัมมาสัมโพธิญาณด้วยอาการอันยากเข็ญ ตั้งต้นแต่ทรงบำเพ็ญพระบารมีมาจนถึงละสุขสมบัติเสด็จออกมหาภิเนษกรรมณ์ บำเพ็ญทุกกริยาเป็นช้านาน ครั้นได้ตรัสแล้วก็ยังทรงทรมานพระกาย เทศนาโปรดเวไนยสัตว์ ประดิษฐานพระศาสนาให้วัฒนาถาวรสืบมา ครั้นปรารภพระศาสนาที่จะพบได้ด้วยยากจะขึ้นแล้ว ก็ยังมีใจบำเพ็ญศาสนปฏิบัติไม่ย่อหย่อน จิตว่าเป็นกตัญญูกตเวทิตา รู้จักพระคุณและจลองพระคุณพระศาสดา สมควรกันแก่พระองค์ผู้เป็นบุรพการี ความคำนึงโดยโยนิโสมนสิการ มีประโยชน์ในอันพยุ่งจิตให้อาจหาญในกรณียกิจ ฉะนั้น

ในส่วนอดีตภาคนั้น สมเด็จพระมหากษัตริยาธิราชเจ้าในพระบรมราชวงศ์นี้ ได้ทรงดำรงแผ่นดินสืบกันมา ๔ พระองค์ พระบาท

สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เป็นปฐมบรมกษัตริย์ เสด็จเถลิงถวัลย-
ราชสมบัติปราบดาภิเษก เมื่อปีชวดจัตวาศก จุลศักราช ๑๑๔๔ ทรง
ดำรงแผ่นดิน ๒๘ ปี พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเป็นที่ ๒
เสด็จดำรงราชสวรัย เมื่อปีมะเส็ง เอกศก จุลศักราช ๑๑๗๑
มีกำหนดรัชกาล ๑๖ ปี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จ
เถลิงพิภพ เมื่อปีวอก จศก จุลศักราช ๑๑๘๖ ทรงสถิตอยู่ในราช
สมบัติ ๒๗ ปี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จดำรง
ราชมไหสวรรยาธิปัตย์ เมื่อปีกุน ตรีศก จุลศักราช ๑๒๑๓ ทรง
ปกครองพระราชอาณาจักร ๑๘ ปี ในระหว่างนี้ ลตปีที่เหลือมกัน
ลงกันได้ ๘๖ ปี.

ประพัตติเหตุในระหว่างนี้ ครั้นรัชกาลที่ ๑ พอได้เสด็จผ่านพิภพ
ทรงพระปรารภถึงเมืองคือที่มั่น มีเครื่องล้อมแห่งกรุงธนบุรีอันตั้งอยู่
ฝั่งปากตะวันตกกว่าไม่เหมาะ เพราะตั้งอยู่ ณ ท้องคู้ ถูกน้ำเซาะเป็น
นิตย ทั้งพระราชวังก็ตั้งอยู่ชิดพระอารามถึงสองข้าง ห้ามทางที่จะ
ขยายได้สะดวกไม่ จึงตรัสให้ตั้งเมืองและพระราชวังขึ้นใหม่ ณ ฝั่งปาก
ตะวันออกนั้นแล้ว ทรงเปลี่ยนนามกรุงธนบุรีว่า กรุงเทพมหานคร
อมรรัตนโกสินทร์ มหินทรายุธยา ฯลฯ ด้วยถือนิมิตว่าเป็นพระบรม-
ราชธานีที่สถิตแห่งพระมหามณเฑียรตนปฏิมา อันเป็นสิริสำหรับพระบารมี
เมื่อครั้งกรุงธนบุรี แม้จะได้ทรงปราบปรามพม่าเข้าศึกให้ปราชัย
พ่ายแพ้มาเป็นหลายครั้ง พม่าก็ยังพยายามจะทำศึกกับกรุงสยามเสมอมา
พอเป็นที่กรีธาทัพเข้าเหยียบพระราชอาณาเขตในทิศนั้น ๆ ใน

รัชกาลที่ ๑ จึงมีการณรงค์มาก ทั้งส่วนป้องกัน ทั้งส่วนปราบปราม
 ได้ทำสงครามใหญ่ ๆ มีชัยแก่พม่าเป็นหลายครั้ง นอกจากนั้น ยังแต่ง
 กองทัพไปเอาเมืองลาว เมืองทวายอันขึ้นแก่พม่าบ้าง เมืองแขกมาลายู
 บ้าง เมืองญวนบ้าง สำเร็จก็มี ไม่สำเร็จก็มี เป็นทางแผ่พระเดชานุภาพ
 ให้เป็นที่เกรงขามแห่งเมืองใกล้เคียง เป็นพระราชโสมบายน้องกันรัฐ
 มณฑลอีกชั้นหนึ่ง ครั้นนั้น พระราชอาณาเขตแผ่ออกไปกว้าง
 ขว้าง ในทางเหนือตลอดนครเชียงใหม่ นครหลวงพระบาง นคร
 เวียงจันทร์ เกยขึ้นไปถึงเมืองเชียงรุ่ง เมืองเชียงตุง และหัวเมืองลาว
 พากแม่น้ำโขงแดนพม่าก็มี ฝ่ายตะวันออกสิ้นเขตเมืองเขมรกระทั่ง
 แดนญวน หนตะวันตกเกยจดเขตเมืองมอญ ข้างใต้ในมลายูประเทศ
 จนจบเขตเมืองไทร พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรง
 กำจัดศัตรูให้ราบคาบ ตั้งพระราชอาณาจักรให้มั่นคง ประชาาราษฎร์
 ได้ตั้งถิ่นฐานลงเป็นภูมิลำเนาโดยสวัสดิ์ จักว่าเป็นบุรพการีมีพระเดช
 พระคุณแก่ชนชาติสยามทั่วไป พระองค์เป็นจอมโยธีผู้มีชัยในสงคราม
 ไม่เฉพาะได้ปราบปรามข้าศึกภายนอกฝ่ายเดียว พระองค์ทรงตั้งอยู่ใน
 อำนาจแห่งเหตุ ควรจะทรงประพฤติโดยสถานใด ก็ทรงโดยสถานนั้น
 ไม่ถือเอาแต่พระไทยเป็นประมาณ สมเด็จพระบรมศาสตราจารย์ตรีศาสตร-
 เสริญท่านผู้ทรงคุณเช่นนั้นไว้ว่า โย สหสฺสํ สหสฺสเสน สงฺกาม
 มานุเส จินเ เอกญจ เขยฺยมตฺตานํ ส เว สงฺกามชฺชุดโม
 ชนใด จะพึงชำนะหมู่มนุษย์ในสงครามได้ตั้งล้านก็ทำเนา ต้องชำนะ
 ตนด้วยอีกคนหนึ่ง ชนนั้น จึงจะชื่อว่า เป็นจอมโยธีผู้ชำนะในสงคราม

๖๕
คงนี้

ในรัชกาลที่ ๒ หาได้มีศึกขบขันไม่ เพราะในเวลานั้น พม่ากำลัง
สวามิภักดิ์ด้วยความหุกหุกอันเกิดขึ้นกับอังกฤษ ผู้มีอำนาจอยู่ใน
ประเทศอินเดีย ด้วยเรื่องยาเขตแดนบ้าง ด้วยเรื่องอื่นอีกบ้าง ในที่สุด
ก็ได้ทำสงครามกันเป็นคราว ๆ มา พม่าปราชัยเสียเมืองขึ้นหนหนือบ้าง
ทางชายทะเลบ้าง แก่อังกฤษ ขาดกำลังลงไปทุกที จนไม่สามารถจะ
ทำศึกกับเมืองใกล้เคียงได้อีก ยุทธสงครามในระหว่างกรุงสยามกับพม่า
ก็สงบกันไป ฝ่ายข้างญวน เมื่อครั้งรัชกาลที่ ๑ พระเจ้ายาลองแต่
ครั้งยังเป็นองเชียงสือ ได้เคยเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร จึงมีความนับถืออ่อน
น้อมเป็นอันใหญ่ ครั้นล่วงรัชสมัยนั้นแล้ว ทั้งฝ่ายโน้นก็เปลี่ยนตัว
ไป ญวนเข้าเป็นเจ้าการในเมืองเขมร ไม่ตรีกับกรุงสยามก็ห่างกันไป
ทุกที ครั้นถึงรัชกาลที่ ๓ อดุลยเจ้าเวียงจันทร์เป็นขบถ ยกเข้ามา
กวาดต้อนครอบครัวในเมืองสระบุรีและเมืองนครราชสีมา ถ้าเป็นท่งที่
ก็จะตีให้ถึงกรุง แต่พ่ายแพ้พระเชษฐาธิราช ในที่สุดก็จับตัวได้ และ
ในคราวที่อดุลยเจ้าเป็นขบถนั้น ญวนพลอยเข้ามาเกี่ยวข้องช่วยป้องกันอดุลย
ให้เป็นทีก็ดขวาง ข้อนั้นเป็นเหตุหมองหมางแห่งพระราชไมตรีหน้กัน
โดยลำดับ สมทบกับเรื่องเข้าเป็นเจ้าการในเมืองเขมร ทำให้เกิด
สงครามขึ้นในระหว่างกรุงสยามกับญวนยิ่งยวมาในรัชกาลนั้น ผลของ
สงครามก็เพียงกันเมืองเขมรให้ห่างออกจากญวนได้ และเข้าฝักใฝ่อยู่กับ
ข้างนี้ แต่ก็ยังต้องภักดีแก่ญวนเหมือนกัน การศึกนอกจากนี้ไม่ซับซ้อน
เป็นแต่รบตามเขตแดนบ้าง ปรานชนบถบ้าง ปรานจลาจลบ้าง.

ฝ่ายความสัมพันธ์ของกรุงสยามกับต่างประเทศ ในเวลาแรกตั้ง อาณาจักรใหม่ ประเทศที่อยู่ใกล้ก็มักเป็นปฏิปักษ์แก่กัน ไม่ฉะนั้น ก็ตกอยู่ในอำนาจของฝ่ายหนึ่ง จึงมีน้อยไม่กว้างขวาง ครั้นรัชกาลที่ ๒ มีความไปมาถึงกันกับต่างประเทศ เพียงจีน ญี่ปุ่น อังกฤษที่อินเดีย ไปตุเกศที่เมืองมาเกา และวิลันดาที่เกาะชวา ในรัชกาลที่ ๓ อังกฤษ ได้บ้านเมืองในแถบนี้ไว้ในปกครอง มีอาณาเขตติดต่อกับของกรุง สยาม ในทิศตะวันตกบ้าง ในทิศใต้บ้าง ฝ่ายอเมริกาก็ผลประโยชน์ อยู่ในทางนี้ ต่างพวกก็ประสงค์จะทำไมตรีกับกรุงสยาม อันความทำ ไมตรีมีหนังสือสัญญากำหนดอำนาจ ย่อมไม่เป็นที่พอใจแห่งเจ้าของดิน ทั่วกันไป ไม่มีใครปรารถนาจะทำด้วย และการแบ่งทุตไปนั้น ของ ชาติที่มีอาณาเขตอยู่ในทิศนี้ ก็หาได้มีไปจากเมืองหลวงไม่ เป็นแต่ผู้ ครองเมืองในฝ่ายนี้แบ่งไปตามลำพัง และการตั้งทุตเล่า ก็ไม่ได้กลั่น หาคนมีอักษณาสัย จัดส่งไปแต่คนพอดิพอร้าย ฝ่ายข้างเจ้าของดินก็ไม่ ใครมีใครเข้าใจในธรรมเนียมของฝรั่ง ที่จะรู้จักหยั่งการณให้ตลอดไป การทำไมตรีจึงไม่ใคร่สมปรารถนา กลับเป็นสาเหตุวิวาทและรบกัน มี เมืองพม่าและเมืองญวนเป็นอุทาหรณ์ กลายเป็นเหตุให้นครนั้น ๆ ระอา ใจ และการที่อังกฤษกับอเมริกาแบ่งทุตเข้ามาขอทำไมตรีมีสัญญากับกรุง สยามในคราวนั้น ทุตรู้จักผอนผันได้ตกลงทำกันก็มี ทุตหนุนหน้าไม่ได้ ทำกันก็มี กาลล่วงมาถึงรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว ได้เสด็จเถลิงราชสมบัติไฉววรรย์ ทรงพระราชดำริเห็นราชการ ต่างประเทศเป็นสำคัญกว่าอย่างอื่น เพราะชาติฝรั่งมีอำนาจในแดนดิน

แถบนี้มากขึ้นทุกที ทั้งในเวลานั้น อังกฤษก็มีเขตแดนติดต่อกับ
 รัชสีมาเข้ามาแล้ว กำลังภายนอกนั้นเป็นเหตุเปลี่ยนแปลงความเป็นไป
 ของพระราชอาณาจักรนี้ สงครามที่เคยมีกับพม่าบ้าง กับญวนบ้าง ก็
 เป็นอันสงบ พลรบพาหนะนาวาศัศตราวุธยุทธภัณฑ์อันเป็นกำลังทำศึก
 ก็เป็นของล่องสมัย ความเข้าใจในอุบายดำเนินราชการรักษาบ้านเมือง
 ตามที่เคย ก็กลับเป็นเลื่อยล้า เมื่อรวบเกล้า ก็เท่ากับแปลงอาณาจักรใหม่
 พระองค์เสด็จเสด็จราไชศวรย์พอเหมาะแก่เวลา รวบรวม
 ซาตาของพระราชอาณาจักรหากันคาลให้เป็นไป เมื่อครั้งยังทรงผนวช
 พระองค์ได้ทรงศึกษาในปรตมัย เข้าพระทัยภาษาอังกฤษและธรรม-
 เนียมต่างประเทศ อาจยังเห็นเหตุการณ์ไปไกล พระองค์ได้ตั้งพระ
 ราชหฤทัยจะรักษาความสัมพันธ์กับนานาประเทศเป็นเบื้องหน้า ทรง
 รับทำไมตรีมีหนังสือสัญญากับชาติฝรั่ง คือ อังกฤษ อเมริกัน ฝรั่งเศส
 เคนมาร์ค เซนซิคติกริบปลิก โปตุเกส วิลันดา โปรตุเกสเซีย ในนาม
 แห่งเยอรมันฝ่ายเหนือ ๒๘ นคร สวีเดน และนอร์เว เบลเยี่ยม อิตาลี
 รวม ๑๒ ราย และสัญญากครั้งนั้น ได้ทำในพระนามของพระเจ้าแผ่นดิน
 จีน และประธานาธิบดีผู้ครองของประเทศนั้นๆเอง เป็นความเสมอ
 หน้า

และผลแห่งการทำสัญญานั้น ที่เป็นประโยชน์ฝ่ายกรุงสยามก็คือ
 พระราชอาณาจักรสงบราบคาบ ไม่เสียบ้านเมืองที่เป็นขอบขันธ
 ในเวลาที่เมืองใกล้เคียงกันต้องเสียยับเยินจนถึงสิ้นอำนาจ อนึ่ง แท้
 ก่อนกรุงสยามได้รับความยกย่องเฉพาะของชาติจีนเท่านั้น ในบัดนี้ยังมี

เกียรติยศได้รับความยกย่องของผู้ครองประเทศทั้งหลายทั่วกันไป และเมื่อมีการค้าขายถ่ายเทกับต่างประเทศแพร่หลายออกไป ความไพบูลย์ของบ้านเมืองก็ค่อยมีขึ้นโดยลำดับ พระราชทรัพย์ที่เก็บได้ทางภาษีอากรก็ค่อยทวีขึ้น และเมื่อประชาชนได้คบหากับต่างประเทศ ก็ได้ความคิดกว้างขวางออกไป ในช่วงเสียประโยชน์ ก็คือสัญญานั้นยอมกำหนดอำนาจไม่มีความสิทธิขาดเหมือนแต่ก่อนมา เช่น ต้องอนุญาตให้ใช้ธรรมเนียมวิสุตีสมา ก็ชาตินั้น ๆ อาจปกครองคนของตนได้แผนหนึ่งต่างหากจากพระราชอาณา และผลที่เนื่องมาแต่ข้อนี้ ก็จะจัดการอะไรที่เกี่ยวข้องคนในบังคับต่างประเทศ จำจะต้องแสวงหาอนุมัติของชาติที่มีไมตรี ความได้ประโยชน์ความเสียประโยชน์ มีเช่นนี้เป็นอาทิเป็นผลของสัญญา.

สมเด็จพระบรมชนกาธิราชเจ้าฉัน ทรงพระบัญชาอันลึกซึ้งกว้างใหญ่ สามารถสอดส่องเห็นเหตุการณ์ไกลประจักษ์ ทรงดำเนินพระราชโบายรักษาราชอาณาจักรให้เกษมสถาพร ในคราวที่นครอื่น ๆ อันอยู่ใกล้เคียง ถึงหายน่อยยับลงตามกัน แม้ด้วยความแห่งพระกาธประพันธ์พุทธภาษิตว่า ปมาทํ อปฺปมาเทน ยทานุติ ปณฺธิโต ปณฺญาปาสาทมารุห อโสโก โสกินี ปชํ ปพฺพตฺตฺวโจ ภุมฺมฺภูเจ ธีโร พาล อวฺกฺขติ ความว่า เมื่อใดบัณฑิตบรรเทาความประมาทเสียได้ ด้วยความไม่ประมาท เมื่อนั้นก้าวขึ้นสู่ปัญญาอย่างสูงควรเปรียบด้วยขึ้นปราสาทแล้ว หามีโสกไม่ก็จะได้แลเห็นประชาชนผู้มีความรันทด ปราชญ์ยอมเล็งเห็นชนผู้เขลา

เหมือนผู้น้อยอยู่ต่อบรรพต แลเห็นผู้น้อย ๓ ภูมิภาคถนัด ฉะนั้น
ปณฺฑิตชีวชีวมาหุ เสด็จ ปรากฏทั้งหลายได้กล่าวสรรเสริญ ชีวิต
 ของผู้เป็นอยู่ด้วยปัญญาว่าประเสริฐสุด เพราะยังประโยชน์ให้สำเร็จแก่
 มนุษย์นิกรทั่วไปเช่นนั้น.

แต่ก่อนกรุงสยามมีการไปมากับนานาประเทศก็เพียงในแถบใกล้ ๆ
 แต่ในรัชกาลนี้ ได้ทรงแต่งราชทูตไทยออกไปถึงกรุงอังกฤษและกรุง
 ฝรั่งเศส เพื่อเจริญทางพระราชไมตรีบ้าง เพื่อเจรจาการค้าบ้าง แล
 พระเกียรติกว้างขวางออกไปยิ่งกว่าที่เคยมีมาในหนหลัง

ส่วนการภายในพระราชอาณาจักร รัชรัชกาลที่ ๑ ได้ทรง
 ตั้งพระนครและพระราชวังขึ้นใหม่ ณ ฝั่งปากตะวันออกแห่งแม่น้ำเจ้า
 พระยา ทรงสถาปนาพระราชอิสริยยศพระราชมณเฑียรสถานวงศ์ ตามพระราช
 ประเพณีตั้งพระบรมราชวงศ์ใหม่ ทรงตั้งแต่งข้าราชการผู้น้อยโดย
 ลำดับกัน ทรงสร้างสรรเครื่องราชูปโภค เครื่องประดับพระราชอิสริย-
 ยศ สังสรรค์ราชอุทยานอันเสวยอาหาร รวบรวมทรัพย์ปณิธิ
 ฆา พาทนะเรือรบเรือไล่พร้อม ชุกชุมสร้างป้อมก่อกำแพง ตกแต่ง
 พระนครให้เป็นที่มั่น หัวเมืองชั้นในและหัวเมืองประเทศราช ก็เอา
 เป็นพระราชธุระทั่วถึง หนึ่ง ได้ทรงเลือกสรรเสวกามาตย์ผู้มีปรีชา
 ให้ชำระพระราชกฤษฎีกาอันโบราณกษัตริย์ทรงบัญญัติไว้ ให้ถูกต้อง
 บริบูรณ์ ตั้งไว้เป็นหลักสำหรับพิพากษาอรรถคดี นอกจากนั้นก็ยังมีอีก
 เป็นอันมาก แต่รับพระราชทานพรรณนาพอเป็นเลา สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์
 พระราชสมภารเจ้า ในรัชกาลหลัง ๆ ก็ได้ทรงจัดการป้องกันและทำนุ

บำรุงพระราชอาณาจักรให้เจริญเป็นลำดับมาในวิธีอันเดียวกัน เป็นแต่แก้ไขกัณฑ์ให้เหมาะแก่เวลาของพระองค์.

ฝ่ายการพระศาสนา ความปฏิบัติของสงฆ์เคร่งครัดมาแต่ครั้งเสียกรุงทวารวดีแก่พม่า และครั้งความแปรปรวนของเจ้ากรุงธนบุรี ในรัชกาลที่ ๑ ทรงชำระอลัชชีเสียพระศาสนา บำรุงสงฆ์มณฑล ให้บริสุทธิ์ ทรงเลือกหาภิกษุเถระผู้รู้พระพุทธรวณะและยังยืนในสัมมาปฏิบัติ ทั้งเป็นสงฆ์มาก เป็นคณาจารย์ มีหน้าที่บริหารสงฆ์และคณะพระราชทานนิตยภัตบำรุง ทรงผูกพระปริยัติศาสนา ประชุมพระสงฆ์เถระผู้แตกฉานในพระพุทธรวณะ ให้ชำระพระไตรปิฎกอันพิปาสคาลาถเคลื่อนด้วยบทพยัญชนะให้ถูกต้องเสร็จแล้ว ทรงสร้างไว้เป็นแบบฉบับสำหรับได้ลาลองกันต่อไป และจัดให้มีอาจารย์บอกพระปริยัติแก่ภิกษุสามเณรและมีการสอบไล่เป็นครั้งคราวสามปีครั้งหนึ่ง ตามพระราชประเพณี วัดที่ปรักหักพัง ก็ได้ทรงปฏิสังขรณ์เองบ้าง ทรงชักโยงพระราชวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาทให้ทำบ้าง ที่สร้างขึ้นใหม่ก็มี รวมกันเป็นอันมาก ในรัชกาลหลัง ๆ สมเด็จพระบวรราชเจ้าบรมพงศาภิมุขเจ้าทุกพระองค์ ก็ได้ทรงทำนุบำรุงพระพุทธรศาสนา ทรงสร้างทรงปฏิสังขรณ์พระอาราม มากบ้างน้อยบ้าง ตามคราวยุคสมัย พระอารามที่จัดเป็นสำคัญในยุคนั้น สมควรระบุชื่อ คือ วัดพระเชตุพน วัดมหาธาตุ วัดราชบูรณะ วัดชนะสงคราม วัดสระเกศ วัดสุทัศน์เทพวราราม วัดอรุณราชวราราม วัดราชโอรส วัดบวรนิเวศวิหาร วัดกัลยาณมิตร วัดราชประดิษฐ ฯ กับพระปฐมเจดีย์

ในรัชกาลที่ ๓ การบูรณะปฏิสังขรณ์พระอารามจำวัดว่าได้ทำทั่วไป แต่
 ล้วนไฟโรจน์ตระการตา เป็นเครื่องประดับพระมหานคร ทั้งการสอน
 การเรียนพระปริยัติธรรมก็เจริญถึงที่ หนังสือศาสนาซึ่งได้แปลได้แต่ง
 ขึ้นในครั้งนั้น ก็มีเป็นอันมาก อนึ่ง เมื่อครั้งรัชกาลที่ ๒ พระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จออกทรงผนวช และทรงประพฤติ
 พรหมจรรย์มาตลอดรัชกาลที่ ๓ ในระหว่างนั้น ได้ทรงเล่าเรียนแตก
 ฉานในพระปริยัติ ทรงพระอุตสาหะสอดส่องค้ำชูเชื้อขบปฏิบัติขึ้นให้
 แพร่หลาย มีพระสงฆ์ประพฤติตามขึ้นบ้างเป็นสำนักหนึ่ง ครั้นถึง
 รัชกาลที่ ๔ ได้พระราชทานเสรีภาพในอันปฏิบัติศาสนวัตรได้เต็ม
 ศรัทธา ไม่เลือกว่าศาสนาอะไรนิกายอะไร ทรงป้องกันและช่วยทำนุ
 บำรุงทั่วไปทั้งนั้น เป็นส่วนศาสนูปถัมภ์ พระสงฆ์สำนักนี้ก็ทวีแพร่
 หลายจนปรากฏเป็นนิกายอันหนึ่ง เรียกว่าธรรมยุติกนิกาย สืบมาจน
 กาลทุกวันนี้.

ความค้าขายของชาวสยามกับต่างประเทศ ย่อมเป็นไปตามความ
 สัมพันธ์แคบกว้าง ตั้งแต่ครั้งบ้านเมืองยังมีการทศศิกมา ชาวเกลือ
 เป็นสินค้าต้องห้าม ไม่ให้บรรทุกไปค้าต่างประเทศ และยังมีสินค้าผูกขาด
 ที่บรรทุกไปจำหน่ายได้เป็นพิเศษเฉพาะของหลวงอย่างเดียวก็นั้น เพราะ
 ในเวลานั้น พระราชทรัพย์ที่เก็บจากภาษีอากรยังได้น้อยไม่พอจ่ายใน
 ราชการ ต้องเอากำไรที่ได้ในทางค้าขายใช้เจือจานอุดหนุน บ้านเมือง
 ค่อยสงบราบคาบ การค้าขายก็ค่อยเจริญขึ้นเป็นลำดับมา ครั้นถึง
 รัชกาลที่ ๔ พระราชทรัพย์ได้จากภาษีอากรค่อยเจริญขึ้นแล้ว ทรงเลิก

สินค้าต้องห้ามและสินค้าผูกขาดเสีย เปิดให้ราษฎรจำหน่ายออกไป
ต่างประเทศได้ทั่วกัน เป็นแต่ตั้งพักเก็บภาษีขาออกในสินค้าเหล่านั้น
พอประมาณ ให้ราษฎรได้มีทางประกอบการค้าเลี้ยงชีพกว้างขวาง
ออกไป และทรงอนุญาตให้นำสินค้าต่างประเทศเข้ามาขาย เลิกค่า
ธรรมเนียมต่าง ๆ ตั้งเป็นภาษีขาเข้าเก็บตามจำนวนร้อยละ การค้าขาย
ค่อยกว้างขวางออกไป ผลของการเปิดสินค้านั้น ก็คือชักให้การทํานา
และการหาเลี้ยงชีพในทางอื่นของราษฎรเจริญขึ้น ชาวต่างประเทศเข้า
มาค้าขายมากขึ้น บ้านเมืองมั่งคั่งสมบูรณ์ขึ้นกว่าเก่า.

อีกข้อหนึ่ง แต่ก่อนมาพระราชอาณาจักรแรกตั้งใหม่ยังต้องระวัง
ภัยรอบด้าน และนอกจากงานพระราชสงครามก็ไม่ใคร่ได้เสด็จไปข้าง
ไหน พระเจ้าแผ่นดินกับราษฎรจึงยังห่างไกลกัน ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระเมตตาอารีแก่ราษฎร
ยิ่งนัก เมื่อเวลาเสด็จข้างไหน ในกรุงก็ดี ในหัวเมืองก็ดี ทรงเปิด
ช่องให้ราษฎรเฝ้าได้ในที่ใกล้ ตรัสปราศรัยและพระราชทานเงินแจก
ด้วยพระหัตถ์ไม่ทรงถือ แต่นั้น ความสนิทในระหว่างพระเจ้าแผ่นดิน
กับราษฎรก็ได้มีสืบมา.

สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้าทุกพระองค์ ทรงบุญญา
ธิการใหญ่ สามารถในพระราชกิจเหมาะแก่เวลา ทรงได้ของอันเป็นที่
นิยมว่าสำหรับประทับพระบารมีเป็นศรีแห่งพระนคร ในรัชกาลที่ ๑
ทรงได้พระมหามณีรัตน์ปฏิมากรและเศวตकिริณี ๒ เชือก ในรัชกาล
ที่ ๒ ทรงได้พระพุทธรูปบุษยรัตน์และเศวตคชสาร ๓ เชือก เข้ากัน

เป็น ๕ เชือกทั้งของเดิม ประชาชนถวายพระนามเฉลิมพระเกียรติยศ
เป็นพระเจ้าช้างเผือก ตั้งแต่นั้นมา จึงได้ใช้ช้างเผือกสำหรับแผ่น-
ดินสยาม ยังช้างม้าราชพาหนะและของประหลาดอย่างอื่นที่นิยมกันก็มี
อีกเป็นอันมากพันที่จะคณนา ตกว่าเป็นพระมหากษัตริย์บุญบารมีไม่
ด้อยกว่าในหนหลัง เสด็จมายังโลกนี้ เพื่อความสวัสดิ์ของประชาชน
ตั้งสมเด็จพระทศพลตริสสรเสริญความอุปัติของจักรพรรดิราชฉะนั้น
ทรงบำเพ็ญพระราชกรรยาสร้างพระบารมี ในทางปกครองพระราช
อาณาจักรพิทักษ์พระศาสนา เพื่อสำเร็จเป็นมหิทธานุกิจประโยชน์แก่
มนุษย์นิยายทั่วไป ต้องช่วยคำสรรเสริญในพุทธานุภาพภาสิตว่า **หิโต**
พหุณัน **ปฏิบัติชช** **โกเก** ท่านผู้เป็นสัพบุรุษ ปฏิบัติครอบครอง
โลกสมบัติ มีอริยาศัยเกือกกุลเกษนเป็นอันมาก **คัม** **เทวตา** **รกขติ**
ธมฺมกุตติ เทวคาย่อมรักษาท่านผู้นั้น อันธรรมคุ้มครองแล้ว **พหุสฺสุตติ**
สัลลวตฺตูปนฺนํ **ธมฺเม** **จิตํ** **น** **วิหาคิ** **กิตฺติ** เกียรติคุณย่อมไม่ละ
ท่านผู้นั้น ที่เป็นพหุสฺสุตติมีสัพมาก บริบูรณ์ด้วยศีลาจารวัตร ตั้งอยู่ใน
ธรรม **ธมฺมญฺจิ** **สัลลวตฺตูปนฺนํ** **สจฺจวาที** **หิรัณฺณํ** **เนกขํ** **ขมฺโพน-**
ทสฺสเสว **โก** **คัม** **นิทฺทิตฺตุมรหติ** ใครเล่าควรจะนิทาท่านผู้นั้น ผู้ตั้ง
อยู่ในธรรม ถึงพร้อมด้วยศีล มีปกติกล่าวคำสัตย์ มีหิริอยู่ในใจ ไร
โทษจุกทองชมพูทหนักะหนึ่ง **เทวาปี** **นํ** **ปัสสณฺติ** **พหุพฺพุนาปี**
ปัสสโถ ออว่าแต่มนุษย์เลย แม้เทวดาแม้พรหมก็ย่อมสรรเสริญท่าน
ผู้นั้นทั่วไป ฉะนี้.

เมื่อสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงพระกำนัลถึงเหตุ

ที่เป็นมาในหนหลัง ก็ยังพระปสาทะให้เกิดในสมเด็จพระบุรพ-
บุรุษ ซึ่งช่วยกันดำรงพระราชอาณาจักรให้สถาพรตลอดมาในวาระ
ของพระองค์ แต่นั้นพระปณิธานในอันจะทรงบำเพ็ญราชธรรมก็จะ
แรงกล้า สำเร็จเป็นพระราชากุศลชั้นอันใหญ่.

บัดนี้ จะรับพระราชทานพรณนาความในปัจจุบันภาค เป็น
ลำดับไป สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า เสด็จเถลิงราชมไห-
ศวรราชบัลย์ ในลำดับนับเป็นคำรบ ๕ ในพระบรมราชวงศ์ เมื่อ
ปีมะโรง สัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๒๓๐ หรือศักราชโกสินทร์ ๘๗
กีนวัน ๕ ๖ ๑๑ คำ หรือวันที่ ๑ ตุลาคม ถึงการพระราชพิธีบรม-
ราชาภิเษกครั้งแรก ณ วัน ๔ ๖ ๑๒ คำ หรือวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน
ครั้งที่สองเมื่อปีระกา เบญจศก จุลศักราช ๑๒๓๕ หรือศักราชโกสินทร์
๘๒ ณ วันที่ ๑ ๖ ๑๒ คำ หรือวันที่ ๑๖ พฤศจิกายน มีรัชกาลสืบมา
จนบัดนี้ ได้ ๔๐ ปี บริบูรณ์ ในระหว่างนี้ ได้ทรงปกครองทำนุ
บำรุงพระราชอาณาจักร ให้มั่นคงสมบูรณ์ด้วยรัฐสมบัติเกษมสวัสดิ์
สถาพร พัทธกษณนิกรข้าขอบขัณฑสีมาให้อยู่เย็นเป็นสุขนิรทุกข์นิรภัย
บำบัตอนตราภายในภายนอก ไม่ให้ไต่ช่องที่จะบีฑา รักษาความสงบ
ให้เป็นไปโดยสามารถ มีพระราชจรรยาเป็นเครื่องปรากฏพระเกียรติ
คุณโดยเอนกนัย เหลือวิสัยที่จะพรรณนาให้ถ้วนถี่ จะรับพระราชทาน
บรรยายเฉพาะข้อที่สำคัญ พอเป็นเครื่องบำรุงพระปิตุปรามิทยุคโดยควร
แก่สมัย เมื่อทรงพระบัจจเวกษณตามไปด้วยโยนิโสมนสิการ ก็จะมี
พระราชหฤทัยเบิกบาน เกิดพระราชอุตสาหะบำเพ็ญให้ภักโย แม้

โบราณบัณฑิตก็เห็นอำนาจประโยชน์เช่นนั้น จึงได้เปล่งวิภทฺทราบทูล
พระมหากษัตริย์เจ้า ให้ทรงพิจารณาทศพิธราชธรรมจรรยาในพระองค์
ดังนี้ว่า อธิเจต กุสเล ธมฺเม จิต ปสฺสหา อิตฺตนิ ขอพระองค์
ทรงพระวิจารณ์กุศลธรรมดังนี้ ๆ อันตั้งอยู่ในพระองค์เกิด ตโต
เต ขาเย ปิตี โสมนสฺสณฺจนปฺปกั เตํนั้น พระปีติโสมนัสจะเกิด
มีแต่พระองค์ไม่น้อยเลย ดังนี้.

ในรัชกาลปัจจุบันนี้ มีราชการคับขันยิ่งกว่าก่อนเป็นอันมาก
อาศัยเหตุภายในบ้าง อาศัยเหตุภายนอกบ้าง เมื่อสมเด็จพระบรมพิตร
พระราชสมภารเจ้าเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัตินั้น มีพระชนมายุเพียงจะ
หยั่งเข้า ๑๖ พรรษา เมื่อต้องทรงราชการแผ่นดินในเวลาเช่นนั้น ก็จะต้อง
ต้องหนักพระราชหฤทัยอยู่เองเป็นธรรมดา ทั้งต้องฝ่าอุปสรรคนั้น ๆ
อันเกิดขึ้นในระหว่าง ๆ แต่แรกมา แต่หากสมเด็จพระบรมพิตรพระราช
สมภารเจ้า ทรงพระปรีชาลึกซึ้งหยั่งเห็นเหตุการณ์หนักเบาได้แจ้งชัด
ทรงพระดำริรอบคอบด้วยพระสติสัมปชัญญะ มีพระวิริยภาพากบัน
ไม่ท้อแท้ตั้งอยู่ในพระขันติ มั่นคงในพระราโชบาย ก็ล่วงอุปสรรค
ทั้งหลายนั้นเสียได้โดยลำดับมา เสมือนดวงทิวากรชำแรกจากกลีบเมฆ
ส่องแสงไฟโรจน์ ยังประโยชน์ให้สำเร็จแก่โลกฉะนั้น ในรัชกาล
ปัจจุบันก็เป็นคราวสงบ การศึกจึงมีแต่ปราบพวกโจรช้อ อันรบกวน
ปลายพระราชอาณาจักรในมณฑลอุดรบ้าง ปราบพวกโจรเงี้ยวใน
มณฑลพายัพบ้าง ปราบจลาจลพวกผีบุญในมณฑลอีสานบ้าง เพราะ
ฉะนั้น ราชการที่เกี่ยวกับต่างประเทศจึงเป็นสำคัญกว่าอย่างอื่น ทั้ง

ในเวลานี้ อังกฤษก็ได้เมืองพม่าเข้ามาทุกที จนทั่วทั้งประเทศมีอาณา
 เขตติดต่อกับรัสเซียมามากเข้า ตั้งแต่ทิศหริโอบขึ้นไปถึงทิศอุดร และ
 ฝรั่งเศสเล่า ก็ได้เมืองญวนเมืองเขมรและเมืองตังเกี๋ยไว้ให้อำนาจ แม้
 พรหมแดนมาจากตั้งแต่ทิศอาคเนย์ขึ้นไปหาทิศอุดร แม้สองชาติเป็น
 สัมพันธมิตรกับกรุงสยามมาแต่ก่อน หากได้เป็นศัตรูซึ่งหน้าไม่ก็จริงอยู่
 ถึงอย่างนั้น จะว่าเป็นการร้ายขึ้นก็ไม่ได้ ความระวังกษาก็ต่างกันไป
 ข้างละทาง เมื่ออยู่ใกล้ข้าศึก ก็ต้องคอยป้องกัน เมื่ออยู่ใกล้สัมพันธ
 มิตรก็ต้องคอยรักษาน้ำใจ สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงตั้ง
 พระราชหฤทัยจะดำเนินพระราโชบาย อนุวัตรโดยวิธีแห่งสมเด็จพระ
 พระบรมชนกนาถราชเจ้า ทรงรักษาราชการผ่อนหนักเบา ถือเอาแต่
 สาระประโยชน์เป็นใหญ่ ก็ทรงสามารถระงับเหตุการณ์อันเกิดขึ้นใน
 ระหว่าง ๆ อย่างสุภาพคิดว่าล้นกระหนาบกับพื้นเสียได้ รักษามิตรภาพ
 ให้สืบต่อยั่งยืนมา ส่วนความสัมพันธ์กับนานาประเทศทั่วไป ได้ทรง
 ทำพระราชไมตรีขึ้นใหม่ กับประเทศออสเตรเลียและยังการี ประเทศ
 รุสเซีย ประเทศญี่ปุ่น และอื่น ๆ ได้ทรงรักษาความสัมพันธ์กับ
 ประเทศที่มีไมตรีกันมาแต่ก่อนแล้วให้ยืนยงคงที่ ต่างมีราชการไปมา
 ถึงกันมากขึ้น ต่างก็แต่งตั้งให้ประจำณ สำนักของกันและกัน และให้
 ไปมาพิเศษด้วยราชการบ้างก็มี ในครั้งนี้ ได้ทรงแต่งตั้งราชทูตที่เป็นไทย
 ให้ออกไปราชการ ไม่ต้องใช้คนต่างประเทศเหมือนในหนหลัง เว้น
 ไว้แต่ราชการบางอย่าง แม้จะมีความหมองหมางกับบางประเทศ
 กว้างสาเหตุต่างจะรักษาประโยชน์ของตน ต่างก็ยังหวังผลแห่งความ

ปราณีประนอมให้อยอมตกลงกันโดยฉันไมตรี มีพระเกียรติยศแผ่
กว้างขวางออกไป เมื่อมีการประชุมนานาประเทศที่ไหน ๆ ด้วยกิจ
อย่างหนึ่งอย่างใด ประเทศนั้นก็ได้รับเชิญเนื่อง ๆ มา เป็นต้นว่าการ
ประชุมสากลไปรษณีย์ ณ เมืองเบิน นครหลวงแห่งประเทศสวิตเซอร์
แลนด์ และการประชุมเรื่องกิจจะรักษาความสงบในระหว่างประเทศ
ณ กรุงเฮก พระนครหลวงประเทศฮอลแลนด์ ที่สมเด็จพระเจ้ากรุง
รัสเซียทรงชักนำขึ้น และในรัชกาลก่อน ๆ ยังไม่เคยมีเจ้านายต่าง
ประเทศเสด็จเข้ามาเยือนถึงพระราชธานี หรือมีพระเจ้าแผ่นดินเสด็จ
ถึงต่างประเทศ นอกจากงานพระราชสงคราม ในรัชกาลนี้ สมเด็จพระ
เจ้า निकอลาสที่ ๒ พระเจ้ากรุงรัสเซีย แต่ครั้งยังดำรงพระราช
อิสริยยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชยาท และเจ้านายพระองค์อื่น
เสด็จประพาสมาทางทิวประเทศทิศบูรพา ก็ได้เสด็จเข้ามาทรงเยือน
สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้าถึงพระนครนี้ สมเด็จพระบรมพิตร
พระราชสมภารเจ้ามีพระราชอัธยาศัยเพื่อแผ้ว ทรงจัดการต้อนรับสมเ
พระเกียรติยศ ต่างพระองค์มีวิสาสะแก่กันสนิทสนม และสมเด็จพระบรม
พิตรพระราชสมภารเจ้า ก็ได้เสด็จพระราชดำเนินประพาสต่างประเทศ
ถึงยุโรปเป็นสองคราว ทรงเยือนพระเจ้าแผ่นดินและประธานาธิบดีผู้
ครองประเทศนั้น ๆ ที่เป็นราชสัมพันธ์มิตร ต่างก็ต้อนรับด้วยอาการ
อันสนิททุกเจียวกัน และได้ทรงรับความยกย่องนับถือของประเทศนั้น ๆ
เป็นพระเกียรติยศ ได้โปรดให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชยาท และเจ้า
นายพระองค์อื่นเสด็จเยือนแทนพระองค์บ้างก็มี ทรงรักษาพระราช

สัมพันธ์ไมตรีกับนานาประเทศให้เป็นมา ด้วยประการฉะนี้.

ส่วนการภายในพระราชอาณาจักร ความป้องกันรักษาในบัลลังก์ก็ต้องทวีกำลังให้มั่นคงแข็งแรงขึ้นตามสมัย ในรัชกาลก่อน การฝึกหัดทหารตามแบบอย่างของชาวยุโรป เพิ่งจัดขึ้นยังไม่แพร่หลาย ครั้นโปรดให้ขยายการนั้นออกไป จัดวิธีเรียกคนเป็นทหารให้ทั่วถึง รวบรวมตั้งเป็นกรมทหารบกทหารเรือ ฝึกหัดให้เข้าใจยุทธวิธี และแก้ไขหน้าที่ราชการฝ่ายทหารตามแบบเก่าให้เข้าหากัน เป็นธรรมเนียมมั่นคงสำหรับแผ่นดินสืบต่อไป ในบัลลังก์ โปรดให้จัดการทหารบก ตั้งขึ้นในมณฑลหัวเมืองนั้น ๆ เกือบทั่วถึง เพื่อป้องกันข้าศึกศัตรูและพวกเหล่าร้ายซึ่งจะก่อจลาจลเบียดเบียนราษฎรให้ได้ความยากเข็ญ ตามระยะทางตั้งแต่ปากน้ำเจ้าพระยาเข้ามา ทรงสร้างป้อมพระจุลจอมเกล้าขึ้นใหม่ที่แหลมฟ้าผ่า แต่งป้อมของเดิมมอบให้เป็นหน้าที่ของกรมทหารเรือรักษา ที่หัวเมืองท่าชายทะเลก็มีกองทหารเรือตั้งประจำ ทรงสร้างเรือรบเรือลาดตระเวนขึ้นใหม่ เปลี่ยนมาตามเวลาเป็นหลายลำ ใช้เดินตรวจราชการอยู่เสมอเป็นนิตย์

ส่วนการบำรุง ได้ทรงพระกรุณาแก่พระวงศานุวงศ์และข้าราชการพระราชทานยศศักดิ์ ทรงตั้งทั่วไปทุกตำแหน่งทุกชั้น นอกจากนั้นยังได้พระราชทานเงินเดือนเงินปีแทนเบี้ยหวัด เพิ่มมากกว่าเก่าเป็นหลายเท่า เพื่อเป็นกำลังรักษาพระอิสริยยศและรับราชการ และผู้มีความดีความชอบ ยังได้รับพระราชทานเบี้ยบำนาญเป็นเครื่องเลี้ยงชีวิตในเวลาที่ได้รับราชการไม่ได้แล้ว ยังทรงพระเมตตาตลอดไปถึงบุตร

หลาน โปรตให้ได้รับความศึกษาฝึกหัด จัดส่งออกไปเรียนที่ยุโรป
 ก็มีมาก เพื่อให้ความรู้ความสามารถ จะได้รับราชการให้ได้ชื่อเสียง
 เชิดชูวงศ์สกุลสืบต่อไป ส่วนราษฎรเล่า ก็ได้รับพระเมตตาการุณา
 โดยอเนกประการ ในส่วนตุลาการ โปรตให้รวมโรงศาลสำหรับ
 พิจารณาบรรดคดี ทั้งเป็นกระทรวงยุติธรรม พระราชทานอำนาจพอแก่
 หน้าที่ ทรงตั้งแต่งแก้ไขตัดแปลงพระราชกำหนดกฎหมายให้ราษฎรได้
 รับยุติธรรมเสมอหน้า และจัดกระบวนการพิจารณาให้แล้วโดยเร็วไม่เห็นช้า
 เพื่อตัดความลำบาก ทรงเห็นความทุกข์ยากของจำเลยผู้ต้องความอาชญา
 โปรตให้เลิกวิธีพิจารณาโดยจารีตนครบาลเสีย ให้ใช้วิธีชักฟอกพยาน
 ให้เป็นการขึ้นตา และเลิกการลงโทษที่น่าสมเพชด้วยประการต่าง ๆ
 เสีย ในส่วนบำรุงการหาเลี้ยงชีพ โปรตให้ตัดถนนและขุดคลอง
 เพิ่มเติมขึ้นอีกมากมาย ได้ทรงสร้างรถไฟสายนครราชสีมา สาย
 เพชรบุรีสำเร็จบริบูรณ์ และสายเหนือได้เปิดใช้แล้ว ถึงบ้านคาว
 แขวงเมืองพิษณุ สายตะวันออกถึงเมืองฉะเชิงเทรา และได้พระราชทาน
 อำนาจพิเศษแก่บริษัทให้จัดการ เติมนรางในกรุงในเมืองนครเขื่อน
 ชันธ์และในแขวงพระพุทธบาท และให้จัดการเดินรถไฟในระหว่าง
 กรุงเทพฯ กับหัวเมืองสมุทรสงคราม และให้จัดการเดินเรือเมล์ตาม
 ท่าหัวเมืองชายทะเล เพื่อสะดวกแก่ความสัญจร และเปิดเผยชักโยง
 ทำเลค้าขายให้เนื่องถึงกัน สร้างสายโทรเลขโทรศัพท์สำหรับส่งข่าวได้
 ฉับไว ทั้งกรมไปรษณีย์ขึ้นสำหรับส่งจดหมายไปมา ทั้งในพระอาณา
 เขตและต่างประเทศ โปรตให้กระทรวงพระคลังออกธนบัตรตัวสำคัญ

ใช้เป็นหลักทรัพย์ เพื่อส่งทรัพย์ไปถึงกันได้สะดวกและระวางอันตราย
ง่าย และทรงสอดส่องอยู่ในการเก็บภาษีอากร คอยลดหย่อนผ่อนปรน
ให้ราษฎรได้รับผลในการหากิน โปรดให้จัดการที่ดินทำแผนที่ให้แน่
นอนแล้ว และออกโฉนดให้ถือเป็นสำคัญ และจัดการหมายการทำตัว
รูปพรรณสัตว์พาหนะที่ใช้เป็นกำลังในการทำนาค้าขาย โปรดให้จัด
กรมกองตระเวนและกรมตำรวจภูธรขึ้น มีหน้าที่รักษาท้องดิน เพื่อ
ป้องกันอันตรายแห่งชีวิตและทรัพย์สินของประชาชน ในส่วนบำรุง
ให้เป็นพลเมืองผู้สามารถ ทรงตั้งพระราชบัญญัติผ่อนปลนทาสให้เป็น
ไทยให้ได้ความเป็นโสภณแก่นั่น โดยลำดับมา ทรงตั้งกรมศึกษามีหน้าที่
จัดการเล่าเรียน ตั้งโรงเรียนทั้งในกรุงและหัวเมือง เป็นที่ฝึกสอน
บุตรหลานของราษฎร ในส่วนบริหารความผาสุกของชนนิกร ทรง
ตั้งเจ้าหน้าที่คอยตรวจตราป้องกันบำบัดโรคภัย ตั้งโรงพยาบาลเป็นที่
รักษาไข้เจ็บ และส่งแพทย์ไปตามหัวเมือง ให้ปลูกฝีและจำหน่ายยา
แก้โรคต่าง ๆ ทรงตั้งกรมสุขาภิบาล มีหน้าที่ดูแลการปลูกสร้างและ
รักษาความสะอาดในจังหวัด และการอื่นที่เป็นนิทศนะแห่งพระ-
มหารุณากัณฑ์ยังมี เช่น แจกข้าวในเวลาที่เกิดทุกข์ภิกขภัย บางสมัยทรง
พระมหากรุณาโปรดนักโทษที่ต้องเวรจำอยู่ในพันธนาการ ให้พ้นโทษ
ก็มี

แผนกปกครอง ทรงจัดตำแหน่งเสนาบดีเจ้ากระทรวงกับทั้งหน้าที่
เพิ่มเติมขึ้นอีกให้พอแก่ราชการ ทั้งเก่าใหม่ในบัดนี้มี ๑๐ ตำแหน่ง
มีบรรดาศักดิ์เสมอกัน (๑) กระทรวงกลาโหมว่าการทหาร แยก

สาขาเป็นกรมยุทธนาธิการบัญชาการทหารบก และเป็กรมทหารเรือ

(๒) กระทรวงต่างประเทศ มีหน้าที่ปฏิบัติราชการที่เกี่ยวกับนานาประเทศ (๓) กระทรวงมหาดไทย ว่าการในหัวเมืองและเมืองประเทศราช ฝ่ายธุรการตามหน้าที่บำรุงความสุขสำราญ และดับทุกข์ร้อนของราษฎรพลเมืองรักษาความสงบในจังหวัด และจัดการอื่นแทนเจ้ากระทรวงบ้างก็มี เช่นในบัดนี้ ยังจัดการสรรพากร การรักษาป่าไม้ และการทำเหมืองแร่ เป็นต้น (๔) กระทรวงเมือง มีหน้าที่อย่างเดียวกับกระทรวงมหาดไทย แต่ว่าการเฉพาะในกรุงเทพ และในหัวเมืองมณฑลนี้ (๕) กระทรวงวัง ว่าการในพระราชนิเวศน์และการที่เกี่ยวข้องกัน (๖) กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ว่าการที่เกี่ยวกับพระราชทรัพย์สำหรับราชการแผ่นดิน (๗) กระทรวงเกษตร มีหน้าที่ดูแลการนา ชุกคลองไขน้ำ รักษาโฉนดสำหรับที่ดิน และการทำมาหากินอย่างอื่นของราษฎรซึ่งเกิดในท้องที่ (๘) กระทรวงยุติธรรม มีหน้าที่รักษาพระอัยการ จัดการศาลวินิจฉัยอรรถคดีลงโทษแก่ผู้ถูกลงพระราชอาญาแผ่นดิน และระงับพิพาทของราษฎรให้ได้รับยุติธรรมเสมอหน้า (๙) กระทรวงธรรมการ มีหน้าที่ปฏิบัติราชการที่เกี่ยวกับพระศาสนา บัญชาการกรมสังฆมิกจารี จัดการศึกษาการพยาบาลและพิพิธภัณฑ์ (๑๐) กระทรวงโยธาธิการ ดูการนวรรรมคือการก่อสร้างต่าง ๆ ทำทางรถไฟและจัดไปรษณีย์โทรเลข อนึ่ง ได้ทรงเลือกพระราชวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาท ผู้มีปรีชาสามารถทั้งปวงเป็นองคมนตรี มีหน้าที่รับราชการบางอย่างที่โปรดให้ทำ และเป็น

รัฐมนตรี มีหน้าที่ไว้ประชุมทำกฎหมาย แต่สองพวกนี้ ต้องเรียกเข้าประชุมเฉพาะเมื่อมีราชการที่โปรดให้ปรึกษา หนึ่ง ได้ทรงแก้ไขวิธีปกครองหัวเมืองในพระราชอาณาจักร รวมหลายหัวเมืองเข้า จัดเป็นมณฑลหนึ่ง ทรงตั้งข้าหลวงเทศาภิบาลให้เป็นผู้สำเร็จราชการมณฑล มีหน้าที่เป็นผู้ดำรงตำแหน่งเจ้ากระทรวง ดูแลบังคับบัญชาหัวเมืองที่รวมอยู่ในมณฑลทั่วไป ในหัวเมืองหนึ่ง มีผู้ว่าราชการเมือง เป็นผู้ดูแลรับผิดชอบ และแบ่งอาณาเขตเมืองออกเป็นอำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน ตามสมควรแก่ความสะดวกแห่งการปกครอง มีเจ้าหน้าที่รักษาราชการทั่วทุกแห่ง.

ส่วนพระราชประเพณี ขนบธรรมเนียมที่ยังไม่ล่วงเวลา ก็ได้ทรงรักษาให้คงอยู่ตามที่ ไม่เลิกล่อน ที่ล่วงเวลาเสียแล้ว ก็ได้ทรงผ่อนปรนแก้ไขเปลี่ยนแปลงไปตามควร และตั้งแต่งขึ้นใหม่ให้ต้องแก่เวลา ข้อที่ควรยกขึ้นพิจารณาในส่วนนี้ คือทรงตั้งพระราชประเพณี มีมกุฎราชกุมารเป็นรัชทายาท แทนตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคล เพื่อกันความสับสนไม่เรียบร้อย ซึ่งเป็นเหตุก่อการฉกฉวยยึดในพระบรมราชวงศ์ ดังที่เคยมีมาในปางหลังเสีย ก่อนแต่ั้น พระราชวงศานุวงศ์และข้าราชการต้องหมอบเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ทรงพระราชดำริเห็นเป็นความยากแก่ผู้ที่เฝ้าอยู่นานเป็นการตรากตรำในอันใช้ที่ อันธรรมเนียมเช่นนี้ หากจะใช้ในเวลาพระราชอาณาจักรยังไม่ราบคาบก็ทำเนา แต่ในบัดนี้ จะใช้ธรรมเนียมเคารพอย่างอื่นแทนก็ยิ่งได้ ไม่ต้องทำต้อยป็นที่หน้าอศุสแก่ชาติที่ไม่ได้ใช้หมอบกราบ ใน

เวลาที่เข้าสมาคมด้วยกันจึงพระราชทานพระบรมราชานุญาต ให้พระ-
 ราชวงศานวงศ์และข้าราชการ ยื่นเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท และ
 พระราชทานอาสน์ให้นั่งไม่ต้องหมอบเฝ้า ตั้งในกาลก่อน และทรงจัด
 เครื่องราชอิสริยาภรณ์ที่ได้สร้างขึ้นในแผ่นดินก่อน ให้เป็นระเบียบคิชน
 และทรงสร้างเพิ่มเติมขึ้นใหม่ด้วย ทั้งเครื่องราชอิสริยาภรณ์ทั้งเหรียญ
 ต่างๆ ใช้เป็นของพระราชทานสำหรับประดับเป็นเกียรติยศในราชการ
 หนึ่ง แต่ครั้งโบราณมา ยังใช้ศุภมาตราบนกาลสมัย โดยจันทรคติ
 ในหนังสือเอกสารและบันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ ยังหาเป็นระเบียบแน่นอน
 มั่นคงไม่ ยากที่จะคำนวณกาลในปางหลังได้ถ้วนถี่ ในเวลานี้ ไม่เหมาะ
 แก่ฐานะของมหาชน จึงโปรดให้ใช้วิธีกำหนดบนศุภมาตราบ โดยสุริยคติ
 ในราชการทั่วไป เว้นไว้แต่กำหนดวันพระราชพิธี ซึ่งควรทำตามคติ
 จันทรคติ โดยโบราณจารีต อันยังไม่กิดแก่เวลา หนึ่ง การเก็บภาษี
 อากรของแผ่นดิน แต่ก่อนเป็นภาษีผูกขาดขึ้นในกระทรวงและกรม
 ต่าง ๆ ย่อมคั่งค้างและบ่าไป โดยทางอ้อมบ้าง ผู้จะได้รับพระราชทาน
 ก็หาได้เต็มจำนวนไม่ โดยทางตรงบ้าง เงินแผ่นดินไม่ใคร่พอใช้ราชการ
 ได้ทรงพระราชดำริแก้ไขโดยเด็ดเดี่ยว ไม่ปล่อยให้เป็นไปในอำนาจ
 ของบุคคล จัดการวางแผนแบบแผนมาโดยลำดับ มีวิธีรับและจ่ายเป็นหลัก
 ฐานมั่นคง รวมพระราชทรัพย์มาจับจ่ายในพระราชวงศ์และราชการ
 แผ่นดินทวีขึ้น โดยลำดับปี ภายหลังได้โปรดให้เลิกภาษีภายในอันเป็น
 ความลำบากแก่ราษฎร และยกเลิกบ่อนเบี้ยซึ่งเป็นทางให้คนประพฤติ
 ซั่วลงทุกปี จนถึงเลิกได้ขาดในหัวเมืองทั้งปวง เลิกวิธีผูกขาดทำเป็น

ของหลวงเก็บเองก็มีหลาย เทียบกับรายที่ควรจะขาดจำนวน เงินแผ่นดินก็จืดว่ามีส่วนไต่ยังมากตามงบประมาณปีหลังถึงเกือบ ๕๖ ล้านบาท และยังทรงพระราชดำริขึ้นด้วยพระองค์เอง ในที่จะทำให้เป็นเยี่ยงอย่างไว้ ณ ภายหน้า ได้ทรงสละพระราชานุภพในอันจะเรียกเงินแผ่นดินใช้ราชการส่วนพระองค์ ได้ไม่มีประมาณ ทรงจำกัดเงินที่จะใช้ในราชการในพระองค์ และที่พระราชทานพระราชวงศานุวงศ์ และใช้ราชการในกระทรวงวังเป็นประมาณขึ้น ไม่ทวิขึ้นตามส่วนร้อยละแต่ก่อน เงินนอกจากนั้น ใช้จ่ายในราชการแผ่นดินทั้งสิ้น จึงได้มีเงินแผ่นดินพอจ่ายราชการที่ต้องจัดทวิขึ้นทุกปีเป็นลำดับมา การพระคลังนับว่าถึงความมั่งคั่งสมบูรณ์ ไม่เคยมีในปางหลัง ยังการพระศาสนา ก็ได้ทรงทำนุบำรุงตามพระราชประเพณี มีข้อที่ควรยกขึ้นพรรณนาเป็นพิเศษ คือ เมื่อปีระกา เบญจศก จุลศักราช ๑๒๓๕ หรือ ร.ศ. ๙๒ ทรงพระราชศรัทธา กอปรด้วยพระราชอุตสาหะ เสด็จออกอุปสมบทเป็นพระภิกษุสืบอายุพระพุทธศาสนา ทรงบำเพ็ญพระเนกขัมมบารมีอยู่เพียงกาล ปลูกความขึ้นบานแห่งพุทธศาสนิกชนทุกจำพวก ให้นิยมในพระบารมี ได้ทรงสร้างพระบาฬีไตรปิฎกพิมพ์ถึงพันจบ โปรดให้จัดการสอบไล่พระปริยัติธรรมเป็นการประจำทุกปีไป จัดการปกครองสงฆมณฑลในพระราชอาณาจักรให้เป็นระเบียบอันดี นอกจากนี้ยังได้ทรงสร้างทรงปฏิสังขรณ์พระอารามเป็นหลายวัด ที่จัดว่าเป็นสำคัญควรระบุชื่อ คือ วัดราชบพิธ วัดเบญจมบพิตร วัดนิเวศธรรมประวัติ วัดเทพศิรินทราวาส เหล่านี้เป็นวัดเกิดขึ้นใหม่ ในแผ่นดินปัจจุบัน.

ยังมีพระราชจรรยาอย่างอื่นอีกเป็นอันมาก ยากที่จะวิชันให้
สิ้นสุด เมื่อกล่าวโดยยุกติกันย พระราชกิจทั้งปวงที่ได้ทรงจัดขึ้นแล้ว
ทรงตรวจตรารักษาให้เป็นไปโดยระบอบ ทรงสอดส่องเลือกหากรณี
ที่ชอบแล้วและประคิษฐ์ขึ้นไว้ เสด็จพระราชดำเนินในประเทศนอก
ประเทศ ในเขตบุรเทศนี้ ตลอดถึงค้ายุโรปที่สุดเหนือ เพื่อจะได้ทอด
พระเนตรเหตุการณ์นั้น ๆ ด้วยพระองค์เอง เป็นเครื่องอุดหนุนพระ
ราชดำริในอันทรงบำเพ็ญราชธรรมให้ไพบุลย์.

ส่วนการค้าขายกับต่างประเทศ ในแผ่นดินปัจจุบันนี้ ย่อมทวี
ขึ้นโดยลำดับ ในปีแรกเสด็จผ่านพิภพ มีเรือค้าขายเข้าออกประมาณ
๓๐๐ เศษ ในระหว่าง ๔๐ ปี มีจำนวนถึง ๗๐๐ ลำเศษ เป็นอันมาก
กว่าเก่าเกินสองเท่าโดยนับลำ เมื่อคิดถัวระหว่างเรือที่จุสินค้าโดยน้ำหนัก
ให้เสมอภาคกัน ครึ่งก่อนลำหนึ่ง จุเพียง ๔๐๐ ตันเศษ ในศกหลัง
ลำหนึ่ง จุถึง ๘๐๐ ตันเศษ คงเป็นเรือใหญ่กว่าแต่ก่อนเกินสองเท่า
ราคาสินค้าเข้ามา น้อยกว่าราคาสินค้าออกไป มีเงินเข้าในพระราช
อาณาจักรเจริญโดยลำดับมา แต่แรก ๒ ล้านบาทเศษ แม้ในบัดนี้
ความต้องการอิเรกสุขของประชาชนทวีขึ้นตามความบริบูรณ์ของบ้าน
เมือง ถึงอย่างนั้นในศกหลัง ก็ยังถึง ๒๕ ล้านบาทเศษ มากกว่าเก่า
เป็นหลายเท่า พระราชอาณาจักรมั่งคั่งสมบูรณ์ด้วยรัฐสมบัติพินที่จะ
พรรณนา.

นอกจากพระราชจรรยา ที่ได้ทรงบำเพ็ญโดยฐานเป็นสมเด็จพระ
เจ้าแผ่นดิน ยังทรงพระเมตตาปราณี สนิทสนมกับพระราชวงศานุวงศ์

เสวคามาศย์ ตลอดจนไปถึงราษฎรสามัญโดยนั้นเป็นมิตร จะพึงเห็นได้
ในกิจการนั้น ๆ เป็นต้นว่า ในการบำเพ็ญพระราชกุศล และในงานนัก
ขัตฤกษ์ ทรงชักโยงให้โดยเสด็จพร้อมเจ้าพร้อมข้า เป็นที่หน้านิยม
ยินดี การณ์ดังนี้ สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า จึงเป็นที่รัก
นับถือของมหาชนทุกชั้นทั่วไป ควรแก่พระนามภิไธยว่าปิยมหาราช
แท้จริง.

ข้อที่กล่าวมาไว้ว่าจะสันเชิงก็หาไม่ ยังมีสิ่งแสดงให้เห็นปรากฏว่า
สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงบุญญาธิการอีกเป็นอนันต์
เป็นต้นว่า ได้ช้างสำคัญทั้งพลายพังถึง ๑๔ เชือก มากกว่าในหนหลัง
ครั้งสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ และครั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ
หล้านภาลัย ซึ่งได้พระนามภิไธยเฉลิมพระเกียรติยศว่า พระเจ้าช้าง
เผือก ก็ไม่เท่าถึง ยังสิ่งซึ่งแปลกประหลาดนานาไม่เคยมีในกาลก่อน
มาขึ้นในรัชกาลนี้ก็มากหลาย พันที่จะพรรณนา ยังมหาชนให้ได้ติเรก
สุขทั่วกัน ความสมบูรณ์แห่งพระราชอาณาจักรนี้ เพราะพระบารมี
บรรดาล ก็ปานกันกับความรุ่งเรืองแห่งสุขาวดีโลกธาตุ อันสำเร็จด้วย
อำนาจพระอมิตาภพุทธเจ้า ที่แสดงไว้ในบางปรกณแห่งนิยายฝ่าย
อุครทิศ.

สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า เสด็จจวตารมาสู่สยามพิภพ
พอเหมาะแก่สมัย รวากับเรื่องในพระปฐมสมโพธิว่า เหล่าเทวดา
สันนิษฐานเห็นเป็นเวลา จึงพร้อมกันไปทูลอาราธนาพระโพธิสัตว์
เพื่อจุติจากกุสดีพิภพมาอุปบัติในมนุษยโลก และยังสัตว์นกรผู้มีอุปนิสัย

ให้ข้ามพ้นจากโสมสงครามนั้น แม้สมเด็จพระบรมชนกาทิราชเจ้าทรง
พระปัญญาลึกล้ำ เสด็จเห็นการณ์ไกลก็จริงอยู่ ถึงอย่างนั้น พระองค์ทรง
เจริญพระชนมายุแล้ว ก็มีรัชกาลไปไม่ได้ถึงไหน การปกครองพระ
ราชอาณาจักรที่ทรงจัดแก้ไขนั้น ก็พอประทั่งไปได้ชั่วเวลา กาลล่วง
มาถึงแผ่นดินปัจจุบัน ความเป็นไปของบ้านเมืองในทิศนี้ เปลี่ยน
แปลงหนักขึ้นทุกที การปกครองก็จำเป็นจะจัดให้เป็นระเบียบมั่นคง
ทวีขึ้นตามกัน สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงพระสติ
ปัญญามั่นในพระราโชบาย ประกอบด้วยพระวิริยะอันกล้า ก็สามารถ
ทรงปกครองป้องกันพระราชอาณาจักรให้เกษมสวัสดิ์ ในสมัยที่นคร
ใกล้เคียงเกิดอุปัทวห้วงมกตกอยู่ในอำนาจของชาติอื่นไม่มีเหลือ ข้าทรง
ทำนุบำรุงให้เจริญมั่งคั่งสมบูรณ์สงบราบคาบ ประชาชนได้อยู่เย็นเป็น
สุขปราศจากทุกข์ปราศจากภัย เพิ่มพูนพระบารมีกฤษฎาภินิหาร และ
พระเกียรติยศเดชานุภาพแห่งพระบรมราชวงศ์ ให้เจริญยั่งยืนสืบมา
สมด้วยคำสรรเสริญในพุทธนิพนธ์คาถาว่า อญฺเฐน วโต สติมมโต
สุจิตมมุตส นิสมมการิโน สยตตสฺส จ ธมฺมชีวิโน อปฺปมตฺ-
ตสฺส ยโสภิวุฑฺฒติ ทั้งนี้ มีความว่า เมื่อกุลบุตรมีความหมั่นไม่อยู่
เฉย มีสติตรึงรอบคอบ ประกอบแต่กรรมที่สะอาดปราศโทษ มีปกติ
ใคร่ครวญให้ตระหนักก่อนแล้วจึงทำ คอยระวังความเสียหาย เลี่ยงชีพ
โดยอุบายอันเป็นธรรม ไม่เล่นเลอในกิจการ ยศคือความเป็นอิสระ
ความมีเกียรติ ความมีบวร ย่อมเจริญยิ่งขึ้นไป ตระกูลตลอดถึง
บ้านเมืองจะรุ่งเรือง ก็เพราะอาศัยท่านผู้ทรงคุณสมบัติเช่นนั้นเป็นที่ตั้ง

เพราะยังเป็นประโยชน์ให้สำเร็จทั่วกัน เหตุตั้งนั้น สมเด็จพระบรมศาสดา
จึงตรัสสรรเสริญความเกิดของท่านผู้เช่นนั้นว่า สปัปฺริโส ภิกขเว
กุล ชามมาโน พหุโน ชนสุส อุดาย หิตาย สุขาย โหติ
เป็นต้น ความว่า ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย สปัปฺริสบุคคลเกิดมาในตระกูล
ก็เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและสุขแห่งชนเป็นอันมาก ทั้งมารดาบิดา บุตร
ภรรยา พวกบุตรผู้เป็นทาสเป็นผู้ทำงาน มิตรอำมาตย์ สมณพราหมณ์
ทั่วไป เหมือนมหาเมฆยังข้าวกล้าให้สำเร็จทั่วกัน เป็นประโยชน์แก่ชน
เป็นอันมากฉะนั้น.

ด้วยอำนาจพระราชาธรรมส่วนรัฐาภิบาลโนบาย สำเร็จเป็น
ประโยชน์สมบัติ สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า เสด็จสถิตยังยืน
ในราชมโหศวรรยาธิปไตยโดยสวัสดิภาพ ในบัดนี้ได้ ๔๐ ปีบริบูรณ์
คุณธรรมความดีย่อมอุปถัมภ์มนุษย์นิกร ให้เจริญชนมายุสุขสถาพร
ไม่ตกต่ำ สมด้วยคำประพันธ์พุทธภาษิต ในอรรถกถาพระธรรมบท
พระคันถรจนาคารย์ ชักมากล่าวในท้องเรื่องอัครสาวกบรรพชาว่า
ธมฺโม หเว รกฺขติ ธมฺมจารี ธรรมนั้นและย่อมรักษามุคคัลลผู้มี
ปกติประพฤติธรรม ธมฺโม สฺสจฺฉินฺโณ สุขมาวหาติ ธรรมที่บุคคล
ประพฤติดีแล้ว ย่อมนำมาซึ่งสุข เอสานิสฺโส ธมฺเม สฺสจฺฉินฺเณ ความ
ได้ซึ่งสุขนี้เป็นอานิสงส์ในธรรมที่ประพฤติดีแล้ว น ทุกฺกตฺถิ กจฺฉนฺติ
ธมฺมจารี บุคคลผู้มีปกติประพฤติธรรม ย่อมจะไม่ต้องไปสู่คติอันชั่ว
ทราม ดังนี้.

ก็และศัพท์ว่าธรรมนี้ มีความจะพึงพรรณนาได้หลายกระบวน

แต่ที่ควรถวายเป็นพิเศษในขั้นนี้ ธรรมมีสองประการ คือ บุรพการ ความทำอุปการก่อน ๑ ปฏิการ ความทำตอบแทนอุปการ ๑ บุรพการ เป็นหน้าที่ของผู้ใหญ่ซึ่งเป็นพี่พี่ของผู้ผู้น้อย ปฏิการ เป็นหน้าที่ของผู้ผู้น้อยซึ่งพำนักท่าน แสดงโดยบุคคลาธิษฐาน ชนสี่คู่ คือ มารดาบิดา กับบุตรคู่ ๑ อาจารย์กับศิษย์ คู่ ๑ พระราชากับราษฎร คู่ ๑ พระศาสดากับศาสนิกบริษัท คู่ ๑ ต่างได้ประพฤติดมควรตามหน้าที่ของตน ๆ ผู้ใหญ่ก็ได้ชื่อว่าเป็นบุรพการ ผู้ผู้น้อยก็ได้ชื่อว่าเป็นคนกตัญญูกตเวทีจัดว่าเป็นธรรมจารี ผู้มีปกติประพฤติธรรมได้ คู่อันเศษจะยกไว้ จะพรรณนาเฉพาะคู่พระราชากับราษฎร พระราชาผู้ทรงพระอารีรักพศกนิกร ทั้งพระองค์อยู่ในทศพิธราชธรรมจรยา ก็จัดว่ามีพระคุณความดีเป็นส่วนอัครสมบัติ แท้ไหนทรงบำเพ็ญจักรพรรดิวัตรและสังคหวัตร สงเคราะห์อาณาประชาราษฎรทั่วทุกชั้น จัดว่าทรงพระคุณส่วนปรัตถจริยา เป็นธรรมิกราชาพระเจ้าทรงธรรม มิ่งมกุฏของราชอาณาจักร เป็นที่รักที่นับถือของชนนิกรทั่วหน้า เหมือนบิดาที่ดีเป็นศรีของบุตรฉะนั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอว่า เป็นบุรพการีของราษฎร ฝ่ายพศกนิกรผู้รู้พระคุณ จงรักภักดีซื่อสัตย์ ประพฤติตนให้สมควรแก่มีเจ้าที่ดี จำพวกมีหน้าที่ ก็ตั้งอุตสาหะปฏิบัติราชการให้เป็นผล จำพวกพลเมือง ก็ตั้งอยู่ในความสงบ ประกอบการเลี้ยงชีพโดยธรรมสุจริตเฉลี่ยส่วนกำไรถวายเป็นราชพลี โดยทางเสียภาษีอากรด้วยความเต็มใจช่วยเป็นกำลังบำรุงพระราชอาณาจักรให้เจริญ ทั้งนี้ชื่อว่ารักเจ้า ควรกล่าวว่า เป็นคนกตัญญูกตเวที รู้พระคุณและฉลองพระคุณท่าน

พระราชาราชกรเช่นนี้ เป็นคู่ที่สมควรกัน พระคันธกรนาจารย์
 ยกขึ้นเป็นอุทาหรณ์ในข้อนี้ ธรรมนี้ย่อมรักษาธรรมจารีบุคคลผู้
 ประพฤติบริบูรณ์ตามหน้าที่ไม่บกพร่อง มิให้ต้องตกต่ำเลวทรามและ
 ให้ได้บรรลุความสุขความเจริญ เป็นผลานิสงส์ ผู้ประพฤติธรรมมา
 ปลงใจเห็นลงได้เมื่อใดว่า ตนได้ประพฤติธรรมสมควรตามหน้าที่ เมื่อ
 นั้น ก็จะมีกมลปราโมทย์ ได้เสวยสุข ณ ภายใน เป็นนิสัยของผู้มีปัญญา
 สมเด็จพระโลกนาถเจ้า ผู้เป็นบูรพการีของพุทธบริษัทก็ได้ตรัสเปล่ง
 สรุสืหนาทแสดงความรู้สึกลงในพระทัยเช่นนั้นว่า ยัม สตุถารา กรณียัม
 สวากานัม หิเตสิเน อณุกมฺปนฺน อณุกมฺปํ อุปาทาย สพฺพนุตฺตํ
 โว มยา กตํ กิจไค อันศาสนาผู้เอ็นดูแสวงหาประโยชน์จะพึงทำกิจ
 นั้น อันเราถือความเอ็นดูเป็นที่ตั้งทำแล้ว เพื่อท่านทั้งหลายทุกประการ
 แต้นั้นจึงทรงชักชวนให้สมาทานในธรรมานุธรรมปฏิบัติต่อไป สมเด็จพระ
 บรมปิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงประกอบด้วยพระคุณสมบัติใน
 พระองค์ และทรงบำเพ็ญพระบารมีในทางปกครองพระราชอาณาจักร
 มีนัยดังรับพระราชทานพรณามมาแล้วนั้น จักว่าเป็นบูรพการีของ
 ราชกรเข้าขอบขันธสีมา เมื่อเสด็จดำรงราชมไหศวรรยารัตน์ครบ
 ๔๐ ปีบริบูรณ์ ถ้าวรชกาลทั้งปวงในปางหลัง สมมติว่าเป็นรัชชมงคลกาล
 พระราชวงศานวงศ์เสวกามาตย์ราชบริพารตลอดถึงชนสามัญ พร้อม
 กันสร้างพระบรมรูปแล้ว และเชิญขึ้นประดิษฐานไว้ ณ ที่สมควร
 เพื่อเชิดชูพระเกียรติคุณให้ปรากฏสืบไป เช่นนี้ ก็นับเข้าในปฏิการ
 เป็นหน้าที่ของผู้กตัญญูกตเวที ธรรม ๒ ประการนี้ ของคู่ใดยังเป็น

ไปกลมเกลียวกัน กลุ่มนี้ย่อมถึงความเจริญไม่มีเสื่อมทราม สมกระแสน
ความแห่งพระคาถา ซึ่งได้ชักมากล่าวแล้วในเบื้องต้น.

พระราชกุศลบุญราศี ซึ่งสมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า
ทรงบำเพ็ญ ณ อภิลักขิตสมัยพิเศษนี้ ทรงพระราชอุทิศแต่อาภัพเวทนา
และวิบัติทุกความเป็นปัจจุการกิจ ขอเทพเจ้าทั้งหลายจงมีไมตรีจิตรับ
อนุโมทนาให้สำเร็จสุขสมบัติตามเทวาทิบายแล้ว จงอภิบาลด้วยเทว
ฤทธิ์ ให้สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้าทรงพระเจริญด้วยพระบรม
เดชานุภาพมีชัยทั่วทุกทิศ ขอหมู่โยธีพลนิกรจงมีจิตร่วมสามัคคีเป็น
น้ำหนึ่งใจเดียวกัน มั่นคงในความสวามิภักดิ์เป็นกำลังรักษาพระราช
อาณาจักรให้สงบราบคาบ ขอสรรพวัตถุอันเป็นเครื่องเจริญพระบรม
เดชานุภาพ จงเกิดมีพร้อมบริบูรณ์ ขอเสียนศัตรุภายในภายนอกจง
สาบสูญกลับร้ายเป็นดี ด้วยเดชะพระบารมีบันดาล.

อนึ่ง ขออำนาจพระราชกุศลสมภาร ส่วนรัฐจรรยาที่ได้ทรง
บำเพ็ญมาในสมัยนั้น ๆ จงอุปถัมภ์ด้วยบุญฤทธิ์ ให้สมเด็จพระบรมพิตร
พระราชสมภารเจ้าทรงเจริญด้วยพระศิริโสภาคย์ จารุญด้วยราชอิสริยยศ
เกียรติคุณบุญญาธิการ ขอหมู่พระราชวงศานุวงศ์ และเสวกามาตย์
ราชบริพาร จงพรั่งพร้อมร่วมสมานฉันท์ ช่วยกันรับราชการฉลองพระ
เดชพระคุณด้วยความจงรักภักดีซื่อสัตย์สุจริต เป็นกำลังทำนุบำรุง
พระราชอาณาจักรให้มั่นคงสมบูรณ์ ขอพระราชทรัพย์จงเกิดมีมากมุล
ไหลหลั่งลงมาทั่วทิศานุทิศ ทั้งภายในภายนอกไม่มีที่สะดุด ให้ได้ดำรง
ความเป็นชาติสยามมหาศาลอย่างรู้เสื่อมทราม ขอประเทศที่เป็นราชสัมพันธ์-

มิตร จงมีน้ำใจนำมาปราศจากวิหิงสา มีความอารีเปรมฉันท์พลอย
บันเทิงจิตด้วย ชื่อนำราชลากมาเพิ่มพูนพระบรมโพธิสมภาร.

อนึ่ง อานุภาพพระรัตนตรัยจงคุ้มเกรงรักษาด้วยอิทธิฤทธิ์ ให้
สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงพระเจริญด้วยพระพรสี่ประการ
คือ อายุ ทรงพระชนม์ยืนยาว วังนโณ มีพระฉวีวรรณผุดผ่องสดใส
เป็นรูปสมบัติ สุขุม ได้รับความผาสุกพระกรช่ายสบายพระราชหฤทัย พลัด
ประกอบด้วยพระกำลังเข้มแข็งและพระปฏิภาณแคล้วคล่องว่องไว จง
เสด็จสถิตนานานในบรมราชสมบัติโดยสวัสดิภาพ ขอพระราชกุศล
อันเป็นปัจจัยแห่งพระชนม์สุขสถาพร จงมาสมเอนร่วมเป็นกำลังสักก
กันสรรพอุปัถวันตราย อย่าให้มีมากล้ากลายสมเด็จพระบรมพิตรพระราช
สมภารเจ้าได้ ขอสรรพอิฐารมณในภายนอกอันจะเกื้อกูลแก่ความเกษม
สำราญจงเกิดมีเนืองนิตย์ ขอสรรพโรคาพาธอันร้ายกาจเรื้อรังและ
จุกจิกจงอย่าได้ช่องที่จะเกิดขึ้นปีทาให้ระส่ำระสาย ขอผลแห่งสัตยา
ธิฐานซึ่งอภิปรายนี้ จงประสิทธิแต่สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภาร-
เจ้า ทุกประการ.

อรหิ สมฺมาสมฺพุทฺโธ อุตฺตมํ ธมฺมมชฺฌมา

มหาสงฺฆํ ปโปเธสิ อิจฺเจตํ รตนตฺตยํ

พระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ธรรมอันสูงสุดแล้ว ยังสงฆ์
หมู่ใหญ่ให้ตรัสรู้เบิกบานตื่นจากกิเลสนิทรา นี้จัดว่าพระรัตนตรัย คือ
วัตถุประเสริฐให้เกิดความยินดีสามประการ แม้ถึงจะต่างกันโดยวัตถุว่า
พุทฺโธ ธมฺโม สงฺโฆ ดังนั้นก็จริงอยู่ ถึงอย่างนั้น ก็ชื่อว่าเป็นอันเดียว

กันโดยอรรถ เพราะไม่แยกจากกันไปได้ พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระธรรม
 ก่อนแล้วสอนผู้อื่นให้ตรัสรู้ตาม พระธรรมนั้นพระสงฆ์ได้ทรงไว้ และ
 พระสงฆ์เล่าก็เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า เนื่องเป็นอันเดียวกัน ฉะนั้น
 พระรัตนตรัยนี้ บริสุทธิ์อุดมประเสริฐในโลก ย่อมเป็นไปเพื่อความ
 บริสุทธิ์อย่างยิ่งเท่าผู้เลื่อมใส แล้วใคร่ความบริสุทธิ์แก่ตน ปฏิบัติอยู่
 โดยชอบ ความบริสุทธิ์จากกิเลสทั้งปวง เป็นความดับจากทุกข์ทั้งปวง
 พระนิพพานเป็นธรรมชาติสัญญาอย่างยิ่ง คือว่างจากกิเลสและกองทุกข์
 ทั้งปวงนั้น ได้ชื่อว่าเป็นบรมสุข ถ้ายวจากภพนี้ ขอความสวัสดิ์จึงเกิด
 มีในกาลทุกเมื่อ ถ้ายวจากภาพพระรัตนตรัยเป็นปฏิพาหะโนบายทาง
 กัน ขออุบถวันตรายและอุปสรรคคือข้อขัดขัดทั้งหลาย จงอย่าได้ถูก
 ต้องพ้องพานซึ่งสยามรัฐมหาชนบทนี้ ในกาลไหน ๆ จงบำรุงกาล
 ถ้วยประการทั้งปวง ขอความเป็นผู้ไม่มีโรค ความสุขสำราญ ความ
 เป็นผู้มีอายุยืนนาน และความบริบูรณ์แห่งวัตถุทั้งหลาย อันเป็นที่ตั้ง
 แห่งวิบูลผลนั้น ทั้งสุขโสมนัสสวัสดิ์ในทุกสถานจงเกิดมี จงเป็นไป
 แก่สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้ากับพระบรมราชวงศ์ ผู้ทรง
 อภิบาลสยามรัฐมหาชนบทนี้ ขอเทพเจ้าผู้สิงสถิตในสยามรัฐมณฑล
 ตั้งต้นแต่พระราชนิเวศน์ ตลอดจนเขตรัชสีมา ที่สมเด็จพระบรมพิตรพระราช
 สมภารเจ้าได้ทรงบูชาแล้ว ด้วยธรรมพลีและอามิสพลี จงตั้งไมตรีจิต
 อภิบาลรักษา สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้ากับรัฐมณฑล ด้วย
 นำเข้าไปใกล้ซึ่งอิฐวิบูลผลอันเป็นนิทานุทิศประโยชน์ และคอยป้องกัน
 ซึ่งสรรพโทษอันไม่เกื้อกูลแก่ความเจริญอย่าให้เกิดมี

สิทุธมตฺถุ สิทุธมตฺถุ
เอตสฺมี รตนตฺตยสฺมี

สิทุธมตฺถุ อิทํ ผลํ
สมปสฺสทณเจตฺโต

ขอผลที่กล่าวนี้ จงเป็นผลสัมฤทธิ์ จงเป็นผลสัมฤทธิ์ จงเป็น
ผลสัมฤทธิ์ แก่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ผู้มีพระราชหฤทัย
เลื่อมใสในพระรัตนตรัยนี้ สมพระบรมราชประสงค์ทุกประการ เทอญ ฯ

หังลัษาดกบรยาย

ในการพระราชกุศลพระชนมายุสมมงคล
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
พระนิพนธ์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

หังสชาติกบรราย

นมตฤ สุกตสฺส

อภิวาทนสลิสฺส นิจํ วุฑฺฒาปจาโยโน

จตุตาโร ธมฺมา วฑฺฒนฺติ อายุ วณฺโณ สุขํ พลนฺติ

บัดนี้ จักรับพระราชทานถวายวิสัชนา หังสชาติกบรราย ซึ่งมา
ในอรรถกถาวิสตินิบาตชาตกปกรณัม พรรณนาสัมปทาแห่งพระราชา
มหากษัตริย์เจ้า ฉลองพระเดชพระคุณประทับพระปัญญาบารมี เพิ่มพูล
พระราชกุศลราศี ซึ่งทรงบำเพ็ญในอภิลักขิตสมัยพิเศษ พระชนมายุ
สมมงคลกาล ด้วยสมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงเจริญพระ
ชนมพรรษามาโดยลำดับ นับบรรจบรอบได้ ๕๖ ปี ๔ เดือนเศษ
หรือ ๒๐๖๐๓ วัน ในวันที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก ๑๒๘๕
นี้ มีกำหนดเสมอด้วยพระชนมวาร แห่งสมเด็จพระบรมอัยกาธิราช พระ
บาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อมาถึงอภิลักขิตสมัยพิเศษ
เช่นนี้ มีพระราชหฤทัยคำนึงถึงสมเด็จพระบรมอัยกาธิราชเจ้า ด้วย
กำลังพระกตัญญูตา ทรงพระราชดำริจะแสดงพระกตเวทิตา ฉลอง
พระเดชพระคุณให้สมแก่กาลนิยม มาทรงพระปรารภถึงพระปรารภ
เก่า ณ วัดอรุณราชวราราม อันสมเด็จพระบรมอัยกาธิราชเจ้าได้ทรง
ปฏิสังขรณ์เป็นเคิม และสมเด็จพระบรมปิตุลาธิราช พระบาทสมเด็จพระ
พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเสริมต่อมา ในเวลานี้ชำรุดลง จึงทรงจัด
การบูรณะพระปรารภองค์นั้น ทั้งพระปรารภทิศและถาวรวัตถุอันเนื่อง

ในบริเวณ กับพระอุโบสถพระวิหารเดิมล่งหน้ามา เมื่อสำเร็จทันเวลาทรงบำเพ็ญพระราชกุศลพระชนมายุสมมงคล ด้วยมีพระราชประสงค์จะให้เนื่องในรัตนัตยบูชา เป็นไปในถาวรกรรมเฉพาะบุรพเปตกิจส่วนอุปายนธรรม อันเป็นทางสำเร็จกุศลวิบุลผลพระชนมสุขสถาพรต้งแสดงไว้ในปรกณนั้น ๆ ครั้นถึงมหามงคลสมัย ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล เป็นส่วนมหกรรม และถวายพุทธาภิเษกพระชัยโบราณซึ่งทรงได้มาเมื่อจวนจะถึงงานพระราชพิธีเป็นสิริประทับพระบารมี วันหนึ่ง ตั้งพระราชพิธีพระชนมายุสมมงคลสงรมุทธาภิเษกสนาน พระราชทานเลี้ยงและของแจกเงินแจกแก่พระราชคณั้ยพระราชนัดดา แห่งสมเด็จพระบรมอัยกาธิราชและพระองค์เอง เป็นส่วนญาติสังเคราะห์ วันหนึ่ง ทรงบำเพ็ญทักษิณานุปทาน จลองค์พระเศษพระคุณแต่สมเด็จพระบรมอัยกาธิราชเจ้า วันหนึ่ง ในสองวันหลังนี้ ทรงบริจาคไทยธรรมแก่พระสงฆ์ส่วนละ ๕๘ เสมภาคพระชนมพรรษาอันประจวบกันโดยปีเสร็จส่วนหนึ่งแล้ว บัดนี้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเจกียมมหกรรม จลองค์พระปรารักษ์กับพระอุโบสถพระวิหารเดิม ซึ่งทรงปฏิสังขรณ์ใหม่ ณ วัดอรุณราชวรารามสถานทีนี้อีก ๓ วัน มีรายการจะพึงพรรณนาในกณฑ์หน้า

อนึ่ง ในปัจจุบันนี้ ยังมีพระราชธิดาแห่งสมเด็จพระบรมอัยกาธิราชเหลืออยู่พระองค์เดียวแต่ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าแม้นเขียน ทั้งดำรงพระชนมายุสูง และเป็นเชษฐาประยูรอยู่ในเวลานี้ ย่อมเป็นที่เคารพของพระญาติวงศ์ สมเด็จพระบพิตรพระราชสมภาร

เจ้าพร้อมด้วยพระอนุวงศ์อันเศษ ทรงสักการพระราชปิตุจฉา ด้วย
 อภิमानวิธี โดยสมควรแก่สมัย ชักนำในสามัคคีธรรม ทรงบำเพ็ญ
 เชฐาปจิตกรรมและญาติสังเคราะห์เช่นนั้น ยังปรีดาปราโมทย์ให้เกิดแก่
 พระราชวงศ์ทุกชั้น คุชบันดาลฝนโบกขรพรรษให้ตก ดังแสดงไว้ใน
 อรรถกถาเวสสันดรชาดก ว่าได้มีแล้วในที่ชุมนุมพระญาติ ครั้นสมเด็จพระ
 พระบรมศาสดาเสด็จไปเทศนาโปรด ณ กรุงกบิลพัสดุ์ เป็นมหัศจรรย์
 จึงพระราชวงศานุวงศ์ อันวัสสวารีก่กล่าวคือ พระเมตตากอาทรแห่ง
 สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ไสโรสรงให้ขึ้นบานแล้ว พร้อม
 กันอภิमानสักการทูลเกล้าฯ ถวายด้วยความจงรักเคารพ เป็นผลเห็น
 ปรากฏ สมด้วยพจนกาดำอันพระเทมียโพธิสัตว์ตรัสว่า ปุชโก ลภเต
 ปุชํ วนฺทโก ปฏฺวิวนฺทํ ผู้บุชชย่อมได้บุชชตอบ ผู้ไหญ่ย่อมได้ไหญ่
 ตอบ ดังนี้ พระราชจรรยา มีประการดังพรรณนามา ย่อมเป็นไปโดย
 มุขคืออปายนธรรม ทรงสัสมานเคารพในสมเด็จพระบรมอัยกาธิราช
 สำเร็จด้วยอำนาจพระกตัญญูตาพระกตเวทีตาคุณ อาจเป็นอุบายสมบัติ
 อำนาจสิริสวัสดิศุภวิบุลผล พระชนมสุขสถาพร มีพระพุทธานิพนธ์ใน
 ธรรมบทพรรณสาธกว่า อภิวัตนลลิสฺส นิจจํ วุฑฺฒาปจายโน
 จตุตาโร ธมฺมา วฑฺฒนฺติ อายุ วณฺโณ สุขํ พลํ ความว่า ธรรม
 ๔ ประการ คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ ย่อมเจริญแก่บุคคลผู้มี
 ปกตือภิวาทอ่อนน้อมแก่ท่านผู้ใหญ่เป็นนิตย์ดังนี้

และสมเด็จพระบรมอัยกาธิราช พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ-
 หล้านภาลัยนั้น มีพระชาติมงคลสมัย วันพุธ ขึ้น ๗ ค่ำ เดือน ๔

หรือวันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ ปีชุน นพศก จุลศักราช ๑๑๒๙ พระ
องค์เป็นกุลทายาทและรัชทายาท แห่งสมเด็จพระบรมไปยกาธิราช
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เสด็จเล็งไอศวรรยาธิปัตย์
ปกครองรัฐมณฑลและพระบรมราชวงศ์ จลองค์สมเด็จพระ
บรมชนกนาถ ณ วันพฤหัสบดีแรม ๑๓ ค่ำ เดือน ๙ ปีมะเส็ง เอกศก
จุลศักราช ๑๑๗๑ หรือวันที่ ๗ กันยายน ร.ศ. ๒๘ เมื่อพระชนม
พรรษาได้ ๔๓ โดยปี ในเวลาที่พระราชอาณาจักรพึงจับจะสงบยุคเชื้อ
แต่เป็นคราวที่เปลี่ยนยุคของพระราชวงศ์ และข้าราชการผู้ใหญ่ ซึ่งได้
เป็นกำลังราชการในแผ่นดินหลัง ต่างละโลกไป ต้องทรงราชการระวัง
เหตุภายในภายนอกโดยรอบคอบทั่วถึง ทั้งยังต้องทรงทำนุบำรุงซึ่ง
พระนครและอาณาประชาราษฎรให้สมบูรณ์ขึ้นตามโอกาส พระราช
จรรยาส่วนรัฐาภิบาลโนบายนี้ ได้มีผลที่พึงนิยม คือ พระบรม
ราชวงศ์นี้ ดำรงมั่นเป็นอนันตสาธารณ ไม่มีงานพระราชสงครามใหญ่
ทวยราษฎร์ได้อยู่เป็นปกติโดยภูมิลำเนาไม่ต้องเร่ร่อน พระนครบริบูรณ์
ขึ้นด้วยสมบัตินั้น ๆ ทรงดำรงราชมโหศวรรย์อยู่ ๑๖ พรรษา เสด็จ
สวรรคต ณ วันพุธ แรม ๑๑ ค่ำ เดือน ๘ ปีวอกจศก จุลศักราช
๑๑๘๖ หรือ วันที่ ๒๑ กรกฎาคม ร.ศ. ๔๓ ดำรงพระชนมายุ
อยู่ ๕๘ โดยปี ทอนลงคง ๕๖ ปี ๔ เดือนเศษ หรือคำนวณเป็น
วันได้ ๒๐๖๐๓ วัน แม้เสด็จสวรรคตแล้ว แต่พระราชจรรยายัง
ปรากฏเป็นพระเดชพระคุณแก่พระบรมวงศ์และทวยราษฎร์ผู้เกิด ณ ภาย
หลังลงมา ฝ่ายสมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ก็เป็นกุลทายาท

และรัชทายาทแห่งสมเด็จพระบรมอัยกาธิราช โดยสืบสายจากสมเด็จพระ
 พระบรมชนกนาถ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จ
 เถลิงถวัลย์ราชย์ ปกครองพระราชอาณาจักรและพระบรมราชวงศ์ ณ
 วันพฤหัสบดี ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ ปีมะโรง สมฤทธิศก จุลศักราช
 ๑๓๓๐ หรือวันที่ ๑ ตุลาคม ร.ศ. ๘๗ เมื่อพระชนมพรรษาได้ ๑๖
 โดยปี ในคราวเป็นกษัตริย์ของฝ่ายปาจิณโลกธาตุ ต้องทรงราชการ
 ด้วยความสามารถแก่กล้า จัดการป้องกันรักษาทำนุบำรุงพระราชอาณา
 จักรให้ทันความเปลี่ยนแปลงอันเป็นไปในสมัย และพระราชจรรยาอัน
 ย่อมให้เกิดผลอันงามแก่รัฐมณฑลและประชาชนข้าขอบขัณฑสีมา คือ
 พระราชอาณาจักรสถิตสถาพร ในยามที่ต่างประเทศอันอยู่ใกล้เคียง
 เสียดิสภาพตกอยู่ในอำนาจของชาติอื่นทั้งนั้น พระนครมั่งคั่งสมบูรณ์
 ขึ้นด้วยสรรพสมบัติ ประชาชนได้ความสุขสวัสดิ์และความเป็นไททวี
 ขึ้นโดยลำดับมา ความสัมพันธ์กับนานาประเทศถึงความแผ่ไพศาล
 พระบรมราชวงศ์มีพระเกียรติยศชวาล ได้รับความยกย่องของประเทศ
 ทั้งหลายทั่วไป ในเวลานี้ ทรงดำรงราชมไหศวรรยาริบัติมาได้
 ๔๒ ปี มีพระชนมายุเสมอด้วยสมเด็จพระบรมอัยกาธิราชเจ้า ทรง
 ดำเนินถึงพระราชจรรยาอันเป็นไปแน่นอน ด้วยอาการที่ทรงภาระสำคัญ
 ของแผ่นดิน เพื่อहितสุขแห่งประชาราษฎร์ อันอำนาจพระกตัญญู
 เตือนพระราชหฤทัยเช่นนี้ จึงทรงบำเพ็ญพระราชกุศลมีประการต่าง ๆ
 กังพรรณามาแล้วในหนหลัง เป็นส่วนพระกตเวทีตา เต็มตามสัปปริส
 ฐมิต้องสองสถาน

พระราชามหากษัตริย์ผู้ทำการแก้แผ่นดินเช่นนี้ จักว่าเสด็จ
 อุบัติมาเพื่อประโยชน์สุขแห่งประชาชนเป็นอันมาก สมเด็จพระผู้มีพระ
 ภาคเจ้า ทรงยกพระเจ้าจักรพรรดิราช อันเป็นยอดอาการิกรัตน
 ชนตรัสในฝ่ายอาณาจักร เทียบกับพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธ
 เจ้าในฝ่ายพระศาสนา ชื่อนี้มีพระบาลีในกัมมวิภังคกนิบาต อังกุตร
 นิกายสารทว่า “เทวมม ภิกขเว ปุคฺคลา โลก อุปฺปชฺชมานา
 อุปฺปชฺชนฺติ พหุชนฺหิตาย พหุชนฺสุขาย พหุโน ชนฺตฺส อตฺถาย
 หิตาย สุขาย เทวมนฺตฺตานํ” ถูก่อนภิกษุทั้งหลาย สองบุคคคลนี้
 เมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้น เพื่อประโยชน์สุขแห่งชนเป็นอัน
 มาก เพื่อความต้องการ เพื่อความเกื้อกูล เพื่อความสำราญ แห่งชน
 เป็นอันมาก ทั้งเทวดาและมนุษย์ สองบุคคคลนี้คือใคร พระตถาคต
 อรหันตสัมมาสัมพุทธะ ๑ พระราชาจักรพรรดิ ๑ ก็แล พระมหา
 กษัตริย์ซึ่งจะให้ความอุปถัมภ์ของพระองค์ สำเร็จประโยชน์แก่มหาชน
 เต็มที่ก็ต้องพร้อมด้วยสัมปทาสำหรับพระองค์ มีทรงพระสำราญหาพระ
 โรคมิได้เป็นประถม เหตุฉะนั้น สมเด็จพระบรมโลกนาถ ผู้ศาสดา
 ของเทวดามนุษย์ เมื่อจะประทานพระบรมพุทโธวาทในทางวิญญูคามินี
 ปฏิบัติไว้เป็นแบบฉบับสำหรับพระราชามหากษัตริย์ผู้ปกครองชนนิกาย
 จักรวรรดิสัมปทานั้นไว้ในชาดกปกรณหลายสถาน โดยสมควรแก่อัตตปฏิบัติ
 แท้จากรับพระราชทานถวายวิสัยนาเฉพาะที่มาในหังสชาดก วิสตินิบาต
 พอเป็นอุทาหรณ์

หังสชาดกนั้น ในอรรถกถापกรณแสดงไว้ว่า มีอัตตปฏิบัติ คือ

เหตุเกิดตรัสเทศนา ทรงพระปรารภพระอานนท์พุทธปฐาก ผู้บริจาค
ชีวิตถวายพระองค์ ในเมื่อช่วงนาฬิกิริเล่นตรงมา ออกยืนขวาง
หน้าไว้ และมีนิทานกถาพรรณนาโดยนัยสังเขป ดังนี้ว่า อดีต
พาราณสี หยุตตโก นาม ราชา ราชย์ การสิ ในอดีตกาล
พระเจ้าหยุตตกราช ครองราชสมบัติอยู่ในกรุงพาราณสี พระอัคร
มเหสีของท้าวเธอทรงนามพระนางเขมา พระมหาสัตว์อุปติในกำเนิด
สุพรรณหงส์ ทรงนามธรรฐราช ปกครองบริวารอยู่ณจิตรกฐบรรพต
ในกาลนั้น พระนางเขมาทรงสืบนว่า ได้สัดับรับสพระธรรมเทศนา
ของสุพรรณหงส์ ทูลความประสงค์นั้นแก่พระราชสวามี แสดงแสดง
เป็นทิวาเป็นคัวอำนาจพระกรรมทั้ง พระเจ้าพาราณสีได้ทรงฟังแล้ว
ตรัสสืบถาม ทราบความว่า ฝูงสุพรรณหงส์อยู่ณเขาจิตรกฐ ตรัสสั่ง
ให้ชุตสระชื่อเขมา ปลุกฤษชาตอื่นเป็นภักษามีประการต่าง ๆ แล้ว
ให้ประกาศพระราชทานอภัยแก่ฝูงวิหคทั้งปวง ให้ลงกินได้ตามใจ ห้าม
ไม่ให้ผู้คนเข้าไปกล้ำกลาย นอกจากนายพรานผู้หนึ่ง ซึ่งแต่งไว้คอย
ดักหงส์ ฝูงวิหคทั้งหลายพากันมาลงกินลงเล่นตามสบาย ไม่มีภัย
เกียรติศัพทที่ระบือไปถึงฝูงสกุณอันอยู่ห่าง ต่างก็พากันมามากขึ้น ๆ
จนฝูงสุพรรณหงส์อันอยู่เขาจิตรกฐก็มาด้วยบ้าง นายพรานเห็นฝูงหงส์
วางใจไม่ระแวงแล้ว ก็ชิงเร็วไวคอยจับ วันหนึ่ง พระยาธรรฐ
กับบริวารพากันมาลงหากษมา เผอิญตัวพระยาติดเร็วของนายพราน
ขณะเมื่อบริวารกำลังกินอยู่ พระยาหงส์ก็ขึ้นทอนจนฝูงหงส์อ้อมแล้วพา
กันเล่นสำราญ จึงขานเสียงของสัตว์ผู้ถูกดักขึ้นเป็นสำคัญ ฝูงหงส์แจ้ง

แล้วก็พากันบินหนีไป หงส์เสนาบตีมีชื่อสุขุม ไม่เห็นพระยารัตน
ก็เข้าใจว่าคงถูกคักแน่แล้ว จึงบินสวนทางมาเที่ยวหา พบพระยา
รตรฐติคแล้วอยู่ หงส์ผู้พระยา พูควอนหงส์เสนาบตีให้หนีกลับไป
เสีย อย่าพลอยเป็นอันตรายด้วยเลย สุขุมพูดแสดงตนว่าเคยติดตามมา
หาละทิ้งไม่ พอใจจะร่วมเป็นจะร่วมตายด้วยกัน ขณะนั้น นายพราน
รีบมาถึงจึงมีความหลากหลาย ไต่ถามสุขุมถึงเหตุมาอยู่เพื่อนรตรฐ สุขุม
ตอบแสดงให้ปรากฏว่า เป็นทั้งพระยา เป็นทั้งมิตรร่วมชีวิตของตน
นายพรานแจ้งยับบลแล้วเลื่อมใสในคุณของสองหงส์ จึงแก้พระยารัตน
ปล่อยเสีย แล้วบอกให้กลับไป พระยาหงส์ไต่ถามนายพรานถึงเหตุ
ที่คักตนนั้น ครั้นแจ้งแล้ว ก็ยอมให้นำตนกับสุขุม ไปถวายพระเจ้า
พาราณสี ท้าวเธอมีพระโสมนัสรับสั่งให้จัดทั้งทองให้สองหงส์จับและ
โปรดให้รับพระราชทานเลี้ยงแล้ว ตรัสขอให้แสดงพระธรรมเทศนา
พระยาหงส์แสดงสัมปทาสำหรับพระมหากษัตริย์ถวาย โดยบรรยายยกข้อ
ขึ้นทั้งเป็นปูจนา พระนางเขมาได้ทรงสดับสมประสงค์ พระยาหงส์
ถวายโอวาทพระเจ้าพาราณสีต่อไป ในศีลสัมปทาและอัปมาทธรรม
แล้ว พร้อมกับสุขุมเสนาบตี กลับไปสู่ที่อยู่ของตน ณ เขาจิตรกูฏนั้น

บัดนี้ จักรับพระราชทานแปลความแห่งคาถาประพันธ์ ในหังส-
ชาดกที่พระยารัตนรูกเล่า ยกสัมปทาของพระมหากษัตริย์เจ้าขึ้นทั้งเป็น
ปูจานั้นสืบไป

กัจจิโน โภโต กุสล

กัจจิ รุณฺณมิตํ ฝัด

กัจจิ โภโต อนามย

ธมฺเมน อนฺนสฺสตี

พระองค์ทรงพระสำราญนิรทุกข์อยู่หรือ และรัฐมณฑลอัน
สมบูรณ์นี้ พระองค์ทรงปกครองดีโดยธรรมอยู่หรือ

กัจจิ โภโต อมฺจุเจสุ โกจิ โทโส น วิชฺชติ

กัจจิ อารา อมิตฺตา เต ฉายา ทกฺขิณโตริว

โทษเป็นเครื่องเสื่อมเสียอย่างหนึ่งอย่างใด ไม่มีในหมู่อำมาตย์
ราชเสวกของพระองค์บ้างหรือ อนึ่ง เหล่าบ้จามีตรของพระองค์ คง
ห่างออกไปไม่กำเริบกล้า คุณฉายาไม่ยืตทางทักษิณทิศจะนั้นหรือ

กัจจิ เต สาทิสี ภริยา อสฺสวา ปิยภาณินี

ปฺกฺคตา รุပ္ยสุเปตา ตว ฉนฺทวสานุกา

พระราชเทวีของพระองค์ เป็นผู้เชื่อกันโดยกุลสมบัติ เชื้อฟ่ง
พระองค์ตรัส เพศทุลท้วยพระวาจ่าอ่อนหวานเป็นที่เจริญพระราช
เหตุทัย ทรงโฉมประไพ มีโอรสตำรงอิสริยยศแล้ว ยังอยู่ในอำนาจ
ประพศิต้องพระราชธรรมาศัยอยู่แลหรือ

กัจจิ เต พหโว ปฺกฺคตา สุชาตา ญฺชวทฺธมน

ปญฺญาชเวน สมฺปนฺนา สมฺโมทนฺติ ตโต ตโต

คู่ก่อนพระองค์ผู้ดำรงรัฐให้วัฒนะ พระราชบุตร ของพระองค์
มีมากหลาย ล้วนมีกำเนิดอันดี มีปัญญาอ่อนไว สามัคคีขึ้นบานใน
ราชกิจนั้น ๆ อยู่หรือ

พระเจ้าพาราณสีตรัสตอบปฏินุญารับทุกข้อขึ้น ๆ มา แล้วตรัส
ตอบปุจฉาข้อหลัง ขอพระยาหงส์ให้สั่งสอนพระราชบุตรดังนี้ว่า

สตํ เอโก จ เม ปุตฺตา ฐตรณฺฐ มยา สุตา

เตสํ ทวํ กิจฺจมกฺขาหิ นาวรฺชณฺนํ เต วโจ

ดูก่อนพระยาศตรฐ บุตรตัวของข้าพเจ้ามีร้อยเอ็ดองค์ ขอท่าน
จงกล่าวกรรมกิจแก่เธอทั้งปวง ผู้จะไม่ล่วงวาจาของท่าน

พระยาศตรฐ บรรดาพระราชกุมารกล่าวธรรมเทศนา แสดง
เหตุแห่งหายนะและวิบัติ ทั้งนี้ว่า

อุปฺปนฺโนปี เจ โหติ ชาติยา วินยฺเณ วา

อถ ปุณฺณา กุรุเต โยคํ กิจฺเจ อาปาสฺ สํหิตํ

แม้พิวากุลบุตรเป็นผู้ถึงพร้อมแล้ว ด้วยชาติก็ดี ด้วยมารยาทก็ดี
แต่กระทำความเพียรในกรรมยิ่งล้ำหลัง ย่อมจะจมอยู่ในวิบัติทั้งห้วงชลธี

ตสฺส ตํหิรปญฺณสฺส วิวโร ชายเต มหา

นตฺตมนฺโฆ ภูพานิ ผลฺลาลิ อนฺนปสฺสตี

เมื่อเขามีปัญญามากพร้อม ช่องใหญ่ๆ ย่อมจะเกิดมากมาย จุก
คนอยู่ในที่มืด ณ ราตรี ย่อมแลเห็นรูปทั้งหลายเชื่องไปกว่าจริงทั้งนั้น
อธิบายว่า เมื่อเหตุอันใดอันหนึ่งเกิดปรากฏขึ้นเฉพาะหน้าไม่มีปัญญา
พอจะทาน เขาย่อมจะอนุมานเห็นเป็นข้อติดขัดใหญ่โตเกินวิสัย

อสาเร สารโยคญฺญ มตี นเตว วินฺนตี

สรโฆว กิริทุคฺคสมิ อนฺตรายเว สํหิตํ

ผู้สำคัญในกิจการอันมิใช่แก่นสารว่าเป็นแก่นสาร ย่อมไม่ได้
ปัญญาญาณเป็นเครื่องรู้ ย่อมจะจมอยู่ในอันตราย จุกมฤตทรายอันตก
ชอกเขาจะนั้น

หินขุโจปี เจ โหติ อุชทา ธิติมา นโร

อาจารย์ลสมฺปนโน นิเส อุกั้ว ภาสติ

แม่หากนรชนเป็นคนชั้นต่ำ แต่เป็นผู้ขยัน มีปัญญา ถึงพร้อม
ด้วยศีลมารยาท ย่อมโอภาสเพียงดั่งกองเพลิงในราตรี

เอตฺว อุมํ กตฺวา ปุตฺต วิชฺชาสุ วาจย

สํวิหฺล เมธวํ เขตฺตพิชฺว วุญฺจิยา

พระองค์จึงทรงถือความขยันเป็นอุทาหรณ์ ผูกสอนพระราชบุตร
ในวิทยา คนมีปรีชาพึงเจริญขึ้นได้ จงพิชหวานไว้ในนา ย่อมออก
งามเพราะน้ำฝนฉะนั้น

รับพระราชทานพรรณนาอรรถาธิบายแห่งคาถาทั้งหลายนั้นสืบไป
ข้อที่พระยาศรฐทูลปราศรัยพระเจ้าพารณสี ถ้ามถึงพระตำราญนั้น
ให้สำเร็จสันนิษฐานว่า อโรคยา ปรมา ลาภา ความหาโรคมิได้ ชื่อ
ว่าเป็นยอดลาภของชนทั้งหลาย ถ้าขาดความสบาย ลาภอื่น ๆ ก็พลอย
ขาดไปตามกัน ความผาสุกย่อมเป็นสมบัติอันสำคัญ แม้แห่งพระ-
มหากษัตริย์ พระองค์มีราชนิธิที่จะพึงจัดด้วยพระองค์เองเป็นอัน
มาก หากว่ามีพระโรคประจำพระองค์ ไม่เป็นปกติลงได้ ไหนเลยจัก
ทรงพระวิจารณ์ราชกิจนั้น ๆ ให้ลุล่วงไปได้ เจ้าหน้าที่ผู้เฝ้าก็จะเดิน
เลื่องไม่นำพาในงาน อันหนึ่ง พระองค์เป็นจอมพลผู้จะนำโยธาหาญหมู่
ใหญ่เข้าสู่สงคราม จำต้องทรงพระกำลังเข้มแข็ง จึงจะเป็นที่เกรง
ขามแห่งข้าศึก และเป็นที่ไวใจของพลโยธี พระเจ้าเอการพยุผู้ครอง
ดุลลโกวรีตนิกมยังได้หมายเอาสมบัติข้อนี้ ตรัสเล่าแก่พระรัฐบาลว่า

เมื่อครั้งพระองค์มีพระชนมายุ ๒๐ ขึ้นไปหา ๒๕ ปี มีกำลังพระอรุ
 พระพาหาสามารถเข้าสู่สงครามไม่ขามขยาค บางคราวราวกับมีฤทธิ์ไม่
 แลเห็นบุคคลผู้อาจเสมอด้วยกำลังของพระองค์ ไม่เจาะจงแต่พระเจ้า
 แผ่นดินผู้เป็นสำคัญ แม้แต่โยธีสามัญ ยังสรรคเอาแต่คนไม่พิการ
 พระเจ้าแผ่นดินทรงพระสำราญหาพระโรคมิได้ ย่อมสามารถยังราชกิจ
 ให้ลุล่วงไม่ติดขัด พึงเห็นเถิดว่า พระสำราญแห่งพระเจ้าแผ่นดิน
 เป็นสำคัญแห่งรัฐมณฑลสักเพียงไร แม้ในฝ่ายพระศาสนาความผาสุก
 ของพระศาสนากีย่อมเป็นสำคัญ ไม่เช่นนั้น ไหนเลยพระองค์จะทน
 กรากกว่าบำเพ็ญเพียรจนตรัสรู้ และเสด็จเที่ยวเทศนาโปรดสัตว์ได้เล่า
 สมบัตินี้มีบริบูรณ์ในสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ท่านเรียกว่า รูปกาย-
 สัมปทา ยังพระองค์ให้สามารถบำเพ็ญพุทธการกรรมและพุทธกิจสำเร็จ
 ไม่ใช่แต่สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินพระองค์เดียว ควรจะบำรุงพระสำราญ
 ของพระองค์ แม้พระราชาวงศ์ราชเสวก ผู้เป็นกำลังแห่งราชการ
 ก็ควรบริหารตนให้ผาสุกสวัสดิ์ จะได้สามารถปฏิบัติราชกิจฉลองพระ-
 เกษพระคุณพระเจ้าแผ่นดินของตนให้เต็มกำลัง พระสำราญเป็นสำคัญ
 ดังนี้ จึงจัดเป็นสัมปทาของพระมหากษัตริย์ประการหนึ่ง

ข้อซึ่งพระยาธรรมาธิราชทรงความปกครองรัฐมณฑลชั้นตามถึงนั้น ให้
 สำเร็จสันนิษฐานว่า ราชา รณยุทธ ปญญาณ พระเจ้าแผ่นดินย่อมเป็น
 นิमितแห่งรัฐมณฑล อันชนทั้งหลายที่ตั้งเป็นหมู่ จำมีนายผู้ปกครอง
 คอยป้องกันภัยอันตราย อันจะเกิดแก่ภายในภายนอก และทำนุบำรุง
 ให้อยู่เย็นเป็นสุขทั่วกัน พระเจ้าแผ่นดินนั้น คือท่านผู้ได้รับสมมติ

มีหน้าที่เช่นนั้น โดยได้รับเลือกสรรเฉพาะพระองค์ หรือโดยทรงตำแหน่งเนื่องมาด้วยความป็นรัชทายาทของพระราชาวงศ์ พระองค์เป็นคุณยานาวาผู้เดินเรือในมหาสมุทร มนุษยพคณิกเป็นเหมือนผู้โดยสาร อันการเดินเรือต้องอาศัยยานาวาเป็นที่ตั้ง คนโดยสารจะถึงฝั่งอันเป็นท่าหรือจะพากันพินาศในกลางทาง ก็เพราะยานาวาผู้สามารถหรือประมาทหละหลวมต่อการนั้น ๆ ประชาชนก็เหมือนกัน จะอยู่เกษมสุขหรือมีทุกข์มีภัย ก็อาศัยพระเจ้าแผ่นดินผู้ปกครองเป็นธรรมหรืออธรรม เป็นเหตุมีกำลังกล้า พระราชาณาจักรจะวัฒนาสถาพรหรือทรุดโทรมล่มจม ก็เพราะพระราชาจรรยาของพระมหากษัตริย์ ทั้งยังจะเป็นตัวอย่างสืบประวัติลงมา ให้เกิดคุณและโทษแก่ชุมชนในภายหลัง เหตุฉะนั้น การปกครองรัฐมณฑลโดยธรรม จึงเป็นสมบัติของพระองค์อันสำคัญ ในเทศกาลชดกพร้อมทั้งอรรถกถา พรรณนาถึงพระราชาจรรยาอันเป็นธรรมของพระเจ้าแผ่นดินโดยเอกประการจกัรับพระราชทานเลือกมารวบรวมวิสัยนาณ ที่นี้แต่โดยนัย พระเจ้าแผ่นดินผู้ได้พระนามว่าธรรมิกราช พระเจ้าทรงธรรม ย่อมบำเพ็ญพระราชาจรรยาในส่วนพระองค์ทรงตั้งอยู่ในอุษุภาพรักษาสัจย์ ไม่ยังวิบัติให้เกิดแก่ผู้อื่นโดยอธรรม เพราะพระพิโรธหรือโปรดในทางสนุกเกินประมาณไป ไม่ทรงแสวงหาพระราชทรัพย์โดยทางอธรรม ไม่ใช่อำนาจบังคับคนอื่นให้กระทำทุจริต ประพฤติสม่าเสมอในพระราชกิจนั้น ๆ ในหน้าที่ตุลาการ ยังไม่ทันพิจารณาให้ต้องแก้ก่อน ไม่ด่วนลงทัณฑ์แก่ผู้ต้องหาว่ากระทำผิด เมื่อพิจารณาได้ความจริงตามข้อหา

จะลงพระราชอาชญา ก็ตามพระราชกำหนดกฎหมาย ในฝ่ายธุรการ
ทรงประสานราชกิจเที่ยงธรรม ไม่ลำเอียงด้วยอำนาจอคติ มีฉันทา
คติเป็นต้น ไม่ทรงใช้คนอสัตย์ธรรมให้มีอำนาจในราชกิจ คนมีความ
ผิดควรช่มก็ช่ม คนมีความชอบควรยกย่องก็ยกย่อง ทรงสอดส่องใน
พระราชกรณียกิจทั้งสองฝ่ายนั้น ด้วยพระปรีชาอันสุขุมให้ประจักษ์แก่
พระองค์ ไม่วางพระราชหฤทัยเชื่อถือลงในผู้อื่นง่าย ๆ อีกประการหนึ่ง
ทรงประพฤติเป็นธรรมในชนทั้งหลายตลอดทุกชั้นทุกหมู่ ทั้งพระชนก
ชนนี พระราชเทวี พระราชโอรส พระราชธิดา พระวงศานุวงศ์
เสวกามาตย์ รัชพลพาหนะ ประชาชนภูมิลำเนาไพร่พลตลอดถึงเดียร-
ฉานบางเหล่า เป็นต้นว่าเอนก จะควรได้รับอุปถัมภ์ทำนุบำรุงและ
ปกปักรักษาด้วยประการใด ๆ ก็ทรงด้วยประการนั้น ๆ หาเพิกเฉยเสีย
ไม่ เมื่อกล่าวเช่นนั้นลง พระองค์ทรงเที่ยงธรรมในราชกิจ ไม่ทรง
ละเมิดกรรมสิทธิ์ของชนทั้งหลาย ทรงมุ่งหมายจะให้ไ้ความเป็นไสร
แก่ตนทั่วหน้า พระราชอาณาจักรที่ทรงปกครองโดยธรรมดังนี้ ย่อม
สมบูรณ์พูนสุข นิรทุกข์ นิรภัย ควรได้พระเกียรติว่า พระเจ้าทรงธรรม
บุรพการีของราษฎร เสด็จอุบัติมาเพื่อประโยชน์สุขแห่งชนนิกรผู้อยู่ใต้
พระบารมี ตลอดลงมาถึงผู้เกิด ณ ภายหลัง

ข้อที่พระยาศรสุตังปจนาปรารภหม่อมามาตย์นั้น ให้สำเร็จสันนิษ-
ฐานว่า อุดมภิ ชาตุมหิ สุขา สหยา อันสหยคือชนผู้ร่วมงาน
เมื่อกิจการเกิดขึ้น ย่อมเป็นกำลังชวนช่วยให้ไ้ความสบายใจ ไม่
เฉพาะแต่คนสามัญ แม้พระเจ้าแผ่นดินก็เหมือนกัน จำต้องทรง

ปรารภนา เหล่าเสวกามาตย์ย่อมเป็นกำลังของพระองค์ในราชการ เหมือนองคาวพยพอันเป็นพนักงานบำรุงสรีรกาย ถ้าองคาวพยพทั้งหลาย วิตกกังวลจะขาดความสำราญแห่งกายเสีย จันทิ เหล่าเสวกามาตย์ก็ฉันนั้น ถ้าประกอบด้วยโทษในตน เป็นคนไม่ซื่อสัตย์ ลุอำนาจแห่งอกติสี มีโลกเจตนาหาทรัพย์โดยทางทุจริตและเข้ากับพวกของตน เป็นคนมี อิศสาพยาบาท หาเหตุทำลายล้างผู้อื่นโดยธรรม กลัวอำนาจผู้อื่นยิ่ง กว่าพระเจ้าแผ่นดินของตนจนเสียราชกิจ เป็นคนโมหจริตไม่รู้จักผิด ชอบชั่วดี เช่นนี้ย่อมประทุษร้ายราชการ ถึงพระเจ้าแผ่นดินจะทรงตั้ง พระราชหฤทัยปกครองโดยธรรมสักปานไร ก็ไม่เป็นไปตามพระราช ประสงค์ ถ้าเสวกามาตย์เป็นคนตรงในหน้าที่ มีธรรมมีเมตตา มีความ กล้ามีปรีชาเป็นคุณสมบัติ ซื่อสัตย์จงรักภักดีในพระเจ้าแผ่นดินของตน จนอาจสละชีวิตถวายได้ไม่วาย เช่นนี้ ย่อมเจริญราชการเพิ่มพระราชนิหารให้ปกแผ่ร่มเย็นกว้างขวางออกไปทั่วรัฐจังหวัด เหตุฉะนั้น ความถึงพร้อมด้วยปรีชาสมบัติดังกล่าวมา จึงเป็นสัมปทาของพระเจ้าแผ่นดินประการหนึ่ง

ข้อซึ่งพระยาศรยุทธความห่างบ่จามิตรชั้นถามนั้น ให้สำเร็จ สันนิษฐานว่า ทุกฺโข สมานลวโล การตั้งอยู่ใกล้เคียงสามันตราช อันมีกำลังทัดเทียมกันหรือยิ่งกว่า แต่เป็นข้าศึกโดยตรงหรือในที่ มีแต่ ทุกข์ลำบากยากที่จะระวังระไว มักประกอบไปด้วยความระแวงรอบข้าง เป็นทางที่เกิดวิวาทสมประหาร ดังปรากฏในตำนานของประเทศทั้งหลาย พระเจ้าแผ่นดินทรงประกอบพระราโชบายวางบับจามิตรอันอยู่

ชีวิตเสีย ด้วยพระเดชานุภาพปราบไว้ในอำนาจ หรือผูกพันได้ด้วย
พระราชไมตรี พระราชอาณาจักรย่อมมีสุขเกษมปราศจากภัยอันตราย
เหตุทั้งนั้น ความห่างข้าศึกภายนอก จึงเป็นสัมปทาของพระเจ้าแผ่นดิน
ประการหนึ่ง

ข้อซึ่งพระยาศรยุทธการสมบัติขึ้นตั้งเป็นปจฺจานัน ให้สำเร็จ
สันนิษฐานว่า ภริยา ปรมมา สขา ภรรยาย่อมเป็นยอดสหยาพร้อมคู่
ผู้จะยังตระกูลให้สืบลงมา ผู้ร่วมสุขร่วมทุกข์ของสามี ควรได้รับบำรุง
เป็นอันดีสมัยยกย่องเป็นต้น ถ้าภรรยาเป็นคนต่ำโดยชาติตระกูล ความ
ยกย่องก็ติดขัด ความเป็นสมานชาติจึงเป็นสมบัติของภรรยา เหตุทั้งนั้น
กุลบุตรผู้จะทำอวาหวิหิงสกล จึงเลือกหากุลสตรีจากตระกูลที่ปาน
กันมาเป็นคู่ ถ้าเป็นตระกูลสูง บุตรผู้สืบสาย ย่อมเป็นที่นิยมของชน
ทั้งหลายผู้ถือโคตรเป็นสำคัญ ข้อซึ่งพึงสาธกด้วยบาลีที่พรรณนาถึงชาติ
สมบัติของกษัตริย์และพราหมณ์ว่า อุกโต สุขาโต โหติ เป็นต้น
ว่าเป็นผู้เกิดมาดีโดยชนกชนนีทั้งสองฝ่ายไม่ลักลั่น มีอุทรที่ถือปฏิสนธิ
บริสุทธิ์ ตลอดจนเจ็ดชั้นแห่งบุรพิตา อันใคร ๆ ไม่กล้าคัดค้านยก
โทษได้ ด้วยกล่าวปรารภกำเนิด ภรรยาแม้เกิดประกอบด้วยชาติ
สมบัติทั้งนั้น หรือทั้งทรงโฉมอันงามต้องตามลักษณะสตรี อาศัย
สามีได้บุตรได้ยศแล้ว มีความทนง ไม่ปลงใจกับภัสตรา มีแต่จะขัด
อหยาศัยไม่เชื่อฟัง เมื่อเป็นดังนี้ ตระกูลนั้นก็หาสุขมิได้ ซ้ำยังจะ
เป็นบ้ำจยอำนาจอนิรุผลแก่บุตรอีกเล่า ชื่อว่าเป็นศัตรูเฝ้ารวบกวอยู่
ภายใน ภัสตราผู้มีอหยาศัยฉลาดในการสงเคราะห์ เอาใจภรรยาให้

รักใคร่อยู่ในถ้อยคำได้แล้ว ตระกูลก็มีความสุขความเจริญสืบลงมาถึง
บุตร ภรรยาผู้ประกอบด้วยลักษณะดังนี้ พึงเห็นคุณพระมีทรมเหสี
พระเวสสันดร พระนางทรงอาทรถนอมนำพระหฤทัยพระสวามีไม่
ขึ้นชด แม้ประกอบด้วยชาติสมบัติและโอริสติกาก็ไม่ทง คงเป็นคู่
ร่วมพระอัยยาศัย แม้ในยามยากต้องตกจากพระนคร สตรีรัตนต้องด้วย
อุทาหรณ์เช่นนี้ จัดเป็นสัมปทาแห่งพระเจ้าแผ่นดินประการหนึ่ง

ข้อซึ่งพระยาศตราษฎกบุตรสมบัติขึ้นตั้งปวงจ้าน ให้สำเร็จสันนิษ-
ฐานว่า ปุตุตา วตุถ มนุสุตานํ บุตรเป็นวัตถุคือผู้จะสืบเชื้อสายของ
หม่อมมนุษย์ พึงเห็นคุณภูมิสถานี่หวานเป็นที่ปลูกพืชพันธุ์ ถ้าที่นั้นไม่
บริสุทธ์ พืชก็ไม่ผลัดผลไพบูลย์ บุตรแห่งตระกูลก็เหมือนกัน ถ้ามี
กำเนิดอันทราม เหตุมารดาบิดาไม่ควรคู่ ก็ไม่เป็นผู้ควรได้รับยกย่อง
สืบวงศ์ประเพณี บุตรมีกำเนิดอันดีเหมือนพื้นที่บริสุทธ์ หวานพืชมีผล
สมควรจะเป็นคนสืบตระกูล พื้นที่แม่จะบริบูรณ์ด้วยรสดินแต่ไม่ได้ไถ
ไม่ได้ไถพรวน หรือชำป๋ล่อยให้หญ้าขึ้นประทุษร้าย ถึงจะหวานเพาะ
พืชทั้งหลายลงไป ก็คงไม่ให้ผลอันดี บุตรผู้มีชาติแต่ชาติคุณสมบัติ
ก็ไม่อาจยังตระกูลให้วัฒนาการ หรือชำเป็นพาล ก็ตัดตระกูลให้สูญ
เสีย อันบุตรทั้งหลายในโลกนี้มี ๓ จำพวก คืออติชาติบุตร ผู้เกิดลา
ตระกูล อนุชาติบุตร ผู้เกิดสมควรแก่ตระกูล อวชาติบุตร ผู้เกิด
เลวทรามกว่าตระกูล บุตรผู้่อติชาติและอนุชาตย่อมสามารถจะสืบ
วงศ์ บุตรผู้่อวชาตคงมีแต่จะล้างผลาญ เหตุดังนี้ จึงเป็นหน้าที่ของ
มารดาบิดาจะชวนชวายเป็นบุตรของตนไว้บ่ฝึกหัด ประกอบด้วยคุณ

สมบัติของตระกูล บุตรผู้สมบูรณ์ด้วยลักษณะนี้ พึงเห็นคุณพระชาติ
กุมาร โอรัสพระเวสสันดรและพระมัทรีทั้งสองพระองค์ ทรงปรีชา
สามารถเปลื้องทุกข์ยากของพระบิดาพระมารดา ยังพระเจ้ากรุงสุโขทัย
พระอัยกาให้รับกลับเข้าพระนครตามเดิม ความถึงพร้อมด้วยโอรัสเฉลิม
วงศ์เช่นนี้ เป็นบุตรสมบัติ จัดเป็นสัมปทาของพระเจ้าแผ่นดิน
ประการหนึ่ง

ต่อไป พระยาราชครูแสดงซึ่งเหตุแห่งหายนะและวัณณะ ทิโทษ
แห่งโกสัชชะ ประกอบกิจจำเวลา และความเบาปัญญาไม่รู้เท่าเหตุ-
การณ์ ว่าเป็นเหตุแห่งความตกอับของกุลบุตร ผู้ถึงพร้อมด้วยชาติ
สมบัติ สรรเสริญคุณแห่งวิริยะและปัญญา เป็นไปกับศิลาจารวัตรว่าเป็น
เหตุแห่งความรุ่งเรืองของนระผู้มีชาติต่ำ

บุคคลผู้กระทำกิจจำเวลานั้น ย่อมไม่ไ้บรรลุผลแห่งความเพียร
เช่นในประณมว้ย เป็นเวลาเรียนศิลปวิทยา เพื่อปลูกความสามารถ
ให้ไพบุลย์ ในมัชฌิมว้ย เป็นสมัยประกอบกิจแก้กุลแก่ความท่งตน
ในปัจฉิมว้ยเมื่อสิ้นสามารถ เป็นกาลที่จะได้ส่วยผลแห่งความเพียร
ในปางหลัง เมื่อยังกิจนั้น ๆ นั้น ไม่ให้เสร็จทันเวลาที่จะหาได้สุข
และความเจริญไม่ ประโยชน์ใด ๆ ที่จะพึงได้พึงถึง ประโยชน์นั้น ๆ
ก็จะพึงตกอยู่แก่ผู้มีความเพียรทั้งนั้น ผลอันใดไม่เป็นที่ปรารถนา นั้น
แลจักมาถึงผู้นั้นแม้เป็นกุลบุตรถึงพร้อมด้วยชาติ ความประกอบเพียร
ทันโอกาสนั้นแลเป็นสำคัญแห่งชีวิต เหตุทั้งนั้น สมเด็จพระธรรม
สามิศจึงตรัสกำชับไว้ว่า จโฉ มา โว อุปจจกา ขณะอย่าได้

ล่วงท่านทั้งหลายไปเสีย ทั้งนี้ แม้มีความเพียรแต่ไม่มีปัญญาพอจะรับ เหตุการณ์นั้น ก็จะสันนิษฐานเห็นเป็นใหญ่เป็นโตไปกว่าจริง เหมือน บุคคลแลเห็นสิ่งทงปวงอันอยู่ ณ ที่มืดในราตรีเชื่องไปจะนั้น กรันทาน ไข่มไฉว ก็ไม่เป็นผู้จะได้ความสุขสวัสดิ์ เมื่อมีปัญญาและวิริยะยัง เห็นเหตุการณ์ต้องแท้ และประกอบกิจทันโอกาส แม้พ้นเดิมเป็นคนต่ำ โดยชาติตระกูล ก็ย่อมจำรูญด้วยเดชด้วยศรีครอบงำคนเกียจคร้านหา ปริชามิได้เสียโดยลำพังคุณของตน

และปัญญานั้นเป็นผลที่จะปลูกขึ้นได้ ด้วยการเรียนการกิดการ อบรม และวิริยะนั้นเป็นสมบัติที่จะพึงให้เกิดขึ้นแลเป็นไปกล้า ด้วย อำนาจปริชายังเห็นความได้ความเสียปรากฏ เหตุดังนี้ พระยา ทรฐจึงทูลเตือนพระเจ้าพารานสี เพื่อทรงฝึกพระราชบุตรในศิลปวิทยา ให้เป็นบุตรสมบัติ

สมเด็จพระสุคตตรัสเทศนาหังสชาดก แสดงสัมปทาหกประการ สำหรับพระมหากษัตริย์เจ้าไว้เป็นฉบับ ทั้งรับพระราชทานถวายวิสัชนา มา สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินผู้พร้อมด้วยสัมปทาเหล่านี้ครบทุกประการ ไม่บกพร่องแต่อย่างหนึ่งอย่างใด จึงจะอาจบำเพ็ญราชธรรมให้สำเร็จ หิตานุหิตประโยชน์แก่มหาชนได้เต็มที่ ยังความอุปติของพระองค์ให้มีผล สมจริงตามสมเด็จพระทศพลตรัสสรรเสริญไว้ในทุกนิบาตอังคุตร นิกาย ทั้งได้ชักมาถวายวิสัชนาไว้แล้วในเบื้องต้น ฉะนั้น

สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงพระกตัญญู ราลึกถึง พระเดชพระคุณแห่งสมเด็จพระบรมอัยกาธิราชเจ้า ซึ่งทรงปกครองสยาม

ราชอาณาจักรให้เกษมสันต์ประดิษฐานพระบรมราชวงศ์ให้ดำรงมั่น
เป็นอนันตสาธารณสืบมา ดำรงพระชนม์มาแล้ว เพื่อประโยชน์สุขแห่ง
ประชาชนพสกนิกรทั่วไป เมื่อถึงอภิรักษ์จิตสมัยพิเศษ ทรงเจริญพระชน-
มายุสมอด้วยสมเด็จพระบรมอัยกาธิราชเจ้า ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลมี
ประการต่าง ๆ มีรายการทรงรับพระราชทานพรณามาแล้วในเบื้องต้น
ฉลองพระเดชพระคุณเป็นส่วนทรงพระกตเวที เติ้มตามภูมิแห่งสत्ตบุรุษ
สาธุชน ด้วยประการฉะนี้

ขอพระราชกุศลราศี ส่วนเชฐาปายนธรรมเจดีย์ปฏิสังขรณมห
กรรม รตนัตถยบูชา เป็นต้นนี้ สำเร็จเป็นอุปถัมภ์กบัจจัย อภิบาล
สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ให้ทรงเจริญพระชนมายุลา
พระบรมราชวงศ์ เสด็จดำรงในสิริรัชย์นิรันดร์ ทรงพระเกษมสำราญไว้
พระโรคพิบัติ กลางแล้วจากสรรพอุปัทวันตราย มีพระเกียรติแผ่ผาย
ทั่วทุกทิศ เจริญด้วยพระราชอิศริยยศเชษานุภาพ สมบูรณ์ด้วยราช
ลาภราชบพิวาร ทรงราชการสวาทพระราชหฤทัย มีพระราชประสงค์
ใด ๆ จงสำเร็จเป็นผล ทอดพระเนตรเห็นแต่สรรพสิ่งอันเป็นเครื่อง
เจริญพระกมลทุกทิพาราตรี

ขอพระราชจรรยาส่วนรัฐาภิบาลโนบาย ที่สมเด็จพระบรมบพิตรพระ
ราชสมภารเจ้า ทรงบำเพ็ญเป็นนิตยมา เพื่อहितานุติประโยชน์แห่ง
มหาชน จงสำเร็จผลแก่พระราชอาณาจักร ให้เกษมสวัสดิ์วัฒนาสถาพร
ราชศักดิ์ทรงอยู่ยามีมาแผ้วพาน ฝนจงตกต้องตามฤดูกาลยังกสิกรรมพนาธิ
ภิกษาให้สำเร็จผล ประชาชนจงสมบูรณ์พูนสุข ความสงบราบคาบจึงเป็น

สงบบราบคาบจงเป็นไปในพระราชอาณาเขตทุกจังหวัด

ขอพระคุณสมบัติ มีพระราชศรัทธา พระเมตตา พระกรุณา พระขันติ เป็นอาทิ ในสมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า สำเร็จเป็นปฏฐาน จึงบริหารพระบรมราชวงศ์ ให้ได้ดำรงความเป็นใหญ่เป็นที่ร่มเย็นของประชาราษฎร์เสมอไป ความสามัคคีจึงมีในพระวงศานวงศ์ ปลงพระหฤทัยรับราชการฉลองพระเดชพระคุณ เชิดชูพระเกียรติยศ ของสมเด็จพระบรมบุรพชนกให้ยั่งยืนชั่วกัลปาวสาน.

ขอเทษานุภาพพระศรีรัตนตรัยนिरิตภัยบุญเขตจงบันดาลพระราชกุศล พระราชจรรยา พระคุณสมบัติ ให้สำเร็จเป็นประโยชน์สัมปทา ประสิทธิ์ศุภสวัสดิวิบูลผลต้งพรณามานัน จงทุกประการ

อรหิ สมมาสมพุทโธ   อุตฺตมํ ธมฺมมชฺฌคา
มหาสงฺฆํ ปโปเธสิ   อิจฺเจตํ รตนคฺตยํ

พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ตรัสรู้ธรรมอันสูงสุดแล้ว ยังสงฆ์หมู่ใหญ่ให้ตรัสรู้เบิกบานตนจากกิเลสนิทรา นี้จัดว่าพระรัตนตรัย แม้ถึงจะต่างกันโดยวัตถุว่า พุทโธ ธมฺโม สงฺโฆ ดังนี้ ก็จริงอยู่ ถึงอย่างนั้น ก็เชื่อว่าเป็นอันเดียวกันโดยอรรถ เพราะไม่แยกจากกันไป ได้ พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระธรรมก่อนแล้วสอนผู้อื่นให้รู้ตาม พระธรรมนั้น พระสงฆ์ได้ทรงไว้ และพระสงฆ์เล่าก็เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า เนื่องเป็นอันเดียวกันฉะนั้น พระรัตนตรัยนี้ บริสุทธิอุดมประเสริฐในโลก ย่อมเป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์อย่างยิ่งแก่ผู้เลื่อมใส แล้วใคร่ความบริสุทธิ์แก่ตน ปฏิบัติอยู่โดยชอบ ความบริสุทธิ์จากกิเลสทั้งปวง

เป็นความคับจากทุกข์ทั้งปวง พระนิพพานเป็นธรรมชาติสุขอย่างยิ่ง
คือว่างจากกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวงนั้น ได้ชื่อว่าเป็นบรมสุข ด้วยสัจ
วาจาภาสิตนี้ ขอความสวัสดิ์จึงเกิดมีในกาลทุกเมื่อ ด้วยเดชานุภาพ
พระรัตนตรัยเป็นปฏิพาหโนบายกางกั้น ขออุบ้ทวันตรายและอุปสรรค
คือข้อติดขัดทั้งหลาย จงอย่าได้ถูกต้องพ้องพาน ซึ่งสยามรัฐมหา
ชนบทนี้ ในกาลไหน ๆ จงบำรุงกาลไกลด้วยประการทั้งปวง ขอความเป็น
ผู้ไม่มีโรค ความสุขสำราญ ความเป็นผู้มีอายุยืนนาน และความบริบูรณ์
แห่งวัตถุทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งวิบูลผลนั้น ทั้งสุขโสมนัสสวัสดิ์ใน
ที่ทุกสถาน จงเกิดมีจึงเป็นไปแต่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า
กับพระบรมราชวงศ์ ผู้ทรงอภิบาลสยามรัฐมหาชนบทนี้ ขอเทพเจ้าผู้
สิงสถิตในสยามรัฐมณฑล ตั้งต้นแต่พระราชนิเวศน์ ตลอดเขตราชธานี
ที่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าได้ทรงบูชาแล้ว ด้วยธรรมพลี
และอามิสพลี จงตั้งไมตรีจิตอภิบาลรักษาสมเด็จบรมบพิตรพระราช
สมภารเจ้ากับรัฐมณฑล ด้วยนำเข้าไปไกล ซึ่งอิฐวิบูลผลอันเป็น
หิตานุหิตประโยชน์ และคอยป้องกันซึ่งสรรพโทษ อันไม่เกื้อกูลแก่
ความเจริญอย่าให้เกิดมี

สิทธิธรรมคุณ สิทธิธรรมคุณ

สิทธิธรรมคุณ อิทํ ผลํ

เอตสฺมี รตนตฺตยสฺมี

สมปฺสทาทนเจตโส

ขอผลที่กล่าวนี้ จงเป็นผลสัมฤทธิ์ จงเป็นผลสัมฤทธิ์ จงเป็นผล
สัมฤทธิ์ แต่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ผู้มีพระราชหฤทัย
เลื่อมใสในพระรัตนตรัยนี้ สมพระบรมราชประสงค์ทุกประการ เทอญ.

ทศพิธราชธรรมจรรยาติกถา

ในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระนิพนธ์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

ทศพิธราชธรรมจรรยาทิกถา

ถวายในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก

ร. ศ. ๑๒๘

นมตถุ สุกตสส

ทานิ สลั ปริจาคั	อาชฺชว มทุทว ตป
อกุโธ อวิหีสณฺจ	ชนฺติณฺจ อวิโรธนั
อิจฺเจเต กุสเล ธมฺเม	จิตฺ ปสฺสาหิ อตฺตนิ
ตโต เต ชายเต ปิตี	โสมนสฺสณฺจนปฺปกนฺติ

บัดนี้จักรับพระราชทานถวายวิสัยนา ทศพิธราชธรรมจรรยาทิกถา
พรรณนาราชจรรยานุวัตร อันพระมหากษัตริยาธิราชเจ้า ผู้ดำรง
เอกราชศวรราชธิปัตย์ เป็นพระเจ้าปฐพีมณฑล จะพึงบำเพ็ญให้ต้อง
ตามขัตติยราชประเพณี มีทศพิธราชธรรมเป็นอาทิ ฉลองพระเดช
พระคุณประทับพระปณฺญาบารมี โดยอนุรูปแก่พระราชพิธีบรม
ราชาภิเษกมหามงคลกาล ด้วยสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า
ได้เสด็จผ่านพิภพฉลองพระองค์สมเด็จบรมชนกนารถ จึงพระ
ราชวงศานุวงศ์ เสนาบดีมนตรีมุขเสวกามาตย์ สมณพราหมณาจารย์
มีสมานฉันท์ พรักพร้อมกันตั้งพระราชพิธีถวายพระบรมราชาภิเษก
ตามขัตติยราชประเพณี เพื่อเชิดชูพระบารมีอันจะเป็นที่ร่มเกล้า

ให้ไพศาล. สมเด็จพระบพิตรพระราชสมภารเจ้านั้น เป็นจตุรพิธ
 ทายาทของพระบรมราชวงศ์ ฉลองพระองค์สมเด็จพระบรมชนกนารถ
 เป็นกุลทายาทผู้รับราชตระกูล ด้วยความเป็นใหญ่เป็นประธาน ในที่
 จะบริหารปกครองให้เจริญนั้น เป็นรัชทายาทผู้รับราชมไหศวรรยสมบัติ
 ดำรงแผ่นดินให้เป็นที่ร่มเย็นของประชาชนทั่วไป เป็นธรรมทายาทผู้รับ
 รักษาธรรมอันเป็นของพระมหากษัตริย์และราชตระกูล เพื่อเพิ่มพูน
 ความดีความงามของชนทั้งหลาย ทั้งพระราชวงศ์และเสวกามาตย์
 ตลอดจนไปถึงราษฎร เพราะพระเจ้าแผ่นดินย่อมเป็นประมุขของพสก-
 นิกร ผู้คอยถือเป็นแบบอย่างเป็นศาสนทายาท ผู้รักษาพระพุทธ
 ศาสนา เพื่อนำประชาชนให้ประพฤติธรรมสม่ำเสมอเป็นส่วนสุจริต
 สมเด็จพระบรมศาสดาธรรมสามิสร์ ได้ทรงบรรลुพระปรมาภิไษกสัมโพธิ
 ญาณ บริบูรณ์ด้วยพุทธาลังการธรรมแล้ว ยังต้องทรงบำเพ็ญสัมมา
 สัมพุทธกิจ ประกาศพระสัจญ์ภาพให้ปรากฏ ด้วยตรัสเทศนาโปรด
 พุทธเวไนยให้ได้มีรสพระสัทธรรม จึงจะยังพุทธภูมิให้สำเร็จเป็นอันดี
 ข้อนี้อุปมาฉันใด พระเจ้าแผ่นดินผู้ดำรงราชมไหศวรรย ก็มี
 อุปมาฉันนั้น ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นมูรธาภิเสกษัตริย์
 พร้อมด้วยพระราโชติสรียศแล้ว ยังจะต้องบำเพ็ญราชกรณียะประกาศ
 พระราชานุภาพให้ขจร ด้วยยังชนนิกรให้ได้รับศุภวิบุลผลเกิดแต่ราช
 ธรรม จึงจะยังราชภูมิให้สำเร็จเป็นอันดีทุกกัน เหตุฉะนั้น จักรับ
 พระราชทานเลือกสรรราชธรรมของโบราณกษัตริย์ ในปกรณนั้น ๆ
 มาถวายวิศิษณา เพื่อเป็นเครื่องประดับพระปัญญาบารมี.

วาระนี้จักรับพระราชทานถวายวิสัชนาทศพิธราชธรรมเป็นปฐม
พระคุณสมบัตินี้ เป็นที่นิยมมาแต่ครั้งโบราณ มีอาศตสถานที่มาใน
กัมภีร์ชาดก เป็นคำโคลงที่บัณฑิตยกขึ้นกล่าวถวายเป็นโอวาทานุศาสน์
แก่พระมหากษัตริยาธิราชเจ้า ทั้งนี้ว่า

“ทาน” สลั ปริจาคัม อาชฺชว มทุทฺว ตป
อกุโธ อวิหีสลฺย ขนฺติณฺจ อวิโรธนํ
อิจฺเจเต กุสเล ธมฺเม จิตฺเต ปสฺสหาสิ อตฺตนิ
ตโต เต ขาเยเต ปิตี โสมนสฺสณฺจนปฺปกั”

แสดงความเป็นสยามพากย์ว่า ขอพระองค์ผู้เป็นบรมกษัตริยา-
ธิราช จงทรงพระปรีชาสามารถพิจารณาเห็นราชธรรม ที่เป็นกุศล
ส่วนชอบ ๑๐ ประการ ให้ดำรงในพระราชสันดานเป็นนิตย์ดังนี้
“ทาน” พระราชทานพัสดุแก่ผู้ควรได้รับพระราชทาน ๑ “สลั” ทรงตั้ง
สังวรรักษาพระอาการกายวาจาให้สะอาด ปราศจากโทษควรครหา ๑
“ปริจาคัม” ทรงพระราชบริจาจาคไทยธรรม บรรเทาแม้จันริยะโลกเสีย
ได้ ๑ “อาชฺชว” มีพระราชอัธยาศัยกอบปรีย์ความซื่อตรง ดำรงใน
สัตย์สุจริต ๑ “มทุทฺว” มีพระราชอัธยาศัยอ่อนโยน ไม่ถึงที่ถือดีพระ
องค์ด้วยถัมภะและมานะ ๑ “ตป” ทรงสมาทานกุศลวัตร เผลอลาญ
กัจจอกกุศลวิทกบาปธรรมให้เสื่อมสูญไม่ตั้งอยู่ได้ ๑ “อกุโธ” ไม่
ทรงพระพิโรธโดยวิสัยมิใช่เหตุควรทรงพระพิโรธ ๑ “อวิหีสลฺย”
ไม่ทรงเบียดเบียนประชาชนให้ได้ทุกข์ยาก ด้วยเหตุอันไม่ควร
กระทำ ๑ “ขนฺติณฺจ” มีพระราชหฤทัยดำรงมั่นในขันติ มีความ

อดทนต่อสิ่งที่ควรอดทนเป็นเบื้องต้น ๑ “อวิโรธน” ทรงรักษา
 ยุติธรรมไม่ให้แปรผันผิดจากสิ่งที่ตรง และดำรงพระอาการคงที่ไม่แสดง
 ให้การค้ำยันอำนาจินทรีย์ร้าย ๑ บรรจบเป็นกุศลส่วนชอบ ๑๐ ประการ
 ลำดับนั้นพระปิตุและโสมนัสมีประมาณไม่น้อย จะเกิดมีแก่พระองค์
 เพราะได้ทรงพิจารณาเห็นทศพิธราชธรรมนี้ ดำรงมั่นในพระราชสันดาน
 เป็นนิตย์.

ก็แลสุภาสิตโคลกแสดงราชธรรม ๑๐ ประการ ซึ่งโบราณ
 บัณฑิตได้กล่าวถวายเป็นโอวาทานุศาสน์ แต่พระมหากษัตริยาธิราชเจ้า
 ผู้ดำรงรัฐชนบท ได้ปรากฏมาในคัมภีร์ชาดกนี้ แสดงให้เห็นว่า เป็น
 ภาษีของบัณฑิตผู้เกิดนอกพุทธอุปาทสมย์มาก่อน ภายหลังจึงได้นำมา
 ร้อยกรองเป็นคำสอนในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ควรมีอรรถาธิบายดังนี้.

กิริยาที่ไม่คิดเอาคืนกลับมา กล่าวโดยสามัญโวหารว่า ทาน
 เมื่อกล่าวความแห่งทานศัพทที่มาจากในพระพุทธศาสนา ถ้ามีแต่ทาน
 ศัพทอย่างเดียว ประสงค์ความว่ากิริยาที่ให้พัสดุสิ่งของด้วยกุศลเจตนา
 ด้วยจิตจะบูชาที่ดี ด้วยจิตจะอนุเคราะห์ที่ดี ชื่อว่า ทาน ถ้ามี
 บริจาคศัพทมาด้วยเป็นคู่กัน ควรแสดงอรรถแห่งสองศัพทนั้นอย่าง
 ละแผนกว่า กิริยาที่ให้หวังผลในภพนี้ภพหน้า ซึ่งยังมีต้นหาและ
 โลกกำกับอยู่ด้วย เพื่อจะช่วยอนุเคราะห์หรือบูชา แต่จำเพาะให้เป็น
 ปาฏิบุคลิกภาค ชื่อว่า ทาน ในที่นี้ กิริยาที่สละให้ด้วยตั้งใจ
 จะบรรเทาจักริยะโลกเป็นเบื้องต้น ไม่จำเพาะเป็นปาฏิบุคลิกภาค
 บริจาคให้เป็นสาธารณะ ชื่อว่า บริจาค ในที่นี้ โดยนัยนี้

ได้สันนิษฐานว่า ข้อที่พระมหากษัตริยาธิราชเจ้า ทรงชุบเลี้ยงพระราชวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาท ด้วยพระราชทานพระราชทรัพย์ เครื่องอุปโภคบริโภคภักดิ์ ตามฐานานุรูปของบุคคลนั้น ๆ อันได้รับราชการฉลองพระเดชพระคุณ ด้วยกิจจะทรงเกื้อกูลอุปถัมภ์ค้ำชูพระราชทานพัสดุมิขำนาผ้านุ่งห่มเป็นต้นแก่ประชาชนอันมิได้ประกอบราชกิจ ด้วยพระราชหฤทัยค้ำชูอนุเคราะห์ให้เป็นประโยชน์แก่ผู้ได้รับหรือจ่ายพระราชทรัพย์ตั้งโรงงาน เพื่อผู้ตกยากจะได้อาศัยเลี้ยงชีวิต ในนิตยสมัยหรือกาลสมัยหรือพระราชทานจตุปัจจัยแก่บรรพชิตผู้ประกอบกิจพระศาสนา นับเป็นการบูชาธรรมปฏิบัติที่ดี ดังนั้นนับว่า ท่านเป็นบทที่ต้น.

เจตนาที่ระวังกษากายกรรมวจีกรรมให้ตั้งเป็นปกติดี ชื่อว่า สัตถิ เมื่อแสดงความตามประสงค์ในที่นี้ เบญจเวรวิรติ เจตนาอันตงเว้นจากเวร ๕ ปาณาติบาต อทินนาทาน กามมิถาจาร มุสาวาท สุราเมรัยมัชฌิมาทักขณาน ของผู้ใดสมาทานก็ดี ไม่ได้สมาทานก็ดี ชื่อว่า สัตถิ ในที่นี้ ทั้งภายในภายนอกพุทธกาล โดยนัยนี้ได้สันนิษฐานว่า ข้อที่พระมหากษัตริยาธิราชเจ้าทรงประพฤติพระกิริยาพร้อมทั้งพระกายพระวาจาให้สะอาดงาม ต้องตามขัตติยราชประเพณี ดำรงด้วยดีในเบญจเวรวิรติ ให้เป็นคุณสมบัติในพระองค์ดังนี้ นับว่า สัตถิ เป็นบทที่ ๒.

กิริยาที่สละให้ ด้วยตั้งใจจะบรรเทาฆณิระโยคะเป็นเบื้องหน้า ไม่จำเพาะเป็นปาฏิบุคคลิกภาค บริจาคเป็นสาธารณะ ชื่อ ปริจาคาโค

โดยนัยนี้ ได้สันนิษฐานว่า ข้อที่พระมหากษัตริยาราชเจ้าทรงสละพระราชทรัพย์ อันจะนับคณนามิได้ ที่น่าจะตระหนี่และเสียกายสร้างถาวรวัตถุให้เป็นทานทั่วไป เช่นสร้างที่พักที่อาศัยสร้างถนนสะพานชุกคลองเป็นต้น ให้เป็นประโยชน์แก่ประชาชนทั้งภคฤหส์ถ์บรรพชิต ไม่นิยมว่าจำพวกไหน จะเป็นผู้ใหญ่หรือผู้น้อยไม่เลือกหน้ากัศิ ทรงสละพระราชทรัพย์สร้างเจดีย์สถานสังฆาวาส ทรงอุทิศไว้ในพระศาสนากัศิ ดังนั้น นับว่า ปริจจาคะ บทที่ ๓.

ความเป็นผู้มีธยาศัยตรง ชื่อว่า อาชฺชว โดยนัยนี้ ได้สันนิษฐานว่า ข้อที่พระมหากษัตริยาราชเจ้า มีพระราชธยาศัยกอบปรักด้วยความตรง ปราศจากมารยาสาโดย ดำรงในสัตยสุจริต ชื่อตรงต่อพระราชสัมพันธ์มิตร และพระราชวงศานุวงศ์ข้าทูลละอองธุลีพระบาททั้งปวง ไม่ทรงกิดลวงประทุษร้าย โดยอุบายฉิคุติธรรม ดังนั้น นับว่า อาชฺชว เป็นบทที่ ๔.

ความเป็นผู้มีธยาศัยอ่อนโยน ชื่อว่า มหฺทว โดยนัยนี้ ได้สันนิษฐานว่า ข้อที่พระมหากษัตริยาราชเจ้ามีพระราชธยาศัยอ่อนโยน ไม่ถึงถือถือพระองค์ด้วยอำนาจฉัณณะ คือ เมื่อมีผู้มากราบทูลตักเตือนด้วยข้อบรรดข้อธรรมที่กอบปรักด้วยเหตุผล ซึ่งเป็นวิสัยของบัณฑิตชนจะเห็นชอบแล้วประพฤติตาม มิได้ทรงห้ามปรามคัดค้าน ทรงวิจารณ์โดยถ้วนถี่ ถ้าดีชอบก็ทรงอนุโมทนาแล้วอนุวัตรตามกัศิ ไม่ทรงถือพระองค์ด้วยอำนาจมานะ ทรงสัมมาการวะอ่อนน้อมแก่ท่านผู้เจริญโดยวัยและเจริญโดยคุณ ไม่ทรงดู

หมื่นกิติ ดังนั้น นับว่า มทฺหวิ เป็นบทคำรบ ๕.

กุศลสมาทาน อันเผาผลาญอกุศลวิทกบาปธรรม แม้โดยอย่างต่ำ เพียงอุโบสถกรรม คือ สมาทานวัตร ตามแบบบัญญัติในพุทธกาลก็ดี นอกพุทธกาลก็ดี เป็นกาลยุตกุศลวิธีที่จะบำเพ็ญเพียงกาล ซึ่งเป็นอุบายอันจะสังหารอกุศลวิทกบาปธรรม ให้ระงับไปเพียงขณะหนึ่งสมัยหนึ่ง ชื่อว่า ตโป ทั้งภายในภายในอกุศลวิทกบาปธรรม แต่ในพราหมณสมัยแสดงตปศัพท์โดยบุคคลาธิษฐานอีกแผนกหนึ่งว่า การปกครองประชาชนเป็นตปะของพระมหากษัตริย์ ทั้งนี้ ส่วน ตป ศัพท์ที่มาในพระพุทธศาสนานี้ ก็หลายอย่างต่าง ๆ กัน แต่ย้อนสืบลงก็ประสงค์แต่เพียงกุศลสมาทาน อันเผาผลาญอกุศลวิทกบาปธรรมในสันดานอย่างเดียวกันว่า ตโป โดยนัยนี้ ได้สันนิษฐานว่า ข้อที่พระมหากษัตริย์ยาราชเจ้าทรงพระพิริยะอุตสาหะ เอาพระราชหฤทัยใส่ในการปกครองพระราชอาณาเขตและประชาชน ให้เกษมสุขปราศจากภัยอันตรายปราบปรามโจรผู้ร้ายและศัตรูให้สงบราบคาบเป็นอันดี ทั้งนี้ นับว่า ตโป ในพราหมณสมัยนอกพุทธกาลอย่างเดียวกัน ข้อที่พระมหากษัตริย์ยาราชเจ้าทรงพระพิริยะอุตสาหะอันแรงกล้าในกุศลสมาทานเครื่องทรมานพระกายพระกมล เพื่อระงับบาปอกุศลที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้น เพื่อจะกำจัดบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้เสื่อมสูญไม่ตั้งอยู่ได้ในพระสันดาน แม้เพียงทรงสมาทานอุโบสถกรรมเดือนละ ๔ ครั้ง เป็นกาลยุตปฏิบัติกิติ ดังนั้นนับว่า ตโป ได้ ทั้งภายในภายในอกุศลวิทกบาปธรรม เป็นบทคำรบ ๖.

กิริยาที่ไม่โกรธโดยวิสัยมิใช่เหตุที่ควรจะโกรธ ชื่อว่า อุกโกธ อิกนัยหนึ่ง ธรรมเป็นเบื้องต้นของเมตตา เป็นข้าศึกแก่ความโกรธ คือความปรารถนาไม่มีภัยไม่มีเวรในผู้หนึ่งผู้ใด ชื่อว่า อุกโกธ โดยนัยนี้ ได้สันนิษฐานว่า ข้อที่พระมหากษัตริยาราชเจ้ามีพระราชอัธยาศัยประกอบด้วยพระเมตตา ไม่ทรงปรารถนาจะก่อภัยก่อเวรในผู้หนึ่งผู้ใด ไม่ทรงพระพิโรธโดยเหตุที่ไม่ควรจะทรงพระพิโรธก็ดี แม้มีเหตุที่ทำให้ทรงพระพิโรธ แต่ทรงข่มเสียด้วยโยนิโสมนสิการให้อันตรธานสงบยับไปก็ดี ดังนั้นนับว่า อุกโกธ เป็นบทที่ ๗.

กิริยาที่ไม่เบียดเบียนให้ลำบาก ชื่อว่า อวิหีสา อิกนัยหนึ่ง ธรรมเป็นเบื้องต้นของกรุณา เป็นข้าศึกแก่วิหิงสา คือความไม่ปรารถนาจะก่อทุกข์แก่ผู้หนึ่งผู้ใด ชื่อว่า อวิหีสา โดยนัยนี้ ได้สันนิษฐานว่า ข้อที่พระมหากษัตริยาราชเจ้ามีพระราชอัธยาศัยประกอบด้วยพระกรุณา ไม่ทรงปรารถนาจะก่อทุกข์แก่ผู้หนึ่งผู้ใด ไม่ทรงเบียดเบียนพระราชวงศานุวงศ์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาทและอาณาประชาราษฎร์ให้ลำบาก ด้วยเหตุอันไม่ควรกระทำ คือด้วยราชทัณฑ์อันไม่ควรก็ดี ด้วยสิ่งพิกัฏ์เก็บภาษีอากรเกินขนาดก็ดี ดังนั้นนับว่า อวิหีสา เป็นบทที่ ๘.

กิริยาที่อดทน ให้สิ่งที่ควรอดทนอยู่ทับในสันดาน ชื่อว่า ขนฺติ โดยนัยนี้ ได้สันนิษฐานว่า ข้อที่พระมหากษัตริย์เจ้ามีพระราชหฤทัยกล้าหาญ อดทนต่อทุกข์เป็นที่ตั้งแห่งโลกโกรธหลง คือทรงอดทนต่อเย็นร้อนเป็นต้น ทรงอดทนต่อถ้อยคำที่ผู้กล่าวชั่วไม่เป็นที่ชอบ

พระราชธรรมาจารย์ มาในโศกทวารโดยอาการอันชั่วร้าย ทรงอดทนต่อเวทนาอันเกิดขึ้นในพระกายเป็นทุกข์กล้าแสบเผ็ด ไม่สำราญไม่เป็นที่พอพระราชหฤทัย อาจนำพระชนม์ชีพเสียได้ก็ดี เมื่อพระราชวงศานุวงศ์ข้าทูลละอองธุลีพระบาท มีความประมาทกระทำผิดล่วงพระราชอาชญา ควรจะลงราชทัณฑ์ แต่อาศัยขันติเมตตากรุณาतिकุณ ทรงอดโทษนั้นไว้ก็ดี ทรงอดทนต่อกำลังอกุศลวิบากที่เกิดขึ้นไม่ปล่อยพระราชธรรมาจารย์ให้อ่านาจน้อมไปตามก็ดี ดังนี้ นับว่า ขันติเป็นบาทที่ ๔.

พระอรรถกถาจารย์เจ้าแสดงไวพจน์แห่งบทที่ ๑๐ ไว้ว่า อวิโรธชื่อว่า อวิโรธน์ ดังนี้ โดยที่มา วิโรธศัพท์มีความ ๒ อย่าง คือ วิโรธ แปลว่าผิดจากสิ่งที่ตรง เช่นคำว่า “อญญา อญฺชกถาจนํ อญฺญมณฺญวิโรธํ อาปชฺชติ” ความว่า โดยอย่างอื่น คำในอรรถกถาย่อมถึงความผิดจากกันและกัน ดังนี้อย่างหนึ่ง วิโรธ แปลว่าความยินร้าย เช่นคำว่า “อนุโรธวิโรธสมาปนโน” ความว่า ปุณฺชนคนไม่ได้ดับแล้ว ต้องถึงพร้อมด้วยความยินดียินร้าย ดังนี้อย่าง ๑. เมื่อมี อะ อักษรนำหน้า ก็แปลความว่า ไม่ผิดจากสิ่งที่ตรงอย่าง ๑ ไม่ยินร้ายอย่าง ๑ โดยนัยนี้ ได้สันนิษฐานว่า ข้อที่พระมหากษัตริยาธิราชเจ้าทรงตั้งอยู่ในขัตติยราชประเพณี ไม่ทรงประพฤติผิดจากราชจรรยานุวัตรนิติศาสตร์ ราชศาสตร์ ไม่ทรงประพฤติให้คลาดจากยุติธรรม ทรงอุปถัมภ์ยกย่องคนมีคุณความชอบควรอุปถัมภ์ยกย่อง ทรงบำราบคนมีความผิดควรบำราบ โดยทางที่เป็นธรรมไม่ทรงอุปถัมภ์ยกย่องและ

ราบบุคคลนั้น ๆ ด้วยอำนาจอภิกติ ๔ ประการมีนันทาคติเป็นต้นก็ดี เมื่อมี
 ลากยศสรรเสริญสุขซึ่งเป็นทีพอพระราชหฤทัยมาถึงพระองค์ ก็ไม่ทรง
 แสดงความยินดี ซึ่งเป็นที่ให้ผู้อื่นดูหมิ่นได้ว่าทรงมัวเมาอยู่ในสิ่งนั้น ๆ
 ให้ปรากฏ เมื่อมีความเสื่อมลาภเสื่อมยศต้องนึกหาได้ความทุกข์ร้อน
 ประการใด ซึ่งไม่เป็นที่พอพระราชหฤทัยมาถึงพระองค์ ก็ไม่ทรงแสดง
 ความยินร้ายเสียพระราชหฤทัยตกพระราชหฤทัย ซึ่งเป็นเหตุให้ผู้อื่นดู
 หมิ่นได้ว่าทรงหาขันติคุณมิได้ หรือเป็นเหตุให้ผู้หยิ่งซึ่งอยู่ในพระบรม
 เศซานุภาพพลอยตกใจแตกตื่นอลหม่าน ทรงรักษาพระอาการทรงที่อยู่
 เป็นนิจไม่แสดงให้ผิดจากปรกติเดิมก็ดี ทั้งนี้ นับว่า อวิโรธน์ เป็น
 บทที่ครบ ๑๐

เมื่อพระมหากษัตริยาราชเจ้าดำรงทศพิธราชธรรม^๕ ให้ทั้ง
 บริบูรณ์ด้วยดีในพระองค์ พระราชวงศานวงศ์ ข้าทูลละอองธุลีพระ
 บาท และอาณาประชาราษฎร์ข้าขอบขัณฑสีมา ย่อมมีความสวามิภักดิ์
 นับถือรักใคร่ตั้งใจประกอบราชกิจฉลองพระเดชพระคุณโดยเต็มกำลัง
 กายเต็มกำลังความคิด โดยซื่อสัตย์สุจริตมิได้คิดทรยศ ช่วยบำรุง
 ราชชนบทให้สมบูรณ์มั่งคั่ง สมดังพระราชประสงค์ทุกประการ เบื้อง
 หน้าเท่านั้น เมื่อทรงพิจารณาด้วยพระปรีชาญาณถึงวณิศุภผล ก็
 จะทรงเห็นกุศลธรรมส่วนชอบ ๑๐ ประการ^๕ ซึ่งตั้งบริบูรณ์เต็มที
 ในพระองค์ ว่าเป็นเหตุมีกำลังกล้า สามารถให้เกิดผลได้ถึงเพียงนั้น
 ก็จะทรงพระปิติโสมนัสเป็นอันมากพันประมาณ เหตุนี้ โบราณ
 บัณฑิต จึงได้ประพันธ์ผูกคำโคลกแสดงทศพิธราชธรรมจรรยา ถวาย

เป็นโอวาทานุศาสน์ แต่พระมหากษัตริยาราชเจ้าในปางหลัง ทั้ง
รับพระราชทานถวายเป็นวิสัยนามา ด้วยประการฉะนี้.

ลำดับนี้ จักรับพระราชทานถวายเป็นวิสัยนามาสังคหวัตถุต่อไป และ
สังคหวัตถุอันเนื่องในพระราชจรรยานุวัตรนั้น ๕ ประการ โบราณ
บัณฑิตได้บัญญัติตั้งไว้เป็นแบบอย่าง ดังนี้ว่า สลุตสมर्थ ความที่ทรง
พระปรีชาในการบำรุงธัญญาหารให้บริบูรณ์ในพระราชอาณาเขต ๑
ปฐิมสมर्थ ความที่ทรงพระปรีชาในการทรงสงเคราะห์บุรุษ ๑ สมุมาปาส์
อุบายเครื่องผูกคล้องน้ำใจมนุษย์ให้นิยมยินดี ๑ วาจาเปย์ย ตรีศพระ
วาจาอ่อนหวานควรดื่มไว้ในใจ ทำความเป็นที่รักให้เกิด ๑ สีสังคหวัตถุ
นี้ เป็นอุบายให้เกิดรัฐสมบัติ ซึ่งได้นำมาบัญญัติว่า นิรกุลล สถานทีราบ
คาบปราศจากโจรภัย จนถึงมีทวารเรือนไม่ต้องลงกลอนเป็นคำรบ ๕.

พรรณนาความโดยอนุรูปนัยว่า ข้อที่พระมหากษัตริยาราชเจ้า
เอาพระราชหฤทัยใส่ อุคตหนุนบำรุงกสิกรรม คือการทำนาให้เจริญโดย
อุบายนั้น ๆ เช่นขุดคลองในภูมิภาคอันจะให้ผลดีแก่การทำนา แต่หาก
ว่าเป็นที่รกร้างเพราะห่างจากน้ำเพื่อราษฎรจะได้จับจอง แล้วชวนช่วย
ไถ่สร้างสถานที่รกร้างนั้นให้ควรแก่กสิกรรม ยกเว้นค่านาแก่ผู้เริ่มลงมือ
ทำในที่เช่นนั้นกว่าจะได้ผลดี ค่านาที่เก็บอยู่แล้ว ก็ลดหย่อนผ่อนเบา
เพื่อผู้ทำได้รับประโยชน์ ออกโฉนดเป็นสำคัญกันพิพาท ป้องกันสัตว์
พาหนะให้ปราศจากภัยอันตรายสอดส่องแสวงหาอุบายอันจะให้ทุนแรงทำ
และบำรุงให้เจริญผลผ่อนปรนทดน้ำเข้าไขน้ำออกตามเวลา ทั้งนี้ นับว่า

สตุสมธิ เป็นสังคหวัตถุที่ต้น แม้บำรุงการทําสวนให้ได้ผลไพบูลย์
ด้วยอุบายนั้น ๆ ก็สงเคราะห์เข้าในข้อนี้.

ข้อที่พระมหากษัตริยาราชเจ้าทรงสงเคราะห์พระราชวงศานุวงศ์
และข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ประกอบราชกิจสนองพระเดชพระคุณยศ
หน้าหน้าใจให้นิยมยินดีด้วยวิธีนั้น ๆ เป็นต้นว่า พระราชทานยศฐานัน-
ตร โดยสมควรแก่คุณวุฒิและความชอบในราชการ พระราชทาน
พระราชทรัพย์ให้เป็นเครื่องเลี้ยงชีวิต ยกย่องให้มีอำนาจในราชกิจสม
แก่หน้าที่ ดังนั้นว่า ปุริสมธิ เป็นสังคหวัตถุที่ ๒.

ข้อที่พระมหากษัตริยาราชเจ้า ทรงผูกคล้องน้ำใจมนุษย์นิกรให้
นิยมยินดีด้วยวิธีนั้น ๆ คือทรงอุดหนุนสรรพพณิชยกรรมอันจะก่อให้เกิด
ผลอันดีแก่แผ่นดิน เปิดสินค้าภายในภายนอกให้เข้าออกได้ตามถนัด
ตั้งพิทักษ์รักษาเป็นส่วนใหญ่แต่พอสมควรผู้ค้าจะได้อำไร ผู้ใดคิดจะ
ประกอบกิจอย่างใดอย่างหนึ่งที่เจริญผลแก่แผ่นดินแต่ไม่มีสินทรัพย์พอ
จะทำกิจนั้นได้ ก็พระราชทานพระราชทรัพย์อุดหนุนให้เป็นกำลัง ตั้งพระ
ราชบัญญัติจกัมาตรา กำหนดเครื่องสอบประมาณสินค้าวางลงเป็นหลัก
แห่งการซื้อขาย ออกกฎหมายลักษณะกบฏให้เจ้าหนี้และลูกหนี้มีสุจริต
ต่อกันในเรื่องทรัพย์ ดังนั้น ว่า สมมาปาสี เป็นสังคหวัตถุที่ ๓.

ข้อที่พระมหากษัตริยาราชเจ้าตรัสพระวาจาอ่อนหวานควรดื่มไว้
ในใจ ทักทายปราศรัยประปรายไปแก่บุคคลทุกชั้น ทั้งพระราช

วงศานวงศ์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาท ตลอดจนมาถึงราษฎรสามัญ ทั้งผู้ใหญ่ผู้น้อย โดยควรแก่ชาติสกุลและวัย ยังความรักของชนนั้น ๆ ให้เกิดในพระองค์ทั่วหน้า ดังนี้ นับว่า วาจาเปี่ยม เป็นสังคหวัตถุ ที่ครบ ๔.

นิรูกุล บทที่ ๕ นั้น แสดงรัฐสมบัติของพระมหากษัตริยาธิราชเจ้า ซึ่งทรงสงเคราะห์ยึดเหนี่ยวน้ำใจประชาชน ด้วยสังคหวัตถุ ๔ ประการนี้ ให้มีความยินดีเบิกบาน ตั้งใจรับราชการด้วยความสวามิภักดิ์ ซื่อสัตย์กตัญญูตเวทีเป็นเบื้องหน้า ประกอบการค้าขายแสวงหาเลี้ยงชีพ โดยทางธรรม ไม่ต้องทำโจรกรรมแย่งชิงทรัพย์สินของ ๆ ผู้คนมาเลี้ยงชีวิตตน ซึ่งจะก่อการจลาจลให้เกิดในรัฐชนบทเร่ร่อนราบคาบทั้งหมดทั่วทุกสถาน จนทวารเรือนไม่ต้องลงลิ้มกลอนเพื่อจะระวังโจรภัย สังคหวัตถุมีนัยตั้งรับพระราชทานถวายเป็นวิสัยนามาด้วยประการนี้.

ลำดับนี้ จักรับพระราชทานถวายเป็นวิสัยนามจักรวรรดิวัตรต่อไป โดยนัยอันมาในบาลีและอรรถกถาจักรวัตตีสสูตรในคัมภีร์ที่หมื่นกาย บรรยายความโดยสังเขปว่า พระมหากษัตริยาธิราชเจ้า ผู้สถิตในเอกราชศวรยารัปต์ย์ ปกครองรัชสีมามณฑล ควรดำรงพระองค์ในธรรม คือ กุศลกรรมบถสิบประการ อิงอาศัยให้เป็นหลักสักการะนับถือบูชา มีธรรมเป็นเบื้องหน้าค้ำจุนชัย มีธรรมเป็นใหญ่เป็นอธิปัตติ แต่นั้นควรสถิตในชั้นติเมตตากรุณาสามัคคีธรรม อุปถัมภ์บำรุงชนนิกร

ด้วยยศฐานันดรเกศสถาน และธนสารสมบัติ คอยห้ามกันสรรพ
 ญูปั้ววันตราย ทรงจัดธรรมการรักษาวรรณศุโขบายสามอย่างนี้ ให้
 เนื่องในจักรวรรดิวัตร ๑๒ ประการ ที่ ๑ ควรพระราชทานโอวาทแก่
 อันโชนคนภายในราชสำนัก ให้สถิตในกุศลสมาทาน และพระราช
 ทานธนสารสมบัติพัสดราภรณ์ ยศฐานันดรอิสริยศศักดิ์ ทรงพิทักษ์
 รักษาห้ามกันสรรพญูปั้ววันตราย และทรงอนุเคราะห์พลกายกองเสนา
 ด้วยพระราชทานลาภและยศเหมือนอย่างนั้น กับทั้งเบียดเบียนและรางวัล
 ไม่ให้ล่วงกาล ที่ ๒ ควรทรงผูกพระราชไมตรีสมานราชสัมพันธ์มิตร
 กับภคิตตกษัตริย์สามันตราช ด้วยมัทคัมภีร์ทั้งคณบรณการ มี
 คชสารอศวาชาไนย และอุคมรัตน์เป็นต้น ที่ ๓ ควรให้พระราช
 วงศานุวงศ์ ซึ่งนับว่าอนุยัตกษัตริย์ชั้นบาน ด้วยพระราชทาน
 ยานพาหนะตามควรแก่พระอิสริยยศ ที่ ๔ ควรทรงเกื้อกูลกฤหัสถ์
 พราหมณ์ ด้วยเครื่องพรตและไทยธรรมมีข้าวน้ำฝ้านุ่งห่มเป็นต้น
 และอนุเคราะห์คฤหบดีชน ด้วยพระราชทานพืชข้าวปลูกและแอกไถ
 กับทั้งโคกระบือ เครื่องอดหนุนแก่การนา ที่ครบ ๕ ควรทรง
 อนุเคราะห์ประชาชนชาวชนบทเหมือนอย่างนั้น ให้เลี้ยงชีพเป็นสุข
 ตามวิสัย ที่ครบ ๖ ควรทรงสักการะพราหมณ์ผู้สมณะด้วยพระราช
 ทานไทยธรรมบริวารเกื้อกูลแก่ธรรมปฏิบัติ ที่ ๗ ควรทรงจัดรักษา
 ฝูงมฤคปักษีชาติด้วยพระราชทานอภัย ห้ามไม่ให้ใครเบียดเบียนกระทำ
 อันตรายจนสูญพืชพันธุ์ ที่ ๘ ควรห้ามชนทั้งหลายไม่ให้กระทำ
 อธรรมิกกิจ ชักนำให้ตั้งอยู่ในกุศลสุจริตส่วนชอบประกอบการเล่นชิง

โดยทางธรรม ที่ ๙ ชนโคชัศนไม่มีทรัพย์พอจะเลี้ยงชีพโดยสัมมาอาชีวะได้ ควรพระราชทานพระราชทรัพย์เจือจานให้เลี้ยงชีพ ไม่ต้องแสวงหาโดยทางทุจริต ที่ ๑๐ ควรเสด็จเข้าไปใกล้สมณพราหมณ์ ตรีศตามถึงบุญบาปกุศลากุศลให้ประจักษ์ชัด ที่ ๑๑ ควรทรงตั้งวิริยหามจิตไม่ให้เกิดอธรรมราคะในอกมณีสถาน ที่ ๑๒ ควรทรงประหารวิสมโลกเจตนา ห้ามจิตไม่ให้ปรารถนาลาภที่ไม่ควรจะได้ พระมหากษัตริยาธิราชเจ้าผู้ดำรงเอกราชศวรราชสมบัติ ควรสถิตในจักรวรรดิวัตร ๑๒ ประการ ดำรงพระราชอาณาจักรให้ไพโรจน์ชัชวาล ด้วยพระราชวรฤทธิเดชานุภาพบุญบารมี เกษมสวัสดิ์ดำรงมั่น พันสรพพิบัติอุปถัมภ์ตรายทั้งรับพระราชทานถวายเป็นวิสัยนามา ด้วยประการฉะนี้.

ลำดับนี้ จักรับพระราชทานถวายเป็นวิสัยนามาของพระมหากษัตริยาธิราชเจ้า ๕ ประการ อันมาในเทศกณชาดก.

ที่ต้น “กายพล” กำลังพระกาย อันพระมหากษัตริย์ ย่อมเป็นผาสกสบายปราศจากพระโรคบีฑา อันพระมหากษัตริย์ ย่อมเป็นจอมพลผู้จะนำโยธาหาญหมู่ใหญ่เข้าสู่สงคราม จำต้องทรงพระกำลังเข้มแข็งจึงจะเป็นที่เกรงขามแห่งข้าศึก และเป็นที่ไว้วางใจของพลโยธิตัวข้าศสมบัตินี้ แม้แต่จะทรงราชการก็ยังไม่สะดวกไปได้ เหตุฉะนั้น พระองค์ควรบริหารพระองค์ให้ทรงพระกำลังเป็นนิตย์.

ที่ ๒ “โภกพล” กำลังคือโภกสมบัติ อันพระมหากษัตริยาธิราชเจ้า มีราชกิจที่จะพึงจัดพึงทำ และมีบุคคลที่จะพึงบำรุงเลี้ยง

เป็นอันมาก หากชาติสมบัติชั้น ไหนเลยจะมีกำลังบำเพ็ญราชธรรม ให้สำเร็จผล เหตุทั้งนี้ พระองค์จึงควรชวนช่วยบำรุงกสิกรรมพาณิชย์ กิจอันเป็นทางเกิดแห่งราชทรัพย์ให้ไพศาล และจัดการพระคลังให้เป็นระเบียบอันดี.

ที่ ๓ “อมจุฬพลี” กำลังคืออำมาตย์ อันพระมหากษัตริยาราช เจ้า มีราชการที่จะพึงทรงมากกว่ามาก ยากที่จะทรงสอดส่องได้ ทัวถึง จึงต้องมีอำมาตย์ผู้ใหญ่ผู้น้อยไว้เป็นกำลัง ตั้งแต่เสนาบดี ลงมา จะได้บัญชาราชการต่างพระเนตรพระกรรณ เหตุทั้งนี้ พระองค์ จึงควรสอดส่องวุฒิของข้าราชการ แล้วและพระราชทานยศศักดิ์โดยสมควรแก่วงศ์สกุลคุณสมบัติและความชอบ.

ที่ ๔ “อุกิขจุฬพลี” กำลังคือมีพระชาติสูง สมบัติชั้น เป็น ที่นิยมของมหาชน เป็นผลมีมาเพราะบุพเพกตบุญญา คือได้เคยทรง บำเพ็ญพระราชกุศลอบรมมาแต่ในกาลก่อน แม้สังฆกุมารพรหม ก็ได้กล่าวคำประพันธ์สรรเสริญสมบัติชั้นไว้ว่า “ขตุติโย เสฏโฐ ชน ตสฺมี เย โคตตปฺปฏิสาริโน” ความว่า กษัตริย์เป็นผู้ประเสริฐสุดใน ชุมชนชนผู้มีปกติรังเกียจด้วยชาติทั้งนี้ อันชนมีชาติสูง ย่อมมีคุณ- สมบัติพิเศษกว่าสามัญชน เป็นต้นว่ามีสติปัญญา อุทิศหาญ รู้จักละอาย ทั้งกษสารถ อัสตร อุตฺถ ผู้อาชาไนย ย่อมองอาจ กว่าสัตว์สามัญ เหตุทั้งนี้ พระมหากษัตริยาราชเจ้าควรตั้งพระ ราชประสงค์สมบัตินี้ให้มีสืบพระวงศ์ลงไป ให้สมดังแสดงไว้ในพระ บาฬว่า “อุกโต สุขาโต โหติ” เป็นต้น ความว่า เป็นผู้เกิดมาดี

โดยชนกชนนีทั้งสองฝ่ายไม่ล้าหลัง มีอุทรที่ถือปฏิสนธิบริสุทธิ ตลอดจน
เจ็ดชั้นแห่งบุรพบิดา อันใคร ๆ ไม่กล้าคัดค้านยกโทษได้ ด้วยกล่าว
ปรารภกำเนิด ดังนี้ จะได้เป็นศรีสวัสดิ์แก่พระราชอาณาจักรสืบไป.

ที่ครบ ๕ “ปณฺณพฬ” กำลังคือพระปณฺณ พระมหา
กษัตริยาราชเจ้าผู้ทรงพระปรีชาญาณรอบคอบ สามารถประกอบพระ
ราโชบายให้ลุล่วงอุปสรรคทั้งหลาย ทำนุบำรุงรัฐมณฑลให้เจริญสถาพร
ดำรงมั่น เหตุฉะนั้น พระองค์จึงควรแสวงหาทางมาแห่งปณฺณาทรง
หมั่นศึกษาสัจ และทรงพระวิจารณ์เหตุการณ์ภายในภายนอกอันเป็น
ไปในสมัย เพื่อจะได้พระญาณแจ้งเหตุผลประจักษ์ชัด พละ ๕ ของ
พระมหากษัตริย์ มีมาในเตสกุณชาตกฉะนี้.

พระราชจรรยาวัตร ที่เป็นคุณาภรณ์อลงกฎพระมหากษัตริยาราช
ราช ซึ่งมาในคัมภีร์พุทธศาสนาเป็นคำสอนของสมเด็จพระโลกุตตมาจารย์
มีนัยค้ำรับพระราชทานถวายเป็นวิสัยนามา ด้วยประการฉะนี้.

สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ได้เสด็จดำรงราชมไห-
ศวรรยารัตน์ใหม่ ก็เป็นเหมือนสมเด็จพระบรมศาสดาแรกได้ตรัส
รู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ เมื่อได้ทรงบำเพ็ญราชธรรมให้สำเร็จ
ประโยชน์แก่ประชาชนผู้อยู่ใต้พระบรมโพธิสมภาร ก็จักเป็นคุณสมเด็จพระ
พระบรมนราสกะได้ทรงบำเพ็ญพระพุทธุกิจเสร็จ ทรงเปล่ง
สุรนาทโฆหารได้ว่า “ยํ สตุถารา กรณียํ สวากานํ หิตเสนา
อนุกมฺพเกน” เป็นต้น ความว่า กิจอันใดอันศาสดาผู้มีกรุณาแสวงหา
ประโยชน์แก่สาวกจะควรกระทำ กิจอันนั้น เราถือเอาความเอ็นดูได้

กระทำแล้วแก้ท่านทั้งหลายทุกประการ ดังนี้ ข้อซึ่งสำเร็จเป็นพระ
 บารมีไปในอนาคต ยังอุปัติของพระองค์ให้มีผลสมด้วยพระพุทธพจน์
 ภาสิตว่า “เทวเม ภิกขเว ปุคฺคลา โลก อุปฺปชฺชมานา
 อุปฺปชฺชนติ พหุชนหิตาย พหุชนสุขาย พหุโน ชนสฺส อตฺถาย หิตาย
 สุขาย เทวมนุสฺसानิ” ความว่า ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย สองบุคคลนี้
 เมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้น เพื่อประโยชน์สุขแห่งชนเป็นอันมาก
 เพื่อความต้องการ เพื่อความเกื้อกูล เพื่อความสำราญ แห่งชน
 เป็นอันมาก ทั้งเทวดาและมนุษย์ สองบุคคลนี้คือใคร พระตถาคต
 อรหันตสัมมาสัมพุทธะ ๑ พระราชาจักรพรรดิ ๑ ดังนี้ อุปัติของ
 พระมหากษัตริยาราชเจ้า จะพึงมีผลดังสมเด็จพระทศพลตรัสสรรเสริญ
 ไว้ดังนี้ ก็ด้วยอำนาจทรงบำเพ็ญราชธรรมให้บริบูรณ์ทุกประการ.

บัดนี้จักตั้งสัตยาธิษฐานประสิทธิ์พระพรถวายสมเด็จพระบรมบพิตร
 พระราชสมภารเจ้าเป็นลำดับไป.

“พุทธานุภาโว ปรเมนฺทมหาวชิราวุธํ มหาราชํ อภिरุขตุ” ขอ
 อานุภาพพระพุทธเจ้า จงอภิบาลสมเด็จพระปรเมนทรมหาวชิราวุธ
 บรมราชาธิราช

“ธมฺมานุภาโว ๑ เป ๑ อภिरุขตุ” ขออานุภาพพระธรรมเจ้า จง
 อภิบาล ๑ ล ๑

“สงฺฆานุภาโว ๑ เป ๑ อภिरุขตุ” ขออานุภาพพระสงฆ์เจ้า จง
 อภิบาล ๑ ล ๑

“พุทธานุภาวํ นิสฺสาย ปรมณฺทมหาวิราวุธํ มหาราชา
พุทฺธสาสนํ อภิปาเลนฺโต สฺขํ ชีวตุ” อาศัยานุภาพพระพุทธรเจ้า
ขอสมเด็จพะปรเมนทรมหาวิราวุธบรมราชาธิราช จงอภิบาลพระพุท
ธสาสนาดำรงพระชนมายุเป็นสุข.

“ธมฺมานุภาวํ นิสฺสาย ฯ เป ฯ รมฺมจํ อภิปาเลนฺโต จิรํ รชฺเช
ปติญฺจตุ” อาศัยานุภาพพระธรรมเจ้า ฯ ล ฯ จงอภิบาลรัฐมณฑล
เสด็จสถิตในราชสมบัติยืนนาน.

“สงฺฆานุภาวํ นิสฺสาย ฯ เป ฯ ปจฺจํ อภิปาเลนฺโต นิจฺจํ ชยตุ”
อาศัยานุภาพพระสงฆ์เจ้า ฯ ล ฯ จงอภิบาลประชาชน มีชัยเป็น
นิตยกาล.

“พุทฺธานุภาเวน ปรมณฺทมหาวิราวุธสฺส มหาราชสฺส โสคุติ
ภาวตุ” ด้วยอาณูภาพพระพุทธรเจ้า ขอสวัสดิ์คือความปรอดปรอง จงมีแต่
สมเด็จพะปรเมนทรมหาวิราวุธ บรมราชาธิราช.

“ธมฺมานุภาเวน ฯ เป ฯ อิทธิ ภาวตุ” ด้วยอาณูภาพพระธรรมเจ้า
ขอฤทธิ คือความสำเร็จ จงมี ฯ ล ฯ

“สงฺฆานุภาเวน ฯ เป ฯ วุฑฺฒิ ภาวตุ” ด้วยอาณูภาพพระสงฆ์เจ้า
ขอวุฒิ คือความจำเริญ จงมี ฯ ล ฯ

ขออำนาจพระราชปณิธานคือความตั้งพระราชหฤทัยในอันบำเพ็ญ
ราชธรรมให้สำเร็จประโยชน์แก่มหาชนทั่วหล้า และขอเดชเทวกาผู้
ศักดิ์สิทธิ์ จงอภิบาลรักษาสมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้ากับ
ทั้งพระบรมราชวงศ์และรัฐมณฑลให้สถาพรดำรงมั่น พันธรรพพินิต

อุปวันตราย เป็นนิกาล.

อรหัง สมมาสมพุทโธ

อตุตมัม ชมมมชดกา

มหาสงฆ์ ปโปเธติ

อจุเจตัม รตนคตยัม

พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ตรัสรู้ธรรมอันสูงสุดแล้ว ยัง
สงฆ์หมู่ใหญ่ให้ตรัสรู้ เบิกบานตื่นจากกิเลสสินิทรา นี้จัดว่าพระ
รัตนตรัย แม้ถึงจะต่างกันโดยวัตถุ พุทโธ ชมโม สงโฆ
ทั้งนี้ก็จริงอยู่ ถึงอย่างนั้น ก็ชื่อว่าเป็นอันเดียวกันโดยอรรถ เพราะ
ไม่แยกจากกันไปได้ พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระธรรมก่อนแล้วสอนผู้อื่น
ให้ตรัสรู้ตาม พระธรรมนั้นพระสงฆ์ได้ทรงไว้ และพระสงฆ์เล่า
ก็เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า เนื่องจากเป็นอันเดียวกัน พระรัตนตรัยนี้
บริสุทธิ์อุดมประเสริฐในโลก ย่อมเป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์อย่างยิ่งแก่ผู้
เลื่อมใสแล้ว ใคร่ความบริสุทธิ์แก่ตน ปฏิบัติอยู่โดยชอบ ความ
บริสุทธิ์จากกิเลสทั้งปวง เป็นความดับจากทุกข์ทั้งปวง พระนิพพาน
เป็นธรรมชาติสูงอยู่อย่างยิ่ง คือว่างจากกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวงนั้น ได้
ชื่อว่าเป็นบรมสุข ด้วยสัจจวาจาภาสิตนี้ ขอความสวัสดิ์จึงเกิดมีในกาล
ทุกเมื่อ ด้วยเดชานุภาพพระรัตนตรัยเป็นปฏิพาหนะบายทางกัน ขออุปัท
วันตรายและอุปสรรคคือข้อขัดข้องทั้งหลาย จงอย่าได้ถูกต้องพ้องพานซึ่ง
สยามรัฐมหาชนบทนี้ในกาลไหน ๆ จงบำรุงรักษาไว้ด้วยประการทั้งปวง
ขอความเป็นผู้ไม่มีโรค สุขสำราญ ความเป็นผู้มีอายุยืนนาน
และความบริบูรณ์แห่งวัตถุทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งวิบูลผลนั้น ทั้งสุข

โสมนัสสวัสดิ์ในที่ทุกสถาน จงเกิดมี จงเป็นไป แก่สมเด็จพระบรมพิตร
พระราชสมภารเจ้ากับพระบรมราชวงศ์ผู้ทรงอภิบาลสยามรัฐมหาชนบท
นี้ ขอเทพเจ้าผู้สิงสถิตในสยามรัฐมณฑล ตั้งต้นแต่พระราชนิเวศน์
ตลอดเขตรัชสีมา ที่สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้าได้ทรงบูชาแล้ว
ด้วยธรรมพลีและอามิสพลี จงตั้งไมตรีจิตอภิบาลรักษาสมเด็จพระบรมพิตร
พระราชสมภารเจ้า กับรัฐมณฑล ด้วยนำเข้าไปใกล้ซึ่งอิฏฐวิบุลผลอัน
เป็นมหิทธานุหิตประโยชน์และคอยป้องกันซึ่งสรรพโทษอันไม่เกื้อกูลแก่
ความเจริญ อย่าให้เกิดมี

สิทธิธมฺมคฺฤ สิทธิธมฺมคฺฤ สิทธิธมฺมคฺฤ อิทํ ผลํ

เอตสฺมี รตนคฺฤตยสฺมี สมปฺปสาทณเจตโส

ขอผลที่กล่าวนี้ จงเป็นผลสัมฤทธิ์ จงเป็นผลสัมฤทธิ์ จงเป็น
ผลสัมฤทธิ์ แก่สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ผู้มีพระราชหฤทัย
เลื่อมใสในพระรัตนตรัยนี้ สมพระบรมราชประสงค์ทุกประการเทอญ.

คุณานุศลตักถา

ในการฉลองพระชนมายุ ๖๐ ทศ

สมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้ากรมพระยา

ภาณุพันธุ์วงศ์วรเดช

พระนิพนธ์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

คุณานุสสติกา

เทศนาพิเศษ

นโม พุทธสส.

หิโต พหุณฺณํ ปฏิปชฺช โภเค

ตํ เทวตา รกฺขติ ธมฺมกฺขตํ

พหุสฺสํ สํวคฺคปณฺณํ

ธมฺเม จิตฺตํ น วิหฺวติ กิตฺติเต.

บัดนี้ จักถวายวิสัชนาคุณานุสสติกา. พระณนาคุณที่ควรรำลึก
เป็นอารมณ์ ฉลองพระเดชพระคุณประทับพระปัญญาบารมี อนุโมทนา
พระกุศลราศีที่ทรงบำเพ็ญในอภิลักขิตสมัยพระประสูติมงคล ด้วย
สมเด็จพระปิตุลาธิบติบพิตร ทรงจำเริญพระชนมายุมาโดยสวัสดิ์มีกำหนด
ครบ ๖๐ ทศเมื่อศกหลัง แต่ยังไม่เป็นโอกาสที่จะได้ทรงบำเพ็ญพระ-
กุศลฉลองพระชนมายุ จึงทรงเลื่อนมาทำในวันประสูติศกนี้ ทรงอังกาส
พระสงฆ์และทรงถวายไทยธรรม มีจำนวนเท่าพระชนมายุและเพิ่มบ้าง
ทรงพระอุทิศส่วนพระกุศลเป็นเทวพลีแด่อารักขเทวดาผู้รักษาพระองค์
และวัตถุเทวดาผู้สถิตประจำวังเป็นธรรมบรรณาการ และเนื่องด้วยงานนี้
ได้ทรงบำเพ็ญพระกุศลส่วนบุพพเปตพลีถวายฉลองพระเดชพระคุณแก่
สมเด็จพระบรมชนกนาถ และสมเด็จพระบรมราชชนนีและพระบรม-
ญาติ ได้ทรงทำราชพลีสักการะสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินญาติพลีและ

อติถิพลี ทรงเลี้ยงดูหมู่พระญาติและแขกอื่น ให้ได้ความชื่นบาน
 ทวักัน เป็นอันได้ทรงทำพลีครบทั้งห้า ตามพระพุทธานุญาตตรัสแก่
 อนาถปิณฑิกคฤหบดีว่า “ปุณ จปริ คหปติ อริยสาวโก ฯ เปฯ
 ปณฺจพลิกตฺตา โหติ” เป็นต้น มีความว่า “คฤหบดี อีกข้อหนึ่ง
 อริยสาวก (ผู้เป็นฆราวาส) ย่อมเป็นผู้ทำพลีห้า คือญาติพลีสังเคราะห์
 ญาติ ๑ อติถิพลี ๑ ทอนรับแขก ๑ บุพเพตพลี ทำทักษิณานุประทาน
 อุทิศบุรพบิดร ๑ ราชพลี สักการพระราช ๑ เทวตาพลี ทำ
 ทักษิณาอุทิศเทวดา ๑ ด้วยโภคทรัพย์อันได้มาแล้วด้วยความเพียร คือ
 ความหมั่นสะสมแล้วด้วยกำลังแขนจนเหี่ยวโอรม เป็นของชอบธรรม
 ได้แล้วโดยธรรม นี่เป็นประโยชน์ เนื่องด้วยการถือโภคทรัพย์เป็น
 ที่ ๔.”

สมเด็จพระปิตุลาธิบิตบพิตรดำรงพระชนม์มา ยังประโยชน์ให้
 สำเร็จแก่ชนนิกรมากหลาย สมด้วยพระพุทธานุญาตว่า “สปรุโรโส ภิกฺขเว
 กุเล ชายมาโน พหุโน ชนสฺส อตฺถาย หิตาย สุขาย โหติ”
 เป็นต้น “ความว่าภิกษุทั้งหลาย สัตบุรุษเมื่อเกิดในสกุล ย่อมเกิดเพื่อ
 ประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแห่งชนเป็นอันมาก ทั้งแห่งมารดาบิดา
 ทั้งแห่งบุตรภรรยา ทั้งแห่งหมู่คนผู้เป็นทาสและกรรมกร ทั้งแห่งมิตร
 อมาตย์ ทั้งแห่งสมณพราหมณ์ จุจมหาเมฆยังข้าวกล้าทั้งมวลให้
 สำเร็จ” เมื่อทรงคำนึงถึงพระชนมอันไม่ไร้ผลอย่างนี้ จักเกิดพระ-
 ปิตีปราโมทย์ เป็นอนวัชชธรรมหาโทษมิได้ นี่จักเป็นบ้ำจยอุปลัมภ
 พระชนมายุให้ยืนยาว ทั้งจักตั้งพระหฤทัยเพื่อทรงบำเพ็ญต่อไป และ

เพื่อทรงรักษาให้ไพบูลย์

ในลำดับนี้จักเลือกคุณธรรมมาพรรณนา ๓ ประการ เพื่อทรงพระบัจเฆกจนถึงเป็นคุณานุสสติ ส่วนใดเคยทรงบำเพ็ญมาแล้ว จะได้ทรงให้ยิ่ง ๆ ส่วนใดยังบกพร่อง จะได้ทรงให้ไพบูลย์ ทั้งเพื่อยังธรรมสวนานิสงส์ให้สำเร็จแก่ผู้ฟังทั่วกัน คุณธรรม ๓ ประการนั้น คือ มิตรธรรม ๑ สัมมาประโยชน์ ๑ สามัตถิยะ ๑

มิตรธรรมนั้น คือธรรมของมิตร ฐานะอันมิตรจะพึงประพฤติก่อกันและกัน มิตรนั้น กล่าวโดยสาธารณัย ชนผู้รักใคร่สนิทชื่อว่ามิตร ได้ในคำว่า “มาตา มิตุตฺ สเก ชเร” มารดาชื่อว่าเป็นมิตรในเรือนของตน” คนผู้มีเมตตาในกันก็ชื่อว่ามิตร ได้ในคำว่า “อริยมิตฺตฺกโร สียา” ชนสมควรจะทำพระอริยบุคคลให้เป็นมิตร กล่าวโดยเฉพาะสหายผู้สนิทและผู้มีเมตตาชื่อว่ามิตร ได้ในคำว่า “ปาปมิตุโต กลฺยาณมิตุโต” มีมิตรเลว มีมิตรดี เพื่อนร่วมงานเป็นแต่สหายบ้าง อมาตย์บ้าง ไม่ชื่อว่ามิตร ต่อเป็นผู้สนิทสนมกันมีเมตตาในกัน จึงจะได้ชื่ออย่างนั้น มิตรนั้นมีทั้งชั่วทั้งดี มิตรชั่ว เรียกปาปมิตร มิตรดี เรียกกลฺยาณมิตร มิตรนั้นย่อมเป็นบัจจกายนอกอันแรงกล้า ที่จะพาผู้สมคบให้ถึงความเจริญหรือความเสื่อมเสีย เหตุฉะนั้น สมเด็จพระโลกนาถเจ้าจึงตรัสว่า “พาหิโร ภิกฺขเว องฺคนฺติ กริตฺวา นาณญํ เอกํ กุมฺปิ สมณุปฺสุตํ ยํ เอว มหโต อนฺตฺถาย สํวตฺตติ ยถยิทํ ภิกฺขเว ปาปมิตุตฺตา” ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ทำบัจจกายนอกให้เป็นเหตุแล้ว เราย่อมไม่แลเห็นเหตุ

แม้อันหนึ่งอันอื่น อันจะเป็นไปเพื่อความเสียหายอย่างใหญ่ เหมือนความเป็นผู้มีมิตรชั่ว ความเป็นผู้มีบาปมิตร ย่อมเป็นไปเพื่อความฉิบหายอย่างใหญ่ อีกฝ่ายหนึ่งเราย่อมไม่แลเห็นเหตุอันหนึ่งอันเหมือนกัน อันจะเป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่ เหมือนความเป็นผู้มีมิตรดี ความเป็นผู้มีกัลยาณมิตร ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่ การรู้จักเลือกคบเฉพาะมิตรดี เว้นมิตรชั่วเป็น “กัลยาณมิตฺตตา” ความเป็นผู้มีกัลยาณมิตร หรือมิตรสมบัติ ความถึงพร้อมด้วยมิตร.

สหาโย อุตฺตชาตสุส โหติ มิตฺตํ ปุณฺณํ

สหายย่อมเป็นมิตรของผู้มีกิจธุระเกิดขึ้นเนื่อง ๆ มา ผู้ใดได้มิตรผู้หนึ่งเมื่อกิจเกิดขึ้น จักหาผู้เป็นกำลังช่วยชวนชวยมิได้ เมื่อมีอันตรายทุกคาม จักหาผู้ช่วยป้องกันมิได้ ตั้งอยู่ในความลำบาก เหมือนต้นไม้ไม่มีรากและกิ่งไม้พอจะทานตัว ถูกพายุทนนไม่ไหวจะพังล้มก็ได้ การผูกไมตรีจึงเป็นกิจพึงปรารถนา

ธรรมแห่งมิตรนั้น มีมาในสังคาโลวาทสูตร โดยเป็นพุทธภาษิตตรัสแก่สังคาลมาณพว่า “ปญฺหิ โข กหปติปฺตฺตํ กุลปฺตฺเตน อุตฺตราทิสํ มิตฺตตามฺหา ปญฺจุปฺปชาตพฺพา” ตุก่อนฤๅหบดีบุตรมิตรอมตย์ผู้เปรียบด้วยทิศเบื้องซ้าย อันกุลบุตรพึงบำรุงด้วยฐานะ ๕ ประการ คือ “ทานน” ด้วยการให้พัสดุสิ่งของเกื้อกูล “เปยฺยวชฺเชน” ด้วยกล่าวถ้อยคำที่จับใจ “อตุลฺจริยา” ด้วยประพฤติการที่เป็นประโยชน์แก่มิตร “สมานตุตฺตยา” ด้วยความเป็นผู้มีตนเสมอ ไม่แสดงความแปรผันในกาลนั้น ๆ “อวิถฺวาทนตา” ด้วย

ความซื่อตรงไม่หลอกลวงกัน ตูก่อนคฤหบดีบุตร มิตรอมาศย์ผู้เปรียบ
 ด้วยทิศเบื้องซ้าย อันกุลบุตรบำรุงด้วยสถานทั้ง ๕ เหล่านี้แล้ว ย่อม
 อนุเคราะห์กุลบุตรด้วยฐานะ ๕ ประการ คือ “ปมตติ รกฺขณติ”
 กุลบุตรนั้นเดินเลื้อยผลอสติ ย่อมเอาใจใส่ระวังรักษาเขา “ปมตตสฺส
 สทาเปตฺยํ รกฺขณติ” ย่อมป้องกันรักษาทรัพย์สินสมบัติของเขา “ภิตตสฺส
 ปฏิสฺสณํ โหณติ” เมื่อมีทุกข์ร้อนย่อมเป็นที่พึ่ง “อาปทาสุ น
 วิหณติ” ย่อมไม่ละทิ้งในยามวิบัติ “อปรี ปชฺชิสฺสสฺส ปฏิปุเชนติ”
 ย่อมนับถือตอบตลอดวงศ์วารของเขา สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
 ประทานพระพุทธโอวาทไว้ให้เข้าใจอุบายสงเคราะห์มิตรด้วยประการ
 ฉะนี้ มิตรนั้นต่างชั้นกันตามบุคคล วิธีสงเคราะห์ก็จำต้องต่างไปตาม
 คนเดียวกันความต้องการก็ยังต่างไปตามขณะ การสงเคราะห์มิตรจึง
 ควรทำด้วยรู้จักเลือกอุบายให้เหมาะแก่บุคคลและสมัย ถ้าเข้าใจทำก็
 จะได้พวกพ้องเป็นกำลังในกิจธุระ และเป็นเครื่องตั้งมั่นแห่งตน และ
 เป็นที่พึ่งของชนทั้งหลายอื่น

สาขาปัตตผลูปโต

ขนฺธิมาว มหาทุโม

มูลวา ผลสมฺปนฺโน

ปติฏฺฐา โหติ ปกฺขิณํ

เหมือนต้นไม้ใหญ่มีกิ่งรากหยั่งลงมั่นในพสุธา ตั้งลำต้นแตกสาขา
 ผลิบาผลัดผล ย่อมเป็นที่พึ่งของฝูงวิหคในอรัญญ ต่างพากันเข้าอาศัย
 ใครต้องการร่มเงาก็เข้าจับ ใครต้องการผลก็บริโภคนั้น

สมเด็จพระปิตุลาธิปไตยปิตร ทรงบำเพ็ญมิตรธรรมมาโดยเอื้อเฟื้อ
 ทรงเผื่อแผ่แก่ชนนิกรทุกชั้นทั่วไป ได้พระเกียรติในเพราะพระคุณชั้น

ควรทรงถือเป็นคุณานุสสติ ประการที่ต้น.

สัมมาประโยชน์นั้น คือการประกอบไว้ชอบ การทำถูกต้องทาง
ท่านผู้บำเพ็ญมิตถธรรมเป็นผู้กว้างขวาง มีพวกพ้องเป็นกำลังในกิจการ
จัดการงานให้ถูกต้องเป็นสัมมาประโยชน์แล้ว การงานนั้นจักสำเร็จด้วย
ดี ชื่อนี้ย่อมสงเคราะห์คุณ ๓ ประการเข้าไว้ คือ มัตตัญญูตา ความ
เป็นผู้รู้จักพอดี ๑ กาลัญญูตา ความเป็นผู้รู้จักกาล ๑ บุคคลัญญูตา
ความเป็นผู้รู้จักเลือกบุคคล ๑ การรู้จักว่าการทำกิจอย่างนั้น ๆ ต้องการ
ใช้คนใช้ทรัพย์จำนวนเท่าใด ๆ เป็นพอดี รู้จักหยั่งการว่าทำเพียงไร
จักพอดี นี้จักเข้าในมัตตัญญูตา การรู้จักกำหนดเวลาทำกิจว่า กิจ
อย่างนั้น ๆ จักทำให้แล้วทันในระยะเวลาเท่าใด ๆ รู้จักหยั่งว่าใน
คราวเช่นนั้น กิจอย่างนั้น จักเหมาะหรือไม่ นี้จักเข้าในกาลัญญูตา
การรู้จักเลือกบุคคลให้เหมาะแก่กิจอันพึงทำ ตลอดถึงรู้จักอรรถาัยของ
เขา อันเป็นทางรู้จักเอาใจคนให้ซึมซับนี้ นี้จักเข้าในบุคคลัญญูตา
สัมมาประโยชน์เป็นคุณสมบัติอันจะพึงปรารถนาในสรรพกิจการ เว้นสัมมา
ประโยชน์เสียแล้ว การงานย่อมอาภูล ผู้ทำด้วยสัมมาประโยชน์ชื่อว่า
“ปฏิรูปการี” ผู้ทำเหมาะเจาะ มีพระพุทธานิเทศแสดงไว้ในทางหา
ทรัพย์ว่า

ปฏิรูปการี ฐรวา อญฺญาตา วินฺทเต ธนํ

ชนผู้มีฐานะเป็นผู้หมั่นทำให้เหมาะเจาะย่อมได้ทรัพย์ ในคติ
ธรรม การตรัสรู้ของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ท่านก็กล่าวว่าอาศัย
สัมมาประโยชน์ นี้เป็นคำกล่าวชอบ การที่ทรงบำเพ็ญทุกกริยาอยู่ถึง

๖ ปี ก็เพราะขาดสัมมาประโยชน์ การที่ได้ตรัสรู้ ก็เพราะทรงบำเพ็ญเพียรถูกต้อง ในธรรมจักรกับปวัตตสูตรปฐมเทศนา ตรัสสัมชฌิมปฏิบัติ คือปฏิบัติเป็นสายกลาง ไม่ให้หย่อนหรือตึงเกินไป นี่ได้แก่การที่ทรงแสดงปฏิบัติเป็นสัมมาประโยชน์.

สมเด็จพระปิตุลาธิปไตยนราธิราช ทรงพระปรีชาในอันจัดการงานให้เป็นสัมมาประโยชน์ การงานที่ทรงจัดนั้นย่อมสำเร็จโดยสามารถ ยากที่ผู้อื่นจะทำได้เหมือน แม้ข้อนี้ ก็ควรทรงถือเป็นคุณานุสสติด้วยเป็นประการที่ ๒.

สามัตถิยะนั้น คือความเป็นผู้สามารถในกิจน้อยใหญ่ อาจจัดอาจทำให้สำเร็จ คุณข้อนี้ มีในผู้ใดย่อมยังผู้หนึ่งให้ประกอบกิจนั้น ๆ ล่วงไปได้ไม่ขัดข้อง เป็นผู้น้อยย่อมหาที่พึ่งได้ เป็นผู้ใหญ่อมเป็นที่พึ่งของเขา มีพระพุทธภาษิตแสดงว่า “ยานิ ตานิ สพรหมจารีนิ อุตฺตมจฺจานิ กิกรณียานิ” เป็นต้น มีความว่า กิจอะไร ๆ ทั้งสูงและต่ำแห่งสพรหมจารีทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้ชยันในกิจนั้น ไม่เกียจคร้านมาพร้อมด้วยปัญญาจักเลือกฟัน อันเป็นอุปายประกอบกิจนั้น อาจจัดให้สำเร็จ แม้ธรรมนี้เป็นคุณธรรมที่พึงประการ ๑ ความสามารถนี้ แต่เพียงเป็นไปในกิจไม่สำคัญ ก็ยังประโยชน์ให้สำเร็จแก่ตนและผู้อื่นตามวิสัย ถ้ามีกว้างขวางออกไปในกิจใหญ่ ๆ ที่สำคัญ ประโยชน์อันใหญ่ก็ย่อมเกิดมียิ่งขึ้น ถ้าผู้มาตยาธิปไตยมีสามารถ ก็อาจพิจารณาถึงราชกิจให้ลุล่วงไปไม่อาคูล เป็นกำลังของสมเด็จพระบรมกษัตริยาราชเจ้า แผ่นพระราชอิสริยยศพระบรมเชษฐาภาพ และพระเกียรติคุณให้ไพศาล

ทั้งปรีณายกর্তน์และคฤหบดีรัตน์ของพระเจ้าจักรพรรดิราช ผู้สามารถ
ในราชกิจฝ่ายทหารและพลเรือน อันเป็นหน้าที่ของตนเป็นตัวอย่าง
ในทางพระพุทธศาสนา พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะได้รับยกย่อง
ว่าเป็นคู่พระอัครสาวก ก็เพราะเป็นผู้สามารถในกิจแผนกหนึ่ง ๆ
พระสารีบุตรเป็นผู้มีปัญญา สามารถแสดงธรรมลึกซึ้งกว้างขวาง พระ-
ศาสดาทรงยกย่องเป็นเอตทัคคะ คือเป็นยอดแห่งภิกษุทั้งหลายผู้มีปัญญา
เป็นผู้อาจแสดงธรรมตามพระองค์ได้เป็นอย่างดี พระโมคคัลลานะเป็น
ผู้มีฤทธิ์ สามารถทำกิจพระศาสนาให้สำเร็จ ทรงยกย่องเป็นเอตทัคคะ
แห่งภิกษุผู้มีฤทธิ์ คู่พระสาวกนี้ ได้เป็นกำลังของสมเด็จพระสัมมาสัม-
พุทธเจ้า แผ่นพระบรมพุทธานุภาพและพระเกียรติคุณให้ไพโรจน์

สมเด็จพระปิตุลาธิบดินทร ทรงอาศัยมิตรอมตย์เป็นกำลัง ทรง
ตั้งอยู่ในสัมมาประโยชน์ จักการงานถูกทาง ทรงสามารถในอันยังกิจ
ต่าง ๆ ให้สำเร็จ เช่นได้เคยทรงรับราชการแห่งสมเด็จพระบรมเชษฐา-
ธิราชมาแล้วในหนหลัง ทั้งนี้แล ควรทรงถือเอาแม้ซึ่งพระคุณอัน
เป็นคุณานุสสติ เพื่อบำรุงพระกมลให้อิ่มเอิบเป็นที่ ๓.

สรุปความว่า ทรงดำรงพระชนม์อยู่ไม่ไร้ผล สมด้วยพระพุทธ-
นิพนธ์ว่า “อโมฆี ตสฺส ชีวติ” “ชีวิตของผู้นั้นย่อมไม่เปล่า”
ทรงยังประโยชน์ให้สำเร็จแก่ชนทุกเหล่าโดยสัพปุริสวิสัย เสด็จอยู่ยั่งยืน
มาได้จนบรรจบรอบพหุหัตถ์จักร นับเป็นนายอุฏฐบุคคฺล เป็นที่สักการะ
นับถือของพระวงศ์ ส่อว่ามีเทวดาอภิบาลพระองค์มา ได้ในพระพุทธ-
นิพนธ์ภาษิตว่า

หิโต พหุณฺณํ ปฏิปชฺช โภเก
 ตํ เทวตา รกฺขติ ธมฺมกฺคุดํ
 พหุสฺสคํ สีสลตฺถปฺปนํ
 ธมฺเม จิตฺตํ น วิชหาติ กิตฺติ

กุลปติมาปฏิบัติโภคทรัพย์ เกื้อกูลแก่ชนมาก เทวดาย่อมรักษา
 กุลปตินั้น ผู้อันธรรมคุ้มครองแล้ว เกียรติย่อมไม่ละกุลปตินั้น ผู้เป็น
 พหุสฺสค ถึงพร้อมด้วยศีลและวัตร ตั้งอยู่ในธรรม

ธมฺมญฺจํ สีสลตฺถปฺปนํ สจฺจวาที หิรมฺณํ
 เนกขํ ชมฺโพนทสฺสเสว โภโก ตํ นิมนฺติคฺคฺมรหติ
 เทวปํ นํ ปสฺสสนฺติ พุรฺหมฺนาปํ ปสฺสสิโต

ใครควรจะนิมนทากุลปตินั้น ผู้ตั้งอยู่ในธรรม ถึงพร้อมด้วยศีล
 มีหิริในใจ บริสุทธจตุแห่งนิกะแห่งทองชมพูนุท ทั้งเทวดาทั้งพรหม
 ย่อมพากันสรรเสริญกุลปตินั้น.

สมเด็จพระปิตุลาธิบติบพิตร มาทรงคำนึงถึงคุณธรรมอันมีใน
 พระองค์เป็นคุณานุสสติ ทรงรำลึกเป็นพระอารมณ จักทรงไต่ความ
 อิ่มเอิบพระกมลเป็นอนวัชกรรมปราศจากโทษ พระปิตปราโมทยนั้น
 จักบำรุงพระหฤทัยให้ผ่องใส จักเป็นบ้จัยมีกำลังกล้า ณ ภายใน ใน
 เมื่อได้ประชุมแห่งบ้จัย ณ ภายนอกพร้อมกัน กล่าวคือการบริหารพระ-
 สรีระกายเป็นอันดี จักทวีกำลังสืบพระชนมายุให้ยืนยาวตามสามารถ.

ในลำดับนี้ ขอพระสงฆ์ผู้มาสนับบาตในมหาเมฆกลการนี้ จงช่วย
 กันตั้งสัตยาธิษฐาน ขอพรพระพุทธรัตนผู้สำเร็จคุณสวัสดิยากร พระ-

ธรรมรัตน์เป็นมงคลบวรระบับสรรพูปัทวะ พระสังฆรัตน์ผู้ประกาศ
มงคลให้รู้แพร่หลาย ประสิทธิถวายเป็นสมเด็จเจ้าพระปิตุลาธิบติบพิตร

โย สนนินโน วรโพธิมุเล

มารุ สเสนํ สุจิตํ ชินิตฺวา

สมโพธิมาจฺจนิ อนนตฺตาโณ

โลกุตฺตโม โลกहितานุกมฺปิ

สมเด็จพระพุทธเจ้าองค์ใด เสด็จนั่งสงบแล้ว ณ คางไม้โพธิพฤกษ์
อันบวร ทรงขำเนรมารพร้อมด้วยแสนยากรดีแล้ว ได้ทรงบรรลुพระ-
สัมมาสัมโพธิเป็นพระอนันตญาณ ทรงพระปัญญาหาที่สุดมิได้เป็นผู้สูงสุด
แห่งสัตว์โลก ทรงพระกรุณาด้วยหมายเกื้อกูลสัตว์โลก

เอตสฺส จานุภาเวน โหตุ มงคลมุตฺตมํ

วเสน ยสฺสาจาปี อิทฺธิยา ชลคํ สทา

ด้วยอานุภาพแห่งสมเด็จพระพุทธเจ้านั้นด้วย ขอจงมีมงคลอย่าง
สูง ขอจงทรงรุ่งเรืองด้วยอำนาจ ด้วยยศและด้วยฤทธิ์ทุกเมื่อ.

อญฺจกโก อริยปโถ ชนานํ

โมกฺขปฺปเวสาย อชฺช จ มคฺโค

ธมฺโม อํ สนฺติกโร ปณฺโฑ

นียยานิโก โย ตทธาริธาริ

พระธรรมนี้ใด ทรงไว้ซึ่งชนผู้ทรงทำน เป็นทางประเสริฐมีองค์
แปดแห่งชนทั้งหลาย และเป็นทางตรงเพื่อเข้าสู่พระนิพพาน เป็นคุณ
ทำความสงบ เป็นคุณประณีต เป็นคุณนำออกไป.

เอตสฺส จานุภาเวน สุตฺถิ โหตุ สพฺพทา

อหฺโหม มหฺตฺสโน โหตุ กิตฺติมา ปรีวารว

ท้าวอานุภาพแห่งพระธรรมนั้นท้าว ขอสวัสดิ์จึงมีทุกเมื่อ ของ
ทรงมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีเกียรติ มีบิราร.

สงฺโฆ วิสฺสุโข วรทกฺขิณฺณโย

สนฺตินฺทริโย สพฺพมลปฺปหิโน

กุณฺหิเนเกหิ สมิตฺธิปตฺโต

อนาสโว โย สุกตานุพฺพุโ

พระสงฆ์ไตรสร้อยตามสมเด็จพระสุคต เป็นผู้วิสุทธิ ครอบทั่วภินา
อันประเสริฐ มีอินทรีย์สงบ ละมลทินทั้งปวงเสียแล้ว ถึงความเป็นผู้
สำเร็จด้วยคุณเป็นอนเนก เป็นผู้หาอาสวะมิได้

เอตสฺส จานุภาเวน วุฑฺฒิเยว ปวตฺตติ

ทึมาโยโก อโรโค จ จิรํ จาตุ อสฺสโร

ท้าวอานุภาพแห่งพระสงฆ์นั้นท้าว ขอความเจริญแผ่ยาวจง
เป็นไป ขอจงมีพระชนมายุยืนยาว หาพระโรคมิได้ ทรงตั้งสถาพร
ตลอดกาลนาน.

รตนคฺตฺยานุภาเวน รตนคฺตฺยเตชสา

สิทฺธมคฺคํ สิทฺธมคฺคํ สิทฺธมคฺคํ อิทํ ผลํ

ท้าวเตชานุภาพพระรัตนตรัย ขอผลอันอภิปรายมานี้ จงเป็นผล
สัมฤทธิ์ จงเป็นผลสัมฤทธิ์ จงเป็นผลสัมฤทธิ์ แต่สมเด็จพระปิตุลา-
ธิปตูปิตร พร้อมด้วยพระประยูรวงศ์ จงทุกประการเทอญ

วงศ์ธรรมส์มาทานกถา

ในการฉลองพระชนมายุเสมอด้วยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ
ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยานเรศรุทธิ์

พระนิพนธ์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

วังธรรมสมาทานกถา

นโม พุทธสส.

อติชาติ อนุชาติ	ปุตติ อิจฺจนฺติ ปณฺธิตา
อวชาติ น อิจฺจนฺติ	โย โหติ กุลคนฺธโน,
เอเต โข ปุตฺตา โลกสฺมี	เย ภวนฺติ อุปาสกา
สทฺธาสีเลน สมฺปนฺนา	วทณฺญ วีตมจฺจรา
จนฺโทวพฺภณนา มุตฺโต	ปรีสาสุ วิโรจเรติ

บัดนี้ พระบรมวงศบริพัตร (กรมพระนเรศวรฤทธิ์) ทรงเจริญพระชนมายุมาโดยสวัสดิ์บรรจบ ๖๔ ปี บริบูรณ์ เสมอด้วยพระชนมายุแห่งสมเด็จพระบรมชนกนาถ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงคำนึงถึงพระเดชพระคุณ ด้วยพระกตัญญูตา ทรงบำเพ็ญพระกุศลทักษิณานุปทานอุทิศถวาย ด้วยพระกตเวทิตา นี้จัดเข้าในอุปายนธรรม คือการอ่อนน้อมนับถือ เป็นบุญจริยานำมาซึ่งผลอันพึงปรารถนามีอายุเป็นต้น.

อุปายนธรรมนี้เป็นวัตรสำคัญ อันกุลบุตรพึงถือเป็นหลัก เว้นคุณสมบัตินี้แล้ว จักไม่มีที่มุ่งที่หมายว่าจักเอาอย่างไร จักไม่รู้จักเกรงใจ ในเมื่อปรารถนาจะทำนอกร่องรอย เหมือนคนแรกหัดเขียนหนังสือ ไม่ได้อาศัยบรรทัด ยากที่จะเขียนให้ตรง เหตุนี้ ท่านจึงสอนให้อ่อนน้อมนับถือท่านผู้ใหญ่ในสกุลของตน แลอนุวัตรตามธรรมเนียมของสกุล กุลบุตรมาทำตามนั้น จักบรรลุศุภวิบุลผล สามารถสืบสกุลให้ถาวร สมเด็จพระโลกนาถเจ้าก็ได้ตรัสสอนเทียบไว้อย่างนี้ว่า “โคจร

ภิกษุเว จรต สก เปตติเก วิสเย ภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลาย
จงเที่ยวอยู่ในทางอันเป็นวิสัยแห่งบิดาของตน “โคจร ภิกษุเว จรต
สก เปตติเก วิสเย อายุณปี วฑฒิสุตต วนณณปี วฑฒิสุตต
สุชนปี วฑฒิสุตต โภเคนปี วฑฒิสุตต พลณปี วฑฒิสุตต
ภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายเที่ยวอยู่ในทางอันเป็นวิสัยแห่งบิดาของตน
จักเจริญด้วยอายุบ้าง จักเจริญด้วยพระณะบ้าง จักเจริญด้วยสุขบ้าง
จักเจริญด้วยโภคะบ้าง จักเจริญด้วยพละบ้าง ทรงเปรียบอายุด้วยอิทธิ-
บาท พระณะด้วยศีล สุขด้วยสมาธิ โภคะด้วยพรหมวิหาร พละด้วย
พระอรหัต.

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ทรงพระคุณสมบัติ
และพระราชกรรยา ควรเป็นแบบอย่างของพระราชโอรส พระราช
นัดดา ปนัดดา ถึงจักชกมาถวายวิสัชนาโดยประการ โดยฐานเป็น
กัลยาณชนบ้าง โดยฐานเป็นบัณฑิตบ้าง โดยฐานเป็นกุลเชฏฐบ้าง โดย
ฐานเป็นพระเจ้าแผ่นดินบ้าง.

โดยฐานเป็นกัลยาณชน พระองค์ทรงตั้งอยู่ในพระคุณ คือ
สุสุสุตา ความเชื่อถ้อยฟังคำซึ่งทำพระองค์ให้เป็นเป็นที่ทรงพระเสนา
ของสมเด็จพระบรมชนกนาถ และสมเด็จพระบรมราชชนนีต้องด้วย
ลักษณะบุตรดี แสดงไว้เป็นคู่กันกับภรรยาว่า

สุสุสุตา เสฏฐา ภริยานํ โย จ ปุตตานมสฺสโว
บรรดาภรรยาทั้งหลาย ภรรยาผู้เชื่อฟังกัน ประเสริฐสุด บรรดาบุตรทั้ง
หลายก็เหมือนกัน บุตรผู้อยู่ในถ้อยคำ เป็นผู้ประเสริฐสุดฉะนั้น มารดา

บิทย่อมมีความเสน่หารักใคร่ในบุตรของตน เป็นธรรมดา แต่เมื่อบุตรมาประพาศบิดาที่เรียบบร้อย ทั้งอยู่ในถ้อยคำ จักทวีความรักยิ่งขึ้นกว่าประมาณ การที่บุตรรู้จักทำตนให้เป็นที่รักของมารดาบิดาได้จะนี้เป็นข้อสำคัญ เป็นเหตุแห่งสรรพความเจริญที่มีมูลมาแต่มารดาบิดา.

อีกข้อหนึ่ง พระองค์มีพระราชอัธยาศัยสมาคารวะ ทรงอ่อนน้อมแก่ประยูรญาติที่เจริญพระชนมายุกว่า มิได้ถือพระองค์ด้วยขัตติยมานะ ต้องด้วยลักษณะสัตบุรุษที่สรรเสริญไว้ในบาลีประเทศหลายสถานว่า “กุเล เขมฺมชาปจายี” ผู้ประพาศที่อ่อนน้อมแก่ผู้ใหญ่ในสกุลจะนี้.

อีกข้อหนึ่ง พระองค์มีพระราชอัธยาศัยสุภาพอ่อนโยน แสดงพระกิริยาและทรีพระวาจาละมุนละไม สมควรแก่ภูมิของบุคคล ไม่ทรงดูหมิ่นด้วยถือความเป็นอิสระ โดยที่สุทกะพระเจ้าลูกเธอก็ยังตรัสด้วยพระวาจาที่อ่อนหวาน อันฝังอยู่ในพระสันดาน เพื่อเป็นแบบอย่างต่อไป เข้าในราชธรรมบทว่า มทุทวํ ความเป็นผู้อ่อนโยน ดังนี้.

อีกข้อหนึ่ง พระองค์มีพระราชจรรยาประกอบด้วยความจริงใจ ซื่อสัตย์เห็นในเวลาทรงบำเพ็ญสมณปฏิบัติ มุ่งเฉพาะข้อที่เห็นว่าถูกเป็นใหญ่ไม่ย่อท้อต่อปรปวาท และภัยอันตรายภายนอก เข้าในราชธรรมบทว่า อาชฺชวํ ความเป็นผู้ตรง ดังนี้.

อีกข้อหนึ่ง พระองค์ทรงยินดีในความสงบได้รักษาพระองค์ที่เรียบบร้อย ตลอดมาจนถึงเวลาเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ข้อนี้จัดว่าโสราจํ ความสงบเสงี่ยม เป็นคู่กันกับขันติ.

อีกข้อหนึ่ง พระองค์ทรงพระราชศรัทธาล้ำในพระพุทธศาสนา ทรงผนวชมาจนถึง ๒๗ พรรษา เมื่อทรงรับอัญเชิญเสด็จเถลิงราช-
 ศวรรย์แล้ว เมื่อถึงวันธรรมสวนะ ยังทรงพระราชอุทิศสาธุะประทาน
 พระธรรมเทศนาแก่ราชบริพารเหล่าอันโตชน ชักนำในกุศลสมาทาน
 และพอพระราชหฤทัยในธรรมสักัจฉา เสด็จพระราชดำเนินสู่พระ
 อารามเพื่อประโยชน์นั้นเนื่อง ๆ โดยอาการของอุบาสกผู้มีธรรมเป็นที่
 มายินดี พระองค์ทรงพระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างไร
 พึงเห็นเมื่อเวลาที่จะเสด็จสวรรคต ปราภฏในพระราชตำรัสขมาสงฆ์
 ว่า พระองค์ทรงตั้งอยู่ในพระไตรสรณคมน์และเบญจศีล ทรงมนสิการ
 อยู่ในวิปัสสนาภาวนา.

อีกข้อหนึ่ง พระองค์มีพระราชอัธยาศัยเผื่อแผ่ ได้พระราชทาน
 พระบรมราชานุเคราะห์แก่เอกชนนิกรเมื่อถึงเวลา เช่นพระราชทาน
 ทองคำพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ แก่พระราชวงศานุวงศ์และข้าราชการ
 ผู้ใหญ่ผู้น้อย ตั้งแต่องค์ละแห่งขึ้นไปจนถึง ๑๐ แห่ง เป็น
 กำหนด เมื่อครั้งมีงานพระบรมบรรพตทอ้งสนามหลวง จลองพระ
 เสด็จพระคุณสมเด็จพระบรมชนกนาถ และสมเด็จพระบรมราชชนนี
 นอกจากนั้นยังได้ทรงเผื่อแผ่แก่ชนต่างศาสนา พระราชทานที่ให้สร้าง
 วัดและทำป่าช้าฝังศพบ้างก็มี.

อีกข้อหนึ่ง พระองค์ทรงปราศจากอาฆาตไม่ทรงผูกเวรใน
 บุคคลผู้หมิ่นในพระบารมี มาแต่ครั้งยังไม่ได้เสด็จดำรงราชมไหศวรรย์
 มิใช่แต่เพียงพระราชทานอภัยเท่านั้น ยังได้ทรงชุบเลี้ยงเขาและบุตร

หลาน โดยสมควรแก่คุณความรู้ความสามารถ กลับทำพระองค์ให้เป็น
ที่นับถืออย่างยิ่งของเขาทั้งหลาย ต้องด้วยอธิบายในพระพุทธานิว่า

กฤษ์ อปฏิกุณฺโณโต สงคาม์ เซติ ทุชชย

ชนผู้ไม่โกรธบุคคลผู้โกรธแล้ว ชื่อว่าชำนะสงครามที่จะพึงชำนะได้
ด้วยยาก

อุภินฺนมตฺถิ จรติ อตฺตโน จ ปรสฺส จ

ชื่อว่าประพาศติประโยชน์เพื่อตน เพื่อผู้อื่นทั้งสองฝ่ายดังนี้.

โดยฐานเป็นกุลเชฏฐ์นั้น พระองค์ทรงประพาศติต่อพระราชโอรส
และพระราชธิดา เสมอด้วยบิดาและบุตรแห่งสามัญชน ไม่ทรงถือ
พระราชอิสริยยศ และพระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ทั่วถึง
กัน เพื่อเป็นสมบัติสำหรับพระองค์ที่เป็นพระราชกุมารได้รับพระราช
ทานที่วังและตำหนักให้เป็นสิทธิ์โดยมากด้วยกัน เว้นแต่ชั้นที่ยังทรง
พระเยาว์นัก ยังไม่ทันที่จะได้ ทรงพระราชดำริโปรดให้ไปศึกษา
โดยสมควรแก่สมัย ทรงยกย่องให้มีพระเกียรติยศโดยกาล เช่นพระ
ราชทานเครื่องยศ เกลิมพระสุพรรณบัฏ แห่โสกันต์ แห่ทรงผนวช
และตั้งกรมเป็นต้น อนึ่งทรงรักษาสามัคคีในระหว่างพระราชบุตรมิให้
มีริวฉานแยกเป็นก๊กเป็นเหล่า ให้เข้ากลมเกลียวเป็นอันหนึ่งอันเดียว
กัน และให้รู้จักรักใคร่เคารพนับถือ ตามฉันทที่เป็นผู้ใหญ่ผู้น้อย
พระองค์ทรงพระเมตตา ในพระราชโอรสและพระราชธิดาโดยทั่วถึง
ดังนี้ แม้ไม่เพ่งโดยฐานเป็นสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ก็ยังยากที่บุตรใน
สกุลอื่นจะหาบิดาเปรียบให้เหมือน นับว่าได้ทรงทำหน้าที่ของชนกเป็น

อย่างนี้ ตามที่จะทำได้ในเวลานั้น สมแก่บรรดแห่งจนประพันธ์ว่า

พुरुหมาคี มาตาปิตโร

มารคาบิตาได้ชื่อว่าเป็นพรหมของบุตรธิดาทั้งนี้.

อีกข้อหนึ่ง ทรงทำนุบำรุงพระราชวงศานุวงศ์ ทรงยกย่องให้ได้ดำรงราชอิสริยยศ โปรดให้มีโอกาสได้รับราชการ พระราชทานเบี้ยหวัดเพิ่มขึ้นกว่าก่อน และพระราชทานของแจกส่วนพระองค์ ถึงคราวควรพระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์ด้วยสังคหวิธีใด ๆ ก็ทรงด้วยประการนั้น ๆ ทรงแสดงความคุ้นเคยสนิทสนมพระญาติวงศ์.

อีกข้อหนึ่ง ทรงห้ามราชกุลไม่ให้ประพฤติผิดทำนองคลองธรรม ให้นับถืออิสรภาพของคนอื่นที่เขาควรจะมี.

พระราชจรรยาโดยเป็นบัณฑิตนั้น พระองค์ทรงใคร่ศึกษาเป็นพหุสุต ได้ทรงเล่าเรียนมากทรงรอบรู้พระปริยัติธรรมและศิลปวิทยาอื่นอีกเป็นหลายอย่าง ทั้งส่วนสกสมัยและปรตมัย

อีกข้อหนึ่ง พระองค์ทรงใคร่ธรรม ทรงถือการที่ถูกเป็นใหญ่ ไม่ครั้นคร้ามแต่ปรับปาวาตและภัยอันตราย เมื่อครั้งทรงผนวช ได้ทรงชวนชวายุชตุคัยพระธรรมวินัย ชักนำบริษัทให้ปฏิบัติควรแก่พระบรมพุทโธวาท ยกย่องพระศาสนาให้รุ่งเรืองประดิษฐานธรรมยุตติกนิกายสืบมา

อีกข้อหนึ่ง พระองค์มีสติสัมปชัญญะ ไม่ลืมพระองค์ในเวลาที่มาประจวบด้วยเหตุการณ์นั้น ๆ แม้ทรงพระประชวรหนักครั้งอาสานก่อนเสด็จสวรรคตสักสองนาฬิกา ได้มีพระราชดำรัสในมครภาษาเป็น

คำมาสงฆ์ ในพระราชดำรินั้น ทรงแสดงว่าพระองค์รัชกาล
ของพระองค์ไม่ให้กระสับกระส่าย เพราะเหตุทรงเสวยทุกขเวทนากลับ
อันเกิดแต่พระโรค สมด้วยคติของบัณฑิตว่า

สุเขน มุฏจา อถา ทุกเขน

น อัจฉา จัง ปณฺธิตา ทสฺสยนฺติ

บัณฑิตทั้งหลาย อันสุขก็ดี อันทุกข์ก็ดี ถูกต้องแล้ว ย่อมไม่แสดงวิการ
ขึ้นลงดังนี้

พระราชจรรยาโดยฐานเป็นพระเจ้าแผ่นดินนั้น พระองค์ทรง
ราชการด้วยพระปรีชาญาณ สุขุมคัมภีรภาพ หยั่งเห็นการณ์ข้างหน้าได้
ไกล ทรงดำเนินราชกิจสมแก่สมัย บำรุงรักษาพระราชอาณาจักรให้
ยั่งยืนตลอดมา อนึ่งพระองค์ทรงราชการด้วยพระราชอุตสาหะและ
ความอดทนเป็นอย่างยิ่ง ทรงถือทางเสียของเรือคือประเทศให้ไปใน
ท้องมหาสมุทร กล่าวคือวิธีดำเนินราชการที่ลึกซึ้งโดยสวัสดิ์ อนึ่ง
พระองค์โปรดวิธีดำเนินราชการโดยเปิดเผย ทรงออกหมายประกาศ
และหนังสือราชกิจจานุเบกษา ให้คนทั้งหลายทราบข้อราชการที่เป็น
ไปในสมัย

อีกข้อหนึ่ง พระองค์หาได้ทรงมัวเมาและไว้พระราชอิสรียศไม่
ทรงอ่อนน้อมแก่พระราชวงศ์ผู้ใหญ่ และทรงใกล้ชิดสนิทสนมแม้กับ
ราษฎร

อีกข้อหนึ่ง พระองค์มีพระราชอัธยาศัยเป็นที่มานอนแห่งพระ
เมตตากาฤณา ทรงชุบเลี้ยงพระราชวงศานุวงศ์ และข้าทูลละอองธุลี

พระบาท และเสด็จออกรับฎีกาของราษฎร ทรงพระราชวินิจฉัยด้วยพระองค์เอง ทรงเลิกถอนคัดแปลงพระราชกำหนดกฎหมาย และลดหย่อนภาษีอากรผ่อนหนักให้เป็นเบา

อีกข้อหนึ่ง พระองค์ทรงประพฤติเป็นธรรมในสรรพศาสนา พระราชทานอภัยให้ศาสนิกชนทุกจำพวกถือศาสนาได้ตามใจ พระราชทานอภัยโทษทั่วไปแม้แก่ศาสนาอื่นที่ไม่ได้ทรงนับถือ และป้องกันรักษาให้ปราศจากภัยอันตราย ได้ช่วยขยายในศาสนกิจโดยไม่ต้องหวั้นหวาด

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประกอบด้วยพระคุณสมบัติและพระราชจรรยา มีเอกเทศตั้งซักมาถวายวิสัยเป็นหมวดๆ ด้วยประการฉะนี้ พระราชจรรยานั้น ควรเป็นบันทึกสำหรับเหล่าพระวงศ์ ซึ่งสืบสายเนื่องลงมา จะพึงเลือกสรรอนุวัติตามโดยควรแก่ภูมิของตน

เพราะความประพฤติธรรมของวงศ์สกุลยิ่งหรือหย่อนเป็นเหตุได้ประเภทบุตรเป็น ๓ คือ อติชาตบุตร ๑ อนุชาตบุตร ๑ อวชาตบุตร ๑ บุตรผู้ประพฤติเป็นธรรมยิ่งกว่ามารดาบิดา ชื่อว่าอติชาตบุตร ผู้เกิดล่วงมารดาบิดาขึ้นไป จุฬพฤษชาติที่สูงใหญ่มีลำต้นอวบน้ำสาขาแผ่ไปกว่าพันธุ์เดิม บุตรผู้ประพฤติเป็นธรรมอนุวัติตามมารดาบิดา ชื่อว่าอนุชาตบุตร ผู้เกิดอนุโลมตามมารดาบิดา จุฬพฤษชาติมีทรวงทรงเสมอพันธุ์เดิม บุตรผู้ประพฤติเลวทรามไม่สมควรแก่มารดาบิดา ชื่อว่าอวชาตบุตร ผู้ประพฤติทรามกว่ามารดาบิดา จุฬพฤษชาติมีฐานเล็กแคระกว่าพันธุ์เดิม วิธีจัดประเภทบุตรเป็น ๓ ตามความประพฤติ

ชั่วฉะนี้ ได้ในบาลีจุนณียบทแห่งตโยปุตตสูตร ในคัมภีร์อิติวุตตกหมวก
 ติกะ แสดงโดยความเป็นพุทธภาษิตว่า “ตโยเม ภิกฺขเว ปุตุตา สนฺโต
 สวิขฺชมานา โลกสฺมี” คุก่อนภิกษุทั้งหลาย บุตร ๓ จำพวกนี้มีอยู่
 หาได้อยู่ในโลก กตเม ตโย บุตร ๓ จำพวกนั้นเหล่าไหน “อติชาโต”
 อติชาตบุตรผู้เกิดล่วงมารดาบิดาขึ้นไป ๑ “อนุชาโต” อนุชาตบุตรผู้
 เกิดอนุโลมตามมารดาบิดา ๑ “อวชาโต” อวชาตบุตรผู้เกิดทรมกว่า
 มารดาบิดา ๑ “กถญจ ภิกฺขเว ปุตุโต อติชาโต โหติ” คุก่อน
 ภิกษุทั้งหลาย บุตรย่อมเป็นอติชาตด้วยประการใดน “อิธ ภิกฺขเว
 ปุตุตสฺส มาตาปิตโร โหนติ น พุทฺธํ สรณํ กตา” คุก่อนภิกษุ
 ทั้งหลาย มีมารดาบิดาของบุตรในโลกนี้หาได้ถึงพระพุทธ พระธรรม
 พระสงฆ์ เป็นสรณะไม่ ไม่เว้นจากปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุ-
 มิจฉาจาร มุสาวาท และปมาทัฏฐานคือ สุราเมรัย เป็นผู้ทำศีล
 มีบาปธรรม ฝ่ายบุตรของเราเป็นผู้ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ เว้นจาก
 เวรห้า มีปาณาติบาตเป็นต้น เป็นผู้ทำศีล มีกัลยาณธรรม คุก่อนภิกษุ
 ทั้งหลาย บุตรย่อมเป็นอติชาตด้วยประการฉะนี้ นิเทศแห่งอนุชาต
 บุตรทรงแสดงออกว่า มารดาบิดาก็เป็นคนดี และบุตรก็เป็นคนดีนรูป
 แก่กัน นิเทศแห่งอวชาตบุตรนั้นทรงแสดงออกว่า มารดาบิดาเป็นคน
 ดี ฝ่ายบุตรเป็นคนทราม ไม่สมควรแก่มารดาบิดา ธรรมที่ประพฤติ
 ทั้งฝ่ายกาพบักซ์และสุกบักซ์ ก็แสดงคู่เคียงกันกับในนิเทศแห่ง
 อติชาตบุตรฉะนั้น “ปุตุตา วตฺถุ มนุสฺसानํ” บุตรเป็นวัตถุที่ถึงของ
 มนุษย์ทั้งหลายก็เป็นผู้จะสืบสายให้วงศ์สกุลเจริญแพร่หลายด้วยประชา

คุชัพนพสุธาเป็นทั้งอกชนแห่งหมู่ไม้ เจริญจนเป็นตงใหญ่ที่สุดบ้างก็มี
 ฉะนั้น บุตรผู้ottimaชาติย่อมสามารถจะตงและตำรววงศ์สกุลให้ถาวรสืบ ๆ
 ไป บุตรผู้อาวุชชาติมีแต่จะตำรววงศ์สกุลให้เสื่อมสูญ มีอุปมาเหมือนพันธุ์ไม้
 ได้รับความบำรุงของเจ้าของ งอกงามเร็วกว่าพันธุ์เดิม ก็ย่อมจะผลัด
 ดอกออกผลสืบพันธุ์ไปได้นาน ที่ปานกลางเป็นแต่เสมอพันธุ์เดิมก็ยัง
 ใช้ได้ พันธุ์ก็ยังสืบไปได้อีก ที่แคละจะผลัดดอกออกผลก็เต็มแกน
 ไม่เป็นที่ยืนค้ำของเจ้าของ ต้องถูกตัดทอนสูญพืชพันธุ์นั้นใด ช้ออุป
 ไมยคือบุตรก็เป็นฉนั้น เหตุฉนั้น บัณฑิตปรักษกษัตริจจึงปรารณจะ
 ใค้ottimaชาติบุตรและอนุชาติบุตร ผู้สืบสายเชิดชวงศ์สกุลและตำรวให้ยัง
 ยืนไปนาน เมื่อมีบุตรก็ตั้งใจบริหารทำนุบำรุง และฝึกหัดให้มีอริยาศัย
 นิยมในธรรมของวงศ์สกุล และมีความสามารถพอจะปกครองคอยบ้อง
 กันมิให้ประพติในทางผิด และคิดปลูกฝังให้ตนเป็นหลักฐานมั่นคง
 ไม่ประสงค์อวชาติบุตร ผู้ผลาญตระกูลให้เสื่อมสูญอันตรธาน เมื่อพบ
 เห็นบุตรปานนั้น ก็เกียกกันเสียจากความเป็นทายาท ที่สุดก็ตัดขาด
 เสียจากความเป็นบุตร ไม่นับเป็นเชื้อสาย เหมือนบุรุษมีแผลร้ายที่หัว
 และตัดเสีย มิให้ประทุษร้ายอวัยวะอื่น ๆ ที่ยังค้อยู่ฉนั้น แม้พจน
 ประพันธ์นิคมกาถาแห่งตโยปุตตสูตรนั้น ก็แสดงความข้อนี้ว่า

อติชาติ อนุชาติ ปุตติ อิจฉนติ ปณทิตา

บัณฑิตทั้งหลายย่อมปรารณบุตรผู้ottimaชาติ และอนุชาติ

อวชาติ น อิจฉนติ โย โหติ กุลกนธโน

ย่อมไม่ปรารณบุตรผู้อาวุชชาติ และจะตัดสกุลให้ฉิบหาย

เอเต โข ปุตฺตา โลกสมิ

บุตรเหล่านั้แล มีอยู่ในโลกนั้

เย ภวนฺติ อุปาสกา

บุตรเหล่าใดเป็นอุบาสก เห็นคุณพระรัตนตรัยซื่อว่านังไกลด้วยจิต

สทุธาสีเลน สมปนฺนา

เป็นคณมีศรัทธาถึงสรณะ และเชื่อในทางกรรมทางผล สมบูรณ์ด้วย
ศีลสมบัติ

วทญฺญู วิตมจฺจรา

เป็นผู้รู้เท่าด้วยคำของผู้มีความต้องการ มีสันดานปราศจากตระหนี่

จนโหวพุกมฺนา มุตฺโต ปริสาสุ วิโรจเร

ย่อมไฟโรจน์ด้วยสง่าราศีในประชุมชน เพียงดังดวงจันทร์พ้นแล้วจาก
กลีบเมฆ ส่องแสงจรัสระนั้น

เหตุทั้งนั้น ควรแล้วที่บุตรทุกสกุลจะพึงปรารธนาตนให้เป็นอติ-
ชาติและอนุชาติ และประพฤติตนเป็นธรรม สมเป็นผู้จะดำรงวงศ์สกุล
เพื่อจะได้เกียรติคุณเป็นอย่างนั้น ให้สมประสงค์ของมารดาบิดาผู้มีความ
รักใคร่และอภิบาลตนมา ยากที่จะหาความทดแทนอุปการะโดยมุขอื่น
ให้เสมอได้

พระบรมวงศบพิตร ทรงอนุวัตตามพระราชรยาแห่งสมเด็จพระ
พระบรมชนกนาถ อันสมแก่นฐานะของพระองค์ ทรงดำรงพระอิสริย-
ยศและรับราชการแผ่นดิน เป็นอนุยนต์แห่งสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินผู้เป็น
กุลประมุข เชิดชูพระเกียรติของพระบรมราชวงศ์ บัดนี้ทรงพระเจริญ

พระธรรมของพระศาสดานั่น เป็นอุจฺจวปะระทีป (ส่องให้หาย
 หลง) ต่างโดยประเภทคือมรรค ผล นิพพาน เป็นธรรมข้ามโลกและ
 ส่องอรณนั้ ด้วยอำนาจคำสัตย์นี้ ขอความสวัสดิ์จึงมีแก่พระบรมวงศ

บพิตร จงทรงเจริญด้วยพระอิสริยยศพระเกียรติยศ โภกสมบัติและ
บริวาร ทรงพบผลอันเป็นที่เจริญพระหฤทัยเนื่องในศัต

สงโม สุขเขตตาภยติเขตตสณฺณโต

โย ทิฏฺฐสณฺโต สุกตานุโพโก

โกลปฺปหิโน อริโย สุขเมธโส

เอเตน สจฺเจน สุตฺถิ โหตุ เต

พระสงฆ์ผู้ได้ชื่อว่าเป็นบุญเขตอันดีล่วงเขตอื่น ผู้ได้เห็น
ธรรมอันกว้างขวาง รู้ตามพระสุตตะ ละความเหาะเหาะได้แล้ว เป็น
พระอริยะ มีปัญญาดี ด้วยอำนาจคำสัตย์นี้ ขอความสวัสดิ์จึงมีแก่พระ
บรมวงศบพิตร ขอจงทรงเจริญด้วยสันตติสืบเชื้อสายยืนยาว สามารถ
ดำรงพระสกุลให้ถาวร

สิทธิมตฺถุ สิทธิมตฺถุ สิทธิมตฺถุ อิทํ ผลํ

ขอผลอันพรรณนามานี้ จงเป็นผลสำเร็จ ๆ ๆ แก่พระบรมวงศ
บพิตรทุกประการ เทอญ

วงศ์ธรรมส์มาทานกถา

พระนิพนธ์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

วังสธรรมสมาทานกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.
อติชาตํ อнуชาตํ ปุตุตํ อิจฺฉนฺติ ปณฺหิตา
อวชาตํ น อิจฺฉนฺติ โย โหติ กุลกนฺธโน
เอเต โข ปุตุตา โลกสฺมี ยะ ภวนฺติ อปาสกา
สทฺธาสี่เลน สมฺปนฺนา ทณฺณ วีมจฺจรา
จฺนุโหวพุกขนา มุตฺโต ปริสาสุ วิโรจเรติ.

จักแสดงวังสธรรมสมาทานกถาโดยสังเขป เฉพาะที่เป็นไปโดยทาง
สกุล ซึ่งกุลบุตรกุลธิดาผู้หวังความสวัสดิ์จำเริญ ควรศึกษาสำเหนียก
ให้เข้าใจว่า ความประพฤติธรรมของวงศ์สกุลยิ่งหรือหย่อนเป็นเหตุ จึง
ได้ประเภทบุตรเป็น ๓ คือ อติชาตบุตร ๑ อнуชาตบุตร ๑ อวชาต-
บุตร ๑. บุตรผู้ประพฤติเป็นธรรมยวดยิ่งกว่ามารดาบิดา ชื่อว่าอติชาต-
บุตร ผู้เกิดล่วงมารดาบิดาขึ้นไป กุญพฤษษาที่สูงใหญ่ มีลำต้นอวบ มี
สาขาแผ่ไปยิ่งกว่าพันธุ์เดิม บุตรผู้ประพฤติเป็นธรรมอนุวัตรตาม
มารดาบิดา ชื่อว่าอนุชาตบุตร ผู้เกิดอนุโลมตามมารดาบิดา กุญพฤษษา
มีทรวงทรงเสมอพันธุ์เดิม บุตรผู้ประพฤติเลวทรามไม่สมควรแก่
มารดาบิดา ชื่อว่า อวชาตบุตร ผู้ประพฤติทรามกว่ามารดาบิดา กุญ
พฤษษามีฐานเล็กแคระกว่าพันธุ์เดิม วิธีจัดประเภทบุตรเป็น ๓
ตามความประพฤติชั่วฉะนี้ ได้ในบาลีจฺณณียบทแห่งทโยปุตตสูตร
ในคัมภีร์อิติวุตตกะ หมวดติกกะ แสดงโดยความเป็นพระพุทธานุสสติ

ว่า ตโย เม ภิกขเว ปุตุตา สนฺโต สวิขฺขมานา โลกสฺมี ตุก่อน
 ภิกษุทั้งหลาย บุตร ๓ จำพวกเหล่านี้ มีอยู่หาได้อยู่ในโลก กตเม ตโย
 บุตร ๓ จำพวกนั้นเหล่าไหน อติชาโต อติชาตบุตร ผู้เกิดล่วงมารดา
 บิดาขึ้นไป ๑ อนุชาโต อนุชาตบุตร ผู้เกิดอนุโลมมารดาบิดา ๑
 อวชาโต อวชาตบุตร ผู้เกิดทรมกว่ามารดาบิดา ๑ กถญจ ภิกขเว
 ปุตุโต อติชาโต โหติ ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย บุตรย่อมเป็นอติชาต
 ด้วยประการใด อธิ ภิกขเว ปุตุตสฺส มาตาปีโตร โหนติ น
 พุทฺธํ สรณํ กตา ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย มีมารดาบิดาของบุตรในโลก
 นี้ หาได้ถึงพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์เป็นสรณะไม่ ไม่เว้นจากปาณา-
 ติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิฉาจาร มุสาวาทและปมาทัฏฐาน คือ
 สุราเมรัยมัจฉะ เป็นผู้ทำศีลมีบาปกรรม ฝ่ายบุตรของเขาเป็นผู้ถึงพระ-
 รัตนตรัยเป็นสรณะ เว้นจากเวรห้า มีปาณาติบาตเป็นต้น เป็นผู้มีศีล
 มีกัลยาณธรรม ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย บุตรย่อมเป็นอติชาต ด้วยประการ
 ฉะนี้ นิเทศแห่งอนุชาตบุตร ทรงแสดงออกว่า มารดาบิดาก็เป็นคนดี
 และบุตรก็เป็นคนดีอนุรูปแก่กัน นิเทศแห่งอวชาตบุตรนั้น ทรง
 แสดงออกว่า มารดาบิดาเป็นคนดี ฝ่ายบุตรเป็นคนทราม ไม่สมควรแก่
 มารดาบิดา ธรรมที่ประพฤติทั้งฝ่ายกาฬบัณฑิตและสุกบัณฑิต ก็แสดง
 คู่ๆเดียวกันกับในนิเทศแห่งอติชาตบุตรฉะนี้.

ปุตุตา วตฺถุ มนุสฺसानํ บุตรเป็นวัตถุที่ตั้งของมนุษย์ทั้งหลาย
 คือเป็นผู้จะสืบสายให้วงศ์สกุลเจริญแพร่หลายด้วยประชา คุญฺหิณฺนพสุธา
 เป็นที่ออกขึ้นแห่งหมู่ม้า เจริญจนเป็นกองใหญ่ที่สุดบ้างก็มี ฉะนี้ บุตร

ผู้ติดตาม ย่อมสามารถจะตั้งและดำรงวงศ์สกุลให้เจริญกว่าพื้นเดิม บุตร
 ผู้นั้น ย่อมอาจรักษาวงศ์สกุลให้ถาวรสืบๆ ไป บุตรผู้ชั่วช้า มี
 แต่จะทำวงศ์สกุลให้เสื่อมสูญ มีอุปมาเหมือนพันธุ์ไม้ได้รับบำรุงของ
 เจ้าของ งอกงามเจริญกว่าพันธุ์เดิม ก็ย่อมจะผลิดอกออกผลสืบพันธุ์
 ไปได้นาน ที่ปานกลางเป็นแต่เสมอพันธุ์เดิมก็ยังใช้ได้ พันธุ์ก็ยังสืบ
 ไปได้อีก ที่เล็กแคระจะผลิดอกก็เต็มแกน ไม่เป็นที่ยินดีของเจ้าของ
 ต้องถูกตัดทอนสูญพืชพันธุ์ ฉันทิ ขอบุบไม่ย คือบุตรก็เป็นฉันทิ
 เหตุฉะนั้น บัณฑิตปรินิพพาน จึงปรารถนาจะได้แต่อดิชาตบุตร และ
 อนุชาตบุตร ผู้จะสืบสายเชิดชูวงศ์สกุลและดำรงให้ยั่งยืนไปนาน
 เมื่อมีบุตรก็ตั้งใจบริหารทำนุบำรุงและฝึกหัด ให้มีอธยาศัยนิยมในธรรม
 ของวงศ์สกุล และมีความสามารถพอจะปกครองคอยป้องกันไม่ให้ประ-
 พตติในทางผิด และคิดปลูกฝังให้ตั้งตนเป็นหลักฐานมั่นคง ไม่ประสงค์
 อนุชาตบุตรผู้ผลาญสกุลให้เสื่อมสูญอันตรธาน เมื่อพบเห็นบุตรปาน
 นั้น ก็เกียตกันเสียจากความเป็นทาสาท ที่สุดก็ตัดขาดเสียจากความ
 เป็นบุตร ไม่นับเป็นเชื้อสาย เหมือนบุรุษมีแผลร้ายที่นิ้วและตัดเสีย
 มิให้ประทุษร้ายอวัยวะอื่น ๆ ที่ยังตั้งอยู่ฉะนั้น แม้พจนประพันธ์นิคม
 คาถาแห่งตโยปุตตสูตรนั้น ก็แสดงความชัดว่า อดิชาต อนุชาต
 ปุตต อิจฺจนฺติ ปณฺหิตา บัณฑิตทั้งหลายย่อมปรารถนาบุตรผู้อดิชาต
 และอนุชาต อดิชาต น อิจฺจนฺติ โย โหติ กุลกนฺธโน ย่อมไม่
 ปรารถนาบุตรผู้ชั่วช้าซึ่งจะตัดสกุลให้ฉิบหาย เอเต ใจ ปุตฺตา โลกสฺมี
 บุตรเหล่านี้แลมีอยู่ในโลกนี้ เย ภวนฺติ อุปาสกา บุตรเหล่าใดเป็น

อุบาสกเห็นคุณพระรัตนตรัย ชื่อนั่งใกล้ด้วยจิต สทฺธาสี่เลน สมปนฺนา
เป็นคนมีศรัทธาถึงสรณะ และเชื่อในทางกรรมทางผล สมบูรณ์ด้วยศีล
สมบัติ วัตถุ วัตถุวิมจฺจนา เป็นผู้รู้เท่าถ้อยคำของผู้มีความต้องการ มี
สันดานปราศจากตระหนี่ จนโหวพภณนา มุตฺโต ปรีสาสุ วิโรจเร
ย่อมไปโรจน์ด้วยสง่าราศีในประชุมชน เพียงถึงดวงจันทร์พ้นแล้วจาก
กลีบเมฆ ส่องแสงจรัสระนั้น.

เหตุดังนี้ การแล้วที่บุตรทุกสกุล จะพึงปรารถนาตนให้เป็น
อริยชาติและอนุชาต และประพฤตินั้นเป็นธรรม สมเป็นผู้จะดำรงวงศ์สกุล
เพื่อจะได้เกียรติคุณเป็นอย่างนั้น ให้สมประสงค์ของมารดาบิดาผู้มีความ
รักใคร่และอภิบาลตนมา ยากที่จะหาความทดแทนอุปการโดยมุขอื่นให้
เสมอได้ แม้สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ตรัสสอนไว้ในอากงเขยยสูตร
ให้ภิกษุบำเพ็ญศีลสมาธิปัญญา ขณะเมื่อระลึกขึ้นมาถึงญาติสาโลหิตผู้
ล่วงลับไปแล้วจุกัน เมื่อบุตรมาตังตนไว้ชอบ ได้ชื่อว่าประพฤติสม
ควร ทำให้สมประสงค์ของมารดาและบิดา ด้วยประการฉะนี้.

คำ รมมํ สุตฺวา เมื่อสาธุชนทั้งหลายได้สดับธรรมเทศนาของพระ-
พุทธเจ้า เข้าใจถูกแล้ว ปฏิบัติกายวาจาใจในทางที่ไม่ผิด ตั้งอยู่ใน
สุจริตธรรม ได้สุขกายสบายจิตเป็นนิตยนิรันดร์ สมด้วยพระกาลา
ประพันธ์ว่า รมโม หเว รกฺขติ รมฺมจารี ธรรมนั้นแลย่อมรักษา
ผู้ประพฤติธรรมไว้ รมโม สฺวจินฺโน สุขมาวหาติ ธรรมที่ประพฤติดี
แล้วย่อมนำสุขมา เอสานิสฺโส รมฺเม สฺวจินฺเน นี่เป็นอานิสงส์ใน
ธรรมที่ประพฤติดีแล้ว น ทุกฺคตี กจฺจนติ รมฺมจารี ผู้ประพฤติธรรม

ย่อมไม่ไปสู่ทุกคติทั้งนี้.

ตสฺมา หิ อตฺตกาเมน มหตฺตมภิกฺขตา

สทฺธมฺโม กรุทพฺโพ สรํ พุทฺธานสาสนํ

เพราะเหตุนี้ กุลบุตรผู้รักตัว จ้านงประโยชน์อันใหญ่ นึก
ถึงศาสนธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าอยู่ พึงกระทำความเคารพพระ-
สัทธรรมทุกเมื่อเถิด.

แสดงข้อความแห่งวัฏธรรมสมาทานโดยสังเขป ซึ่งมีอาคตสถาน
ปรากฏในตโยปุตตสูตร ยุตติลงแต่เพียงนี้.

หังซาดก ในวิสตินิบาด

หังซาดกนั้น ในอรรถกถาปกรณ์แสดงไว้ว่า มีวัตถุประสงค์คือเหตุ
เกิดตรัสเทศนา ทรงพระปรารภพระอานนท์พุทธอุปัฏฐาก ผู้บริจา
ชีวิตถวายพระองค์ในเมื่อช้างนาฬาคีรีเล่นตรงมา ออกยืนขวางหน้า
ไว้ และมีนิทานกถาพรรณนาโดยนัยสังเขปดังนี้ว่า

อดีต พาราณสีย์ พหุปัตตโก นาม ราชา ราชย์ กานลสี ในอดีต
กาล พระเจ้าพหุปัตตกราชครองราชสมบัติอยู่ในกรุงพาราณสี พระ
อัครมเหสีของท้าวเธอทรงนามพระนางเขมา พระมหาสัตว์อุบัติใน
กำเนิดสุพรรณหงส์ ทรงนามธตรัฐราช ปกครองบริวารอยู่ ณ จิตรกฏ
บรรพต. ในกาลนั้น พระนางเขมาทรงสืบทอดว่า ได้สืบทอดพระธรรม
เทศนาของสุพรรณหงส์ ทูลความประสงค์นั้นแด่พระราชสวามี แสร้ง
แสดงเป็นท้าวเป็นด้วยอำนาจพระกรรมดัง พระเจ้าพาราณสีได้ทรง
ฟังแล้วตรัสสืบถามทราบความว่า ฝูงสุพรรณหงส์อยู่ ณ เขาจิตรกฏ ตรัส
สั่งให้ขุศระชื่อเขมา ปลุกัญญาชาติอันเป็นนักขามีประการต่าง ๆ แล้ว
ให้ประกาศพระราชทานอภัยแก่ฝูงวิหคทั้งปวง ให้ลงกินได้ตามใจ ห้าม
ไม่ให้ผู้คนเข้าไปกล้ำกราย นอกจากนายพรานผู้หนึ่ง ซึ่งแต่งไว้คอย
ตักหงส์ ฝูงวิหคทั้งหลาย พวกนั้นมาลงกินลงเล่นตามสบายไม่มีภัย
เกียรติกัศพทักกระบือไปถึงฝูงสกนธ์อันอยู่ห่าง ต่างก็พากันมามากขึ้น ๆ จน
ฝูงสุพรรณหงส์อันอยู่เขาจิตรกฏก็มาด้วยบ้าง นายพรานเห็นฝูงหงส์

วางใจไม่ระแวงแล้ว ก็ชิงเร็วไวค่อยจับ วันหนึ่งพระยารัตนบุรีกับ
 บริวารพากันลงมาหาภักษา เผอิญตัวพระยาติดเร้วของนายพราน ขณะ
 เมื่อบริวารกำลังกินอยู่ พระยาหงส์ก็สั่งหนึ่งตน จนนุ่งห่มแล้วพากัน
 เล่นสำราญ จึงขานเสียงของสัตว์ผู้ถูกตกขังเป็นสำคัญ นุ่งห่มเสร็จแล้ว
 ก็พากันบินหนีไป หงส์เสนาบดีมีชื่อสมุชไม่เห็นพระยารัตนบุรี ก็เข้าใจ
 ใจว่าคงถูกตกแน่แล้ว จึงบินสวนทางมาเที่ยวหา พบพระยารัตนบุรีติด
 เร้วอยู่ หงส์ผู้พระยาพูดวอนหงส์เสนาบดีให้หนีกลับไปเสีย อย่า
 พลอยเป็นอันตรายเป็นด้วยเลย สมุชพูดแสดงตนว่าเคยติดตามมา หาละ
 หังไม่ พอใจจะร่วมเป็นร่วมตายด้วยกัน ขณะนั้น นายพรานรีบมา
 ถึง จึงมีความหลากหลายใต้อาสน์ถึงเหตุมาอยู่เพื่อนธรรมา สมุชตอบ
 แสดงให้ปรากฏว่าเป็นทั้งพระยา เป็นทั้งมิตรร่วมชีวิตของตน นาย
 พรานแจ้งยับแล้วเลื่อมใสในคุณสองหงส์ จึงแก้พระยารัตนบุรีปล่อยเสีย
 แล้วบอกให้กลับไป พระยาหงส์ไต่ถามนายพรานถึงเหตุที่ตกตนนั้น
 ครั้นแจ้งแล้วก็ยอมให้นำตนกับสมุชไปถวายพระเจ้าพาราณสี ท้าว
 เขมมีพระโสมนัสรับสั่งให้จัดตั้งทองให้สองหงส์จับ และโปรดให้รับพระ
 ราชทานเลี้ยงแล้วตรัสขอให้แสดงพระธรรมเทศนา พระยาหงส์แสดง
 สัมปทาสำหรับพระมหากษัตริย์ถวาย โดยบรรยายยกข้อขึ้นตั้งเป็น
 ปุจฉา พระนางเขมาได้ทรงสดับสมประสงค์ พระยาหงส์ถวาย
 โอวาทพระเจ้าพาราณสีต่อไปในศีลสัมปทาและอัปมาทธรรมแล้ว
 พร้อมด้วยสมุชเสนาบดี กลับไปสู่ที่อยู่ของตน ณ เขาจิตรกณนั้น.

คาถาประพันธ์ในชาตก

ตอนยกปฐกตัมปทาขึ้นตั้งเป็นปูจนาทังต่อไปนี้

กจฺจิ เต พหโว ปุตุตา สุขตา ญฺชวทุณฺณ

ปณฺณชเวน สมฺปนฺนา สมฺโมทนฺติ ตโต ตโต.

ดูก่อนพระองค์ผู้ดำรงรัฐให้ฉันนะ พระราชบุตรของพระองค์มี
มากมาย ล้วนมีกานเณคอันดี มีปัญญาอ่อนไว สามัคคีขึ้นบานในราช
กิจนั้น ๆ อยู่หรือ

สํ อโง จ เม ปุตุตา ฐตฺรญฺช มปา สุตา

เตสํ ทวํ กิจฺจมกฺขาหิ นาวรชฺชนฺติ เต วโ.

ดูก่อนพระยาศตรฐ บุตรตัวของข้าพเจ้ามีร้อยเอ็ดองค์ ขอท่าน
จงกล่าวกรณียกิจแก่เธอทั้งปวงผู้จะไม่ล่วงวาจาของท่าน

พระยาศตรฐปรารภพระราชกุมารกล่าวธรรมเทศนา แสดงเหตุ
แห่งหายนะและวัฒนะดังนี้ว่า

อุปฺปนฺโนปี เจ โหติ ชาติยา วินยฺน วา

อด ปจฺจนา กุรุเต โยคํ กิจฺจเจ อาปาสุ สํหติ

แม้พิวากุลบุตรเป็นผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยชาติก็ดี ด้วยมารยาทก็ดี
แต่กระทำความเพียรในกรณียะล้าหลัง ย่อมจะจมอยู่ในวิบัติทั้งห้วงชลธี

ตสฺส สํหโรปณฺณสฺส วิวโร ชายเต มหา

นตฺตมนฺโห ฐปานิ ผลฺลทานิ อนฺนปสฺสติ

เมื่อเขามีปัญญาบรพรวง ช้องใหญ่ๆ ย่อมจะเกิดมากมาย จุ
 คนอยู่ที่มิต ฌ ราชรี ย่อมแลเห็นรูปทั้งหลายเชื่องไปกว่าจริงทั้งนี้
 ขยายความว่า เมื่อเหตุอันใดอันหนึ่งเกิดปรากฏขึ้นเฉพาะหน้า
 ไม่มีปัญญาพอจะทาน เขาย่อมอนุมานเห็นเป็นข้อติคขัดใหญ่โตเกิน
 วิสัย

อสาร สารโยคณญ มติ นตฺว วินทติ

สรโภา กิริทกฺคสมิ อนฺตรายเว สํทติ.

ผู้สำคัญในกิจการอันมิใช่แก่นสารว่าเป็นแก่นสาร · ย่อมไม่ได้
 ปัญญาญาณเป็นเครื่องรู้ ย่อมจะจมอยู่ในอันตราย จุยมฤคทรายนัน
 ตกชอกเขาจะนั้น

หีนชฺจโงปี เจ โหติ อฺภูชาตา ธิติมา นโร

อาจารย์สํลสมฺปนฺโน นิสฺส อกฺกัว ภาสติ.

แม้หากนรชนเป็นคนชั้นต่ำ แต่เป็นผู้ขยัน มีปัญญา ถึงพร้อมด้วย
 ศีลมารยาท ย่อมโอภาสเพียงดังกองเพลิงในราตรี

เอตํ เว อูปมํ กตฺวา ปุตุเต วิชฺชาสุ วาจย

สํวิรุเหถ เมธาวี เขตฺตตฺพีชํ วุญฺจิยา.

พระองค์จึงทรงถือความข้อนเป็นอุทาหรณ์ ฝึกสอนพระราชาบุตร
 ในวิทยา คนมีปรีชาฟังเจริญขึ้นได้ จุพิชขวานไว้ในนา ย่อมงอกงาม
 เพราะน้ำฝนฉะนั้น.

ลําราทานธรรมกถา

ในการกุศลคล้ายวันประสูติ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรไทยเทพกัญญา

พระนิพนธ์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

สาราทานธรรมกถา

นมตถุ สุตตสฺส.

สทุธาย สีเลน จ ยา ปวทุตติ
ปญญาย จาเคน สุตฺเตน จูภยํ
สา ตาหิสี สีลวดี อุปาสิกา
อาทียติ สารมิธว อตฺตโนติ.

จะถวายพระธรรมเทศนา อนุโมทนาพระกุศลถาวรทานบริจาค
ที่พระราชกนิษฐภคินีทรงบำเพ็ญในวันประสูติอภิรักษ์ธิดากาลพิเศษครั้งนั้น
ด้วยพระราชกนิษฐภคินี ทรงได้พระศรัทธาปสาทะในพระพุทธศาสนา
ทรงตั้งนิตฺยฐานว่า สุโข พุทธาณํ อุปาโท การที่พระพุทธเจ้าเกิดขึ้น
ในโลก เป็นคุณให้เกิดสุขแก่สัตว์โลก แต่ยากที่ใคร ๆ จะได้ประสบ
พบเห็น เพราะเป็นการนาน ๆ มี และในบัดนี้ ถึงว่าพระพุทธเจ้าเสด็จ
กับขันธปรินิพพานมาแล้ว แต่พระพุทธศาสนาคำสอนของพระ-
องค์ยังเป็นไปอยู่ ย่อมส่องแสงคือแสงแก่สัตว์โลก อันมีคือโมหะ
ความหลงครอบงำ ให้ได้จับคู่คือปรีชาอันเห็นธรรมรู้จักบาปบุญคุณโทษ
ประโยชน์และไม่ใช้ประโยชน์ แล้วเลเหลืจากกิจที่ควรละ เจริญ
กิจที่ควรสมทาน ได้บรรลุสุขสมบัติตามควรแก่ปฏิบัติและอุปนิสัย
เช่นนี้ก็เหมือนสมเด็จพระโลกนาถยังทรงพระชนม์อยู่ เมื่อพระองค์จะ
เสด็จกับขันธปรินิพพาน ก็ได้ทรงตั้งพระธรรมวินัยคำสอนไว้ในที่เป็น

พระศาสนาแทนพระองค์ ก็แลพระศาสนาจะทรงอยู่ได้ ก็เพราะมี
 ผู้เล่าเรียนปริยัติและปฏิบัติตาม แล้วแลนำคำสอนนั้นมาแสดงสั่งสอน
 แก่ผู้อื่นต่อไป อันผู้เล่าเรียนและปฏิบัติเล่า ก็จำต้องได้รับความ
 ทำนุบำรุงด้วยจตุปัจจัย คือ จีวร ภินทบาต เสนาสนะ และเภสัช จึงจะ
 มีกำลังทำได้โดยผาสุก และในปัจจัยสี่อย่างนั้น เสนาสนะปัจจัยเป็น
 ของหาได้ยาก หาใครมีใครบริจาคนักไม่ ทรงพระดำริเช่นนี้ จึงตั้งพระ-
 หฤทัยจะทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ตามพระกำลังสามารถของพระองค์
 ที่จะพึงให้เป็นไปได้ เมื่อถึงสมัยที่เป็นคราวบำเพ็ญพระกุศล จึงได้ทรง
 สร้างกุฏิขึ้นทั่วत्मกุฎกษัตริย์และวัดเบญจมบพิตร สำหรับภิกษุได้อาศัย
 อยู่ประพฤติพรหมจรรย์บำเพ็ญสมณปฏิบัติ เมื่อได้ทรงทราบว่ ถาวร
 ทานที่ได้ทรงบริจาคนั้น สำเร็จประโยชน์แก่พระพุทธศาสนาตามพระ-
 ประสงค์ ก็ทรงพระปรีติปราโมทย์เพิ่มพูนพระกุศลอุปการเจตนา (คือ
 ความดำริในกาลภายหลังแต่บริจาค) ให้ทวีขึ้น ทุกขณะที่ได้ทอดพระ-
 เนตรเห็น และทรงพระปรารภถึงเนื่อง ๆ มา เมื่อถึงเวลาบำเพ็ญ
 พระกุศลพิเศษ นิยมโดยพระชนมายุประมาณคราวนี้ จึงมีพระประสงค์
 จะบำเพ็ญถาวรทานนั้น เพื่อเพิ่มประโยชน์และเจริญพระกุศลชั้นสูงขึ้นอีก
 จึงทรงบริจาเคนาสนะปัจจัย กำหนดโดยราคา ๕๐ ชั่ง คือ ๔๗ ชั่งโดย
 จำนวนพระชนมพรรษา อีก ๓ ชั่งเป็นส่วนเพิ่มให้ครบราคาเพื่อสร้าง
 กุฏิขึ้นอีกหลังหนึ่ง ต่อจากกุฏิเดิมทั่วत्मกุฎกษัตริย์ และเสนาสนทานั้น
 พระพุทธเจ้าตรัสสรรเสริญว่าเป็นทานอันเลิศ เพราะให้สำเร็จประโยชน์
 แก่พระศาสนา และมีผลานิสงส์แก่ผู้บำเพ็ญ มีความแจ้งในคาถาอัน

พระศาสดาตรัสอนุโมทนาวิหารทานของราชกฤหเศรษฐี ชาวเมือง
 ราชกฤห์ ที่เกิดขึ้นเป็นครั้งแรก แต่เดิมเมื่อพระศาสดายังไม่ได้ทรง
 อนุญาตเสนาสนะ ภิกษุยอมอาศัยอยู่ในป่าสุมทุมพุ่มไม้ลอมฟางหรือ
 ท้องถ้ำ เป็นของเกิดเองหรือบุคคลทำไว้โดยปกติตามแต่จะหาได้ เข้า
 วันหนึ่งราชกฤหเศรษฐีไปสวนของตน ได้เห็นภิกษุทั้งหลายออกจากที่
 นั้น มีอริยาบถและมารยาทอันเรียบร้อยเป็นสมณसारูป (สมแก่สมณะ)
 ก็มีจิตเลื่อมใส จึงเข้าไปถามว่า ถ้าข้าพเจ้าจะสร้างกุฏิถวาย พระผู้เป็น
 เจ้าทั้งหลายจะเข้าอยู่หรือ เป็นธรรมเนียมของภิกษุทั้งหลายผู้มีเคารพใน
 พระศาสดา สิ่งใดพระองค์ยังไม่ทรงพระอนุญาตก็ไม่กล้าทำ จึงยัง
 ไม่รับคำของเศรษฐี อังเหตุว่า ยังไม่มีพระพุทธานุญาต เศรษฐีจึงขอ
 ให้นำความกราบทูลพระศาสดาฟังดู ภิกษุเหล่านั้นก็ปฏิบัติตาม พระ-
 องค์ทรงอาศัยความชอบนี้เป็นอุปattiเหตุ จึงทรงพระอนุญาตเสนาสนะ
 แก่ภิกษุสงฆ์ ภิกษุทั้งหลายนั้น นำความไปแจ้งแก่เศรษฐี ๆ มีความ
 ยินดีให้สร้างกุฏิขึ้นในคราวเดียวกันถึง ๖๐ หลัง ครั้นเสร็จแล้วก็ไปเฝ้า
 สมเด็จพระโลกนาถทูลเชิญเสด็จไปทำภักติกิจ ณ เรือนตนแล้ว ทูลหาหรือว่า
 จะควรปฏิบัติอย่างไร ในกุฏิที่สร้างขึ้นนั้น พระองค์ตรัสให้ตั้งไว้สำหรับ
 จาตุรทิศสงฆ์ คือหมู่ภิกษุอันมาจากสี่ทิศ เศรษฐีก็ปฏิบัติตามพระพุทธร-
 คำนวสสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุโมทนาเสนาสนทานของราชกฤห-
 เศรษฐี ด้วยพุทธรูปนันทกาถาว่า สัตถ์ อุน्हํ ปฏิหนติ เป็นต้น ความว่า
 เสนาสนะย่อมกำจัดเสียได้ ซึ่งเย็นในน้ำหนาวหรือคราวฝน ย่อมกำจัด
 เสียได้ซึ่งร้อนในน้ำแล้งหรือคราวแดดจัด ย่อมป้องกันสัตว์ร้ายสัตว์เลื้อก

กลาน ยุง เหลือบ รัน ร่าน และน้ำค้างอันตกในฤดูหนาว เมื่อถึง
 คราวฤดูร้อน เกิดลมแดดจัด เสนาสนะก็ย่อมบอบได้ การบริจา
 ควิหารทาน ก็ให้เสนาสนะเพื่อเป็นที่ลี้ภัยร้อนบำเพ็ญสมณวิปัสสนาโดย
 ผาสุก พระพุทธเจ้าย่อมสรรเสริญว่าเป็นทานอันเลิศ เหตุนี้แล บัณ
 ฑิตชนเล็งเห็นประโยชน์เพื่อตน พึงให้ทำเสนาสนะอันเป็นที่น่าสำราญ
 ขึ้น พึงเชิญท่านพหูสูตให้เข้าอยู่ ณ ที่นี้ และพึงบริจาคข้าวน้ำ
 ผ้านุ่งห่มและที่นอนที่นึ่งแก่ท่านพหูสูตเหล่านั้น ด้วยจิตเลื่อมใสในท่าน
 ผู้ปฏิบัติตรงแล้ว ท่านพหูสูตเหล่านั้น จะได้แสดงธรรมแก่ทายกเจ้า
 ของเสนาสนะ ให้เป็นเครื่องบำบัดทุกข์เสีย ที่เขารู้ทั่วถึงแล้ว จะ
 ได้เป็นบุคคลไม่มีอาสวะตัณหาในโลกลี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคทรง
 สรรเสริญเสนาสนทานว่ามีประโยชน์และผลานิสงส์ ด้วยประการฉะนี้.

อีกประการหนึ่ง พระราชาธิบดีมีพระอัครมเหสีประกอบด้วย
 พระเมตตาในประชาราษฎร เป็นต้นว่าในพสกนิกรด้วยกัน จึงได้ทรง
 สร้างสะพานขึ้นไว้ในที่ที่ต้องการสัญจร และเริ่มขุดสระน้ำไว้ในพระบรม
 มหาราชวัง เป็นการเผื่อแผ่สุขให้แก่ผู้อื่นทั่วไป ต้องด้วยแบบอย่าง
 ของนารีในปางก่อน ผู้มีเมตตาจิตและกิตติสงเคราะห์กันและกัน มี
 เรื่องเล่าว่า นางสุนันทาเทพอัปสรเทวปริจาริกาแห่งท้าวสักกรินทร์เทวราช
 เมื่อครั้งยังอยู่ในมนุษยชาติ ได้ขุดสระน้ำให้เป็นทาน ด้วยเดช
 กุศลนั้นได้ไปเกิดในดาวดึงส์สวรรค์ มีสระสุนันทาไปกษรณีเกิดขึ้น
 เป็นผลานิสงส์ ทั้งสองอย่างนั้น เป็นเครื่องเจริญบุญแก่ผู้บำเพ็ญ พึง
 เห็นในคาถาพระพุทธภาษิตว่า อารามโรปา วนโรปา เป็นต้น ความ

ความเชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ กอปรด้วยเหตุผล ชื่อศรัทธา ศรัทธา
 จำแนกโดยประเภทเป็น ๒ คือกัมมัสสกตาสัทธา เชื่อความที่สัตว์ที่มี
 กรรมเป็นของ ๆ ตน ๑ ตถาคตโพธิสัทธา เชื่อพระปัญญา ตรัสรู้
 ของพระตถาคตเจ้า ๑ บุคคลผู้มีปรีชาพิจารณาเห็นความปรารถนาของ
 หมู่สัตว์ว่าเป็นอันเดียวกัน ล้วนแต่ใคร่ความเจริญ ไม่ต้องการความ
 เสื่อมทราม ถึงทั้งนั้นที่ได้ความเจริญก็มี ที่ได้ความเสื่อมทรามก็มี บาง
 จำพวกก็มีอายุสั้น บางจำพวกก็มีอายุยืน บางจำพวกมีโรคมาก บาง
 จำพวกมีโรคน้อย บางจำพวกมีผิวพรรณเผือกผาด บางจำพวกมีผิว
 พรณเปล่งปลั่ง บางจำพวกมีอำนาจน้อย บางจำพวกมีอำนาจมาก
 บางจำพวกยากจน บางจำพวกมั่งมี บางจำพวกเกิดในตระกูลต่ำ บาง
 จำพวกเกิดในตระกูลสูง บางจำพวกโง่เขลา บางจำพวกมีปัญญาหลัก
 แแหลม เป็นต้นนี้ ก็เพราะกรรมที่ตนทำไว้ เห็นปรากฏบ้าง กำบังลับ
 บ้าง กรรมย่อมจำแนกหมู่สัตว์ให้เป็นผู้เลวทราม และประณีตพิเศษ
 ต่าง ๆ กัน ความสันนิษฐานตามเหตุผลแล้ว และเชื่อลงละนี้ ชื่อว่า
 กัมมัสสกตาสัทธา เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของ ๆ ตน กัมมัสสกตา-
 สัทธานี้ จำแนกออกโดยอนุประเภทก็เป็น ๒ ประการ คือ กัมมัสัทธา
 เชื่อกรรม ๑ วิปากสัทธา เชื่อผลแห่งกรรม ๑ กิริยาที่ใคร่ครวญความ
 ประพฤติของสัตว์ทั้งหลาย เป็นต้นเหตุ สวาทออกไปหาผลว่าสัตว์จำพวก
 นี้ประพฤตินั้น ๆ แล้ว ย่อมได้เสวยผลเช่นนั้น ๆ แล้วแลเชื่อลง
 ชื่อว่ากัมมัสัทธา เชื่อกรรม กิริยาที่คำนึงถึงสุขทุกข์ที่สัตว์ทั้งหลายได้
 เสวยอยู่ สวาทเข้าไปหาเหตุว่า สัตว์จำพวกนี้ มีสุขมีทุกข์เช่นนั้น ก็เพราะ

ประพจน์ไว้นั้น ๆ แล้วและเชื่อง ชื่อว่าวิปากสัทธา เชื่อผลแห่งกรรม บุคคลผู้มีปรีชา ได้ความเชื่อในพระปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าว่า พระองค์ได้บรรลุความบริสุทธิ์แล้วด้วยพระปัญญา ตามลำพังพระองค์เอง ความบริสุทธิ์นี้เป็นสมมุติฐานแห่งความประพจน์ชอบด้วยกายวาจาใจ และความสงบารังบรรณที่พระองค์ทรงสั่งสอน เพื่อบรรลุความบริสุทธิ์นี้ จึงเป็นอันพระองค์ตรัสชอบแล้ว และหมู่สาวกผู้ปฏิบัติตาม จึงชื่อว่าปฏิบัติชอบแล้ว ความเชื่อโดยอาการเช่นนี้ ชื่อว่าตถาคต-โพธิสัทธา เชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคตเจ้า ศรัทธานี้เป็นทั้งเพื่อนสอง และเป็นทั้งเสบียงของบุคคลผู้บำเพ็ญกุศลทุกประการ ชนผู้จะสัญจรในที่เปลี่ยว ไม่มีเพื่อนสองก็ว่าเหวหรือไม่กล้าไป ได้เพื่อนก็จะอุ่นใจ และไปด้วยกันได้ ฉันทใด ผู้จะบำเพ็ญกุศลก็เหมือนกัน ไม่ได้ความเชื่อลงไปแนในกิจที่จะทำว่าจะเป็นคุณ ก็จะไม่กล้าหรือไม่ตั้งใจจะทำ ต่อได้ความเชื่อแนลงไป จึงจะมีแก่ใจทำ อีกอย่างหนึ่ง ชนผู้จะเดินทางไกลจำต้องมีเสบียงอาหารสำหรับไต่บริโภคนั้น ในกลางทางไม่มีเสบียงก็ไปไม่ได้สะดวกฉันทใด ผู้ใด ผู้จะบำเพ็ญกุศลก็ฉันทนั้น ไม่มีศรัทธาเป็นกำลังแล้ว ก็จะทำไปไม่ตลอด เหตุฉันทนั้น ศรัทธาจึงเป็นอริยาวัตรคุณสมบัติเครื่องเจริญอย่างประเสริฐประการหนึ่ง นับเป็นที่ต้น.

เจตนานอนกิตจะระวังรักษาความประพจน์กายวาจาให้เรียบร้อยคิ-
งามปราศจากโทษ ชื่อว่าศีล ศีลมีประเภทเป็น ๒ คือ วาริตศีล ๑ จาริต
ศีล ๑ ในที่นี้จะกล่าวแก่เฉพาะศีลของภุคคฤหัสถ์ ศีลอันสำเร็จด้วยความเว้น

จากโทษทูลจาร ชื่อวาริตศีลได้แก่เบญจเวรวัทธิ เจตนาเครื่องเว้นจาก
 เวรห้า คือปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิฉนจาร มุสาวาท เสพสุรา
 เมรัยเป็นอย่างต่ำ อาชีวะมัจจุศีล ศีลมีความเลื่องชีฟเป็นที่แปด คือเว้น
 จากกายทุจริต ๓ มีปาณาติบาตเป็นต้น เว้นจากวจีทุจริต ๔ คือ
 มุสาวาท กล่าวเท็จ ปิสุณาวาจา กล่าวส่อเสียดยุ่งให้เขาแตกกัน
 ผรุสวาจา กล่าวคำหยาบเสียดแทงผู้อื่นให้เจ็บใจ สัมผัปปลาปะ กล่าว
 คำโปรยปรายประโยชน์เสีย กับทั้งเว้นจากมิจฉาอาชีวะ คือความเลื่อง
 ชีฟโดยผิดทาง ไม่ชอบธรรมเป็นอย่างสูง ศีลอันสำเร็จด้วยการประ-
 พกติกายวาจาถึงาม ชื่อว่าจาริตศีล ได้แก่ประพฤติกิริยามารยาทให้
 ต้องตามแบบอย่างของตระกูลอันดี และประพฤติกิจวัตรให้ต้องตาม
 วิธีของหมู่ที่ตนเนื่องอยู่ด้วย เป็นอย่างต่ำตั้งอยู่ในกัลยาณธรรม คือคุณ
 ถึงาม ตรงกันข้ามต่อโทษทูลจาร เช่นกายสุจริต ๓ ความมีเมตตา
 จิตคึกปรานีแก่ชีวิตของสัตว์อื่น ถือเอาแต่ของที่เจ้าของปลงใจให้ บริ-
 โภคกามแต่ในทางที่ปราศจากโทษ วจีสุจริต ๔ กล่าวคำจริง กล่าว
 คำอันจะชักนำให้เกิดสามัคคี กล่าวคำสุภาพ กล่าวคำกอบปร้วัยประโยชน์
 สัมมาอาชีวะ คือความเลื่องชีฟิตโดยชอบธรรมเป็นอย่างสูง ศีลนี้ เป็น
 คุณเครื่องประดับสำหรับคนทุกชั้น ไม่เลือกว่าชายหญิงเด็กผู้ใหญ่ ผู้ใด
 ตั้งอยู่ในศีลแล้ว ความประพฤติของผู้นั้นก็สงบเสงี่ยมเรียบร้อย เป็น
 ที่สรรเสริญของคนทั่วหน้า เสื้อผ้าและอาภรณ์อย่างอื่น ๆ อีก สำหรับ
 ประดับกายให้ถึงาม มีประโยชน์บังความปฏิกูลอันเป็นปกติของกาย
 ทำให้หายน่าเกลียดน่าชัง ชำยังทำให้เป็นที่น่าดูน่าชมได้อีก น่าสรรเสริญ

ปัญญาของมนุษย์ผู้รู้จักคิดรู้จักทำ ก็จริงอยู่ ถึงอย่างนั้น เครื่องอสังการบางชนิด ย่อมเหมาะแก่คนบางเหล่าไม่ทั่วไป เช่นเครื่องประดับสำหรับหญิงจะนำมาแต่งชาย เครื่องสำหรับเด็กจะนำมาแต่งผู้ใหญ่ ก็จะถูกขุ่นเป็นอันใช้ไม่ได้ แต่ศิลาเป็นเช่นนั้นไม่ ย่อมยังประโยชน์ให้สำเร็จแก่คนทุกชั้น ดังกล่าวไว้ในหนังสือยังความเจริญให้เกิดแก่ผู้รักษาเหตุดังนี้ ศิลปะจึงเป็นอริยวัตรประการหนึ่ง นับเป็นที่ ๒.

ความได้สัทธิบริบทฟัง คือได้ศึกษา ชื่อว่า สุตะ สุตะ จำแนกโดยประเภทก็เป็น ๒ คือ สุตะเป็นส่วนคติโลก ๑ สุตะเป็นส่วนคติธรรม ๑ สุตะเป็นส่วนคติโลกนั้น ได้แก่ศึกษาวิชาความรู้ฝ่ายโลก เป็นอุบายเครื่องหาเลี้ยงชีพในทางที่ปราศจากโทษ และเป็นเครื่องพยุगतนผู้เนื่องในหมู่ชนให้ตั้งอยู่เป็นอันดี สุตะส่วนคติธรรมนั้น ได้แก่ความรู้ความเข้าใจบรรพธรรมที่เป็นคำสั่งสอนของนักปราชญ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน เป็นอุบายเครื่องชักนำความประพฤติในทางที่ชอบ ไม่ให้ผิดจากคลองธรรม ไม่ทำเป็นเครื่องค้างจุนของคนทุพพลภาพให้เดินไปไถ่ฉันทใจ สุตะนี้ก็เป็นเครื่องชักนำคนให้ประพฤติถูกทาง รู้จักหลักการซึ่งควรเว้น รู้จักประกอบกิจที่ควรทำ ทั้งฝ่ายโลกทั้งฝ่ายธรรม ฉะนั้น ผู้ไร้อปัญญา เป็นแต่เพียงได้อาศัยสุตะ ก็พอจะรักษาทนสวัสดิ์ ฝ่ายผู้มีปัญญา ยิ่งได้อาศัยสุตะ ก็ยังสามารถจะทำปัญญาให้ไพศาล สุตะเป็นทวารความเจริญฉะนี้ จึงจัดว่าเป็นอริยวัตรประการหนึ่ง นับเป็นที่ ๓.

เจตนากับทั้งกิริยาสละพัสดุของตนแก่คนอื่น เพื่อเป็นบุญหรือ

เป็นทาน ชื่อว่าจาคะ ความบริจาคให้ปันโดยอาการอย่างอื่น เป็นต้นว่า ให้ด้วยหวังอุปการตอบ และให้ด้วยประสงค์จะผูกไมตรี ไม่นับว่า จาคะในที่นี้ สละให้เพื่อเป็นบุญนั้น เช่นให้ด้วยตั้งใจจะอุทิศหนุนท้านผู้ประพฤติชอบ เพื่อเป็นกำลังบำเพ็ญสัมมาปฏิบัติ สละให้เพื่อเป็นทานนั้น เช่นให้ด้วยหมายจะอนุเคราะห์แก่ผู้ขัดสนที่ตนควรกรุณา เพื่อช่วยทุกข์ยาก อีกนัยหนึ่ง บริจาคก็มีประเภทเป็น ๒ เหมือนกัน ตามปฏิภาหุผู้รับ คือบริจาคเป็นปาฏิบุคลลิก ให้เฉพาะตัว ๑ บริจาคเป็นสาธารณะให้ทั่วไป ๑ บริจาคไตรจีวรच्छะโภชนาหาร กับทั้งสมณบริหารอย่างอื่น ๆ ถวายพระภิกษุเหล่านั้น ๆ เฉพาะองค์ และแจกทานให้อาหารผ้านุ่งห่ม และเครื่องใช้สอยอย่างอื่น ๆ แก่คนสูงอายุเฉพาะตัว ทั้งนี้ บริจาคเป็นปาฏิบุคลลิก สร้างกุฎิถวายสงฆ์และศาลาที่พักทำถนนและสะพาน ขุดสระน้ำ เพื่อเป็นประโยชน์ทั่วไปไม่นิยมบุคคล ทั้งนี้บริจาคเป็นสาธารณะ จาคะนี้เป็นกิจประการหนึ่งของชนผู้ครองเกศสถานจะพึงบำเพ็ญเป็นการถือประโยชน์แห่งโลกทรัพย์ไม่ให้ไร้ผล ตามภาสิตของสมเด็จพระทศพลตรัสสอนคฤหัสถ์ และเป็นอุบายสมบัติเครื่องอุปถัมภ์ค้ำชูกันและกัน ให้เกิดสุขแก่ผู้ได้รับ เป็นเครื่องจับใจคฤนามฤตของเทวดา แต้นนั้ก็ยังปฏิภาหุให้ปรารถนาความเจริญแก่ผู้บำเพ็ญทั้งเป็นเครื่องเกศปิปปราโมทย์ และเจริญกุศลของผู้ทำในขณะที่ทำคำนึงถึง จาคะเป็นเหตุแห่งความเจริญทั้งภายนอกภายในฉะนี้ จึงเป็นอริยาวัตรปฏิบัติประการหนึ่ง เป็นที่ ๔.

ปรีชารอบรู้เหตุผลประจักษ์ชัด จัดเป็นปัญญา ปัญญานี้มีประเภท

จะพึงจำแนกโดยบรรยายหนึ่งเป็น ๓ คือ อายโกศล ความฉลาดรู้ เหตุแห่งความเจริญ ๑ อปายโกศล ความฉลาดรู้เหตุแห่งความเสื่อมเสีย ๑ อูปายโกศล ความฉลาดรู้จักประกอบ ๑ ปรีชา รู้จักเลือกสันนิษฐานลงว่า ธรรมเหล่านี้มีหรือความละเอียดแก้ไข และโอคตทัปปะความกลัวจะทำผิดเป็นต้นเป็นกุศลส่วนชอบ ปราศจากโทษ นักปราชญ์สรรเสริญ บุคคลสมาทานให้บริบูรณ์แล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์เพื่อสุขสันต์กาลนาน ดังนี้ จัดเป็นอายโกศล ความฉลาดรู้จักเหตุแห่งความเจริญ ปัญญา รู้จักสอดส่องว่า ธรรมเหล่านี้มีหรือความไม่รู้จักละเอียดแก้ไข และโอคตทัปปะความไม่กลัวผิดเป็นต้น เป็นอกุศลประกอบด้วยโทษ นักปราชญ์ครหา บุคคลสมาทานให้บริบูรณ์แล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อมเสียเพื่อทุกข์ ดังนี้ จัดเป็นอปายโกศล ความฉลาดรู้เหตุแห่งความเสื่อมเสีย ความเข้าใจรู้จักหลีกเลี่ยง ในเมื่อรู้แล้วว่ากรรมนี้เป็นอกุศล ก็อย่าให้ตนต้องทำ เพราะเหตุแห่งความเลวซึ่งพื้ก็ เพราะเหตุแห่งอกติกิริยา และความเข้าใจรู้จักน้อมอรรถาศัย ในเมื่อรู้แล้วว่ากรรมเหล่านี้เป็นกุศล ก็ให้ตนได้ทำและรักษาไว้ให้บริบูรณ์ ดังนี้ จัดเป็นอูปายโกศล ความฉลาดรู้จักประกอบ ปัญญา เป็นจุดแสงสว่างกำจัดมืด คือ โมหะความหลงงมงาย ให้บุคคลรู้จักเหตุและผลรู้จักผิดและชอบ แล้วและประกอบในทางที่ถูก จัดว่าเป็นคุณสมบัติอันประเสริฐสุดของนรชน เมื่อมีปัญญาแล้ว คุณอื่น ๆ ก็พลอยมีมาตามกัน เปรียบเหมือนคนมีทรัพย์สำหรับเป็นต้นทุน ย่อมสามารถประกอบกิจเป็นเครื่องเจริญผลทวีโภคทรัพย์ให้ไพบูลย์ยิ่ง ๆ ขึ้นได้โดย

ไม่ขัดข้อง มีกำลังที่จะเลี้ยงตนและคนอื่นให้เป็นสุขสำราญ ฉันใด
บุคคลมีปัญญาสามารถสอดส่องเห็นคุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประ-
โยชน์ ย่อมหลีกเลี่ยงจากโทษอันมิใช่ประโยชน์ ประพฤติแต่ส่วนที่เป็น
คุณเป็นประโยชน์ ยังตนและคนอื่นให้บรรลุความเจริญยิ่ง ๆ ฉะนั้น
เหตุทั้งนั้น ท่านจึงสรรเสริญชีวิตของผู้เป็นอยู่ด้วยปัญญาว่าประเสริฐสุด
ไม่เป็นอยู่เสียเปล่า ปัญญาเป็นอุบายเครื่องบรรลุความเจริญฉะนั้น จึงจัด
ว่าเป็นอริยาวฑฒิประการหนึ่ง เป็นคำรบ ๕.

สมเด็จพระโลกนาถเจ้า ตรัสพระคาถาสรุปรุความแห่งพระบาลี
จุนฺณียบท (คือคำร้อยแก้ว) ซ้ำอีกวาระหนึ่งว่า

สทุธาย สีเลน จ ยา ปวทุมฺติ

ปญฺญา ย จาเคน สุตฺน จูภํ

อุปาสิกาคิ เจริญด้วยศรัทธา ศีล ปัญญา จาคะ และสุตะ มี
อย่างละ ๒ ประการ (คือส่วนส่วนโลกีย์ และส่วนโลกุตร)

สา ตาหิสี สีลวดี อุปาสิกา

อาทียติ สารมิเชว อตฺตโน

อุปาสิกานั้น ผู้มีศีล มีธรรมเช่นนั้น ชื่อว่าถือไว้ได้ซึ่งแก่นสาร
ในกายแห่งตนนี้แล ดังนี้.

พระราชกนิษฐภคินี ทรงปฏิบัติตามพระบรมพุทโธวาท เพื่อทำ
พระชนม์ไม่ให้อายุสั้น เมื่อถึงอกิลักขิตสมัยนั้น ๆ จึงได้ทรงบำเพ็ญ
พระกุศลทานบริจาคเป็นอาทิ เป็นคราว ๆ มาด้วยประการฉะนี้ ชื่อนี้
จัดว่าเป็นความดีในพระองค์ สมควรจะทรงรักษาให้ถาวรไปพลุลย์ จะ

ได้เป็นเครื่องอุทิศพระพุทธรูป เหมือนดังชนผู้มีทรัพย์ ไม่ต้องร่อนรน เพราะกิจจะต้องจับจ่าย เป็นอันได้ความสุขสบายในส่วนหนึ่ง แต่ทรัพย์นั้นเป็นของภายนอก สาธารณทั่วไปแก่อนัถรายนัน ๆ ที่สุดก็อันวย ผลให้ได้เฉพาะในปัจจุบันชาตินี้ ทั้งเป็นผลมีมาเพราะบุญกุศล บุคคลจึงไม่ควรเพละเลื้อยเลี้ยวอยู่แต่ในทรัพย์เท่านั้น ควรอาศัยโอกาสสมบัติสะสมคุณสมบัติให้เกิดมีขึ้นในสันดาน เมื่อบริบูรณ์ด้วยสมบัติพร้อมทั้งสองประการเช่นนี้ จึงจะจัดว่ามีชัยในโลกทั้งสอง อันผู้จะก่อศึก ก็จำต้องชุกครากลงเข็ม ถมเทือกอิฐปูน เพื่อให้พื้นดินแน่นหนาแข็งแรง ตีจะไต่ไม่ทรุด ฉันทอ อันผู้จะรักษาकुศลธรรมให้มั่นคงวัฒนา ก็ควรบำเพ็ญความไม่ประมาท อันเป็นมูลรากแห่งกุศลให้ไพบุลย์ ฉันทัน.

ความมัวเมาความเลินเล่อชื่อว่าความประมาท กล่าวโดยย่อ ก็คือความอยู่ปราศจากสติ ความไม่มัวเมา ความไม่เลินเล่อ ชื่อว่าความไม่ประมาท กล่าวโดยความก็คือ ความไม่อยู่ปราศจากสติ ความมีสติเข้าไปตั้งอยู่ วิสัยผู้ประมาทแล้ว ย่อมมัวเมาอยู่ในการเล่น ในทรัพย์สมบัติ ในกามคุณ ไม่ได้คิดที่จะบำเพ็ญและอบรมकुศลธรรม อันจะเป็นที่พึ่งของตนในชาติหน้าชาติหน้า กุศลที่ยังไม่เคยทำ ก็เป็นอันหาได้ทำไม่ ที่เคยทำไว้บ้าง ครั้นประมาททอดธุระเสีย ก็มีแต่จะเสื่อมถอยไม่ถาวรอยู่ได้ ฝ่ายผู้ไม่ประมาทแล้ว ไม่เป็นเช่นนั้น ย่อมแลเห็นสุขในชาตินี้สันไม่ไปถึงไหน และเว้นจากकुศลธรรมแล้วก็ไม่เป็นสุขอันประเสริฐ ไม่ให้เกิดความสงบนกายสงบจิต เมื่อจะประกอบกิจอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็อาศัยकुศลธรรมเป็นที่ตั้ง คุณความดีอันตนยังไม่มี

เคยได้ทำ ก็ชวนชวายเป็นได้ทำไว้ ที่ได้เคยทำไว้แล้ว ก็ตั้งใจรักษาไว้
ไม่ให้เสื่อมถอย ความไม่ประมาทเป็นมูลรากสำคัญของกุศลธรรมฉะนั้น.

เหตุฉะนั้น จึงมีพระพุทธภาษิตสรรเสริญว่า เสวยถาปี ภิกขเว
ยานิ กานิจิ ชงฺกตานํ ปาณานํ ปทชาตานิ ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย
บรรดารอยเท้าของสัตว์ทั้งหลาย ผู้สัญจรบนพื้นแผ่นดิน ย่อมถึงความ
ประชุมลงในรอยเท้าข้างสันทั้งนั้น โลกย่อมกล่าวว่ารอยเท้าข้างเป็น
ยอดของรอยเท้าเหล่านั้น ฉันทิ เอวเมว โห ภิกขเว เบเกจิ กุสลา
ธมฺมา ตุก่อนภิกษุทั้งหลายข้ออุปไมยก็ฉันทินั้น บรรดากุศลธรรมทั้งหลาย
ย่อมมีความไม่ประมาทเป็นมูล รวมลงในความไม่ประมาทสันทั้งนั้น
บัณฑิตย่อมกล่าวว่าความไม่ประมาท เป็นยอดของกุศลธรรมเหล่านั้น
อีกแห่งหนึ่งว่า นาหิ ภิกขเว เอกธมฺมํ สมนุสฺสสามิ ตุก่อนภิกษุ
ทั้งหลายเราตถาคตยังไม่แลเห็นธรรมอื่นสักอย่าง อันเป็นเหตุเกิดแห่ง
กุศลธรรมที่ยังไม่เกิด เป็นไปเพื่อความเจริญยิ่ง แห่งกุศลธรรมที่เกิด
แล้ว เหมือนความไม่ประมาทนี้เลย อปฺปมตฺตสฺส ภิกขเว ตุก่อน
ภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลไม่ประมาทแล้ว กุศลธรรมทั้งหลายที่ยังไม่เกิด
ก็เกิดขึ้น ที่เกิดแล้ว ก็เป็นไปเพื่อความเจริญยิ่ง สมเด็จพระบรมศาสดา
ตรัสสรรเสริญความไม่ประมาทไว้ดังนี้ ควรแล้วที่จะทรงบำเพ็ญให้
ไพบุลย์ เพื่อเพิ่มพูนพระกุศลให้ถาวรรวัฒนา.

ฐานะเป็นที่บำเพ็ญความไม่ประมาทนั้น โดยบรรยายหนึ่ง ๔ ประ
การ สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ทรงภาษิตว่า จตุสฺส ภิกขเว จาเนสฺสุ
อตฺตรูปเณ อปฺปมาโท สติเจตโส อารกฺโข กรณียโ ภิกขเว ตุก่อนภิกษุ

ทั้งหลาย ความไม่ประมาทเป็นธรรมรักษาใจคือสติ อันบัณฑิตพึงทำ
โดยสมควรแก่ตน ในสถาน ๔ ประการ คือพึงระวังใจไม่ให้กำหนด
ในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนด ๑ ไม่ให้นินร้ายในธรรมเป็นที่ตั้ง
แห่งความนินร้าย ๑ ไม่ให้หลงในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความหลง ๑ ไม่
ให้มัวเมาโดยสมควรธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา ๑.

กามคุณทั้ง ๕ คือรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ คืออารมณ์
ที่จะพึงถูกต้อง อันเป็นที่น่าปรารถนาใคร่ชอบใจ ชื่อว่าธรรมเป็น
ที่ตั้งแห่งความกำหนด อารมณ์มีรูปเป็นต้นนั้น แต่เป็นที่น่าเกลียดน่าชัง
ถ้อยคำที่บุคคลกล่าวไม่ดีไม่ชอบ และวัตถุให้เกิดอาฆาตคือนึกว่า คน
นั้นเขาทำความเสียหายเช่นนั้น ๆ ให้แก่เรา ให้แก่คนที่รักที่ชอบของ
เรา ทำประโยชน์เช่นนั้น ๆ ให้แก่ผู้ที่เราเกลียดเราชัง ทั้งนี้ ชื่อว่า
ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความนินร้าย ทุกขเวทนากล้าแข็งอันเกิดเพราะโรค
นั้น ๆ อันทำใจให้ระส่ำระสายไม่สงบลงได้ ชื่อว่าธรรมเป็นที่ตั้งแห่ง
ความหลง วัยที่ยังรุ่น คือความกำลังเป็นหนุ่มเป็นสาว ความเป็นผู้
หาโรคมิได้ และชีวิตคือความเป็นอยู่ ๓ อย่างนี้ และโลกธรรมส่วน
ที่เป็นอริยมรรค คือ ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ๔ อย่างนี้ ชื่อว่าธรรม
เป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสสั่งสอนให้
ระวังใจ อย่าให้กำหนด นินร้าย หลง มัวเมา ในธรรมเหล่านี้ด้วย
ประการฉะนี้

อุปปมตฺโต อุโก อตุเถ อธิคณฺหาติ ปณฺหิโต บัณฑิตผู้ไม่
ประมาทแล้ว ย่อมยึดไว้ได้ซึ่งประโยชน์สองประการ ทั้งส่วนที่เป็น

ไปในบัดนี้ ทั้งส่วนที่เป็นไปในภายหน้า เพราะมาได้มาถึงประโยชน์
ทั้งสองนั้น ท่านจึงกล่าวสรรเสริญปราชญ์นั้นว่า เป็นบัณฑิต คือผู้
ดำเนินในประโยชน์กิจด้วยปัญญา.

ด้วยอำนาจพระกุศลจริยา ที่พระราชกนิษฐภคินีทรงบำเพ็ญในภิ-
ลักขิตสมัยนั้นก็ดี ในสมัยอื่นก็ดี สำเร็จเป็นประโยชน์สมบัติ ขอสิริสวัสดิ์
พิพัฒน์มงคลจงเกิดมีแต่พระราชกนิษฐภคินี ให้ทรงพระเกษมสบายหาย
พระโรค มีพระชนมายุยืนนาน ทรงพระเจริญด้วยธนาสารสมบัติอิสริยยศ
เกียรติคุณ ทอดพระเนตรเห็นแต่สิ่งอันเจริญ ทุกทิพาราตรเทอด.

ถวายวิสาขนามาในสาราทานธรรม ก็ยุติแต่เพียงนี้ ขอถวายพระพร.

เทศนาพิเศษจักรวัตติวัตรสูตร

ถวายเป็นงานพระราชพิธีรัชดาภิเษก

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕

พระนิพนธ์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

เทศนาพิเศษจักรวัตติวัตรสูตร

ลำดับนี้ จะได้รับพระราชทานถวายวิสัชนา ในจักรวัตติวัตรต่อไป โดยนัยอันมาในบาลีและอรรถกถาจักรวัตติสูตร ในกัมภีร์ที่หมื่นกาย บรรยายความโดยสังเขปว่า พระมหากษัตริยาธิราชเจ้า ผู้สถิตในเอกราช ไซศวรราชิปัตย์ ปกครองรัฐสีมามณฑล ควรดำรงพระองค์ในธรรมคือ กุศลกรรมบถสิบประการ อิงอาศัยให้เป็นหลักสักระการเคารพนับถือบูชา มีธรรมเป็นเบื้องหน้าอุจฺจนฺชย มีธรรมเป็นใหญ่เป็นอธิปัตย์ แท้เนื้อควร สถิตในขันติเมตตากรุณาสามสามัคคีธรรม อุปถัมภ์บำรุงชนนิกรด้วยศรัทธา นันตรเคสสถานและธนสารสมบัติ คอยห้ามกันสรรพภัยปัททวันตราย ทรงจัดรัชมิการักษาชาวระคุตโยบายสามอย่างนี้ ให้เนื่องใน จักรวัตติวัตร ๑๒ ประการ ที่ ๑ ควรพระราชทานโอวาทแก่นันเตปรินกาด ราชนารีพระราชบุตรบุตรีพระสนมกำนัล ซึ่งนับว่าอันโตชน ให้สถิตใน กุศลสมาทาน และพระราชทานธนสารสมบัติพัสดราภรณ์ยศฐานันตร อีสริยศักดิ์ ทรงพิทักษ์รักษาห้ามกันสรรพภัยปัททวันตราย และควร ทรงอนุเคราะห์พลกาย ด้วยพระราชทานลาภแลยศเหมือนอย่างนั้นกับ ขี้ผึ้งและรางวัลไม่ให้ล่วงกาล ที่ ๒ ควรทรงผูกไมตรีสมานราช สัมพันธมิตรกับอภิสิตกษัตริย์สามนตราช ด้วยมัททกัมภณท์มวงกล บรรณาการ มีคชสารอัสวาชานายและอุคมรัตนเป็นต้น ที่ ๓ ควรให้ พระราชวงศานุวงศ์ ซึ่งนับว่าอนุยันทกษัตริย์ขึ้นบานด้วยพระราชทาน ยานพาหนะตามควรแก่อีสริยยศ ที่ ๔ ควรทรงเกื้อกูลภุคหัตถ์พรหมณ์ ด้วยเครื่องพรตและไทยธรรมมี ข้าว น้ำ ผ้านุ่งห่มเป็นต้น และอนุเคราะห์

คฤหบดีชน ด้วยพระราชทานพืชข้าวปลูกและแอกไถ กับทั้งโคกระบือ
 เครื่องอุกหนุนแก่การนา ที่ ๕ ควรทรงอนุเคราะห์ประชาชนชาวนิคม
 ชนบทเหมือนอย่างนั้น ให้เลี้ยงชีพเป็นสุขตามวิสัย ที่ครบ ๖ ควรทรง
 สักการสมณพราหมณาจารย์ผู้ดำรงในสามัญญคุณ จัดบาปให้ระงับ
 และลอยเสียจากสันดาน ด้วยพระราชทานสมณบริวารพราหมณ-
 บริวาร เกื้อกูลแก่ธรรมปฏิบัติ ที่ ๗ ควรทรงจัดให้มีอุคบกษัตริสัน
 ความสันทัดหาวเสียว เทียวไปมาโดยผาสูกสำราญ ด้วยพระราชทานอภัย
 ห้ามไม่ให้ใครเบียดเบียนกระทำความอันตราย ที่ ๘ ควรห้ามชนทั้งหลายไม่ให้
 กระทำอธรรมิกกิจ ชักนำให้ตั้งอยู่ในกุศลสุจริตส่วนชอบประกอบการ
 เลี้ยงชีพโดยทางธรรม ที่ ๙ ชนใดขัดสนไม่มีทรัพย์พอจะเลี้ยงชีพโดย
 สัมมาอาชีพะได้ ควรพระราชทานพระราชทรัพย์เจือจานให้เลี้ยงชีพ ไม่
 ต้องแสวงหาโดยทางทุจริต ที่ ๑๐ ควรเสด็จเข้าไปใกล้สมณพราหมณา-
 จารย์ ผู้สถิตในสามัญญคุณพรหมัญญคุณ ตรัสถามถึงบุญบาปกุลา-
 กุศลให้ทราบประจักษ์ชัด ที่ ๑๑ ควรทรงตั้งวิริตติห้ามจิต ไม่ให้เกิด
 อธรรมราคาคำอุษณาในอคมนียสถาน ที่ ๑๒ ควรทรงประหารวิสมโลก
 เจตนา ห้ามจิตไม่ให้ปรารถนาลาภที่ไม่ควรจะได้ พระมหากษัตริยา-
 ธิราชเจ้า ผู้ดำรงเอกราชศวรรษยธิปัตย์ ควรสถิตในจักรวัตติวัตร ๑๒
 ประการ บำรุงพระราชอาณาจักร ให้ไพโรจน์ชัชวาลด้วยพระราช
 วรฤทธิเดชานุภาพบุญบารมีเกษมสวัสดิ์ดำรงมั่น พันสรวพพิบัติอุบาท-
 วันตราย ถังรับพระราชทานถวายเป็นวิสัยนามาณะนี้ ทศพิชราชธรรม-
 สังคหวัตถุ จักรวัตติวัตร สามธรรมบรยายนี้ ปราภฏมานในคัมภีร์พุทธ-

ศาสน์ ว่าเป็นราชจรรยาวัตรของพระมหากษัตริยาราชเจ้าแต่ปางก่อน
 ด้วยประการฉะนี้ สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงบำเพ็ญราช
 จรรยาวัตร ดำเนินในวิถีแห่งพระมหากษัตริยาราชเจ้า ด้วยพระพริย
 อดุสหาอันแรง กล้าดำรงสยามรัฐราชอาณาจักรโดยยุติธรรม ชักนำให้
 สมบูรณ์ไพศาล อภิบาลประชาชนให้เป็นสุขปราศจากทุกข์ปราศจากภัย
 บำรุงพระบรมพุทธศาสนาให้วัฒนาถาวรมั่นคง และพระราชกรณียกิจที่
 ได้ทรงจัดขึ้นใหม่ในแผ่นดินปัจจุบัน ตั้งแต่ได้เสด็จเถลิงถวัลยราช
 สมบัติบรมราชาภิเศกนั้นนับเป็นสองภาค ฝ่ายราชอาณาจักรภาค ๑ ฝ่าย
 พุทธจักรภาค ๑ ฝ่ายราชอาณาจักรนั้น สิ่งใด ๆ เป็นคุณเป็นประโยชน์
 แก่แผ่นดินและประชุมนั้น ก็ทรงพระอุทสาหาจัดสิ่งนั้น ๆ ให้เป็นผล
 เกิดขึ้นในพระราชอาณาเขต ได้ทรงพระราชอุทสาหา เสด็จพระราช
 ดำเนินหัวเมืองต่างประเทศที่ใกล้เคียง คือ ชมพูทวีปสินธุสถาน มีเมือง
 กาลิกาทาเป็นต้น เมืองย่างกุ้ง เกาะหมาก มลายูประเทศมีเมืองสิงคโปร์
 เป็นต้น ชาวประเทศมีเมืองปะเตเวียเป็นต้น ทอดพระชนบถธรรมนิยม
 ในประเทศนั้น ๆ เพื่อจะได้ทรงเลือกสรรแบบอย่างที่เป็นคุณนำมาใช้
 ในพระราชอาณาเขตตามสมควร ส่วนพระราชประเพณี ได้ทรงเลิก
 ตำแหน่งพระมหาอุปราชเสีย ทรงตั้งตำแหน่งมกุฎราชกุมารแทน ให้
 ทรงศักดินาหนึ่งแสน ดำรงสัปตปตลเสวตฉัตร และมีพระเกียรติยศ
 เสมอเหมือนพระมหาอุปราชฉะนั้น ทรงตั้งพระราชกำหนดศักดินาเจ้า
 นายในพระบรมราชวงศ์ ดำรงพระเกียรติยศชั้นสูง ที่ยังไม่มีในพระ
 ราชกำหนดเดิมให้เป็นแบบแผนต่อไป ส่วนการปกครอง ทรงตั้ง

ตำแหน่งเสนาบดีทั้งเก่าและเพิ่มใหม่ รวมเป็น ๑๒ กระทรวง ทั้งนี้
 ตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ว่าการหัวเมืองฝ่ายเหนือและฝ่าย
 ตะวันออก ตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงกลาโหม ว่าการหัวเมืองบ้นัษได้
 ปรีการาชาการในพระองค์ ทรงสร้างสถานที่ว่าการแห่งกระทรวง
 นั้น ๆ หลายแห่ง คือ ซ่อมแปลงศาลาลูกขุนในใหม่ ให้เป็นที่ว่าการ
 กระทรวงมหาดไทยและกระทรวงกลาโหมตามเดิม ทรงสร้างสถานที่
 ว่าการกระทรวงต่างประเทศ ที่ว่าการกระทรวงเมือง ที่ว่าการกระทรวง
 วัง ที่ว่าการกระทรวงเกษตรพาณิชย์การ ทรงสร้างหอรัษฎากรพิพัฒน์
 เป็นสถานที่ว่าการกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ทรงสร้างศาลสถิตยุติ
 ธรรมเป็นที่ว่าการและวินิจฉัยบรรดคดีของราษฎรทั้งปวง ที่ว่าการแห่ง
 กระทรวงนอกนั้น โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งตามสถานที่ควรนั้น ๆ ส่วนการ
 ป้องกันพระนครให้นั้นคง ทรงสร้างโรงทหารบกโรงทหารเรือ ทั้งใน
 กรุงและในหัวเมืองนั้น ๆ กับทั้งสั่งสมเครื่องสรรพยุทธภัณฑ์ไว้พร้อม
 ทรงสร้างป้อมพระจุลจอมเกล้า และทรงซ่อมแปลงป้อมเก่าขึ้นอีกหลาย
 ตำบล ทรงสร้างเรือกลไฟเป็นเรือรบขึ้นใหม่ ๖ ลำ คือ เรือพระที่นั่ง
 มหาจักรี เรือมกุฎราชกุมาร เรือมรุธาวิสดสวัสดิ เรือพิรยารณยุทธ์
 เรือหาญหักศัตรุ เรือต่อสู้ไฟรี ทรงสร้างและซ่อมแปลงเรือราชการ
 อื่นให้กลับคืนใช้ได้อีกหลายลำ ส่วนการบำรุงพระนคร ทรง
 ปฏิสังขรณ์ถนนเจริญกรุง ถนนบำรุงเมือง ถนนเฟื่องนคร ขยายให้ยาว
 และกว้างขวาง ทรงสร้างและขยายถนนอื่น ๆ และทำสะพานเหล็ก
 สะพานไม้ก็เป็นอันมาก ทั้งในฝั่งปากตะวันออกและในฝั่งปากตะวันตก

แห่งพระนคร ทรงปฏิสังขรณ์ประตูเมือง เปลี่ยนเป็นประตูยกบั้ง เป็นประตูชุมบั้ง ทรงสร้างสถานทีศึกษา คือ สุนันทาลัย ทรงอุทิศใน พระนามาภิไธย ของสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ ทรงซ่อมพระ ตำหนักสวนกุหลาบจัดขึ้นให้เป็นทีศึกษา กับทั้งโรงเรียนในพระอาราม หลวง ทั้งในกรุงและหัวเมืองอีกหลายสถาน ทรงสร้างโรงศิริราชพยาบาลเป็นที่รักษาคณไช้ ทรงอุทิศในพระนามของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าศิริราชกกุธภัณฑ์ และโรงพยาบาลนอกจากนั้นอีกหลายตำบล ทรงสร้างถนนรถไฟนครราชสีมา และขุดคลองเปรมประชากร คลอง นครเนื่องเขตต์ คลองประเวศบุรีรมย์ คลองอุดมชลจร คลองทิววัฒนา คลองนราภิรมย์ รวม ๖ แห่ง ทรงตั้งแต่งกรมไปรษณีย์สำหรับเดิน จดหมาย และกรมโทรเลขสำหรับบอกข่าวโดยสายลวดให้รู้ได้ในทันใดทั่วพระราชอาณาเขต และติดต่อกับต่างประเทศทั่วถึงกัน ส่วนการ ในพระบรมมหาราชวังนั้น ทรงสร้างพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท และ พระที่นั่งอื่น ๆ ในจังหวัดนั้นอีกหลายหลัง ทรงปฏิสังขรณ์พระที่นั่ง จักรพรรดิพิมาน พระที่นั่งไพศาลทักษิณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย พระที่นั่งสุทไธสน์มหาปราสาท พระที่นั่งอื่น ๆ ในจังหวัดนั้น และพระที่นั่ง อนันตสมาคม พระที่นั่งสุทธยัสวรรยปราสาท ทรงหล่อพระบรมรูป พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินในพระบรมราชวงศ์นี้ ทั้ง ๔ พระองค์ แล้ว ทรงสร้างพระที่นั่งศิवालยปราสาทเป็นที่ประดิษฐาน ทรงซ่อม แปลงประตูพิมานไชยศรี และประตูอื่น ๆ และสถานที่นั้น ๆ ที่ได้ทรง สร้างขึ้นใหม่ และซ่อมแปลงของเก่าให้รุ่งเรืองขึ้น ก็ยังมีเป็นอันมาก

เหลือที่จะพรรณาให้ทั่วได้ ทรงสร้างพระราชวังชั้นใหม่สองตำบล คือ พระราชวังบางปอิน และพระราชวังเมืองราชบุรี ส่วนการบำรุงพระบรมวงศานุวงศ์ข้าทูลลอองธุลีพระบาท ได้พระราชทานเงินปีเงินเดือนมากกว่าแต่ก่อน ทรงสร้างเครื่องราชอิสริยาภรณ์ สำหรับพระราชทานฝ่ายหน้า ๕ สกุล คือ เครื่องราชอิสริยาภรณ์อันมีเกียรติคุณรุ่งเรืองยิ่งมหาจักรีบรมราชวงศ์ สำหรับพระราชทานเจ้านายในพระบรมราชวงศ์ซึ่งดำรงพระเกียรติยศสูง และพระเจ้าแผ่นดินต่างประเทศ เครื่องราชอิสริยาภรณ์อันเป็นโบราณ มงคลนพรัตน์ราชวรภรณ์ สำหรับพระราชทานพระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งดำรงพระเกียรติยศสูงและข้าราชการผู้ใหญ่ เครื่องราชอิสริยาภรณ์สำหรับตระกูลจุลจอมเกล้า สำหรับพระราชทานเป็นการบำรุงวงศ์สกุล เครื่องราชอิสริยาภรณ์อันเป็นที่เชิดชูยิ่งช้างเผือก เครื่องราชอิสริยาภรณ์อันมีเกียรติยศยิ่งมงกุฎสยาม สองสกุลนี้ สำหรับพระราชทานผู้มีความชอบในราชกิจ ทรงสร้างเหรียญอีกหลายชนิด สำหรับพระราชทานผู้มีความชอบในราชการ หรือในพระองค์บ้าง เพื่อบำรุงวิทยาย่าง เพื่อเป็นที่ระลึกบ้าง ทรงสร้างเครื่องราชอิสริยาภรณ์ สำหรับพระราชทานฝ่ายใน ๒ สกุล คือเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันมีเกียรติคุณรุ่งเรืองยิ่งมหาจักรีบรมราชวงศ์ สำหรับพระราชทานเจ้านายฝ่ายในที่ดำรงพระเกียรติยศสูง และจำเริญพระชนมายุ เครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า สำหรับพระราชทานเป็นเกียรติยศ และเป็นเครื่องปรากฏความชอบในราชกิจ ส่วนการบำรุงประชาชน ได้ทรงผูกพระราชสัมพันธไมตรีเปิดการค้าขายกับนานาประเทศขึ้น

ใหม่ ในแผ่นดินปัจจุบันนี้ ๕ ประเทศ คือ ประเทศออสเตรียและ
 ฮังการี ๑ ประเทศอิตาลี ๑ ประเทศสเปน ๑ ประเทศรัสเซีย ๑ ประเทศ
 ญี่ปุ่น ๑ และได้ทรงตั้งอรรคราชทูตให้อยู่ประจำในยุโรปและอเมริกา
 เพื่อจะรักษาทางพระราชไมตรีให้วัฒนาถาวร ทรงตั้งพระราชกำหนด
 ผ่อนให้โทษที่เกิดในแผ่นดินปัจจุบันนี้หลุดเป็นไท เมื่ออายุได้ ๒๐
 ปีถ้วน ส่วนธรรมเนียมนั้น โปรดเกล้าฯ ให้เลิกธรรมเนียมหมอบเสี
 ยเปลี่ยนใช้ธรรมเนียมยืนและนั่งเก้าอี้ และให้ใช้วิธีนับศุภมาศปีเดือนวัน
 ในหนังสือเอกสารสำคัญ ตามสุริยคติกาลเป็นหลัก ในการที่จะรักษ
 ราชการนั้น ๆ ให้เป็นไปโดยสะดวก ได้ทรงตั้งพระราชบัญญัติขึ้น
 เป็นหลายสิ่งหลายอย่าง ส่วนข้างพุทธจักรนั้น ทรงพระราชศรัทธา
 ปสาทมั่นในพระพุทธศาสนา ทรงพระราชอุทิศสาหะเสด็จออกทรงอุป
 สมบทเพียงกาล และได้เสด็จพระราชดำเนินถึงสถานที่ตรัสรู้ แห่ง
 สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ณ มัชฌิมประเทศสินธุสถาน ทรงบำรุงการ
 เล่าเรียนพระปริยัติของพระสงฆ์ ด้วยทรงตั้งวิทยาลัยขึ้นสองแห่ง คือ
 มหามกุฏราชวิทยาลัย ทรงพระราชอุทิศในพระบรมราชนามาภิไธย ใน
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมชนกนาถ และมหา
 ราชวิทยาลัย ให้นามตามชื่ออาวาส ทรงพระราชศรัทธาบริจาคพระราช
 ทรัพย์เป็นอันมาก ทรงสร้างพระพุทธรูปใหญ่น้อย มีพระพุทธรูปฉลอง
 พระองค์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หุ้มทองคำทรงเครื่อง
 ตันอย่างจักรพรรดิประทับเนาวรัตน์เป็นต้น และทรงบำเพ็ญพระราช
 กุศลพิมพ์พระบาลีไตรปิฎกพันจบ ๆ ละ ๓๔ เล่ม เป็นสมุท ๓๔,๐๐๐ เล่ม

เพื่อสืบอายุพระพุทธศาสนา ทรงสถาปนาพระอารามใหม่ ๓ พระอาราม คือ วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม วัดนิเวศธรรมประวัติ เป็นส่วนพระราชกุศลในพระองค์ วัดเทพศิรินทราวาสทรงพระราชอุทิศในพระนามาภิไธย ในกรมสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี พระบรมราชชนนี ทรงปฏิสังขรณ์ใหม่ทั่ววัดหกวระอาราม คือวัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดพุทธรัตนสถานมณฑลราชบุรี ในพระบรมมหาราชวัง วัดบวรนิเวศวิหาร วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม วัดบรมนิวาส วัดเสนาสนาราม วัดนอกนี้ก็ได้ทรงปฏิสังขรณ์บ้างบางสิ่งบางอย่างอีกหลายแห่ง ส่วนสมณศักดิ์ ได้ทรงเพิ่มตำแหน่งเจ้าคณะรอง ให้มีขึ้นในธรรมยุติกนิกาย พระราชกรณียกิจทั้งฝ่ายราชอาณาจักร และฝ่ายพุทธจักร ที่ได้พรรณามานี้ ได้ทรงจัดขึ้นใหม่ ในแผ่นดินปัจจุบันนี้ เมื่อเสด็จดำรงสิริราชสมบัติอยู่จนครบ ๒๕ ปีบริบูรณ์ เสด็จถึงจุลศตภาคแห่งศตพรรษกาล ในมหามงคลวาระทวาทศัตถีกาพบักษกัตติกมาส ทรงรำพึงถึงพระราชกรณียกิจที่ได้ทรงประกอบแล้วในระหว่างปีมีประมาณเท่านี้ ได้ทวิประโยชน์คุณแก่พระราชอาณาจักรและพระบรมพุทธศาสนา เป็นหลายสิ่งหลายประการเป็นที่เบิกบานพระบรมราชหฤทัย เพิ่มพูนพระปิติโสมนัส จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่ง ให้ตั้งพระราชพิธีสมโภชสิริราชสมบัติรัชดาภิเษกเป็นมโหฬารากิเริงไฟศาล เพื่อเป็นที่ตั้งแห่งศรีสวัสดิ์มงคล ให้ดำรงพระชนมายุและสถิตในสิริราชสมบัติยืนนาน นิราศสรรพยุบัพทวันตราย เพื่อจะได้ทรงบำเพ็ญพระราชธรรมฐานูปาลโนบาย ให้เป็นประโยชน์คุณแก่พระราช

อาณาจักร และพระบรมพุทธานายิ่งๆ ขึ้นไปให้สมพระบรมราช
ประสงค์ทุกประการ และเพื่อจะแสดงพระราชปณิธานว่า ได้ตั้งพระ
ราชหฤทัยอยู่เป็นนิตย์ ในที่จะทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจบำรุงพระ
ราชอาณาจักร และพระบรมพุทธานายิ่งๆ ด้วยประการ
ฉะนี้

สพฺพุตฺตมสฺส พุทฺธสฺส	อานุกาโวกิริกขตุ
นียฺยานิกสฺส ธมฺมสฺส	อานุกาโวกิริกขตุ
อริยสฺส จ สงฺฆสฺส	อานุกาโวกิริกขตุ
ปรมินฺทมหาราช-	ธิดาชนํ อภินฺทสฺส

ขออานุภาพพระพุทธเจ้าผู้สูงสุดกว่าสรรพสัตว์ ขออานุภาพพระ
โลกุตตรธรรม อันนำผู้ปฏิบัติออกจากวัฏฏสงสาร ขออานุภาพพระสงฆ์
ผู้ทรงอริยคุณ จงอภิบาลรักษาสมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารพระองค์
สมเด็จพระปรมินทรมหาบรมมหาราชเจ้า ทุกทิพารাত্রี

รัตนตฺตฺยานุภาเวน	รัตนตฺตฺยเตชสา
สทาภิรกฺขิตฺวา สนฺโต	ปรมินฺทชนาธิโป
ภิกฺขุโย อิทฺถธฺมจิมํ รณฺฑิ	ภิกฺขุโย จ พุทฺธสาสนํ
ภิกฺขุโย ปชณฺจ ปาเลนฺโต	จิโร รชเช ปติณฺณตฺตํ

ขอสมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ผู้เป็นชนาธิปัตย์ อัน
เดชานุภาพพระรัตนตรัย อภิบาลรักษาเป็นนิตย์ จงเสด็จสถิตในศิริราช
สมบัติยืนนาน อภิบาลรัฐมณฑลให้สมบุรณ้อย่างๆ บำรุงพระบรมพุท
ธานายิ่งๆ ปกครองประชาชนให้เป็นสุขยิ่งๆ

อโรโค สุจิต นิทุทุกโข อุกุโตภโย สหุพทา วุฑฒิมาปโน
วสสตมปี จีวตุ

ขอสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า จงดำรงพระชนมายุยืน
เท่าถึงร้อยพรรษกาล ทรงพระเกษมสำราญปราศจากพระโรค ปราศจาก
ทุกข์ปราศจากภัย อันจะมีมาแต่ที่ใดที่หนึ่ง บัลลุดถึงความเจริญเป็นนิตย์

ปุลานุกาวลีทชาย อิทฺธิยา ยสสา ชลั

สพฺพเวปุลลตํ ปตฺโต สมฺมา ชยตุ สพฺพทา

ขอสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า จงทรงไฟโรจน์สว่าง
ด้วยพระราชวรฤทธิ์อิสริยยศเกียรติคุณ อันสำเร็จมาแต่อาณภาพบุญญา-
ภินิหาร ถึงความไพบูลย์ด้วยประการทั้งปวงเต็มที มีชัยชนะโดย
ธรรมิกอุบาย เป็นนิตยกาล

ตสฺมี ตสฺมิณฺจ กาลสฺมี ยํ วา ปุณฺณธฺนา กตํ

ตสฺส ตสฺसानุภาเวน โหตุ ราชกฺลํ ธิรํ

ด้วยเดชานุภาพพระราชกุศลสมภาร ที่ได้ทรงบำเพ็ญแล้ว ใน
กาลสมัยนั้น ๆ ก็ดี ในสมัยนี้ก็ดี เป็นประโยชน์สมบัติ ขอพระบรมราช
วงศ์นี้ จงวัฒนาถาวรดำรงมั่น เป็นอนันตยสาธารณ

เย เย มหิทธิกา เทวา ปสนฺนา พุทฺธสาสนเ

อิทฺธํ นิรพฺพุทํ ฝัตํ รณฺธิ กโรนฺตุ เตชสา

ขอเทพเจ้าผู้มีมหิทธิฤทธิ์ทุกสถานทั่วสยามรัฐราชอาณาจักร ทั้ง
ตั้งแต่เทพเจ้าอันสิงสถิตในพระบรมมหานิเวศน์มณฑล ผู้มีจิตเป็นกุศล
เลื่อมใสแล้วในพระบรมพุทธานุภาพ จงตั้งเมตตาจิตบันดาลด้วยฤทธิ์

เทศาณูภาพของตน กระทำสยามรัฐมณฑลให้สมบูรณ์ไพศาล ปราศจาก
โจรธพาลศัตรูปัจจามิต อันจะคิดก่อกวนอยู่ ณ อยู่เย็นเป็นสุขในกาลทุก
เมื่อ อนึ่ง ขออำนาจความเลื่อมใสในพระรัตนตรัย อันเป็นนิรติสัย
บุญเขตอันอุดม จงอภิบาลรักษาสมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า
กับทั้งพระบรมราชวงศ์และรัฐมณฑล ให้สถาพรดำรงมั่น พันธสรรพ
พิบัติอุปัทวันตรายเป็นนิยกาล

อรหิ สมฺมาสมพุทฺโธ   อุตฺตมํ ธมฺมมชฺฌคชา
มหาสงฺฆํ ปโปเชติ   อิจฺเจตํ รตนตฺตยํ

พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้บรรลุนิพพานอันอุดมแล้วทำสงฆ์
หมู่ใหญ่ให้ตรัสรู้ตาม ตื่นจากกิเลสนิทราเบิกบานปรีชาคุณขึ้นได้ สามัญ
รัตนตรัยอันอุดมสูงสุดกว่ารัตนะอื่นๆ แม้ถึงจะต่างกันโดยวัตถุว่า
พุทฺโธ ธมฺโม สงฺโฆ ทั้งนี้ก็จริงอยู่แล แต่จะไม่แยกจากกันได้ เพราะ
พระพุทธเจ้าตรัสรู้ก่อน แล้วสอนผู้อื่นให้รู้ธรรม ธรรมเล่าสงฆ์ได้ทรง
จำไว้แล้ว สงฆ์เล่าก็สาวกของพระพุทธเจ้า รัตนะทั้งสามเนื่องเป็นอัน
เดียวกันจะนี้ รัตนะทั้งสามนี้บริสุทธิ์สูงสุดประเสริฐในโลก ย่อมเป็น
ไปด้วยดี เพื่อความบริสุทธิ์อย่างยิ่ง แก่ผู้ที่เลื่อมใสแล้ว ไกรความ
บริสุทธิ์แก่ตนปฏิบัติอยู่โดยชอบ ความบริสุทธิ์หมดจดจากกิเลส เป็น
นิพพุตดับจากทุกข์ทั้งหลาย นิพพานเป็นธรรมชาติสุญอย่างยิ่ง นิพพาน
เป็นสุขอย่างยิ่ง ด้วยสัจจวาจา ภาษิตที่กล่าวอ้างคุณพระรัตนตรัยนี้ ขอ
สิริสวัสดิพิพัฒน์ชัยมงคล พระชนมสุขอภิวุฒิบุญผลจงเกิดมีแต่สมเด็จ
บรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า กับทั้งพระบรมราชวงศ์และรัฐจังหวัด

ด้วยเดชานุภาพพระรัตนตรัย เป็นปฏิพาหนะบายทางกัน ขออุปัชฌาย์-
 ตรายและอุปสรรคขัดข้องทั้งหลาย อย่าได้ถูกต้องพ้องพาดสยามรัฐมหา
 ชนบทนี้ ในกาลไหนๆ จงบาราศไกลด้วยประการทั้งปวง ขอความ
 เป็นผู้ไม่มีโรคและความสุขสำราญ และความเป็น ผู้มีอายุยืนนาน และ
 ความถึงพร้อมแห่งวัตถุทั้งหลายอันจะเกื้อกูลแก่ความไม่มีโรค และ
 ความสุขความเป็นผู้มีอายุยืนนั้น ทั้งสุขโสมนัสสวัสดิศุภผล จงเกิดมีแต่
 สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า กับทั้งพระบรมราชวงศ์ซึ่งอภิบาล
 ดำรงสยามรัฐมหาชนบทนี้ ในที่ทุกสถาน ขอเทพเจ้าผู้อภิบาลสยามรัฐ-
 มณฑล ทั้งต้นแต่เทพเจ้าผู้สิงสถิตในพระบรมมหาราชนิเวศน์ ที่สมเด็จ
 บรมพิตรพระราชสมภารเจ้า และพระบรมราชวงศ์ผู้ดำรงสยามรัฐ
 มหาชนบทนี้ ได้บูชาแล้วด้วยธรรมพลีและอามิสพลีจึงตั้งไมตรีจิต
 อภิบาลรักษาสมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า กับทั้งบรมราชวงศ์
 และสยามรัฐราชอาณาจักรให้สถาพรดำรงมั่น พันสรรพพิบัติอุปัชฌา
 วยันตราย เป็นนิยมนิรันดร์

สิทธิมงคล สิทธิมงคล

สิทธิมงคล อิทํ ผลํ

เอตสุมิ รตนตฺตยสุมิ

สมุปสาทนเจตโส

ขอผลของจิตที่มั่นในพระรัตนตรัย จงเป็นผลสำเร็จ จงเป็นผล
 สำเร็จ จงเป็นผลสำเร็จ ทั้งพระบรมราชประสงค์ ทุกประการเทอญ.

มังคลารัมภกถา

พระนิพนธ์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

มังคลารัมภกถา

สุนกฺขคฺคํ สุมงฺกळํ	สุปภาตํ สุหุญฺจิตํ
สุขโณ สุมหุตฺโต จ	สฺยญฺจํ พุรหมจาริสฺส
ปทกฺขิณํ กายกมฺมํ	วาจาकมฺมํ ปทกฺขิณํ
ปทกฺขิณํ มโนกมฺมํ	ปณฺธิ เต ปทกฺขิณา
ปทกฺขิณานิ กตฺวาน	ลภนฺตตฺเถ ปทกฺขิณฺเหติ.

บัดนี้ จะวิสัชนามงคกถา พรรณนาเหตุเป็นมงคล เครื่องถึงความ
เจริญ ตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ให้หมู่ชนที่ประสพมงคลแก่ตน
ทราบแล้วปฏิบัติตาม เพื่อจะได้ถึงความเจริญด้วยสุขทั้งในชาติในชาติหน้า

ก็มงคลนั้น เป็นที่ปรารถนาชอบใจของประชุมชนทุกหมู่เหล่าไม่
เลือกหน้าว่าผู้ใด อวมงคลไม่เป็นที่รักใคร่ของผู้หนึ่งผู้ใดเลย ก็แต่
ความสำคัญ ความหมายว่า ทำสิ่งนี้เป็นมงคลความเจริญ ทำสิ่งนี้เป็น
อวมงคลความเสื่อม ดังนี้ ต่าง ๆ กัน บางพวกก็สำคัญว่า ได้เห็นรูป
ที่สมมติว่าประเสริฐ เป็นมงคล ได้เห็นรูปที่สมมติว่าชั่ว เป็นอวมงคล
บางพวกสำคัญว่า ได้ฟังเสียงที่สมมติว่าประเสริฐเป็นมงคล ได้ฟังเสียง
ที่สมมติว่าชั่ว เป็นอวมงคล บางพวกสำคัญว่า ได้ดมกลิ่น ลมรสถูก
ต้องผัสสะที่สมมติว่าประเสริฐ เป็นมงคล ได้ดมกลิ่นลมรสถูกต้อง
ผัสสะที่สมมติว่าชั่ว เป็นอวมงคล บางพวกสำคัญว่า มงคลหรืออวมงคล
จะเกิดมี ก็เพราะมาเริ่มปรารภกิจการนั้น ๆ ในวันเวลาที่สมมติว่า

ก็หรือชั่ว ความสำคัญของประชุมชนผู้หวังมงคลไม่ปรารถนาอวมงคล
ต่าง ๆ กันอย่างนี้ เมื่อกล่าวโดยย่อแล้ว ชนเหล่านั้นถือว่า มงคล
และอวมงคล ย่อมเกิดมีเพราะเหตุภายนอก ความดีอย่างนั้นเป็นการได้
จริงหรือไม่ไ้จริง จงยกไว้ เพราะใครดีอย่างไรก็สำคัญว่าจริงอย่างนั้น
ใครไม่ดีอย่างนั้น ก็กล่าวคัดค้านไปต่าง ๆ แต่การที่ดีอย่างนั้น พระ
พุทธเจ้าตรัสว่า ดีอมงคลตื่นชั่ว เชื่อมงคล ไม่เชื่อกรรม คือบุญบาป
เป็นข้อวิบัติของอุบาทกุบาสิกา ผู้ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะที่พึ่ง อนึ่ง
ความดีอย่างนั้น ถ้าจะเทียบเคียงกับอัปมงคลปฏิบัติ คือโอวาทที่พระ
พุทธเจ้าตรัสสอน ชนผู้มีปัญญาทราวม ไม่อาจสันนิษฐานเห็นลงแนใน
ถ้อยคำที่เขากล่าวไม่ต้องกันว่าจริงข้างไหน ให้ถือตามการที่ไม่ผิดไขว้
เป็นต่างกันข้างละอย่าง หาสมกันไม่ อัปมงคลปฏิบัตินั้นอย่างนี้ เมื่อ
ถ้อยคำเป็นข้อชี้ชัดแก่กันโดยตรง เป็นไปสองอย่าง อย่างหนึ่งว่าสุขทุกข์
เกิดเพราะเหตุเป็นภายนอก อย่างหนึ่งว่า สุขทุกข์เกิดเพราะเหตุภายใน
สันดานสัตว์ เมื่อเป็นเช่นนั้น ความดีว่าสุขทุกข์เกิดเพราะเหตุภายนอก
ดังนี้ไม่ชอบ ถือไว้ว่า เหตุแห่งสุขทุกข์นั้นเกิดในภายในสันดานสัตว์
ดังนี้แลเป็นความดีความชอบยิ่งนัก ดีกว่าดีอย่างอื่น เพราะว่าความ
ดีสุข ทุกข์ เกิดมีเพราะเหตุภายนอก ถ้าจริงอย่างถือนั้นก็เป็นดี ถ้าผิด
ไปไขว้ ผู้นั้นหาได้ละเหตุแห่งทุกข์ในภายในสันดานตนไม่ มัวไปชวน
ขวายแต่เหตุภายนอก ก็จักไกลจากความสุข กลับประสบทุกข์ซึ่งตน
ไม่ปรารถนา ความดีว่าสุข ทุกข์ เกิดเพราะเหตุภายในสันดานสัตว์
ถ้าจริงอย่างถือนั้น ก็จักมีชัยชนะทั้งสองอย่าง คือในปัจจุบัน ตนก็ได้

ความยินดี อุ่นใจไม่เดือดร้อน เมื่อทำลายขันธแล้วเล่า ก็จักคลาจากทุกข์ จักประสบสุขตามเหตุซึ่งได้ประกอบไว้นั้น ถ้าผิดไปไซ้ร้ ก็ไม่บ่วยการเปล่า คงได้เสวยผลของความดีความชอบที่ตนประพฤติกในบัจจุบัน ทั้งท่านผู้รู้ก็จะพึงสรรเสริญตามคุณที่ชอบ ความดีว่าสุขทุกข์มีมาเพราะเหตุภายใน มีแต่ชัชนะอย่างเดียว จึงเป็นอภินิหารปฏิบัติด้วยประการฉะนี้ ส่วนความดีว่ามงคลและอวมงคล เกิดมีเพราะเหตุที่มีความเห็นเป็นต้นนั้น ชื่อว่าดีว่า เหตุของสุขทุกข์มีมาเพราะเหตุภายนอกแท้ ผิดจากอภินิหารปฏิบัติ ดังกล่าวมาแล้ว

ก้ออภินิหารปฏิบัตินั้น เป็นแต่พุทธโอวาทตรัสสอนหมู่ชนที่ยังไม่ได้ความเลื่อมใสเชื่อมั่นในพระองค์ ยังมีตนตั้งอยู่เป็นกลาง พอเป็นทางที่จะได้สันนิษฐานเห็นลงแน่เท่านั้น ส่วนพุทธโอวาทที่พระองค์ตรัสสอนประชุมชนที่ได้ความเลื่อมใส มีความเชื่อมั่นในพระองค์แล้ว ล้วนแสดงมงคลและอวมงคลว่าเกิดมีเพราะความประพฤติกี่ชั่วสั้น เมื่อประพฤติกี่ ก็เป็นมงคลแก่ตน ประพฤติกี่ชั่ว ก็เป็นอวมงคลแก่ตน คล้อยตามอรรถาัยของคนบางพวกที่ถือว่าเวลาชั่ว เหมือนในสุพรรณหสูตรบ้าง แสดงโดยตรง ๆ ว่า ทำสิ่งนั้น ๆ เป็นมงคล เหมือนในมงคลสูตรบ้าง

ในสุพรรณหสูตรนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า สัตว์ทั้งหลายใด ประพฤติกี่สุจริตด้วยกายวาจาใจ ในสมัยเป็นเบื้องต้นแห่งวันคือเวลาเช้า สมัยนั้น เป็นเวลาเช้าอันดีของสัตว์ทั้งหลายนั้น สัตว์ทั้งหลายใด ประพฤติกี่สุจริตด้วยกายวาจาใจ ในสมัยเป็นท่ามกลาง

แห่งวันคือเวลาเที่ยง สมัยนั้น เป็นเวลาเที่ยงดีของสัตว์ทั้งหลายนั้น
 สัตว์ทั้งหลายใด ประพฤติสุจริตด้วยกายวาจาใจ ในสมัยเป็นที่สิ้นแห่ง
 วันคือเวลาเย็น สมัยนั้น เป็นเวลาเย็นดีของสัตว์ทั้งหลายนั้น ตรัสดังนี้
 แล้ว พระองค์ตรัสพระคาถาต่อไป มีความว่า สัตว์ทั้งหลาย ประพฤติ
 สุจริตด้วยทวารทั้งสาม ในวันเวลาใด วันเวลานั้น เป็นฤกษ์ดี เป็น
 มงคลดี เป็นเวลาชาติ เป็นเวลาตั้งชนแล้วดี เป็นขณะดี เป็นครุฑดี
 เป็นอันบูชาแล้วดี ในพรหมจารีบุคคล กายกรรม การที่สัตว์ทำด้วย
 กาย วาจากรรม การที่สัตว์ทำด้วยวาจา มโนกรรม การที่สัตว์ทำด้วย
 ใจ และความปรารถนาที่ตั้งไว้ ล้วนเป็นประทักษิณส่วนเบื้องขวาคือ
 สุจริต สัตว์ทั้งหลาย ทำกรรมที่เป็นประทักษิณส่วนเบื้องขวาแล้ว ย่อม
 ได้ผลอันเป็นประทักษิณส่วนเบื้องขวาดังนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
 ทรงแสดงว่า มงคลย่อมเกิดมีเพราะความประพฤติดี คล้อยตามอัธ-
 ยาศัยของคนบางพวกที่ดีวันเวลาดีชั่ว ด้วยประการดังนี้ อาศัยนัย
 นี้ได้ความว่า ความประพฤติชั่วด้วยกายวาจาใจ เป็นอวมงคลเหตุแห่ง
 ความเสื่อมจากสุข

ก็ความประพฤติดีประพฤติชอบที่กล่าวว่าสุจริต ซึ่งเป็นมงคลเหตุ
 เครื่องเจริญสุขนั้น จำแนกเป็นสามประการ คือกายสุจริต ประพฤติดี
 ด้วยกาย ๑ วจิสฺสุจริต ประพฤติดีด้วยวาจา ๑ มโนสุจริต ประพฤติดี
 ด้วยใจ ๑ ความประพฤติด้วยกายวาจาใจอันใด ไม่เป็นไปเพื่อ
 เบียดเบียนตนเอง และผู้อื่นให้ได้รับความลำบากและถึงความพินาศนิพพาน
 เป็นคุณเป็นประโยชน์แก่ตนและผู้อื่น ความประพฤตินั้น ชื่อว่าประพฤติ

ที่ประพฤติดชอบด้วยกายวาจาใจ เมื่อกล่าวโดยย่อตามนัยที่มาในบาลีแล้ว
 กายสุจริตจำแนกเป็นสามอย่างคือ ไม่แก่งฆ่าสัตว์มีชีวิตให้ตกตายไป ๑
 ไม่ลักฉ้อสิ่งของ ๆ ผู้คนที่เจ้าของหวงแหนมิได้ยอมยกให้ ท้ายจิต
 คิच्छโมย ๑ ชายไม่ประพฤติดผิดในกาลล่วงประเวณีในเมียของผู้อื่น
 หญิงไม่ประพฤตินอกใจผัว ไปลอบลักยืนตีด้วยชายอื่น ๑ วีสสุจริต
 จำแนกเป็นสี่อย่าง ไม่พูดปดหลอกลวงผู้อื่นพูดแต่คำจริง ๑ ไม่พูดวาจา
 ส่อเสียดยุยงผู้อื่นให้แตกว้าวกัน ๑ ไม่พูดวาจาหยาบล่งเกินผู้อื่น ๑
 ไม่พูดคำเพื่อเจ้าไม่มีประโยชน์ ๑ มโนสุจริตจำแนกเป็นสามอย่าง คือ
 ไม่เพ่งอยากได้ของผู้อื่นด้วยความโลภ ๑ ไม่พยายามทอประกายผูกเวร
 หมายมั่น จะให้ผู้อื่นถึงความพินาศนิบหนาย มีจิตเยือกเย็นด้วยเมตตา
 กรุณา ๑ มีความเห็นชอบถูกต้องตามคลองธรรมที่จริงแท้ ๑ ความประพฤติด
 ด้วยกายวาจาใจดังกล่าวมานี้ ชื่อว่าสุจริตความประพฤติดีประพฤติดชอบ
 เป็นมงคลเหตุเครื่องจำเริญสุขทั้งในชาตินี้และชาติหน้า

สารุชนผู้มีความต้องการด้วยมงคล พึงประพฤติดสุจริตโดยทวาร
 ทั้งสามให้บริบูรณ์ จักได้ประสบสุขทั้งในปัจจุบันและภวภาคหน้า
 ธรรมคือสุจริตที่สารุชนประพฤติดีประพฤติดชอบแล้ว ย่อมนำความสุข
 มาให้เป็นอันสงสื แม้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ทรงสั่งสอนไว้ว่า
 “บุคคลพึงประพฤดิธรรมให้เป็นสุจริต อย่าประพฤดิให้เป็นทุจจริต บุคคล
 ผู้ประพฤดิธรรม ย่อมนอนเป็นสุข ทั้งในโลกนี้โลกหน้า ธรรมนั้นแล
 ย่อมรักษาบุคคลผู้ประพฤดิธรรม ธรรมที่บุคคลประพฤติดีแล้ว ย่อมนำ

ความสุขมาให้ ข้อนั้นเป็นอันสงฆ์ในธรรมที่บุคคลประพฤติกี่แล้วบุคคลผู้ประพฤติธรรม ย่อมไม่ไปยังทุกคติอบายภูมิที่สัตว์จะพึงถึงด้วยกรรมอันชั่ว ดังนี้” อีกอย่างหนึ่ง ทรงแสดงอันสงฆ์ของสุจริตแก่พระอนนทเถรเจ้าพุทธอุปัฏฐาก ในพระสูตรหนึ่งว่า “อนนทฺ เรากล่าวกายสุจริต ความประพฤติกี่ประพฤติชอบด้วยกาย วชิสุจริต ความประพฤติกี่ประพฤติชอบด้วยวาจา มโนสุจริต ความประพฤติกี่ประพฤติชอบด้วยใจ ว่าควรทำโดยส่วนเดียว เมื่อสุจริตที่ควรทำนั้น บุคคลทำอยู่ อันสงฆ์นั้นอันผู้ทำนั้นพึงหวังจำเพาะ แม้ตนเอง ย่อมติเตียนตนเองไม่ได้ ท่านผู้ทั้งหลาย ใคร่กรรมแล้วสรรเสริญ กิตติศัพท์เสียงเล่าลืออันงาม ย่อมพึงเฟื่องไป ผู้นั้นไม่เป็นผู้หลงตาย เบื้องหน้าแต่กายแตกตายไปแล้ว ผู้นั้นย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ดังนี้”

ผู้มีปัญญา เมื่อจะทำการใดกิตี เมื่อจะพูดคำใดกิตี เมื่อจะคิดการใดกิตี ควรคิดเสียก่อนว่า เราจะทำการนี้ เราจะพูดคำนี้ เราคิดการนี้ จะเป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนเองและผู้อื่นให้ได้รับความทุกข์ยากลำบากเรวร้อนหรือไม่เป็น การที่เราจะทำจะพูดและจะคิดนั้น เป็นสุจริตหรือทุจริต เมื่อเห็นว่า เป็นทุจริต เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ก้อย่าทำ อย่าพูด อย่าคิด เมื่อเห็นว่าเป็นสุจริต ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น มีแต่จะเป็นประโยชน์เกื้อกูลทั้งตนและผู้อื่น พึงทำเกิด พูดเกิด คิดเกิด แม้ทำอยู่ พูดอยู่ คิดอยู่ก็พึงพิจารณาดูเช่นนั้น เมื่อเห็นว่าเป็นทุจริตดังกล่าแล้ว พึงงดเว้นเสีย เมื่อเห็นว่าเป็นสุจริต จึงทำ จึงพูด จึงคิดต่อไป แม้ทำแล้ว

พูดแล้ว คิดแล้ว ก็พึงพิจารณาเช่นนั้น เมื่อเห็นว่าเป็นทุจจริต ก็พึง
 สำแดงโทษที่ทำล่วงเกินนั้นเสียแล้ว ตั้งใจสำรวมระวังต่อไป เมื่อเห็นว่าเป็น
 สุกุจจริต ก็พึงอยู่ด้วยจิตปราโมทย์ยินดี ศึกษาปฏิบัติในกุศลธรรมทั้ง
 กลางวันกลางคืนเถิด ความข้อนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสอนพระ
 ราชุลพุทธโอรสไว้ในพระสูตรหนึ่งว่า “ราชุล เจ้าใคร่จะทำกรรมอันใด
 ด้วยกายวาจาใจ กายกรรม วจีกรรม มโนกรรมนั้น เจ้าพึงพิจารณา
 เสียก่อนว่า เราใคร่จะทำกรรมด้วยกายวาจาใจอันนี้ ไฉน กายกรรม
 วจีกรรม มโนกรรมของเราจะพึงเป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนเองบ้าง
 จะพึงเป็นไปเพื่อเบียดเบียนผู้อื่นบ้าง จะพึงเป็นไปเพื่อเบียดเบียนตน
 และผู้อื่นทั้งสองบ้าง หรือไฉน กายกรรม วจีกรรม มโนกรรมนี้ เป็น
 อกุศล มีทุกข์เป็นกำไร มีทุกข์เป็นวิบาก หรือไฉน ถ้าเจ้าพิจารณาอยู่
 ว่าเป็นอย่างนั้นไซ้ กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม มีอย่างนั้นเป็น
 รูป ถึงเจ้าอาจอยู่ก็อย่าพึงทำ ก็ถ้าว่า เจ้าพิจารณาอยู่ ว่าเป็นว่า เรา
 ใคร่จะทำกรรมอันนี้ด้วยกายวาจาใจ กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม
 ของเรา ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนเอง ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียน
 ผู้อื่น ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนเองและผู้อื่นทั้งสอง กายกรรม
 วจีกรรม มโนกรรมนี้ เป็นกุศล มีสุขเป็นกำไร มีสุขเป็นวิบากไซ้
 กายกรรม วจีกรรม มโนกรรมมีอย่างนั้นเป็นรูป เจ้าพึงทำเถิด แม้
 เมื่อเจ้าทำอยู่ ก็พึงพิจารณา กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม
 ที่ทำนั้นว่า บัดนี้ เราทำกรรมด้วยกายวาจาใจอันนี้ไฉน กายกรรม

วจีกรรม มโนกรรม ของเรานี้ ย่อมเป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนเองบ้าง
 ย่อมเป็นไปเพื่อเบียดเบียนผู้อื่นบ้าง ย่อมเป็นไปเพื่อเบียดเบียนตน
 เองและผู้อื่นทั้งสองบ้าง หรือไฉน กายกรรม วจีกรรม มโน-
 กรรมนี้ เป็นอกุศล มีทุกข์เป็นกำไร มีทุกข์เป็นวิบาก หรือไฉน
 ถ้าเจ้าพิจารณาอยู่ ว่าเป็นอย่างนั้นไซ้ เจ้าพึงตเว้น กายกรรม
 วจีกรรม มโนกรรม มีอย่างนั้นเป็นรูปเสีย ก็ถ้าเจ้าพิจารณาอยู่
 ร้อยย่นว่า บัดนี้ เราทำกรรมด้วยกายวาจาใจอันใดแล กายกรรม
 วจีกรรม มโนกรรม ของเรานี้ ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนเอง
 ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนผู้อื่น ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนเองและ
 ผู้อื่นทั้งสอง กายกรรม วจีกรรม มโนกรรมนี้ เป็นกุศล
 มีสุขเป็นกำไร มีสุขเป็นวิบากไซ้ เจ้าพึงหมั่นทำกายกรรม
 วจีกรรม มโนกรรม มีอย่างนั้นเป็นรูป แม้เจ้าทำแล้วก็พึง
 พิจารณากายกรรม วจีกรรม มโนกรรมนั้นว่า เราทำแล้วซึ่งกรรม
 ด้วยกายวาจาใจอันใดแล กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ของเรานี้
 ย่อมเป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนเองบ้าง ย่อมเป็นไปเพื่อเบียดเบียนผู้อื่น
 บ้าง ย่อมเป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนเองและผู้อื่นทั้งสองบ้าง หรือไฉน
 กายกรรม วจีกรรม มโนกรรมนี้ เป็นอกุศล มีทุกข์เป็นกำไร มีทุกข์
 เป็นวิบาก หรือไฉน ถ้าเจ้าพิจารณาอยู่ ว่าเป็นอย่างนั้นไซ้
 กายกรรม วจีกรรม มีอย่างนั้นเป็นรูป เจ้าพึงสำแดง พึงเปิดเผย
 พึงทำให้ตื่น ในพระศาสนา ในนักปราชญ์ผู้รู้ หรือในสพรหมจารี
 ทั้งหลาย ครั้นสำแดงแล้ว เปิดเผยแล้ว ทำให้ตื่นแล้ว พึงถึงความ

สำรวมระวังสืบไป มโนกรรมมีอย่างนั้นเป็นรูปเจ้าพึ่งระอา พึ่งอับอาย
 พึ่งเกลียดหน่าย ครั้นแล้วพึ่งถึงความสำรวมระวังสืบไป ก็ถ้าเจ้า
 พิจารณาอยู่อย่างนั้นว่า เราทำแล้วซึ่งกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม
 อันนี้ใดแล กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ของเรานี้ ไม่เป็น
 ไปเพื่อเบียดเบียนตนเอง ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนผู้อื่น ไม่เป็นไปเพื่อ
 เบียดเบียนตนเองและผู้อื่นทั้งสอง กายกรรม วจีกรรม มโนกรรมนี้
 เป็นกุศล มีสุขเป็นกำไร มีสุขเป็นวิบากไซ้ เจ้าพึ่งอยู่ด้วยปีติปรา-
 โมทย์อันนั้น ตามศึกษาอยู่ในกุศลธรรมทั้งกลางวันกลางคืนเถิด ตุก่อน
 ราหุล สมณพราหมณ์ทั้งหลายพวกใดพวกหนึ่ง ในกาลล่วงแล้ว ได้ชำระ
 กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ให้บริสุทธิ์หมดจตรอบ สมณพราหมณ์
 ทั้งหลายทั้งปวงนั้น ได้พิจารณาแล้ว ๆ อย่างนี้แล จึงชำระกายกรรม
 วจีกรรม มโนกรรม ให้บริสุทธิ์หมดจตรอบ สมณพราหมณ์ทั้งหลาย
 พวกใดพวกหนึ่ง ในกาลยังไม่มาถึงแล้ว จักชำระกายกรรม วจีกรรม
 มโนกรรม ให้บริสุทธิ์หมดจตรอบ สมณพราหมณ์ทั้งหลายทั้งปวงนั้น
 จักพิจารณาแล้ว ๆ อย่างนี้แล จึงชำระกายกรรม วจีกรรม มโน-
 กรรม ให้บริสุทธิ์หมดจตรอบ สมณพราหมณ์ทั้งหลายพวกใดพวก
 หนึ่ง ในกาลนี้ ชำระกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ให้บริสุทธิ์หมด
 จตรอบ สมณพราหมณ์ทั้งหลายทั้งปวงนั้น พิจารณาแล้ว ๆ อย่าง
 นี้แล จึงชำระกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ให้บริสุทธิ์หมดจตรอบ
 ตุก่อนราหุล เพราะเหตุนี้ เจ้าพึ่งศึกษาสำเหนียกว่า เราจักพิจารณา
 แล้ว ๆ ชำระกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ให้บริสุทธิ์หมดจตรอบ เจ้า
 พึ่งศึกษาสำเหนียกอย่างนี้แล ” สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสอนพระ-

ราหุลพุทธโอรัสไว้ ด้วยประการฉะนี้

เมื่อผู้ใดปฏิบัติตามพุทธโอวาทอยู่อย่างนี้ ในสมัยใด เป็นเพลาล้ำ กลางวัน เย็น หรือกลางคืนก็ตาม สมัยนั้น เป็นเวลาดี เป็นฤกษ์ดี เป็นมงคลดี ของผู้นั้น เมื่อมาปฏิบัติผิปะกอบด้วยทุจริตทั้งสามทวาร ในเวลาใด เวลานั้นก็เป็นอวมงคล เหตุนี้ สารุชนผู้หวังมงคลเหตุ เครื่องจำเรียดสุขเกษม พึงชำระกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ของตน ให้บริสุทธิ์หมดจดรอบ ทั้งกล่าวมาฉะนี้ อย่างนี้เป็นพุทธโอวาท สำแดง ว่า มงคลย่อมเกิดมีเพราะความประพฤติดีประพฤติชอบ คล้อยตาม อรรถาัยของผู้ที่ถือวันเวลาดีชั่ว

ในมงคลสูตรนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงว่า ทำ อย่างนั้น ๆ เป็นมงคลโดยตรง ๆ ด้วยคาถา ๑๐ คาถา ในคาถาที่ต้น ว่า ความไม่เสพสมาคมด้วยชนพาล ๑ ความเสพคบหาแต่บัณฑิต ๑ บุชาท่านผู้ควรบูชา ๑ กิจสามอย่างนี้ เป็นมงคลอันสูงสุด ในคาถาที่ ๒ ว่า ความอยู่ในประเทศถิ่นฐานที่สมควร ๑ ความเป็นผู้มีบุญได้ทำไว้แล้ว ในปางก่อน ๑ ความตั้งตนไว้ชอบ ๑ กิจสามอย่างนี้ เป็นมงคลอันสูงสุด ในคาถาที่ ๓ ว่า ความเป็นพหุสุตเป็นคนได้สดับฟังแล้วมาก ๑ ศิลปวิทยา ๑ วินัยอุบายเครื่องฝึกหัดกายวาจาอันบุคคลได้ศึกษาดีแล้ว ๑ วาจาเป็นสุภาษิต อันบุคคลกล่าวชอบแล้ว ๑ กิจสี่อย่างนี้ เป็นมงคลอันสูงสุด ในคาถาที่ ๔ ว่า การปฏิบัติบำรุงมารดาบิดา ๑ การสงเคราะห์ลูกเมีย ๑ การงานทั้งหลายที่ไม่อาภูล้วนวาย ๑ กิจสามอย่างนี้ เป็นมงคลอันสูงสุด

ในคาถาที่ ๕ ว่า ทานการให้ ๑ การประพาศิชอบธรรม ๑ การสงเคราะห์ญาติทั้งหลาย ๑ กรรมทั้งหลายอันไม่มีโทษ ๑ กิจสัอย่างนี้ เป็นมงคลอันสูงสุด ในคาถาที่ ๖ ว่า ความมกในต้นและความเว้นเสียจากบาปนับเป็น ๒ อย่าง ความสำรวมจากการดื่มน้ำเมา ๑ ความไม่ประมาทในธรรมทั้งหลาย ๑ กิจสัอย่างนี้ เป็นมงคลอันสูงสุด ในคาถาที่ ๗ ว่า ความเคารพในบุคคลควรเคารพ ๑ ความประพฤติด้อมตนเจียมตน ๑ ความสันโดษยินดีด้วยของมีอยู่ ๑ ความเป็นคนรู้อุปการะที่ผู้อื่นทำแล้วแก้ตน ๑ ความพึงธรรมชาติตามกาล ๑ กิจห้อย่างนี้ เป็นมงคลอันสูงสุด ในคาถาที่ ๘ ว่า ความอดทน ๑ ความเป็นคนว่าง่ายสอนง่าย ๑ ความเห็นท่านผู้ระงับบาป ๑ ความเจรจาธรรมด้วยกันโดยกาล ๑ กิจสัอย่างนี้ เป็นมงคลอันสูงสุด ในคาถาที่ ๙ ว่า ความเพียรเผาผลาญกิเลสบาปธรรมให้เว້าร้อน ๑ พรหมจรรย์การประพฤติด้อย่างพรหม ๑ ความเห็นอริยสัจทั้งหลาย ๑ ความทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน ๑ กิจสัอย่างนี้ เป็นมงคลอันสูงสุด ในคาถาที่ ๑๐ ว่า จิตของผู้ใดอันโลกธรรมทั้งหลาย คือ ลาภ ไม่ใช่ลาภ ยศ ไม่ใช่ยศ นิินทา สรรเสริญ สุข ทุกข์ ถูกต้องแล้ว ย่อมไม่หวั่นไหว ไม่มีโศก ปราศจากธุลี คือกิเลส เป็นจิตเกษม กิจสัอย่างนี้ เป็นมงคลอันสูงสุด สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงมงคล ด้วยคาถาทั้ง ๑๐ อย่างนี้แล้ว จึงตรัสพระคาถาเป็นที่สุกกว่า เทวตานุชยทั้งหลาย ทำแล้วซึ่งมงคล เช่นนี้ เป็นผู้ไม่ปราศัยพ่ายแพ้ ย่อมถึงความสวัสดิ์เจริญในที่ทั้งปวง

ข้อนี้ เป็นมงคลอันสูงสุดของเทวตามนุษย์ทั้งหลายนี้ ดังนี้

อธิบายความโดยย่อ ในคาถาทั้ง ๑๐ นั้น ในคาถาที่ต้นว่า ชนมี
 ทุจริตความประพฤติชั่วในทวารทั้งสาม เป็นเครื่องหมาย เมื่อจะคิดสิ่ง
 ใด ก็ล้วนคิดแต่มีโทษ มีจิตโลภเพ่งอยากได้สิ่งของ ๆ ผู้อื่น มีจิตคิด
 พยาบาทผูกแหว หมายมั่นคอยล้างผลาญผู้อื่นให้ถึงความพินาศนิพพาน
 มีจิตหมายจะเบียดเบียนผู้อื่นให้ได้ความลำบากเรวร้อน ตรึกตรองการ
 ใด ก็ให้คลาดจากคลองธรรมที่จริงได้ มีเห็นว่าผลของบุญบาปไม่มี ทำ
 ดีไม่ได้ดี ทำชั่วไม่ได้ชั่ว จะดีก็ดีเอง จะชั่วมั่วเองเป็นต้น เมื่อพูดคำใด
 ก็ล้วนพูดแต่ชั่วทุจริตร พูดปกปิดกลับจริงเป็นเท็จ ส่อเสียดยุยงผู้อื่นให้แตก
 ร้าวจากกัน เกรงจาคำหยาบคำว่ายเสียสยผู้อื่นด้วยปาก พูดสัมผัสปลาลปาก
 เหลวไหลเพื่อเจ้าหาประโยชน์ไม่ได้ และพูดมีแต่เบียดเบียนผู้อื่น ให้
 ได้ความลำบากเรวร้อนถ้ายเดียว เมื่อทำการใด ก็ล้วนทำแต่กายทุจริต
 ฆ่าสัตว์ตัดชีวิตให้ตกลงไป ลักขโมยทรัพย์สิ่งของ ๆ ผู้อื่น ประพฤติผิด
 ในกามล่วงประเวณี และจะทำสิ่งใด ก็เป็นแต่ทำเพื่อเบียดเบียนผู้อื่นถ้าย
 เดียว ชื่อว่าชนพาล อนึ่ง ชนเป็นนักเลงเล่นเบี้ย นักเลงสตรี นักเลง
 เสพสุรา สูบฝิ่น หัวไม้ ชื่อว่าชนพาล เพราะชนสองจำพวกที่กล่าว
 มาแล้วนั้น ตัดประโยชน์ทั้งสองเสีย คือประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้
 อื่น อีกอย่างหนึ่ง ตัดประโยชน์ทั้งสอง คือประโยชน์โลกนี้และประโยชน์
 โลกหน้า ผู้ใดสมาคคมกด้วยชนพาล ผู้นั้นก็มีคติของชนพาล ๆ ย่อม
 ชักนำไปเป็นพาลตาม ย่อมถึงความเสื่อมยศศักดิ์ทรัพย์สมบัติ เสียชื่อ
 เสี่ยง ต้องประสบภัยอันตรายต่าง ๆ ในโลกนี้ เมื่อสิ้นชีพแล้ว ถ้าโลก

หนามีก็จำต้องหวังทุกคติเป็นมั่นคง เพราะฉะนั้น ความไม่เสพสมาคมด้วย
 ชนพาล เป็นมงคลประการหนึ่ง ชนมีสุจริตความประพฤติดีประพฤติก
 ขอบเป็นเครื่องหมาย เมื่อคิดการใด ก็ล้วนคิดแต่มีสุจริต ไม่โลภ
 เพ่งอยากได้สิ่งของ ๆ ผู้อื่น มีจิตเยือกเย็นด้วยเมตตากรุณาในหมู่สัตว์
 ไม่เลื่อมความมนุษย์และดิรัจฉาน ตรึกตรองการใด ก็ล้วนถูกต้องตาม
 กลองธรรมที่จริงแท้ มีเห็นว่าผลของบุญบาปมีอยู่ ทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว
 เป็นต้น กิจการใด ๆ ก็มีแต่จะให้ประโยชน์แก่ผู้อื่น เมื่อพูด
 คำใด ก็ล้วนแต่พูดวิสุจริต พูดวาจาที่จริงแท้ พูดวาจาที่จะชักนำให้
 เกิดความสามัคคีพร้อมเพรียงกัน พูดวาจาที่ไพเราะอ่อนหวาน พูด
 วาจาที่เป็นประโยชน์ อาศัยอรรถอาศัยธรรม พูดคำใด ๆ ก็มีแต่จะ
 ให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น เมื่อทำการใด ก็ล้วนแต่กายสุจริตมีเมตตา
 ปราณี ไม่ฆ่าสัตว์เบียดเบียนสัตว์ ถือเอาแต่สิ่งของที่เจ้าของยอมยินดียก
 ให้ ไม่ลักฉ้อแย่งชิง ยินดีสันโทษแต่ในภริยาของตน ไม่ประพฤติดิ
 ล่องประเวณี ทำการใด ๆ ก็มีแต่จะให้ประโยชน์แก่ผู้อื่น ชื่อ
 ว่าบัณฑิต เพราะเป็นคนมีปัญญายึดไว้ได้ซึ่งประโยชน์ทั้งสอง คือประ
 โยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น อีกอย่างหนึ่ง ยึดไว้ได้ซึ่งประโยชน์ทั้งสอง
 คือประโยชน์โลกนี้ประโยชน์โลกหน้า ผู้ใดเสพสมาคมด้วยบัณฑิต ผู้นั้น
 ก็มีคติของบัณฑิต ๆ ย่อมชักนำให้เป็นบัณฑิตตาม ถึงความเจริญยศศักดิ์
 ทรัพย์สมบัติชื่อเสียง ประสพสุขกายสุขใจในโลกนี้ เมื่อสิ้นชีพแล้ว ถ้า
 โลกหน้ามี จำจะหวังสุคติ เป็นแม่นมั่น เพราะฉะนั้น ความเสพสมาคม

ด้วยบัณฑิต จึงเป็นมงคลประการหนึ่ง พระรัตนตรัยคือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ชื่อว่าวัตถุควรบูชาเป็นอย่างยิ่ง บุคคลบูชารัตนะทั้งสามด้วยอามิสบูชา คือบูชาด้วยทรัพย์สิน รูป เทียน ดอกไม้ เป็นต้น และปฏิบัติบูชา คือบูชาด้วยการปฏิบัติ ทำตามโอวาทคำสั่งสอนของ พระพุทธเจ้า ๆ สั่งสอนห้ามไม่ให้ทำบาปความชั่ว ก็ไม่ทำบาป พระพุทธเจ้าสั่งสอนให้บำเพ็ญบุญกุศลความดี ก็ทำแต่บุญ ย่อมถึงความเจริญด้วย สุข ทั้งในภพนี้ภพหน้า อนึ่ง บิณฑบาตอาภรณ์ของอาจารย์ และพระมหา กษัตริย์ ก็เป็นผู้อนันต์บุคคลผู้เป็นบุตรธิดา เป็นศิษย์ เป็นข้าขอบขัณฑ-สีมา ฟังบุญชานับถือ โดยคุณอุปการะที่มีแก่ตน ความบูชาบุคคลควรบูชา เป็นมงคลประการหนึ่ง.

ในคาถาที่ ๒ ว่า ประเทศถิ่นฐานที่มีพระพุทธศาสนาตั้งอยู่ มีผู้สั่งสอนให้รู้จักบุญรู้จักบาป รู้จักสิ่งที่ควรเว้นควรทำ ชื่อว่าประเทศอันสมควร การอยู่ในประเทศอันสมควรนั้น เป็นเหตุเจริญบุญกุศล จึงเป็นมงคลประการหนึ่ง ชนใดได้เคยอบรมบุญกุศลมานานแต่ในภพก่อนชาติก่อนก็ดี ในภพนี้ชาตินี้ก็ดี ชื่อว่าผู้มีบุญอันทำแล้ว บุญกุศลที่ได้ทำแล้วนั้น ย่อมรักษาผู้นั้นไว้มิให้ตกไปในที่อื่นต่ำ ย่อมนำความสุขมาให้เป็นผล เหตุฉะนั้น ความเป็นผู้มีบุญอันทำไว้แล้ว จึงเป็นมงคลประการหนึ่ง ผู้ใดเป็นคนไม่มีศรัทธา ตั้งตนไว้ในคุณคือศรัทธา เป็นคนทุศีล ตั้งตนไว้ในคุณคือศีล เป็นคนตระหนี่ ตั้งตนไว้ในความบริจจาค เป็นคนบุญญาธิการ ตั้งตนไว้ในคุณคือปัญญา ผู้นั้นชื่อว่าตั้งตนไว้ชอบ

อนึ่ง คนไม่ประพฤติตนเป็นนักเลงสูบฝิ่นกินเหล้าเล่นเบี้ยก็ดี หรือแต่
ก่อนเคยเป็นนักเลงแล้วละเว้นเสียได้ก็ดี ก็ชื่อว่าตนไว้ชอบ ผู้ที่ตน
ไว้ชอบนี้ ย่อมทำตนให้เป็นที่พักพิงของตนได้ เหตุนี้ ความดีที่ตนไว้ชอบ
จึงเป็นมงคลประการหนึ่ง

ในคาถาที่ ๓ ว่า ผู้ใดสดับฟังทรงจำพุทธวจนะคำสอนของพระ
พุทธเจ้าไว้ได้มาก รู้จักรรรณจักรมรรคกับบุญกับบาป ผู้นั้นชื่อว่า
พหูสูต ผู้ใดสดับฟังมาก อนึ่งผู้ที่ได้ศึกษาวิทยานัน ๆ อันเป็นประโยชน์
ทางคติโลก ทรงจำไว้ได้มาก เข้าใจแบบขนบธรรมเนียมที่เป็นเครื่อง
ประพฤติตนทางคติโลกมิให้ผิด ก็ชื่อว่าพหูสูต คนที่เป็นพหูสูตนี้ ย่อม
เป็นที่พักพิงของตนเองและผู้อื่นได้ เพราะเหตุนี้ ความเป็นพหูสูต ได้
สดับฟังมาก จึงเป็นมงคลประการหนึ่ง ความเป็นผู้ฉลาดในการช่าง
นั้น ๆ อาจทำอาจจัดให้สำเร็จได้ เป็นอุบายเครื่องแสวงหาทรัพย์เลี้ยง
ตนบิณฑามารดาบุตรภริยาได้ จึงเป็นมงคลประการหนึ่ง อุบายเครื่องฝึก
กายวาจาให้เรียบร้อยต่างออกเป็นสองประการ คือของศฤงฆ์และของ
บรรพชิต ชื่อว่าวินัย เมื่อศฤงฆ์และบรรพชิตศึกษาปฏิบัติแล้ว ย่อม
ห้ามโทษอันเป็นไปทางกายวาจาที่ควรครหาเสียได้ ทำให้เป็นผู้
มีกิริยามารยาทเรียบร้อยเป็นอันดี จึงเป็นมงคลประการหนึ่ง วาจาที่
บุคคลกล่าวโดยกาลอันสมควร เป็นวาจาจริง เป็นวาจาละเอียดอ่อน
หวาน เป็นวาจาประกอบด้วยประโยชน์ และบุคคลกล่าวด้วยจิตมีเมตตา
ชื่อว่าสุภาสิต วาจาที่เป็นสุภาสิตนี้ ย่อมทำประโยชน์ให้เกิดแก่ผู้ฟัง จึงเป็น
มงคลประการหนึ่ง

ในคาถาที่ ๔ ว่า การบำรุงมารดาบิดา ด้วยการเลี้ยงและทำกิจของท่านเป็นต้นอย่าง ๑ การสงเคราะห์บุตรภริยาตามสมควร ควรจะสงเคราะห์นั้นใด ๆ ก็สงเคราะห์นั้นนั้น ๆ อย่าง ๑ ประกอบการงานนั้น ๆ ไม่ให้อาภูล่วงน่วย ควรจะให้สำเร็จไปได้ด้วยประการใด ๆ ก็ให้สำเร็จไปด้วยประการนั้น ๆ ไม่ทอดธุระทั้งให้คงค้างทับถมเสียหายไปอย่าง ๑ เป็นมงคลประการหนึ่ง ๆ

ในคาถาที่ ๕ ว่า ทานการให้ด้วยจิตอนุเคราะห์หรือจิตจะบхаคุณท่านผู้มีคุณอย่าง ๑ ความประพฤติธรรมสุจริตโดยทวารทั้งสาม คือกาย วาจาใจอย่าง ๑ สงเคราะห์ญาติที่นับเนื่องข้างฝ่ายมารดาบิดาตามสมควร ควรจะสงเคราะห์นั้นใด ๆ ก็สงเคราะห์นั้นนั้น ๆ อย่าง ๑ ประกอบกรรมไม่มีโทษที่นักปราชญ์จะพึงคิดเตียน และไม่ให้โทษแก่ผู้อื่น เป็นต้นว่า ปลุกต้นไม้ สร้างศาลาที่พัก ทำถนน ขุดคลอง ขุดบ่อ ให้เป็นที่อาศัยของหมู่สัตว์ไม่เลือกหน้าอย่าง ๑ เป็นมงคลประการหนึ่ง ๆ

ในคาถาที่ ๖ ว่า ความมกในต้นและความเว้นเสียจากบาปด้วยโลกยวิริตความเว้นเป็นไปในโลก ๒ ประการ คือ สัมปัตตวิริต เว้นจากผัสสะที่จะพึงล่วงอันมาถึงพร้อม คือบุคคลแม้ไม่ได้สมาทานสิกขาบทเมื่อบาปธรรมที่จะพึงล่วงมาถึงในที่จำเพาะหน้า ถึงเสียไม่ทำ เพราะความละอายหรือกลัวแต่ความชั่วเป็นต้น สมาทานวิริต เว้นเสียด้วยอำนาจสมาทานสิกขาบท ตั้งแต่สมาทานปญญาตนแล้ว ก็ไม่ทำบาปต่อไปอย่าง ๑ ความสำรวมจากคิมน้ำทำผู้ดื่มให้เมา คือเหล้าและน้ำที่บุคคลดอง อันเป็นเหตุที่ถึงแห่งความประมาทมัวเมาเสียสติอารมณ์

ทำความชั่วได้ต่าง ๆ อย่าง ๑ ความไม่ประมาทมีสติตั้งอยู่ในธรรมทั้งหลาย ระวังกิจไม่ให้กำหนดในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนด ไม่ให้ประทุษร้ายโกรธเคือง ในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความประทุษร้ายโกรธเคือง ไม่ให้ลุ่มหลงในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความลุ่มหลง ไม่ให้มัวเมาในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา อย่าง ๑ เป็นมงคลประการหนึ่ง ๆ

ในคาถาที่ ๗ ว่า ความเคารพนบนอบในบุคคลควรเคารพนบนอบ คือบุคคลผู้เจริญกว่าโดยชาติ โดยวัย โดยคุณ อย่าง ๑ ความประพฤติอ่อนตนเจียมตน ไม่ถือตัวโดยชาติสกุล ยศ ศักดิ์ ทรัพย์สมบัติ บริวาร แล้วถูกล่วงเกินท่านผู้อื่น อย่าง ๑ ความสันโดษยินดีด้วยของที่มีอยู่ตามมีตามได้ ไม่ตั้งนรนาชวนชวายหาลาภโดยทางไม่ชอบธรรม อย่าง ๑ ความเป็นคนกตัญญู รู้จักคุณอุปการะที่ท่านผู้อื่นทำแล้วแก้แทน ไม่ลบหลู่คุณเหมือนอย่าง ๑ ความพึงธรรมชาติสั่งสอนของพระพุทธเจ้า โดยกาลที่สมควรอย่าง ๑ เป็นมงคลประการหนึ่ง ๆ

ในคาถาที่ ๘ ว่าความอดทนต่อทุกข์เป็นที่ตั้งแห่งความโลกความโกรธความหลง อย่าง ๑ ความเป็นคนอันท่านผู้อื่นว่าง่ายสอนง่าย ไม่ดื้อดึง เมื่อท่านผู้อื่นว่ากล่าวสั่งสอนโดยชอบธรรม ไม่โกรธแค้นโต้เถียง สำคัญคำที่ท่านว่ากล่าวนั้นว่าเป็นคำที่ท่านจะฟังฟังแล้วทำตาม อย่าง ๑ ความเห็นท่านผู้ระงับบาปทางกายวาจาใจ ด้วยการใช้ไปใกล้ไต่ถามบาปบุญคุณโทษแล้วปฏิบัติตามคำสั่งสอน อย่าง ๑ การเจรจา สั่งสอนนาธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าด้วยกันโดยกาลสมควร อย่าง ๑ เป็นมงคลประการหนึ่ง ๆ

ในคาถาที่ ๙ ว่า ความเพียรเผาผลาญกิเลสบาปธรรมความเกียจคร้านให้เร่าร้อน เพียรเพื่อทำบาปอันยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้น เพียรเพื่อละบาปอันเกิดขึ้นแล้วให้เสื่อมสูญ เพียรเพื่อทำกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เพียรเพื่อทำกุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญ อย่าง ๑ พรหมจรรย์ การประพฤติพรตเมถุนวริติ ปฏิบัติในสมณธรรม อย่าง ๑ ความเห็นอริยสัจของจริงอย่างประเสริฐ คือ ทุกข์ เหตุให้ทุกข์เกิด ความดับทุกข์ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ อย่าง ๑ ความทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน อันเป็นธรรมที่ดับเพลิงกิเลสและกองทุกข์ทั้งสิ้น อย่าง ๑ เป็นมงคลประการหนึ่ง ๆ

ในคาถาที่ ๑๐ ว่า จิตของผู้ใด อันโลภธรรมทั้งหลายถูกต้องแล้วย่อมไม่หวั่นไหว คือว่า มีลาภ มียศ ได้ความสรรเสริญ ได้ความสุข ก็ไม่ยินดีทะเยอทะยาน เสื่อมลาภ ไม่มีลาภ เสื่อมยศ ไม่มียศ ได้ินินทา ได้ทุกข์ ก็ไม่เสียใจ ไม่เศร้าโศก ปราศจากกิเลสธูลี คือราคะโทสะโมหะ เป็นจิตเกษมจากโยคะคือธรรมอันประกอบสัตว์ไว้ในสังสารวัฏ คือกาม ภพ ทิฏฐิ อวิชชา เป็นมงคลประการหนึ่ง ๆ

คุณทั้งปวงที่กล่าวมานี้ ซื่อว่าเป็นมงคลอันสูงสุด เพราะเป็นเหตุให้บรรลุดังสุขประโยชน์ที่เป็นโลกียะและโลกุตร ผู้ใดปฏิบัติตามพุทธโอวาทอยู่อย่างนี้ ก็เป็นมงคลความจำเริญ เมื่อมาปฏิบัติให้ผิด ๆ ไป ก็เป็นอวมงคลความเสื่อมแก่ผู้นั้น อย่างนี้เป็นพุทธโอวาท สำแดงว่าทำสิ่งนั้น ๆ เป็นมงคลโดยตรง ๆ

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงมงคลและอวมงคลว่าเกิดมี

เพราะความประพัตติประพัตติชั่ว คล้อยตามอัยยาศัยของชนที่ถือนัน
 เพลติชั่วบ้าง ทรงแสงตรงตรง ๆ บ้าง ค้ายประการจะ^{นี้} เหตุจะ^{นี้}
 สาธุชนผู้มีความต้องการมงคลความจำเริญ ฟังอุทสาหะประพัตติความ
 ติความชอบ ตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ดังกล่าวมานะ^{นี้} เทอญ.

มงคลคาถาที่ ๑

พระนิพนธ์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

มงคลคาถาที่หนึ่ง

อเสวนา จ พาลานํ ปณฺทิตานญจ เสวนา

ปุชา จ ปุชนียานํ เอตมมมงคลมุตฺตมนติ.

บัดนี้ จะวิสัชนาความแห่งมงคลคาถาทั้งสิบ ซึ่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสในมงคลสูตร ต่อความแห่งมงคลรัมภกถาซึ่งได้เสกมาแล้วสืบไป จะพรรณนาความแห่งคาถาที่ต้นก่อน ในคาถาที่ต้นนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงมงคลอันสูงสุดสามประการ ด้วยพระพุทธภาษิตว่า อเสวนา จ พาลานํ ความไม่เสพซึ่งชนพาลทั้งหลาย ด้วย ปณฺทิตานญจ เสวนา ความเสพซึ่งบัณฑิตทั้งหลายด้วย ปุชา จ ปุชนียานํ ความบูชาซึ่งบุคคลควรบูชาทั้งหลายด้วย เอตมมมงคลมุตฺตมนํ ข้อนี้เป็นมงคลอันสูงสุด ดังนี้

จะอธิบายความแห่งมงคลทั้งสามไปตามลำดับ โดยนัยซึ่งมาในคัมภีร์ อรรถกถาและอรรถโนมติพอสสมควร อธิบายความแห่งมงคลที่ต้นคือ ความไม่เสพซึ่งชนพาลว่า ชนผู้เป็นอยู่ด้วยสักว่าลมหายใจอย่างเดียว ไม่เป็นอยู่ด้วยปัญญา ชื่อว่าชนพาล ชนพาลนั้น โดยความก็คือชนที่ไม่เป็นสัถบุรุษ ไม่ใช่บุรุษถึงาม ไม่ใช่บุรุษสงพระบระบับด้วยกาย วาจาใจ ว่าโดยลักษณะ มีความประพฤติชั่วเป็นเครื่องกำหนดหมาย เมื่อจะคิดการใดก็คิดแต่การที่ชั่ว ด้วยอำนาจอกิษณาแห่งสิ่งของผู้อื่นด้วยความโลภบ้าง ด้วยอำนาจพยาบาทกิดุญกวเรหหมายมันล้างผลาญผู้อื่นให้

พินาศนิบาบ้าง ด้วยอำนาจมิจาทิฏฐิ เห็นผิดจากคลองธรรม เห็นชอบเป็นผิด เห็นผิดเป็นชอบบ้าง จะคิดการใด ๆ ก็ล้วนคิดแต่การที่ไม่เป็นประโยชน์แก่ตนและผู้อื่น มีแต่คิดจะเบียดเบียนตนและผู้อื่นฝ่ายเดียว แม้เมื่อพูดคำใด ก็พูดแต่คำที่ชั่วคือกล่าวเท็จบ้าง กล่าวส่อเสียดยุยงให้เขาแตกร้าวกันบ้าง กล่าวคำหยาบช้าต่อผู้อื่นบ้าง พูดไม่เป็นประโยชน์ตน ไม่เป็นประโยชน์ท่านบ้าง จะพูดคำใดก็ล้วนพูดเพื่อจะเบียดเบียนตนและผู้อื่นฝ่ายเดียว แม้เมื่อทำการใด ก็ทำแต่การที่ชั่ว คือฆ่าเขาตีเขาบ้าง ลักขโมยสิ่งของเขาบ้าง ผิดในภริยาเขาบ้าง จะทำการใด ก็ทำแต่การที่ไม่เป็นประโยชน์แก่ตนและผู้อื่น ทำแต่การที่จะเป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนและผู้อื่นฝ่ายเดียว ชนพาลมีความประพฤติชั่วเป็นเครื่องกำหนดหมายอย่างนี้ หนึ่ง ชนเหล่าใด ตัดประโยชน์สองอย่างเสีย ถือเอาโทษที่ไม่เป็นประโยชน์สองอย่าง ชนเหล่านั้น ชื่อว่าชนพาล ข้อซึ่งว่าชนพาลตัดประโยชน์สองอย่างเสีย ถือเอาโทษที่ไม่เป็นประโยชน์สองอย่างนั้นเป็นไฉน ประโยชน์สองอย่างคือประโยชน์ที่จะพึงได้พึงถึงในชาตินี้ ๑ ประโยชน์ที่จะพึงได้พึงถึงในภายหน้า ๑ บุคคลทั้งตนไว้ชอบประกอบความหมั่นในกิจการนั้น ๆ ได้บรรลุนิหารัตนผลที่เป็นผลของความหมั่นนั้นแล้วรักษาไว้ไม่ให้เสื่อมอันตรายด้วยเหตุที่ไม่ควร สงวนจับจ่ายเลี้ยงชีพแต่พอสมควรแก่กำลังทรัพย์ ย่อมได้สุขตลอดชีวิตก็ดี บุคคลทั้งตนไว้ชอบในคุณซึ่งเป็นที่ยิ่งแห่งสุขประโยชน์ในภายหน้า คือ เป็นคนมีศรัทธา เชื่อกรรมคือบาปบุญ เป็นคนมีศีล รักษาภริยาภรรยาสะอาดทั้งามเรียบร้อย เป็นคนมีจิตปราศจากความตระหนี่ เป็นคน

มีปัญญารู้จักสิ่งที่เป็นประโยชน์ไม่เป็นประโยชน์ก็ดี จันโต ชนพาล
หาประกอบจันนั้นไม่ ประกอบแต่เหตุเครื่องฉิบหายแห่งโลกทรัพย์
และเหตุเครื่องทำลายตน ก็เป็นคนนักเลงสตรี เป็นนักเลงสุรา เป็น
นักเลงเล่นเบี้ย ประพฤติตนเป็นคนหัวไม่เกรงครุร้าย และเป็นคนเกียจ
คร้านในที่จะทำการงานบ้าง ประกอบกรรมที่เป็นบาปอกุศลอย่างอื่น ๆ
อีกบ้าง อย่างนี้แล เรียกว่าตัดประโยชน์สองอย่าง ถือเอาโทษสอง
อย่าง หนึ่ง พึงรู้จักลักษณะแห่งชนพาล โดยพุทธภาษิตที่มากในพาล-
วรรคแห่งธรรมบทว่า ผู้ใดเป็นคนพาล รู้ความที่ตนเป็นพาล ผู้นั้นจะ
กลับเป็นบัณฑิตเพราะเหตุนี้ได้อีกบ้าง ฝ่ายชนใดเป็นพาล สำคัญตนว่า
เป็นบัณฑิต ผู้นั้นเขาเรียกว่าคนพาลแท้ ดังนี้ ความไม่คบชนพาลนั้น
เป็นสหายร่วมกินร่วมนอนเป็นต้น ชื่อความไม่เสพชนพาล ผู้ใดเสพชน
พาล ผู้นั้นก็มิชนพาลเป็นคติ คือ คบพาลเป็นพาล ย่อมเสื่อมจาก
ประโยชน์ทั้งสองที่กล่าวแล้ว หนึ่ง แม้ถึงจะรักษาดนไว้ได้ดีไม่ถือเอา
ความประพฤติของชนพาล ก็คงไม่พ้นจากความติเตียนได้ เปรียบเหมือน
คนที่ไม่ได้เป็นนักเลง คบคนเป็นนักเลงเขาก็ว่าเป็นนักเลงจะนั้น ชน
พาลนั้นเหมือนปลาเน่า ผู้เสพชนพาลนั้นเหมือนใบไม้พัวปลาเน่า ใบไม้
นั้นแม้ไม่เป็นของเหม็นเน่ามาแต่เดิม แต่มาอาศัยความระคนกับปลาเน่า
กลิ่นปลาเน่าอบอยู่ก็เป็นของเหม็นเน่าไปด้วย จันโต ชื่อเสียงของผู้เสพ
ชนพาลย่อมเสียไปเพราะโทษเสพชนพาล ทำให้ผู้นั้นถึงความเป็นผู้อัน
นักปราชญ์ติเตียนเกลียดชังทั้งเสีย ไม่คบเขาเป็นมิตรสหายจันนั้น ฝ่าย
ในบรรพชิตมณฑล ภิกษุผู้เป็นอลัชชีไม่มีความอายแต่บาป แกล้งประ-

พฤติลวงสีกขาบทน้อยใหญ่ ที่พระศาสดาทรงบัญญัติไว้เป็นพุทธอาณา ต้องอาบัติแล้วปกปิดไว้ ไม่เปิดเผยแสดงโทษเสียแล้วตั้งใจสำรวมระวังต่อไป แสดงธรรมวินัยคำสอนของพระพุทธเจ้าว่า ไม่ใช่ธรรมวินัยคำสอนของพระพุทธเจ้า แสดงสิ่งที่ไม่ใช่ธรรมวินัยคำสอนของพระพุทธเจ้าว่าเป็นธรรมวินัยคำสอนของพระพุทธเจ้า ด้วยยอกคิสีประการ ชื่อว่า ชนพาล เพราะเป็นผู้ตัดประโยชน์สองอย่างเสีย ถือเอาโทษที่ไม่เป็นประโยชน์สองอย่าง ประโยชน์สองอย่างนั้น โลภียประโยชน์อย่าง ๑ โลภุคตรประโยชน์อย่าง ๑ ประโยชน์อันใด มีในโลกเป็นของสัตว์โลก ยังเป็นไปอยู่ในโลก ประโยชน์นั้นชื่อโลภียประโยชน์ ๆ นั้น ก็คือความถึงามความเจริญในโลก ประโยชน์อันใด ข้ามขึ้นซึ่งโลก ออกไปจากโลก เป็นประโยชน์อย่างยิ่งกว่าโลภียประโยชน์ ประโยชน์นั้นชื่อว่าโลกุคตรประโยชน์ ๆ นั้น ก็คือ มรรค ผล นิพพาน ภิกษุเห็นปานนั้น ย่อมตัดเสียซึ่งประโยชน์ทั้งสองนั้น ถือเอาโทษที่ไม่เป็นประโยชน์ทั้งสองนั้น จึงชื่อว่าชนพาล ภิกษุผู้พาลนั้น ไม่ใช่แต่จะตัดประโยชน์ของตนฝ่ายเดียว ย่อมตัดประโยชน์ของผู้อื่นเสียด้วย ผู้ใดเสพเอาเป็นมิตรเป็นสหาย ย่อมทำผู้นั้นให้ปฏิบัติผิดจากธรรมวินัยคำสอนของพระพุทธเจ้า เมื่อเป็นเช่นนั้นผู้นั้นชื่อว่าเดินไปในที่มิใช่ท่า ย่อมเสื่อมจากความเจริญที่นับว่าเป็นประโยชน์ทั้งสองนั้น ความเสพชนพาลเป็นเหตุแห่งความเสื่อมจากประโยชน์ดังนี้ เพราะเหตุนี้ ความไม่เสพชนพาล จึงเป็นมงคลเหตุเครื่องถึงความเจริญอันสูงสุด ประการหนึ่ง

อธิบายความแห่งมงคลที่สอง คือ ความเสพซึ่งบัณฑิตว่า ชนผู้

กำหนดในประโยชน์ทั้งสองอย่าง ซึ่งมีประเภทเป็นสองที่กล่าวมาแล้วนั้น
 ด้วยปัญญา ชื่อว่าบัณฑิต ๆ นั้น โดยความ ก็คือสัตบุรุษ บุรุษทั้งสาม
 บุรุษสงบรังับด้วยกายวาจาใจ ว่าโดยลักษณะ มีความประพฤติชอบ
 เป็นเครื่องกำหนดหมาย เมื่อจะคิดการใด ก็คิดแต่การที่ชอบ ด้วย
 อำนาจอนิภินา ไม่เพ่งสิ่งของผู้อื่นด้วยวามโลภ ด้วยอำนาจความ
 ไม่พยาบาทปองร้าย ด้วยอำนาจความเห็นชอบถูกต้องตามคลองธรรม
 เห็นผิดว่าผิด เห็นชอบว่าชอบ แม้เมื่อพูดคำใด ก็พูดแต่คำที่ชอบ
 ไม่พูดเท็จ ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดหยาบ ไม่พูดคำไม่เป็นประโยชน์
 แม้เมื่อทำการใด ก็ทำแต่การที่ชอบ ไม่ฆ่าเขาตีเขา ไม่ลักขโมยสิ่ง
 ของเขา ไม่ผิดในภริยาเขา เมื่อจะคิดจะพูดจะทำการใด ก็ล้วนคิด
 ล้วนพูดล้วนทำแต่การที่เป็นทั้งประโยชน์ตนประโยชน์ผู้อื่น บัณฑิต
 มีความประพฤติชอบเป็นเครื่องกำหนดหมายฉะนั้น หนึ่ง พึงรู้จักลักษณะ
 แห่งบัณฑิต ตามพุทธภาษิตซึ่งมีมาในบัณฑิตวรรคแห่งธรรมบทว่า ผู้ใด
 ไม่พึงประพฤติกุจิรติ เพราะเหตุตนเพราะเหตุผู้อื่น ไม่พึงปรารถนา
 บุตร ไม่พึงปรารถนาทรัพย์ ไม่พึงปรารถนาแว่นแคว้นที่ดินแดนไม่พึง
 ปรารถนาความมั่งคั่งแห่งตน โดยอุบายที่ไม่เป็นธรรม ผู้นั้นพึงเป็นคน
 มีศีล เป็นคนมีปัญญา เป็นคนตั้งอยู่ในธรรมดังนี้ หนึ่ง พึงรู้จักลักษณะ
 แห่งบัณฑิต โดยสปปริสธรรม ก็สปปริสธรรมนั้น มีที่มาหลายแห่ง
 สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเทศนาด้วยอำนาจความประพฤติดของ
 สัตบุรุษสิ้น ในคัมภีร์สัตตกนิบาตอังคุตตรนิกาย ทรงแสดงธรรมเจ็ด
 ประการ คือ ธมมมณฺเฑสา ความเป็นผู้มีธรรม ๑ อตุลณฺเฑสา ความเป็น

ผู้^๕เฝ้าความของธรรม ๑ อุตตมมุตตา ความเป็นผู้^๕รักตน ๑ มุตตมมุตตา
 ความเป็นผู้^๕รักประมาณ ๑ กาลมุตตา ความเป็นผู้^๕กาลเวลาที่สมควร
 ในกิจนั้น ๆ ๑ ปริตมมุตตา ความเป็นผู้^๕รักบริษัท คือประชุมชนนั้น ๆ
 กับทั้งกริยากายวาจา ที่จะควรประพฤติต่อประชุมชนนั้น ๆ ๑ ปุคคตม-
 มุตตา ความเป็นผู้^๕รักบุคคลบุคคลชั่ว ๑ ว่าเป็นสัปปริสธรรม คือ
 ธรรมของสัตว์บุรุษ ในจุลปณณมสูตร ในคัมภีร์มัชฌิมนิกายอุปปิณฑณาสก
 เป็นต้น ทรงแสดงสัทธิธรรมเจ็ดประการ ด้วยอำนาจแห่งเทศนาเป็น
 บุคคลลาธิฐาน ยกบุคคลขึ้นเป็นที่ตั้งว่า สัตว์บุรุษในโลกนี้เป็นคนมีศรัทธา
 ความเชื่อ เป็นคนละอาย เป็นคนสละสลวย แต่กายทุจริต แต่วจีทุจริต
 แต่มนทุจริต เป็นพหูสูต ได้สติบตรับฟังมาก เป็นคนปรารภความเพียร
 เป็นคนมีสติ เป็นคนมีปัญญาทั้งนี้ ในสัปปริสสูตร ในคัมภีร์มัชฌิมนิกาย
 อุปปิณฑณาสกนั้น ทรงแสดงสัปปริสธรรม ด้วยอำนาจเทศนาเป็น
 บุคคลลาธิฐาน ยกบุคคลขึ้นเป็นที่ตั้งเหมือนในพระสูตรก่อนว่า สัตว์บุรุษ
 ไม่ยกตน ไม่ชมผู้อื่น ด้วยถือว่าเป็นคนมีสกุลสูง เป็นคนมีสมบัติ
 ยิ่งใหญ่ เป็นคนมีเกียรติยศชนรู้จักมาก เป็นคนมีลาภ เป็นพหูสูต ได้
 สติมาก เป็นคนทรงวินัย เป็นนักเทศน์ เป็นคนสมาทานธุดงค์ เป็น
 คนได้มานสมาบัติดังนี้ สาธุชนพึงรู้จักลักษณะแห่งบัณฑิต โดยสัปปริส-
 ธรรม ดังกล่าวมาจะนี้ ความคบบัณฑิตนั้นด้วยอันเข้าไปใกล้แล้วได้
 ถาพบาปบุญคุณโทษที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ก็ดี ด้วยอัน
 มอบตนเป็นศิษย์รับโอวาทคำสอนก็ดี ชื่อว่าเสพบัณฑิต ผู้ใดเสพบัณฑิต
 ผู้นั้นก็มีบัณฑิตเป็นคติ คือคบบัณฑิต เป็นบัณฑิต ย่อมได้ซึ่งประโยชน์

ทั้งสองที่กล่าวแล้ว อนึ่ง แม้ถึงจะไม่เป็นบัณฑิตได้เทียมถึง ก็คงจะห้าม
 ตนจากความเป็นพาลได้ และจะได้ความสรรเสริญแต่ประชุมชน บัณฑิต
 นั้นเหมือนของหอม ผู้เสพบัณฑิตนั้น เหมือนใบไม้ที่ห่อของหอม ใบ
 ไม้ นั้นแม้ไม่เป็นของหอมมาแต่เดิม ถึงอย่างนั้น มาอาศัยความระคนกับ
 ของหอม กลิ่นหอมอบอยู่ ก็เป็นของหอมไปด้วยฉันใด ชื่อเสียงของผู้
 เสพบัณฑิตย่อมหอมไปด้วย เพราะคุณคือความเสพบัณฑิต ทำให้ผู้นั้น
 เป็นที่ชอabinยนิมิตและเป็นที่สรรเสริญของวิญญู ฉะนั้น ฝ่ายใน
 บรรพชิตมณฑล ภิกษุที่เป็นลัทธิมีความละเอียดแต่บาปไม่ประพฤติกเล่
 ซึ่งสิกขาบทน้อยใหญ่ ที่พระศาสดาทรงบัญญัติไว้เป็นพุทธอาณา แม้
 ต้องอาบัติแล้วก็มีได้ปกปิดไว้ เปิดเผยแสดงโทษนั้นเสียแล้ว ตั้งใจสำ
 รวบรวมระวังต่อไป เป็นพุทธศุภไต่สดับ ทรงจำธรรมวินัยคำสอนของพระ
 พุทธเจ้าไว้มาก แสดงธรรมวินัยคำสอนของพระพุทธเจ้าว่า เป็นธรรม
 วินัยคำสอนของพระพุทธเจ้า แสดงสิ่งที่ไม่ใช่ธรรมวินัยคำสอนของพระ
 พุทธเจ้าว่า ไม่ใช่ธรรมวินัยคำสอนของพระพุทธเจ้า ไม่ลู่อ่านาแห่ง
 อคติสี่ประการ สามารถจะแสดงสั่งสอนให้ผู้อื่นสมาทานอาหาณูว่าเร
 ในกุศลธรรมได้ ตั้งตนไว้ในสัปปริสธรรมที่กล่าวมาแล้วนั้น ชื่อว่า
 บัณฑิต ผู้ใดเสพภิกษุผู้บัณฑิตนั้น ด้วยปฏิบัติตามโอวาทคำสั่งสอน ผู้นั้น
 ย่อมได้ความเจริญอกงามในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมได้บรรลุประโยชน์
 สองอย่างทีกล่าวแล้วตามสมควร ความเสพบัณฑิตเป็นเหตุให้ถึงความ
 เจริญในประโยชน์ฉะนี้ เพราะเหตุฉะนี้ จึงเป็นมงคลเหตุเครื่องถึง
 ความเจริญอันสูงสุด ประการหนึ่ง

ในความไม่เสพชนพาลและเสพบัณฑิตสองชั้น ความไม่เสพชนพาล ย่อมห้ามความตกไปในฝ่ายข้างความเสื่อมเสียได้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงแสดงว่าเป็นมงคลข้อหนึ่ง ก็แต่ว่าเหตุใด เมื่อบุคคลแม้เว้นจากความคบชนพาลแล้ว แต่เฉย ๆ อยู่ก็ดี คบแต่คนที่เสมอกับตนโดยคุณก็ดี ย่อมจะคงที่อยู่ในคุณนั้น ๆ ไม่เจริญขึ้นด้วยคุณอื่น ๆ ต่อมาเสพผู้มีปัญญาว่าตน จึงจะเจริญไพบูลย์ขึ้นด้วยคุณสมบัติกว่าปกติเดิม เหตุนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงแสดงความเสพบัณฑิตว่าเป็นมงคลอีกประการหนึ่ง ส่วนในมงคลตัดที่ป็นอรรถกถา มงคลสูตร ท่านกล่าวไว้ว่า เหตุใด ผู้ใดไม่เสพชนพาล ผู้นั้นชื่อว่าเสพบัณฑิต ผู้ใดเสพบัณฑิต ผู้นั้นชื่อว่าไม่เสพชนพาล เหตุนี้ คำทั้งสองนี้ ชื่อว่าเป็นอันเดียวกันโดยเนื้อความ แม้เป็นอันเดียวกัน ถึงอย่างนั้น ในคำทั้งสองนี้ คำว่า ความไม่เสพชนพาลทั้งหลายเป็นมงคล ดังนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วในกาลนั้น เพื่อจะให้รู้เนื้อความที่กลับกัน (ตรงกันข้าม) ใหม่ว่า ความเสพชนพาลทั้งหลาย ไม่เป็นมงคล ดังนี้ คำว่า ความเสพบัณฑิตทั้งหลาย (เป็นมงคล) ดังนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วในกาลนั้น เพื่อจะให้รู้เนื้อความกลับกันใหม่ว่า ความไม่เสพบัณฑิตทั้งหลายไม่เป็นมงคล ดังนี้ เปรียบเหมือนบุรุษฉลาดในทาง เมื่อบอกทาง บอกทางที่ไม่ควรถือเอาก่อนแล้ว จึงบอกทางที่ควรถือเอาทีหลังว่า จงละทางซ้าย จงถือเอาทางขวาดังนี้ เหตุใด ผู้ใดละทางซ้าย ผู้นั้นชื่อว่าถือเอาทางขวา ผู้ใดถือเอาทางขวา ผู้นั้นชื่อว่าละทางซ้าย เหตุนี้ คำทั้งสองนี้ ชื่อว่าเป็น

อันเดียวกันโดยเนื้อความ ถึงอย่างนั้นในคำทั้งสองนั้น คำว่าจงละทาง
 ช้ายดังนี้ บุรุษนั้นกล่าวแล้วเพื่อจะให้รู้เนื้อความกลับกันนั้นว่า อย่าละ
 ทางขวาดังนี้ คำว่าจงถือเอาทางขวาดังนั้น บุรุษนั้นกล่าวแล้ว เพื่อ
 จะให้รู้เนื้อความกลับกันนั้นว่า อย่าถือเอาทางซ้ายดังนี้ ฉะนั้น สมเด็จพระ
 ผู้มีพระภาคเจ้าไม่ตรัสความเสพบัณฑิตก่อน ตรัสความไม่เสพชน
 พาลก่อน โดยอธิบายอย่างนั้น ก็คำว่า พระองค์พึงตรัสความเสพบัณฑิต
 ก่อน (ไม่ตรัสความไม่เสพชนพาล) เนื้อความของพาละศัพท ก็
 ทราบด้วยกล่าวบัณฑิตะศัพทไม่ได้ เมื่อเนื้อความของพาละศัพทไม่
 ทราบได้แล้ว แม้ความเสพพาลชนก็ไม่ทราบได้ทีเดียว ก็เหตุใด พระ
 องค์ประสงค์จะให้ทราบความเสพพาลชนก่อน เหตุนี้ จึงตรัสความ
 ไม่เสพพาลก่อนทีเดียว จริงอยู่ เมื่อพระองค์ตรัสว่าความไม่เสพชนพาล
 ทั้งหลาย (เป็นมงคล) ดังนี้ ชื่อว่าให้ทราบแม้ซึ่งความเสพพาลชน
 เพราะว่าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เหมือนบุรุษฉลาดในทาง เหตุนี้
 จึงตรัสให้ทราบความเสพพาล คือความไม่เสพบัณฑิต ซึ่งไม่ควรถือเอา
 เช่นทางซ้ายก่อน ตรัสให้ทราบความไม่เสพพาล คือความเสพบัณฑิต
 ซึ่งควรถือเอาเช่นทางขวา ในภายหลัง

เพราะความไม่เสพชนพาลและความเสพบัณฑิตเป็นมงคล ฉะนั้น
 ชนผู้หวังความเจริญแก่ตน พึงเว้นชนพาลเสีย อย่าคบเป็นมิตรสหาย พึง
 สมาคมคบแต่บัณฑิต บรรดาภัยทั้งหลาย ย่อมเกิดขึ้นเพราะอาศัยชน
 พาลอย่างเดียว ชนพาลนั้นเหมือนไฟที่เกิดขึ้นแต่เรือนน้อยแล้วลุกลาม
 ไหมเรือนนั้น ๆ ต่อไปฉะนั้น เหตุนี้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัส

ไว้ในลักษณะสูตรที่ต้น ในคัมภีร์ตักนิบาตอังคตตรนิกายว่า ภิกษุทั้งหลาย
 บรรดาภิกษุทั้งหลาย หรือเหตุที่น่ากลัว อุปัทวะความเบียดเบียน อุป-
 สรรคความขัดข้องทั้งหลาย เหล่าใดเหล่าหนึ่ง เกิดขึ้นอยู่ บรรดาภิกษุ
 อุปัทวะและอุปสรรคทั้งหลายนั้น ย่อมเกิดขึ้นแต่ชนพาล เหมือนไฟที่
 พ้นไปจากเรือนไม้รวกหรือจากเรือนหญ้าแล้ว ย่อมไหม้แม้ซึ่งเรือนยอด
 ที่บวกรูปนวกคินดีแล้ว ทั้งภายในภายนอก มีบานประตูบานหน้าต่าง
 สนิทชิตี ลมเข้าไม่ได้ฉันนั้น บรรดาภิกษุอุปัทวะและอุปสรรคทั้งหลาย
 นั้นไม่เกิดขึ้นแต่บัณฑิต ชนพาลมีภยมีอุปัทวะมีอุปสรรค บัณฑิตไม่
 มีภย ไม่มีอุปัทวะ ไม่มีอุปสรรค ภยอุปัทวะและอุปสรรคย่อมไม่มีเพราะ
 บัณฑิตด้วยประการฉะนี้ แม้นักปราชญ์แต่ปางก่อนก็ได้สอนบุตรของตน
 ผู้จะออกจากที่อยู่ของตนไปอยู่ณที่อื่นว่า ความทำชั่วด้วยกายวาจาใจ ของ
 ผู้ใดไม่มี เจ้าไปจากที่นั่นแล้ว จงตั้งตนไว้ให้เป็นตบฺตร คบผู้ใดเกิด
 หนึ่ง ผู้ใดแม้ประพฤติธรรมสุจริต ก็ไม่เยอหยิ่งถือตัวว่า เป็นคนประ-
 พฤติธรรม เจ้าไปจากที่นั่นแล้วจงคบผู้ใด ซึ่งเป็นผู้มีปัญญาทำกรรม
 อันบริสุทธิ์เกิด เนาะพ่อ เจ้าอย่าคบบุรุษมีจิตกลับกลอกไม่มั่นคง ชอบ
 ใจแล้ว พลันจิตจาง เหมือนผ้าย้อมขมิ้น ถ้าพื้นแผ่นดินนี้ แม้ไม่มี
 มนุษย์เลย จะเหลืออยู่แต่คนเช่นนั้นเจ้าก็อย่าคบเลย เจ้าจงเว้นให้ไกล
 เหมือนคนเว้นจวนกำลังโกรธก็ดี เว้นทางใหญ่อันคุลเป็นนาคก็ดี ชนไป
 ในยานเว้นทางอันไม่เสมอเสียก็ดี ฉะนั้น เนาะพ่อ ความฉิบหายที่
 ไม่เป็นประโยชน์ ย่อมเจริญแก่ชนผู้เสพชิตชนพาล เจ้าอย่าสมาคม
 ด้วยชนพาลซึ่งเป็นดังศัตรูผู้มีไมตรีทุกเมื่อ เหตุนี้ พ่อขอเจ้าจงทำ

ตามคำพ่อ เจ้าอย่าสมาคมด้วยชนพาลเลย เพราะว่าความสมาคมด้วยชนพาลนำมาแต่ทุกข์ฝ่ายเดียว นักปราชญ์แต่ปางก่อน สอนบุตรไว้ฉะนั้น แม้พุทธโอวาทที่ตรัสสอน ไม่ให้เสพชนพาลให้เสพแต่บัณฑิต ก็มีเป็นอันมาก จะนำมาแสดงแต่พอสมควรแก่เวลา บรรยายหนึ่ง ตรัสสอนพระฉันนะเถระว่า บุคคลไม่ควรคบมิตรลามก ไม่ควรคบบุรุษต่ำช้า ควรคบมิตรมีคุณดีงาม ควรคบบุรุษสูงส่งทุกทั้งนี้ อีกบรรยายหนึ่ง ตรัสสรรเสริญพระราธเถระแล้วทรงสั่งสอนภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลควรคบบัณฑิตผู้แสดงโทษแล้วชมก่กล่าว ให้เป็นอุจฉลับอกขุมทรัพย์ให้ เมื่อคบบัณฑิตเช่นนั้น มีแต่คุณอันประเสริฐ ไม่มีโทษลามก อีกบรรยายหนึ่ง ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายว่า ชนผู้สมาคมด้วยชนพาลย่อมโศกเศร้าสิ้นกาลนาน ความอยู่ร่วมด้วยชนพาลทั้งหลาย เป็นโทษนำทุกข์มาทุกเมื่อ เหมือนอยู่กับศัตรูผู้มีไมตรี ส่วนว่าความอยู่ร่วมกับผู้มีปัญญา เป็นคุณนำความสุขมา เหมือนสมาคมด้วยญาติ เหตุนี้ บุคคลควรคบผู้มีปัญญา ซึ่งเป็นพหุสุต อันนำไปซึ่งฐานะ มีศีลและวัตรปฏิบัติ เป็นผู้ไกลจากข้าศึก คือกิเลส เป็นสัตบุรุษสงบร่างบิด้วยกายวาจาใจ จุพระจันทร์อันเสพลาวนักษัตรที่เป็นวิถี ฉะนั้น และตรัสสรรเสริญความเป็นผู้มีมิตรสหายที่มีคุณดีงามว่า เป็นธรรมทำซึ่งที่พึง และเป็นสัมปทาคุณเครื่องถึงความเจริญเป็นต้น โดยพุทธภาษิตเป็นอันมาก ความไม่เสพชนพาลและความเสพแต่บัณฑิต นักปราชญ์ทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น สรรเสริญไว้เป็นอันมาก ด้วยประการฉะนี้ เหตุนี้ สาธุชนผู้หวังสวัสดิคุณผลพึงเว้นความเสพชนพาลเสีย พึงเสพแต่บัณฑิต เป็นนิตยนิรันตร ความ

ประพจน์นั้น จะได้เป็นอาการบ่งเกิดแห่งสุขประโยชน์ในภพนี้ภพหน้า และสุขประโยชน์ที่เป็นโลกิยะและโลกุตตระ ที่ประสงค์ทุกประการ

อธิบายความแห่งมงคลที่สาม คือ บุคคลควรบูชาว่า ความแสดงการระแวงนับถือ ชื่อว่าบูชา ๆ นั้น แบ่งเป็นสองอย่าง อามิสบูชา อย่าง ๑ ปฏิบัติบูชาอย่าง ๑ บูชาด้วยเครื่องสักการะมีดอกไม้เป็นต้น และปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีวิต ชื่ออามิสบูชา บูชาด้วยปฏิบัติตามคำสั่งสอน ชื่อปฏิบัติบูชา บุคคลใดสามารถทำอามิสบูชา ที่ผู้อื่นทำแล้วในตน ให้มีผลได้ก็ดี สามารถจะสั่งสอนผู้อื่นให้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบได้ก็ดี บุคคลนั้นชื่อว่าผู้ควรบูชา ๆ นั้น โดยความก็คือ บัณฑิต ซึ่งมีลักษณะที่กล่าวมาแล้วในหนหลัง แต่ว่าโดยกำหนดอุกฤษฏ์ พระพุทธเจ้าและพระอริยสาวกทั้งหลาย ชื่อว่าเป็นยอดของบุคคลควรบูชาทั้งปวง เพราะท่านทรงคุณใหญ่หลวงสามารถจะทำบูชาให้มีผลไพบูลย์พิเศษได้ อามิสบูชา ที่บุคคลทำแล้วในพระอริยบุคคลมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นนั้น แม้ น้อย ก็สามารถจะนำสุขมาให้สิ้นราตรีนาน ช้อนึ่งพึงสันนิษฐานด้วยสมบัติสามอย่าง วัตถุสัมปทา สมบัติคือวัตถุอย่าง ๑ เจตนาสัมปทา สมบัติคือเจตนาอย่าง ๑ ทักขิณียสัมปทา สมบัติคือบุคคลควรทักขิณียอย่าง ๑ วัตถุคือเครื่องสักการบูชา นั้น เป็นของแสวงหาได้มาแล้วโดยชอบธรรม เป็นวัตถุสัมปทา เจตนาในสามกาลคือ ในกาลก่อนแต่บูชา ในกาลที่บูชาอยู่ ในกาลที่บูชาแล้ว บริสุทธ์ผ่องใสเป็นเจตนาสัมปทา พระอริยเจ้าผู้ละกิเลสเครื่องหม่นหมองในสันดานได้แล้ว เป็นทักขิณียสัมปทา บูชาที่บุคคลทำแล้วในพระอริยเจ้าผู้มีสันดานบริสุทธ์ ด้วย

วัตถุที่เป็นสมบัติจุกล่าแล้ว ย่อมทำเจตนาในกาลทั้งสามของบุคคล
 ผู้ทำบุญชานให้บริสุทธิ์ผ่องใสได้ เมื่อบุญชานนี้ พร้อมด้วยสมบัติสาม
 อย่างนั้นแล้ว ย่อมให้เกิดผลสมบูรณ์ เปรียบเหมือนพืชที่เป็นของไม่
 ล่วงกาล บุคคลหว่านเพาะในเนื้อนาที่บริสุทธิ์ปราศจากหญ้าและกรวด
 แล่งซึ่งเป็นเครื่องประทุษร้าย และบุคคลไถพรวนดีแล้ว ปราศจาก
 อันตรายภายนอก มีสัตว์กัดเป็นต้น ย่อมเป็นของมีผลสมบูรณ์ ฉะนั้น
 เหตุนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสแล้วในต้นหาวรรคแห่งธรรม
 บทว่า นาทั้งหลาย มีหญ้าเป็นโทษประทุษร้ายฉนโค หมูสัตว์นี้มีความ
 กำหนัด ความประทุษร้าย ความหลง และความอยาก เป็นโทษประทุษ-
 ร้าย ฉนนั้น เหตุนี้แล ทานที่บุคคลให้แล้วในท่านผู้มีความกำหนัด
 ความประทุษร้าย ความหลง และความอยาก ไปปราศจากสันดานแล้ว
 จึงมีผลใหญ่ไพบูรณ์ ทั้งนี้ แต่อาภิสัญชาที่บุคคลทำแล้วในพระอริยเจ้า
 ยังเป็นคุณมีผลได้ ไม่ต้องกล่าวถึงปฏิบัติบูชาซึ่งจะไม่มีผล เพราะบุคคล
 ที่บูชาพระตถาคตเจ้า และสาวกของพระตถาคตเจ้า ด้วยปฏิบัติตาม
 โอวาทคำสอน ได้นำบรรลุประโยชน์ทั้งสาม คือประโยชน์ชาตินี้ ประ-
 โยชน์กายหน้า ประโยชน์อย่างยิ่งกว่าประโยชน์ทั้งสองนั้น ตามสมควร
 มีเป็นอันมากพันที่จะนับได้ บุคคลผู้บูชาด้วยปฏิบัติบูชาแล้ว ชื่อว่าบูชา
 พระตถาคตเจ้าด้วยบูชาอย่างยิ่ง เพราะเป็นบูชาที่พระตถาคตเจ้าต้องประ-
 สงค์ และสามารถจะทรงสาธนาคำสอนไว้ได้ อาภิสัญชานนั้นแม้มาก ก็ไม่
 อาจทรงสาธนาไว้ได้ ผู้ใดทำ ก็เป็นบุญของผู้นั้น ส่วนปฏิบัติบูชาแล้วยัง
 เป็นไปอยู่เพียงใด ศาสนาคำสอนของพระตถาคตเจ้า ก็ยังเป็นไปอยู่

เพียงนั้น และสามารถจะอำนวยผลให้ได้ยิ่งกว่าอามิสบูชา จึงเป็นบูชา
 อย่างยิ่ง เหตุ^{นี้} สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อพทม ฌพระแท่นที่
 ปรีณิพพาน ณ ระหว่างแห่งไม้รังคู่ ในสาลวันแห่งมัลลกะศัตรีย์ ใกล้
 เมืองกุสินาราได้ทอดพระเนตรเห็นสักการบูชาใหญ่บริที่ษััทประชุมกันทำ
 แล้ว ด้วยอุตสาหะใหญ่ ทรงแสดงสักการ^{นั้น}แก่พระอานนท์แล้ว เมื่อจะ
 ทรงแสดงความรักพระองค์ไม่ชื่อว่าบริษัท^{นี้}สักการบูชาแล้วด้วยดี แม้
 เพราะสักการบูชาเห็นปาน^{นี้} จึงตรัสว่า อานนท์ พระตถาคต ไม่ชื่อ
 ว่าเป็นผู้นับบริษัท^{นี้}สักการะแล้ว ทำเคารพแล้ว นับถือแล้ว บูชา
 แล้ว นบถนอบแล้ว แม้เพราะเครื่องสักการะถึงเพียง^{นี้} ส่วนผู้ใด เป็น
 ภิกษุก็ดี เป็นภิกษุณีก็ดีเป็นอุบาสกก็ดี เป็นอุบาสิกาก็ดี เป็นผู้ปฏิบัติ
 ธรรมสมควรแก่ธรรมเป็นผู้ปฏิบัติชอบ เป็นผู้ประพฤติตามธรรม ผู้นั้น
 ชื่อว่าสักการ เคารพนับถือ บูชาพระตถาคต ด้วยบูชาอย่างยิ่ง เหตุ^{นี้}แล
 อานนท์ ท่านทั้งหลายจงศึกษาสำเหนียกว่า เราจักเป็นผู้ปฏิบัติธรรม
 สมควรแก่ธรรม เป็นผู้ปฏิบัติชอบ เป็นผู้ประพฤติตามธรรมอยู่ทุกอิริยา-
 บถ ท่านทั้งหลายจงศึกษาสำเหนียกอย่าง^{นี้}แล สมเด็จพระผู้มีพระภาค
 เจ้า ตรัสห้ามอามิสบูชา สรรเสริญปฏิบัติบูชา อย่าง^{นี้} เพราะจะทรง
 อนุเคราะห์บริษัทอย่างหนึ่ง เพราะพระพุทธรูปประสงค์จะให้ศาสนาตั้งอยู่
 นาน อย่างหนึ่ง ก็ถ้าว่าพระองค์จะไม่ตรัสห้ามอย่าง^{นี้} บริษัทในกาล
 อนาคตก็จะไม่บำเพ็ญศาสนปฏิบัติให้บริบูรณ์ จะพากันชวนชวายทำแต่
 อามิสบูชาอย่างเดียว จะไม่ได้บรรลุผลอันอุดมยิ่งกว่าผลของอามิสบูชา
 เมื่อเป็นเช่น^{นี้} ศาสนาก็จะไม่ตั้งอยู่ได้นาน เหตุ^{นี้} พระองค์หวังจะทรง

อนุเคราะห์บริษัทให้ได้บรรลุผลอันอุดมนี้ และมีพระพุทธรูปประสงค์จะ
ให้ศาสนาสถิตมั่น จึงตรัสห้ามอามิสบูชา สรรเสริญปฏิบัติบูชา ด้วย
ประการฉะนี้

ความบูชาบุคคลควรบูชา ด้วยบูชาทั้งสองอย่างนั้น ย่อมให้
สำเร็จผลพิเศษ ตามคุณานุภาพของตน ๆ จึงเป็นมงคลเหตุเครื่อง
เจริญอันสูงสุดประการหนึ่ง

ในคาถาที่หนึ่งนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงกิจสามอย่าง
คือความไม่เสพนพาล ๑ ความเสพบัณฑิต ๑ บูชาบุคคลควรบูชา ๑
ว่าเป็นมงคลเหตุเครื่องเจริญอันสูงสุด ทั้งวิสัยนามาจะนี้ ขอสาธุชน
ผู้หวังศิริสวัสดิมงคล จงประกอบตนไว้ในกิจสามอย่างที่พรรณนามานี้
เนื่องนิത്യ คงจะได้ประสพอิฏฐวิบุลผลตามประสงค์ทุกประการแล.

พรรณนามาในมงคลคาถาที่หนึ่ง ยุक्तिแต่เพียงนี้.

มงคลคาถาที่ ๔

พระนิพนธ์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

มงคลคาถาที่ ๔

มาตาศิปฺตอุปฺภูจํ ปุตฺตทาสฺส สงฺคโห

อนากุลา จ กมฺมมนฺตา เอตมฺมมงคลมุตฺตมนฺติ

บัดนี้ จะวิสัชนามงคลคาถาที่สี่เป็นลำดับไป ในคาถาที่สี่นี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงมงคลอันสูงสุด ๔ ประการ ด้วย พระพุทธภาษิตว่า มาตาศิปฺตอุปฺภูจํ ความบำรุงมารดาบิดา ปุตฺตทาสฺส สงฺคโห ความสงเคราะห์บุตรและภริยา อนากุลา จ กมฺมมนฺตา อันหนึ่ง การงานทั้งหลายไม่อาภูล้วนวาย เอตมฺมมงคลมุตฺตมนฺติ ชื่อนี้ เป็นมงคลอันสูงสุด ดังนี้ ความบำรุงมารดาบิดา จัดเป็นมงคลอย่าง ๑ ความสงเคราะห์บุตรและภริยา จัดเป็นมงคล ๒ อย่าง เพราะมีอุปาย เครื่องสงเคราะห์ต่างกัน การงานไม่อาภูล้วนวาย จัดเป็นมงคลอย่าง ๑ รวมเป็น ๔ ประการดังนี้

จะอธิบายความแห่งมงคลทั้งสี่นั้นโดยลำดับ อธิบายความแห่ง มงคลที่หนึ่ง คือ ความบำรุงมารดาบิดาว่า ความปฏิบัติบิดามารดาด้วย สถาน ๕ อย่าง ชื่อความบำรุง ก็สถาน ๕ อย่างนั้น พึงรู้โดยเทศา นัยที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสแก่สังคาลมานพกฤหบดีบุตรใน สิงคาลสูตร ในคัมภีร์ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค ในพระสูตรนั้น เมื่อ พระองค์ทรงแสดงทิสานมัสสนธรรมแก่สังคาลมานพ ตรัสว่า กฤหบดี บุตร เหตุใดแล กรรมเครื่องเศร้าหมองสืออย่าง อริยสาวกละได้แล้ว อริยสาวกนั้น ไม่ทำบาปด้วยสถานสืออย่าง และไม่เสพเหตุเป็นเครื่อง จินปหายของโภกสมบัติหกอย่าง อริยสาวกนั้นหลีกไปจากกรรมอันเป็น

บาปสิบสี่อย่างนี้แล้ว เป็นผู้ปกปิดสกัดกั้นทิศทั้งหกไว้ให้เกษมสำราญ ไม่มีภัยอันตราย ย่อมเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความชำระในโลกทั้งสอง โลกนี้ และโลกหน้า อันอริยสาวกนั้น ประรภคิแล้ว อริยสาวกนั้น เบื้องหน้า แต่กายแตกตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงสุคติภพโลกสวรรค์ ดังนี้แล้ว ทรงแจกบาปกรรมสิบสี่อย่างโดยลำดับแล้ว ทรงแสดงทิศทั้งหกนั้นว่า ท่านพึงทราบทิศทั้งหกเหล่านี้ มารดาบิดา เป็นทิศเบื้องหน้า อาจารย์ เป็นทิศเบื้องขวา บุตรภริยาเป็นทิศเบื้องหลัง มิตรอำมาตย์เป็นทิศ เบื้องซ้าย บ่าวและคนทำการงานเป็นทิศเบื้องต่ำ สมณพราหมณ์ เป็นทิศเบื้องบน ดังนี้ ครั้นทรงแสดงทิศทั้งหกอย่างนี้แล้ว จึงทรง แสดงวิธีปฏิบัติปกปิดทิศทั้งหกนั้น ให้เกษมสำราญไม่มีภัยอันตรายไป โดยลำดับ. ในที่นี้จะแสดงแต่ข้อที่ประสงค์ พระองค์ตรัสวิธีปฏิบัติ ปกปิดทิศเบื้องหน้าว่า ถุณหิตีบุตร มารดาบิดาผู้ทิศเบื้องหน้า บุตร พิงบำรุงด้วยสถาน ๕ อย่าง คือตั้งใจไว้ว่า ท่านได้เลี้ยงเรามา เราจะ เลี้ยงท่านตอบ อย่าง ๑ เราจักทำกิจการของท่าน อย่าง ๑ เราจักดำรง วงศ์สกุลไว้ อย่าง ๑ เราจักปฏิบัติเดินตามกิจของบุคคลควรรับทรัพย์ มรดก อย่าง ๑ ก็หรือเมื่อท่านละไปแล้ว ทำกาลกิริยาแล้ว เราจะตาม เพิ่มให้ท่าน (ทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้) อย่าง ๑ ดังนี้ ในพระสูตรนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงความปฏิบัติมารดาบิดาด้วยสถาน ทั้งห้า คือ ความเลี้ยงอย่าง ๑ ความทำกิจ อย่าง ๑ ความดำรงวงศ์สกุล อย่าง ๑ ความปฏิบัติเดินตามกิจของบุคคลควรรับทรัพย์มรดก อย่าง ๑ ความอุทิศทักษิณาทานให้เมื่อมารดาบิดาสิ้นชีพแล้ว อย่าง ๑ ในสถาน

ทั้ง ๕ นั้น ข้อซึ่งบุตริธิดาผู้สามารถมาให้นันททรัพย์เครื่องเลี้ยงชีวิตแก่
 มารดาบิดาก็คือ ทำนุบำรุงมารดาบิดาให้เป็นสุขโดยสถานอื่น ๆ ด้วยมือ
 ของตนเองก็ดี ใช้ให้ผู้อื่นทำให้ก็ดี เมื่อมารดาบิดาเจ็บไข้ ทำความ
 รักษาพยาบาลก็ดี เหล่านี้จัดเป็นความเลี้ยง. กิจใด ๆ เป็นการในบ้าน
 เรือน เช่น ดูแลการเหย้าเรือน รักษาทรัพย์สมบัติ เลี้ยงคนเป็นบริวาร
 โดยอย่างต่ำทำการหุงต้มเป็นต้นก็ดี เป็นการนอกบ้าน เช่น ดูแลการ
 สวนการนาและการค้าขายเป็นต้นก็ดี กิจที่เกิดขึ้นแก่มารดาบิดาโดย
 ทางอื่น ๆ มีราชการเป็นต้นก็ดี บุตริธิดามาช่วยให้กิจนั้น ๆ สำเร็จ
 ไปก็ดี ทำแทนเสียเองก็ดี เหล่านี้จัดเป็นความทำกิจ อื่น ๆ กิจใด ๆ ที่
 ไม่มีโทษ เหมือนอย่างสร้างของถาวรมั่นคงมีอารามวิหารพระสถูปเจดีย์
 สถาน พระคัมภีร์ปริยัติธรรม ชุกสระน้ำ บ่อน้ำ ทำถนนและสะพาน
 หรือปลูกศาลาที่พักอาศัยเป็นต้น ที่มารดาบิดาได้เริ่มปรารภลงไว้แล้ว
 หวังจะให้เสร็จ แต่ยังไม่เสร็จตามประสงค์ ก็ล่วงไปด้วยกาลกิริยา บุตร
 ธิดาผู้สามารถมาชวนชวายเป็นถาวรวัตถุ มีอารามวิหารเป็นต้นที่ค้างอยู่
 นั้นแล้วเสร็จลง หรือของที่มารดาสร้างไว้นั้นเสร็จแล้วแต่ชำรุดไป บุตร
 ธิดาปฏิสังขรณ์ให้กลับคงคืนเป็นปกติขึ้นได้ หรือของนั้นเล็ก มาขยาย
 ให้ใหญ่ขึ้น หรือของนั้นไม่งามมาทำให้งามขึ้น เหล่านี้นับว่าเป็นความ
 ทำกิจ. ข้อที่บุตริธิดามารักษาทรัพย์สมบัติมีที่ดินและเงินทองเป็นต้น
 ซึ่งเป็นของแห่งมารดาบิดาไว้ ไม่ให้สาบสูญเสียก็ดี รักษาวงศ์ญาติ
 ของมารดาบิดาไว้ไม่ให้แตกร้าง ด้วยสังคหวัตถุสัประการก็ดี ประพฤติ
 ตามธรรมที่ชอบของมารดาบิดาไม่ล่วงละเมิดก็ดี กุศลวัตรใด ๆ ที่

ประพติมาทามวงศ์สกุล บุตรธิดาไม่ตัดให้เสื่อมสูญเสีย ประพติบำเพ็ญให้เป็นไปคงอยู่ตามที่ หรือให้ทวีมากและประณีตกว่าแต่ก่อนก็ดี เหล่านี้ นับว่าตั้งวงศ์สกุลไว้. อนึ่ง เมื่อมารดาบิดาประพตិไม่เป็นธรรม บุตรธิดานำให้กลับตั้งอยู่ในธรรม เป็นต้นว่า มารดาบิดาเป็นคนไม่มีศรัทธา เป็นคนทุศีล เป็นคนตระหนี่ เป็นคนมีปัญญาทราม บุตรธิดาผู้สามารถทำให้กลับตั้งอยู่ในคุณ คือ ศรัทธา ศีล จาคะ ปัญญา ก็นับว่าตั้งวงศ์สกุลไว้. ข้อที่บุตรธิดาประพติตนให้เป็นไปโดยชอบที่ควรจะได้รับทรัพย์มรดก เว้นความประพติซึ่งเป็นปฏิปักษ์ต่าง ๆ มีความเป็นนักเลงเป็นต้นเสีย นับว่าปฏิบัติตามกิจของผู้รับทรัพย์มรดก. เมื่อมารดาบิดาทำลายขันธสันชีฟแล้ว บุตรธิดาบำเพ็ญกุศลทานบริจาค อุทิศส่วนกุศลให้ตามสมัยนั้น ๆ เป็นส่วนธรรมบรรณาการ เมื่อเวลาสิ้นวิสัยสามารถที่จะฉลองคุณโดยอย่างผู้อื่น ๆ ได้ ด้วยอำนาจกตัญญูตกเวทิตาคุณ นับว่าเป็นการอุทิศทักษิณาทานให้ ในสถานทั้ง ๕ นี้ ความเลียงบุตรธิดาจะพึงทำได้ แต่ในสมัยที่มารดาบิดายังมีชีวิตอยู่อย่างเดียว ความอุทิศทักษิณาทานให้ บุตรธิดาควรทำในสมัยที่มารดาบิดาสันชีฟไปแล้ว ที่ว่าอย่างนี้ด้วยสามารถประเพณีสักการศพบตามโลกจารีต ความทำกิจ ความดำรงวงศ์สกุล ความปฏิบัติเดินตามกิจของบุคคล ควรรับทรัพย์มรดก สามนี้ บุตรธิดาควรทำได้ทั้งในสองกาล. เมื่อบุตรธิดามารุงมารดาบิดาด้วยสถานทั้ง ๕ เหล่านี้ ตามสมควรแก่โอกาสนั้น ๆ ย่อมได้บรรลุลผลพิเศษ มีความได้สังเคราะห์แก่มารดาบิดาด้วยสถานทั้ง ๕ ซึ่งจกกล่าวในมงคลที่สองเป็นต้น และเป็นผู้นับมหาชน

สรรเสริญในโลกนี้ และได้ชื่อว่าปฏิบัติปฏิบัติชอบ ซึ่งควรจะได้
ประสบสุขในเบื้องหน้า เหตุนี้ ความบำรุงมารดาบิดา จึงเป็นมงคล
อันสูงสุดประการหนึ่ง

อธิบายความในมงคลที่สอง คือ ความสงเคราะห์บุตรว่า ความ
ทำอุปการ แก่บุตรธิดา ด้วยสถาน ๕ อย่าง ชื่อว่าความสงเคราะห์
ก็สถาน ๕ อย่างนั้น ฟังรู้โดยเทศนานัยที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสแก่สังกาสมาณพ ในสังกาสสูตรนั้น ในพระสูตรนั้น พระองค์
ทรงแสดงสถาน ๕ อย่าง ซึ่งเป็นเครื่องอันบุตรธิดาจะพึงบำรุงมารดา
บิดาแล้ว จะทรงแสดงสถาน ๕ อย่าง ซึ่งเป็นผลอันบุตรธิดาจะพึงได้
แต่มารดาบิดานั้นบ้าง จึงตรัสว่า กฤตติบุตร มารดาบิดาผู้เป็นทิศ
เบื้องหน้าอันบุตรบำรุงด้วยสถาน ๕ อย่างเหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์
บุตรด้วยสถาน ๕ อย่าง คือ ห้ามบุตรจากบาป อย่าง ๑ ให้ตั้งอยู่ใน
กรรมดีงาม อย่าง ๑ ให้ศึกษาศิลปวิทยา อย่าง ๑ ให้ประกอบด้วย
ภริยาที่สมควร อย่าง ๑ มอบทรัพย์ที่ตนควรมอบให้ในสมัย อย่าง ๑
ดังนี้ ในสถานทั้งห้านี้ ข้อที่มารดาบิดาเห็นบุตรทำกรรมชั่วมีประการ
ต่าง ๆ ประพฤติตนเป็นนักเลงสตรีกัฏฐิ เป็นนักเลงสุรากัฏฐิ เป็นนักเลง
เล่นการพนันกัฏฐิ เป็นคนเก่งชั่วร้ายกัฏฐิ คบคนพาลเป็นต้นกัฏฐิ ประกอบ
กรรมที่เป็นบาปอกุศลอื่น ๆ มีปาณาติบาตเป็นต้นกัฏฐิ แสดงโทษ
ให้เห็นแล้ว เกียดกันเสียมิให้ประพฤติดื้อไป ชื่อว่าห้ามจากบาป
ข้อที่มารดาบิดาปลอบบุตรผู้ไม่มีความพอใจในกรรมดีงาม เกียดรำน
ในอันศึกษาศิลปศาสตร์กัฏฐิ เกียดรำนในที่ที่จะทำการงานกัฏฐิ ไม่ฝัก

ใฝ่ในความประพฤติดีประพฤติชอบก็ดี ให้เกิดความพอใจในกรรม
 ดีงาม ให้เป็นคนหมั่นศึกษาศิลปศาสตร์ก็ดี หมั่นทำงานงานก็ดี ให้เป็น
 คนฝึกใฝ่ในความประพฤติดีประพฤติชอบก็ดี แม้ตัวให้ทรัพย์ของตน
 เป็นสินจ้าง ชื่อว่าทำบุตรให้ตั้งอยู่ในกรรมดีงาม อนึ่ง เมื่อมารดาบิดา
 ประพฤติไม่เป็นธรรม บุตรธิดานำให้กลับตั้งอยู่ในธรรม ชื่อว่าตั้ง
 วงศ์สกุลไว้ จันใด เมื่อบุตรประพฤติไม่เป็นธรรม มารดาบิดานำให้
 กลับตั้งอยู่ในธรรม ชื่อว่าห้ามจากบาป ให้ตั้งอยู่ในกรรมดีงาม จัน
 นั้น ข้อที่มารดาบิดา ยังบุตรของตนอันเจริญวัยควรศึกษาศิลปวิทยา
 ให้ศึกษาศิลปวิทยาตามสมควรแก่สกุลของตน มีวิทยาหนังสือและวิทยา
 เลขเป็นต้น ด้วยตนเองก็ดี มอบให้ศึกษาในสำนักอาจารย์อื่นก็ดี
 ชื่อว่าให้ศึกษาศิลปวิทยา ข้อซึ่งมารดาบิดาเห็นบุตรเจริญวัยสมควร
 จะมีเหย้าเรือนแล้ว ให้ทำการอวาหวิวาหมงคล ด้วยหญิงที่เสมอ
 กันโดยชาติสกุลโภคสมบัติบริวารเป็นต้น ชื่อว่าให้ประกอบด้วยภริยา
 ที่สมควร ข้อที่มารดาบิดามอบทรัพย์ให้แก่บุตรในสองสมัย ชื่อว่ามอบ
 ทรัพย์ที่ควรมอบให้ในสมัย สองสมัยนั้น คือนิตยสมัย ๑ กาลสมัย ๑
 สมัยที่เป็นไปเนื่องนิตย ชื่อว่านิตยสมัย สมัยคือกาลที่สมควรชื่อกาล
 สมัย มารดาบิดาให้ทรัพย์แก่บุตร เพื่อเป็นเครื่องจับจ่ายเลี้ยงชีพก็ดี
 เพื่อเป็นเครื่องบริหารทำนุบำรุงก็ดี ชื่อว่าให้ในนิตยสมัย ให้ในสมัย
 พิเศษเป็นต้นว่า ในสมัยเป็นที่ทำมงคล คือ ในกาลไว้จุ ในกาลโกน
 จุก ในกาลอวาหะวิวาหะ หรือให้แม่ในกาลที่บุตรเจ็บไข้ เพื่อจะ
 ได้นำเพณุกุล ชื่อว่าให้ในกาลสมัย มารดาบิดาควรสงเคราะห์

บุตร ถ้ายสถานทั้ง ๕ นั้น จันโต ควรสงเคราะห์แม่ซึ่งธิดา จันนั้น ก็แต่ว่า เหตุใดประมุขชนในโลกนี้ แต่ปางก่อนก็ดี ในปัจจุบันนี้ก็ดี ย่อมนับถือว่าบุตรเป็นผู้สืบสกุลวงศ์ของมารดาบิดาก่อนกว่าธิดา เหตุ นั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงยกบุตรขึ้นเป็นประธาน ตรัส การสงเคราะห์บุตรธิดา แก่สังคาลมานพ ในสูตรนี้. มารดาบิดา สงเคราะห์บุตรธิดา ถ้ายสถานทั้ง ๕ นั้นตามสมควร ย่อมได้บรรลु ผลพิเศษมีความได้บำรุงถ้ายสถานทั้ง ๕ ที่กล่าวแล้วในมงคลที่ต้นและ ได้ความนับถือบูชาแต่บุตรธิดาเป็นต้น และเป็นผู้อนุเมทาชนสรเรณิ ในโลกนี้ ชื่อว่าได้ทำกิจของบุพพการีบุคคลที่ควรจะทำแก่บุตรธิดา ของตน ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งสุขประโยชน์ในเบื้องหน้า เหตุนี้ ความ สงเคราะห์บุตรธิดาจึงเป็นมงคลอันสูงสุดประการหนึ่ง.

อธิบายความในมงคลที่สาม คือ ความสงเคราะห์ภริยาว่า ความ ทำอุปการะถ้ายสถาน ๕ อย่าง ชื่อว่าความสงเคราะห์. ก็สถาน ๕ อย่างนั้น ฟังรู้โดยเทศนานัยที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสแก่สังคาลมานพในสังคาลสูตรนั้น. ในพระสูตรนั้น เป็นอันพระองค์ทรงแสดง ทิศเบื้องหน้าทิศเบื้องขวาแล้ว จะทรงแสดงทิศเบื้องหลัง ซึ่งควร จะสงเคราะห์ถ้ายสถาน ๕ อย่าง จึงตรัสว่า คฤหบดีบุตร ภริยาผู้ทิศ เบื้องหลังอันสามี่พึงบำรุงถ้ายสถาน ๕ คือ ถ้ายความนับถือ อย่าง ๑ ถ้ายความไม่ดูหมิ่น อย่าง ๑ ถ้ายความไม่ประพฤติล่วง อย่าง ๑ ถ้าย ความสละให้ซึ่งความเป็นใหญ่ อย่าง ๑ ถ้ายความตามเพิ่มให้ซึ่งเครื่อง ประดับ อย่าง ๑ ดังนี้ พรรณนาความตามนัยที่มาในคัมภีร์อรรถกถาว่า

ความนับถือมี ๓ อย่าง ความนับถือมีอันประพฤติตามความต้องการเป็นลักษณะ อย่าง ๑ ความนับถือมีอันให้เป็นลักษณะ อย่าง ๑ ความนับถือมีอันกล่าวถ้อยคำเป็นทักเป็นลักษณะ อย่าง ๑ ความนับถือมีอันประพฤติตามความต้องการเป็นลักษณะนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงสงเคราะห์เข้าในสถานที่ ๔ แล้ว ความนับถือมีอันให้เป็นลักษณะนั้น ทรงสงเคราะห์เข้าในสถานที่ ๕ แล้ว เหตุนี้ ความนับถือมีอันกล่าวถ้อยคำเป็นทักเป็นลักษณะ คือ เรียกริยาด้วยถ้อยคำแสดงความยกย่องชื่อว่าความนับถือในที่นี้ นายพุกกิติเรียกกิติ ซึ่งทาสและคนทำการทำงานเป็นต้น ด้วยถ้อยคำแสดงความศุภมโน จันโต สามิไม่พูดไม่เรียกริยา ด้วยถ้อยคำแสดงความศุภมโนเหมือนอย่างนั้น ชื่อว่าไม่ศุภมโน สามิศุภมโนรียาแล้ว ชนที่เป็นบริวารก็พลอยศุภมโนด้วย เหตุนี้ ความไม่ศุภมโนจึงเป็นสถานเครื่องสงเคราะห์รียาประการหนึ่ง บุรุษใด ล้วงใจรียา อภิรมย์ยินดีด้วยสตรีอื่น บุรุษนั้น ชื่อว่าประพฤติลวงรียา ไม่ทำอย่างนั้น ชื่อว่าไม่ประพฤติลวง. บรรดาหญิงทั้งหลาย แม้ได้เครื่องประดับพิวิเศษ แต่ไม่ได้เพื่อจะจัดอาหาร ย่อมไม่ชอบใจ เมื่อสามิมอบโรงครัวให้จัดตามชอบใจ หญิงเหล่านั้นย่อมสำคัญว่าสามิສละความเป็นอิสระเป็นใหญ่ให้ทั้งหมด เหตุนี้ ความมอบให้จัดอาหาร จึงชื่อว่าສละความเป็นใหญ่ให้ การตามให้เครื่องประดับนั้น เป็นแต่เหตุเครื่องจะทำรียาให้อินดีเท่านั้น เหตุนี้ สามิพึงให้แต่เพียงสมควรแก่กำลังทรัพย์สมบัติของตน อธิบายความในสถานที่ ๕ ตามอรรถกถาณัยจะนี้ อนึ่ง ความสงเคราะห์ด้วยความให้ ด้วยกล่าวถ้อยคำเป็นทัก ด้วย

ความประพฤติตามความต้องการ คือ ให้ทรัพย์เครื่องจับจ่ายเลี้ยงชีพให้
 คุณกษัตริย์ ในวันนักขัตฤกษ์ ทำมงคลให้ในวันมงคล ให้โอรส
 สั่งสอนในประโยชน์ชาติหน้า ก็ชื่อว่าสงเคราะห์ สามสงเคราะห์
 ภริยา ด้วยสถานทั้งห้าเหล่านี้ก็ดี ด้วยสถานอื่นอีกก็ดีแล้ว ย่อมได้ความ
 สงเคราะห์แก่ภริยาบ้าง เหตุนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสใน
 สังคาสสูตรนั้นว่า กฤตบิณฑิต ภริยาผู้ทิศเบื้องหลัง อันสามิบำรุงด้วย
 สถาน ๕ เหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์สามิตด้วยสถาน ๕ อย่าง คือ เป็น
 หนึ่งจัดการงานดี อย่าง ๑ เป็นหนึ่งสงเคราะห์บริชนคนข้างเคียงของ
 สามิตี อย่าง ๑ เป็นหนึ่งไม่ประพฤติกว้างใจสามิตี อย่าง ๑ รักษาทรัพย์
 ที่สามิตีหาได้นำมาแล้ว อย่าง ๑ เป็นหนึ่งขยันไม่เกียจคร้านในการงาน
 ทั้งปวง อย่าง ๑ ดังนี้ อธิบายความในสถานทั้ง ๕ นั้นว่า กิจใด ๆ
 ที่หญิงแม่เรือนจะพึงจัดพึงทำ มีการหุงต้มและดูแลการเหี่ยวเหอนเป็นต้น
 ภริยามาจัดทำให้กษัตริย์ ๆ สำเร็จไปแล้วด้วยดี ไม่ให้ล่วงกาลล่วง
 เวลา ไม่ให้อากุลวุ่นวาย ให้เป็นกิจตั้งอยู่ตามระเบียบ ชื่อว่าจัดการ
 งานดี ญาติมิตรของสามิตี ชื่อว่าบริชนคนข้างเคียง ภริยามาสงเคราะห์
 บริชนคนข้างเคียงของสามิตี ด้วยความให้ ด้วยวาจาไพเราะ ด้วยประ-
 พฤติตามความต้องการ ด้วยความนับถือ ไม่ดูหมิ่นตามสมควร ชื่อว่า
 สงเคราะห์บริชนดี อนึ่ง ชนเหล่าใด เป็นบริษัทบริวารของสามิตี ภริยา
 มาสงเคราะห์ชนเหล่านั้นด้วยสังกหัตถ์ตามสมควร ก็ชื่อว่าสงเคราะห์
 บริชนดี ภริยาผู้ไม่ปรารถนาจะละทิ้งสามิตี แล้วยินดีด้วยบุรุษอื่นแม้
 ด้วยใจชื่อว่าไม่ประพฤติกว้างใจสามิตี ทรัพย์ใดอันสามิตีแสวงหาได้มาแล้ว

ด้วยการทำงานมีทำนาทำสวนและค้าขายเป็นต้น ให้เข้าไปแล้วสู่ภายใน เรือน ภริยารักษาทรัพย์นั้นไว้ ไม่ให้เป็นอันตรายเสื่อมสูญไป เพราะ เหตุไม่สมควร ชื่อว่ารักษาทรัพย์ที่สามี่ทำมาแล้ว หญิงอื่นๆ ที่เป็น คนเกียจคร้าน นั่งแล้วในที่ตนนั่ง ยืนแล้วในที่ตนยืน ไม่ทำงาน ฉันทิ ภริยาไม่ประพฤติเหมือนฉันทินั้น ให้กิจทั้งปวงสำเร็จไปด้วยจิตที่ พิจารณาครอบงำ ชื่อว่าขยันไม่เกียจคร้านในการทำงานทั้งปวง สามี่ สงเคราะห์ภริยาด้วยสถานทั้งห้ากิติ ด้วยสถานอื่นๆ กิติ ที่กล่าวมาแล้ว ย่อมได้ความสงเคราะห์แต่ภริยานั้นบ้าง ด้วยประการฉะนี้ และชื่อว่า ปกปิตเสียได้ด้วยดี ซึ่งภยอันตรายมีความครหาเป็นต้น ซึ่งจะพึงมีมา แต่ทิศเบื้องหลังคือภริยา เหตุนี้ ความสงเคราะห์ภริยานั้น จึงเป็น มงคลอันสูงสุดประการหนึ่ง.

อธิบายความในมงคลที่สี่ คือ การงานไม่อากุลว่า ความทำนาทำ สวนและความค้าขายในทางบกทางน้ำเป็นต้น ชื่อว่าการงาน ๆ นั้น บุคคลประกอบไม่ให้ล่วงกาลสมัย ทำให้สมควร ทำด้วยความเพียร ไม่ให้ย่อหย่อน ชื่อว่าไม่อากุลว่านวาย กิจใด ๆ ควรประกอบในกาล ใด ๆ บุคคลมาประกอบกิจนั้น ๆ ให้ถูกคราวเวลา ไม่ให้ล่วงกาล นั้น ๆ ไป ชื่อว่าผู้รู้กาล กิจที่ผู้รู้กาลเช่นนั้นทำแล้ว ย่อมจะให้สำเร็จ ผลได้ตามประสงค์ เหตุนี้ จึงนับว่าเป็นการงานไม่อากุลประการ หนึ่ง การงานนั้น ประกอบฉันทิ จึงเป็นกรรมอันสมควร บุคคล มาทำฉันทินั้น ชื่อว่าผู้ทำให้สมควร การงานที่บุคคลทำให้สมควรนี้ เป็นอุบายเครื่องได้ทรัพย์ เหตุนี้ จึงนับว่าเป็นการงานไม่อากุล

ประการหนึ่ง กิจใด บุคคลทำความเพียรเป็นนิตย์ ไม่ให้ย่อหย่อนแล้ว กิจนั้น ย่อมจะสำเร็จได้โดยพลัน เหตุนี้ จึงนับว่าเป็นการทำงานไม่อากุลประการหนึ่ง การงานอันใด บุคคลประกอบให้ล่วงกาลเวลา ทำให้ไม่สมควรทำให้ย่อหย่อน เพราะความเกียจคร้าน การงานนั้นชื่อว่าอากุล เพราะไม่สำเร็จผล หรือแม้สำเร็จผล ก็ไม่ไพบูลย์ ผู้ใดอ้างเลศมีย่นนักร่อนนักเป็นต้นแล้ว ทำการงานให้อากุล เพราะความเกียจคร้านเป็นเหตุ ผู้นั้นย่อมเสื่อมจากโภคทรัพย์ เหตุนี้ สมเด็จพระผู้มีพระเจ้าจึงตรัสว่า คนเกียจคร้านย่อมอ้างเลศไม่ทำการงานว่า หนานักบ่าง ว่าร้อนนักบ่าง ว่าเวลาเย็นนักบ่าง ว่ายังเข้านักบ่าง ว่าเราหัวนักบ่าง ว่าเรากระหายนักบ่าง เมื่อผู้เกียจคร้านนั้นมือนั่งอย่างงอมอยู่อย่างนี้ โภคทรัพย์ทั้งหลายที่ยังไม่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมไม่เกิดขึ้นด้วย โภคทรัพย์ทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมถึงความสิ้นไปรอบค้วย ดังนั้นจึงอยู่ เมื่อบุคคลผู้เกียจคร้าน อ้างเลศไม่ทำการงานอยู่อย่างนี้ ทรัพย์ใดที่ผู้นั้นจะพึงแสวงหามาได้แต่การงานนั้น ๆ ทรัพย์นั้นก็จะไม่เกิดขึ้นแก่ผู้นั้น เมื่อทรัพย์ใหม่ไม่เกิดขึ้นแล้ว ผู้นั้นก็ต้องจับจ่ายใช้ทรัพย์เก่า เมื่อเป็นเช่นนั้น ทรัพย์เก่าก็จะสิ้นไปโดยลำดับ เปรียบเหมือนสระใหญ่ มีทางที่น้ำจะไหลมาทางหนึ่ง มีทางที่น้ำจะไหลไปทางหนึ่ง บุคคลจะพึงปิดทางที่น้ำจะไหลมานั้นเสีย จะพึงเปิดทางที่น้ำจะไหลไปนั้นไว้ ฝนก็จะไม่พึงตกโดยชอบ เมื่อเป็นเช่นนั้น น้ำในสระใหญ่นั้น ก็จะพึงมีความเสื่อมสิ้นไปอย่างเดียว ไม่มีความเจริญขึ้นใด แม้ทรัพย์ก็มีทางที่จะเจริญได้ เพราะประกอบการทำงานโดยชอบ

ไม่ให้อากุล มีทางที่จะเสื่อมได้ เพราะการจับจ่าย เมื่อบุคคลไม่ประกอบ
 การงานซึ่งเป็นทางเจริญของทรัพย์ มีแต่จะจับจ่ายของเก่าด้วยเดียว
 ทรัพย์ก็จะพินาศไปหมดไป ฉะนั้น ส่วนการงานอันใด อันบุคคล
 ไม่ครั้นคร้ามต่อหนาวร้อนเป็นต้น เว้นความเป็นคนเกียจคร้านเสีย
 หมั่นประกอบให้ถูกคราวถูกครั้ง ไม่ให้ล่วงกาลเวลาไป ทำให้สมควร
 ทำด้วยความเพียร ไม่หือย่อหย่อน การงานนั้นชื่อว่าไม่อากุล เพราะ
 ให้สำเร็จผลได้เต็มภูมิ ผู้ใดทำการงานไม่ให้อากุล ผู้นั้นย่อมไม่
 สำคัญหนาวและร้อนให้ยิ่งกว่าหมา ทำกิจของบุรุษอยู่ ผู้นั้นย่อมไม่
 เสื่อมจากสุข ดังนี้ อนึ่ง เมื่อบุคคลมีความเสื่อมของโภคทรัพย์แจ้งชัด
 แล้วประกอบการทำงานอยู่ ประกอบฉันทใด ทรัพย์ที่ได้มาใหม่ จะลบ
 ล้างทรัพย์ที่จ่ายใช้สอยได้ มาประกอบอยู่ ฉะนั้น โภคทรัพย์ย่อม
 ทวีมากขึ้นโดยลำดับ สมด้วยพุทธภาษิตว่า เมื่อคนมีความเพียรมารว
 รวมโภคทรัพย์ทีละน้อย ๆ เป็นไปอยู่ เหมือนแมลงผึ้งเก็บเกษรดอก
 ไม่ไปทำน้ำผึ้งทีละน้อย ๆ โภคทรัพย์ทั้งหลายย่อมถึงความสั่งสมเจริญ
 ขึ้น เหมือนจอมปลวกที่ตัวปลวกก่อขึ้นทีละน้อย ๆ ฉะนั้น ดังนี้
 จริงอยู่ เมื่อบุคคลประกอบการทำงานด้วยดีอยู่ ทรัพย์โดยังไม่เกิดขึ้น
 ทรัพย์นั้นย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้นั้น แต่การงานนั้น ๆ เมื่อทรัพย์ใหม่เกิด
 ขึ้นมาก จนลบล้างทรัพย์ที่จับจ่ายใช้สอยได้แล้ว โภคทรัพย์ก็ย่อม
 ถึงความเจริญมากขึ้น เปรียบเหมือนสระใหญ่ มีทางที่น้ำจะไหลมา
 ทางหนึ่ง มีทางที่น้ำจะไหลไปทางหนึ่ง บุคคลจะพึงปิดทางที่น้ำจะ
 ไหลไปนั้นเสีย จะพึงเปิดทางที่น้ำจะไหลมานั้นไว้ ทั้งฝนก็จะตก

โดยชอบ เมื่อเป็นอย่างนี้ น้ำในสระใหญ่นั้น จะพื้มีแต่ความเจริญ
 ขึ้นอย่างเดียว ไม่พื้มีความเสื่อมสัน จันใด เมื่อทรัพย์ใหม่เกิดขึ้น
 ปล่อยให้ทรัพย์ที่จับจ่ายใช้สอยได้แล้ว โภคทรัพย์ก็จะพื้มีแต่ความเจริญ
 ขึ้นด้วยเดียว ไม่พื้มีความเสื่อมสัน จันนั้น และทรัพย์ที่เกิดขึ้น
 เพราะเหตุคือประกอบการณ์ไม่อาภูลนั้น อันบุคคลไม่รักษาไว้ให้
 ปล่อยให้เป็นอันตรายไปเสียเพราะเหตุไม่ควรร มีประพัตติคนเป็นนัก
 เล่งเล่นการพนันเป็นต้นก็ติ จับจ่ายใช้สอยพื้เพื่อยเกินกว่าทรัพย์ที่
 ได้ก็ติ ย่อมจะไม่สมบูรณ์ขึ้นได้ เหตุนี้ ควรคฤหัสถ์ชนผู้ครอง
 ฆราวาสวิสัย จะต้องเว้นจากความเป็นนักเล่ง และเลี้ยงชีพเสมอ
 ด้วยกำลังทรัพย์ เมื่อเป็นเช่นนั้น การงานที่ประกอบนั้น ก็จะไม่ไร้
 ผลให้เหน็ดเหนื่อยแรงเปล่า ก็แลทรัพย์ที่รักษาไว้ดีแล้วแล้ว ถ้าเก็บไว้
 อย่างเดียว ก็จะไม่ให้ผลอันใด เป็นเหมือนสระน้ำที่กษัรรักษา เป็น
 ของอันใคร ๆ บริโภคไม่ได้ ฉะนั้น ต่อเมื่อใด บุคคลมาแบ่งปัน
 บริโภคด้วยตน เลี้ยงมารดาบิดาบุตรภริยา ประกอบกิจการงานซึ่ง
 เป็นทางมาของทรัพย์บ้าง เก็บไว้เพื่ออันตรายบ้าง จึงเป็นผลประโยชน์
 เหตุนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสสอนสังคัลมานพว่า
 บุคคลพื้แบ่งโภคทรัพย์เป็นส่วน พื้บริโภคใช้สอยด้วยส่วนอันหนึ่ง
 พื้ประกอบการณ์ด้วยส่วนทั้งหลายสอง พื้เก็บส่วนที่ไว้ ด้วยคิดว่า
 จักได้มีในอันตราย ดังนี้ ผู้ทำเช่นนั้น ได้ชื่อว่าถือเอาประโยชน์ที่จะ
 ควรถือเอาของโภคทรัพย์ สมด้วยพุทธภาษิต ที่สมเด็จพระผู้มีพระ
 ภาคเจ้า ตรัสแก่นาถบิณฑิกเศรษฐีว่า กถุหบดี อริยสาวกในธรรม

วินัย^๕ ย่อมเลี้ยงตนและมารดาบิดาบุตรภริยาหาสกรรมกรให้เป็นสุข
 สำราญโดยชอบ ด้วยโภคทรัพย์ที่ตนได้^๕แล้ว ด้วยความเพียร คือความ
 หมั่น สัมสมแล้วด้วยกำลังแขน ยังเหลือให้ไหลลง ไตรมกายจึงได้^๕แล้ว
 เกิดขึ้นแล้วโดยธรรม ได้มาแล้วโดยธรรม ข้อนี้เป็นประโยชน์เกิด
 แต่การรักษาโภคทรัพย์ที่ตน^๕ ดังนั้น เพราะเหตุนี้^๕ ควรผู้มีปัญญาจะ
 แบ่งปันบริโภควัสดุ^๕ตน เลี้ยงมารดาบิดาบุตรภริยา ประกอบกิจการงาน
 และเก็บไว้ตามสมควร เมื่อเป็นเช่นนี้^๕ ทรัพย์นั้นก็จะไม่ไร้ผล จะกลับ
 เป็นของมีคุณมีประโยชน์อีกเป็นอันมาก การงานที่บุคคลเว้นจากความ
 เป็นนักเลงและเลี้ยงชีพพุ่มพวยเสีย ประกอบไม่ให้อาตุลถึงกล่าวแล้ว
 ย่อมเป็นอุปายเครื่องได้โภคทรัพย์^๕ ซึ่งนับว่าเป็นที่ต้งแห่งสุขในปัจจุบัน
 และเป็นเครื่องก่อสร้างบำเพ็ญกุศลอันเป็นที่ต้งแห่งสุขในภายหน้า เหตุ
 นั้น^๕ จึงชื่อว่า^๕เป็นมงคลเหตุเครื่องเจริญอันสูงสุดประการหนึ่ง

ในมงคลคาถาที่สี่^๕ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงกิจสี่
 อย่าง คือ ความบำรุงมารดาบิดา ความสงเคราะห์บุตร ความสงเคราะห์
 ภริยา และประกอบการทำงานไม่ให้อาตุลรุ่มรวย^๕ว่าเป็นมงคลอันสูงสุด
 ด้วยประการฉะนี้^๕ ขอสาธุชนผู้หวังสิริสวัสดิมงคล พึงประกอบกิจ
 สี่อย่างนั้นให้เป็นไปด้วยดี ความประพฤติ^๕นั้น ก็จะเป็นที่ต้งแห่งความ
 เจริญ ให้ได้ประสบสุขอิฏฐวิบุลผลทั้งพรรณนามาแล้ว^๕นี้ ทุกประการ

วิชานามาในมงคลคาถาที่สี่ ยุติแต่เพียงนี้.

มงคลคาถาที่ ๒

พระนิพนธ์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

มงคลคาถาที่ ๖

อาร์ทิ วิรติ ปาปา มชฺชปนา จ สณฺณโม

อปฺปมาโท จ ธมฺเมสุ เอตมฺมจฺจลฺมตฺตมนฺติ.

บัดนี้ จะวิสันนาในมงคลคาถาที่หกสิบไป ในมงคลคาถาที่หกนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงมงคลสูงสุดสามประการ โดยพระพุทธานุญาตว่า “อาร์ทิ วิรติ ปาปา ความเว้นในตน ความเว้นวิเศษจากบาปด้วย มชฺชปนา จ สณฺณโม ความสำรวมจากความคึกคักเมาด้วย อปฺปมาโท จ ธมฺเมสุ ความไม่ประมาทในธรรมทั้งหลาย ด้วย เอตมฺมจฺจลฺมตฺตมํ ข้อนี้เป็นมงคลอันสูงสุด” ดังนี้.

จะอธิบายความในมงคลสามประการนั้นโดยลำดับ อธิบายความในมงคลที่ต้น คือ ความเว้นในตน ความเว้นวิเศษจากบาปว่า บรรดาความชั่วลามก ชื่อว่าบาป บาปนั้นจัดเป็นกรรมที่สัตว์ทำโดยทวาร ได้สามประการ คือ กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม บาปที่สัตว์ทำด้วยกาย เรียกว่ากายกรรม ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกามกัฏฐ์ สิ่งลามกอื่น ๆ ที่สัตว์ทำด้วยกาย นอกจากสามอย่างนี้ก็ดี เหล่านี้เป็นกายกรรมสิ้น บาปที่สัตว์ทำด้วยวาจา เรียกว่าวจีกรรม พูดปด พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดไม่เป็นประโยชน์กัฏฐ์ สิ่งลามกอื่น ๆ ที่สัตว์ พูดด้วยวาจา นอกจากสี่อย่างนี้ก็ดี เหล่านี้เป็นวจีกรรมสิ้น สิ่งที่สัตว์ทำด้วยใจ เรียกว่ามโนกรรม เพ่งต่อผัสสะสิ่งของผู้อื่น ด้วยความโลภมุ่งอยากได้

พยาบาทปองร้าย มาดหมายให้เขาฉิบหาย เห็นผิดจากคลองธรรมที่
 แท้ก็ดี สิ่งลามกอื่น ๆ ที่สัต์ว์คิดด้วยใจ นอกจากสามอย่างนี้ก็ดี เหล่านี้
 เป็นมโนกรรมสัน บาลีแสดงบาปที่เป็นกายกรรมสามอย่าง เป็นวชิ-
 กรรมสี่อย่าง เป็นมโนกรรมสามอย่าง ดังนี้ โดยมาก เพราะบาป
 เหล่านี้เป็นประธานของบาปอื่น ๆ บรรดาบาปอื่น ๆ ย่อมประชุมลง
 ในบาปเหล่านี้ ในคัมภีร์อรรถสาธินี้ถาธรรมสังคณี แสดงกายกรรม
 วชิกรรม มโนกรรม สามอย่างนั้น ออกไปโดยพิสดารอีกว่า “กายกรรม
 ที่เป็นอกุศล ย่อมตั้งขึ้นในกายทวารและวจีทวาร ไม่ตั้งขึ้นในมโนทวาร
 เมื่อบุคคลฆ่าสัต์ว์อยู่ก็ดี ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ให้อยู่ก็ดี ประพฤติ
 มิจณาจารอยู่ก็ดี แม้กรรมเป็นกายกรรม แม้ทวารเป็นกายทวาร เมื่อ
 บุคคลบังคับผู้อื่นว่า เจ้าจงไปฆ่าผู้มีชื่อนี้ก็ดี ว่าเจ้าจงไปลักของมีชื่อนี้
 ก็ดี กรรมเป็นกายกรรม ส่วนทวารเป็นวจีทวาร กายกรรมที่เป็นอกุศล
 ย่อมตั้งขึ้นในกายทวาร และวจีทวารเท่านั้น ด้วยประการอย่างนี้
 ฝ่ายอภิขณา พยาบาท มิจณาภิฏฐิ ที่เกิดกับจิตเหล่านี้ เป็นไปใน
 ผักฝ่ายแห่งเจตนา คือ ตัวกรรมบ้าง เป็นอัพโพหาริกไม่ปรากฏบ้าง
 วชิกรรมสี่อย่าง ที่กล่าวมาแล้วอย่างไหน ตั้งขึ้นในสองทวาร เมื่อบุคคล
 กล่าวมุสาวาทเป็นต้นด้วยปลายนิ้ว กรรมเป็นวชิกรรม ส่วนทวารเป็น
 กายทวาร เมื่อบุคคลทำวจีเภทเปล่งวาจากกล่าวมุสาวาทเป็นต้นนั้น แม้
 กรรมเป็นวชิกรรม แม้ทวารเป็นวจีทวาร วชิกรรมเป็นอกุศล ตั้งขึ้น
 ในกายทวาร และวจีทวารเท่านั้น ไม่ตั้งขึ้นในมโนทวาร ด้วยประการ
 อย่างนี้ อภิขณา พยาบาท มิจณาภิฏฐิ ที่เกิดกับจิตเหล่านี้ เป็นไปใน

ผักผ่ายแห่งเจตนาบ้าง เป็นอัมพโพหาริกบ้าง มโนกรรมสามอย่างทีกล่า
 มาแล้วอย่างไหน ทั้งชั้นในสามทวาร เมื่อใด บุคคลมีใจประกอบด้วย
 อภิชฌา ยังองค์คือกายให้ไหว ทำกิจมีจับมือเป็นต้นก็ดี มีใจประกอบ
 ด้วยพยาบาท ยังองค์คือกายให้ไหว ทำกิจมีจับท่อนไม้เป็นต้นก็ดี มีใจ
 ประกอบด้วยมิจฉาทิฎฐิ ยังองค์คือกายให้ไหว ทำกิจมีความกราบไหว้
 เป็นต้น แก่พระเป็นเจ้ามีชั้นธกุมารและพระอิศวร เป็นต้น ด้วยเห็น
 ว่าประเสริฐก็ดี เมื่อนั้น กรรมเป็นมโนกรรม ส่วนทวารเป็นกายทวาร
 เจตนาในมโนกรรมนี้ เป็นอัมพโพหาริก เมื่อใด บุคคลมีใจประกอบด้วย
 อภิชฌา ยังองค์คือวาจาให้ไหว เพ่งมุ่งหมายสิ่งของ ๆ ผู้อื่นว่า ไฉน
 หนอ สิ่งใดของผู้อื่น สิ่งนั้นพึงเป็นของเรา ทั้งนี้ก็ดี มีใจประกอบด้วย
 พยาบาท กล่าวว่ ขอสัตว์เหล่านั้นเขาจงฆ่าเสียทั้งนี้ก็ดี ว่าขอสัตว์เหล่านั้น
 เขาจงแทงเสีย ทั้งนี้ก็ดี ขอสัตว์เหล่านั้น อย่าได้มีเลยทั้งนี้ก็ดี มีใจ
 ประกอบด้วยมิจฉาทิฎฐิ กล่าวว่ ผลแห่งทานที่บุคคลให้แล้วไม่มี
 เป็นต้นก็ดี เมื่อนั้น กรรมเป็นมโนกรรม ส่วนทวารเป็นวจีทวาร
 เจตนาในมโนกรรมนี้ เป็นอัมพโพหาริก เมื่อใด บุคคลไม่ยังองค์ คือ
 กายและวาจาให้ไหว นั่งแล้วในที่สงัด ทำใจอันประกอบด้วยอภิชฌา
 พยาบาทมิจฉาทิฎฐิให้เกิดขึ้น เมื่อนั้น แม้กรรมเป็นมโนกรรมแม้
 ทวารเป็นมโนทวารเทียว ในที่นี้ เจตนาที่ดี อกุศลธรรมที่ประกอบ
 ด้วยเจตนาที่ดี ทั้งชั้นในมโนทวาร มโนกรรมเป็นอกุศล ทั้งชั้นในสาม
 ทวาร ด้วยประการอย่างนี้” ในคัมภีร์อรรถสาลินี แสดงบาปที่เป็น
 กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม โดยพิสดารดังนี้ บาปที่กล่าวมานี้

ในบาลีบางแห่ง คงเรียกว่าบาป บางแห่งเรียกว่าอกุศล บางแห่งเรียกว่าทุจริต ความประพฤติชั่ว บางแห่งเรียกว่าอกรรมยะ ก็ไม่ควรทำ บางแห่งเรียกว่าอธัมมจริยา วิสมจริยา ความประพฤติไม่เป็นธรรม ความประพฤติไม่เสมอ ในที่เรียกว่าบาปนั้น มาในกาลาแห่งปาปวรรคแห่งธรรมบทว่า “บุคคลพึงรับชวนชวายนในกรรมงาม พึงห้ามจิตเสียจากบาป เพราะว่าเมื่อบุคคลทำบุญอยู่ชั่ว ๆ ใจย่อมยินดีในบาป ถ้าว่าบุรุษพึงทำบาปไซ้ร้ อย่าทำบาปนั้นบ่อย ๆ อย่าทำความพอใจในบาปนั้น เพราะว่าความก่อกวนแห่งบาป เป็นโทษนำทุกข์มา” ดังนี้ เป็นต้น ในที่เรียกว่าอกุศลนั้น มาในคัมภีร์ทุกกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงละอกุศลเสีย ท่านทั้งหลายอาจจะละอกุศลเสียได้ ถ้าไม่อาจจะละอกุศลได้ เราไม่พึงกล่าวว่า ท่านทั้งหลายจงละอกุศลเสีย เหตุใด ท่านทั้งหลายอาจจะละอกุศลได้ เหตุนั้น เราจึงกล่าวว่า ท่านทั้งหลายจงละอกุศลเสีย อนึ่ง อกุศลนี้ บุคคลละได้แล้ว พึงเป็นไปเพื่อผลไม่ใช่ประโยชน์ เพื่อทุกข์ เราไม่พึงกล่าวว่า ท่านทั้งหลายจงละอกุศลเสีย เหตุใด อกุศลอันบุคคลละได้แล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์เพื่อสุข เหตุนั้น เราจึงกล่าวว่า ท่านทั้งหลายจงละอกุศลเสีย” ดังนี้ เป็นต้น ในที่เรียกว่าทุจริตและอกรรมยะนั้น มาในคัมภีร์ทุกกนิบาต อังคุตตรนิกายนั้น โดยพุทธภาษิตที่ตรัสแก่พระอานนท์ว่า “อานนท์ เรากล่าวกายทุจริต ความประพฤติชั่วด้วยกาย วิจิทุจริต ความประพฤติชั่วด้วยวาจา มโนทุจริต ความประพฤติชั่วด้วยใจ ว่าเป็นกิจอันบุคคลไม่ควรทำ โดยส่วนเดียว” ดังนี้ เป็นต้น

ในที่เรียกว่าธัมมจริยา วิสมจริยานัน มาในสาเลยกสูตร ใน
 คัมภีร์มัชฌิมนิกาย อุปปัฏฐกาสกเถ โดยพุทธภาษิตตรัสแก่ชาวบ้าน
 สาลยว่า “ กฤหบดีทั้งหลาย สัตว์บางเหล่าในโลกนี้ เบื้องหน้าแต่กาย
 แรกตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก เหตุความประ-
 พหุติไม่เป็นธรรม ความประพหุติไม่เสมอแล ” ดังนั้นเป็นต้น ใน
 บาลีมีโวหารเป็นชื่อสำหรับเรียกบาปต่าง ๆ ทั้งพรรณนามาจะนี้ ส่วน
 ในคัมภีร์อรรถกถา ประสงค์อรรถสืออย่างคือ ปาณาติบาต อทินนาทาน
 กาเมสุมิชฌาจาร มุสาวาท ซึ่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสแก่
 สิงคาละมานพว่า เป็นกรรมเครื่องเศร้า ว่าเป็นบาปในที่นี้.

ความไม่ยินดีด้วยใจ แห่งบุคคลผู้เห็นโทษในบาป ชื่อความ
 เว้นในต้น ความเว้นด้วยกายและวาจา ด้วยอำนาจกรรม และทวาร
 ชื่อความเว้นวิเศษ ความเว้นนั้นมีสามอย่าง คือ สมบัติทวิวัติ ๑
 สมาทานวัติ ๑ สมุจเฉทวัติ ๑ ความเว้นแห่งกัลปบุตรมาอาศัย
 ชาติสกุลโคตรวัยกัถิ คุณมีพาหุสัจจะเป็นต้นกัถิ ของตน พิจารณาเห็น
 ว่าไม่ควรเราจะฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ เป็นต้นแล้ว เว้นเสียจากพัสดุที่จะ
 ควรล่วงได้ คือสัตว์ที่อาจจะฆ่าได้ ของที่อาจจะลักได้ เป็นต้น อันมา
 ถึงเข้า ชื่อสมบัติทวิวัติ แปลว่า ความเว้นจากพัสดุอันถึงพร้อม ความ
 เว้นแห่งกัลปบุตรผู้สมาทานปฎิญาตน ถือสิกขาบทว่า ข้าพเจ้า
 สมาทานสิกขาบท เว้นจากปาณาติบาต ดังนั้นเป็นต้น ชื่อว่าสมาทานวัติ
 แปลว่า ความเว้นด้วยอำนาจสมาทาน ความเว้นอันประกอบด้วยอริย-
 มรรค ของพระอริยบุคคล จำเดิมแต่เกิดขึ้น ก็ไม่ให้จิตคิดจะฆ่าสัตว์

เป็นต้น เกิดแก่พระอริยบุคคล ชื่อสมุจเฉทวิรติ แปลว่า ความเว้นด้วยอำนาจตัดขั้นด้วยดี ในวิรติทั้งสามนั้น สมบัติตวิรติและสมาทานวิรติสองนี้ เป็นโลกียะกลับกำเริบได้ สมุจเฉทวิรติ เป็นโลกุตตรวิรติ ไม่กลับกำเริบอีก โลกียวิรตินั้น จะเกิดขึ้น ก็เพราะอาศัยความละอายและความสะอึกกลัวเป็นที่ตั้ง จะกำเริบก็เพราะอาศัยความไม่ละอาย และความไม่สะอึกกลัวเป็นที่ตั้ง เหตุนี้ ควรผู้มีปัญญาจะปลุกความละอายและความสะอึกกลัวแต่บาปไปให้เกิดมีในสันดาน เมื่อความละอายและสะอึกกลัวเกิดมีแล้ว ก็ได้ชื่อว่ามีทรัพย์อันประเสริฐไว้ในสันดานอย่างหนึ่ง ๆ เพราะคุณทั้งสองอย่างนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงสรรเสริญว่าเป็นทรัพย์ประเสริฐ ละอย่าง ๆ ในอริยทรัพย์เจ็ดประการ ของผู้ใดมีแล้ว ผู้นั้นชื่อว่าเป็นคนไม่จน คือไม่เป็นคนไร้คุณสมบัติ.

จกกล่าวสมาทานวิรติโดยประสงค์ สมาทานวิรตินั้นมีวิธีใช้ในสมาทานสิกขาบท สิกขาบทที่คฤหัสถชน ผู้เป็นอุบาสกก็ดี อุบาสิกาก็ดี สมาทานด้วยตนเองก็ดี สมาทานในสำนักผู้อื่นก็ดี สมาทานรวมกันว่าข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบทห้า เป็นต้นก็ดี สมาทานทีละสิกขาบทว่า ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบท เว้นจากปาณาติบาต ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบท เว้นจากอกุสินาทาน เป็นต้นก็ดี ชื่อว่าเป็นอันสมาทาน ก็สมาทานรวมกันและสมาทานทีละสิกขาบทนั้น ต่างกันอย่างไร? เมื่อจะสมาทานรวมกัน วิรติก็ดี เจตนาที่ดี เป็นอันเดียวกัน แต่กิจที่จะต้องละเว้นนั้น เป็นห้าตามสิกขาบท เมื่อลวงองค์อันใดอันหนึ่งเข้า ก็เป็นอันเสียสมาทานนั้น เมื่อสมาทานทีละสิกขาบท วิรติก็ดี เจตนาที่ดีเป็นห้า ๆ

เมื่อองค์อันใดขาดไป ก็เป็นอันขาดแต่องค์นั้นเท่านั้น คำนี้กล่าวตาม
 นัยในคัมภีร์อรรถกถาทั้งหลาย แต่ในมังคลัตถทีปนีว ในอันสมาทาน
 รวมกันก็ดี ในอันสมาทานทีละสิกขาบทก็ดี องค์อันใดขาด ก็ขาดแต่
 องค์อันนั้น เหตุว่าศีลมีองค์ห้า ย่อมถึงพร้อมบริบูรณ์ได้อีก ด้วยสมา-
 ทาน สิกขาบทนั้น ๆ ดังนี้ แม้ในวิธีสมาทานอุโบสถศีล ก็พึงรู้โดย
 นัยนี้ แปลกแต่เป็นสมาทานมีกำหนดกาลเพียงวันอุโบสถเท่านั้น สารุชน
 ผู้ล้นวาจาสมาทานว่า จะประพฤติกวามดี พึงรักษาสมาทานนั้นไว้ด้วย
 ดี อย่าให้เสียสมาทาน แม้ถึงบุคคลที่ไม่ได้สมาทาน ก็ไม่ควรประพฤติ
 กรรมที่เป็นบาป เพราะบาปนั้น เมื่อบุคคลสมาทานว่าจะเว้นก็ตาม
 ไม่สมาทานก็ตาม ถ้าทำเข้าแล้ว ย่อมให้ผลเป็นทุกข์ ทั้งในชาตินี้ชาติ
 หน้า คนผู้ทำบาปนั้น ไม่ประสพสุขด้วยง่ายเลย สมด้วยพุทธภาษิตว่า
 “ถ้าว่าบุคคลพึงรู้ตนว่า เป็นที่รักของตนไซ้ร อย่าพึงประกอบตนด้วย
 กรรมเป็นบาป เหตุว่าคนที่ทำกรรมชั่ว ไม่ได้สุขด้วยง่ายเลย” ดังนี้
 อนึ่ง โทษมีติเตียนตนเองได้เป็นต้น ย่อมเกิดมี เพราะทำบาปที่เป็นกิจ
 ไม่ควรทำ สมด้วยพุทธภาษิตที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสแก่
 พระอานนท์ว่า “อานนท์ กายทุจริต วิจิทุจริต มโนทุจริต อันใด
 ที่เรากล่าวว่าเป็นกิจไม่ควรทำโดยส่วนเดียว เมื่อกิจไม่ควรทำนั้นบุคคล
 ทำอยู่ จำจะต้องหวังโทษอันนี้ ตนย่อมติเตียนตนเองได้ ผู้รู้ใคร่
 ครวญแล้วติเตียนได้ กิตติศัพท์อันลามกย่อมฟุ้งไป ผู้นั้นเป็นคนหลง
 ตายเบื่องหน้าแต่กายแตกตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงอบายทุกคติวินิบาต
 นรก” ดังนี้ โดยที่ให้มีเพราะทำบาป ยังมีอีกเป็นอันมากเหลือที่จะ

พรรณนาได้ แต่รวมใจความลงว่า บาปมีทุกข์ความไม่สบายกายสบายใจเป็นผล ทั้งในโลกนี้โลกหน้า บรรดาผล ซึ่งไม่เป็นที่ปรารถนาชอบใจ ล้วนมีบาปเป็นเหตุ ผู้เว้นจากบาป ย่อมไม่ประสบผลอันชั่วเหล่านี้ มีแต่จะไ้ความสุขกาย สุขใจเป็นเบื้องหน้า เหตุนี้ ความกเว้นจากบาป จึงชื่อว่าเป็นมงคลเหตุเครื่องเจริญอันสูงสุดประการหนึ่ง.

อธิบายความในมงคลที่สอง คือ ความสำรวมจากความดื่มน้ำเมาว่า น้ำอันใด ทำผู้ดื่มให้เมาเสียสติอารมณ์ นานขึ้นชื่อว่าเมา ๆ นั้นมีสองอย่าง สุราอย่าง ๑ เมรัยอย่าง ๑ น้ำเมาที่เขาประกอบเชื่อมมีแบ่งเป็นต้นกลั่นขึ้น ชื่อสุรา น้ำที่เขาประกอบเชื่อมมีดองไม้ผลไม้ และน้ำตาลเป็นต้นดองไว้นั้นเป็นน้ำเมา ชื่อเมรัย ก็แต่น้ำใดมีรสกลั่นเหมือนน้ำเมา แต่ไม่ทำผู้ดื่มให้เมา น้ำนั้นไม่นับเข้าในน้ำเมา ความตั้งใจระวังในอันดื่มน้ำเมานั้น ชื่อความสำรวมจากความดื่มน้ำเมา นับเข้าในองค์ศีลที่ห้า ของสามเณรและภุคฆ์สัด ความดื่มน้ำเมาเป็นเหตุที่ตึงแห่งความประมาทเสียสติอารมณ์ เป็นเหตุให้ระเริงหลงประพฤติกุจิจิตบาปกรรมชั่วกายวาจาใจ เหตุนี้ ผู้เว้นจากบาปจำเป็นต้องเว้นจากความดื่มน้ำเมากด้วย อนึ่ง ความดื่มน้ำเมา เป็นอบายมุขเหตุเครื่องฉิบหายเสื่อมทรมโลกทรัพย์ และประโยชน์ที่จะพึงได้พึงถึง สมด้วยพุทธภาษิตว่า “ชนใด เป็นนักเลงสตรี เป็นนักเลงสุรา เป็นนักเลงเล่นการพนัน ทำทรัพย์ที่ได้แล้ว ๆ ให้ฉิบหายเสีย ช้อนั้น เป็นเหตุของผู้ฉิบหาย” ทั้งนี้ ไม่ใช่แต่เป็นเหตุเครื่องฉิบหายแต่ทรัพย์อย่างเดียว

ยอมให้โทษอื่น ๆ อีกหลายสถาน ฟังรู้โดยพุทธภาษิตที่ตรัสสอน
 สิงคาลมานพ ในสิงคาลสูตรว่า “คฤหบดีบุตร โทษในความประกอบ
 เนือง ๆ ซึ่งเหตุเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท เพราะน้ำเมาคือสุราและ
 เมรัยเหล่านั้ ๖ อย่าง ความเสื่อมแห่งทรัพย์อันผู้ดื่มน้ำเมานั้น ฟังเห็น
 เอง ๑ สุรานั้ทำความทะเลาะให้เจริญ ๑ เป็นบ่อเกิดแห่งโรค ๑ ทำ
 ความนิทาให้เกิด ๑ กำจัดเสียซึ่งสิ่งที่ตนจะพึ่งซ่อนด้วยความละอาย ๑
 ทำปัญญาให้ทุพพลเสื่อมทรม เป็นบทที่ครบ ๖ ” ดังนี้ อธิบาย
 ความว่า ผู้มัวเมาในความเสพสุราไม่เป็นอันจะประกอบงาน ซึ่งเป็น
 ทางมาแห่งทรัพย์ มีแต่จะจับจ่ายทรัพย์ของเก่า ออกซื้อสุรามาคั้ม
 เมื่อเป็นเช่นนี้ ทรัพย์ที่ยังไม่เกิดขึ้ ก็จะไม่เกิดขึ้แล้ว ที่เกิดขึ้แล้ว
 ก็ยอมถึงความเสื่อมไปสิ้น ไม่ตั้งอยู่ได้ ความเสพสุราเป็นเหตุประ-
 ทุษร้ายการงานและโภคสมบัติ ฉะนี้ ความฉิบหายนี้ ผู้เสพสุรานั้
 จะฟังเห็นประจักษ์ด้วยตนเอง แต่เวลายังมีชีวิตอยู่ อนั้ ผู้เสพสุราเมา
 แล้ว เป็นคนไม่มีสติ มักพาลทะเลาะวิวาทกับผู้อื่น ว่าเขาฉนั้ใด เขา
 กั้ว่าตนฉนั้บ้าง ให้ประหารเขา ๆ ก็ให้ประหารตนบ้าง อนั้ ถ้อยคำ
 ล้วงเกินโต ๆ ที่จ้ะควรอดกลั้ไว้ด้วยขันติ ชนเมาสุราไม่สามารถที่จ้ะ
 อดกลั้ได้ยอมให้คำตอบ ให้ประหารตอบ ก่อเวรอาฆาตในกันและกัน
 ให้เจริญ ความเสพสุราทำความทะเลาะให้เจริญฉะนี้ เมื่อชนเสพสุราติด
 แก่กลั้แล้ว โรคใด ๆ ที่เกิดขึ้เพราะสุรา มีบั้กขันทิกพาธโรคลง
 แดงเป็นต้น โรคนั้ ๆ ก็ยอมเกิดมีบริบูรณ์ ทำให้เป็นผู้มีอายุสั้นไม่
 ยืนนาน ไม่ต้องกล่าวถึงคนที่ร่างกายไม่ปกติแล้ว เสพสุราเข้าไป ความ

เสพสุราเป็นบ่อเกิดแห่งโรค ฉะนั้น คนเสพสุรานั้น มีแต่ประพฤติกุจจริตต่าง ๆ อย่างเดียว ไม่ประพฤติกุศลเลย และเป็นผู้เสวยผลที่เป็นโทษของความเสพสุรานั้น จึงไม่เป็นที่สรรเสริญของนักปราชญ์ เป็นที่ติเตียนอย่างเดียว ความเสพสุราทำความนิทานให้เกิด ฉะนั้น สิ่งใด ๆ ที่จะพึงช้อนด้วยความระมัดระวัง ครั้นเสพสุราเมาแล้ว ย่อมไม่ระมัดระวังเปิดเผยสิ่งนั้น ๆ ไปได้ เป็นต้นว่า บุคคลควรจะแต่งกายนุ่งห่มให้เรียบร้อยตามสมควรแก่เพศและชาติสกุล ครั้นเสพสุราเมาแล้ว ย่อมนุ่งห่มห่มเข้าไปได้ในที่นั้น ๆ มีที่ประชุมชนเป็นต้น ไม่มีความระมัดระวัง หนึ่ง ความลึบใต ๆ ที่จะควรช้อนไม่ให้แพร่พราย ชนเมาสุราแล้วย่อมนำความลับนั้น ๆ ออกเล่าขยายให้ผู้อื่นรู้ ความเสพสุราก็จัดสิ่งที่จะพึงช้อนด้วยความระมัดระวัง ฉะนั้น ผู้เมาสุราแล้วไม่มีปัญญาอันรู้รอบคอบในประโยชน์และสิ่งไม่เป็นประโยชน์ ผิดกว่าเมื่อยังไม่เสพสุราเมา แม้ของเน่าไม่สะอาดก็สำคัญไปไคว้ของหอมสะอาด มีความสำคัญวิปลาสพินเพื่อนไปต่าง ๆ ความเสพสุราทำปัญญาให้ทุพพล ฉะนั้น ความดื่มน้ำเมามีโทษเป็นอันมาก ดังกล่าวมา ฉะนั้น เมื่อไม่ดื่มสุราแล้ว โทษเหล่านั้นก็มิได้มีมา เหตุฉะนั้น ความสำรวมจากความดื่มน้ำเมา จึงเป็นมงคล เหตุเครื่องเจริญประการหนึ่ง.

อธิบายความในมงคลที่สาม คือ ความไม่ประมาทในธรรมว่า ความไม่มัวเมาเร่รังหล่นไปในอารมณ์นั้น ๆ ชื่อความไม่ประมาทนั้นโดยความก็คือน้ำเมาไม่อยู่ปราศจากสติ ความที่สติเข้าไปตั้งอยู่ในกุศลธรรมทั้งหลาย ชื่อว่าความไม่ประมาทในธรรม ความไม่ประมาท

นั้น เป็นมูลรากที่^๕ของกุศลธรรมทั้งปวง เมื่อความไม่ประมาท
เกิดแล้ว บรรดา^๕กุศลธรรมทั้งหลายที่ยังไม่เกิด ก็เกิดขึ้น อกุศลธรรม
ทั้งหลาย ที่เกิดแล้ว ย่อมเสื่อมไป สมด้วยพุทธภาษิตว่า “ภิกษุ
ทั้งหลาย เรายังไม่เห็นธรรมแม้สักอย่างเดียว อื่นจากความไม่ประมาท
ซึ่งเป็นเหตุยังกุศลธรรมทั้งหลายที่ยังไม่เกิด ให้เกิดขึ้น ยังอกุศลธรรม
ทั้งหลายที่เกิดแล้ว ให้เสื่อมไปเหมือนความไม่ประมาทนั่นเลย เมื่อ
บุคคลไม่ประมาทแล้ว กุศลธรรมทั้งหลายที่ยังไม่เกิดขึ้น ก็ย่อมเกิดขึ้น
ด้วย อกุศลธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเสื่อมไปด้วย” ดังนี้ จจริงอยู่
ผู้ที่ประมาทมัวเมาในวัย เพราะยังกำลังเป็นหนุ่มเป็นสาวก็ดี มัวเมา
ในความไม่มีโรค เพราะยังกำลังเป็นคนมีร่างกายบริบูรณ์ก็ดี เมาใน
ชีวิตว่ายังห่างความตาย เพราะยังตั้งอยู่ในวัยและเป็นคนมีโรคน้อยก็ดี
คนที่เพลินเพลินไปในอารมณ์ต่าง ๆ ซึ่งนับเนื่องในกามคุณก็ดี ไม่มีจิต
คิดผัดผ่ายในกองบุญกองกุศล ซึ่งจะเป็นที่พึงของตนในภพนี้ภพหน้า
เหมือนคนที่อาศัยชราพยาธิครอบงำ โกล้แต่มีโรคแล้ว เกิดสังเวชสลด
จิตแล้ว ก่อความไม่ประมาทให้บริบูรณ์ ความไม่ประมาทเป็นมูลราก
ที่^๕แห่งกุศลธรรมจะ^๕นี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงสรรเสริญ
ด้วยข้ออุปมาเป็นอันมาก มีอุปมาด้วยรอยเท้าช้างเป็นต้น ด้วยพระพุทธ
ภาษิตว่า “ภิกษุทั้งหลาย บรรดา^๕รอยเท้าสัตว์ทั้งหลายที่สัญจรเที่ยวไป
ในแผ่นดินเหล่าใดเหล่าหนึ่ง รอยเท้าเหล่านั้นทั้งปวง ย่อมถึงซึ่งความ
ประชุมลงในรอยเท้าช้าง รอยเท้าช้างเขากล่าวว่าเป็นยอดของรอยเท้า
เหล่านั้น เพราะเป็นของใหญ่ ฉะนั้น บรรดา^๕กุศลธรรมทั้งหลายเหล่าใด

เหล่าหนึ่ง กุศลธรรมทั้งหลายนั้นทั้งปวง ล้วนมีความไม่ประมาทเป็นมูลราก มีความไม่ประมาทเป็นที่ประชุมลง ความไม่ประมาทบัณฑิตย่อมกล่าวว่าเป็นยอดของกุศลธรรมทั้งหลายนั้น ฉะนั้น ” ดังนั้นเป็นต้น บุคคลไม่ประมาทแล้ว ย่อมถือเอาได้ซึ่งประโยชน์ทั้งสอง คือประโยชน์ที่เป็นโลกียะ และประโยชน์ที่เป็นโลกุตตระ เหตุว่าประโยชน์ทั้งสองนั้นย่อมมีมา เพราะความไม่ประมาทอย่างเดียว ไม่มีมาโดยทางอื่น เหตุฉะนั้น ผู้มีปัญญาควรรักษาความไม่ประมาทนั้นไว้ ให้เหมือนบุคคลที่รักษาทรัพย์อันประเสริฐ ฉะนั้น และความไม่ประมาทนั้น จะเกิดมี ก็เพราะความสังเวชสลตจิต ความสังเวชสลตจิต เล่า จะเกิดมี ก็เพราะพิจารณาในวัตถุ เป็นที่ตั้งแห่งความสังเวช คือ ความแก่ ความเจ็บ ความตาย เป็นอารมณ์ สาธุชนผู้ปรารถนาจะบำเพ็ญความไม่ประมาทให้บริบูรณ์ พึงหมั่นพิจารณาถึงความแก่ ความเจ็บ ความตาย เหนือ ๆ บรรเทาความเมาในวัย ความเมาในความไม่มีโรค และความเมาในชีวิตเสีย ให้ห่างไกล ก่อให้ความสังเวชสลตจิตเกิดมีในสันดาน เพื่อเป็นอุปการะแก่ความไม่ประมาทนั้น และความไม่ประมาทในกุศลธรรมนั้น สาธุชนพึงทำตามพระพุทธานุญาต ซึ่งมีมาในคัมภีร์จุทกกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า “ ภิกษุทั้งหลาย ความไม่ประมาทอันท่านทั้งหลายพึงทำโดยที่สี่สถาน ความไม่ประมาท อันท่านทั้งหลายพึงทำโดยที่สี่สถาน เป็นไหน ? ท่านทั้งหลายจงละกายทุจริตความประพฤติชั่วด้วยกายเสีย จงทำกายสุจริตให้เกิดมี และอย่าประมาทในอันละกายทุจริต ให้กายสุจริตเกิดมีนั้น ท่านทั้งหลายจงละวจีทุจริตความประพฤติชั่วด้วยวาจาเสีย จง

ทำวจีสุจริตความประพฤติดีด้วยวาจาให้เกิดขึ้น และอย่าประมาทในอัน
 ละวจีทุจริต ทำวจีสุจริตให้เกิดขึ้นนั้น ท่านทั้งหลายจงละมโนทุจริต ความ
 ประพฤติชั่วด้วยใจเสีย จงทำมโนสุจริตความประพฤติดีด้วยใจให้เกิดขึ้น
 และอย่าประมาทในอันละมโนทุจริต ทำมโนสุจริตให้เกิดขึ้นนั้น ท่าน
 ทั้งหลายจงละมิจฉาทิฏฐิความเห็นผิดเสีย จงทำสัมมาทิฏฐิความเห็นชอบ
 ให้เกิดขึ้น และอย่าประมาทในอันละมิจฉาทิฏฐิ ทำสัมมาทิฏฐิให้เกิดขึ้นนั้น
 ภิกษุทั้งหลาย เหตุใด ภิกษุละกายทุจริตได้แล้ว ทำกายสุจริตให้เกิดขึ้นแล้ว
 ละวจีทุจริตได้แล้ว ทำวจีสุจริตให้เกิดขึ้นแล้ว ละมโนทุจริตได้แล้ว
 ทำมโนสุจริตให้เกิดขึ้นได้แล้ว ละมิจฉาทิฏฐิได้แล้ว ทำสัมมาทิฏฐิให้
 เกิดขึ้นแล้ว เหตุนี้แหละ เธอเหล่านั้น ไม่ต้องกลัวต่อความตายซึ่งจะมีในภพหน้า”
 ดังนี้ อีกพระพุทธานุญาตหนึ่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ความไม่ประมาท คือ
 สติเป็นธรรมอันรักษาไว้ซึ่งใจ อันท่านทั้งหลายพึงทำในที่สี่สถานตาม
 สมควรแก่ตน ความไม่ประมาทอันท่านทั้งหลายพึงทำในที่สี่สถานนั้น
 เป็นไฉน? ความไม่ประมาทอันท่านทั้งหลายพึงทำในที่สี่สถาน ดังนี้
 ว่า จิตของเราอย่ากำหนัดแล้ว ในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด ดังนี้
 ข้อ ๑ ว่าจิตของเราอย่าประทุษร้ายแล้ว ในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความ
 ประทุษร้าย ดังนี้ข้อ ๑ ว่าจิตของเราอย่าหลงแล้ว ในธรรมเป็นที่ตั้ง
 แห่งความหลง ดังนี้ข้อ ๑ จิตของเราอย่ามัวเมาแล้ว ในธรรม
 เป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา ดังนี้ข้อ ๑ ภิกษุทั้งหลาย เหตุใดจิตของ
 ภิกษุ ไม่กำหนัดในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด เพราะมีราคะไป
 ปราศแล้ว ไม่ประทุษร้ายในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความประทุษร้าย เพราะ

มีโทษไปปราศแล้ว ไม่หลงในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความหลง เพราะมี
 โมหะไปปราศแล้ว ไม่มัวเมาในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา เพราะ
 มีความเมาไปปราศแล้ว เหตุนี้ เธอไม่ครั่นคร้าม ไม่หวั่นไหว ไม่ถึง
 ความสะทึง และไม่ถึงลัทธิอื่น เพราะเหตุด้วยคำของสมณะ” ทั้งนี้
 ในพระสูตรนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงอานิสงส์ที่เป็น
 โลกุตระอย่างเดียว เมื่อสาธุชนมาทำความไม่ประมาทในกุศลธรรม
 ทงหลายตามพุทธานุภาพที่นำมาแสดงแล้วนี้ แม้ไม่ได้บรรลุคุณานิสงส์ที่
 เป็นโลกุตระ ก็ยังถือว่ายึดไว้ได้ซึ่งประโยชน์ในภพนี้ภพหน้าควรจัดว่า
 เป็นบัณฑิตได้ สมด้วยพุทธานุภาพที่ตรัสในโกสลสังยุตว่า “บัณฑิตผู้
 ไม่ประมาทแล้ว ย่อมถือเอาได้ซึ่งประโยชน์สองอย่าง ประโยชน์อัน
 ใดในชาตินี้ด้วย ประโยชน์อันใดในชาติหน้าด้วย เพราะได้ประโยชน์
 ทั้งสองนั้น ผู้มีปัญญานักปราชญ์ จึงเรียกว่าบัณฑิต” ทั้งนี้ ความไม่
 ประมาทในกุศลธรรม เป็นอุบายเครื่องบรรลุคุณวิเศษที่เป็นโลกิยะ
 และโลกุตระทั้งกล่าวมานี้ จึงเป็นมงคลเหตุเครื่องเจริญอันสูงสุด
 ประการหนึ่ง.

ในมงคลคาถาคำรบหกนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดง
 กิจสามอย่าง คือ ความมตเว้นจากบาป ๑ ความสำรวมจากความคึมน้ำ
 เมา ๑ ความไม่ประมาทในธรรม ๑ ว่าเป็นมงคลอันสูงสุด ด้วย
 ประการนี้ ขอสาธุชนผู้หวังศรีสวัสดิ์มงคล พึงบำเพ็ญกิจสามอย่างนี้
 ให้เป็นไปโดยชอบ เพื่อจะได้บรรลุวิบุลผล สำเร็จเป็นมงคลอันล้ำเลิศ
 แก่ตนทุกประการ เทอญ.

วิสันนามาในมงคลคาถาคำรบหก ยุติแต่เพียงนี้แล.

มงคลคาถาที่ ๑๐

พระนิพนธ์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

มงคลคาถาที่ ๑๐

บุญจุสฺส โลกธมฺเมหิ   จิตฺตํ ยสฺส น กมฺปติ
อโสกํ วิรชํ เขมํ   เอตมฺมงฺกลมุตฺตมํ
เอตาทิสานิ กตฺวาน   สหฺพตฺตมปฺราจิดา
สหฺพตฺตํ โสตุถิ กจฺจนฺติ   ตนฺเตสํ มงฺกลมุตฺตมนฺติ.

บัดนี้ จะวิชันนาในมงคลคาถาที่สิบสี่ไป ในมงคลคาถาที่สิบสี่ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงมงคลสูงสุดสี่อย่าง ถวายพระพุทธ ภาสิตว่า “จิตของผู้ใดอันโลกธรรมทั้งหลายถูกต้องแล้ว ไม่หวั่นไหว เป็นจิตไม่มีโรค เป็นจิตปราศจากกิเลสธูลี เป็นจิตเกษม จิตสี่อย่างนี้ เป็นมงคลอันสูงสุด” ดังนี้.

จะอธิบายความในมงคลสี่อย่างนั้นโดยลำดับ อธิบายความใน มงคลที่ต้น คือจิตไม่หวั่นไหวเหตุโลกธรรมว่า ธรรม ๘ ประการ คือลาภ ความได้พัสดุ ซึ่งเป็นที่ปรารถนาชอบใจ ๑ ความไม่มีลาภ หรือความเสื่อมจากลาภ ๑ ยศ คือความเป็นใหญ่ ความเป็นคนมีชื่อเสียง ความเป็นคนมีบริวาร ๑ ความไม่มียศ หรือความเสื่อมยศ ๑ นินทา ความติเตียนด้วยเหตุที่มีจริงหรือไม่มีจริง ๑ ปัสังสา ความสรรเสริญด้วยเหตุที่มีจริงหรือไม่มีจริง ๑ สุข ความสบายกายสบายใจ ๑ ทุกข์ ความไม่สบายกายไม่สบายใจ ๑ แบ่งเป็นสองส่วน ๆ ที่ปรารถนา ๑ ส่วนไม่เป็นที่ปรารถนา ๑ ลาภ ยศ ความสรรเสริญ ความสุข เป็นส่วนที่ปรารถนา ความไม่มีลาภ ความเสื่อมลาภ ความไม่มียศ ความเสื่อม

ยศ ความนิทา ทุกข์ เป็นส่วนไม่เป็นที่ปรารถนา ธรรม ๘ ประการ
 ซึ่งแบ่งเป็นสองส่วนนี้ เวียนไปตามสัตว์โลก คือย่อมมีแก่สัตว์โลก
 ทั่วไป ไม่เลือกหน้า แม้ถึงสัตว์โลกเล่า ก็เวียนไปตามธรรม ๘ ประการ
 นี้ คือยินดีในส่วนที่ปรารถนา ไม่ยินดีในส่วนไม่เป็นที่ปรารถนา
 ธรรม ๘ ประการนี้จึงชื่อว่า โลกธรรม แปลว่าธรรมของโลก ธรรม
 เวียนไปตามโลก โลกธรรมทั้ง ๘ นี้ ย่อมมีทั่วไปแก่ปุถุชนทั้งพระ
 อริยเจ้า ไม่วิเศษอันใด แต่พระอริยเจ้าและปุถุชนจะวิเศษกว่ากัน
 ก็เพราะมาอาศัยความทำในจิตโดยแยบคายและไม่แยบคาย จริงอยู่
 ปุถุชนผู้ไม่ได้ยินได้ฟังแล้ว เมื่อโลกธรรมทั้ง ๘ นั้น อย่างใดอย่างหนึ่ง
 เกิดขึ้นแล้ว ย่อมไม่พิจารณาเห็นรู้ประจักษ์แจ้งตามจริงอย่างไรว่า ไม่
 เทียงเป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เมื่อเป็นเช่นนั้น โลก
 ธรรมนั้น ย่อมครอบงำจิตของปุถุชนนั้นให้ผันแปรไปต่าง ๆ ปุถุชน
 นั้น ย่อมถึงความอนุโรธินทรีย์ ลาก ยศ ความสรรเสริญ สุข ที่เกิด
 ขึ้นแล้ว ถึงความพิโรธินทรีย์ในความเสื่อมลาภ เสื่อมยศ ความนิทา
 ทุกข์ อันเกิดขึ้นแล้ว ปุถุชนนั้น ถึงความยินดียินร้ายอย่างนั้นแล้ว
 ไม่พ้นไปจากทุกข์ทั้งปวงได้ ส่วนพระอริยสาวกผู้ได้ยินได้ฟังแล้วเมื่อ
 โลกธรรมทั้ง ๘ นั้น อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นแล้ว ท่านย่อมพิจารณา
 เห็นรู้ประจักษ์แจ้งตามเป็นจริงอย่างไรว่า ไม่เทียง เป็นทุกข์ มีความ
 แปรปรวนเป็นธรรมดา เมื่อเป็นเช่นนั้น โลกธรรมนั้น ย่อมไม่ครอบ
 งำจิตของพระอริยสาวกนั้นให้แปรผันไปต่าง ๆ ได้ ท่านย่อมไม่ถึงความ
 อนุโรธ ยินดีลาภ ยศ ความสรรเสริญ สุข อันเกิดขึ้นแล้ว ไม่พิโรธ

ยินร้ายในความเสื่อมลาภ เสื่อมยศ นินทา ทุกข์ อันเกิดขึ้นแล้ว ท่านละ
 ความยินดีในร้ายได้อย่างนี้แล้ว ย่อมพ้นไปจากทุกข์ทั้งปวงได้ พระ
 อริยเจ้ากับปุถุชนวิเศษกว่ากัน เพราะอาศัยความทำในจิตโดยแยบคาย
 และไม่แยบคายจะนี้ แม้ถึงปุถุชนซึ่งยังละความยินดีในร้าย ในโลก-
 ธรรมไม่ได้เล่า ก็ยังมีวิเศษแปลกกันอีก เพราะอาศัยได้สดับฟังและไม่
 ได้สดับฟัง บรรดาปุถุชนทั้งปวง ย่อมมีความมุ่งหมายอยากได้ประสบ
 ส่วนที่เป็นที่ปรารถนา ไม่อยากได้ส่วนไม่เป็นที่ปรารถนา จึงพากเพียร
 พยายามชวนชวายุด้วยกายวาจา เพื่อจะได้ส่วนที่ต้องประสงค์และหลีก
 หนีจากส่วนที่ไม่ต้องประสงค์ เป็นธรรมดา ถึงอย่างนั้น ผู้ที่ไม่ได้สดับ
 ฟังคำสอนของบัณฑิตแล้ว ย่อมมีความปรารถนาแรงกล้าเกินประมาณ
 ทะเยอทะยานแสวงหาส่วนที่ต้องประสงค์นั้น แม้โดยอุบายที่ไม่เป็น
 ธรรม หวังว่าจะได้ส่วนที่ปรารถนา จะหลบส่วนไม่เป็นที่ปรารถนา
 กลับได้ส่วนไม่เป็นที่ปรารถนา คลาดจากส่วนที่ปรารถนา หรือได้
 สมประสงค์แล้ว เกิดความยินดีแรงกล้าเกินประมาณไป เมื่อได้ส่วนไม่
 เป็นที่ปรารถนา ก็ต้องมีความเสียใจแรงกล้าเกินประมาณเหมือนกัน
 เพราะความยินดีกับความเสียใจเป็นคู่กัน เมื่อความยินดีมีมาก ความ
 เสียใจก็ต้องมีมาก ผู้ที่ไม่ได้สดับฟังแล้ว ปล่อยใจให้ยินดีในร้ายในโลก-
 ธรรมนั้นเกินประมาณ ย่อมได้ทั้งสุขทั้งทุกข์อันแรงกล้าจะนี้ ฝ่ายผู้ได้
 สดับฟังคำสอนของบัณฑิตแล้ว พิจารณาเห็นโทษในสุขที่ประกอบด้วย
 ทุกข์ คุณ้ำตาลเจือด้วยยาพิษจะนั้นแล้ว ห้ามกันความปรารถนาอันแรง
 กล้านั้นเสีย แสวงหาแต่โดยอุบายที่เป็นธรรม ย่อมจะได้ประสบส่วน

ที่ปรารถนา คลาดจากส่วนไม่เป็นที่ปรารถนาสมประสงค์ แม้ถึงอย่างนั้น ก็สลดใจอกกลืนความยินดีไว้แต่พอประมาณ เมื่อความยินดีมีน้อย เวลาเมื่อใดส่วนไม่เป็นที่ปรารถนา ก็มีความเสียใจน้อย ผู้ใดสดับแล้วไม่ปล่อยใจให้ยินดีในร้ายในโลกธรรมนั้นเกินประมาณ ย่อมได้สุขทุกข์อัน สุขุม กว่าผู้ที่ไม่ได้สดับนั้น ฉะนั้น บุคคลซึ่งยังละความยินดีในร้ายในโลกธรรมไม่ได้ มีวิเศษแปลกกัน ดังกล่าวมานี้ บุคคลผู้ไม่อยากจะรู้ สึกทุกข์ที่แรงกล้าเกินประมาณ จำเป็นต้องละความยินดีในสุขที่แรงกล้า เสียเหมือนกัน เมื่อโลกธรรมส่วนที่ปรารถนามีมาถึงจำเพาะหน้า ก็พึง อกกลืนความยินดีไว้แต่พอประมาณ อย่าปล่อยใจให้ทะยานคั่นรนไป จนเกินนัก เมื่อโลกธรรมส่วนไม่เป็นที่ปรารถนามีมาถึงจำเพาะหน้า ก็ พึงอกกลืนทุกข์โทมนัสไว้แต่พอประมาณ อย่าแสดงอาการให้ผิดปกติ เดิม พึงปฏิบัติตนให้เป็นสถานกลาง ด้วยมาทำในใจโดยอุบายที่ชอบ เด็ด ก็จะเป็นมงคลอันล้ำเลิศ ให้ถึงสุขอันสุขุมละเอียดทุกเมื่อ จิต ของบุคคลอันโลกธรรมทั้งหลายถูกต้องแล้ว ไม่หวั่นไหว เป็นจิตปราศ จากทุกข์ มีแต่เกษมสุขเป็นเบื้องหน้า จึงนับว่าเป็นมงคล เหตุเครื่อง เจริญอันสูงสุดประการหนึ่ง

อธิบายความในมงคลที่สอง คือ จิตไม่มีความโศกว่า ความแห้งใจ ความเศร้าใจในภายใน แห่งบุคคลอันความฉิบหายอันใดอันหนึ่งมีมา ถึงแล้ว อันธรรมเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์อันใดอันหนึ่งถูกต้องแล้ว ชื่อว่า โศก ๆ นั้น โดยเนื้อความก็โทมนสนั้นที่เดียว มิใช่อื่น ก็แต่ว่าโดย อาการที่เป็นไป โศกนั้นมีอันครอบงำแนบแน่นในภายใน เฝ้าในภายใน

เป็นลักษณะเครื่องหมาย มีอันทำจิตให้ไหม้โดยรอบเป็นรส คือ เป็น
 กิจพนักงานเข้าไปตั้งอยู่เฉพาะหน้า ค้วยอันเหี่ยวแห้งไปตาม คือ
 เมื่อเกิดในจิตของผู้ใดแล้ว ผู้นั้นก็มีแต่เศร้าสลดไปตามเป็นเบื้องหน้า
 ความโศกนั้นมีความวิบัติพินาศแห่งของรักเป็นแดนเกิด สมด้วยพระ
 พุทธภาษิตว่า “ความโศกย่อมเกิดเพราะของรัก ภัยความกล้าย่อมเกิด
 เพราะของรัก เมื่อบุคคลพ้นจากของรักแล้ว ความโศกไม่มี ภัย
 ความกลัวจักมีมาแต่ไหน” และของรักนั้นจะเป็นพัสดุแดนเกิดแห่งโศก
 ก็เพราะความรัก ๆ เล่าจะเกิดมีก็เพราะความยินดี ๆ เล่าจะเกิดมีก็
 เพราะความไกร่ปรารภณา ๆ เล่าจะเกิดมีก็เพราะค้นหา คือธรรมชาติ
 ที่เป็นเหตุให้สัตว์ดิ้นรนทะยานอยาก เหตุนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
 จึงทรงแสดงความรัก ความยินดี ความไกร่ และค้นหา ว่าเป็นเหตุ
 แห่งโศกและภัย โดยนัยนหลัง ความโศกนี้เป็นตัวทุกข์เองและเป็น
 วัตถุที่ต้งแห่งทุกข์อื่น ๆ มีปริเทวะความรำพันเป็นต้น แม้ถึงโบราณ
 ภาษิตก็ได้นิพนธ์เป็นคาถาแสดงไว้ว่า “ความโศกย่อมแทงหุทัยแห่ง
 สัตว์ทั้งหลาย กุญชรอันกำซาบด้วยยาพิษ ฉะนั้น หนึ่ง ย่อม
 เผาไหม้หนัก กุญชรอันเพลิงผลาญฉะนั้น ย่อมนำมาซึ่งพยาธิโรคพิบัติ
 เจ็บไข้ และชราภรณ์ที่จะให้ร่างกายแตก ย่อมนำมา แม้ซึ่งทุกข์
 แม้มีประการต่าง ๆ หลายอย่างนัก เหตุใด เหตุนี้ ท่านกล่าวว่า เป็น
 ทุกข์” ดังนี้ จิตของผู้ใด แม้อันความฉิบหายอันใดอันหนึ่งมาถึง
 แล้ว หรืออันธรรมเป็นที่ต้งแห่งทุกข์อันใดอันหนึ่งถูกต้องแล้ว อัน
 ความโศกไม่ติดอยู่ได้ ประหนึ่งน้ำอันไม่ติดซาบอยู่ได้ในใบบัว กลับ

เลื่อนไหลตกไปฉะนั้น จิตของผู้นั้น ชื่อว่าไม่มีโสภ จิตที่ไม่มีโสภ
 เช่นนี้ เป็นจิตปราศจากทุกข์ เกษมสุขทุกเมื่อ สาธุชนผู้จะทำจิตไม่ให้
 มีโสภ จำเป็นต้องละความรักความยินดี ความโกรธ และค้นหาความ
 ตัณรณ ในของรัก ซึ่งเป็นเหตุแห่งโสภและภัยความกลัว ให้ปราศจาก
 สันดาน จึงสามารถจะทำจิตไม่ให้มีโสภได้ ถ้ายังมีความรัก ความ
 ยินดี ความโกรธและตัณหาอยู่เพียงใด ความโสภก็ยังมีเพียงนั้น เพราะว่า
 เมื่อมีความรัก ความยินดี ความโกรธ ความตัณรณในสิ่งใด ความ
 วิตกกถ์จะไม่ได้สิ่งนั้น หรือได้แล้ว วิตกกถ์สิ่งนั้นจะไม่ตั้งอยู่ตาม
 ประสงค์ของตน ก็เกิดขึ้น ครั้นไม่ได้สมความปรารถนา หรือของที่
 ได้สมความปรารถนาแล้ว มาวิบัติเป็นอันตรายไป ผู้นั้นก็ต้องเสียใจ
 โสภเศร้า ความรัก ความยินดี ความโกรธ ความตัณรณในของรัก แม้ให้
 รู้สึกสุขในเวลาที่ได้สมประสงค์ ก็จริงอยู่ ถึงอย่างนั้น ก็มีโสภและภัย
 ภัยกักขังอยู่ด้วย เป็นคู่ของแสงซึ่งไม่ควรคนเจ็บจะบริโภคฉะนั้น
 เหตุนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสสอนว่า “บุคคลอย่าสมาคม
 ด้วยของรักและของไม่รัก แม้บางครั้ง เหตุว่า ความไม่ได้เห็นของ
 รักและความเห็นของที่ไม่รัก เป็นทุกข์ เหตุนี้ บุคคลไม่พึงทำสิ่งใด
 สิ่งหนึ่งให้เป็นที่รัก เพราะความพลัดพรากจากของรัก เป็นโทษอัน
 ลามก ของรักและของไม่รักของผู้ใดไม่มี ก็เลสอันผูกใจไว้ของผู้นั้น
 ไม่มี” อีกแห่งหนึ่ง ตรัสว่า “ผู้ใดครอบงำค้นหาเหตุตัณรณอันเลว
 ทรม อันสัตว์จะได้ด้วยยากในโลกนั้นได้ โสภย่อมตกจากผู้นั้น
 กุญหาคน้าอันตกจากใบบัว ฉะนั้น” ดังนี้ แม้เมื่อไม่สามารถจะทำ

จิตไม่ให้มีโศกได้ ด้วยประการทั้งปวง ถึงอย่างนั้น เมื่อความโศกเกิดขึ้นเพราะความพินาศฉิบหายอันใดอันหนึ่งมีมาถึงแล้ว หรือเพราะทุกข์ธรรมอันใดอันหนึ่งมีมาถูกต้องแล้ว ฟังอดกลั้นบรรเทาความโศกนั้นเสีย ด้วยความทำใจโดยอุบายที่ชอบ มีพิจารณาไตรลักษณ์ คือความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ซึ่งเป็นธรรมทานิยมของสังฆารเป็นต้น กายจิตก็จะเกษมสำราญ ไม่เสื่อมเสียกิจการงานที่จะพึงประกอบ ความทำจิตให้ปราศจากความโศกด้วยอุบายอันชอบเป็นทางระงับทุกข์ได้ ดังกล่าวมานี้ จึงเป็นมงคล เหตุเครื่องเจริญอันสูงสุดประการหนึ่ง.

อธิบายความในมงคลที่สาม คือ จิตปราศจากกิเลสธูลีว่า บรรดาเจตสิกธรรมที่เกิดในจิต ทำจิตให้เศร้าหมองขุ่นมัวทั้งปวงชื่อว่า กิเลส กิเลสนี้ ชื่อว่าธูลี ด้วยเนื้อความว่า เป็นเครื่องเศร้าหมองทึบองในภายนอก พัสตุสิ่งของมีภาชนะเครื่องใช้สอยเป็นต้น อันผงละอองจับแล้ว ย่อมเศร้าหมองไม่ผ่องใส ฉันทิโก แม้จิตนี้ อันกิเลสจับแล้ว ก็เศร้าหมองไม่ผ่องใส ฉันทิโก สมด้วยพุทธภาษิตว่า “ภิกษุทั้งหลาย จิตนี้สกปรก ก็แต่อุปกิเลสเครื่องเศร้าหมอง ซึ่งเป็นผู้มาเข้าไปจับให้เศร้าหมองแล้ว” ดังนี้ ส่วนในอรรถกถาแสดงว่า “ราคะความกำหนัด โทสะ ความประทุษร้าย โมหะ ความหลง ชื่อว่า กิเลสธูลี” บัณฑิตพึงสันนิษฐานว่า ท่านแสดงแต่สามอย่างนั้น ด้วยอำนาจยกกิเลสที่เป็นใหญ่เป็นประธานของกิเลสทั้งปวงขึ้นกล่าว กิเลสนั้นเป็นธูลีอันร้ายแรงกว่าธูลีในภายนอก ธูลีภายนอกจับเข้าแล้ว ชัดุดออกได้

โดยง่าย ฝ่ายกิเลสนั้นก็จับเข้าแล้ว จะขัดถูออกได้โดยยาก เหตุนี้ จึงได้เรียกว่า ฐล โดยสาสนโวหาร ไม่เรียกผงว่าฐล แม้พุทธภาษิตก็มีว่า “ รากะ โทสะ โมหะ บัณฑิตเรียกว่าฐล ไม่เรียกผงว่าฐล ภิกษุทั้งหลาย ละฐลนั้นได้แล้ว (เป็นบัณฑิต) อยู่ในศาสนาของพระพุทธเจ้าผู้ปราศจากฐล ” ดังนี้ แม้พุทธภาษิตนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ทรงยกรากะ โทสะ โมหะ ขึ้นตรัสโดยความเป็นประธานของกิเลสทั้งปวง รากะ โทสะ โมหะ ทั้งสามนั้น ชื่อว่าเสมอเป็นอันเดียวกัน เพราะเป็นโทษเสมอกับฐล ก็จริงอยู่ ถึงอย่างนั้น ความแปลกกันของรากะ โทสะ โมหะ นั้นมีอยู่ ข้อนี้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสในคัมภีร์ติกนิบาตอังคุตตรนิกายว่า “ ภิกษุทั้งหลาย ถ้าปริพาชกผู้มีลัทธิอื่น พึงถามว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมสามประการเหล่านี้ คือ รากะ โทสะ โมหะ ความแปลกของธรรมสามประการนี้ อย่างไร อาการ (เป็นเครื่องประกอบให้ยิ่ง) ของธรรมสามประการนี้ อย่างไร สิ่งใดเป็นเครื่องทำธรรมสามประการนี้ให้ต่างกัน ท่านทั้งหลายเป็นผู้อันปริพาชกเหล่านั้นถามอย่างนี้แล้ว พึงพยากรณ์กล่าวแก่ปริพาชกเหล่านั้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย รากะมีโทษน้อย คลายช้า โทสะมีโทษใหญ่ คลายเร็ว โมหะมีโทษใหญ่ คลายช้า ” ดังนี้ พระอรรถกถาจารย์พรรณนาเนื้อความแห่งพระพุทธภาษิตนี้ ในคัมภีร์อรรถกถาว่า “ ข้อว่ารากะมีโทษน้อยนั้น มีโทษน้อยด้วยเหตุสองอย่าง คือ ด้วยอำนาจแห่งโทษอันโลกพึงติเตียน และด้วยอำนาจโทษเป็นผล รากะมีโทษ

น้อยด้วยเหตุสองอย่างนั้น เป็นไฉน? มารดาบิดาและญาติมีพิหิง
เป็นต้น ยังทำอาวาทะวิอาหรงคให้แก่บุตรและน้องชาย รากะนั้น
โทษน้อยด้วยอำนาจโทษอันโลกพึงติเตียน อย่างนี้ก่อน ก็ความ
ปฏิสนธิในอภายมีความยินดีด้วยภริยา ของตนเป็นมูลเหตุ มิได้มี รากะ
นั้นมีโทษน้อยด้วยอำนาจโทษที่เป็นผล อย่างนี้ ข้อนี้อาจจะกลาย
ซ้ำนั้น รากะนั้นเมื่อกลายก็ค่อย ๆ กลาย เหมือนของย่อมด้วยเขม่า
ปนกับน้ำมัน ติดไปได้นาน แม้ไปสู่อุณหภูมิสองสามภพยังไม่กลาย
เหตุนี้ จึงชื่อว่ากลายช้า ข้อนี้อาจจะมีโทษใหญ่นั้น มีโทษใหญ่
ด้วยเหตุแต่สองอย่าง โทสะมีโทษใหญ่ด้วยเหตุสองอย่างเป็นไฉน?
บุคคลเป็นผู้อันโทสะประทุษร้ายแล้ว ย่อมผิดในมารดาบ้าง ผิดใน
บิดาบ้าง ผิดในบรรพชิตบ้าง ผู้นั้นย่อมได้ความครหา ในที่ตนไป
แล้ว ๆ ว่า บุคคลนี้ ผิดแม่ในมารดาบิดา ผิดแม่ในบรรพชิต โทสะ
มีโทษใหญ่ ด้วยอำนาจโทษอันโลกพึงติเตียน อย่างนี้ก่อน ผู้ที่
โทสะประทุษร้ายแล้ว ย่อมไหม้อยู่ในนรกตลอดกาลปี เพราะอันนริย-
กรรมที่ตนทำแล้วด้วยโทสะ โทสะมีโทษใหญ่ ด้วยอำนาจโทษที่
เป็นผล อย่างนี้ ข้อนี้อาจจะกลายเร็วนั้น บุคคลเป็นผู้อันโทสะประทุษ
ร้ายแล้ว ผิดแล้วแม่ในมารดาบิดา แม่ในพระเจดีย์ แม่ในพระ
มหาโพธิ์ แม่ในบรรพชิต แสดงโทษขอขมาแล้ว แต่พอขมา กรรม
นั้นของผู้นั้นก็กลับเป็นปกตಿಯ่างเดิม แม้โมหะมีโทษใหญ่ ด้วยเหตุ
สองอย่างเทียว บุคคลเป็นผู้หลงแล้วเพราะโมหะ ผิดแล้วในมารดาบิดา
บ้าง ในพระเจดีย์บ้าง ในพระมหาโพธิ์บ้าง ในบรรพชิตบ้าง ย่อมได้

ความครหาในที่ตนไปแล้ว ๆ โมหะมีโทษใหญ่ ด้วยอำนาจโทษ
 อันโลกพินิตีเยนอย่างนี้ก่อน ก็ผู้ที่หลงแล้ว โหม้อยู่ในนรกตลอด
 กัลป์ เพราะอนันตริยกรรมอันตนทำแล้วด้วยอำนาจโมหะ โมหะ
 มีโทษใหญ่ ด้วยอำนาจโทษที่เป็นผล อย่างนี้ ข้อนั้นว่าโมหะคลายช้า
 นั้น คือ ค่อย ๆ คลาย จริงอยู่ กรรมที่บุคคลผู้หลงแล้วเพราะ
 โมหะทำแล้ว ค่อย ๆ พ้นไป เปรียบเหมือนหนังหมีอันบุคคลฟอกแล้ว
 แม้รื้อยครั้ง ไม่เป็นของขาวได้ จันใด กรรมอันบุคคลผู้หลงแล้วเพราะ
 โมหะทำแล้วไม่พ้นไปเร็ว ค่อย ๆ พ้นไป” ทั้งนี้ พระอรรถกถา-
 จารย์พรรณนาเนื้อความแห่งพุทธภาษิต ซึ่งแสดงความแปลกแห่งโรค
 โทสะ โมหะนี้ ด้วยประการฉะนี้ กิเลสฐลีนนี้ เกิดในสันดานของผู้ใด
 ย่อมทำสันดานของผู้นั้นให้มืดกลุ้ม ไม่ให้รู้จักบรรล ไม่ให้รู้จักธรรม
 สมด้วยพระพุทธภาษิตว่า “โลภะ โทสะ โมหะ ทำสิ่งไม่ใช่ประโยชน์
 ให้เกิด ทำจิตให้กำเริบ เป็นภัยเกิดในภายใน แต่คนไม่รู้ว่าเป็น
 ภัย ผู้ที่โลภแล้ว ผู้ที่โทสะประทุษร้ายแล้ว ผู้ที่หลงแล้ว ย่อมไม่
 รู้บรรล ย่อมไม่เห็นธรรม โลภะ โทสะ โมหะ ครอบงำบรรล
 ในกาลใด มีดทำซึ่งความเป็นคนไม่มีญาณทั้งคนจักขุบอด ย่อมมีใน
 กาลนั้น” ทั้งนี้ อนึ่ง กิเลสฐลีนนี้ เมื่อเกิดขึ้น ไซ้แต่จะทำสันดานให้
 มืดกลุ้มอย่างเกี่ยวหามิได้ ย่อมเผาสันดานให้ร้อนคุงไฟเผา ข้อนั้น
 สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสในอาทิตตปริยายสูตร ในสพายตนะ
 สังยุต ในพระสูตรนั้น พระองค์ทรงแสดงสิ่งทั้งปวง คืออายตนะ
 ภายใน ๖ อย่าง นัยันตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อายตนะภายนอกที่เป็น

วิสัยของอายตนะภายใน ๖ รูป เสียง กลิ่น รส สิ่งที่จะพึงถูกต้อง
 ธรรมารมณ์ หมู่วิญญาน ๖ อย่าง ที่อาศัยอายตนะภายในภายนอกเกิดขึ้น
 มีวิญญานอาศัยนี้ยึดเป็นต้น ผัสสะความถูกต้องคือประชุมอายตนะภายใน
 ภายนอกกับวิญญาน ๖ อย่าง มีผัสสะทางนี้ยึดเป็นต้น เวทนา
 ความเสวยอารมณ์สามอย่าง คือ สุข ทุกข์ ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข ที่เกิดขึ้น
 เพราะผัสสะเป็นปัจจัย ว่าเป็นของร้อน ตรัสเป็นปัจจุบันว่า ร้อนเพราะ
 อะไร ๆ มาเผาให้ร้อน แล้วทรงวิชันว่า ร้อนเพราะระเค โทสะ
 โมหะ ร้อนเพราะชาติความเกิด ชราความแก่ มรณะความตาย โสกะ
 ความแฉ่งใจ ปรีเทวะความรำพัน ทุกข์ โทมนัส อุปายาสความคับแค้น
 ไฟกิเลสและกองทุกข์เผาให้ร้อน จิตอันกิเลสธฐีซึ่งมีประการอันกล่าว
 แล้วไม่ติดชาบอยู่ได้ ประหนึ่งน้ำไม่ติดอยู่ในใบบัว ชื่อว่า จิตปราศ
 จากฐี ๆ นี้ เป็นจิตบริสุทธิ์ผ่องใส เย็นสงบ ไม่เดือดร้อนกระวน
 กระวาย สารุชนผู้ใคร่จะถึงความเป็นผู้มีจิตปราศจากฐี อย่าพึง
 ยังกิเลสมีโลกเป็นต้น ในอารมณ์ทั้งหลายมีอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความ
 โลกเป็นต้น ให้เกิดขึ้น พึงละเสียแม้ด้วยความละเพียงขณะหนึ่ง ๆ
 ผู้ใดทำได้อย่างนี้ ผู้นั้นย่อมได้สุขใจเพียงในขณะนั้น ๆ ผู้ปฏิบัติอย่าง
 นี้ ย่อมอาจถึงความเป็นผู้มีจิตปราศจากกิเลสธฐี สมด้วยพุทธภาษิตว่า
 “ผู้ใดกำจัดโลภะเสียได้แล้ว ไม่โลกในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความโลก
 ความโลภย่อมละไปจากผู้นั้น เหมือนหยาดน้ำตกจากใบบัว ฉะนั้น ผู้
 ใดกำจัดโทสะเสียได้แล้ว ไม่ประทุษร้ายในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความ
 ประทุษร้าย โทสะย่อมละไปจากผู้นั้น เหมือนผลตาลสุกหล่นจากขั้ว

ฉะนั้น ผู้ใดกำจัดโมหะเสียได้แล้ว ไม่หลงในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความหลง ผู้นั้นย่อมกำจัดโมหะทั้งปวงเสียได้ เหมือนพระอาทิตย์อุทัยกำจัดมืดเสีย ฉะนั้น ” ทั้งนี้ แม้ไม่สามารถจะทำจิตให้ปราศจากกิเลสธูลีได้โดยประการทั้งปวง ถึงอย่างนั้น ก็ไม่ควรทอดธุระเพิกเฉยเสียว่าเราไม่อาจจะถึงขั้นนี้ ควรจะทำความเพียรพยายาม หมั่นขัดเกลาจิตให้ปราศจากกิเลสธูลี ตามสามารถที่จะทำได้ เพราะว่ากิเลสนี้ เมื่อเกิดขึ้นแก่กล้า บุคคลไม่ปราบปรามให้น้อยเบาบางลงแล้ว ก็จะทำอันตรายผู้นั้นให้เศร้าหมองขุ่นมัว มีทกกลุ่มและเร่าร้อนแล้ว ให้ชวนชวายนแสวงหาอารมณ์ที่ตนกำหนดอยากได้ แม้ด้วยอุบายไม่เป็นธรรม ประทุษร้ายในชนที่ไม่ควรประทุษร้าย ลุ่มหลงไปในสิ่งที่ผิด ให้ประกอบทุจริตด้วยกาย วาจาใจ ให้ได้เสวยผลอันไม่เป็นที่ปรารถนา เปรียบเหมือนภานะทองเหลืองทองแดง เจ้าของไม่หมั่นขัดสี ก็จะมีแต่สนิมจับมัวหมอง ไม่หมดจดผ่องใส จนถึงผู้เป็นของใช้บริโภคไม่ได้ ถ้าเจ้าของหมั่นขัดสีอยู่เสมอ ๆ แม้ไม่เหมือนทอง ก็จะผ่องใสได้เต็มที่ตามจะเป็นได้ ดีกว่าเก็บไว้ให้สนิมจับฉนั้นใด แม้จิตนี้ อันบุคคลเห็นว่าจะให้ปราศจากกิเลสธูลีด้วยประการทั้งปวงไม่ได้แล้ว เพิกเฉยให้กิเลสจับทวีมากแล้ว กิเลสนั้นก็ทำให้ถึงความพินาศฉิบหายทั้งกล่าวแล้ว ถ้าบุคคลคอยระวังไม่ให้เกิดทัฬหณในจิตได้ เมื่อเกิดขึ้นแล้ว เพียรระงับดับเสียด้วยอุบายที่ชอบ จิตก็จะบริสุทธิ์ผ่องใสเย็นสงบ ไม่เดือดร้อนกระวนกระวาย ดีกว่าเพิกเฉยทอดทิ้งเสีย เหตุฉนั้น ความทำจิตให้บริสุทธิ์ผ่องใสปราศจากกิเลสธูลี โดยเอกเทศแผนกหนึ่งก็ดี โดยนิเทศสันเชิงก็ดี จึงเป็น

มงคลเหตุเครื่องเจริญอันสูงสุดประการหนึ่ง.

อธิบายความในมงคลที่สี่ คือจิตเกษมว่า จิตอันปลอดโปร่ง
จากโยคะทั้งหลายสี่ ชื่อว่าจิตเกษม สภาพอันประกอบสัตว์ไว้ด้วย
ทุกข์ ชื่อโยคะ โยคะสี่นั้น คือกามโยคะ ภวโยคะ ทิฏฐิโยคะ อวิชชา-
โยคะ ความกำหนดเป็นไปในกามคุณห้า รูป เสียง กลิ่น รส
สิ่งที่พึงถูกต้อง ชื่อกามโยคะ ความกำหนดในรูปภพอรูปรูป
ชื่อภวโยคะ มิฉนาทิฏฐิ ความเห็นผิดทั้งปวง ชื่อทิฏฐิโยคะ ความ
ไม่รู้ในอริยสัจทั้งสี่ ชื่ออวิชชาโยคะ กามโยคะนั้น ประกอบสัตว์ไว้
ในกามทั้งหลาย ภวโยคะนั้น ประกอบสัตว์ไว้ในภพทั้งหลาย ทิฏฐิ-
โยคะนั้น ประกอบสัตว์ไว้ในทิฏฐิทั้งหลาย อวิชชาโยคะนั้น ประกอบ
สัตว์ไว้ในอวิชชา จิตปลอดโปร่งจากโยคะสี่เหล่านี้ ชื่อว่าจิตเกษม
จิตเกษมนั้น เป็นจิตปราศจากทุกข์ เป็นบรมสุขอย่างยิ่ง เป็นมงคลอัน
สูงสุกว่ามงคลทั้งปวง.

ในมงคลคาถาที่ครบสิบสี่ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดง
จิตสี่อย่าง คือ จิตที่ไม่หวั่นไหวเหตุโลภธรรม ๑ จิตไม่มีโศก ๑ จิต
ปราศจากกิเลสธุลี ๑ จิตเกษม ๑ ว่าเป็นมงคลอันสูงสุดด้วยประการ
ฉะนี้.

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงมงคล ๓๘ ประการ
ด้วยสิบคาถาดังกล่าวมานี้ จะทรงสรรเสริญมงคล ๓๘ ประการนั้น
จึงตรัสอัญญาภรณ์ในที่สุกอีกพระคาถาหนึ่ง แปลความว่า “เทวดา
และมนุษย์ทั้งหลาย ทำซึ่งมงคลทั้งหลายนี้แล้ว เป็นผู้ไม่ถึงความ

พ่ายแพ้ในที่ทั้งปวง ย่อมถึงความสวัสดิ์ในที่ทั้งปวง ชื่อนั้นเป็นมงคล
อันสูงสุดของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ” ดังนี้

ภานิตที่พรรณนามานี้ ก็เป็นเครื่องสารกให้สันนิษฐานได้ว่า
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เป็นพระศาสดาของเราทั้งหลายทรงแสดงว่า
มงคลหรืออวมงคล จะเกิดมีก็เพราะประพฤติกิริยาหรือประพฤติชั่ว ซึ่งนับ
ว่าเป็นเหตุภายในทุกอย่าง ไม่ทรงแสดงว่ามงคลหรืออวมงคล มีมา
โดยทางอื่นซึ่งเป็นเหตุภายนอก ดังชนบางพวกบัญญัติเลย ขอเราทั้งหลาย
ผู้นับถือพระพุทธศาสนาคำสั่งสอนของพระองค์ พึงจำทรงไว้และปฏิบัติ
ตามคำสั่งสอนนั้น ด้วยความไม่ประมาท เป็นนิตยวัตรนครเทอญ

วิสันนามาในมงคลคาถาที่สิบ ยุติแต่เท่านั้นแล

ทานมัยบุญกิริยาวัตถุที่ ๑

พระนิพนธ์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

ทานมัยบุญกิริยาวัตถุที่ ๑

อายุ อาโรกย วรรณ	สกุณ อูจจากุลินต์
รติโย ปตฺตยานน	อุพารา อปฺราปฺรา
อปฺปมาทํ ปสฺสนติ	ปฺญณกิริยาสุ ปณฺชิตา
อปฺปมตฺโต อุโก อตฺถ	อริคณฺหาติ ปณฺชิโต
ทิฏฺเฐ ธมฺเม จ โย อตฺถ	โย จตฺถโก สมฺปฺรายโก
อตฺถาภิสมา ธีโร	ปณฺชิโตติ ปวฺจจตฺติ

บัดนี้ จะได้รับพระราชทาน ถวายวิสัชนาในทานกถา แสดงทานมัย ปุณฺณกิริยาวัตถุสของพระเดชพระคุณ ประคับพระบิณฺญาบารมีเพิ่มพูลพระราชกุศลบุญราศี ที่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทรงบำเพ็ญในอัสสยชจากุททสี อภิลักขิตสมัยซึ่งนิยมเป็นนิพัทธกาลตามปี และทรงบำเพ็ญในคติ ตรงกับวันประสูติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม โดยปีตูปัญฐานธรรมเนียมปฏิบัติ ด้วยกำลังพระราชปรีชาทรงพระสันนิษฐานว่า บุญกุศลสุจริตที่ชอบ ซึ่งสัตว์มาประกอบด้วยกายวาจาจิต ย่อมนำมาซึ่งความสุขส่วนอิฏฐวิบาก แก่สัตว์ทั้งหลายผู้ได้ก่อสร้างบำเพ็ญไว้ บุญย่อมเป็นที่พึงของสัตว์ทั้งหลาย ฌโลกเบื้องหน้า การที่สั่งสมก่อสร้างกองบุญกิริยาเป็นความสุข ดังนี้ ก็แลกุศลสุจริตบุญราศี ซึ่งเป็นเหตุแห่งความสุขนั้น ๆ สัตว์จะสั่งสมให้ไพบูลย์ขึ้นในสันดาน ให้สำเร็จสุขสมบัติอิฏฐวิบูลผลก็อาศัยความไม่ประมาทเป็นเหตุเบื้องต้น มีกำลังกล้า สมด้วยพุทธภาษิตนิพนธคาถาว่า

อุปปรา เมื่อบุคคลปรารถนาซึ่งอายุให้ยืนนาน และความเป็นผู้คน
มีสุขสำราญไม่มีโรคมาเบียดกาย และปรารถนาพรรณสีกายที่พิเศษผ่อง
ใส และปรารถนาซึ่งสวรรคโลกเลิศด้วยทิพพารมณฺ์ เสวยสุขไพศาล
และปรารถนาอุดมสถานในมนุษย์ เกิด ณ ตระกูลสูง กษัตริย์พราหมณฺ์
คฤหบดีมหาศาลเป็นต้น และปรารถนาความยินดีวิบุลผลอันยิ่งต่อๆ
ไปก็ดี เมื่อพระราชดิหวั่งสุขสมบัติอันไพศาล ในมนุษย์เทพยดา ณ ภพนี้
ภพหน้าจะนี้ ก็พึงกระทำความไม่ประมาทให้เกิดมีบริบูรณ์มากขึ้นไป
ในสันดานเกิด ก็สามารถจะเป็นอากรบ่อเกิดแห่งความสุขพิเศษทุก
ประการ อุปฺปมาทํ ปัสสนุติ ปุณฺณกิริยาสุ ปณฺชิตา บัณฑิตทั้งหลาย
ย่อมสรรเสริญซึ่งความไม่ประมาท ว่าเป็นประธานเบื้องหน้า ในปญฺญ-
กิริยา การที่กระทำก่อสร้างบำเพ็ญบุญกุศลทุกสิ่ง อุปฺปมตฺโต อุโฏอตุเถ
อริกณฺหาติ ปณฺชิโต บัณฑิตชนผู้ดำเนินด้วยปรีชา เมื่อไม่ประมาท
มีสติระวังกษาเกี่ยติดกันความเมาเสียให้ห่างไกลแล้ว ย่อมยึดไว้ซึ่งประ-
โยชน์ทั้ง ๒ อย่าง ทิฏฺฐเช ธมฺเม จ โย อตฺโต ประโยชน์คุณที่สัตว์ประ-
สงค์อันใด ในทวิฐฐธรรมภพเห็นประจักษ์นี้ก็ดี โย จตฺโต สมฺปรายโก
ประโยชน์คุณส่วนที่สัตว์ประสงคฺอันใด เป็นไปในสมฺปรายิกภพภาย
หน้าก็ดี อตฺถาภิสมา ชีโร ปณฺชิโตติ ปวฺจจฺติติ เพราะมาได้ซึ่ง
ประโยชน์ทั้ง ๒ นั้น วิญญูชนจึงสรรเสริญผู้ที่มีปัญญาจำทรงว่า บัณฑิต
ดำเนินในประโยชน์กิจด้วยปัญญาทั้งนี้ ความไม่ประมาทนี้ สมเด็จพระ
บรมสุขกเจ้า ทรงสรรเสริญว่า เป็นเหตุแห่งบุญทั้งหลาย ด้วยประการ
จะนี้ ก็แล บุญนี้ ย่อมมีประเภทเป็นหลายสถาน เมื่อกล่าวตาม

บุญญกิริยาวัตถุซึ่งท่านย่อลงไว้ก็ ๓ ประการ และบุญญกิริยาวัตถุ ๓ ประการนั้น คือทานที่ ๑ ศีลที่ ๒ ภาวนาที่ ๓ ในส่วนทั้ง ๓ นั้น ท่านแสดงเจตนาซึ่งให้สำเร็จในกิจยานั้นๆ มีทานเป็นต้น ในทานนั้น ท่านพรรณนาไว้โดยนิพพจนะฉะนั้น ทิพยคติ เอเตนาคิ ทานํ พัสตุนั้นๆ มีข้าวน้ำเป็นต้น อันบุคคลทั้งหลายย่อมให้ด้วยธรรมชาตินี้เป็นเหตุ เพราะเหตุนี้ ธรรมชาตินั้นจึงชื่อว่าทาน ธรรมชาตินี้เป็นเหตุให้ซึ่งวัตถุนี้ แห่บุคคลผู้ให้บริจาคเจตนา มีไทยธรรมทานวัตถุเป็นสหาย ชื่อว่าทาน ทานนั้นเมื่อจะแจกโดยประเภท ในสาสนโวหารเป็น ๒ คือ อามิสทาน ๑ ธรรมทาน ๑ เจตนาที่บริจาคสละ ให้ซึ่งพัสตุนั้นๆ มีข้าวน้ำ ผ้านุ่งผ้าห่มเป็นต้น แก่ปฏิภาทก ชื่อว่าอามิสทาน เจตนาความตรึกที่คิดจะให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น มิได้มุ่งหมายต่ออามิส เป็นความคิดเกิดขึ้นในจิต มีอริยาศัยบริสุทธีแสดงธรรมสั่งสอนให้ผู้อื่นรู้บุญบาป คุณโทษสิ่งที่ควรทำไม่ควรทำ จนถึงแนะนำในทางพระนิพพาน ชื่อว่า ธรรมทาน ฝ่ายอามิสทานนั้น เมื่อจะกล่าวด้วยสามารถทานวัตถุสามัญ ก็เป็น ๑๐ อย่างตามวัตถุที่บริจาค และทานวัตถุ ๑๐ นั้น คือข้าว ๑ น้ำ ๑ ผ้า ๑ ยวดยาน ของเป็นอุปการให้สำเร็จความไป ๑ ระเบียบคอกไม้ ๑ ของหอม ๑ เครื่องทา ๑ ที่นอน ๑ เหย้าเรือนโรงศาลาที่พัก ๑ เครื่องประทีป ๑ ของทั้ง ๑๐ อย่างเหล่านี้ชื่อว่าทานวัตถุ เป็นเครื่องให้เครื่องบริจาคสละแจกปัน แก่ปฏิภาทก ให้สำเร็จอุปการเกื้อหนุนให้เกิดความสุขสำราญกาย สำราญจิต ซึ่งสัตว์ปรารถนาอยากได้อยู่ถ้วนหน้า และซึ่งกล่าวทานวัตถุทั้ง ๑๐ ทั้งนี้ นั้น ก็เป็นเยกยโวหารว่า

โดยชนจะบริจาควัสดุอยู่มากซึ่งจะมีนิมว่า ควรจะบริจาคแต่ ๑๐ สิ่งเท่านั้นหาได้ เพราะสิ่งอื่นที่จะบริจาคได้ แต่มีได้กล่าวไว้ใน ๑๐ สิ่งนั้นก็ยังมีอยู่เป็นอันมาก เมื่อกล่าวโดยลักษณะทาน เป็นสองอย่าง คือให้ด้วยอนุเคราะห์ จะให้เป็นคุณแก่ปฏิภาห ๑ ให้ด้วยปรารถนาจะบูชาในท่านผู้มีคุณ ๑ เมื่อบุคคลมีใจสงเคราะห์ เห็นว่าผู้นั้นมีความขัตสันไม่มีสุขแล้วบริจาควัสดุเป็นต้นให้ ด้วยหวังใจจะได้บริโภกเกิดความสุขในกายจิตแก่สัตว์ที่ขัตสัน มีความต้องการด้วยสิ่งของนั้น ๆ ความให้อย่างนี้ สำเร็จด้วยจิตที่จะสงเคราะห์ เป็นลักษณะอย่างหนึ่ง เมื่อปฏิภาหมีได้ขัตสัน ลำบากด้วยพัสดุนั้น ๆ แต่ทรงคุณธรรมควรจะบูชาเมื่อท่านนั้นแม้ไม่ปรารถนาประสงค์สิ่งใด บุคคลผู้ทาก บริจาคพัสดุสิ่งของนั้นให้ด้วยจิตจะบูชา คุณความให้ดังนี้ เป็นลักษณะอย่างหนึ่ง จึงยืนตามลักษณะว่า ทานความสละให้ ย่อมเป็นไปด้วยลักษณะสอง คือปรารถนาจะสงเคราะห์และบูชาคุณะนี้ และท่านนั้นเป็นกิจที่จะเกื้อหนุนเฉลี่ยสุขให้แก่อื่น เมื่อบุคคลมาบริจาควัสดุของตนที่ควรจะหวงแหนเก็บไว้บริโภกแต่ผู้เดียว ออกให้แก่ผู้อื่นด้วยเจตนาหวังประโยชน์อันเกื้อกูล มีใจเป็นกุศลบุญราศี ทานมัย เมื่อจะกล่าวนามตามพุทธสมัย โดยต่างแห่งอาการที่ให้และปฏิภาหเป็นสอง คือ ปาฏิปุคคลิกทาน และสังฆทาน ทานที่บุคคลบริจาควัสดุในปฏิภาหเฉพาะตัว หย่อนและยังโดยคุณ ชื่อว่าปาฏิปุคคลิกทาน ฝ่ายทานที่บุคคลบริจาควัสดุในหมู่ปฏิบัติพระธรรมวินัยไม่นิยม เป็นสรรพสาธาณะ ทวณทาลพุทธศาสนา ชื่อว่าสังฆทาน อนึ่งทานที่บุคคลให้ในกาลพิเศษ

มี ๕ อย่าง คือให้แก่ภิกษุอาคันตุกผู้จรมาท่ออาวาสและประเทศอื่น ๑ ให้แก่ภิกษุภิกษุ ผู้เตรียมจะไปยังอาวาสและประเทศอื่น ๑ ให้แก่ภิกษุเป็นไข้ ๑ ให้แก่ภิกษุในกาลเมื่อข้าวแพง ๑ ยามเมื่อข้าวใหม่และผลไม้ทันฤดูและพฤษภาพึงเผด็จผลเป็นคราวแรกก็ดี และบุคคลผู้เจ้าของบริจาคนั้นฐานในบรรพชิตผู้มีศีล ๑ ทาน ๕ อย่างนี้ชื่อว่ากาลทานประการหนึ่ง เมื่อบุคคลบริจาคต้วยประสงค์ผลสมบัติอันพิเศษในภพปัจจุบันและเบื้องหน้าแก่ตน ก็ชื่อว่าทานสามัญญและชื่อว่าอุทรคัคคกัชฌา เมื่อปรารภมารดาบิดาอันดับขันธแล้ว บริจาคเฉพาะกัลปนาผล ก็นับเนื่องเข้าในมาตาปิตุอุปัฏฐฐานกุศลวิธี ซึ่งสมเด็จพระมหามุนีบรมโลกนาถตรัสเป็นฐานการพ ๕ ซึ่งมาแล้วในสังคาลสูตร

อนึ่ง จะกำหนดนามตามพลี ๕ ประการไว้ ทานที่บุคคลบริจาทองเฉพาะต่อมารดาบิดาอันทำลายขันธ ไปปรโลกแล้วชื่อว่าบุรพเปตพลีกรรม เมื่อมาปรารภมิตร อำมาตย์ญาติสายโลหิตและท่านผู้มีอุปการะนอกจากมารดาบิดาแล้วและบริจาคไป ก็มีนามว่า บุรพเปตพลีและญาติธรรมญาติสังเคราะห์ต่างๆ เป็นหลายสถาน

สรรพอาณิสถานทั้งปวงนั้น เป็นกิจเกื้อหนุนให้เกิดความสุขและสบายในจิตแก่สัตว์ผู้ได้รับบริโภคเป็นหิตจริยา ประพฤติให้เป็นประโยชน์ดังนี้ จึงนับว่าเป็นบุญราศีทานมัยกุล ควรที่บัณฑิตชนผู้ประกอบด้วยปรีชาจะพึงบำเพ็ญปฏิบัติเป็นกุศลวัตร ตามควรแก่ โภคทรัพย์ สมบัติแห่งตน แสวงหาวิบูลผลสุขสมบัติ อันจะพึงได้ ณ ภายหน้า

อนึ่ง พึงชำระบำรุงเจตนาให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ในกาลทั้ง ๓ คือ

ก่อนบริจาคนั้นและบริจาคนั้นอยู่และบริจาคนั้นแล้ว ให้มันทิ้งอยู่ด้วยปีติปราโมทย์
 อย่าให้เกิดเสียตายและวิปฏิสารเดือดร้อนขึ้นในสันดาน เมื่อพร้อมด้วย
 บุรพเจตนา มุญจนเจตนา อปรปรเจตนา ทั้งสามประการนั้นแล้ว
 ก็นับว่าเป็นทานสัมปทา มีวิปาโกภาสอันไพศาล สมเด็จพระสุตตจึงมี
 พุทธพจนบริหารไว้เป็นนิกมคาคาว่า ปุพเพว ทานา สุมโน ทท จิตต์
 ปสาทเย ทตฺวา อตฺตมโน โหติ เอสา ขณฺณสุส สมฺปทา บุคคลผู้
 ปรารภเริ่มจะบริจาค มีจิตใจไม่เดือดร้อนด้วยมัจฉริยะเป็นต้น เมื่อบริจาค
 เล่าก็ให้มีจิตเลื่อมใส ครั้นบริจาคนั้นแล้วก็มีใจเกษมสันต์ คุณสมบัติทั้ง ๓
 นั้นเป็นเครื่องบริบูรณ์แห่งบุญคือทาน จะให้สำเร็จบุญสุขสมบัติอันไพศาล
 เป็นอเนกนัก แม้จะกล่าวโดยอานิสงส์ที่ประจักษ์ในปัจจุบันบัดนี้ ทท
 ปิโย มนุสฺसानิ ผู้บริจาคม่าเพ็ดฐาน ย่อมเป็นที่รักแห่งมนุษย์ทั้งหลาย
 ภขณฺติ น หุ หนา ชนเป็นอันมากลวงกลองย่อมคบหาสมาคม
 ซึ่งบุคคลผู้บริจาคมานั้นไม่มีประมาณ ทั้งกิตติศัพท์สรรเสริญก็ระบือทั่วไป
 ในทิศานุทิศ ถึงซึ่งเป็นกัณฐาตกลั่นอันอุกฤษฏ์ไปได้ทั้งทวนลมและ
 ตามลมไม่ขัดขวาง อนึ่ง ทายกทานบคิเมื่อจะเข้าสู่ที่ประชุมบริษัท ก็
 แกล้วกล้าไม่สยดสยองครั้นคร้ามแต่ผู้ใด กายสุส เกหา สบฺปญฺโญ
 ผู้นั้นประกอบด้วยปัญญารักษากุศลแล้ว มีสติสัมปชัญญะไม่พินเพื่อน
 สันชีฟแล้ว อุบัติยังสุคติภพโลกสวรรค์อมรพิมาน ตสฺมา เหตุทานมีผล
 ทั้งภพนี้ภพหน้าจะนั้น ลภิตฺวา โภเก อูฬาร เมื่อบันดาลจิตชนได้โลก
 ทรัพย์สมบัติยิ่งไพบูลย์แล้ว ทเทถ จ ญฺเฆถ จ พึงบริจาคนั้นแก่ปฏิภาทก
 และบริโภคนั้นเลี้ยงตน และมารดาบิดาบุตรภรรยาหาสกรรมกรให้เป็นสุข

สำราญ ทดวาท ฤตวาท มหานุกาวิ ครั้นบริจาคนะและบริโภคนะอันภาพ
 มากมิให้ปราศณฺ์ล่วงครหาได้แล้ว อนินทิตา สกคฺมุเปนติ จานํ ก็พ้น
 จากความติเตียนแห่งนักปราศณฺ์ ย่อมเข้าไปถึงสุคติสวรรค์โดยสิริสวัสดิ์
 นิราศภยฺ อาทิตฺตสุมิ อการสุมิ มีอุปมาเหมือนเรือนอันเพลิงไหม้แล้ว
 บุคคลผู้เจ้าของชนภาชนะเครื่องใช้อันใดออกเสียได้แล้ว ของนั้นก็
 ประโยชน์ได้ใช้สอยต่อไปในภายหลัง สิ่งของที่ทิ้งไว้ไม่ชนออกนั้น
 ล้วนเป็นเชื้อเพลิงย่อยยับสูญเสียสิ้น ไม่เป็นประโยชน์คุณอันใดจันใด
 เอมมาทิตฺตเก โลเก ขราย มรณน จ เมื่อโลกคือเบญจขันธ์อันเพลิงคือ
 ชรามรณะเผาผลาญให้กรอบเกรียมอยู่แล้ว นิหเรถว ทานน พึงนำ
 ออกด้วยสามารถบริจาคนะแก่จกฺกณิกคนอนาถาสมณพราหมณ์ตามสมัย
 ทินฺนํ โหติ สุนิกตํ ส่วนพัสดุซึ่งได้บริจาคนะให้แล้วนั้น เป็นอันได้นำ
 ออกเสียด้วยดีแล้วข้าจะมีสุขเป็นผลต่อ ณ ภพภายหลัง ส่วนของทิ้งกไว้
 มิได้บริจาคนะ ก็เหมือนของอันสูญเสียในเพลิงเปล่าไม่มีคุณประโยชน์อันใด
 แก่ตนจะนั้น เพราะจะสาธารณฺ์ทั่วไปด้วยอำนาจใจและเพลิงและผู้ร่วม
 มฤตกที่ตนไม่รักใคร่ อถ อนฺเตน ขหาติ สรีรํ สปริกฺกหํ เมื่อมรณภยมี
 มาถึงแล้ว สรีระร่างกายกับทั้งพัสดุโภคทรัพย์ศฤงคารย่อมจะมละเสียสิ้น
 มิอาจทนติดตามไปยังปรโลกได้ ตสฺมา เหตุคํงนั้น บัณฑิตชนผู้ประกอบ
 ด้วยปริชา พึงผ่อนผันบริจาคนะและบริโภคนะตามสมควร อย่าให้เกิด
 วิปฏิสารเคื้อตร้อนต่อภายหลัง กบิราถ ธีโร ปุณฺณานิ บัณฑิตพึงทำ
 เด็ดซึ่งบุญ คือกุศล อันชำระสันดานให้ผ่องใสและอาจเป็นบัจจัยแก่บุพภาพ
 ในเบื้องหน้า สมฺปสฺสํ อตฺตมตฺตโน พิจารณาเห็นประโยชน์แก่ตนแล้ว

บุญนี้ควรจะทำยิ่งกว่าสิ่งอื่น บุญานิ ปรโลกสมบัติ ปติฏฐา โหนติ
 ปาณินิ บุญย่อมเป็นที่พึงของสัตว์ทั้งหลายในปรโลกเบื้องหน้า สมเด็จพระ
 พระผู้มีพระภาคบรมศาสดา ก็ได้ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า มา ภิกษว
 บุญานิ ภายิตถุ ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายอย่าได้กลัวแต่บุญ
 เลย คำที่ว่าบุญๆ นั้น ย่อมเป็นเชื้อแห่งความสุขความสำราญที่เกิดในกาย
 ในจิต อันความสุขนี้ สัตว์รักใคร่ปรารถนาไม่เลือกกว่าผู้ใดเลย ล้วนแต่
 แสวงหาความสุขอยู่ด้วยกันทั้งสิ้น เมื่อรู้ว่าบุญเป็นพืชก่อให้เกิดผลความ
 สุขมากแล้ว ก็ควรจะไม่ประมาทบำเพ็ญบุญไว้มากในสันดาน เป็นนิ
 นิรันตร ตัม โข ปเนตัม ทานัม และกุศลคือทานนั้น จะมีผลพิเศษมากก็
 เพราะศีล เมื่อทายกและปฏิภาททั้งสองฝ่ายมีศีลเป็นคุณธรรมอยู่แล้ว
 ทานนั้นก็ย่อมบริสุทธ์ทั้งสองสถาน เหตุการตั้งนั้นบุคคลจะมาสันนิษฐาน
 ติ พบประโยชน์เสียด้วยทานเท่านั้นหาควรไม่ พึงดำรงตนให้ตั้งอยู่ในศีล
 สมบัติ ในเบญจเวรวิรัตเว้นจากเวร ๕ เป็นต้น จึงจะสามารถกล่าวหา
 ในที่จะบรรลुकุณทั้งสอง คือโลกสมบัติและภพพิเศษอันเป็นผลแห่งทาน
 แห่งศีล เหตุตั้งนั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคโลกุตตมาจารย์ เมื่อทรงแสดง
 ทานกถาพรรณนาซึ่งทานแล้ว จึงตรัสศีลกถาพรรณนาศีลเป็นลำดับไป
 ด้วยอำนาจพระราชกุศลทานมัยบุญราสี ที่ได้ทรงบำเพ็ญเป็นนิพัทธวัตร
 และพระราชกุศลสำเร็จโดยปีติอุปัฏฐานธรรมปฏิบัติทั้งปวงนี้ ขอสมเด็จพระ
 พระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า จงทรงพระชนมายุยืนนานไพโรจน์
 ชัยฉวาลย์ด้วยราชวรฤทธิ์ สถิตในสิริราชสมบัติโดยเกษมนิราศภย ทุกทิพา
 ราชริกาล เอว ก็มีด้วยประการดังนี้ ขอถวายพระพร

กรรมกิเลสกถา

พระนิพนธ์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

กรรมกิเลสกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.
ปาณาติปาโต อทินฺนาทานํ มุสสาวาโท จ วุจฺจติ.
ปรทารกมนฺนญฺเจว นปฺปสฺสนฺติ ปณฺฑิตาติ.

บัดนี้ จะวิสัชนาในกรรมกิเลสกถา เพื่อประดับปัญญาแห่ง
พุทธศาสนิกชน และเพื่อเป็นเครื่องเจริญอุปมาทรรคมต่อไป

พระภาษิตนี้ (สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า) ตรัสไว้ในสังคาโล-
วาทสูตร เพื่อจะสำแดงกรรมเครื่องเศร้าหมอง ๔ อย่าง ที่พระองค์
ห้ามคนผู้ปฏิบัติกายวาจาใจในทางแห่งความหมกตจไม่ให้กระทำ.

ก็กรรมเครื่องเศร้าหมอง ๔ อย่างนั้น คือ ฆ่าสัตว์ ๑ ลักทรัพย์ ๑
ทำชู้ ๑ พุคฺค ๑ ทั้ง ๔ อย่างนี้ชื่อว่ากรรม เพราะเป็นสิ่งที่สัตว์
กระทำ และชื่อว่าเครื่องเศร้าหมองนั้น เพราะผู้ใดกระทำเข้าแล้ว
ก็กระทำให้ข้อปฏิบัติในทางแห่งความหมกตจของผู้นั้นเศร้าหมองไป
ให้ผิดจากธรรมอันชอบของหมู่มนุษย์ ถ้ายัวสัตว์ที่มีชีวิตเป็นอยู่ทั้งสิ้น
ไม่ว่ามนุษย์หรือสัตว์ดิรัจฉาน ล้วนรักชีวิตกว่าสิ่งอื่น ๆ กลัวตายมาก
กว่าสิ่งอื่น ๆ ไม่อยากจะให้ใครฆ่าฟันให้ล้มตายด้วยกันทั้งสิ้น และ
หมู่มนุษย์นั้น เมื่อมีชีวิตอยู่ยังไม่ตายก็มีความหวังจะทำนุบำรุงร่างกาย
ให้เป็นสุขสบาย แสวงหาสิ่งของเครื่องบำรุงกายเลี้ยงชีวิตด้วยอาหาร

ผ่านผ้าไหมเป็นต้น แสงหาทรัพย์เงินทองเครื่องจับจ่ายซื้อหาแลกเปลี่ยนเป็นต้นนั้น สิ่งใดตนแสวงหามาได้แล้วก็รักใคร่หวงแหนเก็บงำไว้ จะไม่ให้สูญหายเป็นอันตรายไป ไม่อยากจะให้ผู้อื่นมาลักลอบหยิบฉวยเอาของ ๆ ตนไปเสีย ถึงจะให้ก็จะให้แต่ตามใจของตน เมื่ออยู่กับหญิงใดเป็นเมียแล้ว ก็รักใคร่หวงแหนไม่ให้ชายอื่นมาลอบลักทำชั่วร่วมสรวลร่วมสมักรสังวาสด้วยหญิงนั้นเลย อนึ่ง เมื่อสงวนหญิงใดไว้ด้วยหวังจะให้แก่ชายผู้หนึ่งที่ตนชอบใจ ก็ไม่อยากจะให้ชายอื่นมาร่วมสมักรสังวาสลักพาเอาไปเสีย และเมื่อใดเห็นได้ฟังได้รู้สิ่งใด ก็อยากได้เห็นได้ฟังได้รู้แต่สิ่งที่แท้จริง ไม่อยากให้ใครมาพูดปลุกหลอกลวงให้เข้าใจความผิด ๆ ไป ที่เป็นการชักให้เสียประโยชน์ ย่อมปรารถนาอยู่อย่างนี้ทุกคน นักปราชญ์ผู้มีปัญญาเป็นอันมากด้วยกัน ตรึกตรองเห็นอย่างนี้ ย่อมไม่กระทำด้วยตนเอง ว่ากล่าวสั่งสอนห้ามปรามไม่ให้พวกมนุษย์ที่เชื่อถ้อยฟังคำคนฆ่าสัตว์ปลงชีวิตให้ตกลงไป ไม่ให้จกลักแย่งชิงสิ่งของ ๆ เขามาเป็นของตน ไม่ให้ลอบลักทำชั่วด้วยเมียเขาและหญิงที่เขาหวงแหน ไม่ให้พูดปลุกกลับจริงเป็นเท็จกลับเท็จเป็นจริง เพราะเห็นพร้อมกันว่า “กรรม ๔ อย่างนั้น เป็นการเบียดเบียนข่มเหงกันและกัน” ด้วยเหตุนั้นความเมตตากรุณาไม่เบียดเบียนกันให้ได้ทุกซีกทุกตำบลจับหายล้มตาย หวังจะให้เพื่อนกันได้ความสบายกายสบายใจทั่วหน้า ไม่เลือกว่าผู้ใด เป็นมนุษย์ก็ตาม เป็นสัตว์ก็วิจจณาก็ตาม จึงเป็นธรรมอันชอบของหมู่มนุษย์ มีอยู่แต่ในหมู่มนุษย์จำพวกเดียว กระทำหมู่มนุษย์ให้เป็นสัตว์มีชาติสูงกว่าสัตว์เหล่าอื่น เพราะธรรมอันชอบ

อันใดที่เป็นไปในหมู่มนุษย์ ธรรมนั้นไม่มีในสัตว์เหล่าอื่น ด้วยเหตุ
นั้น เมื่อผู้ใดมาฆ่าสัตว์ที่มีชีวิตให้ตายไปด้วยอาการอันใดอันหนึ่ง ด้วย
ตนเองก็ดี ใช้ผู้อื่นฆ่าก็ดี ลักฉ้อแย่งชิงเอาทรัพย์สินของ ๆ ผู้อื่นที่เจ้าของ
ไม่ได้ยอมยกให้มาเป็นของตน ด้วยอาการอย่างใดอย่างหนึ่ง ด้วยตน
เองก็ดี ใช้ให้ผู้อื่นลักให้ก็ดี ขยายลอบลักสมกรสังวาสด้วยเมียของผู้
อื่นและหญิงที่เขาหวงแหนไม่ได้ยอมยกให้ตน หญิงที่เป็นเมียของผู้
หนึ่งอยู่ ล่วงละเมิดผิดกระทำชั่วด้วยชายอื่นก็ดี พุทฺธปลดปล่อยผู้ฟังให้
สำคัญความผิดไปจากความจริงก็ดี ความประพฤติของผู้นั้นย่อมเศร้า
หมองไม่ห่มกจต ผิดจากธรรมอันชอบของมนุษย์ดังกล่าวแล้วน.

ก็จะไรเล่า เป็นเหตุให้มนุษย์บางพวกไม่ตั้งอยู่ในธรรมอันชอบ
ของมนุษย์ ล่วงละเมิดผิดกระทำความ ๔ อย่างนั้น ความโลภอยากได้
ความประทุษร้ายขัดเคือง ความหลง ๓ อย่างนี้แหละเป็นเหตุให้มนุษย์
บางพวกไม่ตั้งอยู่ในธรรมของมนุษย์ ล่วงละเมิดผิดกระทำความ ๔ อย่าง
นั้น ตนมีสันดานหนาไปด้วยความโลภ เห็นแก่ปากท้องเป็นเบื้องหน้า
ยอมกระทำการฆ่าสัตว์บนบกในน้ำ มีyingเนื้อyingนกลงกึ่งลงปลาเป็นต้น
เอามาเป็นอาหาร และขายเอาทรัพย์สินเครื่องจับจ่ายซื้อหาของเลี้ยงปากเลี้ยง
ท้อง บางคนอยากได้เงินทองเป็นกำลัง เมื่อมีใครมาจ้างให้ไปฆ่าคนที่มิ
เวรกับเขาก็คดี ให้ฆ่าสัตว์ของเลี้ยงของเขาก็คดี แม้ผู้ที่เขาจ้างให้ฆ่านั้น
เป็นคนไม่ได้เคยกระทำความชั่วให้ตนขัดเคืองโกรธเค้นมาแต่ก่อน ก็รับ
ไปฆ่าให้ หรือเห็นใครมีทรัพย์สินมาก อยากได้ทรัพย์สินของเขามาเป็นทรัพย์สิน
ของตน ก็คบเพื่อนเข้าปล้นสดมภ์ฆ่าเจ้าทรัพย์สินตาย แล้วขนมาแบ่งปันกัน

บางคนไม่ทำถึงอย่างนั้น เป็นแต่ฉกชิงวิ่งราวและย่องเบียดที่ต่อฝา
เรือนไม่ให้เจ้าของรู้ บางคนก็ลอบลักกระทำชั่วด้วยเมียของผู้อื่น เพราะ
ความโลภในสัมผัส คือความถูกต้องบ้าง เพราะกิตจะปกกลอกเอา
ทรัพย์บ้าง บางทีมีผู้มาให้สินบน ก็รับสมอ้างเป็นพยานโก่ง ไม่รู้ไม่
เห็นก็กล่าวว่ารู้อยู่เห็น และเป็นโจทก์แกล้งฟ้องร้องใส่ความ จ๊อที่บ้าน
เรือนไร่นาเรือนสวนของเขาเป็นต้น และพูดปดอย่างอื่น ๆ อีกเป็น
หลายประการ

คนบางคนมีสันดานหนาไปด้วยประทุษร้ายโกรธชัศเคือง ย่อม
ฆ่ามนุษย์และสัตว์ที่รู้จักงานที่ตนเกลียดชังให้ล้มตาย บางคนก็ลอบลัก
ประทุษร้ายลักฉ้อแย่งชิงเอาทรัพย์สิ่งของ และกระทำสมักรสังวาสด้วย
เมียของคนที่ไม่ชอบกัน ด้วยหมายจะรังแกให้ฉิบหาย และให้ได้ความ
อับยศ บางคนก็พูดปดรับสมอ้างเป็นพยานโก่ง ด้วยหวังใจจะให้ฝ่าย
คนที่ตนไม่ชอบแพ้ และเป็นโจทก์แกล้งฟ้องร้องใส่ความร้ายที่ไม่จริง
ให้แก่คนที่ตนเกลียดชังเป็นต้น

คนบางคนมีสันดานหนาไปด้วยความหลง เห็นชอบเป็นผิด
เห็นผิดเป็นชอบ ย่อมประกอบกรรม ๔ อย่างนั้นด้วยเห็นว่าเป็นความ
ดี ให้ความปรารถนาของตนที่เป็นไปด้วยอำนาจความโลภความโกรธ
สำเร็จได้โดยง่ายกว่าสิ่งอื่น ๆ เป็นต้นว่าอยากได้ทรัพย์ ก็เห็นว่าแสวงหา
โดยทางนี้ง่ายกว่าแสวงหาโดยทางอื่น ๆ มีการค้าขายและรับจ้างทำงาน
เป็นต้นกิตจะกระทำการงานเป็นต้น กิตจะกระทำความฉิบหายให้แก่คนที่
ตนไม่ชอบ ก็เห็นว่ากระทำโดยทางนี้สำเร็จง่ายกว่าทำโดยทางอื่น ๆ ชัณ

เป็นธรรมชาติ กรรมที่ชั่วสัตว์กระทำง่าย กรรมที่ดีสัตว์กระทำยาก สมด้วยคำที่พระตรัสไว้ว่า “กรรมที่ไม่ให้ประโยชน์สำเร็จได้ และไม่เกื้อกูลตน สัตว์กระทำได้ง่าย กรรมอันใดและเกื้อกูลแก่ตนด้วย ให้ประโยชน์สำเร็จด้วย กรรมอันนั้นแลสัตว์กระทำได้ยากอย่างยิ่ง” ดังนี้

คนที่โลก ที่โกรธ ที่หลง ย่อมกระทำความ ๔ อย่างเช่นนี้ เหตุนี้ พระจึงตรัสไว้ในกาลามสูตรว่า “ดูก่อนชาวบ้านกาลามะ บุรุษบุคคลที่โลกแล้วอันความโลภครอบงำแล้ว มีใจอันความโลภยึดไว้รอบแล้ว บุรุษบุคคลที่โทสะประทุษร้ายแล้ว อันโทสะครอบงำแล้ว มีใจอันโทสะยึดไว้รอบแล้ว บุรุษบุคคลที่หลงแล้ว อันความหลงครอบงำแล้ว มีใจอันความหลงยึดไว้รอบแล้ว ย่อมฆ่าสัตว์มีชีวิตที่ไม่ควรฆ่าบ้าง ย่อมถือเอาสิ่งที่เจ้าของไม่ให้แล้วอันตนไม่ควรจะถือเอาบ้าง ย่อมถึงซึ่งเมียของผู้อื่นที่ตนไม่ควรถึงบ้าง ย่อมพูดปดที่ไม่ควรจะพูดบ้าง ย่อมชักชวนผู้อื่นเพื่อให้ฆ่าสัตว์เป็นต้นนั้นที่เป็นไปเพื่อผลไม่ใช่ประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความทุกข์แก่ผู้อื่นนั้น สิ้นกาลนานบ้าง” ดังนี้ ความโลภ ความโกรธ ความหลง ๓ อย่างนี้แล เป็นเหตุให้มนุษย์บางพวกไม่ตั้งอยู่ในธรรมอันชอบของมนุษย์ ล่วงละเมิดกระทำความ ๔ อย่างนั้น ดังกล่าวมานี้

กรรม ๔ อย่างนั้น จะกระทำแต่ความประพฤติของผู้นั้นให้เศร้าหมองไปอย่างเดียวนั้นได้ ย่อมกระทำผู้หนึ่งเองให้เศร้าหมองทั้งกายทั้งใจด้วยผลของตน ทั้งในชาติหนึ่งชาติหน้าด้วย ให้เศร้าหมองอย่างไร ธรรมชาติคนที่เกิดมาเป็นมนุษย์ ซึ่งเป็นชาติอันสูงสุกว่าสัตว์เหล่าอื่นโดย

คุณ ที่มีในใจ จะกระทำสิ่งใดก็ต้องกระทำแต่สิ่งที่เป็นความดีความชอบ ให้เป็นประโยชน์ทั้งตนและผู้อื่น จึงจะสมกับที่ได้ร่างกายมาเป็นมนุษย์ นั้น เมื่อผู้ใดไม่ตั้งอยู่ในธรรมของมนุษย์ มาประพฤติกว้างละเมิดแล้ว ผู้นั้นเมื่อนึกถึงกรรมที่ตนกระทำนั้น ถ้าเว้นเข้ากับตัวเสียตั้งใจเป็นแต่ กลาง ๆ แล้ว ก็คงจะติเตียนตนเองได้เพราะความชั่วที่ตนกระทำ และ เห็นบาปกรรมเป็นอกุศลเต็มในสันดานของตน ถึงเมื่อเวลาเย็นแสง อาทิตยส่องเงาภูเขาใหญ่ปรากฏชัด ณ พื้นแผ่นดินฉะนั้น แต้นั้นก็จะเกิด ความร้อนใจ เพราะความชั่วที่ได้กระทำไว้แล้วนั้นตนไม่อาจกลับคืน ได้ นักปราชญ์ผู้มีปัญญาารู้แจ้งสิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ ก็ย่อมจะติเตียนได้ เสียงนินทาอันลามกไม่เพราะเหตุ ย่อมจะแพร่หลาย ไปในที่นั้น ๆ ถ้าผู้นั้นยังไม่รู้สึกกรรมที่ตนกระทำนั้นเป็นความชั่วต่ำ ข้ำเลวทราม ยังขึ้นประกอบอยู่อย่างนั้น กรันถึงเวลาจะตาย ก็จะไม่มีความดีสิ่งใด ที่จะหมายเอาเป็นที่พึ่งที่อุ้มใจ ก็จะเกิดความเศร้า โศกรำพันเพื่อ ถึงความเป็นผู้หลงตาย มิได้มีสติสัมปชัญญะตาย

มิใช่แต่เท่านั้น พระเจ้าแผ่นดินและผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน ที่ ปกครองหมู่มนุษย์ ๆ ในภายในอำนาจของท่าน ท่านให้ใคร่เลี้ยงชีวิต ได้ยืนนานปราศจากภัยอันตราย แสวงหาเครื่องบำรุงร่างกายเลี้ยงชีวิตให้ เป็นสุขสำราญ เว้นจากความเบียดเบียนซึ่งกันและกัน ท่านย่อมยก ย่องอุดหนุนธรรมอันชอบของมนุษย์นั้นไว้ ห้ามไม่ให้ผู้ใดผู้หนึ่งฝ่า ฝืนล่วงละเมิดกระทำความ ๔ อย่างนั้น ถ้าผู้ใดขึ้นกระทำความเช่น นั้น ที่เป็นการเบียดเบียนและทำประโยชน์ของเพื่อนมนุษย์ด้วยกันให้

เสียไป ท่านก็ลงโทษผู้นั้นด้วยพระราชอาญาตามสมควรแก่โทษหนักเบา เพื่อให้เข็ดหลาบไม่ฝ่าฝืนกระทำอีกต่อไป และเพื่อให้ได้เป็นตัวอย่างให้คนอื่น ๆ สะทึงกลัวไม่อาจกระทำเช่นนั้นอีก เหมือนหนามยอกต้องเอาหนามบ่งฉะนั้น

บรรดาโทษที่กล่าวมานี้ ล้วนเป็นผลอันผู้กระทำความผิด ๔ อย่างนั้นจะพึงเห็นประจักษ์ต่อตาในชาตินี้ เมื่อกล่าวถึงโทษในชาติหน้า นักปราชญ์ท่านว่า “คนที่ทำความผิด ๔ อย่างนั้นให้มากแล้ว ย่อมไปเกิดในอบาย คือนรกกำเนิดดิรัจฉานและโลกแห่งเปรต” เพราะท่านอ้างคำที่ตรัสไว้ในพระสูตรหนึ่งว่า “ความฆ่าสัตว์มีชีวิตให้ตกลงไป ความถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้แล้ว ความประพฤตินอกใจในกาม คืออารมณ์ที่สัตว์ใคร่ทั้งหลาย ความพดปด เหล่านี้ ไกรมาส่องแสงหนักแล้ว อบรมกระทำให้มากแล้ว ย่อมทำให้ผู้นั้นไปเกิดในนรก ในกำเนิดดิรัจฉาน ในโลกแห่งเปรต แห่งใดแห่งหนึ่ง โทษอันเป็นผลของความฆ่าสัตว์อันใด ที่เบากว่าโทษทั้งหมด โทษนั้นย่อมให้สัตว์ผู้กระทำความผิดนั้น ที่เกิดมาเป็นมนุษย์ มีอายุสั้นไม่ยืนนาน โทษอันเป็นผลของความถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้อันใด ที่เบากว่าโทษทั้งหมด โทษนั้นย่อมให้ทรัพย์สมบัติของผู้กระทำความผิดนั้น ที่เกิดมาเป็นมนุษย์แล้ว จิบหายไปด้วยอันตรายต่าง ๆ โทษอันเป็นผลของความประพฤตินอกใจในกามทั้งหลายอันใด ที่เป็นโทษเบากว่าโทษทั้งหมด โทษนั้นย่อมให้สัตว์ผู้กระทำความผิดนั้น ที่เกิดมาเป็นมนุษย์แล้ว มีผู้ผูกเวรคอยเป็นศัตรู โทษอันเป็นผลของความพดปดอันใด ที่เบากว่าโทษ

ทั้งหมด โทษนั้นยอมให้สัตว์ผู้กระทำ ที่เกิดมาเป็นมนุษย์แล้ว ถูกเขากล่าวใส่ความที่ไม่เป็นจริง” โทษเหล่านี้นักปราชญ์ท่านว่าเป็นผลอันผู้กระทำความ ๔ อย่างนั้น จะพึงได้พึงถึงในชาติหน้า ก็โทษไม่เห็นต่อทานนั้นจนยกไว้ก่อน เพราะไม่มีพยานลงเป็นแน่ จะเป็นอันกะเกณฑ์ให้เชื่อไป จะกล่าวแต่พอจะเห็นได้ ใคร่ครวญดูตามเหตุผลว่า “ใครมีใจเหี้ยมหาญ รุ้ยยประพฤตินเป็นคนเก่งให้ประหัตประหารพันทางทุกที ผู้อื่นให้เจ็บปวดบอบช้ำอยู่เนือง ๆ ก็มักจะต้องถูกประหัตประหารแต่คนที่มิเวรกับตนเหมือนอย่างนั้นบ้าง” สมด้วยคำที่พูดกันว่า “หมองูตายด้วยงู หมอจะระเซตายด้วยจะเซ” ฉะนั้น ของเครื่องบำรุงตนให้ได้ความสุข แต่ไม่แสวงหาโดยทางที่ชอบ มีทำไร่นาเรียกสวนและการค้าขายเป็นต้น ไปแสวงหาโดยทางผิด คือลักฉ้อแย่งชิงเอาของเขามาของที่ได้มานั้นแม้มาก ก็ไม่คงอยู่ในมือผู้นั้นนานเหมือนของที่ได้อามาโดยชอบธรรม ย่อมพลันที่จะเสื่อมสิ้นหมดไปเร็ว ใครมีใจประกอบไปด้วยราคะความกำหนัดกล้าหาแน่นักในสันดาน ไม่นินทักด้วยเมื่อยของตนอย่างเดียว ไปลอบลักกระทำสมัครสังวาสด้วยเมื่อยของผู้อื่น เมื่อชายผู้เป็นผัวเขารู้เข้า เขาโกรธแค้นเป็นศัตรูผูกพยาบาทคอยล้างผลาญให้ถึงความฉิบหาย เพราะว่าสิ่งอื่นนอกจากชีวิตแล้ว ที่สัตว์จะหวงกันเหมือนด้วยเมื่อยมิได้มี ส่วนหนึ่งที่ผัวยังอยู่เล่า ถ้าประพฤติดัวลวงใจผัว ไปกระทำชู้ด้วยชายอื่น ผัวรู้ความนั้นเข้า แม้แต่เกมทริก็ใครเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันยิ่งกว่ารักผู้อื่น ภายหลังก็กลับเกลียดชังกลายเป็นศัตรูไป แม้แต่หน้าก็ไม่อยากขอเห็น ใครพูดปดอยู่เป็นนิตย์จนเขาจับได้แล้ว เขาก็ไม่เชื่อ

ถ้อยพั่งคำของผู้นั้น ถึงผู้นั้นจะพูดจริงในเวลาที่ดินจะต้องการความจริง เขาก็คงใส่ความว่าผู้นั้นพูดปดไม่เป็นคำจริง แล้วทำประโยชน์ของผู้นั้น ให้เสียไป คำที่ว่ามานี้ พอเป็นเครื่องแนะนำให้เห็นความในพระสูตรที่ สำแดงไว้ข้างต้นปรากฏชัด โดยอุบายเทียบเคียงอย่างนี้ เพราะกรรม ๔ อย่าง คือ ข่าสัตว์ ๑ ลักทรัพย์ ๑ ทำชู้ ๑ พูดปด ๑ เป็นเครื่อง เสร้าหมอง เพราะทำความประพฤติกของผู้ล่วงให้เสร้าหมองไม่หมดจด ผิดจากธรรมชาติอันชอบของหมู่มนุษย์ และกระทำผู้ล่วงให้เสร้าหมองทั้งกาย ทั้งใจด้วยผลของตนทั้งในชาติหนึ่งชาติหนึ่งอย่างนี้ นักปราชญ์ผู้มีปัญญา ดำเนินแต่ในสิ่งที่เป็ประโยชน์ ในปางหลังก็ดี ในทุกวันนี้ก็ดี ไม่เลือก ว่านับถือพระพุทธศาสนา หรือภายนอกพระพุทธศาสนา แม้ต่างเพศ ต่างภาษา อยู่ในถิ่นฐานอันไกลไปมาไม่ถึงกัน ย่อมไม่สรรเสริญเลย มีแต่ จะติเตียนว่าเป็นกรรมต่ำช้าเลวทราม ย่อมไม่กระทำด้วยตนเอง และ ห้ามปรามหมู่มนุษย์ที่เชื่อถ้อยพั่งคำตนไม่ให้กระทำด้วยกันสิ้น ต่างกัน อยู่บ้างแต่เพียงคำสั่งสอนที่เคร่งครัด และลดหย่อนผ่อนเบาเท่านั้น จักกล่าวแต่คำสั่งสอนที่มาในพระพุทธศาสนา กรรม ๔ อย่างนั้น ท่าน สั่งสอนห้ามไม่ให้กระทำ มีที่มาในพระบาลีเป็นอันมาก ในที่บางแห่ง ท่านจัดไว้ในเวร ๕ เพราะว่าใครกระทำเข้าแล้วก็ชื่อว่าก่อเวรใส่ตน เอง ในที่บางแห่งท่านจัดไว้ในภัย ๕ เพราะกรรม ๔ อย่างนั้น อันสัตว์ทั้งหลายกลัวด้วยกันทั้งสิ้น ไม่อยากให้มีแก่ตนเลย เมื่อใคร มาจนวันเสียได้ขาด ท่านกล่าวว่าผู้นั้นได้ชื่อว่าให้ความไม่ต้องกลัวแก่ หมู่สัตว์ ในที่บางแห่งท่านจัดไว้ในทุจริตคือความประพฤติชั่ว ๓ อย่าง

เพราะความก่อสร้างสั่งสมกระทำความ ๔ อย่างนั้นให้มาก เป็นความ
ประพฤติก้าวในโลกไม่มีนักปราชญ์ผู้ใดสรรเสริญ ในที่บางแห่งท่าน
จัดไว้ในกิจไม่ควรกระทำ เพราะกรรม ๔ อย่างนั้น ให้โทษทั้งใน
ชาตินี้ชาติหน้า ในที่บางแห่งท่านจัดไว้ในความประพฤติไม่เป็นธรรม ๓
อย่างเพราะความกระทำความ ๔ อย่างนั้น เป็นการผิดจากธรรม
อันชอบของหมู่มนุษย์ ในที่บางแห่งท่านจัดไว้ในอกุศลกรรมบถ ๑๐
เพราะกรรม ๔ อย่างนั้นเป็นทางเป็นคลองของอกุศลที่จะให้สัตว์เดินไป
ไหลไปสู่ความทุกข์ ในที่นี้เรียกว่ากรรมกิเลส เพราะเป็นเครื่องเศร้า
หมองทั้งกล่าวแล้ว ความเว้นจากกรรม ๔ อย่างนั้น และเว้นจาก
ดื่มเหล้าและน้ำคองที่ทำผู้ดื่มแล้วให้เมา ท่านจัดไว้เป็นศีลที่จะต้อง
รักษาเป็นนิตย์ไม่มีเวลาวาง ของคฤหัสถ์บรรพชิตทั้งสิ้น ต่างแต่ใน
หมู่บรรพชิต องค์ศีลที่ ๓ ท่านห้ามแข็งแรงขึ้นไปกว่านั้น

ก็อะไรเล่า เป็นเหตุให้นักปราชญ์ทั้งหลายตั้งอยู่ในธรรมอันชอบ
ของหมู่มนุษย์ ไม่ละเมิดกระทำความ ๔ อย่างนั้นด้วยตนเอง และว่า
กล่าวสั่งสอนไม่ให้ผู้อื่นกระทำด้วย ความไม่โลภ ความไม่โกรธประทุษร้าย
ความไม่หลง ๓ อย่างนี้แล เป็นเหตุให้นักปราชญ์ทั้งหลายตั้งอยู่ในธรรม
อันชอบของหมู่มนุษย์ ไม่ล่วงละเมิดกระทำความ ๔ อย่างนั้นด้วยตน
เอง และว่ากล่าวสั่งสอนไม่ให้ผู้อื่นกระทำด้วย ก็คงที่ไม่โลภไม่โกรธ
ไม่หลง มีสันทานห่างจากความโลภความโกรธความหลงแล้ว ย่อมมีสติ
ระลึกจำกับบุญคุณโทษ รู้จักความดีความชั่ว เมื่อจะประกอบกา
รงานกระทำสิ่งใดลง ถ้าเห็นว่าเป็นบาปอกุศลลามก มีโทษแล้ว ก็มี

ความละเอียดใจของตน และกลัวผู้อื่นจะติเตียนย่อมไม่อาจกระทำลงได้ ส่วนคนที่โลกที่โกรธที่หลง มีสันดานหนาไปด้วยความโลภความโกรธ ความหลงแล้ว แม้จะได้ยินได้ฟังและได้รู้ได้เห็นด้วยใจว่า สิ่งนั้นไม่ดี ไม่ชอบ สิ่งนี้ดี สิ่งนี้ชอบ ถึงกระนั้นก็ยังยินดีที่จะกระทำสิ่งที่ไม่ดีไม่ชอบ ด้วยอำนาจความโลภความโกรธความหลง ชักนำไปไม่มีความละเอียด ใจของตนเอง และไม่กลัวแต่โทษ มีผู้อื่นจะติเตียนเป็นต้น จะก่อสร้างสั่งสมความดีความชอบได้เป็นอันยากยิ่ง สมด้วยคำพระตรัสไว้ว่า “ความดีที่ให้ประโยชน์สำเร็จ คนดีทำได้ง่าย คนชั่วทำได้ยาก ความชั่วที่เป็นบาปลามก คนชั่วทำได้ง่าย พระอริยเจ้าทำได้ยาก” ดังนี้

คนที่ไม่โลภ ไม่โกรธประทุษร้าย ไม่หลง ย่อมไม่กระทำความชั่ว อย่างนั้นด้วยตนเอง และไม่ชักชวนผู้อื่นให้กระทำอย่างนี้ เหตุฉะนั้น พระจึงตรัสไว้ในกาลามสูตรว่า “ดูก่อนชาวบ้านกาลามะ บุรุษบุคคล ที่ไม่โลภ อันความโลภครอบงำไม่ได้แล้ว มีใจอันโลภยึดไว้รอบไม่ได้แล้ว บุรุษบุคคลที่โทสะไม่ประทุษร้ายแล้ว อันโทสะครอบงำไม่ได้แล้ว มีใจอันโทสะยึดไว้รอบไม่ได้แล้ว บุรุษบุคคลที่ไม่หลง อันความ หลงครอบงำไม่ได้แล้ว มีใจอันความหลงยึดไว้รอบไม่ได้แล้ว ย่อมไม่ ฆ่าสัตว์ที่มีชีวิต แม้มถึงพร้อมจำเพาะหน้าที่ตนอาจจะฆ่าได้ ย่อม ไม่ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ แม้นตนเองจะลักได้ โดยไม่มี ใครจับได้ ย่อมไม่ถึงซึ่งเมียบของผู้อื่นด้วยความประพฤติกดล่วงประเวณี แม้มมีทางที่ตนอาจจะถึงได้ ย่อมไม่พูดคำปดแม้มไม่มีใครรู้เท่าถึง ย่อม ชักชวนแม้มซึ่งผู้อื่นเพื่อไม่ให้ฆ่าสัตว์เป็นต้น ที่เป็นไปเพื่อประโยชน์

เกือกกุลความสุขแก่ผู้อื่นนั้นสนกลนาน” ทั้งนี้ ความไม่โลภไม่โกรธ ไม่หลง ๓ อย่างนี้แล เป็นเหตุให้นักปราชญ์ทั้งหลายตั้งอยู่ในธรรมอันชอบของมนุษย์ ไม่ล่วงละเมิดกระทำความ ๔ อย่างนั้นด้วยตนเอง และว่ากล่าวสั่งสอนไม่ให้ผู้อื่นกระทำความ ๔ อย่างนี้ด้วย ทั้งกล่าวมานี้

เมื่อคนที่มีความต้องการด้วยธรรมอันชอบ มาตริกตรองเห็น ด้วยปัญญาของตนเองว่า “กรรม ๔ อย่างนั้น ทำแล้วทรมานและมีโทษควรเว้นจริง” ทั้งนี้ก็คือ เป็นแต่เชื่อฟังด้วยคำของนักปราชญ์มีพระพุทธานุภาพเป็นต้นก็ดี ฟังทวนเสีย อย่ากระทำความ ๔ อย่างอันเป็นการงานของคนชั่วนั้นแล้ว ตั้งตนไว้ในการทำงานของคนประพฤติกิเลสประพฤติชอบ อย่าฆ่าสัตว์ปลงชีวิตให้ตกลงไป ฟังมีใจเยือกเย็นอยู่ด้วยเมตตากรุณาในหมู่สัตว์ทั้งมนุษย์ และสัตว์อื่น ที่เป็นเพื่อนทุกข์ยาก คือต้องเกิด แก่ เจ็บ ตาย และมีสิ่งก่อกวนเสียดแทงเหมือนกับตน อย่าถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ยอมยกให้ ด้วยการลักขโมยชิงข่มเหงเอาด้วยกำลัง ฟังแสวงหาทรัพย์เลี้ยงชีวิตแต่ในการที่ชอบ คือทำไร่นา เรือกสวน และค้าขายแลกเปลี่ยนด้วยความยอมด้วยความยินดีของผู้ซื้อและผู้ขาย และรับจ้างทำงานของผู้อื่นด้วยเรี่ยวแรงของตน อย่าลอบลักระคนร่วมสมักระสังวาสด้วยเมียของผู้อื่น หญิงที่เขาคดโกง ฟังยินดีด้วยเมียของตนอย่างเดียว ฝ่ายหญิงเล่า ก็อย่าประพฤติกดโกง ผัวคบชายอื่นเป็นชู้ ฟังเป็นคนซื่อตรงต่อผัวของตน อย่าพูดปดกลับจริงเป็นเท็จกลับเท็จเป็นจริง ล่อลวงผู้อื่นให้สำคัญผิดจากความเป็นจริง ฟังพูดแต่คำที่จริงแท้โดยเหตุผล ถ้าอาศัยความประมาทหลงพลาด

กระทำความผิดที่เป็นบาปอย่างหนึ่งอย่างใดลงแล้ว ก็พึงตั้งใจควั่นเสียอย่าทำอีกต่อไป และอย่าปลุกความพอใจในการกระทำบาปนั้น จะสำคัญเสียว่า “บาปที่เราทำนั้นเล็กน้อยเท่านั้นที่โทษจะตามให้ผล” ทั้งนี้ไม่ได้เลย ด้วยว่าเมื่อคนทำบาปแล้วใจก็ยินดีในบาป ทำบุญแล้วใจก็ยินดีในบุญ เมื่อก่อสร้างบาปบุญนั้นรำไป ๆ แม้ทีละน้อย ๆ บาปบุญนั้นก็ย่อมเจริญขึ้นได้มาก เหตุนี้พระจึงตรัสสอนว่า “คนผู้ใคร่ประโยชน์แสวงหาความสุขแก่ตน พึงรีบเร่งชวนชวายในกรรมอันงามคือก่อสร้างกองบุญกุศลเสียโดยพลัน และพึงห้ามจิตจากกรรมอันเป็นบาปอกุศล เพราะว่าคนทำบุญชั่ว ๆ ห่อหุ้ม ๆ อยู่ ใจก็ยินดีเสียในบาป ถ้าว่าบุรุษกระทำบาปลงไซ้ อย่ากระทำบาปนั้นบ่อย ๆ อย่ากระทำความพอใจในที่จะกระทำบาปนั้น เพราะความสังสมเจริญขึ้นแห่งบาปนั้นเป็นโทษนำความทุกข์มาให้ ทั้งในชาตินี้ชาติหน้า ถ้าว่าบุรุษกระทำบุญก่อสร้างกุศลขึ้นบ้างไซ้ พึงกระทำความชอบใจในที่จะบำเพ็ญกุศลนั้นให้มาก เพราะว่าความสังสมเจริญขึ้นแห่งบุญกุศลนั้นเป็นคุณนำความสุขมาให้ ทั้งในชาตินี้ ชาติหน้า ใคร ๆ อย่าดูถูกว่าบาปบุญว่าน้อยจักไม่ให้ผลทั้งนี้ หมั่นทำที่เขาเปิดฝาทิ้งไว้กลางแจ้งในเวลาฝนตกยังเต็มด้วยน้ำตกที่ละลายตหนึ่ง ๆ เท่านั้น คนพาลเมื่อสังสมบาป แม้ทีละน้อย ๆ ก็ย่อมเต็มด้วยบาปนั้น ฝ่ายคนมีปัญญาเมื่อสังสมบุญกุศลแม้ทีละน้อย ๆ ก็ย่อมเต็มด้วยบุญนั้นเหมือนฉะนั้น เพราะพระตรัสไว้อย่างนี้ ควรแล้วเพื่อจะบำเพ็ญกุศลก่อสร้างกองกุศลประพฤติความดีความชอบให้เป็นประโยชน์ตนและผู้อื่น ให้สมกับที่

เกิดมาเป็นมนุษย์มีชาติอันสูงส่งกว่าสัตว์อื่น ๆ และบุญกุศลความดี
ความชอบที่ได้กระทำไว้นั้น จะได้เป็นที่พึ่งพำนักอาศัยของตน ทั้งใน
ชาตินี้ชาติหน้า ให้ได้ประสบสุขตามปรารถนาทุกประการ.

สังคหวัตถุกถา

ในการเฉลิมพระชนมพรรษา สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี

พระนิพนธ์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

๔๒

สังคหวัตถกถา

นมตถุ สุกตสฺส.

ทานญจ เปยวชฺชญจ   อตฺถจริยา จ ยา อิธ
สมานตา จ ฌมฺเมสุ   ตตฺถ ตตฺถ ยถารหิ
เอเต โข สงฺกหา โลเก   รตฺตสฺสานิ ว ยายโต
เอเต จ สงฺกหา นาสฺสุ   น มาตา ปุตฺตการณา
ลภถ มานํ ปุชฺช วา   ปิตา วา ปุตฺตการณา
ยสฺมา จ สงฺกहे เอเต   สมเวทฺชนนฺติ ปณฺทิตา
ตสฺมา มหตฺตํ ปปโปนฺติ   ปาสฺสา จ ภวณฺติ เตติ.

บัดนี้ จักรับพระราชทานถวายวิสัยนา สังคหวัตถกถา ฉลอง
พระเดชพระคุณประทับพระบัญชาบารมี อนุโมทนาพระราชกุศลราศี
อันสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทรงบำเพ็ญในอภิรักษ์จิตสมัย ทรง
วันราชสมภพบรรจบรอบ ๕๕ ปี เมื่อถึงมงคลสมัยอย่างนี้ ทุกปีมา
สมเด็จ ฯ เจ้า ไท้ทรงถือเป็นโอกาส ทรงบำเพ็ญปรตถประโยชน์
เกื้อกูลแก่ทวยชนทุกชั้นทุกเหล่า ทรงอภัยส่วยอาหารบิณฑบาต
และทรงบริจาคไทยธรรมแก่พระภิกษุสงฆ์ เพื่อเป็นกำลังบำเพ็ญสมณ-
ปฏิบัติ พระราชทานเลี้ยงแก่พระราชวงศานุวงศ์ และข้าทูลละอองธุลี
พระบาท ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ เพื่อปฏิสังขรณ์พระอารามบ้าง
เพื่อเกื้อกูลการรักษาพยาบาลคนเจ็บไข้บ้าง เพื่อบำรุงการเล่าเรียนบ้าง
เพื่อสาธารณทานอย่างอื่นอีกบ้าง เช่นพระราชทานอุทกทาน เป็นการ
ทรงแผ่ประโยชน์แก่ทวยราษฎร ทรงยังความยินดีให้เกิดแก่ทวยชนทุก
ชั้นทุกเหล่า ผู้ได้รับพระราชทานเคราะห์ ส่วนสมเด็จ ฯ เจ้า ไท้ทอดพระ

เนตรเห็นบ้าง ไต่ทรงทราบบ้างว่า พระราชจรรยาส่วนสังกหัตถ์นั้น ได้สำเร็จประโยชน์แก่ชนนั้น ๆ ย่อมทรงพระปรีติปราโมทย์ด้วยพระองค์เอง ความขึ้นบานด้วยกันทั้งสองฝ่าย ย่อมยืคเหนี่ยวชนผู้ได้รับพระราชานุเคราะห์ ให้จงรักภักดีนิยมนับถือในสมเด็จ ฯ เจ้า และเหนี่ยวพระราชหฤทัยสมเด็จ ฯ เจ้า ให้ทรงพระเมตตาอารีแก่ผู้ได้รับพระราชูปถัมภ์นั้นสืบไปอีก เหมือนเพลารถอันกำลังเดิน ย่อมกุมล่อไว้นั่น หมุนล่อให้วนไปในขณะรถเดินฉะนั้น

การสงเคราะห์ผู้อื่น เป็นส่วนอุปถัมภ์ ย่อมเป็นปฏิบัติของท่านผู้ใหญ่ ผู้ตั้งอยู่ในฐานะเป็นบุรพการี มารดาบิดามิหน้ำที่สงเคราะห์บุตร อาจารย์มิหน้ำที่สงเคราะห์ศิษย์ อิศรชนเป็นต้นว่าพระราชามิหน้ำที่สงเคราะห์ผู้พึ่งพาหนัก เมื่อได้ทำแล้ว ชื่อว่าเป็นบุรพการีของเขา เป็นผู้ควรได้รับปฏิการ คือทำตอบแทนของเขา แม้ชนที่ยังเป็นผู้น้อย ไม่เห็นแก่ประโยชน์ฝ่ายตนส่วนเดียว มีใจกว้างขวางเพื่อแผ่สงเคราะห์ญาติมิตร ตลอดจนถึงคนอื่น ย่อมเป็นผู้อันคนเป็นอันมากรักใคร่นับถือ ช่วยส่งให้ถึงความเป็นผู้ใหญ่ เพราะอย่างนั้นสมเด็จพระพุทธพุทธเจ้าผู้เสด็จดีแล้ว โดยความปฏิบัติพระองค์ มีพระพุทธประสงค์จะนำพุทธเวไนยให้บรรลุถึงคุณสมบัติ อุตตมมูปาณิธิความถึงตนไว้โดยชอบ จึงทรงแสดงสังกหอุบายไว้เป็นทางอย่างนี้ว่า

ทานญจ เปยวชฺชญจ อตฺถจริยา จ ยา อิธ

สमानตา จ ธมฺเมสุ ตตฺถ ตตฺถ ยถารหิ

เป็นต้น แปลความว่า “อุบายสำหรับสงเคราะห์ คือยืคเหนี่ยวน้ำใจ

กน เหล่านี้ ๔ ประการ คือทาน ได้แก่การให้การแจก ๑ เปยยวัชชะ ได้แก่ถ้อยคำอันตุดตัม คือจับใจ ๑ อตฺตจริยา การประพฤติประโยชน์ แก่กัน ๑ สมานตา ความเป็นผู้สม่ำเสมอในธรรมนั้น ๆ ตามสมควร ๑ ย่อมเหนี่ยวคนทั้งหลายไว้ให้กลมเกลียวกันในโลก เหมือนเพลาารถอัน กำลังเดิน ย่อมหมุนวนไปฉะนั้น ถ้าสังคหุบายเหล่านี้ไม่พึงมีใช้ มารดาที่ดี บิดาที่ดี จะไม่พึงได้ความนับถือและความบูชา เพราะ เหตุมีบุตร เหตุใด บัณฑิตทั้งหลายพิจารณาเห็นสังคหุบายเหล่านี้ว่า เป็นกิจชอบ และประกอบตามกำลัง เหตุนี้ จึงบรรลุถึงความ เป็นใหญ่ และเป็นผู้อื่นคนทั้งหลายสรรเสริญ” ดังนี้.

บัดนี้ จักรับพระราชทานพรณนาความแห่งกาถาทั้งหลายนี้เป็น ลำดับไป ทานการให้การแจกนั้นจำแนกออกเป็น ๒ ประการ การ ให้โดยเจาะจงบุคคล เรียก ปาฏิบุคลิกทาน ๑ การให้ทั่วไปโดยไม่ เจาะจง เรียก สาธารณทาน ๑ มารดาบิดาให้อาหารเครื่องเล่นเครื่อง ประดับแก่บุตรธิดาในเวลายังเยาว์ ให้ทรัพย์เป็นทุนรอน ให้ถิ่นฐาน บ้านเรือนในเมื่อเจริญวัยขึ้นแล้ว เจ้านายให้โภกทรัพย์แก่ข้าไทแก่ บ่าว ญาติมิตรแจกเข้าของให้แก่กัน นีอุทธารณแห่งปาฏิบุคลิกทาน เป็นส่วนอนุเคราะห์ บุตรธิดาผู้มีเรือน ให้ทรัพย์เป็นเครื่องเลี้ยง ให้ผา รตน้ำแก่มารดาบิดาผู้ชรา ไปทางไกลหาของมาฝาก ข้าไทและบ่าวให้ สิ่งของแก่เจ้านาย เป็นเครื่องแสดงความจงรักภักดี นีอุทธารณแห่ง ปาฏิบุคลิกทาน ส่วนบูชาคือฉลองคุณ อิศรชนหรือคนมีทรัพย์ ผู้มีใจดีอารีแผ่แผ่เกมหาชน สร้างถนน ขุดคลอง ทำสะพาน

เพื่อเป็นทางสัญจรสะดวก ปลุกศาลา ปลุกต้นไม้ ชุตสระน้ำ เพื่อเป็นที่พักที่อาศัย ทั้งหรือบำรุงโรงพยาบาลสถานทีรักษาไข้เจ็บ ทั้งหรือเกื้อกูลโรงเรียนสถานที่ให้ความรู้แก่เด็กชายหญิง นนทบุรีคณะแห่งสาธารณทาน ทานย่อมเป็นสังคหุบายยึดเหนี่ยวใจของคนผู้ได้รับให้รักใคร่นับถือ มารดาบิดาไม่สนใจเพื่อจะผูกใจบุตรไว้ ด้วยให้ทรัพย์สินสิ่งของต่าง ๆ ตามเวลา คงไม่เป็นที่รักของบุตร เหมือนได้ไฟใจทำมาแต่ครั้งบุตรยังเยาว์ เจ้านายผู้เหนียวแน่น จักไม่เป็นที่รักที่นับถือของข้าไท เหมือนท่านผู้เผื่อแผ่ แม่บุตรธิดาและข้าไท ก็เป็นตักกัน ต่อเมื่อเพื่อในการให้ปัน แสดงน้ำใจให้ผู้ใหญ่เห็น จึงจักเป็นที่รักใคร่ของท่านมาก ท่านผู้บริจาคทรัพย์ทำสาธารณประโยชน์ ย่อมเป็นที่สรรเสริญของมหาชน มีคนชอบทั้งนั้น แต่การให้ที่จักว่าเป็นสงเคราะห์อันจริงแท้ นั้น ต้องเป็นการอุดหนุนผู้ได้รับให้ได้ประโยชน์จริง ๆ ถ้าผู้ให้ไม่เพ่งผลดี อันจะพึงมีแก่ผู้ได้รับ การสงเคราะห์นั้น กลับจักทำให้ผู้ได้รับให้เสียลงก็ได้ เช่น ให้แก่คนขอทาน อันมิใช่ผู้สุจริตการยังสามารที่จะหาเลี้ยงชีวิตตามลำพังตนได้ แต่เป็นคนไม่มีอายในอันอาศัยนำพักนำแรงของคนอื่นเป็นอยู่ เห็นเป็นการได้ง่ายได้สะดวกคนอย่างนั้น แม้มีคนอื่นให้สัปดาห์ไร ก็ไม่อาจยกตนขึ้นจากหล่มคือความยากจน และให้แก่คนสุรุษสุรายไม่รู้จักประหยัคทรัพย์ คนอย่างนั้นมิได้ทรัพย์มากสักเท่าไร ก็ไม่พ้นจากความเป็นหนี้ผู้อื่น การได้กลอง ๆ กลับเป็นทางให้เขาทำหนี้ท่วมตนมากขึ้น การให้ไม่เพ่งผลดีแก่ผู้ได้รับ ไม่จัดเป็นสัปบุริสถาน ชนผู้เป็นสัตบุรุษ ย่อมไม่ตระหนี่ รู้จักถือ

เอาสาระแห่งโลกทรัพย์ ถ้วยเกือกผู้อื่น แต่เฟื่องผลให้สำเร็จแก่เขา
จริง ๆ ทานอันผู้ให้รู้จักทำแต่พอดี ทรงตนทรงผู้อื่นไว้ได้ทั้งสองฝ่าย
คือตนเองไม่ถึงต้องกลับเป็นผู้ขาดแคลนเพราะการให้นั้น อุปถัมภ์ผู้ได้
รับให้พ้นจากความขาดแคลน หรือเพียงพองตนให้ทรงอยู่ได้ อย่างนี้
จึงจัดเป็นสังคหอบายอันแท้จริง นับเป็นประการที่ต้น.

เปยุวชุษ แปลว่า ถ้อยคำอันถูกต้อง คือจับใจ จำแนกออกไปเป็น
๒ ประการ คือ ปิยวาจา ได้แก่วาจาไพเราะอ่อนหวานทำผู้พูดให้เป็นที่
รักของผู้ฟัง ๑ อุตถสณฺหิตา วาจา ได้แก่วาจาประกอบด้วยประโยชน์ ๑
ผู้ใดเข้าใจพูด ผู้นั้นย่อมอาจยึดเหนี่ยวน้ำใจของคนไว้ได้ มารดาบิดา
เจรจากับบุตรธิดาด้วยคำอ่อนหวาน เช่นเรียกว่าพ่อว่าแม่ คำนั้นย่อมจับ
ใจของบุตรธิดา ทำให้เกิดความรัก บุตรธิดาผู้รู้จักพูด มารดาบิดาย่อม
รักเหมือนกัน ท่านผู้เป็นอิสระ ฉลาดในการปฏิสนธิการ กล่าวคำทักทาย
ปราศรัยไปรยปรายแก่ผู้น้อยทั่วหน้า ย่อมสามารถทำตนให้เป็นที่ยรัก
ใคร่นับถือของคนทั้งหลาย เข้าใจพูดชักนำ อาจยังผู้น้อยให้มีแก้ไขทำ
กิจการด้วยความรักดี มีกาถาในชาตกปกรณ์แสดงความข้อนั้นไว้ว่า

มนาปเมว ภาเสยฺย	นามนํปี กุทาจนํ
มนํปี ภาสमानสุต	กรุการํ อุทพฺพหิ
ธนญฺจ นํ อลาภสฺสิ	เตน จตุตฺตมโน อหุ

แปลความว่า “บุคคลพึงกล่าวแต่คำเป็นที่เจริญใจ ไม่พึงกล่าวคำ
ไม่เป็นที่ชอบใจในกาลไหน ๆ เมื่อพราหมณ์กล่าวคำที่ชอบใจ โคนั้นท-
วิศาลได้เห็นภาระอันหนักไปได้แล้ว ยังพราหมณ์ให้ได้ทรัพย์ค่าชำนะ

พนัน ส่วนตนเองก็เบิกบานใจ ด้วยได้แทนคุณพราหมณ์” ในท้องเรื่องเล่าถึงพราหมณ์ได้พนันกับเศรษฐี ว่ามีโคอาจเซ็นเกวียนบรรทุกของหนักผูกติดกันไปเป็นหลายเล่ม พราหมณ์กล่าวคำปลอบนันทวิศาลให้มีกำลังใจ นันทวิศาลเซ็นเกวียนสำเร็จ พราหมณ์ชำระพนัน ได้ทรัพย์ ๑๐๐๐ กหาปณะ นันทวิศาลดีใจว่าได้ฉลองคุณพราหมณ์ นี่เป็นความเปรียบด้วยอิสรชนผู้รู้จักพูดเอาใจบริวารให้ทำการงานหนัก ๆ หรือยากลำบากสำเร็จ ด้วยความซื่อสัตย์ของเขา สมประสงค์ของตน อตฺตสณฺหิตา วาจา คือ วาจาอันประกอบด้วยประโยชน์นั้น อันผู้พูดเข้าใจพูดปลุกใจผู้ฟังให้มุ่งจะฟัง เข้าใจชี้แจงให้ผู้ฟังลงสันนิษฐานตาม ย่อมยังผู้ฟังให้นิยมนับถือผู้พูด สำคัญเห็นกิจอันผู้พูดแนะนำว่าอันตนควรทำตาม พระอานนทเถระมีปฏิภาณในวาจา สมเด็จพระบรมศาสดาทรงยกย่อง เป็นข้ออัศจรรย์ในท่าน โดยใจความว่า ผีว่าบริษัท ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา จำพวกใดจำพวกหนึ่ง เข้าไปหาท่าน แม้แต่เพียงได้เห็นท่าน ก็มีจิตยินดี ถ้าท่านแสดงธรรม บริษัทนั้นก็จะมีจิตชื่นชมด้วยภาสิตของท่าน ไม่อึดไม่เบื่อด้วยกถาที่ท่านแสดงนั้นเลย จนท่านต้องหยุดนั่นเอง คุณพระเจ้าจักรพรรดิราชทรงสามารถยังบริษัท ๔ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ กฤหบดี สมณะ ทุกจำพวกให้อินดีด้วยการได้เห็นพระองค์ ให้ชื่นชมไม่อึดไม่เบื่อด้วยพระราชดำรัสของพระองค์ฉะนั้น สมเด็จพระบรมศาสดาทรงพระปรีชาในการตรัสเทศนาชักนำเวไนยนิกรให้เห็นด้วยปัญญาว่า อย่างไรเป็นธรรม อย่างไรไม่เป็นธรรม ชวนให้ละอธรรมเสีย สมาทานธรรมปฏิบัติ ให้อาจหาญว่าเงิในกึ่งนั้น

ทรงสามารถปลุกความนับถือของมหาชนทั้งภุคฺคหัตถ์บรรพชิต ทั้งได้
พระสาวกเช่นพระสารีบุตรและพระอานนท์ผู้ฉลาดในวาจา เป็นกำลัง
ทรงสามารถประคองฐานพระพุทฺธศาสนาสืบมา วาจาดีเป็นของหาค่า
มิได้ พุคฺคในกาลอันควร เหมาะแก่บุคคลแล้ว ย่อมยังประโยชน์
ให้สำเร็จ ทั้งในการสมาคม ทั้งในการชักนำ นับเป็นสังคหอุบาย
ประการที่ ๒.

อดุฏฺฐิยา คือการประพฤติกให้เป็นประโยชน์นั้น จำแนกออกเป็น
๒ ประการ คือ เวชฺฐาวาจ ความช่วยชวนชววยเพื่อยังกิจนั้น ๆ ให้
สำเร็จ ๑ ธมฺมสมาทปนา การชักนำในธรรม ๑ มารดาบิดาชวนชววย
ทำธุระให้แก่บุตร เช่น ให้ได้รับศึกษา ให้ตั้งครอบครัวและเคหสถาน
บ้านเรือน และบุตรธิดาช่วยชวนชววยในกิจการของมารดาบิดา ต่าง
จักเป็นที่รักของกันและกัน อิศฺรชนเอาธุระอย่างนั้นของผู้พึ่งพำนัก
ชววยเลี้ยงอดุคฺคหนุให้มียศศักดิ์ชื่อเสียงปรากฏในประชุมชน ย่อมเป็นที่
นิยมนับถือของเขา ผู้พึ่งพำนักเล่า ตั้งใจทำกิจการของท่านให้สำเร็จตาม
ท่านมุ่งหมาย ทำคนให้ท่านเชื่อถือและวางใจลงได้ ย่อมเป็นที่รักที่
ชอบใจของท่าน มิตรสหายต่างช่วยชวนชววยกิจธุระของกันและกัน ด้วย
กำลังกายบ้าง ด้วยกำลังวาจาบ้าง ด้วยกำลังความคิดบ้าง ด้วยกำลัง
ทรัพย์บ้าง ด้วยกำลังบิรวารบ้าง ให้สมอย่างกล่าวไว้ว่า “อดุฏฺฐิ
ชาตมฺหิ สุขา สหายา” สหายทั้งหลายเมื่อธุระเกิดขึ้น ย่อมช่วยนำ
ความสุขมาให้ ทั้งนี้ ย่อมมีไมตรีกันสนิท แม้ญาติก็เป็นคู่กัน ต่างได้
ช่วยธุระกันตามจันณาติ จึงนับถือกันสนิท แม้มีสายใกล้ชิดโดยกำเนิด

แต่ต่างกันโดยกิจการ ย่อมสัญญาติผู้เอาธุระกันมิได้ เพราะอย่างนั้น จึงมี พุทธพจนภาษิตว่า “วิสุตาสา ปรมา ณาติ” ผู้คุ้นเคยนับว่าเป็นญาติสนิท **ธมฺมสมาทปนา** คือการชักนำในธรรมนั้น เช่นการชักชวนกัน บริจาคทาน หรือทำกุศลอย่างอื่น ย่อมนำคนทั้งหลายผู้เป็นสหายในการ บุญนั้นให้รู้จักมักคุ้นเป็นมิตรกันสืบไป ธรรมกถึกผู้เทศนา ชักนำ คนผู้หาศรัทธาได้ ให้ได้ศรัทธา ยังคนทุศีลให้เป็นผู้มีศีล ยังคน ตระหนี่ให้มีใจเผื่อแผ่ ยังคนเขลาให้ได้ปัญญา ย่อมเป็นที่เลื่อมใสเป็นที่ นับถือของเขา อุดฺดจิริยา ที่ทำให้เหมาะแก่กรวดแก่บุคคล ย่อมอำนวย สุขผลดังกล่าวนมา นับว่าเป็นสังคหุบายประการที่ ๓.

สมานตา คือความเป็นผู้สม่ำเสมอในธรรมนั้น ๆ จำแนกออกเป็น ๒ ประการ คือบุคคลาธิษฐาน มีบุคคลเป็นที่ตั้ง ๑ ธรรมาธิษฐาน มีธรรมเป็นที่ตั้ง ๑ ญาติผู้อ่อนโดยวัย แม้เป็นผู้พิเศษกว่าด้วยอิริยาศร ด้วยอำนาจ ด้วยโภคสมบัติ ด้วยบวรวิมาร ไม่ทำอหังการทงตน ทำการ อ่อนน้อมนบไหว้แก่ญาติผู้เจริญวัยกว่า แต่ก่อนเคยนับถือมาอย่างไร ภายหลังก็นับถืออย่างนั้น ญาติทั้งหลายได้รับความนบนอบอย่างนั้น แล้ว ย่อมรักใคร่ แสดงการนับถือตอบ ต่างทำความสามัคคีด้วยกัน และกัน โดยนัยนี้ สกุลงค์ย่อมทั้งเป็นปีกแผ่นสำเร็จเป็นกำลังใหญ่ นัสมานตาในธรรม คือ อปจายนะคือการนบนอบ ญาติผู้เสมอกันโดย ชันโดยวัย แสดงความนับถือกันโดยฉันทาติ ไม่ดูแคลนกัน เพราะ เหตุไรว่าสนา ญาติผู้ใหญ่มีเมตตาณับถือญาติผู้น้อย ต่างย่อมสนิท สนมกัน ต่างช่วยกันอุดหนุนสกุลงค์ของตนให้เจริญ ความสามัคคี

แห่งญาติย่อมยังสุขให้เกิดมีทั่วกัน สมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธเจ้า ได้ทรงยกขึ้นตรัสเป็นอุปมาเปรียบด้วยนักปราชญ์ว่า “ธโร จ สุขสวาโส ณาตีนี ว สมากโม” นักปราชญ์อันคนอยู่ร่วมด้วยแล้ว ย่อมยังสุขให้เกิด ๕ การสมาคมคือความพร้อมเพรียงแห่งญาติจะนั้น มิตรต่อมิตร เคยสนิทสนมกันมาอย่างไร ฝ่ายหนึ่งไม่ทำใจเบาเพราะความเจริญส่งเสริม คงนับถืออีกฝ่ายหนึ่งสนิทตามเดิมไม่กลับกลาย ทั้งสองฝ่ายได้รักษามิตรธรรมให้มั่นคง มิตรแม้ไม่ได้เนื้อเป็นญาติก็ยังอาจผูกพันไว้ได้ด้วยวิสาสะยังประโยชน์ให้สำเร็จได้เหมือนกัน ญาติต่อญาติ มิตรต่อมิตรนับถือกันโดยฐานะ เป็นสมานตาในธรรม คือ สัมมานะ ๕ ได้แก่ความนับถือ ๒ ๕ นี้ เป็นส่วนบุคคลาธิฐาน มีบุคคลเป็นที่ตั้ง อันชนผู้ตั้งอยู่เป็นคณะ เช่น ภิกษุสงฆ์ ย่อมตั้งอยู่ได้ด้วยอำนาจความเป็นผู้มีธรรมเสมอกัน ไม่อย่างนั้น ไม่อาจรักษาสามัคคีไว้อยู่ เพราะอย่างนั้น ท่านผู้เป็นหัวหน้าแห่งคณะ จึงต้องสอดส่องเพื่อให้กันทั้งหลายในคณะทำตามธรรมเนียมของคณะ คอยขจัดหรือปราบคนผู้ละเมิด รักษาความสามัคคีของคณะให้มั่นคง ๕ นี้สมานตาในธรรม คือ ธรรมจริยาส่วนธรรมาธิฐาน สมานตานี้ ทำให้เหมาะแก่ฐานะของบุคคล ของคณะแล้ว ย่อมยึดเหนี่ยวบุคคลและคณะนั้นไว้ในสามัคคีนับเป็นสังคหุบายที่ครบ ๔.

สังคหุบายทั้ง ๔ ประการ ๕ นี้ ย่อมควบคุมสามัคคีของคนทั้งหลายในโลกให้แน่นแฟ้น และให้เป็นไปโดยกลมเกลียวกัน เหมือนเพลารถอันคุมล้อไว้แน่น หมุนล้อให้วนไปในขณะรถเดินฉะนั้น. หากว่า

สังคหุบายเหล่านี้ไม่เพียงมี กล่าวคือ ไม่มีคนเอื้อเฟื้อเพื่อจะทำ มารดา
 บิคามิบุตรแล้วไม่สงเคราะห์ ไม่พึงได้รับการปฏิการของบุตร บัณฑิต
 ทั้งหลายพิจารณาเห็นสังคหุบายเหล่านี้ว่าเป็นกิจชอบ ได้ประกอบตาม
 กำลังตามควร จึงได้บรรลุถึงความเป็นใหญ่ เป็นที่รักใคร่นับถือของ
 มหาชนมีกนสรเรศริญทั่วไป.

สังคหุบาย ๔ ประการนี้ อย่างไหนควรทำแก่บุคคลจำพวกไร
 ในคราวไร ฉลาดทำให้เหมาะแล้ว ย่อมให้เจริญด้วยปรีวารสมบัติ
 มีเรื่องสาธกว่า ครึ่งหนึ่ง ในเวลาเมื่อสมเด็จพระผู้มพระภาคเจ้าเสด็จอยู่
 ณ เมืองอาฬวี หัตถกอบาสกไปสู่ที่เผ่า มีพวกกอบาสกตามไปด้วยเป็น
 อันมาก พระองค์ตรัสถามว่า หัตถกะ บรืวารของท่านเป็นหมู่ใหญ่
 ท่านสงเคราะห์อีกเห็นวหน้าใจของเขาไว้ด้วยอย่างไร หัตถกอบาสก
 กราบทูลว่า พระพุทธเจ้าข้า ข้าพระองค์ยอมสงเคราะห์บริษัทหมื่นด้วย
 สังคหัตถุ ๔ ประการ ซึ่งพระองค์ตรัสประทานเป็นอนุศาสน์ไว้ ข้า
 พระองค์เห็นว่าผู้ใดควรได้รับสงเคราะห์ด้วยอาการเช่นใด ก็สงเคราะห์
 ผู้นั้นด้วยอาการเช่นนั้น ข้าพระองค์ยอมสงเคราะห์เขาด้วยการให้พัสดุ
 เกือกุลบ้าง ด้วยถ้อยคำพูดเอาใจบ้าง ด้วยประพตติประโยชน์แก่เขา
 บ้าง ด้วยประพตติสม่าเสมอในทางรักษาสามัคคีบ้าง สมเด็จพระ
 นราสททรงสาธกว่า ทำอย่างนั้นชอบแล้ว ถูกแล้ว ตรัสสรรเสริญ
 ว่า หัตถกะ ท่านเกิดมาเพื่อสงเคราะห์บริษัทหมู่ใหญ่แท้ ๆ ในอดีตกาล
 บุคคลใดได้ควบคุมบริษัทไว้ได้มาก บุคคลนั้นได้ทำสำเร็จแล้วด้วย
 สังคหัตถุ ๔ ประการนี้แล แม้ในอนาคตกาล ก็จักเป็นเช่นเดียวกัน

ถึงในปัจจุบันนี้แล้ว ก็เป็นอยู่อย่างนี้ เมื่อหัตถกอบาสกกลบแล้ว
พระองค์ตรัสสรรเสริญแก่ภิกษุทั้งหลายว่า หัตถกอบาสกเป็นคนประ-
หลาตอัครรย์ ให้เธอทั้งหลายจำไว้เถิด.

สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงบำเพ็ญสังกหอบุบายเป็น
นิตย ได้พระราชทานพระราชทรัพย์แก่กุลพระญาติวงศ์ ข้าทูลละออง
ธุลีพระบาทราชบริพาร ทรงบริจาคพระราชทรัพย์อุปการะพระภิกษุสงฆ์
ปฏิสังขรณ์พระอาราม ทั้งและบำรุงโรงพยาบาลและโรงเรียน และทรง
ทำสาธารณทานอย่างอื่นอีกเป็นคราว ๆ มา เสด็จออกในสมาคมและ
เสด็จไปข้างไหน ได้ตรัสทักทายปราศรัยแสดงพระเมตตาอาวโรหิตที่จับ
ใจของผู้ใดผู้ใด ผู้ใดมีกิจธุระ ขอพระราชทานพระราชูปถัมภ์ด้วยประ-
การใด ได้ทรงช่วยธุระของผู้นั้นให้สำเร็จด้วยประการนั้น ได้ทรงวาง
พระองค์สม่าเสมอในธรรมนั้น ๆ ทรงนบนอบแก่พระวงศ์ผู้ทรงเจริญ
พระชนมายุกว่า ตรัสพระวาจาอ่อนอ่อน ไม่ทรงถือพระอิสริยยศ ทรง
นับถือพระวงศ์ผู้น้อย โดยฐานเป็นพระญาติ ทรงสนทนสนมด้วย ทรง
สามารถยืดยาวเห็นใจคนทั้งหลายให้จงรักภักดี เคารพนับถือ เป็นที่
พึ่งของเขาทั้งหลาย สมด้วยข้ออุปมาในบาลีว่า

สาขापत्तผลुपโต

ขนธิมาว มหาทุโม

มูลวา ผลสมุปปโน

ปติฏฐา โหติ ปกฺขินิ

เหมือนต้นไม้ใหญ่ มีรากหยั่งลงมั่นในพสุธา ทั้งลำต้นแตกสาขา
ผลิบานผลัดผล ย่อมเป็นที่พึ่งของฝูงวิหคในอรัญญ ต่างพากันเข้าอาศัย
ใครต้องการร่มเงาก็เข้าจับ ใครต้องการผลก็บริโภคนั้นนั้น ต่างถวาย

พระพรตัยน้ำใจว่า “จิรั ชิว ทิมมายุ ปาเลหิ” ขอพระแม่เจ้าจง
ทรงพระชนม์อยู่นาน จงรักษาพระชนมายุให้ยืนยาวเถิด.

บัดนี้ จักตั้งสัตยาธิษฐาน อังคณพระรัตนตรัย ประสาทพระพร
ถวายแต่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าสืบไป

อรหิ สมฺมาสมฺพุทฺโธ อุตฺตมํ ฌมฺมมชฺฌกกา
มหาสงฺฆํ ปโปเธลฺลิจฺฉิ อิจฺเจตํ รตนตฺตยํ

พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ตรัสรู้พระธรรมอันสูงสุดแล้ว
ปลุกสงฆ์หมู่ใหญ่ให้ตรัสรู้ตาม นี่จัดว่าพระรัตนตรัย แม้ถึงจะต่าง
กันโดยวัตถุว่า พุทฺโธ ฌมฺโม สงฺโฆ ดังนี้ ก็จริงอยู่ ถึงอย่างนั้น ก็ชื่อ
ว่าเป็นอันเดียวกันโดยอรรถ เพราะไม่แยกจากกันไปได้ พระพุทธเจ้า
ตรัสรู้พระธรรมก่อนแล้วสอนผู้อื่นให้รู้ตาม พระธรรมนั้น พระสงฆ์ได้
ทรงไว้ และพระสงฆ์เล่า ก็เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า เนื่องเป็นอันเดียว
กันฉะนั้น พระรัตนตรัยนี้ บริสุทธอุทฺตม ประเสริฐในโลก ย่อมเป็นไป
เพื่อความบริสุทธอย่างยิ่ง แก่ผู้เลื่อมใสใคร่ความบริสุทธแก่ตน ปฏิบัติ
อยู่โดยชอบ

เอเตน สจฺจวชฺเชน สุวตฺถิ โหตุ สพฺพทา
สุขํ อารอฺคิยํ आयุ วณฺโณ กิตฺติ ยโส พลํ
ราชินฺยา วชิรินฺธาย ปวตฺตณฺตุ ทิเน ทิเน

ถวายสัจจวาจาภาษิตนี้ ขอพระราชสิริสวัสดิ์พัฒน์มงคล จงมีแต่
สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ในกาลทุกเมื่อ ขอพระตำราญ
ปราศจากพระโรค พระชนมายุยืน พระฉวีวรรณ พระเกียรติคุณ

พระอิสริยยศ พระกำลัง จงมีแต่สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภาร
 พระองค์สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี
 ทุกทิววัน.

สิทธิธรรมตฤ สิทธิธรรมตฤ สิทธิธรรมตฤ อิทํ ผลํ

ขอพระพรนี้ จงเป็นผลสัมฤทธิ์ จงเป็นผลสัมฤทธิ์ จงเป็นผล
 สัมฤทธิ์ แต่สมเด็จพระเจ้า ทุกประการเทอญ.

ลัทธิปริศนธรรมกถา

พระนิพนธ์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

สัพปริสธรรมกถา

ชีรนฺติเว ราชรดา สฺจุตฺตา
อโธ สรรํปิ ชรํ อฺเปติ
สตนฺจ ธมฺโม น ชรํ อฺเปติ
สณฺโตะ หเว สพฺภา ปเวทยนฺตํติ.

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นพระบรมศาสดา มีพระกรุณาในสัตว์ทั้งหลายไม่เลือกหน้า ทรงแสวงหาประโยชน์ประทานเป็นนิตย์ ทรงบำเพ็ญพุทธกิจ ตรัสเทศนาสั่งสอนประชาชน ให้ได้บรรลุประโยชน์ทั้งสาม คือ ประโยชน์ชาตินี้ ประโยชน์ชาติหน้า และประโยชน์ทางพระนิพพานที่ดับทุกข์ ตามสมควรแก่อุปนิสัย และความปฏิบัติของคนทั้งหลาย เมื่อมีเหตุเกิดขึ้น พระองค์ทรงปรารภเหตุนั้นแล้ว ตรัสสั่งสอนชักนำให้ตั้งอยู่ในทางที่เป็นประโยชน์ ทั้งในยามที่มีสุข ได้ความสบายใจ ทั้งในยามที่มีทุกข์ ได้ความไม่สบาย พระธรรมเทศนาของพระองค์ อันปรารภเหตุอื่น ๆ จงยกไว้ จักแสดงแต่ที่ปรารภวิปริณามธรรม คือความแปรปรวนของสังขาร ด้วยอำนาจชราพยาธิมรณะ ความแก่ความเจ็บความตายไม่ชอบด้วยกันหมด ไม่มีใครอยากพบเห็น แต่เป็นธรรมชาติของสังขารจะต้องเป็นเช่นนั้น เมื่อมานึกถึงโดยอุบายที่ชอบ ก็ย่อมจะยังประโยชน์ให้เกิดได้ เหมือนยาซึ่งมีรสขมไม่เป็นที่พอใจ โฉนจึงต้องกิน ก็เพราะเป็นของจำเป็นต้องใช้ เจ็บ เหตุนี้ สาธุชนผู้มาพบเห็นวิปริณามธรรมของสังขาร เช่น มา

ในงานปลงศพญาติมิตร ก็ควรจะคิดปรารภถึงชราพยาธิมรณะเป็นเหตุ
แต่ให้เป็นไปโดยอาการที่ชอบ อันจะให้ตนประกอบกิจที่ควรจะทำด้วย
ความไม่ประมาท สมเด็จพระบรมศาสดา ทรงปรารภเหตุเช่นนั้น ตรัส
สั่งสอนให้กำหนดวัตรธรรมคาของสังฆารอันเป็นไปเช่นไรแล้วและตั้งตน
ในธรรมานุธรรมปฏิบัติ คือประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรม

บัดนี้ จักนำพระบาลีมาสาธกความข้อนี้ให้ชัด ในที่แห่งหนึ่ง พระ
องค์ตรัสเทศนาว่า ชีรณติ เว ราชรดา สจฺจิตฺตา ราชรดาของพระ
เจ้าแผ่นดิน อันวิจิตรก็ ยังรู้จักแก่คร่ำคร่า อโถ สรีรมปิ ชร
อุเปติ อนึ่ง แม้ร่างกายนี้ย่อมเข้าถึงชรา สดฺยจ ฐมฺโม น ชรฺ อุเปติ
ฝ่ายว่าธรรมของสัตว์บุรุษ หาเข้าถึงชราไม่ สนฺโต หเว สฺพภิ
ปเวทยนฺติ สัตบุรุษทั้งหลายย่อมเจรจาให้พวกสัตว์บุรุษด้วยกันเข้าใจ
ดังนี้

อธิบายความแห่งพระบาลีนี้ว่า สภาวะคือธาตุต่าง ๆ ที่เหตุ
นั้น ๆ ควบคุมแต่กัน ได้ชื่อว่าสังขาร สังขารนั้น แจกออกเป็น
๒ ประการ สังขารไม่มีใจครอง เรียก อนุปาทินนกะ ประการหนึ่ง
สังขารมีใจครอง เรียก อุปาทินนกะ ประการหนึ่ง สังขารทั้ง ๒
ประการนี้ มีความแปรปรวนเป็นลักษณะอย่างเดียวกัน สมเด็จพระผู้
มีพระภาคเจ้า ทรงยกความแก่คร่ำคร่าของราชรถ ขึ้นแสดงเป็นตัว
อย่างแห่งความแปรปรวนของสังขารไม่มีใจครอง ทรงยกความถึง
ชราแห่งร่างกายขึ้นแสดงเป็นตัวอย่างแห่งความแปรปรวนของสังขาร
มีใจครอง อันรตที่นายช่างถือเอาสมภาระนั้น ๆ คุมกันทำขึ้นแล้ว

ตกแต่งให้วิจิตรงดงาม ครั้นใช้ไป ๆ ก็เก่าคร่ำคร่าลงทุกที เครื่อง
ประดับประดาก็อมมอม อวัยวะก็คลอนง่อนแง่นไม่คงทน ไข่แต่เท่านั้น
ของใหม่ ๆ เกิดขึ้น ดีกว่าของเก่าขึ้นไป ของเก่าก็เป็นเลวลงไป
เช่น เกวียนรันแทะรถเทียมม้าต่างชนิด จนถึงรถยนต์เป็นที่สุด ถึงของ
อื่น ๆ ก็เป็นคู่เคียงกัน เช่นเครื่องแต่งกายของมนุษย์ ใช้ไปก็เก่า
และคืนในสมัยหนึ่ง พันนั้นไปก็เป็นของเรอรา นี่เป็นตัวอย่างแห่ง
ความแปรปรวนของสังขารไม่มีใจครอง

แม้ร่างกายนี้ก็เหมือนกัน เมื่อยังตั้งอยู่ในปฐมวัย ก็สดใส
เปล่งปลั่ง มีกำลังแข็งแรง ความคิดความอ่านก็เฉียบแหลม ครั้นล่วง
วัยนั้นไป ก็ทรุดโทรมลงโดยลำดับ ความสดใสเปล่งปลั่งก็หมดไป กำลัง
ก็ถอยไป ใจก็อกหักเพื่อน จะทำอะไรก็ไม่ค่อยได้ ทาก็มีด หูกก็ตึง
ไข่แต่เท่านั้น ในครั้งหนึ่ง เป็นคนมีความรู้ความสามารถอย่างไรจึงได้
เป็นที่นิยมนับถือในประชุมชน พันสมัยนั้นแล้ว ความรู้ความสามารถนั้น
กลับใช้ไม่ได้ ไม่ทันคนในภายหลัง เพราะคุณสมบัติเช่นนั้นเป็น
สังขตธรรม ย่อมแปรปรวนตามกาลเทศะ คือเปลี่ยนไปตามเวลา
และเปลี่ยนไปตามประเทศ นี่เป็นตัวอย่าง แห่งความแปรปรวน
ของสังขารมีใจครอง สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ ทรงแสดงสังขาร
ที่มีชราความแก่เก่าเป็นลักษณะเสมอกันทั้งสองประการอย่างนี้แล้ว จะ
ทรงชักนำบริษัทให้ตั้งอยู่ในคุณสมบัติอันเป็นความตั้งงามแก่ตน จึงทรง
แสดงธรรมของสัตว์บุรุษว่า เป็นคุณที่ไม่เข้าถึงชรา คือความแปรปรวน

ความประพฤติสงบเสถียรสุภาพเรียบร้อย และความปฏิบัติอันซื่อ
 นำให้เป็นผู้เช่นนั้น ชื่อว่า ธรรมของสัตบุรุษโดยต้นเค้า กล่าวโดย
 ประเภท ธรรมของสัตบุรุษมีหลายอย่าง จักแสดงพอเป็นอุทาหรณ์แต่
 อย่างหนึ่ง ซึ่งเรียกว่าธรรม ๗ ประการ ธรรม ๗ ประการนี้ คือ
 สัทธา หิริ โอตตปปะ พาหุสัจจะ วิริยะ สติ ปัญญา สัทธานั้น
 คือเชื่อเหตุผลที่ควรเชื่อ เช่น เชื่อในทางกรรมทางผลว่า ทำดีได้ดี
 ทำชั่วได้ชั่ว สัทธานี้เป็นคุณที่ให้บุคคลประพฤติความดีนั้นเอง ไม่
 เช่นนั้น ความประพฤติก็จะผันแปรไปเพราะเหตุการณ์นั้น ๆ เข้ามายั่ว
 ยวนหรือคุกคาม จึงมีพระพุทธภาษิตสรรเสริญไว้ว่า เป็นเหมือนเพื่อน
 สองข้าง เป็นเหมือนเสี้ยมข้าง ของผู้เดินทาง หิรินั้น คือความ
 ละอายแก่ใจ ไม่กล้าทำบาป โอตตปปะนั้น คือความเกรงกลัวต่อ
 ความผิดธรรม คุณสองประการนี้ มีพระพุทธภาษิตสรรเสริญว่า เป็น
 ธรรมอันผ่องแผ้วและรักษาโลก เมื่อเกิดในสันดานของผู้ใดแล้ว ยัง
 ผู้นั้นให้ประพฤติกายวาจาใจในทางบริสุทธิ์ ทั้งในที่ลับทั้งในที่แจ้ง และ
 คุ่มครองผู้นั้นไม่ให้ตกไปในที่ชั่ว ในหมู่ใด ชนทั้งหลายมีหิริโอตตปปะ
 มากด้วยกัน ในหมู่นั้น ความเบียดเบียนกันย่อมมีน้อย พาหุสัจจะนั้น คือ
 ความได้ยินได้ฟังมาก ความได้เล่าเรียนศึกษามาก รู้จักผิดรู้จักชอบรู้จัก
 ได้รู้จักเสีย รู้จักบาปรู้จักบุญ คุณข้อนี้ เป็นบรรทัดแห่งความที่
 ประพฤติ ถ้าไร้จากได้ยินได้ฟังแล้ว ยากที่จะประพฤติกายวาจาใจให้
 กตัญญู วิริยะนั้น คือความเพียรอันให้กล้าหาญในที่จะระมัดระวังและ
 ละเว้นความชั่วต่าง ๆ และในที่จะกระทำและรักษาความดีนั้น ๆ คุณ

ข้อนี้เป็นเหตุยังบุคคลให้ล่วงทุกข์เสียได้ ผู้ใดปราศจากความเพียร ผู้
นั้นย่อมจมอยู่ในทุกข์หาสุขมิได้เลย สตินั้น ก็ความนึกได้ก่อน ใน
เมื่อจะทำอะไร จะพูดอะไร จะคิดอะไร คนปราศจากสติ ย่อมมักทำผิด
พูดผิด คิดผิด ใจอันหาสติควบคุมมิได้ ย่อมพล่านไปในอารมณ์ต่าง ๆ
ยังไม่อยู่ จุจรตที่ม้าพาวิ่งไปตามลำพัง หาสารดีกำกับมิได้ สตินี้ย่อมยัง
บุคคลให้รู้จักประหยัด ท่านกล่าวว่า เป็นธรรมปลูกให้ต้นในโลก
ปัญญา นั้น คือความรู้เหตุผลนั้น ๆ โดยต้องแท้ คนทั้งหลายผู้เกิดมาใน
โลกชื่อว่าตกอยู่ในกระแสของธรรมตา ถ้าไม่เข้าใจเหตุผล ก็ไม่สามารถ
จะหลีกพ้นจากวิบัติและไม่ได้บรรลุความสุข เมื่อมีปัญญารู้เท่าถึงเหตุ
ผลได้เพียงใด ก็หลีกพ้นจากวิบัติและบรรลุความสุขเพียงนั้น มี
พระพุทธภาษิตสรรเสริญปัญญาว่า เป็นแสงสว่างอันประเสริฐ ไม่มีแสง
อื่นเสมอเหมือน คนมีปัญญามีใช้จะคุ้มได้แต่ตัว ย่อมคุ้มได้ตลอดถึงผู้อื่น
ด้วย เหตุฉะนั้น บัณฑิตจึงได้สรรเสริญชีวิตของผู้มีปัญญาว่าประเสริฐ
สติและปัญญาสองประการนี้ ถ้อยที่มีอุปการะแก่กัน ปัญญาสอดส่อง
เหตุผลนั้น ๆ สติคอยกำกับให้รู้จักยัง เลือกเอาแต่ที่ควรเป็นประมาณ
ธรรม ๗ ประการนี้ มีในบุคคลผู้เป็นสัตบุรุษ จึงได้ชื่อว่าธรรมของ
สัตบุรุษ ต่างเป็นอุปการะให้ประพฤติเป็นคนสงบเสงี่ยมสุภาพเรียบ
ร้อย บัณฑิตในอดีตกาล ก็ได้สรรเสริญธรรม ๗ ประการนี้มาแล้ว
ในปัจจุบันนี้ ก็เป็นอยู่เช่นนั้น ในอนาคต ก็จักไม่แปรผันเป็นอย่างอื่น
คงไม่มีใครนิยมความเชื่องมลาย ไม่รู้จักละอาย ไม่รู้จักเกรงผิด ไม่สนใจ
ศึกษา เกียจคร้าน พล้งเพลอ ไร้เขตทุกสมัย เหตุฉะนั้น ธรรมของ

สัตว์บุรุษ จึงชื่อว่าไม่เข้าถึงชรา คือความแปรผัน คงเป็นที่นิมยยั่งยืนเสมอไป อันบัณฑิตย่อมชักนำไปในประโยชน์ จึงได้เจรจาให้บัณฑิตด้วยกันเข้าใจความดังนี้

สาธุชนทั้งหลาย ได้สดับพระพุทธานุสัทธกถาแล้ว เห็นว่าสังขารทั้งหลายล้วนมีความแปรปรวนทุกสิ่ง ก็พึงตั้งตนไว้ในธรรมของสัตว์บุรุษ ๗ ประการ ซึ่งเป็นคุณอันยั่งยืนไม่แปรผัน เช่นนี้ จะได้สมกับพระพุทธานุสัทธสรเสริญไว้ว่า มีชราพยาธิมรณะเป็นธรรมดา แต่แสวงหาคุณที่พ้นจากความเป็นอย่างนั้น ชื่อว่าแสวงหาประเสริฐ

สาธุชนผู้พบเห็นวิปริณามธรรมแห่งสังขาร พึงคำนึงถึงโดยอุบายที่ชอบทำให้เกิดประโยชน์แก่ตน โดยควรแก่เวลา ดังพรรณนามาจะนี้.

พระเลขาปฏิบัติทาสูตรนิทาน

พระนิพนธ์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

พระเสขปฎิปทาสูตรนิทาน

นมทุณฺฐํ สุกตสฺส

เอวมมเม. สุตํ เอกํ สมยํ ภควา สกุกเสฏฺ วิหริติ กปิลาตตุลสํ
นิโคธารามเ. เตน โข ปณฺ สมเขน กปิลาตตุลกานํ ลกฺขยานํ นวํ
สนฺชาคารํ อจิรการิตํ โหติ อนชฺฌาวตฺถํ สมณเณ วา พุราหุมณเณ
วา เกนจิ มนุสฺสสุทฺถเตนาติ.

บัณฑิต จะวิชันนาในเสขปฏิปทาสูตรนิทาน เป็นกถาพิสสาร
 จำเนียรในข้อความว่า สมัยกาลครั้งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จประ-
 ทับสำราญพระอิริยาบถในนิโครธาราม ใกล้พระนครกบิลพัสดุ์ราชธานี
 แคว้นแคว้นสักยชนบท เพื่อพระประสงค์จะทรงสงเคราะห์แก่พระประ-
 ยูรญาติ สมัยกาลครั้งนั้น สักยราชกบิลพัสดุ์นคร ได้สร้างสถาน
 การสถาน โรงเป็นที่ประชุมใหญ่ สำเร็จใหม่ไม่ช้าไม่นานนักหลังหนึ่ง
 สมณะหรือพราหมณ์มนุษย์ชนผู้ใดคนหนึ่ง ยังมีได้มาครอบครองอาศัย
 บริโภคนั่งนอน กาลครั้งนั้น กษัตริย์สักยพระประยูรญาติทั้งหลาย
 ประสงค์สิริสวัสดิ์ ความเจริญปรารถนาจะเชิญเสด็จสมเด็จพระบรมโลก-
 นาถเจ้า ให้เสด็จมาประทับทรงพุทธบริโภคให้เป็นมงคลก่อน จึงพา
 กันเข้าไปสู่ที่เฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมโดยเคารพแล้ว
 ที่ควรแล้วกราบทูลว่า “ข้าแต่พระผู้มีพระภาคผู้เจริญ ข้าพระพุทธ
 เจ้าเหล่าสักยญาติ ชาวพระนครกบิลพัสดุ์ได้พร้อมกันสร้างสถาน
 สถานโรงที่ประชุมใหม่เสร็จไม่ช้าไม่นานนักหลังหนึ่ง สมณะพราหมณ์

หรือมนุษย์ชนผู้ใด ยังมีได้มาครอบครองบริโภคนั่งนอน ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงพระกรุณา บริโภคสันฐาการสถานโรงที่ประชุม นั้นเป็นที่แรก ให้เป็นมงคลฤกษ์ก่อน ข้าพระพุทธเจ้าเหล่าสักยญาติ จึงจักบริโภคนั่งนอนต่อภายหลัง พระองค์ได้ทรงพุทธบริโภคนั้น ก็จะเป็นไปเพื่อประโยชน์ และความสุขแก่สักยญาติ สันกาลนาน” พระองค์ทรงรับนิมิตด้วยทรงนั่งอยู่เป็นสำคัญแล้ว ลำดับนั้นกษัตริย์ สักยะทั้งหลาย ได้ทราบว่พระองค์ทรงรับอาราธนาแล้ว ลุกจากที่นั่งถวายบังคมพระบรมโลกนาถเจ้า ทำประทักษิณแล้วหลีกไปยังโรงที่ประชุม ภูลาดทั่วทุกสถาน แت่งตั้งที่ประทับพระบรมโลกนาถเจ้ากับ พระสงฆ์พุทธบริวาร ตั้งหม้อน้ำใช้น้ำฉัน ตามประทีปน้ำมันให้สว่าง ในโรงที่ประชุมสถานเสร็จแล้ว จึงเข้าไปยังที่เฝ้าถวายบังคมแล้วยืน ณ ที่ควร แล้วจึงกราบทูลให้ทรงทราบว่าได้จัดเสร็จแล้ว ควรจะเสด็จ พุทธดำเนินไป

ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์พุทธบริวาร เสด็จพุทธดำเนินถึงโรงที่ประชุมสถาน ล้างพระบาทแล้วเสด็จเข้าไป ณ ภายใน ประทับ ณ พุทธอาสน์อิงเสาท่ามกลาง ผ้นพระพักตร ทิศบูรพาต้านตะวันออก แม้พระภิกษุสงฆ์ก็ชำระเท้าแล้วเข้าไป ณ ภายในนั่งเหนืออาสน์อิงฝาทิศปัจฉิมต้านตะวันตก ผินหน้าต่อบูรพทิศโดย เสด็จพระสุคตสัน ผ่ายกษัตริย์สักยะชาวพระนครบิลพัสดุ์เล่า ก็ชำระเท้าแล้วเข้าไป ณ ภายใน นั่งอยู่แผนกหนึ่ง อิงฝาค้านบูรพทิศ ผินพักตรสู่ปัจฉิมทิศตะวันตก เฉพาะต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยเคารพเป็นที่ยิ่ง

เมื่อบริษัทประชุมพร้อมแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสเทศนาให้ กษัตริย์สัทยะเห็นกรรมและผล ให้สมาทานถ้อยมั่นในกุศลสุจริต ให้กล้า อาจหาญ ให้รื่นเริงในบุญกุศล ด้วยธรรมีกถาพรรณนาทานและศีล เป็นต้น สันราตรีเป็นอันมาก จนเมื่อยพระปฤษฎางค์แล้ว ตรัสเรียก พระอานนท้อัครพหูสูตรพุทธอุปัฏฐากว่า “ดูก่อนอานนท ข้อนี้อธิบายทาง คำเนินของเสขบุคคล จงสว่างแจ่มแจ้งเป็นโคจรแก่ปัญญาของอานนท เพื่อให้สัทยะได้สัปดาห์เกิด หลังเราเมื่อยอยู่แล้วจะเหยียดยกให้ระงับก่อน” พระอานนทเถระผู้มีอายุ รับพระพุทธอาณัติ เพื่อจะเทศนาต่อไปแล้ว พระองค์ทรงปลุกตักสังฆาธิ ๔ ชั้น สำเร็จสหัสโยโดยเบื้องขวา เหลื่อม พระบาทมิให้พระข้อกระทบกัน มีพระสติสัมปชัญญะตั้งสัญญากำหนดค หมายในที่สุตจะลุกขึ้น

ลำดับนั้น พระผู้เป็นเจ้าอานนท จึงมีเถรวาทแสดงเสขปฏิบัติ ทำท้าวมหานามสัทยะ ให้เป็นผู้รับธรรมีกถาว่า “ดูก่อนท้าวมหานาม อริยสาวกผู้ได้สัปดาห์สำเร็จอริยธรรมแล้ว ในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมถึง พร้อมบริบูรณ์ด้วยศีลสังวร และรักษาทวารในอินทรีย์ รู้ประมาณใน โภชนะ ประกอบจาคะริยะความเป็นผู้ตื่น พร้อมด้วยสัทธรรม ๗ ประการ ได้ซึ่งฌาน ๔ เป็นธรรมเกิดในจิตอันยิ่ง เป็นเครื่องอยู่สุขใน ทิฏฐุธรรมชาตินี้ โดยมีไถ่ลำบาก

“ดูก่อนท้าวมหานาม ซึ่งว่าอริยสาวกบริบูรณ์ด้วยศีลนั้นเป็นไหน? อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้สำรวมระงับในสังวร คือปาฏิโมกข์ศีล ใหญ่ เป็นปากเป็นประธานแห่งกุศลธรรม และทำนบบริบูรณ์ไปด้วย

อาจารย์มรยาทกายและวาจา และโคจรที่เกี่ยวอันควรมิให้กุศลเสื่อม มีปกติเห็นภัยในโทษมีประมาณน้อย ย่อมสมทานศึกษาในสิกขาบทตามพุทธบัญญัติ ไม่ทำในกิจที่ห้าม ทำตามในข้ออนุญาต มิได้ละเมิดล่วงพุทธอาณัติ อริยสาวกปฏิบัติสำรวมในปาฏิโมกขสังวรนี้ ชื่อว่าบริบูรณ์แล้วด้วยศีล เป็นเสขปฏิบัติ ปะการ ๑

ซึ่งว่า อริยสาวกรักษาทวารในอินทรีทั้งหลายนั้น เป็นไหน? อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ เมื่อเห็นรูปด้วยตา ได้ยินเสียงด้วยหู สูดกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องสัมผัสด้วยกาย ฐรรมของละเอียดด้วยใจแล้ว มิได้ถือเอาโดยนิमितและอนุพยัญชนะ อันจะก่อให้เกิดอกิขฌาความเพ่งจำเพาะ โทมนัสความเสียใจ อกุศลบาปธรรมน้อยใหญ่ ไหลไปตามตน ท่านย่อมปฏิบัติเพื่อจะเกียตกันปีทาเสีย ระวังมิให้อกิขฌาโทมนัสไหลไปตามได้ ย่อมรักษาซึ่ง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ถึงซึ่งสำรวมระวังในอินทรีทั้ง ๖ นั้น อริยสาวกมีสติรักษากายอินทรีทั้ง ๖ ห้ามอกุศลเจตนา ชื่อว่าดำรงในอินทรีสังวร เป็นเสขปฏิบัติ ข้อ ๒

ซึ่งว่า อริยสาวกรู้ประมาณในโภชนะนั้น เป็นไหน? อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ท่านย่อมเลือกพินับพร้อมเฉพาะโดยอุบายที่ชอบ แล้วบริโภคอาหาร ไม่คิดบริโภคเพื่อจะเล่น เพื่อจะมัวเมากำลังกาย ไม่คิดจะให้กายสุขไสวอันพี ไม่คิดจะให้ร่างกายมีสีสุกสดพิเศษ บริโภคหวังประโยชน์จะให้กายตั้งอยู่ จะให้กายนี้เป็นไปนาน จะกำจัดความอยากอาหาร จะอนุเคราะห์แก่พรหมจรรย์ ด้วยเห็นว่าจะกำจัดเวทนาเก่ามิให้เกิดเวทนาใหม่ กายจะได้เป็นไปทุกอริยาบถ และไม่มีโทษที่จะต้อง

ครหาว่าโลกอาหาร และจะได้ยู่สำราญไม่มีทุกข์ร้อน พระอริยสาวกนั้น
พิจารณาโดยแยบคายอุบายอันชอบ แล้วบริโภคอาหารพร้อมองค์ ๖
ดังนี้ ชื่อว่ารู้ประมาณในโภชนะ เป็นเสขปฏิบัติข้อ ๓

ซึ่งว่า อริยสาวกประกอบตามซึ่งชาคริยะ ความเป็นคนตื่นอยู่นั้น
เป็นไฉน? อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ เมื่อเวลากลางวัน ท่านย่อมสำเร็จ
อิริยาบถ ๒ คือจงกรมแลนั่ง ชำระจิตให้บริสุทธิ์หมดจดจากกรรม
อันห้ามจิตคือกิเลส มีความรักใคร่พอใจในกามเป็นต้น ครั้นถึงยาม
ที่แรกแห่งราตรี สำเร็จอิริยาบถ ๒ ชำระจิตฉะนั้น ครั้นถึงยามส่วน
กลางแห่งราตรี ท่านระงับกระวนกระวายกายสำเร็จสี่หาเสยาโดยเบื่อง
ขวา เหลื่อมลดเท้ามิให้ก่ายกัน มีสติสัมปชัญญะตั้งสัญญาในที่ระลุกขึ้น
บำเพ็ญเพียร ครั้นเวลายามส่วนภายหลังแห่งราตรี ท่านกลับตื่นขึ้น
สำเร็จอิริยาบถ ๒ อันไกลห่างความง่วงเหงาเคลิ้มเคล้า ชำระจิตด้วย
ประการนั้น ท่านพากเพียรพยายาม ชำระจิตจากกรรมอันห้ามจิตคือ
กิเลสดังนี้ ชื่อว่าประกอบตามซึ่งความเป็นคนตื่นอยู่ ไม่หลับด้วยอำนาจ
กิเลส เป็นเสขปฏิบัติข้อ ๔

ดูก่อนท้าวมหานาม ซึ่งว่าอริยสาวกประกอบด้วยสัทธิธรรมทั้ง ๗
นั้น เป็นไฉน? ดูก่อนท้าวมหานาม อริยสาวกท่านประกอบด้วยศรัทธา
ความเชื่อ ๑ หิริ ความละอายแต่บาปอกุศล ๑ โอตตัปปะ ความสะทึง
กลัวต่อบาปอกุศล ๑ พาหุสัจจะ ความเป็นผู้ได้สัจับฟังมาก ๑ วิริยา-
มัสมะ การปรารภความเพียร ๑ สติ ความระลึก ๑ ปัญญา ความรู้แจ้ง
ประจักษ์ ๑ เป็น ๗ ประการ โดยสรุปดังนี้."

“ในข้อต้นคือ ศรัทธาความเชื่อนั้น อริยสาวกท่านย่อมมีศรัทธาความเชื่อ คือเชื่อต่อโพธิ บัญญัติตรัสรู้แห่งพระตถาคตโดยยังลงว่า เพราะอย่างนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคนั้น เป็นอรหันต์ ไกลจากข้าศึกคือกิเลสและควรบูชาพิเศษของสัตว์โลก ทั้งมนุษย์เทพดาและมารพรหม เป็นสัมมาสัมพุทธะ ตรัสรู้ชอบไม่วิปริตแปรปรวนโดยลำพังพระองค์หาผู้ใดผู้หนึ่งเป็นอาจารย์สั่งสอนมิได้ ท่านถึงพร้อมบริบูรณ์แล้วด้วยวิชาปรีชาที่รู้แจ้งชัด และจรรณะคือข้อปฏิบัติเป็นทางจะดำเนินให้ถึงวิชานั้น ท่านเป็นสุกตเสด็จไปแล้วก็ด้วยมิได้คืนมาสู่กิเลสที่มละแล้วด้วยมรรคนั้น ๆ ท่านตรัสรู้แจ้งซึ่งโลกตลอคกามภพ รูป อรูป เป็นขันธ ๕-๑-๔ ล้วนเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มิใช่ตน ท่านเป็นสารถีฝึกสอนบุรุษบุคคลควรทรมาน ไม่มีสารถีอื่นจะยิ่งขึ้นไปกว่านั้น ท่านเป็นศาสตาของเทพตามนุษย์ในทางพระนิพพาน ท่านเบิกบานแล้วด้วยพระคุณทั้งปวง มีภาคที่บัณฑิตเทพตามนุษย์จะสมาคม อริยสาวก ท่านย่อมเชื่อต่อโพธิญาณตรัสรู้ของพระตถาคตเจ้า โดยนัยนี้จะชื่อว่าศรัทธา เป็นสัทธรรมข้อต้น

ในสัทธรรมข้อ ๒ นั้น อริยสาวกท่านมีความละเอียด เกลียคแต่ทุจริตความประพฤติชั่ว ในกายวาจาใจ เกลียคหน่ายอายนักในที่จะประพฤติกุศลบาปธรรม ประหนึ่งบุรุษชาติสะอาดเกลียคซากศพสัตว์และของปฏิกูลฉะนั้น

สัทธรรมข้อ ๓ นั้น อริยสาวกท่านย่อมสะดุ้งหวาดหวั่นต่อทุจริตความประพฤติชั่วในทวารทั้ง ๓ สะดุ้งต่อการจะประพฤติกุศลบาป

ธรรมทั้งหลาย ประหนึ่งบุรุษสันดานขลาดพรั่นพรึงต่อสรรพพิษฉะนั้น

ในสัทธรรมข้อ ๔ นั้น อริยสาวกท่านมีสัจจะของที่ควรฟังแล้ว
มาก จำทรงสัจจะของที่ควรฟังที่ได้ฟังแล้วนั้นไว้สั่งสมอยู่มาก ไม่ล้ม
หลง ธรรมทั้งหลายเหล่านี้ ที่ไพเราะในเบื้องต้น ท่ามกลาง ที่สุด
แสดงพรหมจรรย์บริสุทธิบริบูรณ์สิ้นเชิง พร้อมด้วยอรรถะ (เนื้อความ)
และพยัญชนะ ธรรมทั้งหลายเห็นปานนั้น อริยสาวกท่านได้สดับแล้ว
มาก จำทรงไว้ได้แคล่วคล่องขึ้นวจา ฟังตามด้วยমনะ ขบด้วยทิวฐิ
(ความเห็น) อริยสาวกท่านเป็นผู้มีสัจจะมาก ด้วยประการฉะนี้

ในสัทธรรมข้อ ๕ นั้น อริยสาวกท่านปรารภความเพียรพยายามชอบ เพื่อจะมละเสียซึ่งอกุศลลามกธรรม และจะให้กุศลกัลยาณ
ธรรมเข้าไปถึงพร้อมบริบูรณ์ขึ้นในสันดาน ท่านมีเรี่ยวแรงอาหาญ
มีความเพียรจะก้าวไปสู่คุณเบื้องหน้ามั่นคงไม่ปลงทอดธุระในกุศลธรรม
ท่านประพฤติดังนี้ ชื่อว่าปรารภความเพียร

“ในสัทธรรมข้อ ๖ อริยสาวกนั้นท่านมีสติความระลึกเหตุหลัง
ท่านประกอบไปด้วยเครื่องรักษา ระวังตนคือสติเป็นอย่างยิ่ง แม้สิ่งที่
ได้ทำแล้วนานท่านระลึกตามได้ ไม่ล้มหลงพินเพื่อน เป็นต้น ชื่อว่า
มีสติ

ในสัทธรรมข้อ ๗ นั้น อริยสาวกท่านมีปัญญาความรู้ชัด
ประกอบด้วยปัญญาอันไปสู่ความถึงขั้น และความล่วงลับ พิจารณา
ความบังเกิดและความเสื่อมสิ้นแห่งสังขาร ไปเสียจากข้าศึกคือกิเลส มี
เข็ญนทำย่ำยีได้ อาจเจาะซุกให้คณฺหาณุสยออกจากจิต จะให้สัตว์

ถึงความสิ้นทุกข์ได้โดยชอบ อริยสาวกท่านประกอบด้วยวิปัสสนาปัญญา
จะนเชื่อว่าผู้มีปัญญา เป็น ๗ ประการด้วยกันดังนี้”

“ดูก่อนท้าวมหานาม อริยสาวกประกอบด้วยสัทธรรม ๗ ประ
การ ดังแสดงมาดังนี้ และสัทธรรมทั้ง ๗ นั้น เป็นเสขปฏิบัติข้อหนึ่งๆ
กับเสขปฏิบัติ ๔ อย่างในเบื้องต้น บรรจบเป็น ๑๑ ประการ

ดูก่อนท้าวมหานาม ซึ่งว่าอริยสาวกได้ผ่าน ๔ นั้นเป็นไหน?
อริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ อาศัยเจริญในสมถกัมมัฏฐานมีกสิณเป็น
ต้น โดยลำดับแห่งภาวนาวิธี ก็ได้บรรลุญาณทั้ง ๔ คือ ปฐมฌาน
ความเพ่งที่แรกมละองค์ ๕ คือ กามฉันทะ ความพอใจในกาม ๑
พยาบาท ความคิดประทุษร้าย ๑ ถีนมิทธะ ความมัวเมาหาวนอน ๑
อุทธัจจะ ฟุ้งซ่าน กุกกุกจะ ความรำคาญ ๑ วิจิกิจา ความเกสือบ
แคลงสงสัย ๑ ให้ห่างไกล ประกอบด้วยองค์ ๕ คือ วิตก ความ
ตริก วิจาร ความตรอง ปีติ ความอึดกายอึดใจ สุข ความสบายกาย
สบายใจ เอกัคคตา ความที่จิตเป็นธรรมมีอารมณ์เดียวอันเป็นข้าศึก
แก่นิรวรณ ๕ นั้น ทุตติยาน ความเพ่งที่ ๒ ละวิตกวิจารเสีย คงแต่
องค์ ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคคตา ตุตติยาน ความเพ่งที่ ๓ มละปีติเสีย
คงแต่ ๒ คือ สุข เอกัคคตา จตฺตถฌาน ความเพ่งที่ ๔ ละสุขเสีย
มีองค์ ๒ คือ อุปेกขา ความมัธยัสต์เฉยมิใช่สุข เอกัคคตา ความที่
จิตเป็นธรรมมีอารมณ์เดียว และฌานทั้ง ๔ นี้ เป็นธรรมครอบงำ
จิตด้วยนิรวรณ ๕ ให้ห่างไกล เป็นที่อยู่สำราญในทิวสุธรรมชาตินี้
แห่งท่านผู้ได้ผู้ถึงเข้าอาศัยอยู่ อริยสาวกท่านได้สำเร็จฌาน ๔ นี้

ตามลำดับโดยสะดวก ฌานทั้ง ๔ นี้ จัดเป็นเสขปฏิบัติข้อหนึ่ง ๆ
ผสมกับเบืองตัน ๑๑ บรรจบเป็นปฏิบัติ ๑๕ ประการ

ดูก่อนท้าวมหานาม อริยสาวก บริบูรณ์ด้วยศีล สำรวมอินทรีย์
รู้ประมาณในโภชนะ กอบด้วยชาคริยธรรม บริบูรณ์ด้วยสัทธรรม ๗
สำเร็จในฌาน ๔ เมื่อใดแล้ว คุณทั้งปวงนี้ ๑๕ ข้อ ชื่อปฏิบัติ
ทางดำเนินของพระเสขบุคคล อริยสาวกนั้น ชื่อว่าประกอบด้วยคุณ
สมบัติอันจักเกิดผลประหนึ่งฟองไก่อที่ไม่เนา คงจะฟักเป็นตัวไก่ได้ฉะนั้น
อริยสาวกนั้น ควรจะชำแรกกิเลส ควรจะตรัสรู้ ควรจะได้แจ้งซึ่งธรรม
พิเศษเกษมสิ้นจากโยคะ (ธรรมอันประกอบสัตว์ไว้ด้วยทุกข์ในสงสาร)
อันหาสิ่งอื่นจะยิ่งกว่ามิได้

ดูก่อนท้าวมหานาม เหมือนหนึ่งฝูงแห่งแม่ไก่กลอดไว้ ๙-๑๐
๑๒ ฟองบ้าง แม่ไก่นอนทับอบรมรักษาให้ได้ไก่อุ่นอยู่แล้ว แม้ถึง
แม่ไก่นั้นจะไม่ปรารถนา ขอให้ลูกไก่น้อยทำลายกะเปาะฟองด้วยปลาย
เล็บ หรือจะงอยปากพันเป็นตัวไก่ออกมาได้โดยสะดวกเถิดดังนี้ ลูกไก่
น้อยภายในนั้น เป็นสัตว์อาจหาญ คงจะทำลายกะเปาะฟองออกได้โดย
สวัสดิ์ ฉันทใด ดูก่อนท้าวมหานาม อริยสาวกผู้บริบูรณ์ด้วยเสขปฏิบัติ
ทั้ง ๑๕ นั้น ท่านอาจหาญทำลายกะเปาะฟองคืออวิชชา ถึงซึ่งธรรมพิเศษ
เกษมจากโยคะได้ มีอุปมา ฉะนั้น

ดูก่อนท้าวมหานาม อริยสาวกผู้สามารถนั้น อาศัยจตุตถฌานที่
ตนได้แล้ว มีสติเป็นธรรมบริสุทธ์เพราะอุปกขา ไม่มีรูปฌานจิตอื่น
จะยิ่งกว่า สำเร็จบุพเพนิวาสานุสสติญาณ ปรีชาระลึกรู้ขั้นธรรณานที่

ได้อาศัยอยู่แล้วในกาลก่อน ระลึกได้ซึ่งขั้นเป็นอเนกตั้งแต่ชาติหนึ่ง
สองชาติ จนถึงร้อยชาติ พันชาติ แสนชาติหลายสังวัฏฏกัปวิวัฏฏกัป
ระลึกได้ว่าเราได้เกิดแล้ว ณ ที่โน้น มีชื่อและโคตรและพรรณสีกาย
อย่างนี้ ๆ มีอาหารและสุขทุกขอย่างนี้ ๆ ที่สุดอายุเพียงเท่านั้น ๆ เรา
นั้นจิตจากอภัพนั้นเกิดในภพโน้น มีอาการและอุเทศอย่างนี้ ๆ
จนถึงเกิด ณ ภพปัจจุบันบัดนี้ เป็นที่สุดบรรลุตลอดในปุพเพนิวาสานุส-
สติญาณเป็นความเจาะทำลายกะเปาะฟอง คืออวิชาที่แรก ประหนึ่ง
ลูกโป่งทำลายออกจากกะเปาะฟองไป ฉะนั้น

ก่อนท้าวมหานาม อริยสาวกผู้สามารถนั้น ท่านได้จตุตถฌาน
เป็นบาท น้อมจิตเพื่อจตุปปาตญาณ บัญญาอันรู้ชัดและบังเกิดแก่สัตว์
ทั้งหลาย ได้จักขุทัฬหีอันบริสุทธิ์ ล่วงวิสัยจักขุของมนุษย์โดยปกติ
ได้เห็นสัตว์อันจวนจะจุติและอุปบัติ (บังเกิด) ในทันใด และดำซา
ประณีตพรรณดีพรรณชั่ว ถึงสุขทุกข์ ท่านรอบรู้สัตว์ทั้งหลาย อันเข้า
ไปถึงสุขทุกข์ตามสมควรแก่กำลังกรรม เป็นความเจาะทำลายกะเปาะ
ฟองคืออวิชาที่ ๒ ประหนึ่งลูกโป่งทำลายออกจากกะเปาะฟองไป ฉะนั้น

ก่อนท้าวมหานาม อริยสาวกผู้สามารถนั้น อาศัยสติบริสุทธิ์
เพราะอุปเพกษากำลังจตุตถฌาน แล้วเจริญวิปัสสนาญาณให้เกิดแก่กล้า
ทำให้แจ้งซึ่งพระอรหัตผล อันเป็นความพ้นพิเศษจากกิเลสด้วยสมาธิ
จิตและปัญญา อันไม่มีอาสวะเหตุสันอาสวะทั้งหลาย เป็นประจักษ์
ในปัจจุบันอภัพชาตินี้ เป็นความทำลายเจาะกะเปาะฟองคืออวิชา
ที่ ๓ ประหนึ่งลูกโป่งทำลายกะเปาะฟองออกไป ฉะนั้น

ดุก่อนท้าวমানาม ซึ่งอริยสาวกบริบูรณ์ด้วยธรรม ๑๕ ตั้งแต่
 สิ้นสัมปทาจนถึงจตุตถฌานนั้น ชื่อว่าจรณะอันหนึ่ง ๆ ด้วยอรรถว่า
 เป็นเครื่องดำเนินถึงซึ่งวิชา ทั้งห้าเป็นอวัยวะสำหรับดำเนินฉะนั้น
 ซึ่งอริยสาวกบรรลุปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ระลึกขึ้นธรรมาณที่ได้อาศัย
 อยู่แล้ว ณ กาลก่อน ๑ จุตูปปาตญาณ ปริชาอันรู้ในจุติและอุปบัติ
 (บังเกิด) แห่งหมู่สัตว์ ๑ อาสวกัชฌญาณ พระอรหันต์ผลอันรู้ในความ
 สิ้นแห่งอาสวะทั้งหลาย ๑ สามประการนี้เป็นวิชาความรู้แจ้งอันหนึ่ง ๆ
 ซึ่งได้เรียกรวมว่าวิชาญาณ ๓ ดุก่อนท้าวมานาม อริยสาวกผู้
 บัณฑิตย่อมกล่าวโดยคุณนามได้ ๓ อย่างว่า วิชาสัมบันโน ท่านผู้ถึง
 พร้อมด้วยวิชาแล้วก็ได้ จรณสัมบันโน ท่านผู้ถึงพร้อมด้วยจรณะ
 แล้วถึงนั้นก็ ได้ ได้มีผู้โคตรหาคัดค้านห้ามปรามมิได้ และท่านผู้บริ
 บูรณ์ด้วยวิชาจรณะแล้วนั้น เป็นผู้ประเสริฐในเทพตามนุษย์ทั้งหลาย
 ดุก่อนท้าวมานาม แม้ถึงท้าวสนังกุมารพรหม ก็ได้กล่าวคาถาสรรเสริญ
 โดยอุปมาไว้ฉะนี้ว่า “ชนทั้งหลายเหล่าใด มักเดือดร้อนรังเกียจด้วย
 โคตรแล้ว กษัตริย์เป็นผู้ประเสริฐ สิ้นรังเกียจในชนหมู่นั้น ท่านผู้ถึง
 พร้อมด้วยวิชาและจรณะแล้ว ผู้นั้นย่อมเป็นผู้ประเสริฐในหมู่เทพตา
 มนุษย์เหมือนฉะนั้น” กาถานี้ สนังกุมารพรหมขับติกล่าวชอบ มีเนื้อ
 ความไม่แปรผัน ประกอบไปด้วยประโยชน์ ถึงสมเด็จพระผู้มีพระภาค
 ก็ได้ทรงอนุโมทนาตาม

ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จลุกจากสัทไสยา
 ดำรัสเรียกพระอานนทเถระเจ้า ทรงสรรเสริญสาธุการว่า “ดุก่อนอานนท

ดีแล้ว ๆ ซึ่งอาณนทได้ภานิตเสขปฏิปทา แก่สัณณาทิชาวบิลพัสดุ์
 นครครั้งนี้ เป็นสาธุประโยชน์สำเร็จควรที่จะชมเชย” พระอาณนทเถร
 เจ้า แสดงเสขปฏิปทาจบแล้ว พระบรมศาสดาทรงยินดีตาม ฝ่าย
 กษัตริย์สัณณทชาวบิลพัสดุ์ได้สดับ ก็โสมนัสปรีดา รับภานิตแห่ง
 พระอาณนทเถรเจ้า ถวายเศียรเกล้าแห่งตน.

สังเวชโนบายกถา

พระนิพนธ์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

สังเวชโนบายกถา

ขถา ทณฺฑน โคปาโล คาโว ปาเชติ โจรํ

เอวํ ชรา จ มจฺจุ จ อายํ ปาเชนฺติ ปาณินฺนํติ.

บัดนี้ จะวิสันนาในสังเวชโนบาย พรรณนาอุบายเป็นเครื่องให้เกิด
ความสังเวชสลคจิต ซึ่งเป็นเหตุให้คิดถึงตนแล้ว นำเพณฺกุศลสมา
ปฏิบัติให้บริบูรณ์ โลกคือหมู่สัตว์อันเกิดมาแล้วนี้ ตกอยู่ในวิสัยของ
ชรามรณะ ไม่ล่วงพ้นไปได้ ชราความแก่ และมรณะความตาย ย่อม
ข้ามก่อนอายุของสัตว์ทั้งหลาย ให้รุกรุ่นเข้าไปใกล้ความดับทุกวันทุก
เวลา ประหนึ่งชนผู้เลี้ยงโค ข้ามก่อนฝูงโคไปสู่ที่หากินฉะนั้น วันคืน
ทั้งหลายล่วงไป ๆ มิใช่จะล่วงไปแต่วันคืนเปล่า ชีวิตก็ย่อมรุกรุ่น
เข้าไปใกล้ความดับทุกวันทุกเวลา อายุของสัตว์ทั้งหลาย ย่อมสิ้นไป
หมดไป เหมือนน้ำในแม่น้ำน้อยในฤดูแล้งต้องแสงอาทิตย์ มีแต่จะแห้ง
เหือดไปถ่ายเดียวฉะนั้น ชีวิตของมนุษย์ทั้งหลายนี้ น้อยนัก ไม่พอ
แก่ความปรารถนา มนุษย์ที่เกิดมาแล้ว ย่อมถึงความไม่มีบัญญัติเสียแต่
ยังไม่ทันถึงร้อยปี หรือหากว่าจะอยู่ไปถึง ก็คงล่วงความชรามรณะไป
ไม่ได้ ผู้มีปัญญาพึงดูถูกชีวิตอันน้อยนั้นเสีย อย่าสำคัญว่ามากแล้วมัว
เมาประมาท สิ่งสุจริตกิจชอบที่ควรประกอบประพฤติ ให้เร่งประกอบ
ประพฤติเสียโดยเร็ว ประหนึ่งบุคคลมีศีระอันเพลิงไหม้ รีบดับไฟที่
ศีระจะไหม้ เพราะว่าการความตายคือความแตกขาดชีวิตอันทริยจะไม่มี
มาถึงผู้หนึ่งผู้ใดนั้น ไม่มีเลย เปรียบเหมือนภาชนะดินที่นายช่างหม้อ
ทำแล้ว จะเล็กใหญ่สุกดิบหนาบางอย่างไรก็ดี ไม่เล็กกว่าขนาดไหน

ล้วนมีความแตกทำลายเป็นที่สุด ข้อนี้ฉันใด ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายที่มีอันจะพึงตายเป็นสภาพ เมื่อถึงขั้นแล้วก็มีความคับไปเป็นที่สุด ฉะนั้นใคร ๆ จะปรารภว่า อย่าคับไปเลยดังนี้ ไม่เป็นฐานะที่จะได้สมประสงค์ เพราะของที่มีชราความแก่คร่ำคร่าชำรุดทรุดโทรมเป็นธรรมดา ใคร ๆ จะปรารภว่า อย่าแก่คร่ำคร่าเลยดังนี้ ไม่เป็นฐานะที่จะได้สมประสงค์ ของที่มีพยาธิความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ใคร ๆ จะปรารภว่า อย่าเจ็บไข้เลยดังนี้ ไม่เป็นฐานะที่จะได้สมประสงค์ ของที่มีมรณะความตายเป็นธรรมดา ใคร ๆ จะปรารภว่า อย่าตายเลยดังนี้ ไม่เป็นฐานะที่จะได้สมประสงค์ ของที่มีความสิ้นไปหมดไปเป็นธรรมดา ใคร ๆ จะปรารภว่า อย่ารู้สิ้นไปเลยดังนี้ ไม่เป็นฐานะที่จะได้สมประสงค์ ของที่มีความพินาศนิพายไปเป็นธรรมดา ใคร ๆ จะปรารภว่า อย่าพินาศนิพายเลยดังนี้ ไม่เป็นฐานะที่จะได้สมประสงค์.

ชราและมรณะนี้ ย่อมครอบงำสัตว์มีชีวิตถ้วนหน้า ไม่เว้นผู้ใดไว้ให้เหลือ ไม่เลือกกว่าผู้ใดเสียใจ ย่อมย้ายหมู่สัตว์ทั้งหมด เปรียบเหมือนภูเขาศิลาล้วนเต็มวิเศษจืดท้อทั้งฟ้า หมุนบดทับสัตว์เข้ามาโดยรอบทั้งสี่ทิศฉะนั้น สัตว์จำพวกใดอยู่ริม สัตว์จำพวกนั้น ก็เหลกย่อยไปก่อน แม้สัตว์ที่อยู่ระหว่างกลาง ภูเขาก็กองบดให้เหลกย่อยไปเหมือนกัน ต่างกันแต่เร็วกับช้าเท่านั้น ฉะนั้นใด สัตว์ที่เกิดมาแล้วก็ย่อมจะตายด้วยกันสิ้น ต่างกันแต่บางพวกตายไปก่อน บางพวกตายภายหลังเท่านั้น ภาคพื้นแห่งเสนา ๔ เหล่า คือข้างมรรตพลดิน ไม่มีในมัจจุราชันนี้ถึงอย่างนั้น ใคร ๆ ก็ไม่อาจสามารถจะผจญให้มีชัยชนะได้ด้วยเวทมนต์

หรือด้วยกระทำยุทธสงคราม หรือจะผันผวนผัดเปลี่ยนด้วยทรัพย์วาท่านจงถือเอาทรัพย์เท่านั้น ๆ แล้ว จงรออยู่พอเราได้บำเพ็ญกุศลที่จะเป็นที่พึงแก่ตนในภายภาคหน้าเสียก่อน สักสองสามวันเกิด จะผัดกันก็จะไม่ได้ เพราะเหตุนี้ ความเพียรอันเผากิเลสบาปธรรมให้เราร้อนควรรักษาเสียในวันนั้นแล ใครจะพึงรู้ว่าความตายวันนั้นยังไม่มีมาจักมีมาต่อวันพรุ่งนี้ เมื่อความตายมาถึงแล้ว ความผัดเปลี่ยนด้วยมัจจุราชที่มีเสนาใหญ่มีได้มีเลย ก็แต่คนพาลเขลาปัญญา ย่อมคิดอยู่ว่าเราจักอยู่ ณ ที่นี้ ตลอดทั้งฤดูฝนฤดูหนาวฤดูร้อนทุกปีไป มิได้รู้ว่าอันตรายจะมีมา มรณะความตายอันทำซึ่งที่สุด ย่อมทำนรชนอันมีใจซื่ออยู่ติดอยู่ในอารมณ์ต่าง ๆ เพียงดังเลือกเก็บดอกไม้อยู่ในสวนดอกไม้ ยังไม่รู้ไม่รู้เบื่อในกามารมณ์ รูปเสียงกลิ่นรสสัมผัสที่พึงใคร่พึงปรารถนา ให้เป็นไปในอำนาจ เมื่อสัตว์อันมรณะผู้ทำซึ่งที่สุดมาถึงดับแล้ว ไม่มีบุตร ไม่มีบิดา ไม่มีเผ่าพันธุ์พวกพ้อง เพื่อจะต้านทานป้องกันให้พ้นจากมรณะได้ ความเป็นผู้ต่อต้านไม่มีในญาติทั้งหลาย มรณะความตาย เป็นภัยที่มารดาบิดาบุตรธิดาจะช่วยป้องกันมิได้ฉะนั้น และไม่มีใครจะเป็นนายประกันรับรองได้ว่า ในกำหนดกาลเท่านั้นจักยังไม่มาถึง ต่อพินนั้นไปจึงจักมาถึง เพราะว่าชีวิตความเป็นอยู่ของสัตว์ทั้งหลาย ที่เนื่องด้วยลมหายใจเข้าออก เนื่องด้วยมหาภูตรูปทั้ง ๔ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม เนื่องด้วยอาหารและเนื่องด้วยวิญญาณนี้ เป็นของทุรพลอ่อนกำลังโดยปกติ ไม่อดทนอันตรายต่าง ๆ ได้ ถ้าอันตรายภายนอกมีฤดูวิบัติเป็นต้น หรืออันตราย

ภายในมีธาตุทั้ง ๕ กำเริบขึ้น เมื่อออกทนต์อันตรายนั่น ๆ มิได้ ก็ยอม
 เสื่อมสูญอันตรธาน ประหนึ่งดวงไฟที่บุคคลจุดทิ้งไว้ที่กลางแจ้ง ถ้า
 ลมพัดมาในแปดทิศแต่ทิศใดทิศหนึ่ง เมื่อทนต์ลมมิได้ ก็ยอมดับไป
 ฉะนั้น แม้ถึงอันตรายมิได้มีมา เมื่อวันคืนทั้งหลายล่วงไป ๆ มิใช่จะ
 ล่วงไปแต่วันคืนเท่านั้นเปล่า ชีวิตของสัตว์ทั้งหลาย ก็ยอมสิ้นไปหมด
 ไป รุกข์ร้นเข้าไปใกล้ความตายอยู่เสมอทุกวันทุกเวลา จนถึงความตาย
 เป็นที่สุด เปรียบเหมือนดวงไฟ แม้ถึงไม่ต้องลม เมื่อเชื้อมีไส้และ
 น้ำมันเป็นต้นหมดแล้ว ก็ยอมจะดับไปเอง ฉะนั้น ชีวิตเป็นของทุรพล
 เช่นนี้ จึงไม่มีใครเป็นนายประกันรับรองได้ บัณฑิตรู้อำนาจของความ
 นั้นแล้ว จึงเป็นผู้สำรวมด้วยดีในศีล ขำระข้อปฏิบัติอันเป็น
 หนทางที่ไปยังพระนิพพาน อันเป็นที่ดับทุกข์ทั้งสิ้นให้หมดจดเกิด
 จะได้ไม่เสียทีที่เกิดมาเป็นมนุษย์พบพระพุทธรศาสนา ที่สัตว์จะได้ประสบ
 พบเห็นด้วยยากเป็นอย่างยิ่ง.

อนึ่ง เมื่อจะตายก็เอาอะไรไปไม่ได้ จำจะต้องละสิ่งทั้งปวงแม้
 สรีระแล้วแลไป พัสตุสิ่งของที่มีวิญญาณและหาวิญญาณมิได้ทั้งสิ้น
 ที่บุคคลรักใคร่พึงใจเต็มความประสงค์หวงแหนอยู่ว่า ของเรา ๆ ดังนั้น
 พัสตุสิ่งนั้น แม้บุคคลป้องกันรักษาปกครองไว้ได้ ไม่เป็นอันตรายใน
 ช่วงที่ตนมีชีวิตอยู่ ครั้นความตายมาถึงแล้ว แม้จะหวงแหนสักเท่าใด ๆ
 ก็จำต้องละทิ้งเสียสิ้น ไม่อาจนำไปได้แต่สักสิ่งหนึ่ง ผู้ที่ย่อมมาเป็นใหญ่
 ครอบครองของนั้น ด้วยแบ่งปันกันตามพร้อมเพรียง หรือแย่งชิง
 เอาด้วยกำลัง แม้ผู้นั้นเหล่า เมื่อจะตายก็เอาไปไม่ได้เหมือนกัน

ต้องทิ้งไว้เป็นของทัณฑ์แผ่นดินเท่านั้น ยกไว้แต่บุญบาปที่สัตว์ทำความชั่ว
กายวาจาใจอย่างเดียว นักปราชญ์ท่านกล่าวว่า เป็นประหนึ่งเงาตาม
ตนไปภายภาคหน้า ผู้ทำบาปย่อมเร่าร้อนในโลกทั้งสอง คือในโลก
นี้ในโลกหน้า ผู้มีบุญอันทำแล้วย่อมรื่นเริงบันเทิงใจในโลกทั้งสองนั้น
เหตุนี้ ผู้มีปัญญาไม่พึงทำบาปกรรมความชั่ว เพราะเหตุของรักของ
ชอบใจ แต่อย่างใดอย่างหนึ่ง พึงอุทิศหาชนชาววัยรับเร่งบำเพ็ญ
บุญกุศล หาที่พึงของตนเสียแต่ก่อนความตายยังไม่มาถึง บุญกุศลที่
ได้สั่งสมไว้นั้น จะได้เป็นที่พึงของตนไปภายภาคหน้า เพราะสมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “บุญทั้งหลาย ย่อมเป็นที่พึงของสัตว์ทั้งหลาย
ในปรโลก” ดังนี้.

เมื่อสาธุชนมาคำนึงถึง ความแก่ ความเจ็บ ความตาย เป็นอารมณ์
เกิดความสังเวชสลดจิตคิดเห็นว่า เมื่อชราพยาธิมรณะมีมาครอบงำ
กิจอื่นนอกจากบุญกุศลที่จะควรทำมิได้มี เมื่อเห็นอยู่อย่างนี้ พึงบำเพ็ญ
ความไม่ประมาทให้บริบูรณ์ในสันดานเถิด เพราะความไม่ประมาทนั้น
เป็นมูลรากที่ตงของกุศลทั้งปวง บรรดาบุญกุศลทั้งปวงที่จะเกิดมี ก็
อาศัยความไม่ประมาทสิ้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ตรัสไว้ว่า
“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราพระตถาคตย่อมไม่เห็นแม้ธรรมอันหนึ่งอื่น
ที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมทั้งหลาย ซึ่งยังไม่เกิดขึ้นแล้ว เกิดขึ้น ให้กุศล
ธรรมทั้งหลาย ซึ่งเกิดขึ้นแล้ว เสื่อมไป เหมือนความไม่ประมาท เมื่อ
บุคคลไม่ประมาทแล้ว กุศลธรรมทั้งหลายซึ่งยังไม่เกิดขึ้นแล้ว ก็ย่อม
เกิดขึ้น อกุศลธรรมทั้งหลายซึ่งเกิดขึ้นแล้ว ย่อมเสื่อมถอยไป” ดังนี้

หนึ่ง ทรงสรรเสริญความไม่ประมาทนั้น ว่าเป็นรากเงาที่ถึงของกุศล
 ธรรมทั้งปวง ถ้าย่ออุปมาความเปรียบหลายอย่าง มีเปรียบด้วยพระ
 ตถาคตและรอยเท้าช้างเป็นต้น รวมใจความในข้ออุปมาทั้งสองนั้นว่า
 “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาสัตว์ทั้งหลายมีประมาณเพียงใด ไม่มีเท้า
 หรือมีเท้าสองก็ดี มีเท้าสี่หรือมีเท้ามากกว่าก็ดี มีรูปหรือใช้สัตว์มีรูปก็ดี
 มีสัญญาหรือใช้สัตว์มีสัญญาก็ดี หรือจะว่ามีสัญญาก็ใช่ ไม่มีสัญญาก็ใช่
 เพราะสัญญาสุขุมละเอียดก็ดี บัณฑิตย่อมกล่าวว่า พระตถาคต
 เจ้า เป็นยอดของสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น ฉันทิใด หนึ่ง บรรดา รอยเท้า
 แห่งสัตว์อันสัตว์จรเที่ยวอยู่ ณ พื้นแผ่นดินทั้งปวง ย่อมถึงความประชุม
 ลงในรอยเท้าช้างสัน โลกย่อมกล่าวว่า รอยเท้าช้าง เป็นยอดของรอย
 เท้าสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น เพราะเป็นของใหญ่ ฉันทิใด บรรดา ธรรม
 ที่เป็นกุศลทั้งสิ้น ล้วนมีความไม่ประมาทเป็นมูลราก ประชุมลงใน
 ความไม่ประมาท มีความไม่ประมาทเป็นที่ประชุมลง บัณฑิตย่อม
 กล่าวว่า ความไม่ประมาท เป็นยอดของกุศลธรรมทั้งหลายนั้น ฉันทิใด”
 ดังนี้.

ผู้มีปัญญาพึงทำความไม่ประมาท ในสถานทั้งสี่ โดยสถานทั้งสี่
 ตามโอวาทคำสอนของพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้านั้น ตรัสสอนไว้
 อย่างนี้ “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความไม่ประมาทท่านทั้งหลายพึงทำโดย
 สถานทั้งสี่ๆ อย่างไร ท่านทั้งหลายจงละกายทุจริตความประพฤติกชั่ว
 ด้วยกายเสีย จงทำกายสุจริตความประพฤติดีด้วยกายให้เกิดมี และอย่า
 ประมาทในที่ละกายทุจริต และทำกายสุจริตให้เกิดมี ท่านทั้งหลายจงละ

วจีทุจริต ความประพฤติชั่วด้วยวาจาเสีย จงทำวจีสุจริต ความประพฤติ
 ดีด้วยวาจาให้เกิดมี และอย่าประมาทในที่จะละวจีทุจริต และทำ
 วจีสุจริตให้เกิดมี ท่านทั้งหลายจงละมโนทุจริต ความประพฤติชั่วด้วย
 ใจเสีย จงทำมโนสุจริต ความประพฤติดีด้วยใจให้เกิดมี และอย่า
 ประมาทในที่จะละมโนทุจริตและทำมโนสุจริตให้เกิดมี ท่านทั้งหลาย
 จงละมิฉนาคิภูริความเห็นผิดเสีย จงทำสัมมาทิภูริความเห็นชอบให้เกิดมี
 และอย่าประมาทในที่จะละมิฉนาคิภูริและทำสัมมาทิภูริให้เกิดมี ก่อน
 ภิษุทั้งหลาย แต่ใดแล ภิษุละกายทุจริตเสียได้แล้ว ทำกายสุจริต
 ให้เกิดมีแล้ว ละวจีทุจริตเสียได้แล้ว ทำวจีสุจริตให้เกิดมีแล้ว
 ละมโนทุจริตเสียได้แล้ว ทำมโนสุจริตให้เกิดมีแล้ว ละมิฉนาคิภูริ
 เสียได้แล้ว ทำสัมมาทิภูริให้เกิดมีแล้ว ภิษุนั้นย่อมไม่กลัวต่อความ
 ตายอันทำซึ่งที่สุดอันจะมีในโลกหน้า” ดังนี้ อีกอย่างหนึ่ง ตรัสสอน
 ไว้ว่า “ก่อนภิษุทั้งหลาย ความไม่ประมาทเป็นธรรมอันรักษาคือ
 คือสติ ท่านทั้งหลายพึงทำในที่สี่สถานตามสมควรแก่ตน ในที่สี่สถาน
 เหล่าไหน ความไม่ประมาทเป็นธรรมอันรักษาคือสติ ท่านทั้งหลาย
 พึงทำในที่สี่สถานตามสมควรแก่ตนว่า จิตของเราอย่ากำหนดแล้ว ใน
 ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนด ดังนี้ข้อ ๑ จิตของเราอย่าประทุษร้าย
 ชัดเคืองแล้ว ในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความประทุษร้ายชัดเคือง ดังนี้ข้อ ๑
 จิตของเราอย่าหลงแล้ว ในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความหลง ดังนี้ข้อ ๑
 จิตของเราอย่ามัวเมาแล้ว ในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา ดังนี้ข้อ ๑
 ก่อนภิษุทั้งหลาย แต่ใดแล จิตของภิษุไม่กำหนดในธรรมเป็นที่

ตั้งแห่งความกำหนด เพราะมีราคะไปปราศแล้ว ไม่ประทุษร้าย
 ในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความประทุษร้าย เพราะมีโทสะไปปราศแล้ว
 ไม่หลงในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความหลง เพราะมีโมหะไปปราศแล้ว ไม่
 มัวเมาในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา เพราะมีความมัวเมาไปปราศ
 แล้ว ภิกษุนี้ย่อมไม่ครั่นคร้าม ย่อมไม่หวั่น ย่อมไม่ไหว ย่อมไม่ถึง
 ความสะอึกสะอื้นใจแล้ว และย่อมไม่ถึงแม้เหตุคำของสมณะ (คือว่าไม่ละ
 ทิฏฐิความเห็นของตนเสียแล้ว ไปตามอำนาจความเห็นของสมณะอื่น
 แม้เหตุถ้อยคำของสมณะอื่น และไม่ถึงความเป็นสมณะ แม้เหตุถ้อยคำ
 ที่กล่าวว่าสมณะ คือว่าไม่เป็นสมณะเปล่าแต่สักว่าเพศเท่านั้น) ดังนี้.

เมื่อบุคลบำเพ็ญความไม่ประมาทในที่สี่สถาน คือ คอยเกียด
 กันห้ามปรามจิต ไม่ให้กำหนดในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนด
 ไม่ให้ประทุษร้ายขัดเคืองในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความประทุษร้ายขัดเคือง
 ไม่ให้หลงในธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความหลง ไม่ให้มัวเมาในธรรม
 เป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา ตามคำสอนของพระพุทธเจ้า ดังแสดง
 มาแล้วนั้น ย่อมไม่คิดเบียดเบียนตน ย่อมไม่คิดเบียดเบียนผู้อื่น
 ย่อมไม่คิดเบียดเบียนทั้งตนและผู้อื่น จะคิดสิ่งใด ก็ล้วนแต่จะให้
 เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น ย่อมไม่ประพฤติชั่วด้วยกายวาจาใจ จะประพฤติ
 สิ่งใด ก็ล้วนแต่ประพฤติดี ประพฤติชอบ เมื่อเป็นเช่นนั้น บุคล
 ธรรมทั้งหลายที่มีความไม่ประมาทเป็นมูลราก ที่ยังไม่เกิด ก็ย่อมเกิด
 ขึ้นที่เกิดแล้ว ย่อมเจริญทวีขึ้น ผู้ไม่ประมาทแล้วนั้น ย่อมได้สุขจิต
 ที่เป็นผลของสุจริตที่ตนประพฤติ ไม่ต้องเสวยทุกข์โทมนัส ในปัจจุบัน

ชาตินี้ กรันตายลงด้วยจิตที่บริสุทธิ์เพราะความไม่ประมาท ถ้ายังไม่ถึง
 ที่สุกชาติ ยังจะต้องหมุนเวียนไปในภพน้อยภพใหญ่ไฉว์ คงมีสุคติเป็น
 ที่ไปในเบื้องหน้า เพราะสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า “เมื่อจิต
 ไม่เศร้าหมองบริสุทธิ์หมดจดแล้ว จ้าจะหวังสุคติ” ดังนี้ บุคคลผู้ไม่
 ประมาทแล้วนั้น ย่อมยึดไว้ได้ซึ่งประโยชน์ทั้งสอง คือประโยชน์อันใด
 ในทิวฐธรรมชาตินี้ด้วย ประโยชน์อันใดเป็นไปในสัมปรายภพชาติ
 หน้าด้วย เพราะได้ถึงประโยชน์ทั้งสองนั้น ผู้มีปัญญาท่านผู้รู้ ย่อมกล่าว
 ว่าเป็นบัณฑิต ไซ้แต่เท่านั้น ผู้ไม่ประมาทแล้วนั้น ย่อมยึดไว้ได้แม้ซึ่ง
 ประโยชน์อย่างยิ่ง คือพระนิพพาน เพราะสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
 ตรัสว่า “ความไม่ประมาทเป็นอมฤตบท ทางพระนิพพาน ซึ่งเป็น
 ธรรมไม่มีความตาย ความประมาทเป็นทางของมัจจุราจความตาย คน
 ไม่ประมาทแล้ว ชื่อว่าย่อมไม่ตาย ชนเหล่าใดประมาทแล้ว ชนเหล่า
 นั้นเหมือนชนตายแล้ว ชนที่เป็นบัณฑิตเพราะความไม่ประมาท รู้ความ
 นี้โดยแปลกกันฉะนี้แล้ว เป็นผู้ยินดีแล้ว ในธรรมเป็นโคจรที่เที่ยว
 แห่งญาณของพระอริยเจ้าทั้งหลาย บันเทิงจิตในความไม่ประมาท
 บัณฑิตทั้งหลายนั้น เป็นผู้เพ่งด้วยฉานความเพ่งทั้งสอง คือ เพ่งโดย
 อารมณ์ด้วยสมถกัมมัฏฐาน และเพ่งโดยลักษณะด้วยวิปัสสนากัมมัฏฐาน
 เป็นผู้มิเพียรติดต่อกัน ไม่ย่อหย่อน ก้าวไปหาคุณเบื้องหน้านั้นเป็น
 นิตย ย่อมถูกต้องพระนิพพานอันเป็นที่เกษม สันจากธรรมที่ประกอบ
 สัตว์ไว้ด้วยทกขในสังสารวัฏฏ์” ดังนี้ เมื่อย่นกล่าวแล้ว ผู้ไม่ประมาท
 แล้ว ย่อมยึดไว้ได้ซึ่งประโยชน์สองอย่าง คือ ประโยชน์ที่เป็นโลกิยะ

มีในโลก และประโยชน์ที่เป็นโลกุตระข้ามขึ้นซึ่งโลก ด้วยประการฉะนี้
 เหตุนี้ เมื่อสาธุชนได้ความสังเวชสลดใจ คิดเห็นว่าเมื่อความตาย
 มาถึง สิ่งอื่นนอกจากบุญกุศลที่จะควรทำมิได้มี ประสงค์จะก่อสร้าง
 บำเพ็ญบุญกุศล ซึ่งจะเป็นที่พึ่งของตน พึงทำความไม่ประมาท ซึ่งเป็น
 มูลรากที่穩ของบุญกุศล ให้เกิดมีบริบูรณ์ในสันดาน ดังกล่าวมาฉะนี้
 เทอญ.

อนาถปิณฑิกสูตรเทศนา

พระนิพนธ์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

อนาถปิณฑิกสูตรเทศนา

เอวมุเม สุตํ. เอกํ สมยํ ภควา สาวตถึยํ วิหริติ เขตวน
อนาถปิณฑิกสสุ อาราม.

อด โข อนาถปิณฑิกโก กหปติ, เยน ภควา เตนุปลงกมิ;
อุปสงกมิตฺวา ภควนฺตํ อภิวัตตวา เอกมนฺตํ นิสิตฺติ. เอกมนฺตํ
นิสินฺนํ โข อนาถปิณฑิกโก กหปติ ภควา เอตทโวจติ.

บัดนี้ จะได้แสดงอนาถปิณฑิกสูตรพุทธภาษิตซึ่งมาในคัมภีร์
ปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกาย พอเป็นธัมมัสสวนานิสงส์ เพิ่มพูนศรัทธา
ปสาทาหิคุณเจริญบุญราศีแห่งสาธุชนผู้สดับ ตั้งแต่นั้นทวนจนจะเป็น
เบื้องตันไป.

ถ้าเนนความว่า สมัยหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับ
สำราญพระอิริยาบถอยู่ ณ พระเชตวันอันเป็นอารามแห่งอนาถปิณฑิก
คฤหบดี โสคาบันอริยสาวก สร้างถวายเป็นเมืองสาวตถึ.

ครั้งนั้น อนาถปิณฑิกคฤหบดี เข้าไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาค-
เจ้า ถวายอภิวัตแล้ว นั่ง ณ ที่ควรข้างหนึ่ง.

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า มีพระพุทธประสงค์จะทรงแสดง
อิฏฐวิบากมีอายุเป็นต้น ที่สัตว์ปรารถนากว่า อันสัตว์ทั้งหลายย่อมไม่
ได้ด้วยมาตรวินวอนปรารถนา สัตว์ทั้งหลายจะได้ด้วยกุศลสัมมาปฏิบัติ
ซึ่งเป็นปฏิปทาแห่งอายุเป็นต้นนั้น จึงตรัสว่า กูก่อนคฤหบดี ธรรม
ทั้งหลายที่สัตว์ปรารถนารักใคร่เจริญใจ ๕ อย่าง สัตว์ทั้งหลายได้ด้วยยาก

นักในโลก. ธรรม ๕ ประการนี้เป็นไฉน คือ ธรรมอันใดบ้าง? ตรัสเป็น
ปจฺจนา ฉะนั้นแล้ว จึงตรัสวิชันาคัยพระองค์เองว่า ธรรม ๕ ประการ คือ
อายุ วรรณ สุข ยศ สวรรค์ สัตว์ทั้งหลายได้ค้ายากนัก ตุก่อนคบหาคือ
เราผู้ตถาคต ไม่กล่าวซึ่งความได้ธรรมที่สัตว์ปรารถนารักใคร่เจริญใจทั้ง
๕ นี้ เหตุความวิงวอนปรารถนา ถ้าจักได้เพราะความวิงวอนปรารถนา
แล้วไซ้ไร ใครในโลกนี้จะพึงเสื่อมจากสิ่งไร.

(๑) ตุก่อนคบหาคือ อริยสาวกผู้ใคร่อายุ ไม่ควรจะวิงวอนและเพลิต
เพลิตยินดีซึ่งอายุนั้น และไม่ควรถ้าความวิงวอนปรารถนา แม้เหตุ
แห่งอายุนั้น อริยสาวกนั้นพึงปฏิบัติซึ่งอายุสังวัตตนาภิปปา ขัฏปฏิบัติ
ที่ให้อายุเป็นไป ปฏิปปาขัฏปฏิบัติที่อริยสาวกปฏิบัติแล้วนั้น ย่อม
เป็นไปเพื่อให้ได้อายุ อริยสาวกนั้นก็ได้อายุ อันเป็นทิพย์บ้าง เป็นของ
มนุษย์บ้าง ตามกุศลยิ่งและหย่อน.

(๒) ตุก่อนคบหาคือ อริยสาวกผู้ใคร่วรรณะผิวกายอันพิเศษผ่องใส
ก็ไม่ควรวิงวอนและเพลิตเพลิตยินดีซึ่งวรรณะนั้น และไม่ควรถ้าความ
วิงวอนปรารถนา แม้เหตุแห่งวรรณะนั้น อริยสาวกนั้น พึงปฏิบัติซึ่ง
วัณณสังวัตตนาภิปปา ขัฏปฏิบัติที่ให้อายุเป็นไป ปฏิปปาขัฏ
อริยสาวกปฏิบัติแล้วนั้น ย่อมเป็นไปเพื่อให้ได้วรรณะผิวกายพิเศษ ผ่อง
ใส อริยสาวกนั้น ก็ได้วรรณะอันเป็นทิพย์บ้าง เป็นของมนุษย์บ้าง
ตามควรแก่กุศล ที่ตนได้บำเพ็ญแล้วนั้น.

(๓) ตุก่อนคบหาคือ อริยสาวกผู้ใคร่ซึ่งสุข ความสำราญกายสำราญ
จิต ก็ไม่ควรวิงวอนและเพลิตเพลิตยินดีซึ่งสุขนั้น และไม่ควรถ้าความ

วิงวอนปรารภนา แม้เหตุแห่งสุขนั้น อริยสาวกนั้น พึงปฏิบัติซึ่งสุข
สังวัตตนิกาปฏิบัติ ขอบปฏิบัติที่ให้สุขเป็นไป ปฏิบัติที่อริยสาวกปฏิบัติ
แล้วนั้น ย่อมเป็นไปเพื่อให้ได้สุขกายสุขจิต อริยสาวกนั้น ก็ได้สุข
อันเป็นทิพย์บ้าง เป็นของมนุษย์บ้าง ตามควรแก่บุญญาธิการแห่งตน.

(๔) ตุก่อนคบหาคือ อริยสาวกผู้ไคร่ยศ คือความเป็นอิสระบริวาร
และเกียรติ ก็ไม่ควรจะวิงวอนและเพลิกเพลिनินิตีซึ่งยศนั้น และไม่ควร
ทำความวิงวอนปรารภนา แม้เหตุแห่งยศนั้น อริยสาวกนั้น พึงปฏิบัติ
ซึ่งยศสังวัตตนิกาปฏิบัติ ขอบปฏิบัติที่ให้ยศเป็นไป ปฏิบัติที่
อริยสาวกปฏิบัติแล้วนั้น ย่อมเป็นไปเพื่อให้ได้ยศ อริยสาวกนั้น ก็ได้ยศ
อันเป็นทิพย์บ้าง เป็นของมนุษย์บ้าง ตามกุศลที่ตนทำแล้ว.

(๕) ตุก่อนคบหาคือ อริยสาวกผู้ไคร่สวรรค์โลกเลิศด้วยทิพพารมณ
ก็ไม่ควรจะวิงวอนและเพลิกเพลिनินิตีซึ่งสวรรค์นั้น และไม่ควรทำ
ความวิงวอนปรารภนา แม้เหตุแห่งสวรรค์นั้น อริยสาวกนั้น พึงปฏิบัติ
ซึ่งสักคสังวัตตนิกาปฏิบัติ ขอบปฏิบัติที่เกิดในสวรรค์ ปฏิบัติที่อริย-
สาวกปฏิบัติแล้วนั้น ย่อมเป็นไปเพื่อให้ได้ไปเกิดในสวรรค์ อริยสาวก
นั้น ก็ได้เกิดในสวรรค์ ตามความประสงค์.

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงอภิวุฒิวิบากมีอายุเป็นต้น
ที่สัตว์ปรารภนานักว่า อันสัตว์ทั้งหลายย่อมไม่ได้ด้วยมาตรวินวอน
ปรารภนา สัตว์ทั้งหลายย่อมได้ด้วยกุศลสัมมาปฏิบัติ ซึ่งเป็นปฏิบัติ
แห่งอายุเป็นต้นนั้น ด้วยประการฉะนี้.

ก็แล ปฏิบัติให้อายุเป็นต้นเป็นไปนั้น พระองค์ตรัสโดยบุญมุข

มีทานและศีลเป็นต้น โดยอเนกนัยวิจิตรต่าง ๆ.

ปริยายหนึ่ง นางสุนนาราชกุมารีทูลถามว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า สาวกของพระองค์ ๒ รูป มีศรัทธามีศีลมีปัญญาเสมอกัน. สาวกผู้หนึ่งเป็นผู้ให้ปัจจัยลามกที่ตนได้มาแล้วโดยชอบธรรม แก่ภิกษุอื่นตามสาราณียธรรม รูปหนึ่งหาบริจาคอย่างนั้นไม่ สาวกทั้ง ๒ รูปนั้นทำลายขันธสันสีพแล้ว ไปเกิดในสุคติภพโลกสวรรค์ หรือในมนุษยโลก ด้วยกุศลกรรมที่ตนประพฤติก่อนแล้ว สาวกทั้ง ๒ ที่เป็นเทวดาหรือมนุษย์นั้นจะพึงวิเศษต่างกันหรือไม่ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ตูก่อนนางสุนนา สาวกทั้ง ๒ นั้นพึงวิเศษต่างกัน สาวกผู้ใดเป็นผู้ให้ปัจจัยลามกของตนแก่ผู้อื่น สาวกผู้นั้นเป็นเทวดาหรือมนุษย์ก็ ย่อมล่วงเกินสาวกผู้ที่ไม่ได้ให้ปัจจัยลามกของตนแก่ผู้อื่นนั้น ด้วยสถานทั้ง ๕ คือ อายุ วรรณะ สุข ยศ ความเป็นอธิปัตย์ อันเป็นทิพย์และเป็นของมนุษย์ ส่วนสักกสังวัตตานิภาปฏิบัติ ข้อปฏิบัติให้เกิดในสวรรค์นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงโดยมุขคือทานบ้าง ศีลบ้าง ทรงแสดงโดยมุขคือทานนั้น ทั้งแสดงผลแห่งทานที่เป็นไปในสัมปรายภพเบื้องหน้าแก่สหเสนาบดีว่า ตูก่อนสีหะ ทายกทานบคิเบื้องหน้าแต่ภระณะ เพราะแตกแห่งกาย ย่อมเข้าถึงซึ่งสุคติโลกสวรรค์ ดังนี้ ทรงแสดงโดยมุขคือศีลนั้น ทั้งทรงแสดงสีลานิสงส์ ที่เป็นไปในสัมปรายภพเบื้องหน้า แก่อุบาสกชาวบ้านปาตลี ความว่า ตูก่อนคหบดีทั้งหลาย บุคคลผู้มีศีลถึงพร้อมด้วยศีลแล้ว เบื้องหน้าแต่ภระณะ เพราะแตกแห่งกาย ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ดังนี้ ปริยายนี้แสดงว่า ทานบริจาค ให้ซึ่งพัสดุ

แก้ปฏิกาคหก เป็นปฏิปทาให้ได้อิฏฐวิบากมีอายุเป็นต้น สีสัมปทา ความถึงพร้อมแห่งศีล เป็นอุบายสมบัติให้เกิดในสุคติภพโลกสวรรค์ ด้วยประการฉะนี้.

อีกปริยายหนึ่ง ทรงแสดงปฏิปทาแห่งอายุเป็นต้นนั้นโดยแผนกหนึ่ง มีที่มาหลายแห่ง ในปฏิปทาที่ต้น ทรงแสดงความเว้นจากปาณาติบาต ว่าเป็นอายุสังวัตตนิกาปฏิปทา แก่สุภมาณพ บุตรโตเทย-พราหมณ์ อันมาทูลถามถึงเหตุปัจจัย ที่ให้สัตว์ประณีตต่ำช้าเลวทราม ว่า ตุก่อนมาณพ บุรุษสตรีบางคนในโลกนี้ มาพิจารณาเห็นโทษแห่งความฆ่าสัตว์ แล้วปฏิบัติตนโดยอุบายชอบ ละเสียซึ่งปาณาติบาต เป็นผู้ตเว้นขาดจากทำสัตว์มีชีวิตให้ตกลงไป มีท่อนไม้และศัสตราเครื่องประหารอันวางเสียแล้ว เป็นลัทธิ มีความละอายต่อบาป และประกอบด้วยความเอ็นดูอนุเคราะห์ ไหวตามหมู่สัตว์มีชีวิตเกิดแล้วทั้งปวงถ้วนหน้า ด้วยประโยชน์เกื้อกูลอยู่ทุกอริยาบถ. บุคคลนั้น ทำลายขันธสันสีพแล้ว ย่อมเกิดในสุคติภพโลกสวรรค์ ถ้ามีฉะนั้นมาเกิดเป็นมนุษย์ในที่ใด ๆ ก็เป็นผู้มีอายุยืนนาน ด้วยอำนาจกรรม คือความเว้นจากปาณาติบาตที่ตนสมทานให้บริบูรณ์แล้วอย่างนี้ ตุก่อนมาณพ ความเว้นจากปาณาติบาตนี้ เป็นปฏิปทาข้อปฏิบัติให้ความที่แห่งสัตว์มีอายุยืน เป็นไปพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงความเว้นจากปาณาติบาต ว่าเป็นอายุสังวัตตนิกาปฏิปทา ด้วยประการฉะนี้.

ในปฏิปทาที่๒ ทรงแสดงความไม่เป็นผู้มักโกรธว่า เป็นวันณสังวัตตนิกาปฏิปทา แก่สุภมาณพนั้นว่า บุรุษสตรีบางคนในโลกนี้ มา

พิจารณาเห็นโทษแห่งความโกรธแล้ว ปฏิบัติตนโดยอุบายชอบ ไม่เป็นคนมักโกรธ ไม่เป็นผู้มีความคับแค้นมาก เมื่อเป็นผู้อื่นชนอื่นว่ากล่าวแล้วเม้มมาก ย่อมไม่ขัดข้องโกรธแค้น ไม่ทำความโกรธและโทษให้ปรากฏ ออกกลืนเสียด้วยอุบายอันชอบ บุคคลนั้นทำลายขันธสันสีห์แล้ว ย่อมเกิดในสุคติภพโลกสวรรค์ ถ้ามีจะนั้น มาเกิดในมนุษย์ใช้ร้ เกิดในที่ใดๆ ก็เป็นผู้มีวรรณะผิวกายผุดผ่อง นำมาซึ่งความเลื่อมใส ด้วยอำนาจกรรม คือความไม่เป็นคนมักโกรธที่ตนสมทานให้บริบูรณ์แล้ว อย่างนี้ ดูก่อนมาณพ ความไม่เป็นคนมักโกรธนี้ เป็นปฏิปทา ข้อปฏิบัติ ให้สัตตมีวรรณะผิวกายผุดผ่องนำมาซึ่งความเลื่อมใส พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงความไม่เป็นคนมักโกรธว่า เป็นวันณสังวัตตนิกาปฏิบัติ ด้วยประการฉะนี้

ในปฏิปทาที่ ๓ ทรงแสดงความปฏิบัติบำรุงมารดาบิดาและสมณพราหมณ์ ว่าเป็นสุขสังวัตตนิกาปฏิบัติ ด้วยอรรถกถาอันท้าวว่า ความปฏิบัติเกื้อกูลแก่มารดา ความปฏิบัติเกื้อกูลแก่บิดา ความปฏิบัติเกื้อกูลแก่สมณะผู้ระงับบาปทุจริต ซึ่งเป็นไปในกาย วาจา ใจ ความปฏิบัติเกื้อกูลแก่พราหมณ์ ผู้ลอยเสียซึ่งกองอกุศล ให้พินาศสาปสูญ^๕ นี้ ละอย่างๆ ล้วนเป็นคุณนำมาซึ่งความสุขในโลกนี้และโลกหน้า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงความปฏิบัติมารดาบิดาและสมณพราหมณ์ ว่าเป็นสุขสังวัตตนิกาปฏิบัติ ด้วยประการฉะนี้.

ในปฏิปทาที่ ๔ ทรงแสดงความไม่ละอำนาจแก่อกติ ๔ ประการว่า เป็นยสสังวัตตนิกาปฏิบัติ แก่สีกาลมาณพ คหบดีบุตร ด้วยพุทธ-

นิพนธคาถา แปลความว่า บุคคลใด ไม่ประพฤติล่วงซึ่งยุติธรรม เพราะ
 อคติ ๔ ประการ คือฉันทะ ความพอใจรักใคร่ โทสะ ความโกรธเคือง
 ประทุษร้าย ภยะ ความกลัว โมหะ ความหลงด้วยความเป็นผู้โง่
 เหลา ยศ คือความเป็นอิสระ บริวาร และเกียรติแห่งผู้นั้น ย่อมเต็ม
 บริบูรณ์ไม่มีความเสื่อมสูญ เหมือนพระจันทร์ในบ้กษข้างขึ้นขณะนั้น พระ
 ผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงความไม่ลุ่มอำนาจอคติ ๔ ประการว่าเป็น
 ยสสังวัตตนิกาปฏิบัติ ท้ายประการฉะนี้.

ในปฏิปทาครบ ๕ ทรงแสดงธัมมจริยสมจริยาความประพฤติซึ่ง
 ธรรม ความประพฤติเสมอว่าเป็นสัคคสังวัตตนิกาปฏิบัติ แก่พราหมณ์
 คหบดีชาวบ้านสาละคามอันมายังที่เฝ้าแล้ว กราบทูลซึ่งลัทธิข้อปฏิบัติ
 ของสมณพราหมณ์ที่มีวาทะต่าง ๆ กันว่า ตุก่อนพราหมณ์คหบดีทั้ง
 หลาย สัตว์บางพวกในโลกนี้ เบื้องหน้าแต่มรณะ เพราะแตกแห่งกาย
 ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เหตุความประพฤติชอบประพฤติเสมอ ตรัส
 ดังนี้แล้ว จึงทรงแสดงธัมมจริยสมจริยา คือสุจริตทางกาย ๓ ประการ
 คือ เว้นจากปาณาติบาต ๑ เว้นจากอกุสินนาทาน ๑ เว้นจากเมสุมิฉาจาร
 ๑. ทางวาจา ๔ ประการคือ เว้นจากมุสาวาท กล่าวเท็จ ๑ เว้นจากปิสุณา
 วาจากกล่าวส่อเสียด ๑ เว้นจากผรุสวาจา กล่าวคำหยาบ ๑ เว้นจาก
 สัมผัปปาลาป กล่าวคำไม่เป็นประโยชน์ ๑. ทางใจ ๓ คือ อนภิชชา ไม่
 พง์สิ่งของ ๆ ผู้อื่นด้วยความโลภ ๑ อพยาบาทไม่พยาบาทจองเวรแข่ง
 สัตว์ให้พินาศฉิบหาย ๑ สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบไม่วิปริตจากคลอง
 ธรรม ๑. แล้วจึงทรงแสดงอานิสงส์แห่งธัมมจริยสมจริยานั้น ในภายหลัง

อีก ความสังเขปว่า ตุก่อนพรหมณ์คหบดีทั้งหลาย ถ้าว่าบุคคลผู้ประ
พฤติชอบประพฤติเสมอ ฟังประสงค์จำนงใจว่า เราทำกาลกิริยาสิ้นชีพ
แล้ว ฟังเข้าไปถึงซึ่งความเป็นสหายเป็นไปกับขัตติยมหาศาล พรหมณ์
มหาศาลหรือคหบดีมหาศาล ทั้งสี่ หรือหวังว่า ขอเราฟังเข้าไปถึงซึ่ง
ความเป็นสหายแห่งเทพเจ้าชาวคามาวจรภพ มีจาตุมหาราชเป็นต้น หรือ
ในพรหมกายในรูปาวจรภพ อรูปาวจรภพ ทั้งสี่ หรือปรารถนาว่า
ขอเราฟังทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ เพราะสัน
ไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ด้วยปัญญาปรีชาญาณอันรู้ยิ่งเอง เข้าไปถึง
พร้อมอยู่ในภิกขุธรรมเถติ ทั้งสี่ ข้อนั้นก็เป็นฐานะที่ถึง ให้สำเร็จ
ผลได้ตามปรารถนา เพราะผู้นั้นเป็นธรรมจารีสมจारी ประพฤติชอบประ
พฤติเสมอ ด้วยกาย วาจา ใจ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธัมมจริย
สมจริยา คือ สุจริตาในไตรทวารว่าเป็นสัคคสังวัตตนิกาปฏิบัติ ด้วย
ประการฉะนี้.

และปฏิบัติซึ่งพรรณนามานี้ เมื่อกล่าวโดยย่อแล้ว ก็รวมลงใน
บุญญกิริยาสิ้น บุญญกิริยาเป็นปฏิบัติให้สัตว์ประสบวิบุลผลได้ตาม
ประสงค์ เหตุฉะนั้น สมเด็จพระบรมโลกนาถเจ้า เมื่อจะทรงหยั่งข้อ
ปฏิบัติแห่งอริยวิบากมีอายุเป็นต้นนั้น แสดงโดยสังเขป จึงตรัสนิคม
คาถาอัมภกัณห์ ในที่สุดแห่งพระสูตรนี้ มีความแปลว่า เมื่อนคราติ
มาปรารถนาอยู่ ซึ่งอายุให้ยืนนาน และวรรณะผิวกายพิเศษผ่องใส ยศ
คือ อีสริย บริวาร กิตติ เสียงเล่าลือสรรเสริญ และสววรรค์โลกเลิศด้วย
ทิพพารมณและความเป็นผู้เกิดมาในสกุลสูง มีขัตติยมหาศาลเป็นต้น

หรือปรารณาความยินดี อันอุพารอื่นอีกก็ดี บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมกล่าวสรรเสริญซึ่งความไม่ประมาทในอันทำบุญกุศล บัณฑิตชนผู้ไม่ประมาทแล้ว ย่อมถือเอาได้ซึ่งประโยชน์ทั้ง ๒ คือประโยชน์ในทิวัฐธรรมชาตินี้ และประโยชน์สัมปรายภพเบื้องหน้า เพราะได้ซึ่งประโยชน์ทั้ง ๒ นั้น ปราสญ์ผู้มีปรีชาญาณย่อมกล่าวผู้มีปัญญาว่า บัณฑิต ดำเนินในประโยชน์กิจด้วยปัญญา.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงย่นปฏิปทาแห่งอายุเป็นต้นนั้น ลงในบุญญกิริยาแสดงโดยสังเขป ด้วยประการฉะนี้ เหตุทั้งนี้ นรชนผู้ปรารณาซึ่งวิบูลผลพึงบังเพื่อกุศลสัมมาปฏิบัติ อันเป็นปฏิปทาแห่งธรรมนั้นๆ ทั้งพรรณนามาฉะนี้ เทอญ.

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส รับพระราชทานเรียงอนาถปิณฑิกสูตร ถวายฉลองพระเดชพระคุณตามสติปัญญา.

ขอถวายพระพร.

พระธรรมเทศนาธาราลูตร

พระนิพนธ์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

พระธรรมเทศนาขราสูตร

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

อปปี วต ชีวติ อิทํ
โอรํ วสฺสตาปี มียฺยติ
โย เจปี อติจฺจ ชีวติ
อลฺโฆ โส ขรสาปี มียฺยติ
โสจฺนติ ชนา มมายิเต
น หิ สนฺติ นิจฺจา ปริกฺกหา
วินาภาวสนฺตเมวิทํ
อิติ ทิสฺวานาการมาวเส
มรณฺเณปี ตํ ปหียติ
ยํ ปริโส มมยิทนฺติ มณฺณติ
เอตมฺปิ วิทฺฐวา ปณฺชิโต
น มมตฺตาย นเมถ มามโก

บัดนี้ จะได้รับพระราชทานถวายวิสัชนาในขราสูตรที่ครบ ๖ แห่ง
อัญญวัคคิก ในคัมภีร์สุตตนิบาต และความในอรรถกถาสาธปฺปุตฺยา-
ธิบาย ฉลองพระเดชพระคุณ ประทับพระปณฺญาบารมี.

ข้อธรรมิกถาขราสูตรนี้ เป็นคาถาพจนประพันธ์ ๑๐ คาถา พระ
โบราณจารย์เจ้า ได้กล่าวอ้างว่าเป็นตถาคตภาษิต มีสุตฺตปํตฺติกถา
ตามวรรณาธิบายว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสแสดงในที่

ประชุมบริษัท ในการฉาปนกิจแห่งพราหมณ์ และพราหมณ์ชายบด^๕ ทั้งสองที่สมมติว่าเป็นพุทธบิดาพุทธมารดา ณ เมืองสาเกตนคร.

เนื้อความพิสดารว่า สมัยหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จอยู่พรรษกาลในพระนครสาวัตถีแล้ว เสด็จจาริกไปในชนบทโดยลำดับเวลาเย็นเสด็จถึงเมืองสาเกต ประทับอยู่ ณ ป่าอัญชนวัน ครั้นเวลารุ่งเช้า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า อันพระภิกษุสงฆ์แวดล้อมเป็นพุทธบริวาร เสด็จเข้าไปศึกษาจารณ เมืองสาเกต ครั้นนั้น พราหมณ์ชาวเมืองสาเกตผู้หนึ่ง ได้เห็นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าที่ประตูเมือง ก็ให้เกิดความรักใคร่ผูกพันในสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประหนึ่งบุตรของตน เข้าไปใกล้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้ากอดพระกายในเบื้องหน้าเบื้องหลัง และเบื้องซ้ายเบื้องขวา เปล่งวาทแสดงความรักมีประการต่าง ๆ แล้ว ทูลเชิญเสด็จสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งพระภิกษุสงฆ์พุทธบริวาร ให้ไปรับภัตตาหารบิณฑบาต ในนิเวศน์สถานแห่งตน แม้นางพราหมณี ได้เห็นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ให้เกิดความรักดังบุตรที่เกิดในอุทร กล่าววาทแสดงความรักต่าง ๆ เหมือนพราหมณ์ฉะนั้น ชนทั้งสองนั้นก็ถวายบิณฑบาตขัชโชภานาหารอันประณีต แต่พระภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน เมื่อเสร็จภัตกิจแล้ว สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงธรรมมีกถา อนุกูลตามจริยาบุรโพนิสัย พราหมณ์และพราหมณี ได้ตั้งอยู่ในปฐมมรรค เป็นอริยสาวกโสคานันแล้ว จึงทูลขอพรเพื่อจะให้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จมารับภัตตาหารในเรือนของตน เป็นนิตยนิรันตร สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสห้ามเสีย ถวายมิใช่วิสัย

ที่พระพุทธรูเจ้าจะทรงรับ. ชนทั้งสองจึงทูลผ่อนลงมาว่า แม่พระองค์
 จะเสด็จบิณฑบาตณ ที่อื่น ก็จึงเสด็จมาทำภักติกิจ ณ ที่นี้ แสดงธรรมมีกถา
 แล้ว จึงเสด็จกลับไปยังวิหาร สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ทรงอนุญาต
 ให้แล้ว ทรงประพฤติก้อยอย่างนั้น เพื่ออนุเคราะห์แก่พราหมณ์และ
 พราหมณ์ทั้งสอง มนุษย์ชาวเมืองสาเกตทั้งหลาย เรียกพราหมณ์และ
 พราหมณ์นั้นว่า พุทธบิดาพุทธมารดา แม่สกุลนั้น ก็ได้ชื่อคั้งนั้นปรากฏ
 มา พระอานนทเถระเจ้า มีความสงสัยจึงกราบทูลถามสมเด็จพระผู้มีพระ
 ภาคเจ้าว่า พราหมณ์และพราหมณ์ทั้งสองนี้ มิใช่พุทธบิดาพุทธมารดา
 เลย ไฉนจึงมากล่าวอ้างว่า เป็นพุทธบิดาพุทธมารดาจะนั้นเล่า พระ
 องค์ตรัสตอบว่า พราหมณ์และพราหมณ์นี้ แต่ในอดีตภพได้เคยเป็น
 บิดามารดาของพระองค์ และเป็นพี่น้องของบิดามารดาของพระองค์
 เป็นอเนกชาติ ชนทั้งสองกล่าวอ้างว่าเป็นบิดามารดาของพระองค์คั้ง
 กล่าวด้วยอำนาจความรัก ที่สั่งสมมาแต่ก่อน จึงตรัสพระคาถาเวน
 ประพันธ์ว่า

ปุพฺพเว สนฺนิวาเสน   ปจฺจุปฺปนฺนํ หิตนํ วา
 เวนฺนํ ชาติเต เปมํ   อุปฺปลวํ ยถาทเก.

ความรักย่อมเกิดด้วยเหตุ ๒ สถาน คือ ด้วยการอยู่ร่วมมาแต่
 ปางก่อน หรือด้วยทำประโยชน์เกื้อกูลในบัจจุบัน เปรียบประหนึ่ง
 ดอกกอบถันเฉพาะเกิดในน้ำ ในเบือกตมจะนั้น.

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จอยู่ ณ เมืองสาเกต โดยควรแก่
 พระพุทธรุธรรมาศัยแล้ว เสด็จจาริกไปตามลำดับ ประทับอยู่ ณ พระ

นครสาวดี ฝ่ายพราหมณ์และพราหมณ์ทั้งสองนั้น ก็เข้าไปสู่สำนัก
 แห่งพระภิกษุทั้งหลาย พงษ์ธรรมเทศนาอันสมควร ได้บรรลุมรรค
 เบื้องบนจนถึงพระอรหัตตมรรคญาณแล้ว ปรีณิพพานด้วยอนุปาทิสส-
 นิพพานธาตุพร้อมกัน ครั้นนั้นพราหมณ์ทั้งหลายในเมืองสาเกต ก็มา
 สโมสรสนนิบาตว่า จะทำสักการะแก้ญาติของตนอันทำกาลแล้ว ฝ่าย
 อุบาสก และอุบาสิกาทั้งหลาย ซึ่งเป็นพระโสดาบัน พระสกทาคามี
 พระอนาคามี ก็มาประชุมกัน ด้วยหวังจะทำสักการะแก้พราหมณ์ และ
 พราหมณ์ผู้สัทธิธรรมิกชน พราหมณ์และอุบาสกอุบาสิกาทั้งหลายพร้อม
 กันยกสรีระของพราหมณ์และพราหมณ์ทั้งสองนั้น ขึ้นยังเรือนยอดแล้ว
 บูชาด้วยระเบียบดอกไม้และของหอมเป็นต้น นำออกนอกเมืองสาเกต
 ณ เวลาใกล้รุ่งวันนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทอดพระเนตรสัตว-
 โลกด้วยพุทธจักษุญาณ ทรงทราบว่าชนทั้งสองปรีณิพพานแล้ว ทรง
 พระดำริเห็นอำนาจประโยชน์ว่า เมื่อพระองค์เสด็จไปในที่ประชุมนั้น
 แล้ว จักทรงแสดงธรรม หมู่ชนที่มาประชุมในสมาคมนั้น ได้สดับ
 ธรรมแล้วจักบรรลุธรรมาภิสัมยโดยมาก ทรงพระพุทธานุโลมแล้ว
 ทรงบาตรจีวรตามสมณวัตร เสด็จออกจากพระนครสาวดี เข้าไปยัง
 สมาคมที่บริษัทประชุมกัน เพื่อฉาปนกิจศพแห่งพราหมณ์และพราหมณ์
 นั้น มนุษย์ทั้งหลายได้เห็นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็บอกแก่กันว่า
 พระองค์เสด็จมาเพื่อจะทำสรีริกแก้บิดามารดาของพระองค์ ชนชาว
 เมืองทั้งหลายทำสักการบูชาสรีระแห่งพราหมณ์ และพราหมณ์ทั้งสอง
 นั้น นำเรือนยอดมาถึงที่เผาแล้ว จึงทูลถามสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

อริยสาวกซึ่งเป็นคฤหัสถ์อย่างนี้ จะควรบูชาอย่างไร พระองค์ตรัสว่า
 อเสขชนผู้ซึ่งเฝ้าสพควรบูชาอย่างไร แม้สรีระแห่งชนทั้งสองนี้ ก็ควรบูชา
 อย่างนั้น เมื่อพระองค์ทรงแสดงให้ชนบริษัททราบ ว่า พราหมณ์และ
 พราหมณ์นั้น เป็นอเสขชีนาสพแล้ว จึงตรัสพระคาถาสถกฉันท์ว่า

อหีสกา เย มุนโย   นิจุจํ กาเยนํ สํวตา

เต ยนฺติ อจฺจุตํ จานํ   ยตุถุ คณฺตฺวา น โสจเร

ความว่า นักปราชญ์ผู้มีคุณนามว่า มุนีทั้งหลายใด เป็นผู้ไม่
 เบียดเบียนตนและผู้อื่นให้ลำบาก สรรวมระวางด้วยไตรทวาร มีกายเป็น
 ต้นเป็นนิตย์ นักปราชญ์ทั้งหลายนั้น ย่อมไปสู่สถานอันไม่จุติแปรผัน
 ด้วยเกิดแล้วม้วยมรณไป, บุคคลไปแล้วในสถานใดเล่า ไม่เศร้าโศกเป็น
 สุขปราศจากภยันตราย.

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทอดพระเนตรอรรถาัยของบริษัท
 แล้ว เมื่อทรงแสดงธรรมตามสมควรในขณะนั้น จึงตรัสพุทธนิพนธ-
 คาถาชารัสสูตร ๑๐ พระคาถา ว่า

อปฺปํ วต ชีวิตํ อิทํ

โอรํ วสฺสสตปิ มียุติ

โย เจ อติจฺจ ชีวติ

อถโข โส ชรตปิ มียุติ

ความว่า ชีวิตความเป็นอยู่น้อยนัก สัตว์ที่เกิดมาแล้ว ย่อมถึง
 มรณะขาดสูญสิ้นชีพไป แม้แต่ภายในร้อยปี แม้ว่าคุณใดมีชีวิต
 ล่วงเกินร้อยปีขึ้นไป บุคคลนั้นก็ย่อมถึงมรณะด้วยชราเป็นแท้

อธิบายความว่า ชีวิตความเป็นอยู่ คืออายุของสัตว์ทั้งหลาย ที่เนื่องด้วยลมอัสสาสะปัสสาสะ หายใจเข้าออก เนื่องด้วยมหาภูตรูปทั้ง ๔ คือ ธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม เนื่องด้วยอาหาร และเนื่องด้วยวิญญานนั้นน้อยนัก ไม่ยั่งยืนตั้งอยู่สันกาลนาน เพราะเป็นของทุพพล โดยปกติ ไม่ทนต่ออันตรายต่าง ๆ ถ้าอันตรายภายนอกมีเหตุวิบัติเป็นต้น หรืออันตรายภายในมีธาตุทั้ง ๔ กำเริบเป็นต้น เกิดขึ้น เมื่อทนต่ออันตรายนั้นมิได้ ก็ย่อมเสื่อมสูญอันตรายนั้น ประหนึ่งประทีปบุคคลทั้งไวณ ที่แจ้ง ถ้ามลพัดมาในแปดทิศ แต่ทิศใดทิศหนึ่ง เมื่อทนลมมิได้ ก็ย่อมดับไปฉะนั้น ถึงอันตรายมิได้มีมา วันคืนทั้งหลายล่วงไป ๆ มิใช่จะล่วงไปแต่วันคืนเท่านั้นเปล่า ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายก็ย่อมสิ้นไป หมดไป รุกรันเข้าไป ใกล้ต่อความตายทุกวันทุกเวลาเหมือนประทีป ถึงไม่ต้องลม เมื่อเชื้อมีไส้และน้ำมันเป็นต้นหมดแล้ว ก็ย่อมจะดับไปเองฉะนั้น

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จะทรงแสดงชีวิตที่เป็นของน้อยนั้น ให้ปรากฏชัด จึงตรัสบาทที่สองแห่งคาถานี้ เป็นลำดับไปว่า โอริ วสุสตาปี มียุติ สัตว์ที่เกิดแล้ว ย่อมถึงมรณะขาดสูญสิ้นไป แต่ภายในร้อยปี คือว่า ตายเสียแต่ในกาลเมื่ออยู่ในครรภ์บ้าง พอเกิดแล้วบ้าง เมื่อเป็นเด็กบ้าง เมื่อตั้งอยู่ในปฐมวัยบ้าง ตั้งอยู่ในมัชฌิมวัย ท่ามกลางอายุบ้าง อยู่ได้จนถึงปัจฉิมวัยที่สุดอายุบ้าง ถึงกระนั้นก็ยังมิทันถึงร้อยปี ย่อมจะทำกาลเสียในระหว่างนั้นชุกชุม แม้ว่าบุคคลใดมีอายุยืนเกินร้อยปีขึ้นไปได้ บุคคลนั้นก็ยังถึงมรณะด้วย

ชราเป็นแท้ ซึ่งจะไม่ม้วยมรณะนั้นมิได้มี เพราะชีวิตนั้นมีมรณะความตาย เป็นที่สุด สัตว์ที่เกิดมาแล้ว ชราความแก่ชั้กนำเข้าไปใกล้มรณะทุก คินวัน เมื่อสัตว์อันชราครอบงำให้เป็นผู้มีอวัยวะพิบัติแปรผัน ทันทา พยพหลุ่ด เกษาพยพหงอก หน้งเป็นเกลียวพริ้วไปด้วยกระ มีกาย อันค่อมลง มิไ้ทำเป็นเครื่องไปในเบื้องหน้า ทุพพลถอยกำลัง มีอินทรีย์เ้กร่อบ จักษุมืด โสิตติงแล้ว ถึงจะมีอายุยืนเกินร้อยปีไปไ้ ก็ไม่มีกตัตวิสัยที่จะต้านทานให้พ้นจากมรณะไ้ ย่อมทำลายขันธด้วยชรา เป็นแท้ ประหนึ่งผลไม้ที่สุกงอม มีแต่จะหล่นไปถ้ายเดียวฉะนั้น

โสจนติ ขนา มมาปีเต
น หิ สนติ นิจจา ปริกฺขา
วินาภาวสนฺตเมวิทํ
อิตฺติ ทิสฺวา นาการมาวเส

ความว่า ชนทั้งหลายย่อมเศร้าโศกใจเหือดแห้งอยู่ เพราะสัตว์ และสังขารที่ตนถือนั่นของเรา ก็สัตว์และสังขารทั้งหลาย ที่บุคคล หวงแหนกำหนดถือว่าของเรานั้น ซึ่งจะเป็นของเที่ยงยั่งยืนไม่รู้แปรผัน แท้สักสิ่งหนึ่งไม่มีเลย ความเป็นวันและความที่มีอยู่ ก็ความที่สัตว์ สังขารเป็นขึ้นแล้ว กลับไม่มีไม่เป็น แปรผันไป ทั้งสองอย่างนี้ เป็น สภาพธรรมคาของสังขารยังยืนอยู่ทั้งสองประการ บัณฑิตชนเห็นชัด ด้วยปัญญาฉะนี้ ย่อมไม่อยู่ครอบครองเคหสถาน รันรมย์ยินดีในการ ปฏิบัติธรรมอันออกจากการมรณห์ หลีกหนีกลัวกังวลมิให้พัวพัน.

อธิบายความว่า อุปาทินนสังขาร สิ่งสภาพที่ปัจจัยตกแต่งให้เกิดขึ้น มีใจครอง กล่าวโดยสมมติโวหารว่า สัตว์ กล่าวโดยปรมาตม์ว่า สังขาร และอนุปาตินนสังขาร สิ่งที่ยปัจจัยตกแต่งให้เกิดขึ้น ไม่มีใจครอง ที่บุคคลมากำหนดถือเอาด้วยคัตถา มานะ ทิฏฐิ ว่าสิ่งนี้ของเรา ดังนี้ ซึ่งจะเป็นอย่างที่กล่าวไว้ไม่รู้วิบัติแปรปรวน แม้แต่สิ่งหนึ่งมิได้มีเลย ความเป็นวันและความที่มีอยู่ คือความที่สัตว์สังขารเกิดขึ้นแล้ว เสื่อมสูญอันตรธานไป แปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป ความมีแล้ว ต้องวิโยคพลัดพรากไป จากสัตว์และสังขารนั้น ๆ เป็นสภาพธรรมตาของสังขาร ใคร ๆ จะปรารถนาว่าจงยั่งยืนอยู่เป็นนิตย์เถิดอย่าวิบัติแปรผันเลย ดังนี้ ไม่เป็นฐานะที่จะได้สมตามประสงค์ เมื่อนรชนมาถึงมันไม่คืนคลาย ครั้นสัตว์และสังขารทั้งหลายเหล่านั้น สิ้นไปเสื่อมไป แปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป หากที่อยู่อย่างเดิมไม่ ก็ย่อมเศร้าโศกร่ำไรร่ำพันเพื่อด้วยวาจา ตีอกคร่ำครวญมีประการต่าง ๆ ถึงความหลงไม่ได้สติสัมปชัญญะ บัณฑิตใคร่ครวญเห็นด้วยปัญญาตั้งแล้ว ย่อมไม่อยู่ครอบครองขรवासวิสัย เข้าไปถึงอนาคาริยปฏิบัติ หลีกหนีกังวลทั้งปวงเสีย มิให้พัวพันได้

คาถาที่ ๓ ว่า

มรณปี ตํ ปหียติ
 ยํ ปุริโส มมยิหนุติ มนุญติ
 เอตมปี วิหิตฺวา ปณฺขติโต
 น มมตฺตาย นเมถ มามโก

ความว่า บุรุษบุคคลย่อมละวัตถุสิ่งนั้นเสีย แม้ด้วยภระ บุรุษ
บุคคลมาสำคัญวัตถุสิ่งใดเล่าว่า สิ่งนี้ของเราทั้งนี้ พุทธมามกบัณฑิต
รู้ความนั้นแล้ว ไม่พินยอมไปเพื่อความถือนั่นของเรา

อธิบายว่า พัสตุ คือสัตว์สังขาร ที่บุคคลรักใคร่พึงใจเต็มความ
ประสงค์ หวงเห่นอยู่ว่าของเรา ๆ ทั้งนี้ พัสตุสิ่งนั้น แม้บุคคลบ่ง
กันรักษาปกครองไว้ได้ ไม่เป็นอันตรายในชั่วที่ตนมีชีวิตอยู่ ครั้นภระ
มาถึงแล้ว แม้จะหวงเห่นสักเท่าใด ๆ ก็จำต้องละทิ้งเสียสิ้น ไม่อาจ
นำไปได้แต่สักสิ่งหนึ่ง ผู้นั้นยอมมาเป็นอิสระ ครอบครองของนั้น
ด้วยแบ่งปันกันตามความพร้อมเพรียงหรือแย่งชิงเอาด้วยผลการ นัก
ปราชญ์ผู้ดำเนินด้วยปัญญาเป็นพุทธมามกนับถือพระพุทธศาสนา ปฏิบัติ
ตามโอวาทานุสาสนี ที่พระพุทธเจ้าตรัสสั่งสอน ทราบชัดความทั้งนี้
แล้ว ย่อมไม่ถือนั่น เพื่อความเป็นของเรา ด้วยอำนาจตัณหาหามานะ
ทวิวิธีทั้ง ๓ ประการ.

กาถาที่ ๔ ว่า

สุปิเนน ยถาปี สงกตัม
ปฏิบัติพุทโธ ปุริโส น ปสฺสตี
เอวมปิ ปิยาปัตตัม ชนัม
เปตัม กาลกตัม น ปสฺสตี

ความว่า บุรุษเห็นอารมณ์อันไปพร้อมแล้วด้วยความฝัน ครั้น
ตื่นขึ้นอารมณ์นั้น ๆ ก็หายไปสิ้นไม่ปรากฏ. บุรุษนั้นยอมไม่เห็นอีก
ฉันใด บุคคลไม่ได้เห็นชนที่ตนรักใคร่ อันทำกาลละสิ้นชีพไปปรโลก

แล้ว ก็ฉนั้น.

อธิบายความว่า บุคคลนอนหลับฝันเห็นอารมณ์ ที่ปรารถนา รักใคร่เจริญใจ เป็นต้นว่า ได้ทรัพย์สมบัติสวัสดิญาณกัณฑ์ อวิญญาณกัณฑ์ หรือว่าได้ประพาสเที่ยวเล่นในสวนดอกไม้ ผลไม้ ในป่า ในภูมิภาสระโบกขรณี ซึ่งเป็นที่น่านรมย์สำราญ หรือฝันอารมณ์อื่น ๆ แต่บรรดาที่ให้เกิดความยินดี ครั้นตื่นขึ้น อารมณ์ทั้งปวงนั้น ย่อมอันตรธานเสื่อมสูญสิ้น มิได้ปรากฏแก่ผู้ที่ฝันนั้นอีก ข้อนี้ฉันใด ชนซึ่งเป็นที่รักให้เกิดความยินดีอันมีตัวตนอยู่ ณ โลกนี้ ครั้นวายชนม์ไปปรโลกแล้ว ก็มิได้ปรากฏแก่ญาติและมิตร ที่ยังมีชนม์ชีพอยู่ภายหลังอีก ประหนึ่งอารมณ์ที่บุคคลฝันเห็นฉนั้น

กาลาที่ ๕ ว่า

ทิจฺจาปี สุตาปี เต ชนา

เยสํ นามมิตํ ปวฺจจติ

นามเมวาวสิสฺสติ

อกุเขยฺยํ เปตฺตสฺส ชนฺตฺโน

ความว่า ชนทั้งหลายนั้น แม้นบุคคลได้เห็นได้ฟังรู้จักอยู่ ชื่อของชนทั้งหลายไรเล่า บุคคลได้กล่าวได้เรียกอยู่ เมื่อชนเหล่านั้นทำกาละไปปรโลกแล้ว ชื่อที่บุคคลเรียกอยู่ สิ่งเดียวย่อมเหลืออยู่

อธิบายความว่า ชนเหล่าใด มีชื่ออันบุคคลเรียกโดยโคตรและชาติสกุลปรากฏอยู่ ชนเหล่านั้น แม้นบุคคลได้เห็นแล้วด้วยจักขุ ได้ฟังแล้วด้วยโสต รู้จักอยู่แน่นอนมั่นคง เมื่อทำลายขันธสิ้นชีพแล้ว ชื่อที่

ที่เป็นโอรสสำหรับร้องเรียกอย่างเดียวเท่านั้นเหลืออยู่ สิ่งทีปรากฏมีรูป
กายเป็นต้น ชนเหล่านั้น ละเสียสิ้นและทรุคโทรมไปมิได้เหลืออยู่

กาลาที่ ๖ ว่า

โสกปริเทวมจฺรํ

น ชนฺตํ กิฺทฺธา มฺมายิเต

ตสฺมา มฺนโย ปรีกฺขหิ หิตฺวา

อจฺริสฺส เจมทสฺสโน

ความว่า ชนทั้งหลายที่ชั่งในอารมณ์ ถือนั่นว่าของเรา ย่อม
ละความโสก และรำไรคร่ำครวญ และความหวังเหนมิได้ เพราะเหตุ
นั้น มุนิจึงละความหวังเหน เป็นผู้เห็นพระนิพพาน อันเป็นที่เกษม
สันนัยันตราย เทียวอยู่โดยความผาสุก.

อธิบายความว่า อารมณ์ที่บุคคลรักใคร่พอใจยินดีถือนั่นว่าของ
เรา เมื่อยังดำรงอยู่ บุคคลนั้นก็ละความหวังเหนมิได้ ครั้นวิบัติแปร
ปรวนเป็นอย่างอื่น ก็ละความโสกและรำไรคร่ำครวญมิได้ ย่อมหลังไหล
ไปยังกระแสโลกียปวัติดิตตามสัจนิยม เพราะเหตุนี้ นักปราชญ์ทั้งหลาย
ผู้ได้นามพิเศษว่ามุนี ล่วงนามวิสัยสามัญชน คือ ชีณาสวบุคคล
อันสันนิทเลศเครื่องครองสันดาน จึงละความหวังเหนความถือนั่นเสียสิ้น
ทุกประการแล้ว เป็นผู้เห็นพระนิพพาน อันเป็นที่เกษมสันนัยันตราย
เทียวอยู่โดยความผาสุก ไม่เกี่ยวข้องกับชั่วอุปาทาน สมเด็จพระผู้มีพระ
ภาคเจ้า ประสงค์จะทรงชี้ปฏิบัติที่เป็นมคโคบาย จะหลักเลียงให้
หลุดพ้นมรณภัย จึงตรัสกาลาที่ ๗ ว่า

ปฏิสันจรัสส ภิกขุโน
 ภขมานสุต วิวิตตมาสน์
 สามกคิยมาหุ ตสฺส ตัม
 โย อุตตานัม ภวเน น ทสฺสเย

ความว่า ภิกษุผู้กัลยาณบุรุษ หรืออเสชบุคคลเห็นว่ามรณะเป็นภัยใหญ่ในโลก ควรจะพึงกลัวจะนั้นแล้ว ประพฤติท้อถอยเสียจากอารมณ์นั้น ๆ สำรวมระวังอินทรีย์ไว้ มิให้ภิกขณาโหม่นสักรอบงำได้ ในเวลาเมื่ออารมณ์มาปรากฏในทวาร และเสพอาสนะที่นั้นอันสังคแล้ว หลังจากอารมณ์อันไม่เป็นที่สบายแก่กุศลภาวนา วิญญูชนทั้งหลาย ย่อมกล่าวสรรเสริญความปฏิบัติของภิกษุนั้นว่า เป็นความประพฤติพร้อมเพรียง สมควรแก่สมฤตบพ คือพระนิพพานอันเป็นที่พ้นจากมรณภัย ด้วยประการทั้งปวงภิกษุไรเล่า มิได้แสดงตนในภพนั้น ๆ

โดยอธิบายว่า ภิกษุผู้ปฏิบัติอย่างนั้นแล้ว ไม่พึงแสดงตนในภพที่เกิด อันต่างโดยประเภท มีกำเนิดทุกคิยบายเป็นต้น ไม่ให้ใครเห็นตนในกำเนิดนั้น ๆ เลย เป็นผู้พ้นแล้วอย่างยิ่งจากมรณภัย สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงชีณาสวภิกษุ ด้วยคำว่า โย อุตตานัม ภวเน น ทสฺสเย ทั้งสิ้นแล้ว บัดนี้ พระองค์จะพรรณนาคุณสรรเสริญพระชีณาสวภิกษุนั้น จึงตรัสคาถาเบื้องหน้าแต่ขึ้นไป ๓ คาถา

ในคาถาที่ ๘ ว่า

สพฺพคฺค มุนิ อนิสฺสลิโต
 น ปิยํ กุพฺพติ โนปิ อปฺปิยํ

คตมฺ ปรีทวมจฺรํ

ปณฺณ วาริ ยถา น ลิมฺปติ

ความว่า มุนีผู้ไม่มีอาสวะ ไม่อาศัยในธรรมทั้งปวง คือไม่มีกถื้อมั่นในอายตนะ ๑๒ ประการ มีจักขุและรูปเป็นต้น กว้างคณฺหานิสัย และทิวฐินิสัย ไม่ทำสัตว์และสังขารสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ให้เป็นของอันตนรักใคร่ และไม่รักใคร่เกลียดชัง ความว่าใคร่ครวญถึงสัตว์สังขารซึ่งพินาศเสื่อมสูญไป และความหวงแหนสิ่งนั้น ๆ ซึ่งยังดำรงคงที่อยู่มิได้ พิจารณาจิตของมุนีผู้ชฌาณนั้นได้ จุจนํ้าอันไม่ติดชาบอยู่ในใบบัวฉะนั้น

โดยอธิบายว่า มุนีผู้ไม่มีอาสวะเครื่องครองสันดานสิ้นแล้วนั้น ไม่ยินดีรักใคร่และเกลียดชังสัตว์และสังขารสิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีจิตเป็นกลางกว้างผ่องแผ้ว ไม่เข้าไปกำหนดหวงแหนสิ่งหนึ่งสิ่งใด โดยความเป็นของตน และไม่เศร้าโศกร่ำไรร่ำพันถึงสัตว์สังขารที่วิบัติแปรปรวนไป ความหวงแหนและร่ำไรร่ำพัน ไม่ติดชาบจิตของมุนีนั้นให้วิกลไ้ ประหนึ่งหยาดน้ำค้าง หรือนํ้าฝนที่ตกลงแล้วในใบบัว ไม่ติดชาบอยู่ไ้ฉะนั้น.

กาถาที่ ๔ ว่า

อุทฺทวินฺทุ ยถาปี โปกฺขเร

ปทุมม วาริ ยถา น ลิมฺปติ

เอวํ มุนิ โน ปลิมฺปติ

ยถิทํ ทิฏฺฐสฺสคฺคํ มุเตสฺสุ วา

ความว่า หยาตแห่งน้ำไม่ติดอยู่ในใบบัว และดอกบัว กลับกลับ
เลื่อนไหลไป ไม่ซึมซาบอยู่ได้ ฉันทิ จิตของชีนาสวมนั้น ก็มีได้ติดอยู่
ในอารมณ์ทั้งหลายที่ตนได้เห็นและได้ฟัง และได้สัมผัสสัมผัสรสถูกต้อง
ทั้งปวงฉะนั้น

อธิบายว่า ชีนาสวมนั้นนั้น ได้เห็นได้ฟัง หรือได้สัมผัสสัมผัสรส
ต้องอารมณ์ใด ๆ แล้ว ย่อมไม่ข้องอยู่ในอารมณ์นั้น ๆ เหมือนหยาด
น้ำที่ไม่ติดอยู่ในใบบัว ฉะนั้น.

กาลาที่สุกว่า

โธโน น หิ เตน มลฺลติ

ยทิทํ ทิฏฺฐสุตฺตํ มุเตสุ วา

นลฺลเณน วิสสุทฺธิมิจฺจติ

น หิ โส รชฺชติ โน วิรชฺชติ

ความว่า ภิกษุผู้มีปัญญาจำกัดกิเลส ย่อมไม่สำคัญด้วยอารมณ์ที่
ตนได้เห็นและได้ฟัง หรือในอารมณ์ที่ตนได้สัมผัสสัมผัสรสและถูกต้องนั้น
ด้วยตัณหาและทิฏฐิประการใดประการหนึ่งเลย อนึ่ง ย่อมไม่ปรารถนา
ความบริสุทธิ์ด้วยธรรมอื่นจากโพธิปักขิยธรรม ซึ่งมีใช้ทางแห่งความ
บริสุทธิ์เป็นมิจจาปฏิบัติทางผิด และย่อมไม่ติดในอารมณ์ทั้งหลาย
ทั้งปวงปฏิกูลชน ไม่วิราชกลายย่อม ดังกลียาณปฏิกูลชน และเสขบุคคล.

โดยอธิบายว่า พระชีนาสพนนั้น ถึงซึ่งความนับว่า วิรโต ผู้

๑. อีกนัยหนึ่ง หมายความว่า ไม่ยินดียินดีร้าย คำเป็นกาลา ย่อมเข้าใจความยาก ใน
บางแห่ง.

ปราศจากย้อมแล้ว ผู้มีความศรัทธาอยู่ในอารมณ์ทั้งหลายปราศจากสันดาน
แล้วเท่านั้น เพราะกิเลสอันย้อมใจสิ้นไปแล้วจากสันดาน คือดาวจนา-
ประพันธ์ ๑๐ คาทานี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสภาษิตในที่ประชุม
บริษัท ในการฌาปนกิจแห่งพราหมณ์และพราหมณ์ทั้งสองนั้น ทิมหาชน
สมมติว่าเป็นพุทธบิดาพุทธมารดา ณ เมืองสาเกตนคร ถวายประการ
จะน้.

ขอถวายพระพร

_____

หิตธรรมปฏิบัติกถา

ในการพระราชกุศลเฉลิมพระชนมพรรษา ครบ ๕๐
แห่งสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ในรัชกาลที่ ๕

พระนิพนธ์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

หิตธรรมปฏิบัติติกา

หิโต พหุณฺณ ปฏิปชช โภเค	ตํ เทวตา รกฺขติ ธมฺมกุตฺตํ
พหุสสุตํ สีสลวคฺคปณฺณํ	ธมฺเม จิตฺตํ น วิชหาติ กิตฺติ
ธมฺมญฺชํ สีสลวคฺคปณฺณํ	สจฺจวาที หิริมนํ
เนกขํ ชมฺโพทสเสว	โก ตํ นินฺทิตุมรหติ
เทวาปี นํ ปสฺสสนฺติ	พฺรหฺมณฺนาปี ปสฺสโตติ

บัดนี้ จักรับพระราชทานถวายวิสัชนาพระธรรมเทศนาพิเศษ
อนุโมทนาพระราชกุศลจรรยาส่วนเทวตาพลี อันสมเด็จพระบพิตรพระ-
ราชสมภารเจ้าทรงบำเพ็ญ ในอภิลักขิตสมัยเฉลิมพระชนมพรรษาที่
ครบ ๕๐ รอบปีบริบูรณ์ เพื่อเพิ่มพูนพระปรีติปราโมทย์ในธรรม สมควร
แก่สมัยกาล โดยปกติสมเด็จพระบพิตรพระราชสมภารเจ้า ย่อมดำรง
พระชนม์อยู่เพื่อประโยชน์สุขแก่พระราชชาติทั่วไปทุกเหล่าทุกชั้น ทั้งบรรพ-
ชาธิบ ทั้งภคินี ทั้งบุรุษ ทั้งสตรี ทั้งราชวงศ์ข้าทูลละอองธุลีพระบาท
ตลอดราชอาณาจักรสามัญ ครั้นทรงเจริญพระชนมพรรษาโดยสวัสดิ์ ครบ
๕๐ รอบปีบริบูรณ์ เป็นอภิลักขิตมหามงคล ทรงถือเอาโอกาส
บำเพ็ญพระราชกุศลเฉลิมพระชนมพรรษา เพื่อสำเร็จประโยชน์แก่
เทวตาและมนุษย์ทั้งหลาย มีรายการทรงอัญจนาพระภิกษุสงฆ์ด้วยภัตต-
โภชนาหาร และทรงบริจาคไตรจีวรบริวารเป็นไทยธรรม เป็นส่วน
บำรุงพระพุทธศาสนา ทรงพระราชอุทิศแก่อารักขเทวตา เป็นส่วน
เทวตาพลี พระราชทานเลี้ยงและของแจกแก่สหชาติ พระราชทาน

เลี้ยงพระราชวงศานุวงศ์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาท และของแจกแก่
กุมารกุมารีราชสกุล เป็นส่วนญาติพลีและอติพลี คือสงเคราะห์ญาติ
และต้อนรับแขก ยังโสมนัสให้เกิดแก่คนทั่วไปทุกชั้น ต่างจักมีน้ำใจ
อันงาม ประสิทธิ์พระพรถวายว่า “จิริ ชั่ว ที่ขมขื่น ปาเลหิ” ขอ
พระองค์เสด็จอยู่นาน ดำรงพระชนม์อยู่ยั่งยืนเถิด นี่เป็นอธิษฐานนิ-
ยัตถรรพ ทางมาแห่งความเจริญปราศจากความเสื่อมทราม สมเด็จพระผู้
มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ในมหานามลิจนวิสูตรว่า

ปุณ จปริ มหานาม กุลปุตฺโต อุตฺตมานวิริยาธิคเตหิ โภเกหิ
พาหาพลปริจิตฺเตหิ เสทาวกฺขิตฺเตหิ ธมฺมิเกหิ ธมฺมลทฺเธหิ ปุตฺตทาร-
ทาสกมฺมกรโปริเส สกฺกโรติ ครุฑโรติ มานนฺติ ปุเชติ ตเมนนํ
ปุตฺตทารทาสกมฺมโปริสา สกฺกตา ครุฑตา มานิตา ปุชิตา กลฺยาณน
มนสา อนุกมฺปนฺติ จิริ ชั่ว ที่ขมขื่น ปาเลหิติ ปุตฺตทารทาสกมฺมกร-
โปริสถานุกมฺปิตฺตส มหานาม กุลปุตฺตสฺส วุฑฺฒิเยว ปาณิกฺขา โน
ปริหานิ เป็นต้น

แปลโดยความว่า ดูก่อนมหานาม กุลบุตรผู้มีโภคทรัพย์ที่ตนได้
มาแล้วด้วยความเพียร คือความหมั่น สักสมไว้ด้วยกำลังแขน จนเหิน
ตก เป็นของเกิดแล้วโดยธรรม ได้มาแล้วโดยธรรม ย่อมสักการเคารพ
นับถือบูชาบุตรภรรยาคนใช้คนงาน บุตรภรรยาคนใช้และคนงาน ผู้ที่
กุลบุตรนั้นสักการเคารพนับถือบูชาแล้ว ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรนั้นด้วย
ใจอันงามว่า ขอท่านจงมีชีพอยู่นาน จงรักษาอายุให้ยืนยาว กุลบุตรผู้
บุตรภรรยาคนใช้และคนงานอนุเคราะห์แล้ว อาจหวังความเจริญได้ส่วน

เดียว ไม่มีความเสื่อมเลย.

อีกข้อหนึ่ง... ย่อมสักการเคารพนับถือบูชาชาวนาเพื่อนบ้านและพ่อค้า ชาวนาเพื่อนบ้านและพ่อค้า ผู้ที่กุลบุตรนั้นสักการเคารพนับถือบูชาแล้ว ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรนั้นด้วยใจอันงามว่า ขอท่านจงมีชีพอยู่ยาวนาน จงรักษาอายุให้ยืนยาว กุลบุตรผู้ที่ชาวนาเพื่อนบ้าน และพ่อค้าอนุเคราะห์ดังนี้แล้ว ย่อมหวังความเจริญได้ส่วนเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย.

อีกข้อหนึ่ง... ย่อมสักการเคารพนับถือบูชา เทวดาซึ่งเป็นผู้รับพลีเครื่องบวงสรวง เทวดาผู้รับพลีที่กุลบุตรนั้นสักการเคารพนับถือบูชาแล้ว ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรนั้นด้วยใจอันงามว่า ขอท่านจงมีชีพอยู่ยาวนาน จงรักษาอายุให้ยืนยาว กุลบุตรผู้ที่เทวดาอนุเคราะห์แล้ว อาจหวังความเจริญได้ส่วนเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย.

อีกข้อหนึ่ง... ย่อมสักการเคารพนับถือบูชาสมณพราหมณ์ทั้งหลาย สมณพราหมณ์ผู้ที่กุลบุตรนั้นสักการเคารพนับถือบูชาแล้ว ย่อมจะอนุเคราะห์กุลบุตรนั้นด้วยใจอันงามว่า ขอท่านจงมีชีพอยู่ยาวนาน จงรักษาอายุให้ยืนยาว กุลบุตรผู้ที่สมณพราหมณ์อนุเคราะห์ดังนี้แล้ว อาจหวังความเจริญได้ส่วนเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย

ก่อนมหานาม กุลบุตรผู้ใดผู้หนึ่ง คือพระราชามหากษัตริย์ ผู้ได้มฤทธาภิเศกแล้วกิติ ผู้ที่เป็นใหญ่ในเขตแดนกิติ ผู้ครอบครองสมบัติของบิณฑกิติ เสนาบดีแห่งกองทัพกิติ นายบ้านกิติ นายหมวดกิติ หรือ

ผู้ที่เป็นอธิปัตติเฉพาะในสกุลกัฏฐี มีธรรม ๕ ข้อเหล่านี้อยู่ กุลบุตรผู้นั้น
อาจหวังความเจริญได้ส่วนเดียวไม่มีความเสื่อม^๑ ชนนิกรจักประสิทธิ์
พระพรถวายฉะนี้แล้ว มั่นคงในความจงรักภักดี สมเด็จพระบรมพิตร
พระราชสมภารเจ้า อันพระราชกุศลราชศีลส่วนสังกะหะอุปถัมภ์แล้ว ก็
ได้ทอดพระเนตรเห็นผลอันเป็นที่เจริญพระราชหฤทัยทุกทีพาราตริ ทั้ง
จะได้พระปรีติปราโมทย์ว่าทรงดำรงพระชนม์อยู่เพื่อประโยชน์แก่มหาชน
อันอายุยืนนี้ ย่อมเป็นผลที่ปรารถนาอยู่ทั่วกัน แต่ไม่ได้ด้วยลำพังความ
ปรารถนา ต้องอาศัยเหตุภายใน คือกรรมประมวลอายุและเหตุภายนอก
คืออุปถัมภ์ จึงสำเร็จได้ แต่เพียงรักษาให้ยืนมาได้นานเท่านั้นก็ยังยาก
และเป็นที่ยินดีพออยู่แล้ว ยิ่งเป็นอยู่สำเร็จประโยชน์แก่คนเป็นอันมาก
ด้วย ก็ยิ่งน่าปรารถนา และเมื่อได้สมประสงค์ก็ยิ่งน่ายินดี ในพระพุทธ-
ศาสนา ไม่นิยมอายุยืนอย่างเดียวยิ่งกว่าที่ยังประโยชน์ให้สำเร็จ สมเด็จพระ
บรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงอาศัยพระคุณสมบัติส่วนบุพเพกต-
บุญญา และอัตตสัมมาปณิธิ ประมวลกับทรงประกอบด้วยพระชาติ-
สมบัติ เสด็จสถิตในพระราชอิสริยยศอันสูง รุ่งเรืองด้วยพระเกียรติยศ
ศฤงคารบริวาร ล้วนนารีนกรตั้งดวงศศิธรไพโรจน์ ล้วนหมู่คาราใน
อากาศฉะนี้ สมเป็นพระราชธิดาอันทรงสิริ ของสมเด็จพระบรมชนก

(๑) ต้นฉบับทรงวงเล็บไว้ว่า ชักความในพระสูตรบาลีและคำแปลนี้ ชักมาที่หลัง

* พระสูตรนี้มาในปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกาย ใจความในพระสูตรนั้นทรงสอนให้
สักการะแก่บุคคล ๕ เหล่า คือ ๑. มารดาบิดา ๒. บุตรภรรยาทาสกรรมกร ๓. ขวณา
เพื่อนบ้านและพ่อค้า ๔. เทวดา ๕. สมณพราหมณ์ ว่าเป็นเหตุให้ถึงความเจริญ ในที่นี้
ชักมาแต่ ๔ ข้อ เพื่อให้เหมาะแก่บุคคลที่ทรงอ้างไว้ข้างต้น

มีพระคาถาประพันธ์ ในสมณาสูตрасถกว่า

ยถาปี จนฺโท วิมโล	คจฺฉํ อากาสธาตุยา
สพฺเพ ตารกณฺเ โลเก	อากาเย อติโรจติ
ตถาว สัลลสมฺปนฺโน	สทฺธโร ปุริสปุคฺคโล
สพฺเพ มจฺฉริโน โลเก	จาเคน อติโรจติ
ยถาปี เมโข ถนํ	วิชฺชมาลี สตกุกฺกุ
ถลํ นินฺนณฺจ ปฺเรติ	อภิวสฺสํ วสุณฺธรํ
เอวํ ทสฺสนสมฺปนฺโน	สมฺมาสมฺพุทฺธสาวโก
มจฺฉริ อธิคณฺหาติ	ปญฺจญฺชานเหิ ปณฺชิโต
อายุณา ยสฺสาเจว	วณฺณเณ จ สุเขน จ
	(อธิปไตยเขน จ)

ส เว โภคปริพฺยุโฬห เปจฺจ สกฺเข ปโมทติ

นางสุนนาราชกุมารี พระราชบุตรีพระเจ้าปเสนทิโกศล กราบ
ทูลถามถึงปฏิปทาแห่งพระอริยสาวกสององค์ ผู้มีศรัทธาศีล บัญญาเสมอ
กัน แต่องค์หนึ่งได้บริจาค องค์หนึ่งหาได้บริจาคไม่ ทั้งสององค์นั้น
ท่องเที่ยวไปในสวรรค์ก็ดี ในมนุษยาก็ดี มีวิเศษต่างกันอย่างไรวาง
สมเด็จพระบรมศาสดาทรงพยากรณ์ว่า องค์ที่บริจาค ย่อมล่วงองค์ที่
หาได้บริจาคไม่ ด้วยอายุ วรรณะ สุข ยศ (อธิปไตย) แล้วตรัสพระ-
คาถาประพันธ์นั้น (แปลว่า)

ดวงจันทร์อันปราศจากมลทิน โคจรไปอยู่ในอากาศธาตุ ย่อม
รุ่งโรจน์ล่วงหมู่คาราทังหมดในโลกด้วยรัศมี แม้ฉันใด บุรุษบุคคลผู้

มีศรัทธา สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมรุ่งเรืองล่งปวงชนผู้มีความตระหนี่ในโลกด้วยจาคะ ฉะนั้น ก้อนเมฆมียอดตั้งร้อยมีสายฟ้าเป็นระเบียบเลื่อนลอยอยู่ (ในอากาศ) ยังฝนใหญ่ให้ตกกระหน่ำเต็มทั้งที่ลุ่มและที่ดอน แม้ฉันทิ์ สวาทของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้สมบูรณ์ด้วยทศณะ เป็นผู้ฉลาดก็ฉันทิ์นั้น ย่อมครอบงำผู้มีความตระหนี่ด้วยฐานะ ๕ ประการ คือ ด้วยอายุ ด้วยยศ ด้วยวรรณะ ด้วยสุข (และด้วยความยิ่งใหญ่) ท่านผู้บริบูรณ์ด้วยโภคะและเสบียง ละไปแล้ว ย่อมบันเทิงรื่นเริงอยู่ในสวรรค์^(๑)

สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงอาศัยกำลังพระราชอิศริยยศ พระราชทรัพย์ ราชบริวาร ประกอบกับกำลังพระปัญญาและพระเมตตา ทรงสงเคราะห์พระประยูรญาติข้าทูลละอองธุลีพระบาท ด้วยพระราชทรัพย์และعهตสถานให้เป็นกำลังทั้งตนได้ และพระราชทานเครื่องอุปโภคเครื่องประดับเป็นเครื่องเชิดชูราศี พระราชทานศึกษาแก่บุตรบุตรี และทรงช่วยกิจธุระนั้น ๆ อันเกิดขึ้นให้สำเร็จ ส่วนพระราชานุเคราะห์สาธารณะ ทรงตั้งโรงเรียนพยาบาลแพทย์ผดุงครรภ์ และโรงเรียนสตรี ทั้งทรงอุปถัมภ์บำรุงสถานบุญญากรอื่น ๆ ทั่วไป ทั้งประพติพระองค์เป็นหลักในธรรม สมเป็นแบบอย่างของนิกรชน เป็นต้นว่านารีนีศักดิ์ มีพระคาถาประพันธ์ที่ควรนำมาสาธกว่า

ยถาหิ ปพฺพโต เสโล	อรณฺณสุมิ พุทฺทาวเน
ตํ รุกฺขา อุปนิสฺสาบ	วฑฺฒนฺเตเต วณฺปตี

(๑) แปลเมื่อชำระจะพิมพ์ ในคัมภีร์ฉบับไม่ได้ทรงแปลไว้ (หมายถึงที่พิมพ์ พ.ศ. ๒๔๓๓)

ตถา สีสสมปนัน	สทฺธํ กุลปุตฺตํ อิท
อุปนิสฺสา ย วทมนฺติ	ปุตฺตทารา จ พนฺธว
อมจฺจา ฉาติสงฺขา จ	เย จสฺส อนฺชวโน
ตยสฺส สีสวโต สีสํ	จาคํ สุจฺริตานิ จ
ปสฺสมานานุกุพฺพนฺติ	เย ภวนฺติ วิจกฺขณา
อิธ ธมฺมํ จริตฺวาน	มคฺคํ สุคตฺติคามินํ
นนฺทิโน เทวโลกสฺมี	โมทนฺติ กามกามิโน

เหมือนอย่างว่า ต้นไม้ได้อาศัยภูเขาศิลาในป่าใหญ่ งอกงามเป็นเจ้า
ไฟ ฉันทโก บุตรภรรยาวงศ์ญาติพวกพ้องอำมาตย์และผู้ฟังฟัง ได้อาศัย
กุลบุตรนั้น ผู้มีศรัทธาบริบูรณ์ด้วยศีล ย่อมเจริญในโลกนี้ ฉันทนั้นแล
ชนผู้เฝ้ายบแหลม พิจารณาเห็นศีลจาคะและสุจริตรวม ของกุลบุตรผู้มี
ศีลนั้น ย่อมกระทำตาม ชนเหล่านั้นผู้ปรารถนากาม มีความเพิลิกเพลิน
กระนั้นประพฤติกิเลสในโลกนี้ อันเป็นมรรคาให้ถึงสุคติ ย่อมเพิลิกเพลิน
อยู่ในเทวโลก^(๑)

ในส่วนพระพุทธศาสนา ได้ทรงบำเพ็ญบริจาคปฏิบัติสังฆพระ-
อารามวิหาร อุปการภิกษุสงฆ์ด้วยจตุปัจจัย ทรงอุปการะสามเณรและ
กุลบุตรให้ได้อุปสมบทเป็นภิกษุ และทรงอุปถัมภ์ในการเล่าเรียนปริยัติ
พระคุณสมบัติอันนี้สมด้วยคำสรรเสริญสกุลผู้มีใจบุญเป็นนายกทานบพิทว่า
“โอปานกุต” เป็นที่พึ่งที่อาศัยของสมณพราหมณ์ จุจนองนำเป็นที่ลง

(๑) ในคัมภีร์ไม่มีคำแปล คำแปลนี้คัดมาจากสารทศพรตพระบรมศพรัชกาลที่ ๕ ซึ่ง
สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ทรงแปลไว้.

คัมของสัตว์จตุบาทวิบาต ฉะนั้น

ในส่วนพระราชอาณาจักร เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ เสด็จยุโรปเมื่อศก ๒๔๔๐ ได้ทรงรับราชการเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ได้ทรงปกครองประชากรราษฎรให้อยู่เย็นเป็นปกติ สมเป็นพระมหากษัตริย์ร่วมพระราชหฤทัยของพระสวามี ได้ทรงทำนุบำรุงพระราชโอรสให้ได้รับอบรมเป็นอันดีเกินแต่กัน ตามหน้าที่บูรพาจารย์ เป็นมูลแห่งพระปรีชาสามารถและหลักฐานในลำดับมา พระองค์ใหญ่ได้ทรงรับมรดกภิเษกเป็นสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ดำรงรัชกาลบัดยบัน พระองค์ครองได้เป็นเสนานายกราชการเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยของสมเด็จพระเชษฐาธิราชในราชวงศ์ บัดนี้ ทรงสถิตเป็นหลักสมเป็นพระราชชนนี อันเป็นศรีของพระราชโอรส สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงสงเคราะห์ชนทั้งหลายทุกเหล่าทุกชั้นฉะนี้ บัดนี้เจริญพระชนมายุครบ ๕๐ รอบปีบริบูรณ์ ถึงกิ่งศตวรรษจัดว่าเป็นผู้ใหญ่ มีอายุกาลไม่ต่ำต้อยพ้นจากความเป็นผู้มีอายุน้อย อายุนั้น ทรงถือเอาโอกาสนี้ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเฉลิมพระชนมพรรษา เพื่อแผ่ประโยชน์ให้แก่มหาชน มีรายการตั้งพรรณนามาแล้วในหนหลัง พระราชจรรยาคงกล่าวมา สมด้วยพระคาถาประพันธ์พุทธภาษิตสรรเสริญสัตว์บุรุษ ผู้เกิดมาเพื่อประโยชน์สุขแก่มารดาบิดาบุตรภรรยา บริวารชนมิตรอำมาตย์ ญาติสาโลหิต เหมือนมหาเมฆยังฝนให้ตก ยังข้าวกล้าให้สำเร็จประโยชน์แก่ชนเป็นอันมากว่า

หิโต พหุณฺณ ปฏิปชฺช โภเก ตํ เทวตา รกฺขติ ธมฺมกฺขตุํ

พหุสสุตม์ สีสลวตูปปนัน	ธมฺเม จิตฺ น วิชหาติ กิตฺติ
ธมฺมญฺจ สีสลวตูปปนัน	สจฺจวาที หิริมนํ
เนกขัมม โขมโพนทสฺสเสว	โก ตํ นิมนฺนิตุมฺรหติ
เทวปปี นํ ปสฺสสนติ	พฺรหมฺมุนาปปี ปสฺสสิโต

กุลบุตรมาปฏิบัติในโกศทรัพย์ เกือบกุลแก่คนมาก เทวตาย่อมรักษา
กุลบุตรนั้น อันธรรมคุ้มครองแล้ว เกียรติย่อมไม่ละกุลบุตรผู้เป็นพหุสสุต
ผู้ถึงพร้อมด้วยศีลและวัตร ตั้งอยู่ในธรรม ใครควรจะนิมนทากุลบุตรนั้นผู้
ตั้งอยู่ในธรรม ถึงพร้อมด้วยศีลมีหิริในใจ บริสุทธจตุแห่งนิกขะแห่งทอง
ชมพูณฺฑ ทั้งเทวตาทั้งพรหม ย่อมพากันสรรเสริญกุลบุตรนั้น^(๑)

ฝ่ายสมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารพระองค์ พระมงกุฎเกล้าเจ้า-
สยาม ทรงชวนชวายในการพระราชกุศลมหาเมตตา ของสมเด็จพระบรม-
ราชชนนี ให้สำเร็จพระราชประสงค์ ทรงยกย่องเชิดชูพระเกียรติยศใน
ประชุมชน จักว่าทรงชวนชวายในกิจชอบ นับในสถานกิจกรรมในมาตุ-
ปฐฐานธรรม ยังสมเด็จพระบรมราชชนนีให้ไต่สวดยพระปิตีปราโมทย์
สมคำว่า “นันทิ ปุตุเตหิ ปุตุติมา” ผู้มีบุตรย่อมขึ้นบานเพราะบุตร
อันที่จริง มารดาบิดาจะได้ความขึ้นบานเพราะมีบุตรไปทั้งนั้นก็หาไม่ได้
จะว่าให้ลูกย่อมเป็นผู้ได้โสมนัสก็มี ได้โสมนัสก็มี เพราะเหตุแห่งบุตร
สุดแล้วแต่จะเป็นคนดีหรือทราม แม้อย่างนั้น ความแห่งค่านับนี้ ยังจะ
พึงเห็นสมในราชสกุลนี้ ฝ่ายมหาชนผู้ได้รับพระเมตตาการุณา และพระ
ราชูปถัมภ์ ก็พลอยยินดีแสดงความจงรักภักดีตามสติกำลัง ทั้งซุ่มแต่ง

(๑) คำแปลนี้คัดจากมงคลวิเสสภค พ.ศ. ๒๔๖๐

โคมไฟตกแต่งสถานบ้านเรือนในนักขัตฤกษ์ เพื่อประกาศพระเกียรติคุณเป็นส่วนกตเวที ยังทางที่สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าควรทรงพระราชดำริสมแก่สมัย คือตั้งพระราชหฤทัยว่าดำรงพระชนม์อยู่ได้เพียงไร ก็จักให้สำเร็จประโยชน์แก่มหาชน แต่นั้นทรงชวนขวายนบริหารพระองค์เพื่อทรงสำราญเช่นนี้ เป็นอันได้อนุวัตตามพระพุทธรายาของสมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ครั้งตรัสรู้ใหม่ ทรงอธิษฐานเพื่อดำรงพระชนม์อยู่จนกว่าจะประกาศพระศาสนาให้แพร่หลาย ยังบริษัทให้รู้ทั่วถึงธรรมเป็นหลักฐาน และได้ทรงบริหารพระองค์มาด้วยกำลังอิทธิบาทภาวนา อันกรรมที่ประมวลอายุมาอันใด ๆ จะเลือกไม่ได้ สุดแต่แต่กุศลหลังอันมีกำลังกล้าหรือทรพลง จะแบ่งให้เป็นคนมีอายุยืนหรือสั้น แต่ยังมีทางที่จะพึงทำได้อีกส่วนหนึ่ง คือเอาใจใส่บริหารอภิปภาพ เป็นปัจจัยอุปถัมภ์ภายนอก หากเกิดมาด้วยกรรมอันจะให้เป็นคนอายุสั้น ก็จะเป็นอยู่ได้จนสุดวิสัย ถ้าเกิดมาด้วยกรรมอันจะทำให้เป็นคนมีอายุยืน ก็ยังจะดีจะได้ตลอดรอดจากภยันตราย ความรู้จักประมาณคือความพอดี ในอันบริโภคอาหาร ในอันนันทรา รู้จักเสพของสบาย เว้นของไม่สบาย รักษาอริยาบถให้เป็นไปสม่ำเสมอ รักษาความสะอาดแห่งร่างกายผ้านุ่งผ้าห่มและเคหสถาน รู้จักรักษาใจให้สงบขึ้นบานเป็นอุปถัมภ์ภายใน อุดหนุนชีวิตให้เป็นไปสุดกำลังของกรรม การบำเพ็ญกุศลมีคติแนบกัน คือมีเมตตา เว้นจากปาณาติบาต ช่วยบำรุงชีวิตและความผาสุกของคนอื่น ในทางศาสนา จักเป็นอุปถัมภ์ปัจจัยมีกำลัง กรรมประมวลอายุเป็นเหตุเลือกไม่ได้ ฉันทะ ปุพเพกต-

บุญญา ก็เป็นเหตุเลือกไม่ได้ ฉะนั้น หากหย่อนไปด้วยประการใดแล้ว
มีทางคำจุนได้ด้วยอดีตสัมมาปณิธิ รู้จักคุมความเห็นความดำริของตน
ให้เป็นไปในทางที่ถูก เจรจา ทำการงาน เลี้ยงชีวิตโดยชอบ รู้จักใช้
ความเพียร ตั้งสติตั้งใจในทางที่ควร นี่เป็นอาการแห่งอดีตสัมมาปณิธิ
ส่วนหนึ่ง ๆ ครั้นตั้งตนได้แล้ว ควรอาศัยกำลังของตน แม้ประโยชน์
สุขให้สำเร็จแก่คนอื่น ๆ ถือเอาแก่นสารแห่งชีวิต สมเด็จพระบรมพิตร
พระราชสมภารเจ้า ทรงมั่นอยู่ในปฏิปทานี้เสมอไป จักเป็นอันได้ทรง
บำเพ็ญวิริยพละ ใช้พระวิริยะเป็นกำลังในอันบำเพ็ญพระกุศลและอบรม
ให้ยั่งยืนไพบูลย์ พระวิริยพละนี้ได้ประโยคสมบัติ ก็จะเป็นกำลังเพิ่มพูน
พระชนมสุขสถาพร สมพระปณิธาน บัดนี้ จักตั้งสัตยาธิษฐานประสิทธิ์
พรถวายเป็นลำดับไป

มหาการุณิกโก นาโถ

หิตาย สหุพปาณิน

ปุเรตฺวา ปารมี สหฺพา

ปตุโต สมโพธิมุตฺตม

เอเตน สจฺจวชฺเชน

โหตุ เต สิริมฺภก

สา อตฺถลทฺธา สฺจุตา

วิรุพฺพา พุทฺธสาสนเ

อโรคา สฺจุตา โหตุ

สห สหฺเพหิ ฅาติภิ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เป็นนาถะ มีพระกรุณาใหญ่ทรงบำเพ็ญ
บารมีทั้งหลายทั้งปวงเพื่อประโยชน์แก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย บรรลุสัมโพธิ-
ญาณอันอุดมแล้ว ด้วยการกล่าวคำสัตย์นั้น ขอพระสิริมงคลจงมีแก่สมเด็จ
บรมพิตรพระราชสมภารพระองค์ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินี

นาถ พระบรมราชชนนี ขอให้สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทรง
พระเจริญ สรรพคุณ งามงามในพระพุทธานุภาพ ปราศจากพระโรค ทรง
ประสบสุขพร้อมด้วยพระประยูรญาติทั้งปวงเทอญ^(๑)

ขรവാฬัธรรมกถา

พระนิพนธ์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

คำนำ

ความประสงค์พิมพ์หนังสือนี้แจก แปลจากเรื่องที่เคยพิมพ์กันมา เป็นความพอใจของข้าพเจ้า จะให้คนทั้งหลายตั้งตนไว้ในธรรมปฏิบัติ เป็นลำดับขึ้นไปตั้งแต่ประโยชน์ในโลกนี้ ถ้าข้ามประโยชน์เบื้องต้นต่ำเสีย แล้ว ยากที่จะได้บรรลุประโยชน์ที่สูงขึ้นไปกว่า อุปมาดุจคนขึ้นปราสาท ขึ้นโดยบันไดทีละชั้นจึงจะไม่ลำบากและจึงจะถึง ชั้นโดยวิธีอื่นหาใช้ทางไม่ฉันใด ประโยชน์อย่างสูงที่จะพึงได้ในทางพระศาสนา กล่าวคือ ความบริสุทธิ์แท้ เป็นคุณอย่างสูง จะบรรลุได้ด้วยมีปฏิบัติอื่นเป็นพื้นมา คนผู้ยังบกพร่องหาช่องจะได้บรรลุยาก ฉะนั้น แม้ในพระพุทธศาสนาเอง ก็แสดงอนุปปพปฏิปทา ความปฏิบัติโดยลำดับ เช่น ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นตัวอย่าง ควรจะถือเอาความซ้อนให้กว้าง และนำไปใช้ใน อย่างอื่น เช่นนี้ ความปฏิบัติจึงจะยังประโยชน์ให้สำเร็จ ขอชนผู้อ่าน ผู้ฟัง จงเข้าใจความนิยมของข้าพเจ้าดังนี้.

กรม-วชิรญาณ

วันที่ ๓ มถุนายน

พุทธศก ๒๔๕๕

มราวาสธรรมกถา

นมตถุ สุกตสฺส.

ยสฺสเสเต จตุโร ธมฺมา สทฺธสฺส ชรเมสิโน
สจฺจํ ทโม จิตฺติ จาโก สว เปจฺจ น โสจติ
อิจฺฉ อณฺเณปํ ปุจฺฉสฺส ปุญฺญ สมณพฺรหฺมणे
ยถิ สจฺจา ทมา จาภา ขนฺตยา ภิชฺชโยธ วิชฺชตฺติ.

บัดนี้ จะแสดงพระธรรมเทศนา พรรณนาศาสนธรรมของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แก่เหล่าภิกษุสงฆ์ชนผู้นับถือพระพุทธศาสนา สมเด็จพระบรมศาสดาเจ้านั้น ทรงพระกรุณาและแสวงหาประโยชน์แก่คนทุกจำพวก ได้ประทานพระพุทธโอวาทไว้เป็นอันมาก ตามสมควรแก่ภูมิของบุคคลนั้น ๆ เช่น ในพระคาถาประพันธ์ อันนำมาเป็นบทตั้งในเบื้องต้น พระองค์ประทานพระอนุศาสน์แก่ภิกษุสงฆ์ ชักนำให้ตั้งอยู่ในสามัคคีธรรม คือความพร้อมเพรียง คุณสมบัติข้อนี้ ย่อมทำคนตั้งอยู่เป็นหมู่กัน ให้มีกำลังอันใหญ่ในที่ซึ่งป้องกันภัยอันตราย และทำความสุขความเจริญให้เกิดมีในหมู่ตลอดถึงตัวบุคคล ความสามัคคีจะเป็นไปได้ก็เพราะมีเหตุชักจูง พระองค์ทรงแสดงเหตุนี้ไว้ในพระคาถา ๔ ประการ แสดงความตามพระคาถานั้นก่อน ดังนี้

ยสฺสเสเต จตุโร ธมฺมา สทฺธสฺส ชรเมสิโน ธรรม ๔ ประการ ของบุคคลใดผู้เป็นภิกษุสงฆ์ประกอบด้วยศรัทธามีอยู่ สจฺจํ ทโม จิตฺติ จาโก ธรรม ๔ ประการนั้น คือความสัตย์ ๑ ความข่มใจ ๑ ความ

ออกกลัน ๑ ความให้ ๑ “สว เปจ น โสจติ” บุคคลนั้น ละโลกนี้ไปแล้ว ย่อมไม่เศร้าโศกเลย

อธิบายความแห่งคานานี้ว่า อันชนผู้ครองเรือนซึ่งได้นามว่า คฤหัสถ์ สมควรเป็นผู้มีศรัทธา คือเชื่อใน กัมมสุตถตา ความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน ไม่เช่นนั้น ก็จะมีแสวงหาผลแห่งขรवास ในทางอันประกอบด้วยโทษ ไม่ประหยัดแต่บาปกรรม จะกระทำการใดก็ไม่คิดว่าเป็นทุจริตเสียหาย เป็นคนเห็นแก่ได้ถ่ายเดียวไม่เลือกทาง หากินอย่างมิฉฉาชีพ เบียดเบียนผู้อื่นให้เสียประโยชน์ โทษทั้งปวงนี้มีมูลมาแต่หาศรัทธามิได้ เมื่อเป็นเช่นนั้น การครองขรवासก็ตั้งไม่ติด แม้ตั้งขึ้นได้แล้วก็ไม่ยั่งยืนมั่นคง ถ้าบุคคลผู้ดำรงขรवासมีศรัทธาเชื่อกรรมเชื่อผล ก็จะตั้งตนไว้ในทางที่ชอบ ประกอบการปราศจากโทษ ไม่เห็นแก่ประโยชน์ตนถ่ายเดียว รู้จักเลเหลียวประโยชน์ของท่านบ้าง หากินในทางสัมมาอาชีวะ เช่นนี้ สามารถจะครองเรือนให้ไพบลและตั้งตระกูลให้ถาวร ศรัทธาเป็นคุณที่จะพึงหวังก่อน โดยความเป็นธรรมสามัญของคฤหัสถ์ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสจัดเป็นคุณบทของบุคคลผู้ครองเรือน ไม่ได้ยกขึ้นตั้งเป็นประการ ทรงแสดงเฉพาะคุณอีก ๔ สถานมีความสัตย์เป็นอาทิ โดยความเป็นกิริธรรม ตั้งระบุไว้ในคานา

ความสัตย์นั้น คือความซื่อตรงต่อกัน เป็นคุณสำคัญในการคบหาของประชาชน ตั้งต้นแต่ในตระกูล เช่นสามีกับภรรยา มารดาบิดากับบุตร ถ้าสามีกับภรรยาประพฤติให้เป็นที่กินแห่งของกันและกัน ไม่ไวใจกันลงได้ ฝ่ายภรรยาจะระวางในสามีว่าจะยินดีด้วยสตรีอื่น ทรพัย

ที่หาได้ มีแต่จะเอาไปปรนปรีอเขา ไม่คบคนจริง มีแต่จะพะพึงพำนักร
หรือคิดปอกลอก ฝ่ายสามีก็สงสัยในภรรยาว่า จะนอกใจและคบหาบุรุษ
อื่น จะยกยอกทรัพย์สมบัติเอาไปบำเรอชู้ ไม่หาสู้กันกินโดยสุจริต
ไม่กินน้ำพาในตน ที่สุดจนระแวงในกัน เหตุเล่นการพนันและสุรุษสุราย
เช่นนี้ ตระกูลนั้นก็หาความสุขความสบายมิได้ ถ้าต่างประพฤติชื้อตรง
ให้เป็นทีไ่ว้ใจกันลงได้ ก็จะอยู่ด้วยความเต็มใจ ช่วยกันทำช่วยกันหา
มีหน้าขึ้นใจบาน ดังมารดาบิดาของนกุลมานพ ผู้อยู่ร่วมคุ่มาด้วยกันแต่
ครั้งยังเป็นสาวเป็นหนุ่มจนแก่เฒ่า ต่างรักใคร่ปรองดองกันตลอดมา
เช่นนี้ ตระกูลนั้นก็มีความสุขความเจริญต้งยั่งยืนไป อีกฝ่ายหนึ่ง
มารดาบิดากับบุตรก็เหมือนกัน ประพฤติไม่ให้เป็นทีไ่ว้ใจกันลงไปได้
ในการเกี่ยวด้วยสินทรัพย์กิตติ ด้วยครอบครัวกิตติ ด้วยอย่างอื่นกิตติ เช่นนี้
ตระกูลนั้นก็หาความสุขมิได้ ถ้าประพฤติชื้อตรงให้เป็นทีไ่ว้ใจของกัน
ตระกูลนั้นก็อยู่เป็นสุข บุตรที่คิตมีตัวอย่าง คือพระปทุมกุมาร พระ-
โอรสพระเจ้าพาราณสี พระบิดาเสด็จไปปราบจลาจลตามชายพระราช-
อาณาเขต โปรดให้อยู่รักษาพระนคร พระมเหสีน้อยของพระบิดา มีจิต
ปฏิพัทธ์และให้ช่อง แต่พระกุมารมิได้เกี่ยวข้องไยดีด้วย บุตรเช่นนี้จัด
ว่าเป็นศรีของตระกูล ความคดต่อกัน เป็นไปในระหว่างเจ้ากับข้ากิตติ
ในระหว่างญาติมิตรกิตติ ในที่สุด ตลอดถึงคนชื้อกับคนขาย ยิ่งขยาย
ออกไปเพียงใด ความเสื่อมความเสียก็ยังมีเพียงนั้น ฝ่ายความสัตย์แผ่ไป
เพียงใด ในคนนั้น ๆ ตั้งแต่ชั้นเจ้ากับข้า ความเจริญก็ย่อมมีเพียงนั้น
จึงจัดว่าเป็นสำคัญในการคบหา พุทธาภิณหจิตเห็นอำนาจประโยชน์

ดังนี้ จึงสั่งสอนให้คนมีสัจย์ต่อกัน ตั้งต้นแต่ให้พูดคำจริง ให้รักษา
 ปฏิญญา คือสัญญาอันชอบธรรมที่ได้ให้ไว้แก่ใคร ๆ และให้ประพฤติ
 เป็นธรรมในบุคคลและกิจการนั้น ๆ และสรรเสริญความสัจย์ไว้มีอาทิ
 ว่า เป็นรสอันล้ำเลิศกว่ารสทั้งหลาย เป็นวาจาอันไม่ตายคือไม่รู้จักผัน
 แปร และเป็นเหตุให้ได้ชื่อเสียงเป็นที่นับถือของมหาชน ความสัจย์
 นี้ สมเด็จพระทศพลตรัสว่า เป็นธรรมสำหรับผู้ครองเรือนประการที่
 หนึ่ง

ความข่มใจนั้น เรียกตามคำบาลีว่า ทมะ เป็นคุณสมบัติอีก
 ประการหนึ่งของชนผู้อยู่ร่วมกันในตระกูลในหมู่ในถิ่นฐาน คนทั้งหลาย
 ย่อมมีอิริยาบถต่างประการกัน เช่น บางคนมักหุนหันด้วยอำนาจโทสะ
 บางคนใจเย็น มีอะไรมากระทบกระทั่งก็เฉยได้ ถ้าคนมีอิริยาบถร้ายไม่
 มีสติอันจะเหนี่ยวรั้ง จะประพฤติไปตามสังกเลศธรรมซึ่งเกิดขึ้น ก็
 จะเจราว่าร้ายแก่เขาบ้าง ประหัตประหารเขาบ้าง เมื่อเป็นอย่างนี้ สามัคคี
 ก็ไม่ยึดไป สามัคคีกับภรรยายังแตกกันได้ เพราะเหตุนี้ ไม่ต้องกล่าวถึง
 คนผู้คบกันโดยฉันทาฉันทมิตร พุทธาภิณฑิตเห็นโทษเช่นนี้ จึงสั่ง
 สอนคนให้มีอุบายข่มใจของตนในเมื่อสังกเลศธรรมเกิดขึ้นครอบงำ อย่า
 ให้หุนหันกระทำลงไปตามอำนาจของมัน แต่กลีสอนเป็นอนุสัยย่อมไว
 เพื่อจะเกิดขึ้น เหมือนดินปืนอันไวไฟ เมื่ออารมณ์อันชั่ววนปรากฏใน
 ทวาร ย่อมเกิดขึ้นได้ทันที หากที่สติจะเหนี่ยวรั้งทัน เหตุดังนั้น ท่าน
 จึงสอนตั้งต้นแต่ให้มีสติระงับทวารภายนอก คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย
 และทวารภายในคือใจ เมื่ออารมณ์ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ

มาปรากฏในทวารภายนอกกัถิ เมื่อความนึกเกิดขึ้นในทวารภายในกัถิ
อย่าให้อารมณ์เหล่านั้นกระทำให้ปั่นป่วนได้ ชนผู้ข่มใจไว้อยู่ นั้น มี
ที่ฆาตุกรรมเป็นตัวอย่าง เธอคิดจะล้างพระเจ้าพรหมทัต แก่แก่นแทน
พระราชบิดาในเวลาบรรทมหลับ แต่ระงับอาฆาตเสียได้ ด้วยนึกถึง
โอวาทพระชนกประทานไว้ในข้อว่า จงเห็นยาวดีกว่าสั้น หันหาทาง
สามัคคีกับพระเจ้าพรหมทัต ก็ได้ราชสมบัติในแคว้นโกศลคืนมา และ
ได้พระราชธิดาของพระเจ้าพรหมทัตเป็นคู่ ภายหลัง ได้เป็นผู้ครอง
แคว้นกาสียกด้วย ชนผู้ม่อข่มใจเป็นเครื่องอยู่ เป็นผู้ห่างจากความ
ผิดพลั้ง ทั้งเป็นผู้อาจารย์สามัคคี เหตุดังนี้แล สมเด็จพระโลกุตมา-
จารย์ เมื่อประทานเทศนา จึงตรัสความข่มใจว่า เป็นธรรมสำหรับ
ฆราวาส เป็นประการที่ ๒

ความอดกลั้นนั้น เรียกตามคำบาลีในที่ทั่วไปว่า ขันติ แต่ในกาถา
นี้เรียกว่า วุติ แปลว่าความหยุดใจ เป็นคุณสมบัติอีกประการหนึ่ง ของ
ชนผู้เนื่องในชุมชนมุตตันแต่ในตระกูลเดียวกัน อันชนทั้งหลายผู้มีใจ
หุนหันด้วยอำนาจโทสะ สมควรจะต้องอยู่ในทะมะคือรู้จักข่มใจตน แต่มี
เข้าใจว่าทุกคนจะทำได้ทั้งนั้น เพราะสังกเลศธรรมอันเป็นเจ้าเรือนย่อมเกิด
ขึ้นไว ยากที่สติจะเหนี่ยวรั้งทัน ดังกล่าวแล้วในหนหลัง เมื่อเป็นดังนี้
ฝ่ายหนึ่งบันดาลโทสะ เจริญว่าร้ายและประหัตประหารอีกฝ่ายหนึ่ง
และถ้าฝ่ายซึ่งถูกว่าถูกทำนั้นจะฉุนขึ้นบ้าง ก็จะเกิดบาดหมางวิวาทกัน
ขึ้นโดยไม่สงสย ความผิดใจกันนั้นย่อมเป็นไปเพื่อแตกสามัคคีธรรม อัน
จะนำผลที่ดีได้เป็นประโยชน์มาให้แก่ทั้งสองฝ่าย ถ้าผู้ซึ่งถูกว่าถูกทำนั้น

มีสติและเห็นความเสียหายอันจะเกิดขึ้นเพราะผู้อื่นเป็นเหตุตั้งนั้นแล้ว
 น้อมใจในขันตอตกกลั่นความล่วงเกินนั้นเสีย อาจตัดต้นเหตุแห่งผลอัน
 ไม่เป็นที่ปรารถนานั้นเสียได้ เหตุตั้งนั้น พุทธาทิบัณฑิตผู้ยินดีในความ
 สงบ จึงได้ส่งสอนคนให้ตั้งอยู่ในขันติธรรม ให้รู้จักอดกลั่นต่อเหตุ-
 การณ์อันจะยั่วให้เกิดโทสะ เพื่อบริรักษตนและผู้อื่นทั้งสองฝ่าย เมื่อมี
 เหตุเช่นนั้นขึ้น ผู้ถูกกระทบกระทั่งน้อมใจไปโดยนัยว่า เขากล่าวเขา
 ทำคุณมีนตน หรือตนถูกเขาข่มเหงเช่นนั้น ความขัดใจย่อมเกิด เป็นเหตุ
 ว่าตอบทำตอบ ถ้าน้อมใจไปโดยนัยว่า เพราะคนทำเช่นนั้นจึงได้ผล
 เช่นนี้ หรือเป็นเวรของตนในหนหลังให้ผล หรือว่าเขาไม่รู้เหตุอัน
 ถองแท้ จึงทำเพราะสำคัญผิด หรือว่าสันดานของเขามักเป็นคนหุนหัน
 เช่นนี้เอง หรือว่าเขาก่อการณก่อนก็จริง แต่ตนตอบ ก็จะทำให้เกิดความ
 เสียหายแก่ตนด้วย เมื่อคิดเห็นเช่นนั้น ขันติย่อมเกิด เป็นเหตุรักษาความ
 สงบ นักปราชญ์ย่อมส่งสอนให้น้อมใจในทางเกิดขันติด้วยประการต่าง ๆ
 ตัวอย่างแห่งผู้ตั้งอยู่ในขันตินั้น เช่นนางอุตตราอุบาสิกา นางเป็น
 ภรรยาแห่งบุตรเศรษฐีกรุงราชคฤห์ นำนางสิริมามาเป็นนางบำเรอสามี
 นางสิริมานั้น ครั้นอยู่มาได้หน่อยหนึ่งก็กำเริบหึงนางอุตตราและพยายาม
 จะทำร้าย ฝ่ายพวกหญิงสาวใช้เห็นดังนั้นก็เข้าป้องกันนายของตน ทบตี
 นางสิริมาเจ็บช้ำ นางอุตตรายังกลับห้ามหญิงสาวใช้มิให้ทำ และเอาเป็น
 ธุระบริหารนางสิริมา ให้อาบน้ำ ทาน้ำมันแก้ฟกกาย ความทำดีต่อของ
 นางอุตตรานั้น เป็นอุบายยั้งนางสิริมาให้รู้สึกความผิดของตนแล้วขอขมา
 โทษ กลับเป็นคนดี ขนมีขันติเป็นเครื่องอยู่ ย่อมเป็นผู้รักษตนและผู้อื่น

ไว้ได้จากความเสียหายนั้น เหตุฉะนั้น สมเด็จพระชินสีห์จึงตรัสยกย่อง
ขันทีคือความอดกลั้นว่าเป็นธรรมสำหรับคฤหัสถ์ชน เป็นประการที่ ๓

ความให้นั้น เรียกชื่อตามบาลีเป็นหลายประการ โดยมากกว่าทาน
ในที่นี้ว่าจาคะ เป็นกิจสำคัญประการหนึ่งของชนผู้อยู่เป็นหมู่เหล่า ใน
ตระกูลอันหนึ่ง สามีกับภรรยา มารดาบิดากับบุตร ยังต้องสงเคราะห์กัน
ด้วยการให้เข้าของ ญาติกับญาติ มิตรกับมิตร ยังต้องเอาใจกันด้วยการให้
บ้านซึ่งเป็นอูบถผูกไมตรี แต่การให้อย่างนี้จัดว่าสงเคราะห์คือยักเหินยว
ใจผูกใจ คนผู้มีอริยาศัยเพื่อแผ่มีเมตตาแก่คนขัดสน สละทรัพย์ของตน
ให้เพื่ออุปถัมภ์โดยฐานเป็นเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ดังนี้ จัดว่าทาน อันคน
ทั้งหลายที่เกิดมาในโลกนี้ กรรมแต่งให้เป็นผู้มีประเภทต่างกัน บางคน
ยากจนขัดสนเพียงจะหาเลี้ยงชีพก็ลำบาก บางคนไม่ถึงกับตกยาก แต่ไม่
มั่งมี บางคนเป็นเศรษฐีบริบูรณ์ด้วยสมบัติจนเหลือใช้ แม้ในทางอื่นก็
ยังต่างกันอีก เช่นเป็นคนพิการหรือมีกำลัง แต่คนทั้งหลายนี้มีสุขมีทุกข์
เนื่องถึงกันไม่มากนักน้อย เช่นไม่มีเพื่อนบ้าน คนมีถิ่นฐานก็เปลี่ยนเปล่
ย้ายไกลซิดกันเข้าเพียงใด สุขทุกข์ของคนเหล่านั้นก็เนื่องไกลถึงกันเข้าเพียง
นั้น บัณฑิตพิจารณาเห็นเช่นนั้น จึงได้สั่งสอนให้รู้จักอารีแก่กันและกัน
ด้วยการให้ที่เรียกว่าทาน แต่การให้นั้น บางอย่างก็ไม่ให้ผลจริงแก่ผู้รับ
เช่นให้ทรัพย์สินแก่คนสามารถแต่เกียจคร้าน หวังจะขอทานท่านกินเป็น
เบื่องหน้า ยิ่งได้ก็ยิ่งจะจมอยู่ในความตกยากไม่มีเวลาพ้น ทำตนให้เป็น
ภาระของผู้อื่นเนื่องนิยต์ กิจเพื่อเป็นผลแก่ผู้รับแล้วจึงให้ จัดว่าสัปปริส-
ทานการให้ของสัตบุรุษ การให้เช่นนั้นเป็นอุบายอุกหนุนให้กันได้สู่ความ

เจริญ เช่นรักษาโรคไข้เจ็บของคนทั้งหลาย เพื่อบำรุงกำลังกายให้บริบูรณ์
ช่วยเกื้อกูลให้ได้ความรู้ความสามารถ อุปถัมภ์พระศาสนาอันสั่งสอน
คนให้ประพฤติดชอบ การให้ประกอบด้วยประโยชน์เช่นนี้จัดว่าจาจะใน
กาลานี้ ผู้บำเพ็ญจาจะนี้มีเศษฐีอนาถบิณฑิกเป็นตัวอย่าง ท่านกฤหบดี
นั้นเป็นคนใจบุญได้อุทิศคนอนาถาให้สามารถตั้งตัวได้ก็มี นามว่า
อนาถบิณฑิก^{๕๕}ก็เป็นเนมิตตกนาม หมายความว่าตนเอง และท่านมีศรัทธา
เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ได้สร้างพระเชตะวันวิหาร ได้อุปการะพระ-
ศาสนาและพระสงฆ์สาวกด้วยประการต่าง ๆ มีเกียรติคุณในทางมีน้ำใจ
เพื่อแผ่ปรากฏมาจนกาลบัดนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสความให้
ว่าเป็นธรรมเนียมปฏิบัติสำหรับคฤหัสถชน เป็นประการที่ ๔

ธรรม ๔ ประการ^{๕๖}นี้ ของบุคคลใดผู้เป็นคฤหัสถ์คือคนครองเรือน
มีอยู่บริบูรณ์ไม่ตกหล่น บุคคลนั้นเมื่อถึงเวลาทำลายขันธสันชีวิต ย่อม
ได้ความอุ่งจิตว่าได้ประพฤติงามตามหน้าที่ มีคุณธรรมคุ้มครองไม่ต้อง
เสวยวิปัสสารเค็ดครอันใจว่า เกิดมาเสียเปล่า ไม่ได้สั่งสมความดีอย่างใด
อย่างหนึ่งไว้ ครั้นจากโลกนี้ไปแล้ว ย่อมมีสุคติเป็นที่ถึงในเบื้องหน้า
สมเด็จพระบรมศาสดาจะทรงสรรเสริญธรรมเหล่านี้ ได้ตรัสเป็นคำทำ
ไว้ว่า “อิมม อญเณปี ปุณฺณสุตฺตํ ปุณฺณ สมณพราหมณ” ขอให้ถาม
สมณพราหมณ์พวกอื่นเป็นอันมากคุเ็ดก “ยถิ สจฺจา ทมา จาคา
ขนฺตยา ภิชฺชโยธ วิชฺชติ” ว่ายังมีธรรมที่ยิ่งกว่าความสัตย์ ความซ่มใจ
ความให้ ความอดทนอีกหรือ

พระองค์ประธานอนุศาสนันไว้ ก็ด้วยพระพุทธประสงค์จะยัง

เวไนยชน ให้ตั้งอยู่ในสามัคคีธรรม และได้รับบรรลุความดีความงามอัน
เป็นผล เป็นอันได้ทรงทำหน้าที่ของพระศาสดาผู้กรุณาอนุเคราะห์ชน
ผู้อยู่ในคำสอน ขอชนนิกรผู้นับถือพระพุทธศาสนา จงปฏิบัติตามพระ-
อนุศาสน์ให้สำเร็จประโยชน์ เป็นธรรมานุธรรมปฏิบัติ คือประพฤติ
ธรรมสมควรแก่ธรรม ก็จะได้ชื่อว่าบูชาพระองค์ด้วยปฏิบัติบูชา ซึ่งจัด
ว่าเป็นบูชาอย่างยิ่ง สำเร็จเป็นมงคลอันล้ำเลิศแก่ตน

ขออำนาจพรแก่ชนผู้ฟังผู้อ่านถกถามรรคนี้ จงมีความเจริญในคติ
โลกคคีธรรม ทวักันเทอดู.

พระกถาอนุโมทนาโชติกัลป์ดีบุญนิชิ

พระนิพนธ์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

พระกถาอนุโมทนา โชติกสวสดีบุญนิธิ

นโม พุทธสส.

ยสฺส ทานน สึเลน	สญฺญเมน ทเมน จ
นิธิ สุนิหิต โหติ	อิตฺติยา ปุริสสฺส วา
เจติยมฺหิ จ สงฺฆเ วา	ปุกฺกเล อติถิสฺส วา
มาตริ ปิตริ วาปิ	อโถ เขมฺมมฺหิ ภาคริ
เอโส นธิ สุนิหิต	อเชยฺโย อนุคามิโย
ปหาย กมณียสฺส	เอตํ อาทาย กจฺจตฺติ.

บัดนี้ เจริญ โชติกสวสดี เจ้าภาพการศพบุณฺหึงสฺน โชฎิการา-
เศรฐสูผู้มารดา บำเพ็ญทักษิณานุประทาน บริจาคทรัพย์มีจำนวนหนึ่ง
หมื่นบาท ถวายไว้ในมหามกุฏราชวิทยาลัย เพื่อบำรุงการเรียนใน
พระพุทธศาสนา จัดว่าเป็นบุญนิธิอันยั่งยืน อาตมาขออนุโมทนา
และขนานชื่อทรัพย์รายนี้ว่า “โชติกสวสดีบุญนิธิ” เพื่อเป็นขุมทรัพย์
คือบุญของสกุลนยงสืบไป.

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงประดิษฐานพระพุทธศาสนาที่
จัดว่าเป็นพระธรรมชั้นไว้ และพระสงฆ์สาวกของพระองค์ได้นำสืบมา
เพื่อสำเร็จประโยชน์แก่มหาชนแม้เกิดในภายหลัง พระพุทธศาสนา
นั้น ย่อมส่องทางปฏิบัติว่าอย่างไรควรละ อย่างไรควรสมทาน ชนผู้
ทำตามย่อมได้บรรลถึงความจำเริญไม่เสื่อมทราม ธรรมย่อมคุ้มครองชน
ผู้ประพฤติธรรมนั้นมิให้ตกต่ำ จึงสำเร็จประโยชน์แก่สัตว์นิกร อัน

พระพุทธศาสนาจักตั้งขึ้นได้ ต้องอาศัยพระศาสดาทรงพร่ำพระชนม์และ
 ความสุขส่วนพระองค์เสีย ด้วยกำลังแห่งพระมหากรุณาในมหาชน
 พระองค์ไม่โยคในราชสมบัติ อันจะพึงได้โดยฐานเป็นรัชทายาท เสด็จ
 ออกทรงผนวชเพื่อแสวงหาธรรมอันจะสำเร็จประโยชน์แก่พระองค์และ
 ผู้อื่น ได้เสียทุกข์ลำบากกรากกรำมาเป็นอันมาก เพราะแปรจากฐานะ
 เดิมอันประกอบด้วยสุขสำราญมาเป็นบรรพชิต ไหนยังจะบำเพ็ญพรต
 อย่างเข้มงวด ครั้นตรัสรู้แล้วได้ทรงยกพระชนม์ของพระองค์ประทาน
 แก่มหาชน ด้วยการทำปัดตประโยชน์ เสด็จเที่ยวเทศนาโปรดชน
 ทั้งหลาย ต้องฝ่าอันตรายแต่คนร้ายกาจ ที่ทรงมุ่งจะสั่งสอนคนและผู้
 อีสสา ต้องใช้พระบัญญัติอันทมิฬของเจ้าลัทธิอื่น ๆ แลพระศาสนา
 ของพระองค์ออกไปโดยลำดับ จนมีบริษัททั้งบรรพชิตทั้งคฤหัสถ์รู้
 ธรรมทั่วถึง จึงเป็นอันว่าได้ทรงประดิษฐานพระพุทธศาสนาสำเร็จ
 และพระพุทธศาสนานี้จักยั่งยืนสืบมา ต้องอาศัยพุทธบริษัทช่วยกัน
 อุปถัมภ์ พระสงฆ์สาวกได้ช่วยกันนำมาด้วยการทำสังคายนาพระ
 ธรรมพระวินัยตั้งไว้เป็นแบบแผน และสั่งสอนสงฆ์ด้วยกันให้เล่าเรียน
 ปฏิบัติ และสั่งสอนคฤหัสถ์ให้ได้ศรัทธาเลื่อมใสรับไว้ประพฤติตาม
 อันจะทำอย่างนี้ ต้องสละชีวิตถวายแก่พระศาสนา ฝ่ายคฤหัสถ์ได้
 เจเลียวทรัพย์อันตนหาได้ด้วยน้ำพักน้ำแรงหรือด้วยการลงทุนที่ต้องเสี่ยง
 ได้เสียเสีย มาบำรุงพระสงฆ์ด้วยปัจจัย ๔ เพื่อมีกำลังทำกิจพระศาสนา
 มากบ้างน้อยบ้าง ตามกำลังทรัพย์ประกอบกับศรัทธา.

เจ้าภาพมาบริจาทรัพย์ถวายไว้ในมหาเมกุฏราชวิทยาลัย เพื่อ

บำรุงการเรียนในพระพุทธศาสนานั้น เป็นอันได้ทำภาระของคนที่ผู้
ครองฆราวาสผู้นับถือพระพุทธศาสนาดังกล่าวมาแล้ว ทักษิณานุประ-
ทานนี้ยังเข้าไปในเขต สมด้วยพระพุทธนิพนธ์ว่า “สงฺโฆ เว ยชตํ
มุจฺ” พระสงฆ์เป็นมุขคือเป็นทางของผู้บริจาต และพระศาสนาจะตั้ง
อยู่สืบไปก็เพราะการศึกษาพระธรรมวินัย ๆ ย่อมรักษาความประ-
พฤติตลอดถึงอริยาสัยของพุทธบริษัทให้เป็นระเบียบกันตามชั้น เหมือน
ด้ายเป็นของยืดอกอกไม้อันร้อยเป็นพวงไม่ให้กระจัดกระจายฉะนั้น ใน
ชั้นต้น สมเด็จพระบรมศาสดาได้ทรงพระอธิษฐานพระชนมายุเพื่อ
ดำรงอยู่กว่าพุทธบริษัทจักรัธรรมทั่วถึง ก็ด้วยทรงพระพุทธดำริเห็น
การศึกษาเป็นสำคัญ อันพระอรหันต์เจ้าย่อมไม่อาลัยในชีวิต จัก
เป็นอยู่ได้เท่าไรก็ตามที สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตั้งพระปณิธาน
เพื่อดำรงพระชนม์อยู่กว่าพุทธบริษัทจักรัธรรมทั่วถึงอย่างนั้น ก็เพื่อ
อนุเคราะห์พระศาสนาให้ตั้งมั่นด้วยกำลังพระมหากุณาในมหาชน เมื่อ
ครั้งจะปรินิพพานได้ตรัสแก่พระอานนท์พุทธอุปัฏฐากว่า พระธรรมวินัย
อันพระองค์ทรงแสดงไว้แล้ว และทรงบัญญัติไว้แล้ว จักเป็นพระศาสนา
ของพุทธบริษัทในเมื่อพระองค์เสด็จล่วงไปแล้ว ก็เพื่อทรงนำในการ
ศึกษาและปฏิบัติพระธรรมวินัย บุชาอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งต้องพระพุทธ
ประสงค์ยิ่งไปกว่าการปฏิบัติพระธรรมวินัยมีการศึกษาเป็นมูลเป็นอันไม่
มี จริงอย่างนั้น ครั้งปรินิพพานสมัยนั้น ได้ตรัสแก่พระอานนท์
ทรงพระปรารภสักการบูชา อันพุทธบริษัททำในเวลานั้นว่า ทิถาคค
ไม่เป็นผู้อันบริษัทสักการะ เคารพ อ่อนน้อม นับถือ บูชา เพียงเท่านั้น

---

๑. นี้แปลใหม่ ให้เต็มและตรงกับตอนหลังที่ทรงไว้

ส่วนบุคคลใด เป็นภิกษุก็ดี เป็นภิกษุณีก็ดี เป็นอุบาสกก็ดี เป็นอุบาสิกา
 ก็ดี มาปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบแท้ เป็นผู้ประพฤติ
 ธรรมสมควร บุคคลนั้นได้ชื่อว่า สักการะ เคารพ อ่อนน้อม นับถือ
 บูชา ตถาคตด้วยบูชาอย่างยิ่ง พระสาวกทั้งหลาย ก็ได้เห็นการศึกษาและ
 การปฏิบัติเป็นสำคัญคู่เดียวกัน จึงได้ทำสังคายนาพระธรรมวินัยตั้งไว้
 เป็นแบบฉบับ และสั่งสอนให้เล่าเรียนและปฏิบัติสืบกันมา สิกขากามตา
 ความเป็นผู้ใคร่ศึกษา จัดว่าเป็นคุณสมบัติประการหนึ่งของภิกษุอัน
 ท่านสรรเสริญ ภิกษุใดขาดคุณสมบัติข้อนี้แล้ว ภิกษุนั้นย่อมเป็นที่นิยม
 น้อยไป พระราहुลพุทธวรโรสได้เป็น “สิกขากาโม” ผู้ใคร่ศึกษาเป็น
 อย่างดี อันสมเด็จพระบรมศาสดาทรงยกย่องในที่ป็นเอตทัคคะ คือเป็น
 ยอดเยี่ยมแห่งพวกภิกษุพุทธสาวกในทางนั้น พระศาสนาจักรุ่งเรือง
 หรือเสื่อม ท่านยกเอาการที่ภิกษุเรียนธรรมหรือมิได้เรียนขึ้นเป็นเหตุ
 ประการหนึ่ง เจ้าภาพริจาคเพื่อบำรุงการศึกษาพระธรรมวินัยของ
 สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น นับว่าได้ทำในทางอันจะยังประ
 โยชน์ให้สำเร็จแก่พระพุทธศาสนา ทั้งได้ทำปารมมารตาของตนอัน
 เป็นที่รักที่นับถืออย่างยวดยิ่ง พาให้มีแก่ใจทำ นี้ยังเจตนาให้บริบูรณ์ใน
 กาลทั้ง ๓ คือในเบื้องต้น ในเวลาทำ ในภายหลัง ย่อมจะได้ความ
 เบิกบานใจเป็นปีติ

ธมฺมปீติ สฺจํ เสติ วิปสฺสนนฺน เจตฺตา

ชนผู้ได้ธรรมปীติคือความอิ่มใจอาศัยธรรม มีใจผ่องใส ย่อมอยู่เป็นสุข

เจ้าภาพบริจาคทรัพย์เป็นทุนนอนไว้เพื่อบำรุงพระพุทธศาสนา
ปรารถนาให้ผู้บุรพการีของตนอย่างนั้นได้ชื่อว่าฝังขุมทรัพย์คือบุญ
ไว้ในพระพุทธศาสนาสมด้วยนิริคณทคาถา ซึ่งได้ยกขึ้นไว้ในเบื้องต้น
แล้วเป็นอาทิว่า

ยสฺส ทานน สึเลน สญฺญเมน ทเมน จ
แปลความว่า ชนผู้เป็นสตรีกิติ เป็นบุรุษกิติ มาฝังขุมทรัพย์ไว้
ในเจตีย์ ในสงฆ์ ในบุคคล ในแควมาหา ในมารดาบิดา หรือในพี่
ชายพี่หญิง ด้วยการให้ การบริจาค ด้วยการรักษาศีล ด้วยการสำรวม
ความประพฤติ และด้วยการข่มใจ ขุมทรัพย์นั้น ชื่อว่าอันชนผู้นั้นฝัง
ไว้ดีแล้ว อันใคร ๆ ไม่พึงผจญได้ เป็นบุญนิธินั้นจะติดตามไป
เขาก็คือนิธินั้นไปในปรภพ เมื่อถึงคราวจะต้องละสิ่งทั้งปวงแล้วจึงไป
กันนี้.

อธิบายความว่า คนโบราณย่อมเก็บทรัพย์อันเหลือใช้ด้วยฝังไว้
ในดิน สมเด็จพระมุนิพรตเจ้าการบริจาคเป็นการบุญว่าบุญนิธิตามทรัพย์
คือบุญดังนี้ เทียบด้วยการฝังทรัพย์คือสินนั้น ทรัพย์คือสินอันเขาฝังไว้
ในดินลึกเท่าลึกจนถึงน้ำเป็นที่สุด ด้วยหมายใจว่า เมื่อภิกษุระเกิดขึ้น
เช่นจำจะต้องเสียแก่หลวงหรือถูกโจรบีบบัง เป็นหนี้สินเขา หรือเกิด
ทุกข์ภัย หรือมีวิบัติอย่างอื่นขึ้น จะได้ชักเอาขึ้นใช้ ถึงอย่างนั้น
ทรัพย์นั้นย่อมไม่สำเร็จประโยชน์แก่เขาทุกเมื่อไปทั้งนั้น ทรัพย์เคลื่อนที่
เสียก็ได้ เขาสิมฐานที่เสียก็ได้ พวกนาคหรือพวกยักษ์เอาไปเสียก็ได้
หรือพวกภูติร่วมมือคนผู้ไม่ชอบกันลักขุดเอาไปเสียก็ได้ สุดแต่ว่าสนับสนุน
ลงเมื่อใด ทรัพย์นั้นจักพินาศสิ้นเมื่อนั้น ส่วนทักษิณอันทายาททายา

บริจาคนั้นพระเจดีย์มีถวายเป็นพุทธรูปบูชาเป็นอาทิ หรือในพระสงฆ์หรือ
เฉพาะองค์ภิกษุเป็นส่วนปาฏิบุคลลิก หรือได้เผื่อแผ่แก่แขกผู้มาหาถึงถิ่น
เป็นส่วนนอติพิลลิต หรือได้เกื้อกูลมารดาบิดาพี่ชายพี่หญิงของตน และกุศล
อย่างอื่นอีก เป็นต้นว่า รักษาศีล การสำรวมความประพฤติและการ
คอยข่มใจไม่ให้ระเหิงในการบาป อันเขาได้บำเพ็ญ เชื่อว่าเป็นบุญนิธิ
ชุมทรัพย์คือบุญ อันเขาฝังไว้แล้วด้วยดี อันใคร ๆ ไม่สามารถผจญ
เอาไปได้ เป็นกุศลอันจะติดตามไปในปรภพ เมื่อถึงคราวจะต้องละสิ่ง
ทั้งปวงไป เขาก็พาเอาบุญนิธินั้นไป แม้ในทุกวันนี้ คนมีวิจารณ์ญาณ
หาได้ฝังทรัพย์สินไว้ในดินไม่แล้ว ได้เก็บไว้ในธนาคารเพื่อเกิดผล ถึง
อย่างนั้นก็ยังไม่พ้นจากวิบัติไปได้ทีเดียว ส่วนทรัพย์อันเจ้าของได้บริจาคน
ไปในการบุญนั้น ย่อมเป็นจำนวนยั่งยืนไม่สาธารถแก่อันตรายทั้งหลาย
พันวิสัยอันพวกโจรจะปองเอาไป เจ้าของเชื่อว่าได้ถือเอาสาระแห่งทรัพย์
นั้น กล่าวคือได้บริจาคนในการบุญคราวใด เชื่อว่าได้ผนวกจำนวนแห่ง
ประโยชน์อันได้ทำแก่ผู้อื่นขึ้นคราวนั้น บัณฑิตย่อมสรรเสริญคนบริโภก
สมบัติ ผู้รู้จักเผื่อแผ่แก่ผู้อื่นไว้ว่า

ทตฺวา จ ภูตฺวา จ มหानุภาวํ

อนินทิตา สกฺกมุเปนฺติ จานํ

แปลว่า ครั้นให้แล้ว และบริโภกแล้ว มีอาภุญาพใหญ่ เป็นผู้ไม่ถูก
นินทา ย่อมไปสู่สถานสวรรค์.

อนึ่ง คนเราเกิดมาแล้วมีอันจะตายเป็นสภาวะเช่นนั้น การเป็นอยู่
ของเขาแม้สั้นยาว จักมีสาระอะไร นอกจากได้ทำประโยชน์เกื้อกูลกัน

และกันไว้ บัณฑิตย่อมกล่าวสรรเสริญความเป็นอยู่ของชนผู้ได้ทำปรัตถ
 ประโยชน์ว่า “อโมฆี ตสฺส จีวิตํ” ชีวิตของเขาย่อมไม่เปล่า โดยนัยนี้
 ชนใดแม้เป็นอยู่ยืดยาว แต่ไม่ได้ทำประโยชน์แก่ใคร ๆ ชนนั้นชื่อว่า
 เป็นอยู่เปล่า ๆ เป็นผู้อภัพ ฝ่ายชนใดทำประโยชน์ให้แก่คนเป็นอันมาก
 หากเป็นอยู่ไม่ถึงไหน ชนนั้นชื่อว่าไม่เป็นอยู่เปล่า ได้อัศภาพเป็น
 มนุษย์ด้วยดี ไม่เสียที่เกิดมา เจ้าภาพตั้งใจจะฉลองคุณมารดา บริจาค
 ทรัพย์เป็นบุญนิธิไว้ในพระพุทธศาสนาอย่างนี้ พึงมีความอึดใจว่าตน
 เป็นผู้ไม่อภัพ ไม่เกิดมาเปล่า ได้ฉลองคุณมารดา และได้ช่วยบำรุง
 พระพุทธศาสนา ธรรมปิตินจกนำสุขมาให้เป็นอันสูงส่ง ขอบุญนิธินี้
 จงถวามั่นคงอันวยผลแก่สกุลโซติกสวสดี ทั้งมารดาบิดา และเจ้าภาพ
 เป็นนิത്യ เทอญ.

พระธรรมเทศนา

**อนุโมทนาบริจาคทานของมหาชน
ในการสร้างโรงเรียนนักธรรมคณะกรุงเก่า**

พระนิพนธ์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

พระธรรมเทศนา

อนุโมทนาบริจาคของมหาชน

ในการสร้างโรงเรียนนักธรรมคณะกรุงเก่า

ภาสิตมัท เทน ภควตา ปรีนิพพานสมเย “โย โว
อานนท มยา เทลิตโต ปญฺจตฺโต ธมฺโม จ วินโย จ โส โว
มมจฺเจยน สตุถา”ติ

บัดนี้ จักแสดงพระธรรมเทศนาอนุโมทนาบริจาคของมหาชน
ในการสร้างโรงเรียนนักธรรมคณะกรุงเก่าหลังนี้ เมื่อศกหลัง ได้เปิด
สนามมณฑลสอบความรู้ธรรมวินัยของภิกษุสามเณรคณะกรุงเก่า คณะ
เมืองอ่างทอง คณะเมืองสิงห์บุรี ผู้สอบได้ ได้เป็นนักธรรมของคณะ
มณฑล สำหรับคณะกรุงเก่า ได้เปิดสนามเมืองสอบที่วัดเสนาสนา-
รามนี้ เนื่องจากกรณีเช่นนี้ พระครูโยคานุกูล (มหารอด) ผู้ค
งการเล่าเรียนวัดนี้ ประสงค์จะสร้างโรงเรียนขึ้นไว้เพื่อเป็นที่ฝึกสอน และ
เป็นที่สอบความรู้ของคณะเมืองนี้ พระสงฆ์เจ้าคณะเมือง และ
เจ้าคณะแขวงเป็นหัวหน้า ข้าราชการ มีสมุหเทศาภิบาล อธิบดีศาล
มณฑลและผู้รักษากรุงเป็นหัวหน้า อนุโมทนาเห็นชอบด้วย ช่วยรับเอา
เป็นธุระ บอกเรียไรต่อไป ได้ทรัพย์มีจำนวนหมื่นบาทเศษ พอเป็น
มูลค่าสร้างโรงเรียนหลังนี้ขึ้น โรงเรียนนี้มีส่วนยาว ๑๓ วา ๒ ศอก
มีส่วนกว้าง ๔ วา ๒ ศอก บันเป็น ๓ ห้อง มีมุขด้านหน้าสองข้าง

ผากระดานทาสี หลังคามุงกระเบื้อง พื้นไม้จริง จ่ายสันมูลค่า ๘,๐๐๐ บาทเศษ สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงทราบแล้ว ทรงพระอนุโมทนา ถ้ามูลค่าไม่พอจักพระราชทานเพิ่มให้สำเร็จ แต่เมื่อมูลค่าพอแล้ว จักพระราชทานโต๊ะเก้าอี้สำหรับใช้ในโรงเรียนต่อไป บัดนี้ การสร้างโรงเรียนสำเร็จแล้ว ผู้เป็นเจ้าการทั้งหลาย มีพระครูโยคานุกุลเป็นต้นปรารภฉลองโรงเรียน ข้าพเจ้าได้กำหนดวันที่ ๒๒ ที่ ๒๓ มีนาคม ๒๔๕๘ นี้ ให้เนื่องกับสอบองค์นักเรียนประจำศกนี้ เพื่อท่านทั้งหลายผู้มีส่วนบริจาจะได้อนุโมทนากุศลของท่าน.

อันการเรียนย่อมเป็นสำคัญของคนทั้งปวง โลกนี้ย่อมมีธรรมดาคงอยู่ ย่อมเป็นไปในอำนาจของธรรมดา และคติของธรรมดานั้นให้ผลร้ายก็มี ให้ผลดีก็มีแก่คนเรา ตัวอย่าง โรคอันเกิดขึ้นย่อมเป็นคติของธรรมดาอย่างหนึ่ง อันให้ผลร้ายแก่คนเรา สรรพคุณยาแก้โรค เป็นคติของธรรมดาอย่างหนึ่งเหมือนกัน ย่อมให้ผลดีแก่คนเรา ถ้าไม่รู้จักคติของธรรมดา ย่อมไม่สามารถจะหลีกเลี่ยงผลร้ายและจะถือเอาผลดี ต้องคอยเสี่ยงเคราะห์ดีเคราะห์ร้ายอยู่ตามธรรมดา ถ้ายังรู้จักคติของธรรมดาแล้ว จะได้หาทางหลีกเลี่ยงหรือแก้ไขผลร้ายเสียและจะได้ประกอบทางให้เกิดผลดี โรคอย่างหนึ่ง ๆ เช่น ฝีดาษและป่วงเป็นต้น เมื่อคนยังไม่รู้จักวิธีแก้ไข ย่อมผลาญชีวิตของคนเสียเป็นอันมาก จนปรากฏเป็นโรคร้ายอันน่าสยดสยอง ถึงกับเข้าใจว่าเป็นโรคอันผีสิงบันดาลให้เกิด ครั้นเข้าใจวิธีแก้มาแล้ว

บัดนี้ ปรากฏว่าเป็นโรคร้ายอย่างหนึ่งเท่านั้น อันจะต้องกบฏป้องกันหรือ
รีบแก้ไขเสียทันที และเมื่อคนเรารู้จักเอาสรรพคุณมีของเกิดแต่ต้นไม้
เป็นต้นมาประกอบเป็นยา และใช้สำหรับแก้โรคต่าง ๆ ความรู้นั้น
ย่อมช่วยชีวิตคนไว้ได้มากกว่ามากเหมือนกัน.

อันจะรู้จักของธรรมชาติอย่างนั้น ต้องพบปะมาเอง จนได้ความ
สังเกตจำไว้เป็นหลักไว้ หรือได้รับคำบอกของคนอื่น มีบิดามารดา
และครูอาจารย์เป็นต้น ความสังเกตของคนเราชั่วชีวิตหนึ่ง มีประมาณ
น้อยนัก ไม่พอจะคุ้มตัว ความบอกเล่าของคนผู้ยังมีชีวิตก็จุกกัน ไม่
ได้เท่าไรนัก แต่หลักนี้อาจขยายให้กว้างขวางออกไปได้ คือได้รับ
บอกเล่าของคนต่างปฐมนิสัยกันมาหลายชั่ว รวมความสังเกตของคนหลาย
คนเข้า ความเคยได้ยินได้ฟังนั้นแลเป็นต้นเค้าแห่งการเรียนรู้ เรียกใน
บาลีว่าพาหุสัจจะ แปลว่าความได้ยินได้ฟังมาก เมื่อมนุษย์เรารู้จัก
ใช้หนังสือ ย่อมอาจจดถ้อยคำ และความสังเกตเห็นของคนปฐนหลัง ๆ
ไว้ได้ ทั้งจดได้ละเอียดลออกว่าลำพังจำด้วย เป็นอันได้เรียนความรู้
ความเข้าใจของคนปฐนหลัง ๆ เข้าไปได้มาก ความรู้อันกว้างขวางนี้
สำหรับใช้เทียบเคียงกับกรณีในปัจจุบัน และสำหรับคาดหน้าแห่ง
ส่วนอนาคตได้อีก.

ในพระพุทธศาสนา การศึกษา ย่อมเป็นกิจจำเป็นเหมือนกัน
ครั้งแรกตรัสรู้ ผู้รับก็ยังมีน้อย ความจำเป็นก็ยังมีน้อย บรรพชิต
ผู้ได้ศรัทธาเลื่อมใส ย่อมตนเป็นสาวกของพระศาสดา กอปรประพฤติ
กายวาจาใจตามพระศาสดาก็แล้วกัน แม้จะไปประกาศพระศาสนา จะ

ทูลถามให้ทราบพระพุทธาธิบายพอเป็นเค้าเงื่อน ก็พอจะได้ เช่น พระศาสดาทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์เป็นตัวอย่าง จำเนียรกาลล่วงมา มีผู้ศรัทธาเลื่อมใสนับถือพระพุทธศาสนาเข้า มีทั้งบรรพชิตทั้งคฤหัสถ์ พระศาสดาท้องทรงตั้งพระพุทธบัญญัติไว้สำหรับปกครองบรรพชิต และทรงแสดงธรรมสั่งสอนโดยฐานานุรูปของบริษัท ๒ จำพวกนั้น เมื่อมีภิกษุทำไม่สมควรขึ้น ได้ทรงตั้งพระพุทธบัญญัติขึ้นโดยลำดับ ที่ทรงตั้งไว้แล้วแต่ไม่เหมาะ ได้ทรงแก้ไขยกย้ายให้ถึงเข้าบ้าง ให้หย่อนลงบ้าง นี้เรียกว่าอนุบัญญัติ พระบัญญัติก็ดี พระอนุบัญญัติก็ดี รวมเรียกว่าพระวินัย ภิกษุผู้เข้ามาบวชใหม่ไม่ได้ศึกษาแล้ว ไม่อาจรู้และไม่อาจประพฤติให้ถูกต้อง ด้วยเหตุนี้แลสมเด็จพระบรมศาสดาจึงตรัสให้ผู้จะอุปสมบทมีอุปัชฌายะ มีอาจารย์ และต้องอยู่ศึกษาในสำนักของพระอุปัชฌายะ และพระอาจารย์ ๕ ปีก่อน จึงจะอยู่ได้ตามลำพังตน เรียกว่าถือนิสัย และทรงอนุญาตเฉพาะภิกษุผู้ใหญ่เป็นเถระ มีพรรษาพ้น ๑๐ แล้ว ให้เป็นอุปัชฌายะผู้ให้บรรพชาอุปสมบท และเป็นอาจารย์ให้นิสัย อีกทางหนึ่ง ภิกษุผู้อุปสมบทใหม่ไม่สามารถจะรู้ว่าภิกษุมีธรรมะอย่างไร จำจะต้องเรียนเหมือนกัน และไม่ใช้จะต้องเรียนเฉพาะธรรมของตน จะต้องเรียนธรรมของคฤหัสถ์ไว้ด้วยเหมือนกัน เพื่อจะได้แนะนำเขาในทางพระศาสนา เมื่อสมเด็จพระบรมศาสดาผู้เจ้าของพระพุทธศาสนานิพพานแล้ว การศึกษายังจำเป็นมากขึ้น เพราะฉะนั้น พระมหาเถระทั้งหลายจึงได้ประชุมกันเป็นคราว ๆ มา ได้ถามสอบสวนเลือกคัดข้อธรรมข้อวินัยที่ว่าพระ-

ศาสนาได้ทรงแสดงได้ทรงบัญญัติไว้แท้จริง ตั้งไว้เป็นแบบแผนสำหรับ
ถือเป็นประมาณ เพื่อห้ามความทุกข์ความเดือดร้อนเสีย จนในที่สุด ได้
จารึกลงเป็นอักษรที่เรียกว่าสังคายนา พระภิกษุสงฆ์ในภายหลัง ย่อม
อาศัยหลักธรรมวินัยที่ท่านได้สังคายนามานี้ ศึกษาสืบกันมา.

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เมื่อครั้งจะนิพพาน ได้ตรัสแก่
พระอานนท์พุทธอุปัฏฐากไว้ว่า อานนท์ ธรรมะก็ดี วินัยก็ดี อย่างใด
อันเราได้แสดงไว้แล้ว ได้บัญญัติไว้แล้ว แก่ท่านทั้งหลาย เมื่อเรา
ล่วงไปแล้ว ธรรมวินัยนั้น จักเป็นศาสนาของท่านทั้งหลาย มี
พระพุทธภาษิตไว้ดังนี้ ก็เพื่อจะให้ภิกษุบริษัทถือพระธรรมวินัยเป็น
หลัก จะได้ไม่เปลี่ยนใจว่าพระศาสนามีพระศาสดาล่วงไปเสียแล้ว
ยังมีผู้เรียนผู้ปฏิบัติพระศาสนาอยู่เพียงใด พระศาสนายังชื่อว่าตั้งอยู่
และผลแห่งความปฏิบัติยังจักมีเพียงนั้น.

ก่อนแต่ั้น การเรียนพระธรรมวินัยชั้นต่ำ ย่อมเป็นไปตาม
สำนัก เจ้าสำนักผู้เป็นอุปัชฌายะ อาจารย์ มีความรู้และเอาใจใส่ ย่อม
พรั้งสอนศิษย์ของตน เธอทั้งหลายย่อมได้รับความฝึกหัดพอสมควร
กาลเทศะ เจ้าสำนักขาดความรู้หรือไม่เอาใจใส่ ศิษย์ย่อมไม่ได้รับ
ความฝึกสอน จึงไม่ค่อยรู้อะไร เมื่อเป็นเช่นนั้น ก็สุดแต่กระแสน้ำ
แห่งกิเลสจะพัดเอาไป จุสวระอันกระแสน้ำอันเชี่ยวพัดไปจนนั้น
เมื่อเป็นเช่นนั้น ปาปภิกษุนี้ จึงประพัตินอกกริตนอกรอย เป็นเหตุ
ว่าความของผู้ถือพระศาสนาแท้จริง และทำพระศาสนาให้เศร้าหมอง
ต่อมาถึงการเรียนบาลีเป็นชั้นสูง จึงได้เรียนตามหลักสูตรของสนาม

หลวง ในพระบรมราชูปถัมภ์ของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน การสอบ
 ความรู้บาลีของพระสงฆ์นั้น มีมาในประเทศนี้ก่อนสอบความรู้อย่างอื่น
 และเป็นหลักสำหรับการเรียนพระศาสนาด้วย แต่ผู้สอบความรู้บาลี
 ได้เป็นบาเรียนแล้ว ยังจะต้องเรียนพระธรรมวินัยจากพระคัมภีร์อีก
 จึงจะสำเร็จประโยชน์ในทางพระศาสนา แต่โดยมากไม่ค่อยมีบาเรียน
 สนใจถึงอย่างนั้น แม้บาเรียนเองจึงไม่ค่อยรู้อะไรเหมือนกัน วิธี
 เรียนก็ยุ่งยาก ทั้งสอนแก่ผู้ไม่มีความรู้อื่นเป็นพื้นมาก่อนด้วย จึงมีผู้
 เรียนรู้ช้า มักคลายอุตสาหะเสียในระหว่าง การเรียนบาลีสูงเกินไป
 สำหรับภิกษุสามเณรทั่วเมือง มีได้ในบางเมือง คือกรุงเก่านี้เอง กับ
 เมืองเพชรบุรี แม้อย่างนั้น ก็มีเป็นครั้งเป็นคราวเท่านั้น นอกจากเรียน
 ตามสำนักคงกล่าวแล้ว ในหัวเมืองเลยไม่มีหลักแห่งการเล่าเรียน
 อย่างอื่นในทางพระศาสนา.

ในรัชกาลปัจจุบันนี้ สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า
 พระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์แก่คณะสงฆ์ ให้จัดการเล่าเรียนพระ-
 ศาสนาขึ้น ทั้งแต่การเล่าเรียนเป็นขั้นบันไดขึ้นไป จนถึงการศึกษา
 เป็นอย่างสูง ให้เข้ารูปกัน บัดนี้ ในหัวเมือง เช่น ในกรุงเก่านี้เอง
 จึงได้เรียนและสอบความรู้ตามหลักสูตรขององค์นักธรรมเช่นสอบเมื่อศก
 หลัง และมีตัวอย่างพิมพ์แจกแผนกหนึ่งนั้น การเรียนนี้ย่อมเป็น
 ทางสืบอายุพระพุทธศาสนา สมตามคำกล่าวมาแล้วว่า พระศาสนา
 จะคงอยู่ได้ เพราะมีผู้เรียนรู้และผู้ปฏิบัติ ท่านทั้งหลายผู้บริจาค
 ทรัพย์มากบ้างน้อยบ้าง ตามกำลังศรัทธาหรือตามกำลังแห่งทรัพย์

เพื่อสร้างโรงเรียนนักระดมคณะกรุงเก่านี้ ชื่อว่าได้อุดหนุนการเรียน
ในทางพระศาสนาของภิกษุสามเณร เป็นอันได้ทำกรณียะอย่างหนึ่ง
เนื่องด้วยพระศาสนา.

อนึ่ง ขอท่านทั้งหลายจงแลดูรูปโรงเรียนนักระดมคณะกรุงเก่านี้
ที่หลังใบปกหนังสือนี้ จะเห็นได้ว่าทรัพย์อันท่านบริจาคโดยที่สุดเพียง
คนละบาทหรือน้อยกว่านั้นลงมา ยังรวมกันเข้าได้เป็นจำนวนอันมาก
สร้างโรงเรียนใหญ่ได้หลังหนึ่ง จงเห็นอำนาจของความสามัคคีเถิดว่า
มีกำลังเพียงไร ถ้าท่านทั้งหลายได้ร่วมใจกันในกิจอื่น เป็นการส่วน
ครอบครัวก็ดี เป็นการเมืองก็ดี เป็นการพระศาสนาก็ดี ความสามัคคี
นี้จักเป็นกำลังให้สำเร็จ แท้ความสุขความจำเริญจักมีแก่ท่านทั้งหลาย
สมด้วยบาทพระคาถาว่า “สุขา สุขขสฺส สามคฺคี” แปลว่า ความ
พร้อมเพรียงของคนผู้เป็นหมู่เหล่า ย่อมนำความสุขมาให้ ดังนี้.

“ธมฺโม หเว รกฺขติ ธมฺมจารี” ธรรมะย่อมรักษาผู้ประพฤติ
ธรรมะ “ธมฺโม สฺจจิณฺโณ สุขมวหาติ” ธรรมะที่ประพฤติดีแล้ว
ย่อมนำสุขมาให้ ท่านทั้งหลายผู้ตั้งอยู่ในธรรมะของตน ช่วยชวนช่วย
บำรุง บริจาคบ้าง ในการสร้างโรงเรียนนักระดมคณะกรุงเก่านี้ จง
รู้เรื่องด้วยความรู้ สมบูรณ์ด้วยโภคทรัพย์ และมีพวกพ้องมาก จงได้
ประสบพบเห็นความเจริญทุกเมื่อ เทอญ.

พระรัฐประศาสน์ ปุริมภาค

เทศนาพิเศษ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

ถวาย

ในการพระราชพิธีรัชมงคล

เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติอย่างเข้าปีที่ ๕๐

แห่ง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕

ร. ศ. ๑๒๖

พระราชโองการโปรดเกล้าฯ

เทศนาพิเศษ

นมตถุ สุกตลล

คุณนุญเจ ธรรมานาน	ชิมห่ กจฺณติ ปุํกโว
สพฺพา ตา ชิมห่ กจฺณติ	เนตฺเต ชิมห่ กเต สติ
เอวเมว มนุสฺเสสฺสุ	โย โหติ เสฏฺฐสมฺมโต
โส เจ อธมฺมํ จรติ	ปเคว อิตรา ปชา
สพฺพิ รณฺฑิ ทุกฺขํ เสติ	ราชา เจ โหตฺยธมฺมโก
คุณนุญเจ ธรรมานาน	อุหฺ กจฺณติ ปุํกโว
สพฺพา ตา อุหฺ กจฺณติ	เนตฺเต อุหฺ กเต สติ
เอวเมว มนุสฺเสสฺสุ	โย โหติ เสฏฺฐสมฺมโต
โส เจ ธมฺมํ จรติ	ปเคว อิตรา ปชา
สพฺพิ รณฺฑิ สฺสํ เสติ	ราชา เจ โหติ ธมฺมโก

บัดนี้ สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า เสด็จดำรงสิริราช-
มไหศวรรย์ ในกรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทร์ ปกครองสยาม
ราชอาณาจักร ยินมาโดยสวัสดิ์ จำเดิมแต่จุลศักราช ๑๒๓๐ จนบัดนี้
(จ. ศ. ๑๒๖๕) ย่างเข้า ๔๐ พรรษา เสมอด้วยรัชสมัยสมเด็จพระ
รามาธิบดีที่ ๒ ซึ่งเสด็จดำรงราชสมบัติ ในกรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยา
ในจุลศักราช ๘๓๒ ถึง ๘๗๑ ปี ที่เป็นยี่สิบในยุคนั้น จักว่าเป็นมหา
มงคลสมัยสำคัญของแผ่นดิน และเป็นโอกาสที่จะทรงแสดงกตเวทิตา
สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินในครั้งนั้น แต่บรรดาที่ได้ทรงกระทำคุณแก่พระ

ราชอาณาจักรมา ทั้งจะได้ทรงแสดงพระปรานีถึงพระเจ้าแผ่นดินอัน
 เศษ ซึ่งมีเหตุเกิดขึ้นเพราะต้องทรงราชการระอันหนักเกินสามารถ จึง
 ทรงพระปรารภการบำเพ็ญพระราชกุศลและสมโภช โปรดเกล้าฯ ให้ตั้ง
 การที่พระราชวังเก่า ณ กรุงศรีอยุธยา เชิญพระพุทธรูปปฏิมาต่างปาง
 ประจำรัชกาลของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลายซึ่งดำรงราชสมบัติใน
 กรุงศรีอยุธยาและกรุงธนบุรี รวม ๓๕ พระองค์ ขึ้นประดิษฐานบน
 พระแท่นเศวตฉัตรในพระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาทตามเวลา ทรงบำเพ็ญ
 พระราชกุศลถวายสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ เป็นพิเศษเวลาหนึ่ง ถวาย
 สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินนอกจากนั้นอีกเวลาหนึ่ง ทรงบริจาคนไทยธรรมมี
 ภาคว่าจำนวนแห่งปีรัชกาลทุกพระองค์ จำนวนพระสงฆ์วันแรก ๔๐ รูป
 วันหลัง ๔๑๗ รูป มีมหรสพสมโภช ๓ เวลาทั้งวันนี้ สมเด็จพระบรมพิตร
 พระราชสมภารเจ้า ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณานุปทานส่วน
 บุพพเปตพลีนี้ ต้องด้วยแบบอย่างของโบราณบัณฑิต มีพจนประพันธ์
 ภาษิตแสดงธรรมนิยมสืบมาว่า

ขงกฤษจรมมณั กตฺวา	ทชฺชา ทานมมจฺณรึ
บุพฺพเปตฺว อรพฺภ	อถฺวา วตฺถุทวตา
เต เจว ปุชิตา โหนติ	ทายกา จ อนิบุผลา

ความว่า วิญญูชนผู้รู้จักถือเอาสารประโยชน์ ทำเหตุอย่างใด
 อย่างหนึ่งเป็นอารมณ์ คือ ประราภบุพพเปตชนผู้ล่วงลับไปก่อนแล้วก็ดี
 ประราภวตฺถุทวตาผู้สังสถในนิवासสถานด้วยสามารถอภิบาลรักษาก็ดี
 เป็นเหตุแล้ว พึงเป็นผู้ไม่ตระหนี่หวงแหนโภคสมบัติ พึงบริจาคนไทย

ธรรมพัสดุเป็นทาน บุปผเปตชนหรือวัตถุเทวคาเหล่านั้น เป็นอัน
 วิญญูนั้นได้บูชาสักการะแล้ว ด้วยมาแสดงอาการปรารภถึง ทั้งทายกผู้
 บริจาคเล่า ก็ย่อมไม่ไร้ผลที่จะพึงได้ ทานมัยกุศลย่อมสำเร็จแก่ผู้บำเพ็ญ
 นั้นเอง ทตฺวา จ ภุตฺวา จ มหานุภาวํ อนินทิตฺโต สกฺกมุเปติ จานํ
 ครั้นบริโภคนสมบัติและบริจาคทานมีอานุภาพใหญ่เช่นนั้นแล้ว เมื่อยังทรง
 ชีพอยู่ ก็ไม่เป็นผู้ที่ปราศญาติเทียม ครั้นละโลกแล้ว ย่อมเข้าถึงทิพย-
 สถาน การบำเพ็ญทักษิณานุปทาน ส่วนบุพผเปตพลี และเทวคาพลี
 เป็นประเพณีของโบราณบัณฑิต มีคาถาภาษิตแสดงประโยชน์ไว้ด้วย
 ประการดังนี้

บัดนี้ จะรับพระราชทานพรรณนาอนุบุพพิณฑาแห่งสยามรัฐมณฑล
 ในยุคต้น แต่ครั้งกรุงเทพทวารวดีครี้อยูดยังเป็นพระบรมราชธานีที่
 เสด็จอยู่แห่งสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน โดยอนุรูปแก่สมัย เพื่อจะได้ทรงพระ
 บำจจเวกชนโดยกระแสความ และได้ประสาทสังเวชไปตามเหตุอันเป็น
 มา แท้ที่พระสติพระญาณก็จะเกิดขึ้น เป็นอุปการะแก่พระคุณสมบัติ
 อุตตสัมมาปณิธิ วุฒิสิริสวัสดิ์ก็จะเกิดเป็นผล แต่สมเด็จพระบรมพิตรพระ
 ราชสมภารเจ้ากับรัฐมณฑลทั่วจังหวัด แม้สมเด็จพระบรมศาสดาก็ได้
 ตรัสเทศนาพรรณนาถาเช่นนี้ ตามเหตุที่เกิดขึ้นอันเป็นทางจะสำเร็จ
 ประโยชน์แก่พุทธเวไนย เช่น ตรัสเล่าประวัติแห่งกุสาวดีราชธานีไว้
 ในมหาปริณิพพานสูตร แสดงให้เห็นว่ากรุงกุสาวดีนั้นเดิมก็เป็นพระมหา
 นครอันไพศาล มั่งคั่งสมบูรณ์ เป็นที่เสด็จอยู่แห่งพระเจ้าจักรพรรดิราช
 แต่อย่างนั้น ยังอาจกลบกลายมาเป็นกุสินารานครน้อยในบัดนี้ อัน

พวกมัลลกะศัตรีย์ปกครองโดยคณะ เป็นเมืองคอนและอัครัต ความเปลี่ยนแปลงไปด้วยอำนาจวัฒนะและหายนะย่อมมีตามสมัย สารุชนคำนึงไปตาม ก็จะได้ความสังเขปอันเป็นมูลแห่งอุปมาท สมเด็จพระโลกนาถทรงประกอบพุทธเวไนยในประโยชน์นั้น ๆ ด้วยกถาเช่นนั้น มีอุทาหรณ์ถึงถาวยวิสัยนามา

ก่อนแต่ยุคแห่งกรุงศรีอยุธยา นั้นสันนิษฐานว่า สยามประเทศนั้น ในเวลาที่พวกไทยได้แผ่ลงมาถึงแล้ว บางคราวมีอาณาเขตไม่ได้รวมอยู่ในอำนาจอันเดียวกัน บ้างเป็นจังหวัด ต่างมีพระราชาครอง ทำนองเดียวกับศักยชนบทก่อนครั้งพุทธกาล พึงสันนิษฐานเห็น เช่น นครสุโขทัย ในมณฑลเหนือ นครอยุธยา ในมณฑลกลาง นครศรีธรรมราช ในมณฑลใต้ หรือยังจะแยกจังหวัดออกไปจากนี้อีกก็เป็นได้ ชื่อนี้พึงสารกแม้ด้วยข้อความในพระราชพงศาวดาร ตอนแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ ยังต้องปราบหัวเมืองฝ่ายเหนืออยู่อีก และเมืองหลวงของมณฑลเหล่านี้ ก็น่าจะย้ายที่ไปบ้าง มีอย่างเช่นสุโขทัยกับเมืองศรีสัชนาลัย อยุธยากับละโว้ เหตุทั้งนั้น ในชั้นหลัง จึงยังมีเมืองเป็นหลายตำบลอันมีตราภแห่งถาวรวัตถุของโบราณ หรือตำนานปากเหลืออยู่ เป็นเครื่องพิสูจน์ว่า ได้เคยเป็นเมืองสำคัญมาแต่ก่อน นอกจากนครที่ระบุชื่อไว้แล้ว คือเมืองกำแพงเพชร เมืองพระพิษณุโลก เมืองสุพรรณบุรี เมืองนครไชยศรี เมืองราชบุรี เมืองเพชรบุรี เป็นอาทิ บางสมัย เมืองใดมีอำนาจ ก็รวมเมืองอื่นเข้าไว้ในอาณาเขต แต่โดยเอกเทศหรือทั้งหมด ดังได้เคยมีปรากฏมาคราวหนึ่งว่า สมเด็จพระ

พระร่วงเจ้าผู้ครองกรุงสุโขทัย มีอำนาจใหญ่แผ่อำนาจจักรไ้ทั่วแผ่นดินสยาม เมื่อจุลศักราชราว ๖๑๘ ไปหา ๖๕๔ ปีมีพระราชเสวยราชย์ในฝ่ายเหนือสืบพระวงศ์ลงมา จนถึงรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ จึงได้เข้ารวมอยู่ใต้พระบารมี

บัดนี้ จะรับพระราชทานพรณนาถึงประพตติเหตุอันเป็นไปในยุคแห่งกรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยาราชธานี เป็นลำดับไป เมื่อจุลศักราชไ้ ๗๑๒ ปี สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ซึ่งมีพระฉายาภิไธยว่าพระเจ้าอยู่ทอง เสด็จเลื่อนจากกรุงเทพนครพระราชธานีเดิม ซึ่งสันนิษฐานในชั้นหลังว่า ตั้งอยู่ในแขวงเมืองสุพรรณบุรีเดิวนั้น มาตั้งนครศรีอยุธยา ซึ่งเคยเป็นเมืองหลวงมาเดิมในมณฑลกลาง เป็นพระราชธานีชั้นอีกชานานนามว่า กรุงเทพมหานครบวรทวารวดีศรีอยุธยา และเหตุที่กลับตั้งนครนี้เป็นกรุงอีกนั้น ในตำนานกล่าวว่า เพราะต้องการที่บริบูรณ์และเป็นชัยภูมิอันดีบ้าง เพราะหนีโรคมาบ้าง จะอย่างไรก็ตาม การกลับตั้งที่นี้เป็นกรุงอีก ย่อมได้ผลอันดีหลายประการ สถานที่นั้นเป็นท่ามกลาง ห่างจากพรมแดนเมืองใกล้เคียง หากจะมีศึกมาตี ก็ไม่จุโถมมาถึงไ้ในทันที พอมีเวลาที่จะเตรียมรับ และตำบลที่ตั้งพระนครนั้น มีลำน้ำล้อมอยู่เกือบรอบ ย่อมเป็นชัยภูมิดี ถือเป็นที่มั่นไว้ป้องกันข้าศึกไ้ ภูมิภาคเป็นท้องทุ่งที่น้ำท่วมมีดินดี ในเวลาที่มีไข้หน้าศึก ย่อมทำนาไ้ธัญญาหารบริบูรณ์ เป็นที่อยู่แห่งพลเมืองไ้มาก หากมีศึกมา ก็รวบรวมเสบียงอาหารไ้โดยสะดวก อยู่ใกล้ทะเลลงมาอากาศค่อยดี มีหนาวและร้อนไม่จัด ห่างจากโรคอุบ้ทวารอันจะเกิดขึ้น

ปีทา ทางไปมาก็สะดวก ราษฎรได้ประกอบกรหาเลี้ยงชีพโดยไม่
 อึดอัด ทั้งอยู่ในจังหวัดกลาง จะบังคับไปถึงหัวเมืองชั้นนั้น ๆ อัน
 ตั้งอยู่ต่างทิศ ก็พอไถ่ระยะ เพียงเท่านั้น ก็พอจะสันนิษฐานได้ว่า
 ตั้งพระมหานครชั้นในที่นั้น เป็นอันเหมาะสม สมเด็จพระเจ้า
 แผ่นดิน ที่จักเข้าในพระราชวงศ์เชียงราย ได้ปกครองแผ่นดินโดยสืบ
 สายกันมาบ้าง โดยลักลั่นบ้าง ๑๖ พระองค์ จำเดิมแต่จุลศักราช ๗๑๒
 ถึง ๙๑๘ ได้ ๒๐๗ ปี สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ๒๐ ปี เป็น ๒๖ ปี
 ทั้งในกรุงเทพมหานคร สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ เชื้อพระวงศ์ ๑๓
 ปี เจ้าทองจันทร์พระราชโอรส ๗ วัน สมเด็จพระรามาธิบดี พระ
 ราชโอรสสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ รวมทั้ง ๒ ครั้ง ๗ ปี พระเจ้าราม
 พระราชโอรส ๑๕ ปี สมเด็จพระอินทราชาที่ ๑ เชื้อพระวงศ์สมเด็จพระ
 พระบรมราชาธิราชที่ ๑ ๑๘ ปี สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ พระ
 ราชโอรส ๑๗ ปี สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พระราชโอรส
 ๑๖ ปี สมเด็จพระอินทราชาที่ ๒ พระราชโอรส ๒๒ ปี สมเด็จพระ
 รามาธิบดีที่ ๒ พระราชโอรส ๔๐ ปี สมเด็จพระบรมราชามา
 พุทธางกูร พระราชโอรส ๕ ปี พระรัชฎาธิราชกุมาร พระราชโอรส
 ๕ เดือน สมเด็จพระชัยราชาธิราช เชื้อพระวงศ์สมเด็จพระรามาธิบดี
 ที่ ๒ ๑๔ ปี พระยอดฟ้าพระราชโอรส ๓ ปี แต่เป็นเวลาที่ราช
 สมบัติตกในอำนาจขุนวรวงศาธิราช กว่าจะได้ ๕ เดือน สมเด็จพระ
 พระมหาจักรพรรดิเชื้อพระวงศ์สมเด็จพระชัยราชาธิราช ๒๗ ปี พระ
 มหินทราธิราช พระราชโอรส ๒ ปี ลบปีที่เหลื่อมกันลง คงได้ ๒๐๗ ปี

ประพัตติเหตุในระหว่างนี้ ทักกล่าวไว้ในพระราชพงศาวดาร แม้ในรัชกาลต้น ๆ จะสั่งเขบเกินไป ก็ยังพอเป็นทางสำเร็จสันนิษฐานได้โดยประการ ดังนี้

ความสืบราชสมบัติในเวลานั้น ถึงสันนิษฐานได้โดยเขยี่ยกันว่า มีพระราชประเพณีให้ตกอยู่แก่พระราชโอรส ก็มักมีเหตุเนื่อง ๆ มาด้วยแต่เดิมมีธรรมเนียมที่สมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ทรงตั้งพระราชโอรสให้ครองเมืองเป็นชั้นตามบรรดาศักดิ์ บางสมัย เมื่อพระราชบิดาสวรรคตแล้ว พระราชโอรสแย่งราชสมบัติถึงรบกันขึ้นกลางพระนครก็มี ข้อหนึ่งเห็นในครั้งเจ้าอ้ายพระยากับเจ้าหญิงพระยา พระราชโอรสสมเด็จพระอินทราชาที่ ๑ ท่อยุทธกันจนเสียพระชนม์ด้วยกันทั้งสองข้าง ครั้นถึงรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรงตั้งรัชทายาทให้ปรากฏด้วยยกพระราชอิสริยยศขึ้นเป็นพระมหาอุปราช ตั้งแต่นั้นมา ความวิวาทด้วยเหตุเช่นนั้นก็สงบไป แต่บางสมัย พระชนกเสด็จสวรรคต และพระราชโอรสเสด็จเถลิงราชสมบัติแต่ยังทรงพระเยาว์ เช่นนั้นมักเป็นเหตุผลัดแผ่นดินเสมอมา เช่นเมื่อครั้งเจ้าทองจันทร์ พระรัชภาณุราชกุมาร และพระยอกฟ้า ฉะนั้น

ในชั้นต้นแรกตั้งพระมหานคร กรุงศรีอยุธยาได้ทำศึกปราบหัวเมืองฝ่ายเหนือที่ยังไม่อ่อนน้อมไว้ในอำนาจ แผ่นอาณาเขตออกไปได้ตลอดแผ่นดินสยาม ได้เคยกรีธาทัพไปปราบปรามต่างเมืองมีเขมรและเชียงใหม่เป็นต้น ได้มาไว้ในอำนาจเป็นคราว ๆ ก็มี ดินแดนที่กรุงสยามเคยได้มาไว้ในรัชสมัยในเวลานั้น ในอุตรทิศ จดถึงเมืองเชียงใหม่

ในบุรทิส ตลอดถึงเมืองเขมร ในทักษิณทิส ออกไปถึงเมืองมลากา เมืองชวา ในปัจฉิมทิส ถึงเมืองตะนาวศรี เมืองทวาย เมืองเมะตะมะ เมืองเมะลาลัง แต่เมืองเหล่านี้ มิได้อยู่ในอำนาจขึ้นที่ ในตำนานจึง ใ้กล่าวถึงกรุงสยามกริฑาพลไปตีเมืองเหล่านั้นเนื่อง ๆ ใ้ตีเมืองเขมร และเมืองเชียงใหม่ ใ้บ้างไม่ใ้บ้าง เป็นหลายครั้ง แต่เหตุเป็นเครื่อง ทอนกำลังของกรุงสยาม คือจลาจลภายในใ้เกิดขึ้นในระหว่าง ๆ เพราะ เหตุขบถบ้าง ชิงราชสมบัติกันบ้าง

ในเวลาว่างศึก เป็นโอกาสที่จะบำรุงพระพุทธศาสนาและพระ-
มหานคร ในตำนานตอนนั้น กล่าวถึงการสถาปนาพระอารามเป็นพัน
ในส่วนบำรุงพระศาสนา พระอารามเหล่านั้น มักสร้างขึ้นในตำบลที่
ประทับเดิมบ้าง คือวัดพุทไธศวรรย์ วัดพระศรีสรรเพชญ์ วัดวังไชย
ในตำบลที่ปลงพระศพบ้าง คือ วัดป่าแก้ว วัดราชบูรณะ วัดพระราม
วัดศพสวรรค ในตำบลนอกจากนั้นก็ยังมีบ้าง คือ วัดมหาธาตุ วัดจุฬามณี
วัดมีมาเก่าแต่ครั้งเป็นเมืองหลวงเดิม ใ้รับปฏิสังขรณ์ใหม่ คือวัด
กุเขาทอง วัดมเหยงคณ์ รวมพระอารามหลวงที่ปรากฏชื่อในยุคนั้นเข้า
กันเป็น ๑๑ ตำบล (แต่วัดจุฬามณีนั้น ในชั้นหลังลงสันนิษฐานว่า
สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรงสร้างขึ้นที่เมืองพระพิษณุโลก และ
ทรงผนวช ณ ที่นั้น) การสร้างพระพุทธปฏิมา มีปรากฏแต่ในแผ่นดิน
สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ว่า ใ้ทรงหล่อพระศรีสรรเพชญ์ มีพระ-
อิริยาบถเสด็จยืน สูงตลอดพระรัศมี ๘ วา ถ้วยทองสัมฤทธิ์ ห่มทองคำ
ทั้งพระองค์ การบำรุงพระนครก็น่าจะใ้ทรงตามกาล แต่ในตำนาน

ไม่ค่อยกล่าวถึง ข้อซึ่งแสดงไว้นั้น มีในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ โดยมาก ชะรอยจะเป็นเวลาวางจากศึกสงคราม ทั้งภายในที่รบภายในและสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินก็เสด็จอยู่ในราชสมบัติขึ้นถึง ๔๐ ปี มีเวลาที่ทรงไต่ยาว การที่กล่าวถึงนั่นคือ ได้ขุดซ่อมคลองสำโรงและคลองทับนาง ทางไปปากน้ำเจ้าพระยา ของเดิมขึ้น ให้เรือใหญ่เดินได้สะดวก ได้จัดทำสารบัญชี่ที่เป็นแบบราชการในหัวเมือง และได้โปรดให้รจนาตำราพิชัยสงครามขึ้นเป็นประถม ในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิได้กล่าวถึงการตกแต่งพระนครที่ชำระคปรักหักพังให้มั่นคงดังก่อน

ในยุคต้น จำเดิมแต่ตั้งพระนครมา กรุงศรีอยุธยา มีอำนาจห่างจากศักราชย้าย ช้าได้กรีธาทัพไปตีเมืองนั้น ๆ ก็หลายครั้ง ถูกการณจลาจลภายในเกิดขึ้นทอนกำลังเนื่อง ๆ เข้า ก็เสื่อมอำนาจลงโดยลำดับ ล่วงมาถึงแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ และพระมหินทราธิราช ก็ยุบยากจนถึงเสียแก่ปัจจามิตร เพราะเหตุทั้งภายในประกอบกันด้วยในเวลานั้น พม่าก็ก่อกองทัพมีอำนาจขึ้น ปราบเมืองรามัญไว้ในอาณาจักรได้แล้ว ย้ายเมืองหลวงมาตั้งที่เมืองหงสาวดี ยกพยุหแสนยามาย้ายพระนครมาไป ตั้งแต่สมเด็จพระมหาจักรพรรดิแรกเสด็จเถลิงราชไศวรย์ แต่คราวนั้นไม่ทันทั่วที่ ด้วยจลาจลข้างนี้สงบเสียก่อนครั้งที่สองมาประชิดชานพระนคร ฝ่ายนี้เสียพระสุริโยทัยพระอรรคมเหสีผู้เข้าแก้สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินซึ่งเสียที่แก่ศัตรู และข้าศึกจับพระราเมศวรและพระมหินทรผู้เป็นพระราชโอรสไปได้ สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินต้องตรัสให้ไปวอนขอจึงได้คืนมา ข้อนี้เป็นเหตุที่พระเจ้าหงสาวดีแผ่อำนาจ

มาให้เป็นทีเกรงขาม ศึกครั้งที่สาม พระเจ้าหงสาวดีพระองค์ใหม่ ยกมา
 ด้วยอ้างสาเหตุว่า ไม่ได้เสวตคชสารที่ตรัสขอพระมหาธรรมราชาผู้ครอง
 เมืองพระพิษณุโลกต่อสู้ไม่ได้ ก็ออกอ่อนน้อม ฝ่ายสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน
 ก็ต้องยอมตามกัน ครั้นนี้ พระเจ้าหงสาวดีทรงพาเอาพระราเมศวร
 พระเชษฐโอรสไปไว้เป็นจ่านำ กับข้าราชการที่เป็นกำลังสำคัญในราชการ
 ๒ นาย และเสวตคชสาร ๔ เชือก และข้อที่พระมหาธรรมราชายอม
 สวามิภักดิ์ในพระเจ้าหงสาวดีนั้น เป็นเหตุขาดความสำคัญของสมเด็จพระ
 เจ้าแผ่นดิน แต่ก็ไม่รู้ที่จะทำอะไรได้ จึงเป็นปัจจัยให้หากำลังใน
 ทางผูกพันสนิทกับพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตโดยกุลสัมพันธ์ จนถึง
 พระเจ้าแผ่นดินเป็นใจให้ทัพเมืองนั้นยกมาตีเมืองพระพิษณุโลก ฝ่าย
 พระมหาธรรมราชาที่หากำลังเมืองหงสาวดีมาช่วย ต่างพวกต่างพาพล
 ต่างเมืองเข้ามาในพระราชอาณาเขต ดูเป็นที่น่าสมเพชยิ่งนัก ความ
 แตกสามัคคีภายในนี้แล ชักนำไปเกิดศึกหงสาวครั้งที่สี่ ทัพยกมาช่วย
 พระมหาธรรมราชา แต่เป็นเวลาที่สมเด็จพระมหาจักรพรรดิเสด็จ
 สวรรคต และพระมหินทราธิราช พระราชโอรส เสด็จขึ้นเสวยราชย์
 พระเจ้าแผ่นดินไม่สามารถจะต้านทานกำลังศึก กรุงศรีอยุธยาที่เสียแก่
 พระเจ้าหงสาวดี ในครั้งนั้น เมื่อจุลศักราช ๙๑๘ ปี พระเจ้าหงสาวดี
 เก็บบริบททรัพย์สินสมบัติ และกวาดต้อนครอบครัวไปไว้เมืองหงสาวดีเป็นอัน
 มาก เหลือไว้แต่เปลือกพระนคร มอบให้พระมหาธรรมราชาครอบ
 ครอง ส่วนพระเจ้าแผ่นดินคือพระมหินทราธิราชนั้น พระเจ้าหงสาวดี
 พาไปด้วย แต่สวรรคตเสียในกลางมรรคา

อันการแตกสามัคคีส่วนเอกชน แม้จะชักนำให้เกิดผลที่มุ่งหมาย
แก่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง แต่เมื่อก้าวถึงชาติ ย่อมเป็นมุขแห่งความพินาศ
ของผู้ที่นับเนื่องถึงกันทั้งนั้น เช่น โรคสำคัญเกิดขึ้นแก่สรีรกายพอันหนึ่ง
ก็ย่อมเป็นเหตุพิบัติแก่ทั้งกาย กล่าวคือ ทั้งอวัยวะนั้นเองทั้งอวัยวะ
อื่น ๆ ทั่วกัน อันจะคิดพึ่งผู้อื่นในเหตุเช่นนี้ ก็คงจะได้ผลเหมือนแผ่นดิน
ไทยได้ย่อยยับ เพราะพระเจ้าหงสาวดีผู้มาช่วยพระมหาธรรมราชาขณะนั้น
ควรแล้วที่จะระลึกถึงพระพุทธานุภาพของสมเด็จพระสังฆราชเจ้าที่ประ-
ทานไว้ในที่ต่าง ๆ รวมมาแสดงว่า อุตฺตา หิ อุตฺตโน นาโถ ตณฺนํ
แลเป็นที่พึ่งของตน โก หิ นาโถ ปโร สียา ใครอื่นเล่าจะมาเป็นที่พึ่ง
อุตฺตนา หิ สฺทนต์น นานํ ลกฺติ ทฺลลํ ตณฺนํแลได้รับฝึกปรือ
ดีแล้ว ย่อมจะได้ตนเป็นที่พึ่งซึ่งหาได้ยาก อุตฺตานํ น ทเท โปโส
เป็นชายไม่ควรยอมมอบตนให้ อุตฺตานํ น ปริจฺเจห ไม่ควรสละตน
เสีย อุตฺตปา วิหรต อุตฺตสรณํ อนนฺตสรณํ ท่านทั้งหลาย
เป็นผู้มีตนเป็นที่เกาะเป็นที่พึ่งอยู่เกิด อย่ามีคนอื่นเป็นที่พึ่ง พระพุท-
ธานุภาพนี้ เป็นเครื่องเตือนใจนุรูปแก่เหตุอันเป็นมาแล้วในหนหลัง

ดำเนินกระแสดความสืบอนุสนธิว่า ในวาระเป็นลำดับมา สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินพระราชวงศ์สุโขทัย ได้ครองแผ่นดิน ๔ พระองค์ เริ่ม
ในจุลศักราช ๙๑๘ ถึง ๙๖๔ ได้ ๔๗ ปี สมเด็จพระมหาธรรมราชา ๒๓ ปี
สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๑๖ ปี สมเด็จพระเอกาทศรถบรมนาถบพิตร พระราชอนุชา ๙ ปี พระศรีสวภาคย์ พระ-
ราชโอรส ๑ ปี มีเศษเดือน ทอนลงคงได้ ๔๗ ปี

ความสืบราชสมบัติในยุคนั้น เป็นไปโดยเรียบร้อย แต่ในแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรบรมนาถบพิตร ทรงตั้งพระเอกาทศรถ พระราชอนุชา เป็นพระมหาอุปราช ซึ่งได้เสด็จเกลี้ยราชมไหศวรรย์ในลำคัมมา แต่ไม่ปรากฏว่าพระองค์มีพระราชโอรส พระราชอนุชาตั้งอยู่ในที่เป็นรัชทายาท ความสืบราชสมบัตินี้จึงเป็นไปโดยสงบปราศจากเหตุการณ์

ประพตติเหตุในระหว่างนี้ มีแต่งานพระราชสงครามเป็นพื้น ในชั้นแรก ต้องทำศึกด้วยกองทัพเขมรอันยกมาย้ายพระนครบ้าง หัวเมืองขึ้นบ้าง ถึง ๕ ครั้ง แต่เมืองเขมรที่เคยตกอยู่ในอำนาจ ยังสามารถเข้ามากะทำถึงเช่นนั้น เท้านักพอจะสันนิษฐานเห็นว่า บ้านเมืองในเวลานั้น ทรุดโทรมสิ้นกำลังลงสักเพียงไร ยังต้องปราบขบถภายในอีกก็มี ทั้งต้องทำศึกด้วยทัพหงสาวดีที่ยกมาปราบปราม เพื่อมิให้คืนความเป็นเอกราชได้อีกก็ ๓ ครั้ง แต่เป็นคราวที่ยังจะไม่สิ้นวาศนา เผอิญช้างกรุงหงสาวดีผลัดแผ่นดินใหม่ อาณาจักรไม่ราบคาบ อ่อนอำนาจลงข้างฝ่ายนี้ สมเด็จพระนเรศวรบรมนาถบพิตร ทรงเข้มแข็งในทางทำสงคราม ได้เป็นกำลังปราบปรามศัตรูให้พ่ายแพ้แต่พระบารมี เมื่อศึกหงสาวดีคราวหนึ่ง ได้ทรงทำคชยุทธกับพระมหาอุปราชานั้นมีชัย พระมหาอุปราชได้ถึงพิทักษ์ยับบคอข้าง ในท่ามกลางหมู่เสนาฝ่ายข้าศึก เป็นอัศจรรย์อย่างใหญ่ กู้กรุงศรีอยุธยาให้คืนเป็นเอกราชขึ้นได้อีก

ก่อนนั้นมา เมื่อรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรบรมนาถบพิตร เป็นเวลาที่แผ่พระเดชานุภาพ กริชาทัพไปปราบต่างเมืองตอบแทน พระองค์ได้เสด็จยกพยุหเสนาฯ ไปตีเมืองหงสาวดีและเมืองขึ้น แต่เป็น

เวลาที่พระยาทองอยู่เข้าเมืองหงสาวดีได้แล้ว จับพระเจ้าหงสาวดีไปเมืองทองอยู่ และเผาเมืองหงสาวดีเสีย ไ้เมืองตะนาวศรี เมืองมะริด เมืองทวาย ฝ่ายเมืองเชียงใหม่ก็สวามิภักดิ์เป็นเมืองประเทศราช เมืองหงสาวดีก็สิ้นอำนาจแต่นั้นมา อนึ่ง ไ้เสด็จกรีธาทัพไปตีเมืองเขมร ๒ ครั้ง ในคราวหลัง ไ้เมืองเขมรมาไว้ในรัชจังหวัก พระองค์เป็นขัตติยะคือชายชาติทหารแท้ มีความองอาจไม่พรั่นพริ้งภยันตรายอันจะพึงมีมาจากศัตรู เชิดชูชาติสยามให้มีสง่า เป็นที่เคารพเกรงขามของต่านครจนไม่มีคัสกรกล้ำมาย่ำไ้ได้อีกต่อไป จนที่สุทรซสมัย ก็ยังเสด็จสวรรคตในกลางมรรคา เมื่อคราวเสด็จยกทัพยุทธเสนยาเพื่อจะไปตีเมืองอังวะ ซึ่งตั้งเป็นอิสระมาแต่เมื่อครั้งเมืองหงสาวดีเสื่อมอำนาจนั้น

สมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธเจ้าได้ประสูติตรัสรู้และเสด็จดับขันธปรินิพพาน ในวนสถาน สมแก่เป็นพระมหามุนี ฉั่นใจ สมเด็จพระนเรศวรบรมนาถบพิตร ก็ฉั่นนั้น ไ้ประสูติในคราวที่บ้านเมืองมีทัพศึก พอเสด็จเถลิงราชมไหศวรรย์ ก็ได้ทำสงครามมีชัยชนะพระมหาอุปราชาเมืองหงสาวดี ถึงคราวที่จะเสด็จสวรรคต ก็กำลังยังจะทำศึก สมแก่เป็นขัตติยะคือชายชาติทหาร เป็นการณำประหลาด พระองค์ไ้กับบ้านเมือง ยังชาติให้พ้นจากอำนาจของต่าเมือง และทรงอิสรภาพเป็นโสคแก่ตน ควรซึ่งความสรรเสริญในพุทธนิพนธคาถาว่า

ทูลลโ ภ ปุริสาชฌโณ   น โส สพุทฺธ ชายติ

ยตุถ โส ชายตี ธีโร   ตํ กุลํ สุขมมตติ

ความว่า บุรุษอาชาไนยย่อมหาได้ยาก หาเกิด ณ ตระกูลทั้งปวง

ไม่ทำนผู้มีปัญญาเป็นอาชาไนยนั้น ย่อมเกิด ๓ ตระกูลใดตระกูลนั้นย่อม
ได้สุขได้ความเจริญ ฉะนั้น

ในตอนหลัง ครั้นรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศธรรมบพิตร เป็น
เวลาที่ศึกสงบ บ้านเมืองเป็นปกติลง เป็นโอกาสที่ใต้ทรงบำรุงพระ
พุทธศาสนาและพระราชอาณาจักรที่ร่วงโรยมา พระองค์ทรงสถาปนา
วัดวรเชษฐาราม และทรงสร้างพระพุทธรูปด้วยมหัศจรรย์ เป็นหลาย
พระองค์ ทรงแต่งตั้งพระราชกำหนดและพิภคภาชีอากร และทรงจัด
ราชการอย่างอื่น ให้เป็นประโยชน์แก่แผ่นดิน เป็นหลายประการ
เมืองใกล้เคียงก็มาขอสมักระमानเป็นสัมพันธไมตรีบ้าง เป็นข้าขอบขัณฑ
สีมาบ้าง ราษฎรค่อยมีช่องประกอบการเลี้ยงชีพโดยผาสุก แต่เป็นคราว
ที่จะเกิดยุคเข็ญแก่พระราชวงศ์นี้ เฝื่อนมีเหตุที่พระมหากษัตริย์ราชบุตรแห่ง
ฉัตในราชการและทำลายพระชนม์ของพระองค์เองเสีย เป็นเรื่องน่า
อนาถใจ พอล่วงรัชสมัยนั้น พระศรีเสาวภาคย์ครองแผ่นดินได้ปีเศษ
ก็เกิดเหตุพระพิมลธรรม วัดระฆัง เป็นขบถเข้าชิงราชสมบัติ และปล้ด
พระวงศ์ใหม่เมื่อจุลศักราช ๙๖๔ ปี

ความประมาทเลินเล่ออาจให้เกิดเหตุได้ถึงเช่นนี้ สมด้วยกระแส
พระพุทธภาษิตว่า

อปฺปมาโท อมตํ ปทํ ปมาโท มจฺจุโน ปทํ

ความไม่เลินเล่อ เป็นทางไม่ตาย ความเลินเล่อเป็นทางแห่ง
ความตาย

นาฬิกิขเว เอกธมฺมํ สมฺนุสฺสสามิ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคต ย่อมไม่แลเห็นธรรมอื่นสักระไร

ซึ่งเป็นไปเพื่ออนาคตที่ไพศาลอันใหญ่เหมือนความเลินเล่อนี้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเลินเล่อ ย่อมเป็นไปเพื่ออนาคตอันใหญ่ฉะนี้

กำหนดความสืบอนุสนธิต่อไป ในลำดับนั้น พระเจ้าแผ่นดินพระราชวงศ์ทรงธรรมได้ครองแผ่นดิน ๓ พระองค์ เริ่มแต่จุลศักราช ๙๖๔ ถึง ๙๙๒ ได้ ๒๙ ปี สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถพระเจ้าทรงธรรม ๒๖ ปี พระเชษฐาธิราช พระราชโอรส ๒ ปี พระอาทิตย์วงศ์ พระราชภาดา ไม่ทันถึงปี

สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมซึ่งเป็นต้นพระวงศ์นั้น ทรงได้ราชสมบัติโดยอาการไม่เป็นธรรม ก็จำจะทรงระแวงถึงความไม่นิยมของประชาชน แม้ไม่มีผู้ใดผู้หนึ่งมีกำลังพอจะกำจัดได้ ก็ยังจำเป็นแท้ที่จะทำชนนิกให้ยินยอมนับถือทั่วไป พระองค์ทรงสันตติมาในทางข้างวัด จึงทรงมุ่งจะหาพระเกียรติยศและแสดงพระอภินิหารในการพระศาสนา ซึ่งเป็นที่นับถือของชนทั้งหลาย เหตุเหล่านี้ชักนำให้พระองค์ชวนชวายนำรุงการเล่าเรียนฝ่ายพระศาสนา ได้ทรงรจนาเพิ่มเติมมหาชาติคำหลวงที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่ ๑ ได้ทรงรจนาไว้เดิม และทรงสร้างพระไตรปิฎกธรรม ในราชสำนัก ก็โปรดให้พระสงฆ์เข้ามาบอกมาเรียนพระปริยัติ เสด็จออกทรงสดับเป็นพระราชจริยา ข้าราชการพุทธบาทก็มาปรากฏขึ้นเฉพาะในรัชกาลนี้ ซึ่งเป็นเจดีย์สถานสำคัญ ในทุกวันนี้ก็ยังเป็นที่ประชุมมหาชนเอิกเกริกตามเทศกาล สำเร็จด้วยพระอภินิหารที่ได้ทรงอบรมมา สมแก่พระราชามุติ ในฝ่ายพุทธ ถึงจะอย่างไรก็ไม่ใช้เวลาจะแสดงพระปาฏิหาริย์ เพราะการได้ราชสมบัติก็โดยง่ายตาย

ภายหลังแต่นั้นศึกสำคัญก็ไม่มี เมื่อคราวญี่ปุ่นลุกขึ้น แต่เพียงพระสงฆ์
ก็พาเสด็จหนีรอดอันตรายได้ ต่อไปปราบเสียก็สงบ ภายนอกก็มีแต่
พม่ายกมารบตีเมืองตะนาวศรีไปได้แล้วก็แล้วกัน ความสืบบราชสมบัติใน
พระราชวงศ์นี้ย่อมไม่ถาวรวัฒนา เพราะในรัชกาลถัดลงมา พระเจ้า
แผ่นดินเกิดระแวกกันขึ้นกับเจ้าพระยากลาโหมสุริยวงศ์ ผู้มีอำนาจใน
ราชการมาแต่ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม พระเจ้าแผ่นดินทรง
ชวนชวายเป็นศัตรูอำนาจเจ้าพระยากลาโหมผู้ปากเพียรจะทอนอำนาจพระ
เจ้าแผ่นดิน ข้อนั้นเป็นสาเหตุลุกลามขึ้นจนถึงเจ้าพระยากลาโหมยกกำลัง
เข้าจับพระเจ้าแผ่นดินล้างเสียแล้ว ถึงพวกขุนนางจะปลงใจให้ครอง
ราชสมบัติ ก็แสวงทำขัดเสียแล้วและยกพระอาทิตย์วงศ์พระราชอนุชา
พระองค์น้อย อันยังทรงพระเยาว์ขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ยังไม่ทันถึงปี
ก็มีเจ้าพระยากลาโหมเป็นประธานในราชการแผ่นดินอยู่เช่นนั้น ก็ยัง
ไม่พ้นอุกตិโทษของพวกขุนนางทั้งหลาย พวกนั้นกล่าวหาว่ายังพระเยาว์
มิวชวนชวายเป็นการเล่น ไม่รู้จักจะนำพาราชการบ้านเมือง จึงอัญเชิญ
เจ้าพระยากลาโหมขึ้นครองแผ่นดินอีกเล่า ในครั้งนี้ เจ้าพระยากลาโหม
ยอมรับอาราธนา ได้เสด็จขึ้นเถลิงราชสวรัยผลัดพระวงศ์ใหม่ เจ้า
พระยากลาโหมแสวงทำขัดเสียในครั้งต้น พึงยอมรับในครั้งนี้ ท่วงทีก็
เพื่อจะเปลี่ยนครหาว่าลุกขึ้นเพื่อจะชิงราชสมบัติให้เข้าใจชัดลงไปว่า จำ
ทำดังนี้ เพราะภัยเกิดขึ้นคุกคาม

ประมวลกระแสความเรื่องนี้มาสมันนาหาร พึงสันนิษฐานเห็น
โดยพระพุทธภาษิตว่า

โย ทณฺเฑน อทณฺเฑสุ อปฺปทณฺเฑสุ ทสฺสติ
ทสฺนณฺณตฺรํ จานํ จิปปเมว นิกจฺจติ

บุคคลใด ประทูลร้ายด้วยท่อนไม้ ในบุคคลผู้ไม่ประทูลร้ายแล้ว
หาท่อนไม้มิได้ บุคคลนั้น ย่อมถึงฐานแห่งทุกข์สืบประการแต่อย่าง
หนึ่งอย่างใด ซึ่งรวมความสิ้นแห่งหมู่ญาติไว้ด้วยประการหนึ่ง

ในลำดับนั้น สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินพระราชวงศ์ปราสาททอง
ได้ครองแผ่นดินมา ๔ พระองค์ เริ่มในจุลศักราช ๙๙๒ ถึง ๑๐๔๔
ไค ๕๓ ปี สมเด็จพระรามาธิบดีพระเจ้าปราสาททอง ๒๖ ปี เจ้าฟ้า
ชัย พระราชโอรส ๑ ปี พระศรีสุธรรมราชา พระราชภาดาของสมเด็จพระ
เจ้าปราสาททอง ๒ เดือนเศษ สมเด็จพระนารายณ์บรมบพิตร
พระราชโอรสของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ๒๗ ปี

ในระหว่างนี้ ตอนแรก ครั้นรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง
ยังเป็นคราวแผ่นดินสงบราบคาบ นอกจากพระอาทิตย์วงศ์พระเจ้าแผ่นดิน
นอกอาณา เมื่อทรงพระเจริญขึ้นแล้ว ลูกขึ้นเพื่อจะชิงราชสมบัติ
คืน สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินมีเวลาที่ไคเสวยสุข ได้ทรงทำนุบำรุงพระ
ราชวงศ์ สร้างพระที่นั่งและเคหาสน์ขึ้นแทนของเดิมที่ไฟไหม้ ทรงตั้ง
พระราชนิเวศน์ขึ้นในตำบลเป็นที่เสด็จประพาส คือ ที่พระนครหลวง
ตำบล ๑ ที่ธารเกษมบริเวณพระพุทธรูปตำบล ๑ ที่บางปะอินตำบล ๑
ทรงสร้างวัดไชยวัฒนาราม ๑ วัดชุมพลนิกายาราม ๑ พอสวรรคตสมัย
ก็ถึงเวลาพระราชวงศ์ไม่ปรองดองกัน แย่งกันครองราชสมบัติ เป็น
เหตุผลัดแผ่นดินใหม่ ในปีเศษ ๆ ถึง ๓ คราว เจ้านายข้าราชการ

ตลอดถึงราษฎรชาวกรุงป้วนบ้นระส่ำระสาย กว่าจะยุติลงได้ ก็ต่อเมื่อ สมเด็จพระนารายณ์บรมบพิตรเสด็จผ่านพิภพ ในตอนหลังนี้ มีเวลา ทำศึกและคราวสงบสลับกันไป ก่อนแต่รัชสมัยนี้ เมืองอังวะมีอำนาจ ชื่น ได้เมืองเชียงใหม่และหัวเมืองชายทะเลฝ่ายบูรทิศแห่งอ่าวบังกลีที่ เคยเป็นของพม่าคืนไป ครั้นพม่าได้ใจ ยกทัพเข้ามารบกวณในพระราชอาณาเขต แต่กองทัพในกรุงไค้ตีแตกพ่าย ภายหลังทรงแต่งทัพ ให้ยกไปตีเมืองอังวะ จึงเข้าล้อมเมืองไว้จนจะได้อยู่แล้ว แต่ขัดด้วย เสบียงอาหารและจวนฤดูฝน เห็นจะทำการไม่ตลอด ก็เลิกทัพกลับหลัง คงได้แต่เมืองชายฝั่งทะเลอ่าวบังกลีคืนมา ฝ่ายเมืองเชียงใหม่เป็นเมือง หน้าศึก ตั้งอยู่ในระหว่างสยามกับพม่า ต้องคอยเข้าหาฝ่ายมีกำลัง ทำ ดังนั้น ก็ไม่เป็นที่ชอบของเมืองซึ่งเป็นที่พักันัก ข้อนั้นชักนำฝ่ายกรุงให้ยก ทัพขึ้นไปตีเป็นหลายครั้ง ภายหลังก็ได้เมืองเชียงใหม่คืนมา ในตอนนั้น การค้าขายกับเมืองต่างประเทศค่อยเจริญดี มีพาณิชย์จีน ญวน ญี่ปุ่น แชก ฝรั่งเศส เข้ามาตั้งค้าขายในกรุงบ้าง แต่งเรือสำเภาเรือกำปั่นบรรทุก สินค้าเข้าออกบ้าง สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินโปรตุเกสในทางบำรุงพาณิชย์กรรม แสดงพระราชอัธยาศัยเอื้อเฟื้อ และทรงอุปถัมภ์แก่พ่อค้าต่างประเทศ ได้มีพระราชไมตรีกับกรุงฝรั่งเศส กรุงโปรตุเกส กรุงสเปน กรุง เปอเซีย และอื่น ๆ ปรากฏเป็นครั้งแรกในพระราชพงศาวดาร พระ องค์พระราชทานความเป็นโสดในที่จะปฏิบัติพระศาสนา จึงได้มีกณา- จารย์เข้ามาตั้งสอนลัทธินั้น ๆ แก่ชาวต่างประเทศตามที่เคยนับถือมา พระองค์โปรดกัณฑ์ที่เป็นฝีมือและของก่อสร้างตามแบบอย่างของฝรั่งเศส

จึงได้ทรงชุบเลี้ยง^๕ กองสตั๋งซุฟอลกอง ชาติกริก แต่ได้รับความอบรม
 มาในประเทศอังกฤษ เป็นผู้เข้าใจในการก่อสร้างและในทางอื่น ๆ
 เป็นข้าราชการ พระราชทานฐานันดร เป็นหลวงวิชาวินัยแล้ว
 เลื่อนขึ้นเป็นพระเป็นพระยาโดยลำดับ พระยาวิชาวินัยได้รับราช-
 การเป็นนายงานสร้างพระราชวัง ณ เมืองลพบุรีตามแบบฝรั่ง เข้าใจวาง
 แผนและประดิษฐ์การให้เป็นสถานางามน่าสนุกสบาย เป็นที่ถูกระ-
 ราชอัยยาศัย ได้เสด็จขึ้นไปประทับอยู่ครั้งละนาน ๆ และสร้างบ่อน
 ที่เมืองธนบุรี ที่ฝั่งปากตะวันออกและตะวันตก ที่เมืองมะริดและเมือง
 พระพิษณุโลก ตามแบบฝรั่งเหมือนกัน ที่บ่อนเมืองธนบุรีและเมือง
 มะริดนั้น มีทหารฝรั่งเส้อยู่ประจำ ทหารพวกนี้ พระเจ้ากรุงฝรั่ง
 เสด็จส่งมาไว้เป็นกำลังสำหรับสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน เพื่อป้องกันศัตรู
 ต่างประเทศอื่นจะยกมาทางทะเล ก่อนแต่ัน ก็ได้เคยมีทหารอาสาที่เป็น
 ชาวต่างประเทศมาแล้ว เช่น อาสาญี่ปุ่นและอาสาจาม ความสามารถ
 รอบคอบรับราชการสำเร็จได้ตั้งพระราชประสงค์ของพระยาวิชาวินัย
 เป็นเหตุสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินโปรดปรานและทรงเชื่อดูมากขึ้นทุกที
 จนทรงเลื่อนขึ้นเป็นเจ้าพระยา ว่าที่โกศาธิบดีแล้ว ว่าที่สมุหนายกเป็น
 ที่สุด อีกฝ่ายหนึ่ง สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงชุบเลี้ยง^๕ พระเพทราชา
 ซึ่งว่าเป็นบุตรพระนม ให้มีอำนาจในราชการ โปรดปรานทดกันไว้กับ
 เจ้าพระยาวิชาวินัย และเจ้าพระยาวิชาวินัยนั้น ครั้นที่มานั้นใน
 ศาสนาคริสต์ฝ่ายคาทอลิกนิกาย มีชนชวายเป็นข้าสมเด็จพระเจ้า
 แผ่นดินให้เข้ารับของตน จนถึงได้ทูลแนะพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๐ พระ-

เจ้ากรุงฝรั่งเศสให้เป็นพระราชธรรมา พระเจ้าหลุยส์ทรงเห็นอำนาจประโยชน์ในเรื่องนี้ ทั้งฝ่ายพระศาสนาและอาณาจักร จึงทรงแต่งตั้งอัครราชทูตมาสู่ราชสำนักแห่งกรุงสยาม แสดงความ^{๕๕}เชื้อเพื่อสนิทสนมฝ่ายสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ก็ได้ทรงแต่งตั้งอัครราชทูตไปสู่ราชสำนักกรุงฝรั่งเศสบ้าง ถึงจะไม่ประโยชน์ในทางศาสนา พระเกียรติยศก็ปรากฏในนานาประเทศจนทุกวันนี้ ความนับถือชาติและศาสนานี้ เป็นเหตุที่ข้าราชการชาวสยามมีพระเพทราชาและหลวงสรศักดิ์^{๕๖}เป็นหัวหน้าเกลียดชังเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ยิ่งนัก และเป็นเหตุที่พระเพทราชาหาพรรคพวกได้ง่าย จนกลายเป็นเหตุใหญ่ ถึงคราวสุทรซมัย สมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ทรงพระประชวรหนักอยู่ที่พระราชวังเมืองลพบุรี พระเพทราชากำลังมีอำนาจ ก็ได้เป็นประธานในราชการ ณ ที่นั้น เมื่อเห็นพระอาการจะไม่หายแน่แล้ว ก็คิดกันกับหลวงสรศักดิ์ ทำจัดเจ้าพระยาวิชาเยนทร์เสีย และล้อมบ้อมเมืองธนบุรีไว้ มิให้ทหารฝรั่งเศสมาช่วยได้ พอข่าวสวรรคตปรากฏ ก็พอพระเพทราชารวบอำนาจแผ่นดินไว้ได้แล้ว ก็ได้เสด็จขึ้นเสวยราชย์เป็นลำดับมา

เรื่องตอนนั้นสาธกให้เห็นกระแสความแห่งพระพุทธานุภาพซึ่งประมวลมาแสดงว่า วโส อัสสุรีย โลก อำนาจย่อมเป็นใหญ่ในโลก เมื่อมีอำนาจ อิศริยยศก็มีมาตามกัน จักรวรรดิของพระเจ้าจักรพรรดิอันนำเสด็จปราบทั่วปฐพีมณฑล แสดงโดยธรรมาริษฐาน ก็คืออำนาจนั่นเอง สิริ โภกานมาสโย ศรีคือมิ่งขวัญ ย่อมเป็นที่มานอนแห่งโภคสมบัติ มีศรีอยู่ โภกสมบัติก็หลังไหลมามูลอยู่ อัจฉา นรํ ปริกสุตติ

ความอยากได้ย่อมชักไปซึ่งนรชน เมื่อมีทาง ก็ให้ชวนชวายเป็นจะได้
อำนาจและโภคสมบัตินั้น

อิจฺฉา โลกสฺมิ ทุชฺชหา

ความอยากได้ ย่อมละได้เป็นอันยากในโลก

อิจฺฉา พทฺธา ปุณฺณ สตุตา ปาสน สกฺกมฺ ยถา

สัตว์เป็นอันมาก อันความอยากได้ผูกไว้เหมือนนางนกติดบ่วง
ฉะนั้น.

ปพฺพตฺตสฺส สวณฺณตฺตสฺส

ชาตฺรุปฺตสฺส เกวโล

ทวิตาว นาลเมกสฺส

อิตฺติ วิทฺธา สมํ จเร

หากจะมีภูเขาทองแท่งนั้น สองแท่งนั้น คงยังไม่พอแก่คนเดียว
บัณฑิตรู้เช่นนั้นแล้ว การประพฤกแก่พอสมนั้น

ในลำดับนั้น สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินพระราชนวศักราชบ้านพลหลวงได้
ดำรงราชสมบัติ ในกรุงศรีอยุธยา ๖ พระองค์ เริ่มในจุลศักราช ๑๐๔๔
ถึง ๑๑๒๙ ได้ ๘๕ ปี สมเด็จพระราชาธิบดีเชษฐาธิราช ๑๖ ปี สมเด็จพระ-
สุริเยนทราธิบดีศรีสุรศักดิ์ พระราชบุตร ๑๐ ปี สมเด็จพระภูมินทรราชา
๒๗ ปี สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ๒๖ ปี สมเด็จพระอุทุมพรราชา
ไม่ถึงปี พระเอกทัศราชา ๕ ปีเศษ ทอนลงคงได้ ๘๕ ปี

พระราชนวศักราช ยกเสียแต่พระองค์นั้น คนเป็นอันมากเข้าใจว่า
สืบสายมาจากพระราชนวศักราชทอง อ้างเหตุว่า เมื่อครั้งสมเด็จพระ
พระนารายณ์บรมบพิตร เสด็จยกทัพหลวงหนุนขึ้นไปตีเมืองเชียงใหม่
ทรงได้สตรีชาวเมืองนั้นนางหนึ่งไว้ทำราชการ ไม่ช้านักก็พระราชทาน

แก่พระเพทราชา มีกรรมผิดมากตลอดเป็นบุตร คือสมเด็จพระศรีสุริเยน
ทราธิบดี แต่ในครั้งนั้น สมเด็จพระนารายณ์บรมบพิตร พระราชทาน
ฐานันดรในตำแหน่งข้าราชการ ทรงตั้งเป็นหลวงสรศักดิ์ในกรมพระ
คชบาล ไม่ได้ทรงยกย่องโดยฐานเป็นเชื้อสายในราชตระกูล

จักรับพระราชทานพรณนาประพัตเหตุในระหว่างนี้ เบื้องหน้า
รัชกาลพระเอกทัศราชา ตอนหนึ่งก่อน แรกผลัดพระวงศ์ใหม่สมเด็จพระ
พระเจ้าแผ่นดินทรงขับไล่พวกบาทหลวงสอนศาสนา และกองทหาร
ชาติฝรั่งเสียด้าน จากพระราชอาณาเขต ครั้นนั้น แผ่นดินยังไม่
ราบคาบ บางหัวเมืองกระต้างกระเดื่องตั้งขัดแย้ง ต้องแต่งกองทัพ
ไปปราบปราม และเกิดขบถลูกหลานเข้ามาถึงชานพระนครได้ก็มี ต่อเนื่อง
มาก็ยังไม่ราบคาบทีเดียวนัก เกิดรบกันในพระนครบ้าง มีขบถบ้าง
เป็นพักเป็นคราว บางรัชกาลก็เป็นปกติอยู่ยาว ที่สมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน
มีเวลาหาพระสำราญได้บ้าง ความสืบบราชสมบัติในระหว่างนี้ แม้สมเด็จพระ
พระเจ้าแผ่นดินจะไม่ปลงพระทัยก็เป็นไปโดยระเบียบ จนถึงรัชกาล
สมเด็จพระภูมินทรราชาลงมา ครั้นนั้น สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงเลือก
ตั้งพระราชโอรสเป็นรัชทายาทตามพอพระราชหฤทัย เป็นเหตุที่ขัดขวาง
กันขึ้นกับผู้ใหญ่ จนเกิดรบกันในพระนครก็มี พระเจ้าแผ่นดินทรง
รำคาญยอมออกเสียจากราชสมบัติเองก็มี สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินในพระ
ราชวงศ์นี้ มักทรงระแวงไม่ไว้พระราชหฤทัย แม้ในพระราชโอรสของ
พระองค์เอง บางพระองค์ทรงชั่วร้าย ลงพระราชอาญาพระราชโอรส แม้
ได้ดำรงพระราชอิสริยยศเป็นกรมพระราชวังบวร ถึงกับสิ้นพระชนม์

เพราะเหตุนี้บ้างก็มี ข้อนั้นเป็นพันธกรรมได้อย่างกันมา บางพระองค์
โปรดทรงปาณาติบาต พวกราษฎรครหาและคูหมีน แต่ข้อนี้เป็นเหตุให้
สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินได้ทรงตรวจบ้านเมืองในทางเสด็จ และทรงทำนุ
บำรุงทางไปทางมาให้สะดวกขึ้น เช่น คลองเตล็ดลัด บางบัวทอง แขวง
เมืองนนทบุรี และคลองมหาไชย ทางไปเมืองสมุทรสาคร ก็ได้ขุดในครั้ง
นั้น พระราชกิจที่ควรยกขึ้นพรรณนา ในเวลานี้ ก็มีแต่ในฝ่ายพระศาสนา
เมื่อแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ พระเจ้ากรุงลังกาทรงแต่ง
ราชทูตมาขอพระสงฆ์ออกไปตั้ง ณ ที่นั้น เพราะเหตุพระสงฆ์ในเกาะ
อันตรธานสาบสูญเสีย เพราะต้องพวกมิชฌาติกฎีประทุษร้าย ในคราวที่
พวกทมิฬและพวกโปรตุเกสเข้าไปย่ำยี สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงส่ง
พระสงฆ์มีพระอุปาสีเถระเป็นประธาน ไปประดิษฐานศาสนวงศ์ในลังกา
ทวีป มีเชื้อสายสืบเนื่องมาจนทุกวันนี้ พระสงฆ์นี้ก็นามว่าอุปาสี
วงศ์บ้าง สยามนิกายบ้าง นอกจากนี้ ก็เป็นแต่ได้ทรงสร้างและปฏิสัง-
ขรณ์พระอารามและบูรณะตกแต่งพระราชวังและพระนคร ตามธรรมเนียม
ที่ได้เคยเป็นมา วัดหลวงที่เกิดขึ้นใหม่ในยุคนี้ มีแต่วัดบรมพุทธา-
วาสกับวัดสหชาติ แขวงเมืองพิชิตร นอกจากนั้นเป็นวัดเดิมได้รับปฏิสัง-
ขรณ์ขึ้นใหม่ คือ วัดพระยาแมน วัดมเหยงคณ์ วัดป่าโมกข์ วัดกุฎีดาว
วัดหันตรา วัดนางคำ วัดลมุด วัดครุฑา เข้ากันเป็น ๑๐ พระอาราม
ในฝ่ายยุทธสงคราม ยังไม่มีศึกใหญ่ เป็นแต่ได้แต่งทัพไปเมืองศรีสัต-
นาคณหุตบ้าง เมืองเขมรบ้าง ในคราวที่เมืองเหล่านั้นเกิดวิวาทกันขึ้น
และฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมาขออุปถัมภ์ แต่เมืองที่ขาดสามัคคี จำต้องยอม

อยู่เองเป็นธรรมดา หากก็ต้องรบไม่ก็ได้อำนาจ ฝ่ายประเทศพม่าที่มีกำลัง ก็ยังมีพระราชไมตรี สนิทกันอยู่ ความไม่ต้องสู้รบกับศึกใหญ่ แม้เป็นความเกษมในเบื้องต้นก็จริง แต่ทำให้ยิ่งอ่อนแอลงในสงคราม เมื่อยามวิบัติมีมาถึง ก็หมดทางที่จะพึ่งแก้ไข เข้าในพระพุทธานิเทศว่า ยทา ปุณฺณกฺขโย โหติ สพฺพมตฺตํ วินสฺสติ สันบุญเมื่อใด สมบัตินั้น ๆ ย่อมพินาศไปหมด เมื่อนั้น ฉะนั้น

อันนครทั้งหลายที่ทรงอิสรภาพในครั้งนั้น จะตั้งมั่นยั่งยืนอยู่ได้ก็ เพราะมีกำลังทัดกันกับเมืองใกล้เคียง และผู้ครองแข็งแรงสามารถรักษาภายในให้ราบคาบ ถ้าฝ่ายหนึ่งมีอำนาจยิ่งกว่า ก็มักจะหาโอกาสประทุษร้ายอีกฝ่ายหนึ่งให้ย่อยยับ เพื่อมิให้กลับตั้งตัวขึ้นอีกได้ เหมือนตราขูสำหรับใช้ขู่ของ ต้องมีน้ำหนักทานกัน จึงจะสำเร็จกิจ บัณฑิตพึงเห็นอุทาหรณ์ในหนหลังซึ่งมีเป็นครั้งเป็นคราวมา เมื่อถึงรัชสมัยพระเจ้าเอกทัศราชา ก็เป็นเวลาวิบัติมาถึงเข้า สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงอ่อนแอในพระราชธุระ ฝ่ายกรุงพม่ามีอำนาจกล้า คุกคามราชอันหนักอยู่ข้างหนึ่ง จึงทานกันไม่ไหว ครั้งนั้น พม่าได้โอกาสจึงหาเหตุพาลวิวาทขาดไมตรีกับกรุงสยาม พาพยุหแสนยามาทำสงคราม พวกเพี้ยรตีพระนครอยู่ถึงสองครั้ง แต่ฝ่ายนั้นอ่อนกำลังทั้งขาดความสามัคคี จึงไม่สามารถในที่ที่จะต้านทาน ก็ปราชัยทุกคราวมา ในที่สุดกรุงศรีอยุธยา ก็เสียแก่พม่าเข้าศึก ในจุลศักราช ๑๑๒๙ ปี ครั้งนั้น กองทัพพม่าเข้าปีทาทำลายพระนครเสียยับเยิน ด้วยหวังจะไม่ให้กลับตั้งเป็นราชธานีได้อีกต่อไป เก็บบริบททรัพย์สินสมบัติพัสดุนั้นมีราคาไว้เป็นอาณานิคมประโยชน์

ของตน จับเจ้านายข้าราชการและราษฎรพลเมืองพาไป ไม่คิดได้ไว้ เป็นเมืองประเทศราชเหมือนในหนหลัง เป็นแต่แต่งทัพอยู่ร้งพอกันไม่ให้ไทยกลับควบคุมกันเข้าได้ ส่วนพระเจ้าแผ่นดินนั้น เสด็จหนีไปเที่ยว สุ่มซ่อนอยู่ในสมุทมน ไต่ความอดอยากยิ่งนัก พม่าผู้อยู่รักษากรุงตามคั่น พบ แต่ยังไม่ทันส่งไปอังวะ ก็สิ้นพระชนม์เสีย

ฝ่ายไทยตั้งแต่อิสริชนตลอดถึงคนสามัญ ได้ช่วยกันส่งสมโภคสมบัติใด ๆ ขึ้นไว้ ด้วยกำลังอุทสาหะและเหน้อยยาก แต่หากไม่มีวาสนา จึงไม่สามารถปกครองรักษาไว้ได้ สมบัตินั้น ๆ ได้ตกไปแก่ฝ่ายพม่าข้าศึกผู้ได้ชัยชนะ ชื่อนี้เข้าในพระพุทธรูปจนประพันธ์ว่า

ย อุตฺตฤกกา สงฺฆรณฺติ   อลฺกจิกา พหุทุณฺ
 สิปปวนฺโต วิสิปปา วา   ตานิ ลกฺขีว ภูณฺชติ

ความว่า เหล่าชนมิใช่ผู้มีวาสนา มีศีลปะหรือหามิได้ตามที่ ขวนขวายประมวลทรัพย์มีประมาณมากอันใดไว้ นผู้มีโชคนั้นแลย่อมได้บริโภคใช้สอยทรัพย์สินนั้น ตามปรารถนา ดังนี้ ควรแล้วที่ประชุมชนผู้เกิด ณ ภายหลัง จะสังเวชแล้วและตั้งมั่นในสามัคคีธรรม สหุเพสฺส สงฺฆภูตานํ ตามคึก วุฑฺฒิสาธิกา อันความพร้อมเพรียงนี้ ย่อมยังความจำเริญให้สำเร็จแก่ชนทั้งหลายผู้เป็นชุมนุมกันทุกหมู่ทุกเหล่า

ประมวลสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินผู้ดำรงราชสมบัติในกรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยา จำเดิมแต่แรกสถาปนา มาจนเสียแก่พม่าข้าศึกในครั้ง ๓๓ พระองค์ จัดพระราชวงศ์เป็น ๕ เริ่มแต่จุลศักราช ๗๑๒ พุทธศักราช ๑๑๒๙ ถึง ๑๑๗๗ ปี มีอนุบูรพประวัติตั้งได้รับพระราชทาน

ถวายวิสัชนามา ถวายประการดังนี้

ดำเนินกระแสดความสืบอนุสนธิว่า เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า
 เข้าศึกแล้ว ก็สิ้นอำนาจใหญ่ที่รวมกัน หัวเมืองนั้น ๆ ซึ่งยังไม่ยับเยิน
 และที่มกำลังพอจะควบคุมกันเข้าได้ ต่างก็ตั้งตนเป็นใหญ่และป้องกัน
 พวกของตน ครั้นนี้มีชุมนุมใหญ่ ๖ ตำบล กรมหมื่นอินทรพิพิธ ซึ่ง
 ถูกเนรเทศไปลังกาครั้งพระมหานครยังไม่เสีย กลับมาตั้งอยู่เมือง
 พินาย ๑ พระยาวชิรปราการ ตั้งอยู่เมืองจันทบุรี ๑ พระปลัดผู้รั้งราช
 การ ตั้งอยู่เมืองนครศรีธรรมราช ๑ ด้วราชการ ตั้งอยู่เมืองพิษณุ
 โลก ๑ พระสังฆราชา ตั้งอยู่เมืองสวางคบุรี ๑ หัวหน้า ๕ ชุมนุมนี้
 ต่างตั้งตนเป็นเจ้า กับสุกษนายทัพพม่า ผู้อยู่รังกายที่กรุงศรีอยุธยา ๑
 ต่อมาพระยาวชิรปราการยกเข้ามาจากจันทบุรี ตีทัพพม่าแตก ได้
 กรุงศรีอยุธยาแล้ว ลงมาตั้งเมืองธนบุรีเป็นเมืองหลวง ได้รับสมมติ
 เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ในชุมนุมนี้ เมื่อจุลศักราช ๑๑๓๐ ปี ฝ่าย
 พระสังฆราชาเมืองสวางคบุรี ตีได้เมืองพระพิษณุโลกแล้ว รวมอำนาจ
 หัวเมืองฝ่ายเหนือเข้าไว้ คงเหลือชุมนุมแต่ ๔ ฝ่ายพระเจ้ากรุงธนบุรี
 มีฝีมือและกล้าหาญ ทั้งได้แม่ทัพผู้เข้มแข็งในการสงคราม ๒ นาย
 พี่น้อง ไว้เป็นกำลัง ทรงแต่งตั้งไว้ในฐานันดรชั้นสูง แม่ทัพผู้พี่
 เป็นสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก แม่ทัพผู้น้องเป็นเจ้าพระยาสุรสีห-
 พิษณุวาธราช ช่วยกันแผ่อำนาจปราบชุมนุมอันเศษได้สิ้นแล้ว รวม
 จังหวัดทั้งปวงเข้าไว้ในอาณาจักรอันเดียว จำเดิมแต่นั้นมา กรุงสยาม
 ก็ถือว่าได้คืนเป็นเอกราชขึ้นอีก แต่ยังไม่ราบคาบ ยังต้องปราบขบถ

และสู้รบกับพม่าเนื่อง ๆ มา ครั้นนั้น พม่ายังคอยรบกวนเพื่อจะมีให้ฝ่ายไทยตั้งมั่นลงได้ แต่งทัพรุกเข้ามาในอาณาเขตทางฝ่ายเหนือบ้าง ฝ่ายตะวันตกบ้าง เป็นหลายครั้ง ฝ่ายไทยก็ตั้งหน้าสู้ไม่ย่อท้อ ได้ต่อสู้รบเป็นศึกใหญ่ถึงสองหน กิจจัดพลพม่าเสียจากอาณาเขต ฝ่ายประเทศกัมพูชา ตั้งอยู่ในระหว่างไทยกับญวน ฝ่ายไทยมีกำลัง ก็เข้าหาฝ่ายนั้น ก่อนหน้ากรุงศรีอยุธยาเสียนั้น ได้เป็นเมืองบรรณาการของไทย เมื่อตั้งกรุงธนบุรีขึ้นได้แล้ว ก็ไม่ยอมสวามิภักดิ์เข้าฝากฝ่ายอยู่กับญวน พระเจ้าแผ่นดินทรงแต่งทัพไปตีครั้งหนึ่ง ยังหาได้ไม่ ภายหลังเสด็จยกทัพหลวงไปอีก ตีได้เมืองเขมรมาไว้ตั้งเก่า เมื่อมีสาเหตุขึ้น พระเจ้าแผ่นดินทรงแต่งทัพไปตีเมืองแถบฝั่งแม่น้ำโขงเป็นคราวมา ได้เมืองศรีสัตนาคนหุต ตลอดลงมาถึงเมืองนครจำปาศักดิ์ เมืองที่ไม่สู้รบก็ยอมสวามิภักดิ์เป็นข้าขอบขัณฑสีมา แผ่นพระราชอาณาจักรลงมาถึงตลอดแทนกัมพูชา ครั้นได้เมืองศรีสัตนาคนหุตนั้น สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกได้เชิญพระมหารัชมังคลาจารย์ลงมาด้วย สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกและเจ้าพระยาสุรสีห์พิชิตนาคราช ได้ช่วยราชการแผ่นดินประมวลชุมนุมกันนั้น ๆ มาไว้ในอาณาจักรอันเดียว ตั้งความเป็นเอกราชของชาติขึ้นได้ปราบศึกพม่าให้สงบหาย แผ่นอาณาครองเมืองใกล้เคียงฝ่ายบูรพาพิศได้ทั่ว ฉะนั้น

เมื่อถึงคราวบ้านเมืองจ้ะจะเป็นปกติที่อาณาประชาราษฎร์จะได้ตั้งเป็นภูมิสำเนา หายเคราะห์สลตปลดเปลื้องความทุกข์ร้อน พักผ่อนอารมณ์พอได้ชื่นบาน ก็พอเกิดการตั้งขึ้นเป็นลำดับ เพื่อยุติพระเจ้าแผ่นดิน

จับเสียพระจริต ทรงเห็นพิปลาสาไปต่าง ๆ เกิดแต่สำคัญว่าได้สำเร็จใน
ทางนันทาเพณู บางครั้งทรงเข้าพระทัยพระองค์ว่า เป็นพระโพธิสัตว์
อุบัติมาบำเพ็ญพระบารมีธรรม จะได้สำเร็จแก่พระโพธิญาณ บางคราว
ทรงสันนิษฐานว่าได้สำเร็จมรรคผลในปัจจุบันชาติ เกิดมานะอหังการ
ถือพระองค์ว่าเป็นผู้วิเศษ ทรงอ้างข้อเป็นเหตุ และจะให้พระสงฆ์
กระทำภิกขาไสยจิกรกรรมแก่พระองค์ พระพวกโตคัตถัน กักรัวและให้
ลงพระราชอาญา เมื่อนพระพวกนั้นตลอดถึงพระผู้เป็นศิษย์เป็นบริวาร
พระพวกโตประจบทำให้ถูกพระราชอัธยาศัย ก็โปรดปรานพระพวกนั้น
ทรงยกย่องนับถือและประกอบไว้ในราชกิจ บางสมัย ทรงเห็นพิปริต
ว่าได้ใจโตปรียาณอาจกำหนดรู้วาระจิตของผู้อื่น จึงทรงเข้าพระทัย
ไปว่า ข้าราชการผู้นั้น ๆ ประมาทหมิ่นพระองค์ ให้ลงพระราช
อาญาถึงประหารชีวิตบ้างก็มี บางทีก็ทรงระแวงไปว่าฉ้อพระราชทรัพย์
ต้องรับพระราชอาญาบีบคั้นเร่งรัดเอาทรัพย์คืน ต่อมาถึงมีกองโจท
สำหรับแผ่นดิน คอยฟ้องร้องคนนั้น ๆ ว่าขายของต้องห้ามบ้าง หนัก
จนจนถึงลงเอาเงินจากราชฎรังซึ่ง ๆ หน้า ข้อเหล่านี้พาให้เกิดเดือดร้อน
ทั่วกันไป ไหนจะน้อยใจทางพระศาสนา ไหนจะน้อยใจทางครอบครัว
เมื่อก่อนแต่เกิดเหตุ ข้างประเทศก็มีพущบ้านเมืองเป็นจลาจล พระเจ้า
กรุงธนบุรีทรงแต่งตั้งให้สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก และเจ้าพระยาสุร
สีห์พิชิตวาทิราช ดำเนินทัพออกไประงับเหตุการณ์ เพราะเหตุนี้ผู้มี
กำลังและสามารถอาจเป็นหลักเป็นประธาน จึงไม่มีในกรุงธนบุรีในเวลา
นั้น เมื่อราชฎรังชาวกรุงเก่าถูกบีบคั้นเข้ากลุ่กเป็นขบถขึ้น มีนายบุญนาค

บ้านแม่ลาเป็นหัวหน้า เข้าสมทบกับพระยาสุรศักดิ์ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินทรง
 ใช้ให้ไประงับ ยกเป็นทัพเข้าล้อมพระราชวัง พระเจ้าแผ่นดินเห็น
 เหลือกำลังจะสู้ ก็จำต้องยอมแพ้ ขอแต่ชีวิตไว้ พระยาสุรศักดิ์เข้าพระ-
 ราชวังได้ จับพระเจ้าแผ่นดินให้ออกเสียจากอำนาจและพันธนาไว้มั่นคง
 ด้วยหวังจะเอาไว้เป็นเครื่องมือคึกการณใหญ่ และเข้ารังพระราชวังอยู่
 ฝ่ายพระยาสุรียอภัยผู้ว่าราชการเมืองนครราชสีมา ได้ทราบข่าววิบัติ ก็
 แจ้งแก่สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกแล้ว กรมพลเข้ามาตั้งระวางเหตุ-
 การณอยู่ในกรุง ณ ตำบลบ้านปูน นิवासสถานเดิม เพื่อเป็นที่กักของ
 พระยาสุรศักดิ์ อย่าให้กล้าคึกการณใหญ่สำเร็จ ฝ่ายสมเด็จพระเจ้าพระยามหา-
 กษัตริย์ศึก ดำเนินทัพกลับมาถึงกรุงธนบุรี เป็นที่ชื่นชมยินดีของ
 ข้าราชการสมณพราหมณาจารย์อาณาประชาราษฎร์ทั่วไป รวากับบุตร
 น้อยผู้ติดตามเห็นมาดีใจนักฉะนั้น ต่างพากันไปรับและอัญเชิญเข้า
 พระราชวัง สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก ยกเหตุในหนหลังขึ้นปรึกษา
 ในที่ชุมนุมข้าราชการมีเสนาบดีและลูกขุนเป็นต้นว่า จะควรปฏิบัติ
 อย่างไร ครั้นนั้น ฟังตงอาณาจักรใหม่ และพระเจ้าแผ่นดินประพฤติ
 พิปริตไปจากราชประเพณี ก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ข้าขอบขัณฑสีมา
 ทั่วไปเช่นนี้ ก็จำจะครองแผ่นดินไปมิได้ ถึงว่าความผิดนั้น พระเจ้า-
 แผ่นดินกระทำไปด้วยอำนาจเสียพระจริต ก็ไม่มีทางคิดผ่อนผัน ถ้าละไว้
 แม้แต่จะให้ออกเสียนอกอำนาจ จួយว่าเกิดความแก่งแย่งแตกเป็นก๊กเป็น
 เหล่าขึ้น จะเป็นเหตุชักนำข้าศึกเข้ามาพลอยซ้ำเติม เมื่อเป็นเช่นนั้น
 ความพินาศก็จะพลอยมีแก่ประชาชนทั่วไป เพราะความผิดของพระเจ้า-

แผ่นดินพระองค์เดียว ไม่บังควรยิ่งนัก เพราะเหตุนี้ ที่ชุมนุมข้าราชการ
ผู้ยังรักแผ่นดิน จึงพิพากษาให้สำเร็จโทษพระเจ้ากรุงธนบุรีเสียเป็นเสี่ยง
เดียวกัน สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก ก็บัญชาตามโดยควรแก่

เหตุผล

ในลำดับนั้น ข้าราชการทั้งผู้ใหญ่ผู้น้อย ถือเอาความนิยมของ
ประชาชนทั่วไป กราบทูลอัญเชิญสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก เสด็จ
เกลี้ยราชมไหศวรรย์ปกครองสยามพิภพ เป็นที่ร่มเย็นของไพร่ฟ้าข้า
แผ่นดินสืบไปข้างหน้า สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกอาศัยพระกรุณา
ในมหาชนผู้ร่วมชาติ ทรงรับอาราธนาแล้ว เสด็จเกลี้ยถวัลยราชสมบัติ
ดำรงกรุงเทพมหานคร อมรรัตนโกสินทร์มหินทรายุธยา มหาดิลกภพ
นพรัตนราชธานี ปกครองสยามรัฐราชอาณาจักร ในจุลศักราช ๑๑๔๔ ปี
สืบพระบรมราชจักรีวงศ์มาจนกาลทุกวันนี้

อันความดีที่บุคคลได้ประพฤตินั้น จำจะต้องรักษาไว้เป็นคู่ชีวิต
หาไม่ความผิดก็จะหักล้างเสียสิ้นไม่เป็นผล เหตุฉะนั้น สมเด็จพระสุคต
ทศพล ผู้ดำเนินแล้วดีในวิธีประพฤติพระองค์ จึงทรงภาสิตพระคาถา
ประทานเป็นพระบรมพุทโธวาทไว้ว่า

อธุชานนปุปมาเทน

สญฺญมน ทมน จ

ทีปํ กยิราถ เมธาวิ

ยํ โอิโหม นาภิกีรติ

ความว่า ให้ผู้มีปัญญาทำดีนฐานหรือความดีความงามให้เป็นที่
เกาะที่พำนักของตน อย่าให้ห้วงชลธีท่วมทำอันตรายได้ ด้วยความหมั่น
ไม่อยู่เฉย ด้วยความเอาใจใส่ไม่ประมาทเลินเล่อ ด้วยความตรวจตรา

ระวังระไว และด้วยความปราบปรามให้อยู่ในอำนาจและบาราศความ
เสียหาย ฉะนี้

ประมวลกระแสความตามอนุพุทธิกถามาสากลว่า อันพระราช-
อาณาจักรจะวัฒนะหรือหายนะ แม้เพราะเหตุหลายอย่างประกอบกัน แต่
เหตุที่เป็นสำคัญก็คือพระเจ้าแผ่นดินผู้ปกครอง ถ้าพระเจ้าแผ่นดินของ
ประเทศใดดี ประเทศนั้นย่อมมีความเจริญตามคราวที่จะเป็นได้ ถ้า
พระเจ้าแผ่นดินไม่ดี ก็มีแต่จะช่วยซ้ำทำบ้านเมืองให้เสื่อมลงไปกว่าโอกาส
สมด้วยพจนประพันธ์สมเด็จพระโลกนาถเจ้าตรัสบันทึกไว้ว่า

กุนนถ จ ตรมานัน ฆิมห์ กจฺจนติ ปงฺกโว

สพฺพา ตา ฆิมห์ กจฺจนติ เนตฺเต ฆิมห์ กตฺ สติ

เมื่อฝูงโคกำลังข้ามน้ำอยู่ ถ้าโคผู้นำฝูงไปคดเคี้ยว โคทั้งปวง
นั้นก็ไปคดเคี้ยวตามกัน ถ้าโคผู้นำฝูงไปตรง โคทั้งปวงนั้นก็ยอมไป
ตรงตามกัน

เอวเมว มนุสฺเสสุ โย โหติ เสฏฺฐสมฺมโต

โส เจ อธมฺมํ จรติ ปเกว อิตรา ปชา

ในหมู่มนุษย์ก็เหมือนกัน หากท่านผู้ที่ได้รับสมมติให้เป็นใหญ่
ประพฤติไม่เป็นธรรมหรือเป็นธรรม นำที่ประชาชนนอกนั้นก็จะเป็นเช่น
นั้นบ้าง

สพฺห์ รณฺฑิ ทุกฺขํ เสติ ราชา เจ โหตุยธมฺมิโก

พิวว่าพระราชายังตั้งอยู่ในธรรม แวันแคว้นทั้งปวงย่อมตกทุกข์ได้ยาก

สพฺห์ รณฺฑิ สฺสุํ เสติ ราชา เจ โหติ ธมฺมิโก

หากพระราชาทรงอยู่ในธรรม รัฐจังหวัดทั้งปวงย่อมอยู่เย็นเป็นสุข
ฉะนี้

รับพระราชทานถวายเป็นวิสัชนาอรรถาธิบายแห่งพระพุทธภาษิตข้อนี้
โดยสรุปว่า ท่านผู้ได้รับสมมติให้เป็นใหญ่ ในหมู่มนุษย์ที่ตั้งอยู่เป็น
ปึกแผ่น ในแดนดินตำบลหนึ่ง ๆ ซึ่งเรียกว่าประเทศ เพื่อประโยชน์จะ
ได้เป็นผู้ปกครอง คือป้องกันและทำนุบำรุงหมู่นี้ ชื่อว่าพระราชา และ
พระราชนั้น ต่างกันโดยคุณสมบัติ เป็นจักรพรรดิราชมีอำนาจครอบ
ทั่วไปในชาติอื่น ๆ ก็มี เป็นมกุทธาภิสิตราช ได้รับอภิเษกเป็นเอกอัคร
ในจังหวัดทั่วรัฐประเทศก็มี เป็นแต่ราชัญ ได้ปกครองอาณาเขตเพียง
โดยเอกเทศก็มี โดยบรรยายนี้ ตรงกับราชาธิราช มหาราช และราชา
โดยลำดับกัน ราชา มุขี มนุสสานิ พระราชนั้นย่อมเป็นประมุขของ
หมู่มนุษย์ ที่ประชาชนจะพึงนิยมเป็นแบบอย่าง ถ้าทรงประพฤติในทาง
ที่ผิด บาปชนได้อย่างก็จะกำเริบประพฤติกุศลด้วยไม่ต้องเกรงขาม ถ้า
ทรงประพฤติแต่ในทางที่ชอบ พาลชนย่อมไม่กล้าลุกลามแรงร้าย ฝ่าย
ชนผู้รักดีได้อย่าง ก็น่าที่จะนิยมตามบ้าง เพราะเหตุที่ตั้งอยู่ในทางธรรม
พระราชนั้น เป็นอันได้นิคมหะบารบคนพาล และบัลลหะยกย่อง
คนสุภาพ อนึ่ง พระราชนั้น เป็นเหตุสำคัญแห่งทุกข์สุขอันจะเกิดแก่
ประชาราษฎร์ ถ้าทรงประพฤติไม่เป็นธรรม ก็สามารจนำทุกข์ภัยมา
ถึงพระองค์และผู้อื่น ถ้ายั่งยืนอยู่ในราชธรรม สุขสำราญก็จะเกิดมีทั่วกัน
อีกประการหนึ่ง พระราชนั้น เป็นยอดอยู่ในหมู่ หาผู้ปกครองมิได้
ถ้าจะไม่ทรงถือธรรมเป็นใหญ่ ก็ไม่มีอะไรเป็นที่พึ่งหนัก เหตุทั้งนี้ โบราณ

บัณฑิตจึงได้ภาษิตราชธรรมไว้เป็นหลักแห่งพระราชจริยา เป็นต้นว่า
ทศพิธราชธรรม จักรพรรดิวัตรและสังคหวิธี ที่พระราชชาติทรงบำเพ็ญ
เป็นราชประเพณี ปกครองพระราชอาณาจักรให้มั่งคั่งสมบูรณ์ ปราศจาก
ยุคเข็ญ เป็นที่ร่มเย็นของพสกนิกร มีพระเกียรติยศเดชานุภาพขจรไปใน
ทิศานุทิศ เป็นที่เกรงขามของบ้จามิตร ไม่กล้ามาบีฑา สมแก่ภาษิตว่า
ราชา ราชสุส ปรณณํ พระราชาเป็นเครื่องปรากฏของแว่นแคว้น
คือ แผ่นดินจะมีสง่า ก็เพราะมีพระราชชาติ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงแสดงรัฐประศาสน์ คือ อุดมเป็นเครื่องปกครองรัฐมณฑล ย่น
เข้าในพระคาถาประพันธ์ในหนหลัง มีอรรถาธิบายตั้งรับพระราชทาน
ถวายเป็นวิธานมา ด้วยประการฉะนี้

สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ
ในลำดับเป็นคำรบห้า ในพระบรมราชจักรีวงศ์ ทรงปกครองสยามรัฐสีมา
ให้วัฒนาถาวรนิราศภัย มีรัชสมัยยืนมาเสมอด้วยรัชกาลของสมเด็จพระ
รามาธิบดีที่ ๒ ที่เป็นยาวยิ่งในครั้งนั้น เป็นมหามงคลกาล ทรงบำเพ็ญ
พระราชกุศลทักษิณานุปทานถวายสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ เป็นพิเศษ
ส่วนหนึ่ง ถวายสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลายนอกจากนี้ส่วนหนึ่ง ซึ่ง
กล่าวแล้วในอารัมภกถา ขอสมเด็จพระมหากษัตริย์เจ้าทุกพระองค์ ซึ่ง
ยังดำรงอยู่ด้วยความรักแผ่นดิน จงทรงรับและอนุโมทนาส่วนพระราช
กุศล เพื่อสำเร็จพระราชปณิธิที่เป็นส่วนชอบธรรมแล้ว จงทรงเห็นแก่
รัฐมณฑล มีพระกมลประกอบไปด้วยพระราชไมตรีสนธิ ช่วยอภิบาล
สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ให้ปราศจากภัยอันตราย เหตุใด ๆ

เป็นทางมาแห่งความเสียหาย จงทรงช่วยเกี่ยกันและบำบัดเสีย การณ์
 ไตๆ เป็นทางมาแห่งประโยชน์สุข จงทรงช่วยน้อมเข้ามาใกล้ สถิตในที่
 เป็นเทพารักษ์ บัองกันพระราชอาณาจักรให้เกษมสุขสถาพร เป็นนิตย-
 กาล อนึ่ง ขอพระราชกุศลส่วนราชธรรม ที่สมเด็จพระบรมพิตรพระราช
 สมภารเจ้าได้ทรงบำเพ็ญ เพื่อเป็นประโยชน์คุณแก่แผ่นดินและประชาชน
 เป็นที่ตั้ง จงอุปถัมภ์บำรุงสมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้าให้ทรง
 พระเจริญ ด้วยพระเดชพระศรีพระยศพระเกียรติ ราชบริพารและธ-
 นสารสมบัติ ขอพระบรมราชวงศ์นี้ จงวัฒนาถาวรทุกเมื่อ อนึ่ง ขออนุ-
 ภาพพระรัตนตรัยอันเป็นที่เชื่อนับถือ จงคุ้มครองสมเด็จพระบรมพิตร
 พระราชสมภารเจ้า ให้ทรงพระชนมายุยืนนาน ทรงพระสำราญ
 ปราศจากพระโรค เสด็จสถิตยั่งยืนในสิริราชสมบัติ ทอดพระเนตรเห็น
 แท้การณอันจะให้เกิดคุณสิริสวัสดิ์ทุกทิพาราตรี^๑

---

๑. ต่อนี้กล่าวความแห่งรัตนัตตยปภาวภิชายจนคาถา แต่งได้แสดงในปัจฉิมภาคทีเดียว

